

U sledećem broju
**KRITIKA
POLITIČKE
EKONOMIJE
I TEORIJA
DRŽAVE**

Almar Alvater i Jürgen Hoffmann
Zapadnoeuropačka diskusija o
izvođenju države — odnos između
politike i ekonomije kao problem
marksističke teorije države

Elmar Alvater
O nekim problemima državnog
intervencionizma

**Bernhard Blanke, Ulrich Jürgens,
Hans Kastendiek**
Prilog novijoj marksističkoj diskusiji
o analizi oblika i funkcija građanske
države

Joachim Hirsch
Reprodukcija kapitala, klasni obračuni
i protivrečnosti u državnom aparatu

Heide Gerstenberger
Klasni antagonizam, konkurencija i
funkcija države

Bernhard Blanke
Oblici i promene oblika političkog
sistema u građanskom društvu

Jürgen Hoffmann
Državna privredna politika kao proces
prilagodavanja politike kapitalističkoj
ekonomiji

Joachim Hirsch
Posle »izvođenja države«

AKTUELNA TEMA

Ernst Mandel
Ratna pretnja i borba za socijalizam

UDC 3

**MA
RK
SIZ
AM
US
VE
TU**

YU ISSN 0303—5077

**Aktuelna
pitanja
rata i mira**

Fred Halliday

**Izvori novog
hladnog rata**

Raymond Williams

**Politika
nuklearnog
razoružanja**

broj

23

1984.

MARKSIZAM U SVETU, časopis
prevoda iz strane periodike i knjiga

Uređivački odbor

Nijaz Dizdarević (*predsednik*), David Atlagić (*glavni i odgovorni urednik*), Vladimir Bovan, Ivan Cifrić, Nikola Čingo, Zvonimir Damjanović, Ali Dida, Kiro Hadži Vasilev, Milan Kučan, Milan Mali, Simo Nenezić, Miloš Nikolić, Najdan Pašić, Ivan Perić, Olga Perović, Vojo Rakić, Budislav Soškić, August Vrtar, Janez Zahrastnik

Redakcija

David Atlagić, Petre Georgievski, Ivan Hvala, dr Miroslav Pečujlić, Ivan Salečić, dr Vanja Sutlić, dr Arif Tanović

Kolegijum stalnih saradnika

Dr Mihailo Crnobrnja, Vladimir Gligorov, Damir Grubiša, Ivan Iveković, Pavle Jovanović, Dejan Kuzmanović, Mitar Miljanović, Aljoša Mimica, dr Ljubomir Paligorić, dr Đorđe Popov, dr Hasan Sušić, Slavoj Žižek

Glavni i odgovorni urednik

Miloš Nikolić

Urednik

Ljiljana Vuletić

Izbor sačinio

Miloš Nikolić

Sekretar redakcije

Stanislava Petrović

Oprema i tehničko uređenje

Vladana Mrkonja

Miloš Majstorović

Lektor

M. Arsić

Izdavač: NIRO Komunist, Izdavački centar Komunist, Trg Marksa i Engelsa 11, 11000 Beograd, tel. 334-189.

Časopis izlazi mesečno. Cena pojedinog primerka 140 dinara. Dvo-broj 220 dinara. Godišnja pretplata 1.200 din. Žiro račun: 60801-603-15351.

Štampa: RO štamparija Budućnost, Šumadijska 12 / Novi Sad, 1984.

UDC 3

YU ISSN 0303--5077

SADRŽAJ

AKTUELNA
PITANJA
RATA I MIRA

Anton Bebler

O RAZVOJU STAVOVA
MARKSISTA PREMA
MIRU I RAZORUŽA-
NJU

Fred Halliday

IZVORI NOVOG HLA-
DNOG RATA 1

Alan Wolfe

IZOPAČENA POLITI-
KA I HLADNI RAT 48

Mike Davis

NUKLEARNI IMPERI-
JALIZAM I MOGUĆ-
NOST ODVRAĆANJA (73)

Raymond Williams

POLITIKA NUKLEAR-
NOG RAZORUŽANJA (105)

Roy Medvedev

Zhores Medvedev
SSSR I TRKA U NAO-
RUŽAVANJU (128)

Rudolf Bahro

NOVO POLAZIŠTE MI-
ROVNOG POKRETA U
NEMAČKOJ (49)

Edward Thompson

EVROPA, SLABA KA-
RIKA HLADNOG RA-
TA (180)

Redakcijski komentar

POLITIKA UČVRŠĆI-
VANJA MIRA I OBU-
ZDAVANJE RATNIH
HUŠKAČA 202

V. Kortunov

IDEOLOGIJA MIRA
PROTIV IDEOLOGIJE
RATA 216

Mary Kaldor

RAT I KAPITALIZAM 229

ČASOPIS PREVODA
IZ STRANE PERIODIKE
I KNJIGA

GODINA X 1984.
BROJ 2-3

<i>Emma Rothchild</i> AMERIČKI BUM U NAORUŽAVANJU . . .	259	<i>Mieczysław Michalik</i> MARKSISTIČKA TEO- RIJA O RATU	402
<i>David Holloway</i> RAT, MILITARIZAM I SOVJETSKA DRŽAVA	271	<i>Władysław J. H.</i> Kunicki-Goldfinger RATOVANJE, AGRE- SIJA, UGNJETAVANJE I BIOLOGIJA	413
<i>Alva Myrdal</i> DINAMIKA EVROP- SKOG NUKLEARNOG RAZORUŽANJA	304	<i>Jozef Borgosz</i> POLEMOLOGIJA — NAUČNI LEK ZA MIR?	422
<i>Bogdan Denitch</i> ZA JEDNU RAZBORI- TU POLITIKU OD- BRANE	364	SVET DANAS	
<i>Ken Coates</i> EVROPSKO ATOMSKO RAZORUŽANJE	379	<i>Ken Coates</i> AKTIVNOST MIROV- NIH POKRETA	437

aktuelna
pitanja
rata i mira

Anton Bebler

O RAZVOJU STAVOVA MARKSISTA PREMA MIRU I RAZORUŽANJU

Većina marksista danas aktivno učestvuje ili bar podržava borbu za mir i »opšte i potpuno razoružanje«. To proizlazi iz procene da u uslovima postojanja i stalnog gomilanja oružja masovnog uništavanja, svetski mir, shvaćen kao odsustvo opšteg svetskog nuklearnog (biološkog, hemijskog itd.) rata, predstavlja ne samo najbolji nego i jedini prihvatljiv okvir za progresivnu transformaciju sveta, u pravcu socijalističkih ideala i vizije komunističkog društva. To sadašnje stanje ponekad se ekstrapolira i prikazuje kao konstanta u stavovima i političkom nastupanju marksista. Sa takvim pojednostavljenjima i prepravljajima istorije marksizma danas se susrećemo čak i u najboljim radovima savremenih marksista o problemima rata i mira. Međutim, pre samo petnaest godina, brojčano najveća marksistička partija u svetu — KP Kine — imala je prema borbi za mir prilično negativan stav. Osnivači marksizma — Marx i Engels — u toku nekoliko decenija jedva da su primećivali društvenu potrebu borbe za mir i razoružanje, a prema tadašnjim pripadnicima pokreta za mir (pacifistima) zauzimali su odbojan stav. Lenjin je još oštrije u negativnom smislu, u razdoblju 1905—1917, tretirao pacifizam i borbu za razoružanje.

Sada prolazimo kroz razdoblje u razvoju marksizma, što se do sada relativno retko dešavalo, kada se većina marksističkih partija i grupa slaže u pogledu poželjnosti svetskog mira i razoružanja. Za razliku od sličnog stanja pre otprilike sto godina, nadajmo se da na tom planu u narednim decenijama neće doći do novih rascepa među

marksistima i šire, među socijalistima i da sadašnja »radikalna levica« (KP Albanije, »marksističko-lenjinističke« grupe, trockisti i »nova levica«) neće povući za sobom iole značajne socijalističke snage.

Najstariji sačuvani tekstovi marksista o razoružanju nastali su pre otprilike stotinu i dvadeset godina. Mir i razoružanje, međutim, oni nikada nisu razmatrali sa jednakom intenzivnošću. Bilo je uspona i padova, razdoblja intenzivnih rasprava o miru. Ali bilo je i razdoblja revolucija i rušilačkih ratova za vreme kojih su rasprave o miru i razoružanju izgledale bespredmetne i nestvarne. U celini gledano, učestalost i intenzivnost tih rasprava bile su u porastu, da bi svoju najvišu razinu dostigle upravo u poslednjih trideset godina. Od drugorazrednog pitanja političke taktike odnos prema miru i razoružanju uzdigao se do nivoa jednog od najznačajnijih aspekata dugoročne političke strategije socijalističkih snaga. Taj kvalitativni pomak desio se upravo u vremenu kada su stalno povećanje rušilačkih dejstava oružja i naoružavanja sveta dostigli neslućeno visok kvalitativni i kvantitativni nivo.

Osnovni dokumenti, *Načela komunizma*, *Manifest komunističke partije*, *Manifest međunarodnog radničkog udruženja* i drugi, ne pominju probleme mira i razoružanja, kao ni brojne druge društvene probleme. U tome se ogledalo ubeđenje prvih komunista da je to srazmerno marginalno pitanje građanskih i građanskofeudalnih država, koje ne zadire neposredno u interese radništva i socijalističkog pokreta.

Kada su prvi put pomenuli razoružanje u svojim sačuvanim pisanim delima, Marx i Engels su se izražavali o toj ideji sa velikom dozom ironije i podsmeha. U tom tonu je i članak »Budući mirovni Kongres« (1859) razmatrao predlog »šahista S. Peterburga i Pariza« o sazivanju mirovnog kongresa šefova evropskih država.* Mada ne sasvim eksplicitno, početni odnos dvojice utemeljivača marksizma prema tadašnjim inicijativama za razoružanje bio je negativan. Bili su čak ubeđeni u njihovu jalovost. Sem toga, oni su poricali korisnost (celishodnost) razoružanja, bar što se tiče njihove nemačke domovine. Osećanje ugroženosti, izazvano vojnim pripremama Francuske i Rusije, te ubrzano naoružavanje nemačkih država Marx i Engels su smatrali opravdanim. U to vreme oni su bili protiv učešća nemačkih država u mogućim pregovorima o razoružanju. Engels je tada zapisao: »Nemačkom proletarijatu svejedno je koliko je vojnika potrebno pruskoj državi da bi životarila kao velesila... Da

* K. Marx, F. Engels, *Dela*, sv. 13, str. 315—326.

li će iz te reorganizacije (armije — A. B.) uslediti povećanje vojnih troškova ili ne, za radničku klasu kao klasu nema velikog značaja. Ali njoj nipošto ne može biti svejedno da li će vojnu obavezu sprovesti u potpunosti ili ne. Što se više radnika obuči da rukuje oružjem, utoliko bolje.«* Uporedo s tim klasici marksizma su zagovarali, kao jedan od političkih ciljeva Internacionalne i radničkog pokreta u svakoj pojedinoj građanskoj državi, raspuštanje stalne vojske i njenu zamenu oružanom snagom organizovanom na principu milicije. Iz Marxovog obrazloženja ovog zahteva, koji je usvojila Prva internacionala, proizlazi da je on od ove mere, pored značajnih političkih efekata, očekivao i smanjivanje vojnih izdataka.

Zavisno od načina njegovog operativnog izvršenja Marxov predlog mogao je imati značaj vrlo radikalne mere razoružanja ili mere delimične kontrole naoružanja. Na osnovu poznatih činjenica rizično je rekonstruisati kako su Marx i Engels međusobno usklađivali gore pomenute stavove. Mogućno je da je pri tom bila prisutna različita vremenska perspektiva.

Negativan odnos prema paroli razoružanja išao je kod dvojice klasika uporedo i delimično bio određen njihovim negativnim stavom prema pacifizmu, kojem su prilazili kao jednom od oblika građanske ideologije. Iz činjenice da je većina tadašnjih pacifista (»magarci sa mirovnog kongresa« pisao je K. Marx) poticala iz građanskih, sitnoburžoaskih i građanski orijentisanih intelektualnih krugova, oni su verovatno zaključili da je stvarna namera pacifizma otupljivanje revolucionarne svesti radništva i očuvanje klasne vladavine buržoazije. Negativan stav prema razoružanju, kao i prema pacifistima, javljao se i kasnije kod marksista, a u nekim razdobljima i u nekim strujama bio je to stav većine.

Kada su počeli da razmatraju ideju o razoružanju, Marx i Engels su već bili suočeni i sa drugačijim pogledima na to pitanje u redovima socijalista. Neke grupe socijalista su već tada pozitivno ocenjivale kako delovanje pacifista tako i povremene inicijative za razoružanje svojih (buržoaskih) vlada. U tom pitanju političke taktike odražavala su se razmimoilaženja među socijalistima u pogledu konačnog cilja (slike budućeg socijalističkog društva) i najprimerenije strategije (uključujući odnos prema delovima buržoazije i drugih klasa i njihovih slojeva). Negativna ocena pacifista i parole razoružanja kod Marxa i njegovih sledbenika odgovarala je osnovnoj orijentaciji na revolucionarno menjanje buržoaskog društva.

* K. Marx, F. Engels, *Dela*, Moskva, 1962, sv. 16, str. 66.

Razmimoilaženja između marksista i pripadnika nekih drugih socijalističkih grupa u pogledu čitavog niza pitanja, a među njima i mira i razoružanja, nastavila su se u okvirima Međunarodnog radničkog udruženja (Prve internacionale). Marxov stav je bio da je borba za socijalistički preobražaj sveta neuporedivo viši i širi cilj od, prema njemu, jalovih zalaganja pacifista za otklanjanje ratne opasnosti i oružja u okvirima samo unekoliko poboljšanog i moralnijeg buržoaskog društva.

Pod uticajem Marxovih stavova i posle početnih natezanja Treći kongres Prve internacionale u Brislu, septembra 1868, konačno je odbio bilo kakvu političku saradnju sa liberalnoburžoaskom Ligom za slobodu i mir. S obzirom na stavove manjine o pacifizmu, koje su zagovarali učenici i sledbenici Proudhona i Bakunjina, Kongres je ipak dozvolio članovima Internacionale da samo u svoje ime učestvuju u aktivnostima Lige.

U naredne dve decenije Marx i Engels su osetno ublažili svoje negativne stavove prema tadašnjim predlozima za razoružanje, prema odgovarajućim aktivnostima buržoaskih država, a posredno i u pogledu pacifista. Vrhunac te evolucije predstavlja, odmah posle Marxove smrti, niz Engelsovih članaka *Može li se Evropa razoružati?* (1893). To je jedino delo utemeljivača marksizma koje je posebno bilo posvećeno problemu mira i razoružanja. Na postavljeno pitanje Engels je energično odgovorio potvrdno. Engels je tadašnjoj nemačkoj građanskoj javnosti i vladi uputio apel da je u njihovom interesu da nastupe kao zagovornici evropskog razoružanja. Engels je tada pozitivno ocenio, s obzirom na interese radničke klase (pre svega u Nemačkoj i zapadnoj Evropi), kako potrebu razoružanja, tako i s obzirom na praktičnu ostvarljivost te zamisli.

Očiglednu evoluciju u stavovima Marxa i Engelsa možemo objasniti dvema grupama okolnosti. Prva je u vezi sa velikim pojačavanjem trke u naoružanju među vodećim evropskim državama krajem prošlog veka. U tom pojačavanju trke Engels je dalekovidno naslutio uvod u totalni rat do tada nečuvenih razmera i rušilačke snage. Engelsa je snažno impresionirao vojnotehnološki napredak i visoka društvena i materijalna cena tadašnjih trka u naoružanju. Druga grupa razloga bila je u vezi sa njegovim oduševljenjem političkim jačanjem i izbornim uspesima socijaldemokratskih partija, posebno u Nemačkoj. Polazeći od tih uspeha Engels je izveo odveć optimistički zaključak o mogućnosti (i poželjosti) pobeđe socijaldemokratskih partija mirnim putem i njihovog dolaska na vlast širenjem političkog uticaja ne samo među

biračima već i u državnom aparatu i u armiji. Opšte razoružanje trebalo bi da otkloni ozbiljnu pretnju takvoj perspektivi. Tako je zapisao: »Mir će Socijaldemokratskoj partiji Nemačke obezbediti pobedu približno kroz deset godina (tj. oko 1900. godine — A. B.)... U takvim okolnostima nemački socijalisti bi bili suludi kad bi dali prednost ratu, u kome će sve rizikovati, pred sigurnom pobedom koja je obezbeđena ako mir bude očuvan... Zato se socijalisti svih država zalažu za mir... Tvrdim: razoružanje, i na taj način garancija miru, moguće je; može se čak postići, a za njegovo ostvarivanje među svim civilizovanim državama najviše mogućnosti ima i najpozvanija je za to Nemačka...«*

Engelsove ocene i predlozi uticali su i na odgovarajuće stavove Međunarodnog radničkog udruženja. Podrška paroli razoružanja (ali kod Engelsa bez prisutne revolucionarne alternative koja je kod njega bila prisutna) postala je većinski stav u Drugoj internacionali već od druge polovine devedesetih godina. U praktičnoj političkoj aktivnosti reformistički usmerenog krila i otvorenih desnih revizionista, pozitivan stav prema miru i razoružanju bio je u vezi sa saradnjom u pacifističkim akcijama sa predstavnicima liberalne buržoazije. U periodu pred izbijanje prvog svetskog rata kao najvatreniji zagovornici ideja o razoružanju u redovima socijaldemokrata nastupali su E. Bernstein, H. Haase, J. Jaurès i K. Kautsky. U svom govoru na Kongresu nemačke Socijaldemokratske partije u Hemnicu 1912. E. Bernstein je uzviknuo: »Mir na Zemlji i dobre želje svim ljudima! Ne smemo se zaustaviti i uspavati, moramo stalno voditi brigu o napretku društva u pravcu blagostanja u opštem interesu, u pravcu ravnopravnosti naroda, međunarodnog sporazumevanja i razoružanja.«**

Ova mirovna platforma centra i desnog krila Druge internacionale a, posle njenog raspada, evropske desne socijaldemokratije, sačuvala se u svojim suštinskim elementima do današnjih dana u savremenim stavovima socijaldemokratskih i socijalističkih partija, povezanih u Socijalističkoj internacionali.

U deceniji koja je prethodila izbijanju prvog svetskog rata, manjinsko, levo krilo Druge internacionale videlo je u toj već tada prilično oformljenoj i snažno pacifistički obojenoj platformi desne socijaldemokratije posledicu uticaja buržoaske i sitnoburžoaske ideologije u redovima radničkog pokreta. U sve bližem svetskom ratnom

* K. Marx, F. Engels, *Dela*, sv. 22, str. 253, 255, 258—260.

** Navedeno u: W. Clemens, *Toward a strategy of peace*, Rand McNally, 1965, str. 80.

vihoru levo krilo je videlo istorijsku mogućnost za rušenje svetskog imperijalističkog sistema i za prodor socijalizma. Ako bi došlo do svetskog rata, propustiti tu priliku značilo bi, u očima levih socijaldemokrata, izdati revolucionarno nasleđe marksizma. Upravo ovaj, sa pacifizmom nespojiv stav, uneli su pripadnici levog krila R. Luxemburg i Lenjin u poznatu rezoluciju o ratu, koju je usvojio Sedmi kongres Druge internacionale u Štutgartu (1907).

U poređenju s Marxom i Engelsom, Lenjinov polazni stav o mogućnosti i potrebi razoružanja u tadašnjem periodu bio je oštiji i negativniji. Ova negativna ocena dobila je još veću oštrinu u Lenjinovim delima, nastalim za vreme prvog svetskog rata. Tako je u pismu Zinovjevu, avgusta 1916, zapisao: »Kakva je glupost to razoružanje, i u našoj partiji je počelo da pravi zbrku.«*

U delu *Slom Druge internacionale* Lenjin opisuje kao veliku besmislicu, otužnu laž i prostituisanje marksizma tezu K. Kautskog o mogućnostima razoružanja i perioda dužeg mira u kapitalizmu. Lenjin je tada nastupao sa suprotnom parolom, »što više naoružanja, tim bolje.**

U drugom značajnom delu, napisanom zajedno sa Zinovjevom, *Socijalizam i rat* (1915), Lenjin ponavlja u donekle izmenjenoj formulaciji stari stav evropskih socijalista da »rat nije moguće uništiti bez uništenja klasa i ostvarenje socijalizma.«*** Polazeći od ove teze i ocene da se nudi istorijska prilika za pobjedu on ocenjuje razoružanje kao političku parolu liberalne buržoazije i oportunistički »pokušavaju da zakoče, otupe i umire revolucionarno oduševljenje«. Mogućnost demokratskog mira i razoružanja Lenjin je tada video samo posle pobjede (oružane) proleterske revolucije: »Samo socijalna revolucija proletarijata otvara put miru i razoružanju.«**** Lenjinova kritika parole razoružanja najbolje je razvijena u delu *Vojni program proleterske revolucije* (1916): »Po svom objektivnom značenju, zahtev za razoružanje ili tačnije san o razoružanju, izraz je očajanja u vremenu kada se priprema jedini zakoniti i revolucionarni rat — građanski rat protiv imperijalističke buržoazije. Imperijalistička buržoazija danas militarizuje ne samo celokupan narod, već i omladinu. Sutra će verovatno početi sa militarizacijom žena. U vezi s tim moramo da kažemo: utoliko bolje: što brže napred, što brže, utoliko smo bliže

* V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, Moskva, 1962, sv. 49, str. 236.

** V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, Moskva, 1962, sv. 26, str. 224, 236, 237.

*** *Isto*, sv. 26, str. 311.

**** *Isto*, str. 284.

oružanom ustanku protiv kapitalizma...«* »Razoružanje je bekstvo od teške stvarnosti a ne borba protiv nje... Razoružanje kao društvena ideja rodilo se u posebnim, izuzetnim životnim okolnostima nekih malih država koje su prilično dugo bile udaljene od krvavih svetskih ratova pa se nadaju da će to tako i ostati... Razume se, ta želja je nazadna i zasnovana na iluzijama, jer imperijalizam na ovaj ili onaj način povlači male države u vrtlog svetske privrede i svetske politike. Objektivno 'razoružanje' je veoma nacionalan, specifično nacionalan program manjih država i nipošto nije međunarodni program međunarodne revolucionarne socijaldemokratije.«**

Lenjinovi stavovi o razoružanju počeli su da se menjaju posle oktobarskog prevrata u Petrogradu i ustanovljavanja sovjetske republike u Rusiji. Kao vođa nove ruske a zatim i savezne sovjetske države Lenjin je bio suočen sa teškim iskušenjima kako obezbediti da nova država preživi. Uz saznanje i procenu da se rešenja ne mogu tražiti u skorošnjoj svetskoj revoluciji, sovjetsko rukovodstvo, pod Lenjinovim uticajem, odlučilo se za političko probijanje neprijateljskog obruča buržoaskih država. Taj proboj je trebalo postići postupnim, mada u tadašnjim uslovima teškim, ostvarivanjem politike miroљubive koegzistencije s kapitalističkim državama. Iz ovakve strateške odluke proizišli su i promenjeni stavovi prema miru, razoružanju i pacifizmu. Osnovne polazne tačke mogu se, među ostalim, uočiti u sledećim Lenjinovim izjavama: »Celokupna naša politika i propaganda nisu ni na koji način usmerene na to da narode huškaju na rat, već da se rat okonča...«*** »Treba uzeti u obzir da se u celom svetu čuje neobično mnogo pacifističkih fraza, rasprava i ubeđivanja, ponekad čak i zakletve protiv rata, ali u većini država, naročito u današnjim civilizovanim državama, veoma retko nailazimo na spremnost da se preduzmu stvarni koraci, čak najobičniji, za obezbeđenje mira. A mi bismo voleli da u svemu tome i u sličnim pitanjima bude što manje opštih izjava, svečanih obećanja, ukrasnih formula, a što više najobičnijih, najjasnijih zaključaka i mera koji bi stvarno vodili miru, ako se već ne može govoriti o potpunom uklanjanju ratne opasnosti.«****

Po Lenjinovim uputstvima, sovjetska diplomatija je napustila javni oštar negativan stav prema pacifizmu i paroli razoružanja. Sovjetska vlada je 1922. godine po-

* *Isto*, sv. 30, str. 136—137.

** *Isto*, str. 138—143.

*** Lenjin, *Sabrana dela*, Moskva, IV izdanje, sv. 31, str. 440.

**** *Isto*, sv. 33, str. 349.

držala princip pregovora o razoružanju, a tadašnji komesar za spoljne poslove, G. V. Čičerin, podneo je u Ženevi sovjetski predlog o »opštem razoružanju«. Tome moramo dodati da je Lenjin i u ovom razdoblju najpozitivnijeg javnog vrednovanja razoružanja shvatao ovakva nastupanja kao deo političke taktike. Cilj razoružanja on je interno shvatao kao nešto nedostižno, a pacifizizam kao nešto što je još uvek u osnovi suprotno politički revolucionarne partije. Svuda gde je to bilo moguće revolucionarna politika je trebalo da bude politika građanskog, klasnog rata protiv kapitalizma. Neposredni cilj sovjetskih javnih izjava u prilog miru i razoružanju, po Lenjinu, bio je da se unese zabuna u neprijateljski građanski tabor i iznutra izazove njegovo rasulo. U taj neprijateljski tabor Lenjin je ubrajao i one socijaliste i socijaldemokrate koji se nisu pridružili Trećoj internacionali. Ti Lenjinovi politički stavovi jasno su uočljivi u njegovim dopisima narodnom komesaru za spoljne poslove, G. V. Čičerinu, iz februara—marta 1922:

»Molim da ovaj dopis pokažete Staljinu i Molotovu i da ga pošaljete Čičerinu kao moj odgovor:

Druže Čičerin, previše se nervirate. Stićićemo da 22. i 23. februara raspravljamo o vašem nastupu u Ženevi.

Protiv pacifizma kao programa revolucionarne proleterske partije borili smo se i Vi i ja. To je jasno. Ali da li je neko i bilo kada negirao da naša partija neće koristiti pacifiste za rasturanje neprijatelja, buržoazije? Vaš Lenjin« (dopis od 16. 2. 1922, citiramo prema *Sabranim delima*, peto izdanje, Moskva, sv. 54, str. 170—171).

»Druže Čičerin, pročitao sam Vaše pismo od 10. marta. Čini mi se da ste i sami u tom pismu krasno analizirali pacifistički program.

Sva veština je u tome da ovaj program i naše čiftinske (kupcovskije) predloge za nagodbu kažemo jasno i glasno još pre raspuštanja konferencije... Sve ćemo zagolicati ako budemo rekli: 'imamo najširi i najpotpuniji program'. Ako nam ne daju da ga javno iznesemo, štampaćemo ga uz protest.

Ali svugde mora biti 'mala' napomena: mi, komunisti, imamo svoj komunistički program (III. internacionala), ali ocenjujemo da je naša čiftinska dužnost da podržimo (čak i ako je verovatnost jedan desetihiljaditi deo) pacifiste u drugom, tj. buržoaskom taboru (uključujući II. i II. i po internacionalu).

To će biti otrovno i 'dobronamerno' i pomoći će rasturanju neprijatelja... Sa komunističkim pozdravom. Vaš Lenjin.« (Pismo od 14. februara 1922, sv. 45, str. 34—35).

Uslovno i taktički pozitivni Lenjinovi stavovi o razoružanju iz poslerevolucionarnog razdoblja ostali su skoro četrdeset godina neobjavljeni i nisu uticali na odgovarajuće teorijske stavove Komunističke internacionale i njenih pojedinih sekcija (komunističkih partija). Tako je došlo do osetnog raskoraka između još uvek važećih teorijskih stavova, koji su jasno odvajali borbu za socijalizam i mirovne akcije, i na drugoj strani praktične političke delatnosti prve i najveće socijalističke države SSSR.

Upravo na ovaj raskorak usmerio je svoju kritiku ruski marksist Trocki, potonji osnivač Četvrte (trockiističke) internacionale. Pri tom je pošao od uverenja da će socijalistička revolucija u jednoj (i pored toga slabo razvijenoj) zemlji moći da se održi i pobedi samo ako je budu pratile i pomagale revolucije u razvijenim kapitalističkim državama. Iz očekivanja, po njemu, neizbežnog oružanog sukoba između sovjetske države i udruženog imperijalizma proizišao je njegov negativan stav prema razoružanju i miroljubivoj koegzistenciji kao dugoročnoj orijentaciji socijalističke države. U svojoj knjizi *Izdana revolucija* (1936) Trocki je zapisao:

»Sve konvencije o razoružanju ili ograničavanju naoružanja neće sprečiti kapitalističke tvornice, laboratorije i vojne industrije da očuvaju svoje kapacitete... Za manje od dvadeset godina pregovori o razoružanju urodili su samo novom trkom u naoružanju, koju do sada svet još nije video. Zasnivati revolucionarnu politiku na programu razoružanja gore je od zidanja kula od peska. To je dimna zavesa koja prikriva militarizam... Kominternu se danas svrstala pod zastavu Društva naroda, isto kao i Druga internacionala, ali sa svežom rezervom cinizma.«*

Lenjinovi predrevolucionarni stavovi na teorijskom planu preovlašivali su u Komunističkoj internacionali sve do 1935, dok se praksa Kominterne oslanjala na stavove koje je Lenjin izrazio u dopisima Čičerinu februara—marta 1922. Karakteristično je da je u dokumentima Kominterne problem mira i razoružanja dugo razmatran u poglavljima pod naslovom »Borba protiv rata i za odbranu SSSR«. U proglašenju Kominterne iz maja 1922. bilo je rečeno da »razoružanje nije moguće sve dok buržoazija ima vlast. Razoružanje nije moguće bez pobeđene proleterske revolucije«.

U tezama »Zadaci Komunističke internacionale u borbi protiv rata i ratne opasnosti« iz iste godine, u tački 21, zapisano je: »Komunisti moraju na svaki način rasrinkavati lažnu i nazadnu suštinu parole o razoružanju,

* L. Trocki, *Izdana revolucija*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973, str. 156—158.

koju šire buržoazija i njeni agenti socijaldemokrati, sve dok se održava i postoji kapitalističko uređenje. Podrška ovoj paroli širi samo iluzije da je moguće otkloniti rat bez uništenja kapitalizma.«

Do promene u stavovima Komunističke internacionale, kao i u taktičkim uputstvima njenim sekcijama u pogledu razoružanja, došlo je na njenom Sedmom kongresu 1935. Taj pomak je proizišao iz promenjene političke taktike Kominterne u borbi sa rastućom fašističkom opasnošću, koju je obeležilo geslo »narodni front«. U skladu sa ovom taktikom, Komunistička internacionala zamenila je raniju parolu »beskompromisne kritike pacifističke ideologije« parolom »povezivanja pacifizma s radničkim pokretom«. Iz toga su proizišla sledeća uputstva komunistima: komunisti moraju prodreti u pacifistički raspoložene mase i u njima delovati prosvetiteljski, nijedna komunistička organizacija ne sme i ne može postati organizacija pacifističkih masa; komunisti kao pojedinci mogu da deluju u tim organizacijama, s tim što moraju uvek zagovarati pravilne lenjinske stavove te stvarne pacifiste oslobađati od iluzija i pogrešnih stavova.*

Promena u stavovima Kominterne bila je samo delimična, jer je i tu bila u pitanju politička taktika. Što se, pak, tiče ocene o realnosti i mogućnosti razoružanja u većini komunističkih partija i posle drugog svetskog rata u tom pogledu vladalo je načelno negativno uverenje.

Tako je i sovjetski rukovodilac koga su dugo smatrali jedinim pravim Lenjinovim naslednikom, Staljin, u svom poslednjem teorijskom radu *Ekonomski problemi socijalizma u SSSR* (septembar 1952) zapisao: »...još uvek stoji neminovnost ratova među kapitalističkim državama. Kažu da bi se Lenjinova teza o tome da imperijalizam nužno rađa ratove morala smatrati zastarelom jer su izrasle jake narodne snage koje nastupaju za očuvanje mira i protiv svetskog rata. To je netačno. Savremeni pokret za mir ima za cilj da digne narodne mase u borbu za očuvanje mira, za sprečavanje novog svetskog rata. Taj pokret se, dakle, ne bori za obaranje kapitalizma i uspostavljanje socijalizma, već se ograničava na demokratske ciljeve borbe za očuvanje mira... To nije dovoljno jer, bez obzira na sve uspehe pokreta za zaštitu mira, imperijalizam ipak postoji, dakle, i dalje stoji neminovnost ratova.

* W. Pieck, G. Dimitroff, P. Togliatti, *Die Offensive des Faschismus und die Aufgaben der Komunisten im Kampf für die Volksfront gegen Krieg und Faschismus*, Dietz Verlag, Berlin, 1957, str. 242—244.

Da bi se otklonila neminovnost ratova treba uništiti imperijalizam.«*

Teorijsko negiranje mogućnosti stvarnog razoružanja u doglednom vremenu bilo je sadržano u Staljinovoj praktičnoj političkoj aktivnosti, izraženo u delovanju sovjetske diplomatije, povezano s proglašenjem miroljubivih ciljeva komunističke partije SSSR i sovjetske države, s pokretanjem inicijativa za razoružanje u Organizaciji ujedinjenih nacija, s podrškom pacifističkom (mirovnom) pokretu ali i s korišćenjem, koliko je bilo moguće, dela tog pokreta kao pomoćnog sredstva sovjetske spoljne politike. U svom poslednjem javnom nastupu na XIX Kongresu KPSS Staljin je izjavio da »su interesi Sovjetskog Saveza potpuno neodvojivi od stvari mira u celom svetu«.***

Idejna i politička diferencijacija među komunističkim partijama, koja je otpočela već u prvim posleratnim godinama, odrazila se i na njihove stavove prema problemu mira i razoružanja. Opšti pravac evolucije stavova većine komunističkih partija bilo je sve pozitivnije vrednovanje mira i razoružanja kao ciljeva, s različitim nijansama u ocenama u pogledu mogućnosti njihovog postizanja i povezanosti s borbom za socijalistički preobražaj sveta.

Evolucija u zvaničnim teorijskim stavovima većine komunističkih partija o pitanjima mira i razoružanja dostigla je vrhunac u drugoj polovini šezdesetih godina i u tim partijama bila je povezana sa delimičnim uklanjanjem nasleđa staljinizma.

Najopširnija izjava u tom smislu dana je u »Manifestu mira«, koji su 23. novembra 1957. godine u Moskvi potpisali predstavnici većine komunističkih partija:

»Mi, predstavnici komunističkih i radničkih partija izjavljujemo da smo u potpunosti svesni svoje odgovornosti za sudbinu naroda: rat nije neizbežan, rat je moguće sprečiti, mir je moguće obezbediti i učvrstiti... Niko ne može negirati da životnim interesima svih naroda odgovaraju predlozi dani na razmatranje Organizaciji ujedinjenih nacija po pitanjima kako zaustaviti trku u naoružanju i otkloniti opasnost atomskog rata, miroljubive koegzistencije država... Obraćamo se svima vama sa pozivom: tražite da se zaustavi trka u naoružanju, koja svakog dana jača opasnost od rata a koja je za vas, radne ljude, najveća.***

* J. V. Stalin, *Derniers ecrits 1950—1953*, Editions Sociales, Paris, 1953, str. 125—126.

** Isto, str. 186.

*** Izvod iz »Manifesta« sa moskovskog savetovanja navodim prema: E. Kardelj, *Socijalizam i rat*, CZ, Ljubljana, str. 110—113, 134—135.

Nasuprot pozitivnoj evoluciji ocena o miru i razoružanju u većini komunističkih partija, neke azijske, latino-američke i evropske komunističke partije zauzimale su suštinski drugačije stavove. Među ovim komunističkim partijama bila je i po članstvu najveća komunistička partija na svetu — KP Kine, zatim Komunistička partija Indonezije, Albanska partija rada, »marksističko-lenjinstičke« partije u razvijenim kapitalističkim državama i Indiji. Slične stavove o tom pitanju i danas imaju partije i grupe povezane u IV (trockističku) internacionalu. Do zaoštavanja među komunističkim partijama u vezi sa pitanjem mira i razoružanja došlo je ubrzo posle potpisivanja pomenutog »Manifesta mira« (1957) i paralelno sa zaoštavanjem sovjetsko-kineskog političkog spora.

Kineski komunisti su svoje stavove posle 1957. godine doktrinarno zasnivali na selektivno odabranim negativnim izjavama Lenjina o razoružanju iz perioda 1905—1917; na Staljinovim napadima na pacifizam kao oružje kapitalizma iz perioda 1924—1939; na njegovoj teorijskoj potvrdi iz 1952. godine Lenjinove teze o neizbežnosti rata; na odgovarajućim izjavama Mao Džedona.

U kineskim stavovima iz sedamdesetih godina preplitali su se deklarativno prihvatanje cilja potpunog razoružanja (sa dodatnim određenjima »pravo« ili »stvarno« razoružanje) te odbacivanje svih savremenih pregovora o razoružanju. Prema kineskim tvrdnjama, socijalističke države bi mogle postići pravo i stvarno razoružanje jedino ukoliko bi se same intenzivno naoružavale (kako nuklearno tako i konvencionalno) i ukoliko bi pomoću proletarijata i naroda u nesocijalističkim državama političkim i vojnim pritiskom prisilile imperijaliste na razoružanje. Ovo potpuno razoružanje imperijalista bilo bi jednostrano, tj. predaja. Takvo potpuno razoružanje i svet bez ratova bili bi, po kineskom ubeđenju, nesumnjivo poželjni ali neostvarljivi ciljevi sve dok postoje kapitalizam i imperijalizam.

Razoružanje u najčešće upotrebljavanom smislu, smislu kontrole i dogovorno podešavanog naoružavanja, po kineskom mišljenju, jeste, bez obzira na moguću realizaciju, nepoželjan politički cilj jer samo prikriva ratne pripreme, zavodi radne mase, otupljuje njihovu revolucionarnu usmerenost i sprečava revolucionarne promene u svetu. Iz toga je usledio operativni politički zaključak da je besmisleno i nerevolucionarno baviti se mirom i razoružanjem.

Ovome je dve decenije odgovarala i diplomatska aktivnost predstavnika NR Kine, koji su dosledno odbijali da učestvuju u razgovorima i pregovorima o razoružanju

i nisu pristupili već zaključenim međunarodnim sporazumima i konvencijama o kontroli naoružanja.

S obzirom da su kineski marksisti više godina izražavali svoje stavove o miru i razoružanju u obliku oštih napada na programske dokumente i političku aktivnost SKJ, razumljivo je što je na njih odgovorio jedan od vodećih jugoslovenskih marksista. Tako je nastalo značajno teorijsko delo Edvarda Kardelja *Socijalizam i rat*, objavljeno 1960. godine.

U ovoj knjizi, s podnaslovom »Osvrt na kinesku kritiku politike koegzistencije«, Edvard Kardelj je, na temelju analize krupnih pomeranja u odnosima snaga između socijalizma i imperijalizma, odbacio kinesku tezu koja je u savremenim odnosima izjednačavala svetski rat sa klasnom borbom i revolucijom. Kinesko odbacivanje borbe za mir i razoružanje, njihovo suprotstavljanje borbe za socijalizam borbi za mir i razoružanje, njihovo ideološko ograđivanje od nemarksističkih učesnika širokog fronta pristalica mira i razoružanja, Kardelj je okarakterisao kao ultraradikalno sektaštvo i dogmatizam. Između ostalog, Kardelj je zapisao: »Naravno, bila bi iluzija ako bismo verovali da je u sadašnjim uslovima moguće brzo postići uspehe u stabilizaciji mira i koegzistencije. Ali ovde uopšte nije reč o brzini i vremenu, već o tome da li je opredeljenje za mir, koegzistenciju, za razoružanje itd. u sadašnjim uslovima, tj. pre nego što nestane i poslednji imperijalist sa zemaljske kugle, realno ili ne... Nije reč o tome da li je za takvu politiku potrebno mnogo ili malo vremena i da li za nju ima mnogo ili malo mogućnosti, već o tome da li takva mogućnost postoji ili ne. Ako postoji, onda je sveta dužnost svih socijalističkih snaga da se bore za njeno ostvarivanje.«*

Znaci delimične evolucije stavova rukovodstva KP Kine pojavili su se 1978. godine, tj. nekoliko godina posle prijema Kine u Organizaciju ujedinjenih nacija, posle smrti Mao Džedona i uklanjanja ultralevičarskog dela rukovodstva. Te godine Kina je prvi put pristala da učestvuje na međunarodnom forumu o razoružanju — posebnom zasjedanju Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija o razoružanju. Decembra iste godine, u izveštaju o delu sednice CK KP Kine, prvi put posle mnogo godina, nije se govorilo više o neizbežnosti rata, već samo o njegovoj ozbiljnoj pretnji. Približavanje stavovima o miru i razoružanju većine komunističkih partija nastavilo se u Kini i narednih godina.

* Edvard Kardelj. *Socijalizam in vojna*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1960, str. 149—150.

U savremenim socijalističkim pokretima danas nailažimo u osnovi na tri pristupa o pitanjima mira i razoružanja.

Prvi pristup se u velikoj meri stopio sa liberalnim pacifizmom, te socijalistički preobražaj sveta shvata kao cilj koji vremenski sledi ostvarivanju prvog cilja (svetski mir). Ovaj pristup se razvio iz stavova nekadašnjeg reformističkog desnog krila Druge internacionale i danas je, s manjim razlikama, prisutan u ideologijama socijaldemokratskih i socijalističkih partija, povezanih u okviru Socijalističke internacionale. Mnoge od tih partija objektivno i subjektivno su još pre više godina prestale da budu (i da se nazivaju) marksističke partije. Oni socijalisti među njima koji još nisu prekinuli sve veze sa marksističkom tradicijom mogu naći izvesno teorijsko uporište, mada sporno, u Engelsovim delima o razoružanju iz poslednjeg perioda njegovog političkog delovanja (oko 1885—1895).

Drugi pristup je preuzeo u nepromenjenom i, dakle, u dogmatizovanom obliku negativan stav prema mogućnosti i poželjnosti razoružanja, koji je u doba pred izbijanje i za vreme prvog svetskog rata formiralo levo, revolucionarno krilo Druge internacionale. Ovaj pristup naglašava negativan odnos prema pacifizmu kao ideologiji buržoazije i socijalnog reformizma, kao i suštinsku kvalitativnu razliku između borbe za socijalizam (najviši strateški cilj) i angažovanja za mir i razoružanje (u najboljem slučaju niži i taktičko-propagandni cilj, koji je u suštini neostvarljiv). Na planu političke strategije ovaj pristup odgovara odbijanju ili bar dubokoj sumnji u mogućnosti miroljubive koegzistencije među socijalističkim i buržoaskim državama te pobede socijalizma u svetskim razmerama bez svetskog rata i uz pretežno korišćenje nenasilnih sredstava političke borbe. Na doktrinarnom planu sledbenici ovog pristupa pozivaju se na dela Marxa i Engelsa iz perioda 1860—1880 (posebno posle sloma Pariske komune), kao i na Lenjinova dela iz perioda 1905—1917. Suštinske elemente ovog pristupa naći ćemo u teorijskim delima Staljina i Trockog, u dokumentima Komunističke (treće) internacionale (izrazito do 1936.), u delima Mao Džedona i drugih. Na doktrinarnom planu, sledbenici ovog pristupa naročito se često pozivaju na Lenjinovu tvrdnju da imperijalizam nužno rađa ratove.

Danas je to stav manjine i među komunističkim partijama zastupaju ga i tzv. »marksističko-lenjinističke« partije i grupe koje pripadaju Četvrtoj (trockističkoj) internacionali, kao i grupe tzv. »nove levice«.

Treći pristup, kao i prvi, pozitivno ocenjuje poželjnost i ostvarivanje razoružanja kao društvenog cilja, ali nasuprot ovome očuvanje svetskog mira postavlja u okvir socijalističkog preobražaja sveta. Mada dopuštaju mogućnost novog svetskog rata, sledbenici ovog pristupa odbijaju tezu o njegovoj neizbežnosti u uslovima suštinski izmenjenih odnosa snaga između kapitalizma i socijalizma. Po svom pogledu na svet i teorijski ovaj pristup se veoma razlikuje od stavova većine pacifista, ali ne naglašava ove razlike i zastupa iskrenu i dugoročnu (ne samo taktičku) političku saradnju sa svim sledbenicima mira i razoružanja. Nasuprot drugom pristupu, ovaj treći ne suprotstavlja borbu za socijalizam borbi za mir i razoružanje, već u ovom poslednjem vidi najpogodniju osnovu za uspeh borbe za socijalizam. Teorijska osnova trećeg pristupa je u tezi o mogućnosti i nužnosti miroljubive koegzistencije među državama sa različitim društvenim i političkim sistemima (posebno s obzirom na sudbonosne posledice za celokupno čovečanstvo u slučaju mogućeg svetskog atomskog rata, kao i u tezi o mogućnosti korenitih društvenih promena u pravcu socijalističkog preobražaja sveta bez svetskog rata). Na doktrinarnom planu osnovu za ovaj pristup moguće je naći u Engelsovim delima u periodu 1885—1895, kao i u Lenjinovim javnim stavovima iz perioda 1918—1922. Mada su elementi trećeg pristupa bili prisutni u praksi KP Sovjetskog Saveza još u razdoblju između dva svetska rata, ovaj pristup je teorijski formiran tek šezdesetih godina ovog veka.

Među jugoslovenskim komunistima praktično-političkom i teorijskom formiranju ovog pristupa najviše su pridoneli Tito i Kardelj. Danas je u različitim varijacijama ovaj pristup prisutan u teorijskim stavovima i, s većim razlikama, u praksi većine komunističkih partija.

Ovu raspravu mogli bismo da zaključimo konstatacijom da je odnos marksista prema razoružanju uvek bio određen i izveden iz njihovog odnosa prema osnovnim dilemama društvenog razvoja, kao i iz njihovih ocena konkretnih istorijskih mogućnosti za socijalistički preobražaj njihovih društava i sveta. Na odnos marksista prema razoružanju nesumnjivo su snažno uticale promene u pogledu objektivne društvene sadržine cilja razoružanja, društvena neophodnost tog cilja, kao i delimično odnos prema onim društvenim snagama koje su najaktivnije nastupale s parolama mira i razoružanja. Ako se osvrnemo na promene u stavovima o razoružanju među marksistima, moguće je utvrditi da je osnovni činilac koji je određivao te stavove bila ocena i opredeljenje (strateško, operativno ili taktičko) u pogledu primene oružanog na-

silja za ostvarivanje socijalističkih ciljeva. Kao važan dodatni činilac pri takvom opredeljivanju javljao se i javlja se stepen društvene odgovornosti marksističkih partija (pred svojim društvom i u okviru međunarodne zajednice).

Dinamika stavova marksista o razoružanju u proteklih stotinu i dvadeset godina na najopštijem planu odražavala je promene u svetu, dinamiku društvenog razvoja i, u okviru socijalističkih i radničkih pokreta, dileme u pogledu odnosa između sadržine i oblika borbe za bolje društvo, u pogledu konačnih ciljeva i sredstava za njihovo ostvarenje.

Prevela Tatjana Detiček-Vujasinović

Fred Halliday

IZVORI NOVOG HLADNOG RATA

I

U svom ogledu »Beleške o eksterminizmu«*, Edward Thompson primećuje da je »sad bespredmetno« istraživati istorijsku odgovornost glavnih protagonista današnje trke u naoružanju. »Raspravljanje o prošlosti«, piše Thompson, »nije ništa drugo do bežanje od stvarnosti u moralizam«. Velika je zasluga Thompsonovog stava što je svakom čitaocu jasno stavio do znanja potrebu i hitnost političkog delovanja u borbi protiv opasnosti od atomskog uništenja. Zahtev da se ne ispituje prošlost delimično se opravdava tom prevashodnom potrebom shvatanja neposrednog prioriteta. Međutim, odbacivanje istorijskog istraživanja podrazumeva nešto više od toga. Naime, istorijsko istraživanje je prisutno u mnogim analitičkim temama na kojima se temelji kategorija eksterminizma. Posebno imamo u vidu shvatanje po kojem je sadašnja trka u naoružanju, u stvari, iracionalna, na nju se ne mogu primeniti normalni metodi istorijskog istraživanja niti donositi političke ocene koje bi se izvlačile na osnovu tog istraživanja.

Međutim, problem nastaje upravo tu. Naime, validnost ili zasnovanost nekih od glavnih tema teze o eksterminizmu mora zavisiti od ocene posleratne svetske istorije. U tom smislu istorijsko istraživanje ne samo što nije irelevantno, već može zauzimati središnje mesto u našem shvatanju sadašnje svetske krize i u našem formulisanju političkih programa pomoću kojih se teži njenom obuzdavanju i prevazilaženju. Thompson je u pravu

* Vid. *Marksizam u svetu*, br. 6—7, 1981, str. 37—72. — *Prim. red.*

kad nas upozorava da takvo istraživanje može postati čisto moralističko — svaljivanje krivice na jednu stranu, odnosno proglašavanje druge strane potpuno nevinom. No, to istraživanje *ne mora* biti moralističko: ono može biti studija — odmerena i smirena u što većoj meri — o odgovornosti (različito raspoređenoj, izdiferenciranoj) dve glavne svetske sile, kao i ostalih istorijskih snaga koje deluju; studija o odgovornosti za pojavu izuzetno opasne međunarodne situacije u kojoj se sada nalazimo. Posmatran iz tog ugla, problem eksterminizma može biti istražen, potvrđen ili osporen posredstvom istraživanja koje nastoji da iskoristi analizu novije međunarodne politike, čime bi se poslužilo sadašnje rukovodstvo pokreta za mir. Imajući u vidu moguće okončanje savremene istorije koju danas poznajemo, posebno je opravdano vršiti takvo istorijsko istraživanje.

U Thompsonovom ogledu postoje tri teme na koje bismo skrenuli pažnju: 1) trka u atomskom naoružanju ispoljava posebnu, svojevrsnu dinamiku na planu domaće i međunarodne politike; ta dinamika je izvan kontrole, ona je inercijska i iracionalna; 2) pomenuta dinamika, logika eksterminizma, određuje ili strukturira svetsku politiku, pretvarajući se u poprište odnosa snaga, svih međudržavnih odnosa; 3) razlika između Sovjetskog Saveza i SAD je sekundarna ako se ima u vidu njihovo zajedničko angažovanje u toj logici uništenja, što stvara izomorfizam oba društva, izomorfizam koji je rezultat njihovog zajedničkog opredeljenja za trku u atomskom naoružanju. Ako tim tezama damo određen značaj, moramo izvući odgovarajuće političke zaključke.

U ovom prilogu ćemo bezobzirno istražiti prošlost. Naš cilj biće da otkrijemo u kojoj meri istorijski dokazi potkrepljuju teme koje govore o problemu eksterminizma. Svi se moramo složiti sa ocenom da svetu preči uništenje i da svaki socijalist mora osećati etičku i političku obaveznu da se svim silama bori protiv toga. Ali to nije isto što i reći da ta opasnost čini ukupnu strukturu današnje svetske politike, odnosno da trka u naoružanju određuje samu prirodu glavnih sila. Odgovarajući Thompsonu, mi ćemo izneti tri alternativne teze kojima se suprotstavljamo navedenim tezama o eksterminizmu: (1) iako atomsko oružje stvara potpuno nove mogućnosti civilizacijskog uništenja, njihovo proizvođenje nije inercijsko, ne nalazi se izvan ljudske društvene ili političke kontrole (ništa manje od ranijih ili sadašnjih državnih politika), već odražava prepoznatljivije procese svesnog delovanja i odlučivanja; (2) najdublje strukture međunarodne politike rezultat su konflikata između i unutar društvenih sistema — konflikata koje uobličuje, ali ne proizvodi, trka u

atomskom naoružanju; (3) uprkos zajedničkom učestvovanju u trci u naoružanju, Sovjetski Savez i SAD su potpuno suprotna društva; njima upravljaju različite istorije i različiti prioriteti; ta društva nisu jednako odgovorna za sadašnju eskalaciju zategnutosti u oblasti svetske politike. Nedavna prošlost nije »iracionalni rezultat sukoba volja« niti je, na drugoj strani, proizvod »jedinствене uzročne istorijske logike« (ništa manje od ostalih razdoblja svetske istorije). Nedavna prošlost je proizvod konvergencije *pluralizma* istorijskih procesa, od kojih svaki podrazumeva svesnu ljudsku delatnost i proračun, čija je kombinacija dovela do opasnosti novog hladnog rata.

Kategoriju hladnog rata otkrivamo u dva ključna odlomka Thompsonovog ogleada. Evo šta on piše u prvom odlomku: »Ono što je poznato pod imenom 'hladni rat' predstavlja središnju ljudsku pukotinu, apsolutan pol moći, stožer oko koga se okreće vlast u svetu.« Thompson kasnije primećuje: »Nema sumnje da ćemo jednog dana dobiti i sveobuhvatnu analizu uzroka hladnog rata, u kojoj će motivi glavnih činilaca izgledati racionalni. Ali hladni rat davno je prešao u samogenerirajuće stanje hladnog rata (eksterminizma)«. Moglo bi se reći da Thompsonov oglead kao glavni zaključak ističe tezu koja hladni rat izjednačava sa trkom u atomskom naoružanju, pri čemu jedan kompleks — eksterminizam — postaje prevashodno načelo svetske politike. U svojoj raspravi o proizvodnji oružja i o njenim ekonomskim dimenzijama Thompson uvodi kasnije još jedan element, još jednu tezu. On, naime, izjednačava glavne vojne rashode sa eksterminizmom. Prema tome, imamo jednačinu sa četiri člana: vojni rashodi = trka u atomskom naoružanju = hladni rat = središnja pukotina u svetskoj politici. Iako zvuči ubedljivo, ta jednačina se može dovesti u pitanje: nije moguće tako lako izostaviti sva četiri elementa.

Pre svega, najveći deo vojnih rashoda odlazi danas na konvencionalno, a ne na atomsko naoružanje. To nije beznačajna stvar, budući da se teza o eksterminizmu uglavnom zasniva na tvrđenju kako je atomska komponenta, kao prvenstveno iracionalna i uništavajuća snaga, postala dominantna u savremenoj društvenoj i ekonomskoj organizaciji. Međutim, veći deo vojnih rashoda u SSSR i u SAD namenjen je konvencionalnom naoružanju, za koje se smatra da je relativno racionalno po svojoj nameni i neeksterminističko po svom efektu.¹ Drugo, upr-

¹ Od ukupnih vojnih rashoda SAD za fiskalnu 1982. godinu, 7,8 odsto namenjeno je strateškim atomskim snagama, tj. 17,4 od ukupno 222 milijarde dolara (*Department of Defence News Release*, br. 4, mart 1981). Britanski vojni budžet za 1981. godi-

kos smrtonosnom potencijalu, teško je okarakterisati konfrontaciju dva glavna atomska sistema naoružanja kao središnju pukotinu u svetskoj politici. Smatramo da bi ispravnije bilo reći kako ti sistemi istovremeno dramatižuju i beskrajno povećavaju opasnost sukoba, čije temelje valja otkriti na drugom mestu — pre svega u sukobu između kapitalističkog i postkapitalističkog sveta. A sam taj sukob je predodređen, u najmanju ruku, postojanjem četiri druga sukoba: kontrastom između parlamentarnih demokratija i autoritarnih birokratija, borbom između imperijalističkih država i njihovih bivših kolonija, protivrečnostima koje iznutra dele svaki tip društva i, najzad, suparništvom raznih sila u okviru kapitalističkog i postkapitalističkog sveta. Konfrontacija kapitalističkog i postkapitalističkog sistema pretvara se, 1945. godine, po prvi put, u globalni sukob. Sasvim je slučajno što se ta globalizacija istorijski podudarila sa prvom proizvodnjom i upotrebom atomskog oružja od strane jednog sistema. Potpuno je moguće zamisliti — što bi bilo mnogo poželjnije — istoriju u kojoj bi se atomska bomba (da se pojavila nekoliko godina ranije) podudarila sa *međukapitalističkim* vojnim sukobom, tj. zamisliti da je njom raspolagao Hitler a ne Roosevelt. (Isto tako je moguće ne samo zamisliti nego se i nadati — pa i boriti se — da će doći vreme kad se više neće podudarati prevazilaženje kapitalizma i ukorenjivanje autoritarne postrevolucionarne birokratije.) Istorija od 1945. godine postavlja pred nas analitički zadatak; taj zadatak se, pre svega i iznad svega, sastoji u iznalaženju veza između globalizovanog društvenog sukoba — u svoj složenosti njegovih mnogobrojnih dimenzija — i trke u atomskom naoružanju, a ne u uklaпанju ta dva različita procesa u jedinstvenu logiku.

Takođe se može postaviti pitanje da li se izraz »hladni rat« najcelishodnije koristi kao karakteristika čitavog tog razdoblja. Naime, društveni i politički sukobi međunarodnih razmera pokazivali su razdoblja većeg ili manjeg intenziteta — faze koje su značajno i različito delovale na samu trku u razoružanju. Izrazom »hladni rat« označavan je, u početku, posebno zaoštren period konfrontacije Sovjetskog Saveza i SAD, period koji se razlikuje od »vrućeg rata«, ali i od perioda veće saradnje, poput one do koje je došlo u vreme ratnog savezništva ili detanta početkom sedamdesetih godina. Prvi hladni rat trajao je od 1947. do 1954. godine. U tom smislu, hladni rat je samo jedna faza ili način globalizovanja društvenog konflikta, a ne nešto što ide uporedo sa njim. Pos-

nu predviđa 12,3 milijarde funti, od čega 300 miliona funti, ili 2,4 odsto, odlazi na atomska oružja (*Sunday Times*, 24. maj 1981).

matran iz tog ugla, hladni rat sa kraja sedamdesetih godina, kao i prateće povećanje vojnih rashoda, obeležavaju novu fazu međunarodnog sukoba. Dakle, umesto da govorimo o neobjašnjivom i iracionalnom procesu, mi ćemo tvrditi kako današnja obnova hladnog rata pokreće pitanje istorijskog objašnjenja vremena i uzroka pogoršanja svetske politike. Svako takvo objašnjenje moralo bi da stavi znatan naglasak na trku u atomskom naoružanju, ali ne bi moglo svesti hladni rat na tu trku, niti bi nju moglo tretirati kao nezavisnu varijablu koja određuje sva ostala politička zbivanja. Koreni novog hladnog rata leže u interakciji trke u atomskom naoružanju i globalizovanog društvenog sukoba.

Ono što karakteriše kraj sedamdesetih i početak osamdesetih godina jeste drastično zaoštavanje sukoba u svetskoj politici, veće naglašavanje nužnosti vojne spremnosti obe strane, žešće ideološke kampanje protiv zala suprotnog tabora. Te promene se poklapaju sa obnovljenim apelima za jedinstvo, koje upućuju i američki i sovjetski blok, kao i sa zvaničnom netrpeljivošću prema svakom znaku neslaganja. Taj novi hladni rat se, u drugom pogledu, razlikuje od prvog hladnog rata: nastavlja se američko-sovjetski pregovori o ograničavanju naoružanja (za razliku od potpunog prekida diplomatskog opštenja u ranijem razdoblju); znatno je smanjena nadmoć SAD u odnosu na Sovjetski Savez i na njihove kapitalističke saveznike; došlo je do razmimoilaženja dve glavne postkapitalističke zemlje; treći svet igra sve istaknutiju ulogu. Pa ipak, uprkos tim razlikama, dva hladna rata imaju zajednička obeležja i nose u sebi zajedničku opasnost od rata.

Izbor Reagana (novembra 1980) obeležava potpuno sazrevanje novog hladnog rata, ali do promene u svetskoj politici je došlo znatno ranije. Glavni elementi novog hladnog rata već su postojali 1978. godine, upravo u vreme kada je predsedniku Carteru isticala polovina mandata. O tome svedoči zategnutost iz tog vremena, izazvana nastojanjima SAD da početkom sedamdesetih godina iskoriste pregovore SALT i trgovinu kao sredstva za uspostavljanje kontrole nad sovjetskom spoljnom i odbrambenom politikom; istovremeno je došlo do oštrog suprotstavljanja tim pokušajima — na bojištima Indokine i Angole — kao i do stalnog povećanja sovjetskog vojnog potencijala u okviru sporazuma SALT I. U suštini, novi hladni rat je predstavljao odgovor SAD i njihovih saveznika na neuspeh detanta kao sredstva korišćenja globalizovanog društvenog sukoba u svoje svrhe. Nijedna strana nije odustajala od svog opredeljenja za taj sukob: Sovjeti su, u suštini, nastavili raniju vojnu i spoljnu poli-

tiku, koristeći pri tome neke poboljšane instrumente. Upravo odbijanje Sovjeta da promene tradicionalnu politiku dovelo je, sredinom sedamdesetih godina, do promena stava na Zapadu i do napuštanja detanta. Prema tome, pogoršanje odnosa Istok — Zapad nikako nije iracionalno niti neizbežno: nije iracionalno zbog toga što odražava stavove svesnih političkih činilaca u SAD prema onome što oni smatraju izazovom kapitalističkoj vlasti; pomenuto pogoršanje nije bilo neizbežno zato što novi hladni rat nije rezultat jednog inercijskog procesa, već niza konvergentnih zbivanja u međunarodnoj politici, zbivanja čiji se uzroci razlikuju i nisu unapred programirani za hronološko podudaranje. Kombinacija tih snaga objašnjava nastanak novog hladnog rata, praćenog intenziviranjem trke u naoružanju.

U kontekstu sedamdesetih godina možemo uočiti pet procesa koji su izgleda bili glavni uzročnici ubrzavanja izbivanja novog hladnog rata. Oni su delovali u različito vreme i vršili različiti uticaj, ali je njihovo kombinovanje i uzajamno jačanje, u suštini, dovelo do okončanja detanta. Nabrojaćemo tih pet uzročnika: (1) smanjivanje atomske nadmoćnosti SAD u odnosu na SSSR; (2) novi talas revolucija u trećem svetu; (3) uspon novog militarizma u SAD; (4) politička involucija postrevolucionarnih država; (5) zaoštavanje međukapitalističkih protivrečnosti.

1. Smanjivanje atomske nadmoćnosti SAD u odnosu na SSSR

Glavna tema hladnog rata na Zapadu jeste isticanje nužnosti uspostavljanja vojne ravnoteže između Istoka i Zapada. Navodno, SSSR je izbio napred i Zapad mora da ga stigne — mora da se »ponovo naoruža«, »da nanovo izgradi odbranu«, »da uspostavi ravnotežu« itd. Ta teza je, na određenom nivou, običan mit: Zapad se nije razoružao, te ne može ni da se *ponovo* naoruža, a Sovjetski Savez nije stekao nadmoćnost ni u atomskom, niti u konvencionalnom oružju. Isto kao kada je reč o ma kojoj ideologiji, i ova očigledno lažna tvrđenja sadrže u sebi određen stepen istine, te navedeni pozivi na ponovno naoružanje predstavljaju šifrovanu poruku. Tokom poslednje decenije došlo je do bitnog usavršavanja vojnog potencijala SSSR; time je smanjena — ili u određenim ograničenim oblastima okončana — nekadašnja izuzetna nadmoćnost Zapada. Sada se zahteva nova nadmoćnost, vrše se pokušaji da se postigne ranija nadmoćnost, pri čemu se kao izvor ističe potreba uspostavljanja ravnoteže koju je poremetio Sovjetski Savez. Režiranje javne rasprave, ka-

ko na vojnom tako i na političkom planu, ima za cilj da olakša takav proces. To režiranje je vidljivo u sadašnjoj raspravi o najmanje četiri dimenzije vojnog suparništva između Istoka i Zapada: ukupni vojni rashodi; strateško atomsko oružje; atomsko oružje namenjeno određenim ratištima; konvencionalni potencijal trećeg sveta. U govorima Weinbergera, Thatcherove i Mitterranda, promene u sovjetskim potencijalima i rashodima ocenjuju se kao razlozi pojačanih napora Zapada. Takve teze samo pokazuju u kolikoj meri su ranije kapitalističke koncepcije o detantu bile zasnovane na pretpostavci o stalnoj nadmoćnosti NATO-a.

Kad su u pitanju vojni rashodi obično se ističu tri teze: Sovjetski Savez troši na odbranu veći procent svog bruto nacionalnog proizvoda nego SAD; on troši apsolutno više nego SAD, a stopa tih troškova je znatno porasla poslednjih godina. Prva teza je svakako tačna, ako ni zbog čeg drugog, onda zato što je bruto nacionalni proizvod Sovjetskog Saveza mnogo manji od bruto nacionalnog proizvoda SAD. S druge strane, troškovi po glavi stanovnika su viši u SAD nego u Sovjetskom Savezu (494 dolara prema 404 u 1980. godini). Treća teza je potpuno pogrešna: sovjetski vojni rashodi su tokom poslednje decenije rasli po godišnjoj stopi od oko 3 odsto (u realnim iznosima), tj. nešto sporije od prosečnog rasta bruto nacionalnog proizvoda. Nema nikakvog dokaza da je došlo do znatne promene u toj oblasti.² Često se pokušavaju upoređivati ukupni vojni rashodi SAD i SSSR, ali podaci, sadržani u pouzdanim izvorima, pokazuju da su SAD trošile 111 milijardi dolara u 1980. godini, dok su rashodi SSSR u toj godini iznosili 107 milijardi dolara. Taj disparitet se znatno povećava ako se uzmu u obzir i rashodi saveznika obe glavne sile. Vojni rashodi NATO-a iznose 193 milijarde dolara, prema 120 milijardi dolara u okviru Varšavskog ugovora. Ako se uzme u obzir i Kina, jaz je još dublji: ili se od sovjetskih rashoda, namenjenih ciljevima na Dalekom istoku, oduzima određen procent (oko 25 odsto) ili se kineski vojni rashodi daju vojnim rashodima NATO-a (daljih 40 milijardi dolara)³. Japanski vojni rashodi iznose 9 milijardi dolara. Uzev u celini, sve sile koje stoje nasuprot Sovjetskom Savezu troše tačno *dva*

² Arthur Macy Cox, *International Herald Tribune*, 12. avgust 1980. Izvanredan prikaz ravnoteže SAD — SSSR dan je u knjizi Freda Kaplana, *Dubious Specter: A Skeptical Look at the Soviet Nuclear Threat*, Institut za političke studije, Washington, 1980.

³ *World Armaments and Disarmament, SIPRI Yearbook 1981*, London, str. 156. Svi podaci su na bazi stalnih cena iz 1978. godine.

puta više u vojne svrhe no što su to činili Sovjetski Savez i njegovi saveznici tokom 1980. godine (240 milijardi dolara). Kad zapadni političari govore o »neviđenom nivou sovjetskih vojnih rashoda«, oni su, sa tehničkog stanovišta, u pravu: Sovjetski Savez na naoružanje troši više no obično. Međutim, potpuno je lažan zaključak da Sovjetski Savez troši više nego bilo koja druga država, a da ne govorimo o ukupnim vojnim rashodima glavnih država koje stoje nasuprot njemu.

Što se tiče strateškog atomskog naoružanja, Sovjetski Savez postepeno smanjuje raskorak u odnosu na SAD: Sovjetski Savez je 1970. godine raspolagao sa 1.800 strateških bojnih glava, dok su SAD u svojim arsenalima imale 4.000 bojnih glava; 1980. godine Sovjetski Savez je imao 6.000, a SAD 9.200 bojnih glava. Drugim rečima, dok je ranije imao manje od polovine ukupnog broja bojnih glava kojima su raspolagale SAD, Sovjetski Savez sada ima dve trećine tog broja. Sovjetski Savez je u protekloj deceniji takođe izveo promene kojima su u početku pribegle i SAD: neke rakete su prebačene na pouzdanije podmornice, a istovremeno su osposobljene rampe za lansiranje više bojnih glava istovremeno. Sovjetski Savez sada ima nominalno vodstvo u megatonaži i sistemima lansiranja, ali to — daleko od toga da bude znak nadmoćnosti — odražava sovjetsku inferiornost kada je reč o kvalitetu lansiranih sistema i tačnosti raketa.

Strateške rasprave koje se vode u SAD, uglavnom se usredsređuju na navodnu sovjetsku prednost, tj. na stečenu sposobnost (u osamdesetim godinama) nanošenja prvog udara. Tvrdi se da su Sovjeti u stanju da iznenada unište sve interkontinentalne balističke rakete koje SAD lansiraju sa zemlje. Međutim, ako ostavimo po strani političke pretpostavke takve teze, ona je čak i u vojnom pogledu neodrživa. Naime, SAD poseduju potpuno neranjiv kapacitet za nanošenje drugog udara (podmornice tipa »Posejdon«; podmornice za lansiranje raketa, koje Sovjetski Savez ne može da otkrije niti da uništi). Osim toga, čak i kad bi SSSR sada bio u stanju da izvede uništavajući prvi udar na SAD (što nije tačno), valja reći da su, polazeći od iste teze, SAD mogle to isto učiniti Sovjetskom Savezu u poslednje tri decenije. Štaviše, SAD bi mogle naneti efikasniji prvi udar zata što su u stanju da otkriju i unište čitavu flotilu sovjetskih podmornica-nosača raketa.⁴ Ako su SAD izložene opasnosti

⁴ »Iako Sovjetski Savez ima više podmornica, SAD mogu lako otkriti gde se one nalaze. Za razliku od toga, Sovjeti — koliko je poznato — nisu otkrili nijedno od dve hiljade putovanja američkih podmornica koje nose rakete (neke od tih podmornica plovile su veoma blizu obala Sovjetskog Saveza)«, *Time*, 27. juli

od prvog udara, Sovjetski Savez je bio suočen sa istom opasnošću više od 20 godina. Mitologija o navodnoj sovjetskoj prednosti prikazuje u lažnom svetlu ono što nije ništa drugo do smanjivanje ranije nadmoćnosti SAD. Navedeno iskrivljavanje se najjasnije pokazuje u domenu atomskog oružja, namenjenog upotrebi na određenim bojištima, tj. onog oružja koje se pogrešno naziva evroraaketama. Prema tvrđenju zvaničnih zapadnih izvora, uvođenje sovjetskih raketa SS-20 poremetilo je ravnotežu i prisililo NATO da decembra 1979. godine donese odluku o instaliranju krstarećih raketa i raketa tipa »peršing« na tlu Evrope. Da bismo shvatili taj potez, neophodan je kratak istorijat. Atomsko oružje, namenjeno za korišćenje na određenim bojištima, prisutno je u Evropi još od kraja pedesetih godina (zemlje članice NATO-a instalirale su tada rakete »Tor« i »Jupiter«, a SSSR svoje rakete SS-4 i SS-5). To su bile rakete sa jednom bojnom glavom, osposobljene za lansiranje sa zemlje. Tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina NATO je izvršio dve inovacije pomenutih raketa: prvo, učinio ih je bezbednijim jer ih je sa zemlje prebacio na more, na podmornice tipa »polaris«; drugo, te rakete su postale razornije jer su bile snabdevene sa više bojnih glava (rakete »polaris« imale su po jednu bojnu glavu, te su zamenjene raketama »Posejdon«, sa deset bojnih glava). Pošto NATO-u više nisu bile potrebne stare, ranjivije rakete, došlo je do povlačenja raketa tipa »Tor« i »Jupiter«. Tako se desilo da, na osnovu sopstvene odluke, NATO više ne raspolaže raketama namenjenim određenim bojištima, a lansiranim sa zemlje. Međutim, time je stečena vrlo jasna prednost. Suočeni sa tim promenama, Sovjeti su pokušali da pitanje raketa namenjenih korišćenju na određenim bojištima uključe u pregovore sa SAD. To je bilo glavno pitanje na pregovorima SALT II, koji su trajali od 1970. do 1979. godine. Amerikanci su to odbijali, najpre za vreme Nixona, Forda i Kissingera, a zatim i dok se Carter nalazio u Beloj kući. Značajno je da su Sovjeti insistirali na nastavljanju tih pregovora sve do predsedničkih izbora 1976. godine. Međutim, kad je i Carter pokazao neodlučnost u pogledu pregovora, Sovjeti su odlučili da nadoknade svoju inferiornost u pogledu atomskog oružja namenjenog određenim bojištima. Tako je 1977. godine došlo do instaliranja prvih raketa SS-20. Valja reći da te rakete ne daju Sovjetima nikakvu prednost jer su njihovi sistemi i dalje slabiji. Doduše, te rake-

1981. »Modernizacija« strateških atomskih snaga, koju je naredio predsednik Reagan, stavlja poseban naglasak na nove sisteme komuniciranja sa podmornicama-nosačima raketa, i to dok se one nalaze pod vodom.

te su pokretne i imaju više bojevih glava (to su dve prednosti u odnosu na SS-4 i SS-5), ali njihov domet nije ništa veći od dometa SS-5, njihova megatonaža je manja, što važi i za njihovu tačnost. Čak ni njihova navodna neranjivost — funkcija pokretljivosti — može biti osporena: lansirna mesta moraju biti unapred pripremljena, a sama priprema traje odveć dugo.⁵ Prema tome, odluka koju je NATO doneo decembra 1979. godine, nikako nije nadoknadila sovjetsku prednost, već je, kao i u slučaju ostalih programa krupnih vojnih rashoda i strateške »modernizacije«, značila ponovljene pokušaje sticanja nadmoćnosti SAD.

Isto se može reći i za rasprave oko konvencionalnih snaga. Zemlje članice NATO-a imaju pod oružjem skoro pet miliona ljudi (4,9 miliona), dok Varšavski ugovor raspolaže sa oružanom snagom od 4,8 miliona ljudi. Ako se uzme u obzir i Kina, onda nasuprot oružanim snagama Sovjetskog Saveza stoji još 4,7 vojnika. Prema tome, zemlje članice Varšavskog ugovora imaju protiv sebe dva puta brojnije armije. Po završetku drugog svetskog rata Sovjetski Savez je u odnosu na SAD imao geografsku prednost kad je u pitanju Evropa, i to zato što je on evropska sila, dok SAD to nisu. S druge strane, njegova kontrola nad istočnom polovinom kontinenta mnogo je slabija od kontrole koju, u ekonomskom i političkom smislu, vrši Amerika nad zapadnom polovinom. Otuda Sovjetski Savez mora stacionirati vojne kontigente, čija je funkcija represivna, što — pored ostalog — podrazumeva i stacioniranje velikog broja poluzastarelih tenkova u zemljama članicama Varšavskog ugovora. NATO je ranije uvek naglašavao svoju sposobnost da izađe na kraj sa time (ogromne rezerve protivtenkovskog oružja, bolja obuka tenkovskih posada, veći kvalitet oklopnih jedinica NATO-a — sve to obezbeđuje stvarnu ravnotežu u odnosu na sovjetsku prednost u broju tenkova). Prema tome, potpuno je neosnovana teza koja opravdava potrebu proizvodnje neutronске bombe, bombe koja ozračuje ratište. To oružje nije potrebno da bi se pariralo bilo kakvoj sovjetskoj prednosti u pogledu broja tenkova.

Propagandisti u poslednje vreme sve više naglašavaju sovjetsku vojnu moć u trećem svetu. Na tom planu Sovjetski Savez ranije ne samo što nije imao nikakvu prednost, već je u vreme Staljina bio potpuno bespomoćan.

⁵ CEP (parametar moguće greške) rakete SS-20 iznosi, prema procenama Pentagona, oko 1.500 stopa (prema 600 stopa kad je reč o najusavršenijim raketama tipa »minuteman«, odnosno 250 stopa za krstareće rakete i rakete tipa »peršing«). O raketama SS-20 videti prilog Andrewa Cockburna u *The Nation*, 28. novembar 1981.

To stanje se nije mnogo popravilo ni kasnije, kad su, početkom šezdesetih godina, izbile krize u Kongu i na Kubi. Sovjetski Savez sad ima određenu moć, ali je ona veoma ograničena. SSSR nije učinio ništa drugo već je razbio nekadašnji monopol Zapada na vršenje vojnih operacija u trećem svetu. Valja reći da je sposobnost bilo kakvog intervenisanja SSSR — dobrog ili lošeg intervenisanja — u trećem svetu mnogo manja od sposobnosti Zapada. Rashodi za te svrhe predstavljaju 10 odsto ukupnog vojnog budžeta SSSR, dok SAD za to izdvajaju 25 odsto svog budžeta; pomorsko prisustvo Sovjetskog Saveza u glavnim okeanima — kvalitativno i kvantitativno — daleko je slabije. NATO je rasporedio 460 velikih bojnih brodova (fregata i brodova većih od njih), a zemlje Varšavskog ugovora 195. SAD su od 1960. godine proizvele trostruko veću tonažu ratnih brodova: SAD imaju 13 borbenih nosača aviona, dok SSSR nema nijedan. SAD kontrolišu ogromnu mrežu prekomorskih baza i uređaja. Međutim SSSR oseća nedostatak mreže takvih baza, budući da ih ima samo u zemljama članicama Varšavskog ugovora; vazdušne transportne snage SSSR su broјčano mnogo manje i lišene su mogućnosti snabdevanja gorivom tokom preleta.⁶ Panika, izazvana nedavnim vojnim akcijama u Africi i Aziji rezultat je sposobnosti Sovjetskog Saveza da igra ograničenu vojnu ulogu, što ranije nije bilo moguće. Ta sposobnost nije samo plod nove mogućnosti stacioniranja na Jugu; ona takođe odražava stratešku zaštitu koju omogućuju najnovija dostignuća SSSR u oblasti atomskog naoružanja i — što je mnogo značajnije — izbijanje više kriza u trećem svetu, pri čemu tamošnje antiimperijalističke snage ili neposredno traže da se Sovjeti vojno angažuju ili sama Moskva smatra da to mora činiti iz sopstvenih državnih razloga. Kissinger i Nixon su se nadali da će, zahvaljujući detantu, Sovjetskom Savezu moći da nametnu sopstvene definicije uzdržavanja i »dobrog ponašanja«. Pokazalo se da su to bila pogrešna očekivanja.

Sadašnja nastojanja SAD da steknu novu nadmoćnost u oblasti strateškog atomskog naoružanja, atomskog oružja namenjenog određenim bojištima i konvencionalnog naoružanja, kao i u kosmosu, odnosno u oblasti hemijskog i biološkog oružja, prikrivaju određenu političku nameru, mada, poput svih kolektivnih ljudskih nastojanja, ona ne ispoljavaju nikakvu posebnu istorijsku logiku i vrlo lako mogu imati posledice sa kojima njihovi akteri racionalno ili svesno ne računaju. Pre svega, jačanje ame-

⁶ Michael Klare, *Beyond the »Vietnam Syndrome«*, Washington, 1981.

ričke vojne moći je znak političke odlučnosti da se, agresivnije i upornije no ranije, nastavi globalizovanje društvenog sukoba koji postoji još od 1945. godine. To je signal koji poziva i upozorava da će hegemonija SAD biti stalno potvrđivana kad su u pitanju sovjetski protivnik, evropski i japanski saveznici ili izazovi trećeg sveta. Drugo, nastojanje da se stekne nadmoćnost u svim oblastima atomskog naoružanja ima vojnog opravdanja za one koji računaju sa mogućnošću atomskog sukoba. Takvi ljudi postoje, i upravo njihove odluke — a ne neka inercija verovanja u dolazak sudnjeg dana — dovode do novih uspona vojne proizvodnje. Treće, težnja ka sve većoj nadmoćnosti, prikriivena tezama o uspostavljanju ravnoteže, koristi određenim interesima u okviru američkog društva, čak i kad američki kapitalizam usled toga mora da priinese nenadoknadleve žrtve. Najzad, sve to omogućuje da SAD, oslanjajući se na mnogo jaču privredu, prebace ogromne terete i pritiske sopstvenog vojnog jačanja na protivnički lager, u kome je SSSR materijalno mnogo slabiji, nesposobniji da se ponaša na sličan način. Prema tome, ideologija o sovjetskoj nadmoćnosti ne odražava nekontrolisano nastojanje za sve većim rastom. Takođe nije tačan ni Thompsonov zaključak da se SAD suočavaju sa jednako snažnim protivnikom. Takva ideologija, u stvari, opravdava američku težnju za strateškim usponom, koji je organizovan radi ostvarivanja svesnih političkih ciljeva.

2. Novi talas revolucija u trećem svetu

Neposrednog konfrontiranja dva bloka nije bilo, kad je u pitanju industrijalizovani svet, još od 1945. godine. Takvo konfrontiranje je uvek posredovano kroz političke i vojne sukobe u trećem svetu. I upravo u tom trećem svetu došlo je, sedamdesetih godina, do značajne promene odnosa međunarodnih snaga. Dvostruka pretpostavka zapadne koncepcije o detantu pokazala se kao pogrešna. Treći svet nije mogao biti stabilizovan, a Sovjetski Savez je bilo nemoguće sprečiti u pružanju pomoći neprijateljski nastrojenim pokretima ili državama tog sveta. Mada često netačno predstavljeni — teza da jedino sovjetska pretnja izaziva nepopravne promene u trećem svetu — stvarni događaji su bili karakteristični po vrlo određenim elementima: samostalno sazrevanje društvenih zategnutosti u zemljama trećeg sveta, posle čega je dolazilo do posebnog sovjetskog reagovanja na ta zbivanja.

Eksplzivni uticaj novog talasa revolucija u trećem svetu, do kojih je došlo sedamdesetih godina, može se izmeriti ako se imaju u vidu oprečna zbivanja iz šezdesetih

godina. Posleratna dekolonizacija je uglavnom okončana sticanjem nezavisnosti Alžira (1962). Čitavu deceniju posle toga antiimperijalistička dinamika u trećem svetu kao da je bila poražena ili sputana. Više od deset godina posle 1962. nijedan revolucionarni pokret nije došao na vlast u bilo kojoj zemlji na tri kontinenta. Naprotiv, zapadni — prvenstveno američki imperijalizam — bio je u stanju da uguši ili uništi bilo kojeg potencijalnog protivnika, i to kroz neprestane pobeđe nad nacionalističkim ili komunističkim snagama. To je bilo vreme u kome je došlo do pada Goularta u Brazilu, do masakra Komunističke partije u Indoneziji, do uklanjanja Nkrumaha u Gani, do slamanja mulelizma u Kongu, do invazije na Dominikansku Republiku, do gušenja bolivijske gerile, do obuzdavanja Nassera u Egiptu, do zadržavanja rodezijske i portugalske vladavine u Južnoj Africi. Jedino je nastavljena indokineska revolucija. Ako se izuzme ta revolucija — čiji ishod još nije bio odlučan — izgledalo je da je treći svet sputan, što je bio jedan od preduslova detanta.

A onda su, 1974. godine, bedemi počeli da se ruše. Provalila je bujica revolucije u trećem svetu; neke od tih revolucija su, po svom opredeljenju, bile socijalističke, a neke radikalno nacionalističke. U roku od šest godina pobunjenički pokreti su osvojili vlast u 14 država. Osim toga, razume se, SAD su bile konačno izbačene iz Vijetnama: pobeđa indokineskih revolucija posle najdužeg vojnog sukoba XX veka najavila je veliku promenu odnosa snaga. Posledice toga uskoro će se zapaziti na drugoj strani sveta. U Africi, portugalska imperija je najzad kapitulirala pred levo-nacionalističkim oslobodilačkim pokretima u Angoli i Mozambiku. U međuvremenu, Etiopija je, kao treća po veličini zemlja na tom kontinentu, doživela obaranje carskog režima, što je bilo delo jakobinizovanih oficira. U zapadnoj Aziji, iranska revolucija likvidirala je glavnog američkog saveznika u tom regionu, dok je komunistički pokret osvojio vlast u Afganistanu. Sandinistički gerilci su u Nikaragvi, u srcu Srednje Amerike, uspeali da izvedu revoluciju u klasičnom kubanskom stilu. Taj niz potresa ne samo što je objektivno izmenio odnos snaga u trećem svetu, već je imao uticaja i na subjektivnu psihologiju zapadnih stratega. Razume se, gubitak Indokine bio je najznačajniji u oba pogleda, ali je značaj tog događaja umanjivan u javnim raspravama o politici SAD. Paradoksalno zvuči, ali je tačno, da su mnogo nevažnija zbivanja — naročito akcija iranskih studenata, tj. uzimanje američkih talaca novembra 1979. — pokrenula latentne mehanizme revanšističkog militarizma i obnovila spremnost za intervencije u trećem svetu, što je sve došlo do izražaja u Reaganovoj administraciji.

Ako se ostavi po strani specifična dinamika novog talasa revolucija u trećem svetu, valja reći da je on omogućio znatno i otvoreno mešanje sovjetske vojne sile, tj. davanje podrške tim revolucijama. Sovjetski Savez je isporučivao tešku vojnu opremu, neophodnu za pobjedu u Vijetnamu: on je dao vazduhoplovne snage i stratešku opremu kubanskim snagama u Angoli i Etiopiji; on je direktno uputio svoje snage u Afganistan. Čak i tamo gde nije bilo sovjetskog vojnog angažovanja kao takvog, države saveznice SSSR ili revolucionarni pokreti u sukobu sa Zapadom bili su zaštićeni time što je strateški potencijal Sovjetskog Saveza sputavao ruke američkim zvanjnicima koji bi, inače, mogli biti skloni direktnim intervencijama (slučaj sa Iranom). Istovremeno, mnogobrojne revolucije u trećem svetu podudarile su se sa krupnim promenama u organizovanju svetske kapitalističke privrede, do čega je došlo sedamdesetih godina. To je Jugu omogućilo da stekne potpuno nov značaj: kao isporučilac sirovina, posebno nafte, kao tržište za izvoz i kao dužnik. O tim promenama raspravljamo u okviru narednog poglavlja, posvećenog problemima međukapitalističkog sukoba. Bez obzira na revolucionarne pokrete ili na sovjetske inicijative, te promene su kod strateških planera na Zapadu stvorile nov osećaj hitnosti, budući da je dugogodišnja zavisnost od Juga pretila da se sve više ispolji. Kombinovano delovanje pomenutih faktora dovelo je do toga da treći svet sada zauzima središnje mesto u razmišljanjima saveta NATO-a, odnosno da čini jedan od glavnih pokretača novog hladnog rata na Zapadu. Stvaranje sve alarmantnije političke atmosfere u razvijenim kapitalističkim zemljama bitno je uticalo na stavove o potrebi povećavanja vojnih rashoda: posle spasavanja angolske revolucije 1975. godine pomoću kubanskih dobrovoljaca. Kissinger je prestao da upotrebljava reč »detant«. Brzezinski je govorio da je sovjestko-kubanska uloga u Etiopiji (1978.) pokopala detant. U kasnijim optužbama i ponavljanjima isticana su slična mišljenja kad su bili u pitanju Iran i Afganistan, gde je do potresa došlo mnogo kasnije no što je izbio novi hladni rat, pri čemu valja priznati da su ta zbivanja doprinela njegovom intenziviranju.

Imajući u vidu pomenuti kontekst, veoma je značajno povući razliku između raznih elemenata sadašnjeg jačanja vojne sile u SAD. Za razliku od uobičajene predstave, najveći deo sredstava namenjen je konvencionalnim vojnim snagama koje mogu biti korišćene za kontra-revolucionarne intervencije u trećem svetu. Ti rashodi će takođe dati najbrže rezultate (već u toku mandata sadašnje administracije SAD). Čak i rashodi za razvoj atom-

skog oružja, formalno predstavljeni kao rashodi namenjeni »centralnom«, tj. evropskom frontu, neformalno se opravdavaju mogućnošću preduzimanja akcija u trećem svetu, posebno u regionima u koje SAD smatraju da bi teško mogle da upute odgovarajuće konvencionalne snage (jedan od takvih regiona jeste Persijski zaliv). Na popisu takvog oružja našle su se neutronska bomba i krstareće rakete; polazi se, naime, od pretpostavke da njihova upotreba, kad su u pitanju ciljevi izvan teritorije SSSR (kao i neevropsko stanovništvo), ne bi dovela do opšte atomske konfrontacije. Ovde posebno dolazi do izražaja politička logika sadašnje težnje SAD da vojno ojačaju: reč je o veoma konkretnim i materijalnim ekonomskim interesima, o interesima za koje se smatra da su ih revolucije u razdoblju 1974—80. ozbiljno ugrozile. Novi hladni rat je reagovanje — na svim nivoima — na ono što se smatra takvom opasnošću; ideologija tog hladnog rata priprema domaće stanovništvo za nove intervencije u trećem svetu, okrivljuje Sovjetski Savez za sve subverzivne promene do kojih dolazi na Jugu i opravdava sve veće rashode za formiranje interventnih snaga koje bi bile u stanju da ponovo uspostave tradicionalne imperijalne kontrole.

3. *Uspón novog militarizma u SAD*

Ako dve neposredne odrednice dinamike sadašnje međunarodne krize možemo otkriti u istorijskim procesima o kojima je upravo bilo reći, one ipak ne mogu u potpunosti objasniti samu krizu. Naime, da bi došlo do novog hladnog rata, neposredni uzroci (trka u naoružanju i treći svet) moraju biti dopunjeni sazrevanjem uslova u okviru samih velikih sila. U stvari, procesi u SAD i SSSR, nezavisno jedni od drugih, stvaraju tu podudarnost u poslednjoj deceniji. Treća glavna odrednica novog hladnog rata mora biti otkrivena u okviru glavne kapitalističke države sveta. Bez obzira na značaj smanjivanja zapadne atomske nadmoćnosti ili na uspehe revolucija do kojih je u tom razdoblju došlo u trećem svetu, valja analizirati njihovo delovanje na američku unutrašnju politiku kako bi se shvatile promene koje su kulminirale u vreme predsednikovanja Reagana. Ni na tom području ne postoji neka jedinstvena, sinhronizovana logika. Naime, snage u američkom društvu koje su omogućile Reaganovu izbornu pobjedu 1980. godine, a koje sada nastoje da izmene političku ekonomiju američkog kapitalizma, umnogome su nezavisne od širih kretanja u spoljnom svetu, isto onako kao što je njihov postepen uspon odavno pret-

hodio međunarodnim grčevima s kraja sedamdesetih godina.

Korene borbene konzervativne koalicije, koja dominira današnjom američkom političkom scenom, valja tražiti u stalnom geološkom pomeranju američke društvene formacije. U poslednjih 20 godina došlo je do opadanja starih centara industrije na severu i istoku SAD, tog tradicionalnog uporišta kapitalizma SAD, kao i do uspona dinamičnijeg i manje spontanog preduzetništva na zapadu i na jugu SAD. Ta promena je postepena, veoma raznovrsna i ni u kom slučaju dovršena. Mnoge najveće korporacije i finansijske ustanove i dalje se nalaze na istočnoj obali. Međutim, počev od šezdesetih godina došlo je do relativne promene u rasporedu bogatstva i privrednog rasta glavnih regiona SAD. Merena istorijskim standardima, ta promena je veoma izražena. Većina stanovništva SAD živi danas zapadno od reke Misisipi, i to po prvi put u istoriji ove zemlje. Noviji kapitalizam Kalifornije, Kolorada i Teksasa ima više obeležja po kojima se razlikuje od kapitalizma Atlantske obale i starog srednjeg zapada. Pored ostalog, to su viša stopa profita i brža stopa akumulacije. Ta dva obeležja imaju poseban politički značaj. Reč je o postojanju i životnosti nekorporacijskog, lično kontrolisanog kapitala, koji je većinom spekulativan. Predstavnici tog kapitala dali su snažnu finansijsku podršku Reaganovoj kandidaturi. Drugo obeležje jeste slabost ili nepostojanje organizovanih sindikata. Oba pomenuta uslova omogućuju stvaranje neobuzdane ideologije *laissez-fairea* i obnovu političke reakcije koja je po shvatanjima bliža poslodavcima iz XIX veka nego institucionalizovanom liberalizmu starijih industrijskih zona istočnog dela SAD. Sukob ta dva krila američkog kapitalizma prvi put je simbolično ispoljen 1964. godine, kada su republikanci uspeli da kandiduju Goldwatera. Pobeda ovog senatora nad Rockefellerom ukazala je na drugu glavnu odliku kapitala iz istočnog dela SAD, na odliku koja će se ispoljiti narednih godina; reč je o sposobnosti da se iz redova sitne buržoazije mobilišu odani kadrovi širom SAD, kadrovi koji brane vrednosti krajnje desnice. Rockefeller to nije nikako bio u stanju da ostvari. Doduše, pomenute osobine nisu bile dovoljne da se osvoji predsednički položaj, te je Johnson, u pravoj izbornoj lavini, porazio Goldwatera.

Da bi desnica u SAD dobila masovnu podršku i da bi dalje ojačala, tj. osposobila se da osvoji samu Belu kuću, trebalo je da dođe do dve glavne promene u sedamdesetim godinama.⁷ Prva promena bila je, razume se,

⁷ Videti Frances Fitzgerald, »The Triumphs of the New Right«, *New York Review of Books*, 19. novembar 1981.

ekonomska. Johnsonova pobeda u 1964. godini podudari-la se sa najburnijim razdobljem posleratne američke istorije. Bilo je to doba prividnog kejnzijanskog uspeha, na čemu se temeljila demokratska koalicija još od vremena *Nju dila*. Deset godina kasnije oštra privredna recesija pogodila je SAD. Krajem sedamdesetih godina došlo je do stagnacije životnog standarda narodnih masa, uz istovremeno povećanje inflacije i postepeno širenje nezaposlenosti. Sve je to dovelo do rastućeg nezadovoljstva u tradicionalnim demokratskim izbornim jedinicama, pre svega u redovima »bele« radničke klase. Istovremeno je počela da se dezintegriše moralna i kulturna homogenost američkog društva, utemeljena uglavnom na protestantskoj etici rada, na pridavanju glavnog značaja porodici i na oduševljavanju nacijom. Na jednom kraju društvene skale pojavile su se mnogobrojne skupine marginalnog stanovništva, koje je više zavisilo od socijalne pomoći nego od zaposlenja. Na drugom kraju društvene skale sve više se izražavala orijentacija na potrošnju, umesto na proizvodnju. Tradicionalne porodične strukture našle su se pod udarima uspona ženskog pokreta, pri čemu je sâm pokret jednim delom odražavao promene u strukturi zaposlenih. Borbeni homoseksualni pokreti su dalje potresli moralne kodekse. Bunt Crnaca razbio je mitove o nacionalnom jedinstvu, dok je poraz u Vijetnamu uništio iluzije o patriotskoj nepobedivosti van granica SAD. To opšte razlaganje uobičajenog načina života pogodilo je mnogo od onoga što su ugnjetene grupe u društvu SAD doživljavale kao svojevrsno oslobađanje. Uporedo sa industrijskim padom i urbanom beznadežnošću u gradovima došlo je do porasta zločina i nasilja, što je pogađalo sve sektore stanovništva, naročito delove u kojima živi radnička klasa. Upravo ta kombinacija pogoršanja privrednog života i kulturne dezorijentacije privukla je znatan deo američkog proletarijata na pozicije desnice u usponu.

Republikanska partija je 1980. godine uspela da stvori izborni blok u kome je dominirao nesputani kapital sa zapada SAD. Taj blok je okupio mnogobrojne sitnoburžoasko aktiviste i više od polovine sindikalnog članstva, te tako obezbedio pouzdanu većinu. Protivrečna strujanja iz šezdesetih godina izazvala su plimu desnog raspoloženja u masama, što je Reagana lako dovelo na vlast.

Zbivanja koja su se preko dve decenije neprimetno odvijala u američkoj privredi i društvu nisu bila neposredno povezana sa međunarodnom scenom (izuzev ponizjenja SAD u Vijetnamu). Međutim, prevashodnu žižu ideološke konstelacije u kojoj je Reagan došao na vlast nije predstavljao neki unutrašnji problem SAD, već dobro znan način psihološke zamene, tj. okretanje prema

spoljnom entitetu — prema Sovjetskom Savezu. Prema doktrinama nove desnice SSSR treba optuživati za sva zla od kojih pati Amerika (počev od Vijetnama pa dalje), pri čemu »terorizam« trećeg sveta igra podređenu ulogu. Rešenje koje je predlagano podrazumevalo je sticanje nove vojne nadmoćnosti koja bi sprečila Sovjetski Savez da stane na noge (što je on činio već više od jedne decenije) i onemogućila dalji prkos zemalja u kojima vlada bezakonje (poput Irana ili Libije), pri čemu se odgovornost za takvo ponašanje neposredno pripisuje Sovjetima. Takav diskurs shvato je sovjetsku opasnost ne samo kao vojnu ili političku pretnju već i kao ideološko sredstvo koje izaziva sve američke probleme, čije će rešavanje najaviti nastupanje novog razdoblja.

Dolazak Reagana na vlast bio je u znatnoj meri pripremljen zahvaljujući onome što se dešavalo u vreme predsednikovanja Cartera. Iako je Carter izabran 1976. godine zahvaljujući platformi o nacionalnom jačanju i nekonfrontiranju, iako je dve godine više ili manje poštovao tu platformu, bilo je očigledno da već za vreme njegove vlade počinju da duvaju drugačiji vetrovi. Opravdano insistiranje na ljudskim pravima uskoro se pretvorilo u lakrdiju jer je spoljna politika izdašno podržavala i hvalila iranskog Šaha, te se tako otkrivala suština taktičke kampanje protiv Sovjetskog Saveza; vojni rashodi, koji su privremeno opali sa završetkom vijetnamskog rata (1973), počeli su opet da rastu; stavljena je u pogon tehnologija proizvodnje krstarećih raketa. Međutim, Carter je naglo skrenuo udesno, počev od 1978, i to kako po svojoj volji tako i pod pritiskom ostalih snaga na američkoj političkoj sceni. Republikanska partija, kojoj skoro da je pošlo za rukom da kandiduje Reagana, tj. da ga suprotstavi Fordu, bila je nemilosrdna prema demokratskom predsedniku koji je uzalud pokušavao da izađe u susret zahtevima za ratobornijim globalnim stavom. Neokonzervativci iz Demokratske partije pokazivali su sve veće neprijateljstvo prema Sovjetskom Savezu i smatrali su da Carter, pa čak i Nixon i Ford, koji su prethodno bili na predsedničkim položajima, ispoljavaju preterano prijateljstvo prema Moskvi. Oni su najefikasnije sprečavali detant početkom sedamdesetih godina (Jacksonov amandman). Pokret nove desnice, organizovan povodom pojedinih pitanja (poput prava na pobačaj i kontrole nošenja oružja) širio je mit o američkoj slabosti koja dolazi do izražaja u svim situacijama — počev od navodne kapitulacije u pregovorima SALT pa do opasnosti da se SAD liše prava na kontrolu Panamskog kanala. Kao što smo već videli, ta politička snaga bila je formirana krajem šezdesetih godina, a sredinom sedamdesetih godina

stvorila je sopstvene institucije, prikupila finansijska sredstva i formulisala svoje zahteve. Strateška atomska nadmoćnost SAD postala je prava opsesija tih snaga. Izložen pritisku tih grupa, Carter je stalno pravio ustupke, izjavljujući se za sve veće vojne rashode u 1978. i zahtevajući instaliranje krstarećih i »persing II« raketa u Evropi. Mnogo pre sovjetske invazije na Afganistan i zatočenja američkih talaca u Iranu krajem 1979. godine, vrlo izražena i odlučna koalicija u američkom Kongresu odbacila je pregovore SALT II. Carter je uzalud izdao naredbu o upućivanju američkih snaga prema Persijskom zalivu. Isto se može reći i za njegov pokušaj da organizuje bojkot Olimpijskih igara u Moskvi. Naime, to mu ništa nije pomoglo da se stavi na čelo pokreta novog hladnog rata. Već su bili postavljeni temelji Reaganove pobede 1980. godine.

Udružene snage koje su u to vreme nastojale da obnove američki militarizam uživale su, razume se, snažnu podršku stalnih grupa za pritisak u američkom političkom životu, grupa koje su se zalagale za povećanje vojnih rashoda. Ta sprega u američkom Kongresu ponekad je nazivana sektorskim »gvozdenim trouglom«, sponom Pentagona i proizvođača oružja. Nastojanja pomenutih grupa dolazila su do najvećeg izražaja prilikom letnjih rasprava o vojnim rashodima (treba imati u vidu da finansijska godina u SAD počinje 1. oktobra). Ti sektorski interesi odigrali su glavnu ulogu u pokretanju novog hladnog rata, od koga su mogli da očekuju vrlo određene materijalne pogodnosti — federalne investicije u izbornim jedinicama koje su im naklonjene, dalje obilje ultramoderne tehnologije, krupne i rentabilne poslove. Te iste snage su posle poraza u Vijetnamu i Angoli glasno branile militarizam i vršile snažan pritisak za povećanje proizvodnje oružja; one su uspele da, počev od 1979. godine, Ministarstvu odbrane obezbede sve veće budžete. »Gvozdeni trougao« tvrdio je da povećanje vojnih rashoda može pomoći SAD da svoju privredu izvuku iz recesije. Mada se može dovesti u pitanje makroekonomsko dejstvo rashoda za naoružanje u vreme inflacije, mada su sumnjive posledice takve politike po međunarodnu konkurentnost kapitalizma u SAD, neosporno je da su od toga imale koristi određene privredne grane, među koje se mogu uključiti takvi bitni sektori kao što su motorna industrija i proizvodnja kosmičkih letilica (obe te privredne delatnosti suočavale su se sa opadanjem tražnje i sa niskim profitnim stopama). Stalna i profesionalna komponenta militarizma SAD, privremeno sateranog u mišju rupu uoči američkog povlačenja iz Vijetnama, mogla se sada snažnije i efikasnije ispoljiti no ikada ranije u

vreme Carterove vladavine. Ta komponenta je sada, pod Reaganom, apsolutno bezbedna na Kapitolu. Kad su u pitanju pomenuti interesi, njih moramo smatrati glavnim akterima istorije sedamdesetih godina. Otuda se nikako ne može tvrditi da su budžetski rashodi SAD rezultat neke nepromišljene inercije. Naprotiv, njih su planirale i unapred formulisale kao smišljene ciljeve neke od najupornijih i najzagriženijih uticajnih grupa u svetskoj politici. Učešće tih grupa u rasplamsavanju novog hladnog rata nikako ne treba potcenjivati, iako danas glavnu inicijativu u ostvarivanju obimnog američkog programa naoružanja ima sama Bela kuća.

4. Politička involucija postrevolucionarnih država

Kao što se vidi, rasplamsavanje novog hladnog rata poslednjih godina valja pripisati delovanju unutrašnjih političkih promena u SAD, promena do kojih je došlo u američkoj privredi i društvu. Zbivanja u Evropi i Japanu nisu predstavljala odgovarajuću protivtežu trendu ka novoj ratobornosti u Vašingtonu. Međutim, sposobnost zapadnih sila da steknu poverenje naroda i da dobiju podršku za konfrontaciju sa Sovjetskim Savezom zahteva određene objektivne preduslove, tj. njihovo postojanje u protivničkom taboru. Činjenica da Reaganova i Haigova slika sovjetske politike nije istinita, ne znači da Sovjetski Savez i ostale postrevolucionarne države nisu igrale nikakvu ulogu u rasplamsavanju novog hladnog rata. Mada optužbe o sovjetskoj vojnoj »nadmoćnosti« ili o »kršenju« detanta u trećem svetu možemo okarakterisati kao ideološke, ipak je po mnogo čemu, evolucija Sovjetskog Saveza — da ne govorimo o Kini — u protekloj deceniji doprinela sadašnjoj opasnoj međunarodnoj situaciji.

U početku smo napomenuli da prvobitni hladni rat nije bio rezultat samo sukoba između kapitalističkih i postkapitalističkih država, tj. društava koje karakterišu privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju i ukidanje te svojine. Hladni rat takođe podrazumeva konfrontaciju parlamentarnih i birokratskih političkih sistema u okviru industrijalizovanog sveta, kao i borbu između imperijalnih i kolonizovanih društava u nerazvijenom svetu. U ovom potonjem slučaju moralna prednost je uvek — kao i danas — na strani komunističkih država kao objektivnih saveznika narodnooslobodilačkih pokreta koji se bore protiv kolonijalne i neokolonijalne eksploatacije od strane zapadnih sila. (Doduše, stepen subjektivne pomoći je uvek varirao.) Kad je reč o konfrontaciji parlamentar-

nih i birokratskih političkih sistema, moralna prednost je od 1945. godine bila, međutim, uglavnom na strani bogatijih zapadnih država, koje oličavaju režime kapitalističke demokratije (nasuprot izraženom odsustvu socijalističke demokratije kod njihovih siromašnijih komunističkih protivnika). Razume se, upravo taj kontrast predstavlja glavnu temu zvaničnog zapadnog tumačenja hladnog rata kao epskog sukoba između »slobodnog sveta« i »totalitarizma«. Ta ideološka konstrukcija, utemeljena na stvarnom i materijalnom razlikovanju OECD-a i SEV-a, nije imala uvek jednakog uspeha u sticanju šire podrške na Zapadu. (Ovo utoliko više važi kad je reč o Istoku.) Paradoksalna je činjenica da su, na vrhuncu posleratnog staljinističkog terora u SSSR i u Istočnoj Evropi — dakle, krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina — glavni sektori radničkog pokreta na Zapadu odbijali da se svrstaju pod zastave krstaškog pohoda na »totalitarizam«. To se ne odnosi samo na masovne komunističke pokrete (oni su u to vreme gajili iluzije o prirodi vladavine KPSS), već i na velik broj radnih ljudi i socijalista iz drugih društvenih slojeva — na sve one koji su bili svesni ogromnih nesrazmera u bogatstvu i ratnim patnjama Zapada i SSSR, na one ljude koji su očekivali da će u boljim vremenima doći do humanizacije uslova u post-revolucionarnim državama. Okončanje prvog hladnog rata kao da je obećavalo takvu promenu. U vreme »miroljubive koegzistencije«, koju je Hruščov proklamovao, došlo je do razobličavanja mnogih od najgorih zločina staljinizma, raspušten je znatan deo aparata policijskog terora, ukinuti su koncentracioni logori, a u Sovjetskom Savezu je počeo da se razvija slobodniji kulturni i politički život. U okviru i izvan tadašnjeg komunističkog pokreta širile su se nade u postepen prelaz od liberalizacije ka stvarnoj demokratizaciji sovjetskog bloka.

Upravo te nade su bile pokopane padom Hruščova i stabilizovanjem dugotrajnog razdoblja dalje birokratske vladavine pod Brežnjevom. Međutim, sami stanovnici Sovjetskog Saveza ne doživljavaju kao pogubno razdoblje koje traje skoro 20 godina, razdoblje posle okončanja hruščovizma. Merena standardima prethodne ruske istorije, Brežnjevljeva epoha jeste epoha stalnog privrednog i kulturnog poboljšavanja uslova života narodnih masa, umerenog proširivanja njihovih prava (ukidanje unutrašnjih pasoša) i sve veće bezbednosti privatnog života građana. U celini uzev, nesumnjivo je da većina sovjetskih građana živi danas bolje nego u vreme Hruščova, a da ne govorimo o vremenu Staljina. Čak i javno ispoljavanje disidentskih pokreta jednim delom je merilo dugotrajnog popuštanja do koga je došlo u Sovjetskom Savezu. Soci-

jalistički standardi nikako ne mogu prihvatiti stav vladajućih krugova prema disidentskim pokretima, ali on je ipak manje bezobziran od stava koji je primenjivan prema ranijim opozicijama. To je možda delimično zato što, bar kad je u pitanju većina sovjetskog stanovništva, nema nekih znakova napuštanja nasleđene lojalnosti prema državi koju je stvorila oktobarska revolucija.

Na drugoj strani, u relativno razvijenijim društvima srednje i istočne Evrope, politički pritisci kojima se zahtevaju stvarne političke slobode u okviru postkapitalističkog poretka stalno se povećavaju, i to u oblasti u kojoj brežnjevlevska konsolidacija ne nalazi nikakvu prirodnu nacionalnu osnovu. Sovjetska reagovanja su uvek bila jednako represivna. Najveći zločin tadašnjeg sovjetskog rukovodstva bila je koordinirana invazija Čehoslovačke u 1968; cilj te akcije bio je sprečavanje praškog eksperimenta u demokratizovanom komunizmu. Masovna pobuna protiv birokratskih zloupotreba i birokratskog načina upravljanja, tj. bunt poljskih radnika 1980—1981. godine takođe je bezobzirno ugušen, mada je ovom prilikom to učinjeno posredstvom poljske armije i partije. I češki i poljski pokreti bili su mnogo više izraz suzdržanih kolektivnih težnji ka slobodnijem socijalizmu no što se može reći za kratkotrajni i elementarni mađarski bunt iz pedesetih godina. Mada je ovaj potonji pokušaj krvavo likvidiran, gušenje nade koju su budili češki i poljski pokreti imalo je mnogo teže posledice po ugled svetskog komunizma kao celine, i to u vreme kad je svetski kapitalizam uspevao da proširi parlamentarnu demokratiju u svom južnoevropskom krilu — u Portugalu, Španiji i Grčkoj.

Ponašanje Sovjetskog Saveza u sopstvenoj kući i na njegovim pohodima u Istočnu Evropu ne može se uzimati kao aktivan uzrok novog hladnog rata, tj. ne može se ocenjivati isto kao uspon reganizma u SAD. Naime, kapitalističke države su bile potpuno spremne da nastave detant sa Sovjetskim Savezom, čak i u najmračnijim epizodama brežnjevizma, u vreme invazije Čehoslovačke, za koju je predsednik Johnson rekao da nije ništa drugo do »sao-bračajni udes« na putu uzajamnog razumevanja velikih sila. Štaviše, za SAD nije predstavljalo nikakvu teškoću sklapanja prisnog saveza sa maoističkom Kinom (nekoliko godina kasnije), u vreme kad je u toj zemlji došlo do masovnih čistki i proganjanja čije su razmere bile mnogo veće čak i od staljinističkog terora s kraja tridesetih godina. Vašington se, isto tako, danas javlja u ulozi zaštitnika snaga Pola Pota u jugoistočnoj Aziji. Ali kad su zapadne sile odlučile, iz sasvim drugih razloga, da po-

krenu novi hladni rat, praćen svestranom ideološkom ofanzivom protiv Sovjetskog Saveza, morale su da upotrebe odgovarajući materijal. Otrcane teme »totalitarizma« i »gulagizma« mogle su da naiđu na relativno nov odjek u redovima radničkog pokreta, među onim ljudima koji su bili duboko demoralizovani izneverenim nadama u stvarnu demokratizaciju Istoka, do čega je trebalo da dođe posle Staljinove smrti. Dakle, rezultati političke involucije postrevolucionarnih država — članica SEV-a ohrabрили su neprijatelje socijalizma, pocepali i obeshrabilili snage koje se na samom Zapadu zalažu za socijalizam. Do novog hladnog rata ne bi tako lako došlo da je Sovjetski Savez u protekloj deceniji ostvario bilo kakav vidljiv napredak u pravcu demokratskog komunizma.

Involuciju Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih država pratila je znatna promena sovjetske politike u odnosu na probleme rata i mira. Sovjetski Savez je, sve do sedamdesetih godina, bio izrazito slabiji od Zapada, i njegovi stavovi o razoružanju počivali su na jasnim i pozitivnim osnovama: zabrana svakog atomskog oružja, uklanjanje inostranih baza i istovremeno raspuštanje NATO-a i Varšavskog ugovora. Ta politika je ostvarivana sve do XXIV kongresa KPSS, održanog 1971. godine. Međutim, uporedo sa razvojem detanta, sovjetsko rukovodstvo je neprimetno prestalo da ponavlja te stavove, te su već u vreme održavanja XXV kongresa KPSS (1976) sovjetski predlozi postali mnogo ograničeniji, tehnički formulisani poput onih koje su SAD podrobno iznosile na pregovorima SALT⁸. Ta promena u politici razoružanja, praćena stvarnim povećanjem sovjetske vojne moći, znatno je umanjila moralnu prednost koju je Sovjetski Savez ranije imao, kad se samo on zalagao za svetsko i potpuno atomsko razoružanje. Iako je Sovjetski Savez nastavio da se doslednije i ozbiljnije zalaže za kontrolu naoružanja no što su to činile SAD (SSSR je nastojao da se oslobodi pritiska koji vojni rashodi vrše na njegovu privredu), pomenuta promena politike omogućila je zapadnoj propagandi da SSSR prikazuje kao arhimilitarističku silu.

Ta slika je pojačana predstavom koju šire zapadne vlade i mediji — predstavom o aktivnijoj ulozi Sovjetskog Saveza u trećem svetu, posebno sedamdesetih godina. U stvari, delovanje Sovjetskog Saveza na Jugu ostalo je, kao i ranije, veoma neodređeno. Ipak, ono govori da su Sovjeti efikasniji no u vreme Hruščova ili Staljina. Socijalisti su u prošlosti uvek najžešće kritikovali sovjetsku spoljnu politiku u kapitalističkom svetu, i to zbog

⁸ O XXIV kongresu KPSS videti *Keatings Contemporary Archives*, 12. juni 1971; o XXV kongresu videti isto, 21. maj 1976.

odbijanja da se pruži odgovarajuća moralna ili materijalna pomoć tamošnjim revolucionarnim pokretima (ta pomoć je ponekad potpuno odbijana); takvo ponašanje Sovjetskog Saveza bilo je motivisano namerom da se uspostavi saradnja sa vladajućim imperijalističkim silama, pri čemu se polazilo od uskih nacionalnih i birokratskih interesa. U tom pogledu su dobro poznate sledeće činjenice: Staljinovo žrtvovanje španske republike i grčke revolucije, njegov neprijateljski stav prema kineskoj revoluciji. Hruščov je samo jednom prekinuo tu tradiciju, tj. kad je Sovjetski Savez pružio kubanskoj revoluciji značajnu pomoć u razbijanju američke blokade. U to vreme Sovjetski Savez je takođe počeo da pruža ekonomsku pomoć nacionalnim buržoazijama u zemljama poput Indije ili Egipta. Međutim, kad je reč o ostalim aspektima, hruščovizam je nastavio da poštuje bitna obeležja staljinističkog egoizma: pedesetih godina je vijetnamskoj revoluciji nametnuo ženevske pregovore, a šezdesetih godina je prekinuo isporuke opreme (da ne pominjemo proizvoljan raskid sa Kinom, do čega je došlo u isto vreme.) Nasuprot tome, epoha Brežnjeva svedoči o novoj sovjetskoj spremnosti da se pomažu narodnooslobodilački pokreti u trećem svetu, odnosno da se ustaje u njihovu odbranu, pri čemu se ne računa na neku neposrednu materijalnu korist. Kao što smo videli, pobede vijetnamske, angolske i etiopske revolucije ne bi bile moguće bez svestrane sovjetske vojne pomoći. Pa čak i egipatsko-sirijski poluspesi u Jom Kipur ratu protiv Izraela, što je neposredno dovelo do emancipacije OPEK-a, bili su mogući jedino zahvaljujući činjenici da su arapske snage raspolagale savremenom ruskom opremom. U međuvremenu, ekonomska pomoć trećem svetu — nasuprot dosta raširenom mišljenju — znatno se povećala za vreme Brežnjeva (od 3.8 milijardi dolara, koliko je dato nekomunističkim zemljama u razdoblju 1954—1965, na 7 milijardi dolara u razdoblju 1966—1975).⁹ Sve to govori da Sovjetski Savez vrši aktivniji i progresivniji uticaj na treći svet no što je to ranije bio slučaj.

Međutim, veće prisustvo sovjetske politike u trećem svetu nikako nije dovelo do likvidiranja njegovih tradicionalnih regresivnih karakteristika. Imamo u vidu čitav niz različitih praksi. Mada je sedamdesetih godina prvenstveno pružao pomoć ili intervenisao na strani uglavnom oslobodilačkih snaga, Sovjetski Savez je znao da se ponaša i drugačije: u nekim regionima se daje odveć mala pomoć — diplomatska ili materijalna — narodnooslobo-

⁹ CIA, *Communist Aid to Less Developed Countries of the Free World*, 1975, juli 1976, str. 5.

dilačkim snagama (najnoviji takav primer jeste Južna Afrika). U drugim regionima, Sovjetski Savez uspostavlja prijateljske odnose sa izrazito reakcionarnim tiranijama (sve zbog sitnih lokalnih prednosti) kao što su režimi Idi Amina u Ugandi ili generala Videle u Argentini. Mnogo trajniju štetu nanosi usadivanje sovjetskih modela ideologije, partijske izgradnje i državne organizacije u nove revolucionarne države trećeg sveta što je praćeno uvođenjem policijske kontrole i negiranjem socijalističke demokratije (te karakteristike su, inače, prisutne i u samom Sovjetskom Savezu). Južni Jemen — uprkos pozitivnom kontrastu prema korumpiranim feudalnim državama koje ga okružuju na Arabijskom poluostrvu — može se, u tom pogledu, uzeti za veoma reprezentativan primer. Kad je reč o Etiopiji, formalna načela sovjetske politike u oblasti nacionalnog pitanja posebno represivno su primenjena u Eritreji. Sovjetska odluka da u Afganistanu spasava brutalan i izolovan komunistički režim podstakla je okupljanje znatnih sektora stanovništva pod zastave klerikalne kontrarevolucije. Kao i u razvijenijim postkapitalističkim društvima Evrope, tako i u novijim revolucionarnim državama Azije i Afrike politički karakter sovjetskog modela samo jača predstavu o socijalizmu kao sistemu koji više ograničava nego što proširuje slobode u razvijenim kapitalističkim društvima.

Međutim, mora se takođe reći da Sovjetski Savez ne stoji neposredno iza najgorih epizoda represije ili pritisaka kojima su bile izložene nove države, nastale u vihoru sedamdesetih godina. U celini uzev, Sovjeti su uvek nastojali da obezbede umerenost ekonomskih politika čiji je radikalizam bio sračunat na poremećaj proizvodnje i na stvaranje krupnih problema izbeglica (što je bio slučaj na Kubi, u Vijetnamu, u Afganistanu). Isto tako, Sovjeti su nastojali da ublaže vladavinu terora u Kabulu ili Adis Abebi; oni su pokušavali da ublaže, a ne da pogoršaju, regionalne sukobe na Rogu Afrike. Međutim, Sovjetski Savez obično nije imao ni ekonomskih mogućnosti, niti je raspolagao odgovarajućim političkim uticajem, da izmeni tok događaja. Urođena dinamika većine tih revolucija, u uslovima kulturne zaostalosti i privredne oskudice (mnogo drastičnijih od onih sa kojima se dvadesetih godina suočavao Sovjetski Savez) navodila ih je da traže sopstvene političke sisteme koji su podsećali na neka najmračnija obeležja predratnog Sovjetskog Saveza. Sve je to dovelo do toga da umnožavanje novijih revolucionarnih država, do čega je došlo krajem sedamdesetih godina, često bude praćeno ponavljanjem institucionalnih procesa, nalik na one što su tridesetih godina diskreditovali sovjetski režim

Najzad, jasno je da Sovjetski Savez stalno nastoji da svojim intervencijama u trećem svetu obezbedi strateške prednosti, bez obzira da li su one u interesu odgovarajućih zemalja. Ciljevi Sovjetskog Saveza, u većini slučajeva, ograničavaju se na obezbeđivanje uređaja za napajanje gorivom sopstvene ratne flote i ribarskih brodova, odnosno na priznavanje prava sletanja njegovih vazduhoplova. Neosporna je činjenica da je uoči pružanja povećane vojne pomoći revolucijama trećeg sveta (u poslednjoj deceniji) Sovjetski Savez znatno povećao svoju svetsku mrežu obaveštavanja i praćenja. Međutim, Sovjetski Savez, bar do sada, ne raspolaže nijednom stalnom prekomorskom bazom izvan teritorije zemalja članica Varšavskog ugovora. Ta relativna opreznost, međutim, može biti napuštena u Afganistanu. Po prvi put je došlo do upućivanja Crvene armije u zemlju koja se nalazi izvan Istočne Evrope, a u nameri da se podrži komunistički režim koji bi, inače, oborili njegovi domaći protivnici. Prevashodna odgovornost za ta zbivanja mora se pripisati samom afganistanskom komunističkom pokretu, čija je brutalna i bratoubilačka vladavina pokopala njegove napredne reforme i dovela do izolovanosti režima u 1978—79 godini. Sovjetska odluka da spase taj režim od propasti ne može se uporediti sa invazijom na Mađarsku ili Čehoslovačku, gde su sovjetske trupe upotrebljene da slome narodni pokret koji je težio demokratskom socijalizmu. Gerilske snage koje su pretile da osvoje vlast u Afganistanu bile su feudalne i klerikalne po ideologiji, borile su se za povratak na one društvene uslove koji su afganistanski narod držale u neopisivoj zaostalosti i bedi. Ipak, sovjetska intervencija je neizbežno izazvala nacionalističku reakciju i građanski rat pretvorila u dugotrajnu i krvavu borbu. Nikakav kratkoročan uspeh — bilo politički, bilo strateški — ne može kompenzirati međunarodnu krizu koju je ta akcija izazvala. Sovjetski upad u Afganistan nije bio ofanzivni pokret, usmeren protiv Zapada ili lokalne države, već defanzivna operacija tradicionalno istočnoevropskog tipa: nasilno zadržavanje na vlasti jednog već uspostavljenog komunističkog režima u zemlji koja se graniči sa Sovjetskim Savezom — u ovom slučaju režima koji su uspostavile unutrašnje, a ne spoljne snage, što čini bitnu razliku u odnosu na većinu zemalja Istočne Evrope. Korak o kome je reč preduzet je u duhu neizmenjene posleratne sovjetske politike: ono što imamo, ne ispuštamo iz ruku! Međutim, razmere nacionalnog otpora i međunarodne uzbune koje je time izazvana, veoma se razlikuju; čak i da je sprečeno stvaranje islamske Vandeje u Afganistanu, takvo ponašanje bi nanelo veliku štetu ši-

roj stvari mira i socijalizma. Kina, druga glavna komunistička sila, takođe je učestvovala u stvaranju predstave o socijalizmu kao o projektu podložnom moralnoj entropiji. Kad je, šezdesetih godina, postalo očigledno da je u Hruščovljevoj Rusiji ugušen proces reformi, Maova Kina je, u očima mnogih pripadnika leveice iz kapitalističkog sveta — razvijenog i nerazvijenog — postala glavna nada u mogućnost ostvarivanja bolje i slobodnije varijante komunizma, komunizma koji bi na unutrašnjem planu bio otvoreniji i egalitarniji, a na spoljnom planu mnogo načelniji i dezinteresovaniji. Rušenje tih nada nanelo je drugi veliki udarac moralnom nasleđu koje je posleratnom svetu ostavila Treća internacionala. Sada se može shvatiti da je praksa maoističke Kine posle 1958. godine skoro na svim poljima doživela neuspeh i da je bila praćena neuspontanom reakcijom. Što se tiče same Kine, neumorni ekonomsko-demografski avanturizam, najavljen politikom »velikog skoka«, doveo je do skoro dvadesetogodišnje relativne stagnacije, pri čemu je i u gradovima i na selu došlo do pojave velikog broja nezaposlenih. Politički posmatrano, kulturna revolucija, najavljena kao masovni pokret spontanog bunta i oslobađanja, u stvari je bila kombinacija haotičnog cepanja društva i njegovog bezobzirnog uštogljavanja: zemlju su zapljusnuli ogromni talasi depresije koja je odnela hiljade života, a mnoge milione izložila proganjanju. Na spoljnom planu, raskid sa Sovjetskim Savezom, izazvan Hruščovljevim arogantnim obustavljanjem pružanja pomoći, bio je učvršćen i dopunjen spoljnom politikom koja je sistematski bila uperena protiv Sovjetskog Saveza, daleko prevazilazeći — u anti-ruskom stavu — sve one antikineske teme koje su bile karakteristične za nekadašnju propagandu Sovjetskog Saveza (čak su formulisani krupni teritorijalni zahtevi koji datiraju još iz vremena dinastije Mandžu). Logika tog opsesivnog neprijateljstva navela je Peking na sklapanje celovitog, mada neformalnog, saveza sa sâmim Vašingtonom, uprkos činjenici što SAD nastavljaju da kontrolišu i štite kuomintanški režim na Tajvanu. Osim toga, Kina se ulaguje skoro svim svetskim najdesničarskim režimima — od Pinochetovog režima u Čileu, do Mobutuovog u Zairu i Šahovog u Iranu.

Maova smrt je omogućila nastajanje relativno poboljšane verzije hruščovizma, mada je ona mnogo zavisnija od imperijalističkih investicija Japana i Zapada no što je to bio slučaj sa SSSR pedesetih godina. Međutim, nije došlo ni do kakvog poboljšanja kineske spoljne politike. Naprotiv, svedoci smo šurovanja sa Nixonom i Kissingerom (posle 1973. godine skoro otvoreno se radilo na gušenju vijetnamske revolucije, odnosno na umanjivanju

njene pobjede). Kad su SAD bile izbačene iz Indokine, Kina je uzela pod zaštitu nedotupavan režim Pola Pota u Kambodži. Oglušujući se o mišljenje spostvenih savetnika u Hanoju, Kina je iskoristila taj režim (čija je funkcija bila — po sopstvenom priznanju — organizovanje masovnih ubistava) kao sredstvo borbe protiv Vijetnama, pri čemu je podsticala granične provokacije i ideološke svađe. Rezultat svega toga bila je vijetnamska invazija Kambodže, a sve u cilju svrgavanja tamošnjeg režima. Tako je otvorena fatalna perspektiva ciklusa ratova između postrevolucionarnih država. Vijetnamci su imali bar neki opipljiv politički cilj i čini se da su u početku naišli na dobar prijem u širokim slojevima kambodžanskog stanovništva (ovde ne pominjemo ostala osećanja). Kineski napad na Vijetnam, do koga je skoro došlo, predstavljao je besmislen čin osvetoljubive agresije koja je samo pokazivala spremnost Pekinga da Americi čini usluge u Jugoslovenskoj Aziji. Taj »međusocijalistički« rat, koji je Kina nametnula Vijetnamu, i to samo četiri godine posle povlačenja SAD iz te zemlje, doprineo je, više nego sama involucija, da se postrevolucionarne države nađu na najnižoj tački svog kretanja.

Sve u svemu, mora se priznati da kineska država snosi veliku odgovornost za izbijanje novog hladnog rata — svakako veću odgovornost od sovjetske države. Ovo ne zbog toga što su na unutrašnjem planu postignuti lošiji rezultati (kao što se zna, zapadne vlade i sredstva javnog informisanja nisu poklanjali veliku pažnju političkoj represiji u Kini, niti su to koristili kao deo ideološkog arsenala svetskog kapitalizma). Postoje dva druga razloga kineske odgovornosti za izbijanje novog hladnog rata. Pre svega, Kina predstavlja glavni izvor najotrovnije i neosnovane antisovjetske propagande u toku poslednje decenije. Ona je tu propagandu širila na Zapadu i u trećem svetu. Otuda se može smatrati koautorom trećeg svetskog rata u domenu ideja i stavova. Drugo, jasno izraženo opredeljenje za sklapanje svestranog saveza sa SAD, više od bilo kog drugog faktora uzetog pojedinačno, doprinelo je stvaranju nove strateške uverenosti SAD, uverenosti koja je ovu zemlju kasnije navela da se konfrontira sa Sovjetskim Savezom. »Kineska karta« znatno je ohrabrila vašingtonske planere novog hladnog rata i izazvala potpuno nove dimenzije nesigurnosti u Moskvi. Još je rano da sagledamo do kakvih će sve zategnutosti na međunarodnoj sceni doći kao rezultat takvog svrstavanja najmnogoljudnije postkapitalističke države i najmoćnije imperijalističke države. Tragediju takvog razvoja možemo jasno sagledati ako nadmenu i ciničnu politiku današnje

Kine uporedimo sa diplomatskom i političkom ulogom — u celini konstruktivnom, miroljubivom, sklonom pregovoranju — koju je odigrala Jugoslavija, prva komunistička država što se pobunila protiv sovjetske dominacije.

5. Zaoštavanje međukapitalističkih protivrečnosti

Četiri glavna elementa novog hladnog rata, o kojima smo do sada raspravljali, imaju preteču u prvobitnom hladnom ratu. Njihovo današnje kombinovanje neizbežno podseća na prošlost. U vremenu od 1947. do 1954. godine zapadni kapitali su zvonili na uzbunu zbog brzine kojom je Sovjetski Savez najpre proizveo atomsku, a zatim vodoničnu bombu (mada je u ukupnoj vojnoj tehnologiji i dalje bio mnogo inferiorniji). Antikolonijalne revolucije, kojima su na čelu stajala socijalistička ili radikalno nacionalistička rukovodstva, ugrožavale su imperijalističku vladavinu u Vijetnamu ili na Filipinima, u Malaji ili u Gvatemali. Makartizam je čistio teritoriju SAD. Staljinizam je u sovjetskom bloku bio neumoljivo represivan; među postrevolucionarnim državama došlo je do rascepa kad je Tito izbačen iz Kominforma. Prema tome, ne može se reći da dugoj i šarolikoj istoriji, koja traje od prvog do drugog hladnog rata, nedostaje kontinuitet (mada je danas došlo do dubokog i dalekosežnog preobražaja svih elemenata prvobitne konstelacije, karakteristične za razdoblje 1947—54). Međutim, peti element sadašnje faze hladnog rata je potpuno nov. Međukapitalističke protivrečnosti počele su, sedamdesetih i osamdesetih godina, ponovo da igraju glavnu ulogu u svetskoj politici.

Pomenute protivrečnosti nisu, u pravom smislu reči, *aktivne odrednice* novog hladnog rata (poput relativnog opadanja atomske nadmoćnosti Zapada ili novog talasa revolucija u trećem svetu); one nisu *pozitivni ili negativni uslovi* tog rata (poput uspona novog militarizma u SAD ili involucije Sovjetskog Saveza). Te protivrečnosti pre možemo nazvati *komplikujućim kontekstom*. I same protivrečnosti su kompleksne. One uključuju ne samo obnovu tradicionalnih međimperijalističkih zategnutosti (u novim oblicima i u okviru novih granica), već i sukobe između industrijalizovanih i manje industrijalizovanih država u okviru zajedničkog kapitalističkog sveta (dakle, sukobe između imperijalnih i ranijih kolonijalnih država.) Najzad, pomenute protivrečnosti uključuju i antagonizme između samih bivših kolonijalnih država. Pojava te skupine protivrečnosti skorašnjeg je datuma. Što se tiče posledica koje svaka od tih protivrečnosti može imati po

budućnost svetskog mira, njih je i dalje teško predviđati. Međutim, sasvim je izvesno da su one dovele ne do smanjivanja, već do povećavanja opasnosti koje sa sobom nosi rasplamsavanje novog hladnog rata.

Međuimperijalistička konkurencija je, tokom prve polovine XX veka, predstavljala glavni element međunarodne zategnutosti i glavni uzrok rata. U drugom svetskom ratu došlo je do kulminacije sukoba. Rezultat toga bilo je apsolutno sticanje prevlasti jedne sile, u ovom slučaju SAD, u okviru razvijenog kapitalističkog sveta. Ta prevlast bila je ekonomska, politička i vojna. Raniji neprijatelji i saveznici pretvoreni su u potčinjene države, kojima se koordinira u okviru američkog monetarnog, diplomatskog i strateškog sistema, izgrađenog u svetskim razmerama. Sekundarni efekt ili funkcija prvog hladnog rata ogledao se u nametanju hegemonije SAD svim evropskim kolonijalnim silama — u ime zajedničke odbrane »slobodnog sveta«. Osim toga Vašingtonu je bilo dozvoljeno da se upliće u »zabrane« koji su ranije bili rezervisani za evropske kolonijalne sile: najpre da se upliće na Srednjem istoku, zatim na Dalekom istoku i u drugim oblastima. Međutim, u narednih dvadeset godina Zapadna Evropa i Japan ostvarivali su mnogo brži rast nego SAD. Tako je došlo do ponovnog stvaranja suparničkih centara ekonomske moći, čija je dinamika burnija od američke; istovremeno se javlja opasnost da Amerika bude potisnuta sa svetskih tržišta, da se otežaju njene veze sa dobavljačima širom sveta. Pored toga, Zapadna Evropa i Japan osvajaju pojedine sektore domaće tražnje u SAD. Međutim, za razliku od predratnog stanja, ponovna pojava izuzetno konkurentnih industrijskih privreda nije praćena odgovarajućim povećanjem njihove vojne moći. Nadmoćnost SAD, u toj oblasti, i dalje je izuzetno velika.

Međuimperijalistički sukobi su u sadašnjem razdoblju dobili nov podstrek. Na jednoj strani, nema znakova koji bi ukazivali na opasnost od velikih međuimperijalističkih ratova: ne samo što je disparitet vojne sile za to odveć velik već — i to je mnogo značajnije — što imperijalističke države ujedinjuje krajnja solidarnost protiv vodeće postkapitalističke države, SSSR. Na drugoj strani, upravo ta činjenica je dovela do sve bržeg smanjivanja finansijske i ekonomske hegemonije SAD (teret troškova ukupne odbrane kapitalističkog bloka snose, kao što je poznato, SAD.) Ovde se kao centralni javljaju problemi trgovine i deviznih kurseva; i jedni i drugi suprotstavljaju SAD Evropskoj ekonomskoj zajednici (EEZ) i Japanu. SAD imaju suficit u trgovinskoj razmeni sa Evropom, ali nastoje da dalje poboljšaju svoj položaj ograničava-

njem evropskog izvoza (čelik, na primer), zalažući se istovremeno da evropska tržišta budu otvorena kad je u pitanju plasman većih količina američkih poljoprivrednih proizvoda. Nasuprot tome, Japan ima visok suficit u trgovinskoj razmeni sa Amerikom, što izaziva još veći sukob i još veće ogorčenje ljudi u SAD. Što se tiče finansijskog fronta, Nixon je 1973. godine odustao od brentonvudskog sistema fiksnih deviznih kurseva, što je stvorilo novo poprište pregovora i trvenja među razvijenim kapitalističkim zemljama. Suočene sa deficitom platnog bilansa, prvenstveno izazvanim troškovima ratovanja u Vijetnamu, SAD nastoje da poprave svoj položaj posredstvom nacionalističke politike u monetarnoj oblasti (najpre devalvacija dolara u vreme vladavine Nixona i Cartera, a zatim uvođenje visokih kamatnih stopa u vreme vladavine Reagana). U trgovinskim odnosima sve više dolazi do protekcionizma. Međutim, bar za sada, nijedan od tih pokušaja nije urodio vidnijim rezultatima.

Polazeći od tog konteksta, neki stratezi u SAD tvrde da povećanje međunarodne zategnutosti (u odnosu na SSSR) mora da podstakne — ako ne i da prisili — Evropljane i Japance na odgovarajuće ponašanje u ekonomskoj oblasti, ako ni zbog čega drugog, a ono zato što će ih Vašington podsetiti ko, u krajnjoj liniji, garantuje njihovu vojnu zaštitu. Drugim rečima, postoji ekonomska motivacija koju možemo otkriti u američkom insistiranju na ostvarivanju atlantskog (a zatim i pacifičkog) jedinstva u odnosu na Sovjetski Savez. Štaviše, SAD mogu istovremeno nametati — opet u ime potrebe vođenja novog hladnog rata — sve veće vojne rashode evropskim silama i Japanu. Ne slabeći stratešku nadmoćnost SAD u odnosu na svoje saveznike, veće stope vojnih rashoda (naročito) Zapadne Nemačke i Japana mogle bi, kako se računa, smanjiti pritisak koji te zemlje vrše na privredu SAD. Naime, pomenute zemlje bi morale da odvajaju znatna sredstva u neproizvodne svrhe, u vojna istraživanja i razvoj te oblasti, što je američki kapitalizam suočilo sa znatnim strukturnim teškoćama. Prema tome, SAD su dvostruko zainteresovane da, u odnosu na svoje saveznike, šire militarističku atmosferu novog hladnog rata. Urođeno osećanje izgubljene moći, pri čemu je određenu ulogu igrala povećana ekonomska i diplomatska sloboda akcije EEZ i Japana, bilo je, krajem sedamdesetih godina, glavni domaći izvor šovinizma javnog mnjenja u SAD. Svestrana konfrontacija sa SSSR treba da stvori uslove za navodnu izvanrednu situaciju, u kojoj bi SAD mogle da potvrde svoje sizerenstvo nad ostalim razvijenim kapitalističkim zemljama.

Razvijeni kapitalistički svet je u međuvremenu, kao celina, suočen sa mnoštvom novih izazova, čiji su nosioci kapitalističke države trećeg sveta. Najspektakularniji izazov bilo je jačanje zemalja članica OPEK-a (u razdoblju posle 1973). Mada skok cene nafte u poslednjoj deceniji nije bio glavni uzrok ubrzane inflacije u razvijenim kapitalističkim zemljama, te zemlje su tako ocenjivale tu pojavu. Naime, zvaničnici, a i većina javnog mnjenja na Zapadu, iznosili su takvu ocenu, dok je kartel proizvođača zauzeo dvostruki stav. Na državnom nivou došlo je do razrade dalekosežnih američkih planova za vojne intervencije u Persijskom zalivu (u slučaju bilo kakvog pokušaja tamošnjih država da pribegnu blokiranju izvoza nafte, odnosno u slučaju da antiimperijalističke ili revolucionarne snage preuzmu vlast u nekoj državi Persijskog zaliva). Ti planovi su odigrali glavnu ulogu u obezbeđivanju kontinuiteta planiranja intervencija kojima bi pribegle SAD. Iste godine kad su se vojne snage SAD povukle iz Istočne Azije (1973), šefovi generalštabova sva tri armijska roda počeli su da vrše pripreme za suzbijanje novog izazova u Zapadnoj Aziji. Uporedo sa takvim stavom vlade SAD došlo je do zaoštavanja stava Zapada prema proizvođačima nafte, budući da su se posledice njihovih akcija neposredno osećale na benzinskim pumpama i u domaćem energetsom bilansu. Odluka zemalja članica OPEK-a da povećaju cenu nafte, uporedo sa držanjem američkih talaca u Iranu, pretvorila je stanovnike arapskih zemalja Srednjeg istoka i Iranca u simbole američke imperijalističke osvete *par excellence* (krajem sedamdesetih godina), i to u mnogo većoj meri no kad su u pitanju stanovnici Indokine i Latinske Amerike, čija dostignuća, u društvenom pogledu, mnogo više ugrožavaju američke interese. Optužujući zemlje članice OPEK-a za negativne posledice recesije i za slabljenje međunarodnog položaja SAD nosioci šovinističkih ideja mnogo su doprineli obnovi militarizma SAD.

Zavisnost Zapada i Japana u pogledu uvoza sirovina iz trećeg sveta nikako se ne svodi samo na naftu. Strateški materijali, bitni za vojnu proizvodnju, takođe uglavnom dolaze iz nerazvijenih oblasti — u ovom slučaju, pre svega iz Južne Afrike. Odlučniji stav Reaganove administracije prema narodnooslobodilačkim pokretima tog regiona može se delimično objasniti odlučnošću Vašingtona da obezbedi dobavljanje tih materijala — kobalta iz Zaira, hroma iz Zimbabvea, uranijuma iz Namibije ili mangana iz Gabona i Južne Afrike. (Da ne govorimo o

rudnicima zlata iz samog Randa*). Zabrinutost zbog ključnih sirovina došla je do izraza u propagandi koja govori o »ratovima oko resursa«, o tome da neprijatelji — bez obzira da li je reč o Sovjetskom Savezu ili lokalnim državama — onemogućavaju SAD i njenim saveznicima pristup vitalnim resursima. U stvarnosti mogućnost takve akcije je veoma mala. Zalaganje za obezbeđenje odgovarajućih količina ključnih strateških materijala, zalaganje za uvođenje uvoznih kvota treba, međutim, da prikrije činjenicu da upravo SAD, sa svojim stalnim bojkotima i ograničavanjem trgovinske razmene, vode »rat oko resursa« sa Sovjetskim Savezom, i to još od 1917. godine (da ne pominjemo kasnije blokade Kine, Kube i Vijetnama).

U međuvremenu, jačanje moći zemalja članica OPEK-a praćeno je drugim promenama u odnosima Sever — Jug. Naime, neke zemlje što se industrijalizuju ugrožavaju tradicionalnu podelu tržišta koju su izvršile razvijene kapitalističke nacije. To samo podstiče zahteve za uvođenje protekcionizma. Ukoliko se nastavi i produbi recesija do koje je, sedamdesetih godina, došlo u zemljama članicama OECD-a, ne bi trebalo potcenjivati negativno dejstvo koje takva konkurencija može da ima kad je u pitanju međunarodna zategnutost. Međutim, u ovom trenutku je mnogo veća opasnost koju za globalni finansijski poredak predstavlja ogromna zaduženost trećeg sveta (najveća zaduženost uočava se u nesigurnim vojnim diktaturama, za koje se smatra da su od životne važnosti po strateške interese SAD; imamo u vidu zemlje poput Južne Koreje, Turske ili Brazila). Ta dvostruka spektakularna zavisnost može u budućnosti biti izvor velikih teškoća. Narednih decenija veoma lako može doći do situacija sličnih onima koje su zabeležene u XIX veku, kad su kreditori svojim topovnjačama dolazili pred obale Egipta, Meksika ili Venecuele.

Najzad, sukobi u okviru trećeg sveta ispoljavaju tendenciju ka porastu, a to je možda mnogo veća opasnost. Pomenutu tendenciju možemo posmatrati kao rezultat najnepredvidljivijih političkih procesa savremenog doba. pregovaračke moći u odnosu na međunarodnu kapitalističku privredu. To se može smatrati jednim od najnovijih i najnepredvidljivijih političkih procesa savremenog doba. Postoje svi izgledi da nacionalizam trećeg sveta ponovi veći deo vojnih avantura i agresija kojima je obeleženo kretanje evropskog nacionalizma od romantičnog libera-

* Rand — rt Južnog Transvala (Južna Afrika), čiji je centar Johanenburg; jedno od najvećih svetskih nalazišta zlata. — *Prim. prev.*

lizma sa početka XIX veka do grubog šovinizma — u nekim slučajevima čak i fašizma — sa početka XX veka. Ako još ne možemo zamisliti izbijanje klasičnih međukapitalističkih ratova između razvijenih zemalja, ti ratovi su sve više mogući — i oni se praktikuju — kada je reč o zemljama u razvoju. Ideologija o nacionalnom jedinstvu uglavnom je prestala da bude integrišuća snaga koja svrstava različite slojeve ili etničke grupe u jedinstveni front protiv imperijalizma. Taj proces je ugušen posle sticanja nezavisnosti zemalja u razvoju. Ekonomski problemi i pritisci postaju sve mnogobrojniji, a uporedo sa njima u prvi plan izbijaju unutrašnje klasne borbe. U nekim kapitalističkim državama trećeg sveta došlo je do znatnog razvoja proizvodnih snaga, ali čak i tamo postoje ogromni dispariteti između bogatstva i privilegija, dispariteti koji su mnogo veći nego u bilo kojoj razvijenoj kapitalističkoj zemlji; istovremeno smo svedoci da u ogromnim prostranstvima, koje naseljava šestina svetskog stanovništva, haraju glad i da, usled nedostatka hrane, ljudi jedva ostaju u životu. U tako teškim uslovima sve više se primenjuje praksa okrivljavanja susednih država za društvene teškoće i za sva zla sa kojima se određena nacija suočava. Tome posebno pribegavaju diktatorski ili demagoški režimi. Antiimperijalistički nacionalizam ranijih razdoblja brzo se pretvara u introvertno mračnjaštvo i u zvanični šovinizam koji sukobljava države trećeg sveta.

Rezultat svega toga jeste povećanje broja graničnih sukoba, pa i pravih ratova u trećem svetu. Poslednjih godina došlo je do žestokih borbi između Pakistana i Indije, Libije i Egipta, Alžira i Maroka, Hondurasa i El Salvadora, Etiopije i Somalije, Irana i Iraka. Dugotrajan arapskoizraelski spor — mada ovde valja imati u vidu i palestinsko pitanje — umnogome ima ista obeležja. Sve te sukobe izazivaju specifični uzroci, te ne mogu biti objašnjeni mahinacijama stranih sila. Međutim, takođe je tačno da sposobnost vođenja rata — kad su u pitanju zemlje trećeg sveta — zavisi od vojne opreme koja se prima od industrijskih privreda — kapitalističkih ili postkapitalističkih. Militarizacija trećeg sveta veoma je izražena u poslednjih deset godina i predstavlja jedan od glavnih mehanizama međusobnog povezivanja razvijenih privreda i privreda u razvoju. Glavnu izveznu granu francuskog kapitalizma predstavlja, na primer, proizvodnja oružja. Ako se taj trend nastavi, može se računati sa izbijanjem dužih i krvavijih ratova. Mogućnost da veće sile budu uvučene u međusobni sukob, usled njihove uloge snabdevača lokalnih snaga koje ratuju, već je ispoljena na Srednjem istoku i Rogu Afrike. Mada su SAD i Sovjetski Sa-

vez svesni opasnosti takvog sukoba, mada su do sada uvek »odozgo« ograničavali lokalne sukobe, ništa ne garantuje da će takva uzajamna kontrola delovati neograničeno. Što je još gore, više razvijenijih zemalja trećeg sveta uskoro će biti u stanju da proizvodi atomsko oružje (u svakom slučaju isključivo zahvaljujući pomoći Zapada). Među te zemlje, pored Izraela, valja ubrojati neke od najmračnijih despotija na ovoj planeti — Argentinu, Brazil, Južnu Afriku, Pakistan, Tajvan, a uskoro i Južnu Koreju. Upravo tu, u tom trikontinentalnom Balkanu savremenog sveta, kriju se najveće opasnosti atomskog sukoba i budućeg svetskog rata.

III

Složićemo se da su pomenuta zbivanja predstavljala glavne uzroke pojave novog hladnog rata. Ukoliko ne budemo u stanju da ih kontrolišemo, ona bi mogla dovesti do trećeg svetskog rata u kome bi došao do izražaja istrebljivački potencijal sadašnje trke u naoružanju. Tako se vraćamo na pitanje postavljeno u prvim redovima ovog ogleada, na pitanje o relevantnosti istorijskog istraživanja za političku usmerenost i praktičnu akciju pokreta za mir, a sve to u sklopu povećane opasnosti od atomskog uništenja.

Kao što smo videli, istorijska analiza pokazuje da sama trka u naoružanju ne predstavlja osnov savremene međunarodne krize, odnosno da ne stvara opšte jedinstvo posleratnog sveta. Gomilanje atomskog oružja uvek je bilo povezano sa drugim konstitutivnim dimenzijama svetske istorije koju beležimo od 1945. godine. Od tih dimenzija najznačajnija je, bar do sada, globalizovanje društvenog sukoba kapitalističkih i postkapitalističkih država. Međunarodna politika predstavlja pozornicu na kojoj deluju društvene snage; mada različite, te snage su jasno izražene i njih možemo lako uočiti kao istorijske agense. Čak ni trka u naoružanju nije, u celini uzev, neki inercijski proces. Ma koliko teško bilo, nužno je uočiti razliku između stravičnih *efekata* atomskog rata, koji bi bio besmislica za sve angažovane u njemu, i *uzroka* koji bi mogli dovesti do takvog rata (te uzroke možemo racionalno otkriti). Edward Thompson s pravom odbacuje tumačenje sadašnje opasnosti kao rezultata »jedinstvene uzročne istorijske logike«. Međutim, njegovo prikazivanje neugasive težnje ka uništenju kao da ponekad navodi na zaključak da je u pitanju takva logika, logika u kojoj uništenje postaje savremena verzija sudnjeg dana, istovremeno izvor i posledica nekog uništavajućeg demijur-

ga.* Sve to zato što Thompson predlaže pogrešnu alternativu — ili »jedinственu istorijsku logiku« ili »zbrkanu inerciju«. Ako postoje samo dve mogućnosti, ova potonja vrlo lako može postati izokrenuta varijanta prethodne. U stvari, ljudska istorija i delovanje — individualno ili kolektivno — stvara svet u kome deluju obe mogućnosti, u kome antagonistički sukobi interesa, pritisci nesvesnih želja ili okviri prirodne nužnosti guše ili iskrivljuju racionalne namere i kontrolu, ali nikada u tome potpuno ne uspevaju. Sadašnje kritično stanje svetske politike nosi u sebi opasnost od atomskog rata. Međutim, ta opasnost je manje rezultat inercijskog nagona za uništenje, a više posledica kombinovanja međunarodnih nacionalnih sukoba u kojima se, kao element svetskog požara, javlja trka u atomskom naoružanju, trka kojom se manipuliše i rukovodi, polazeći od svesno postavljenih ciljeva.

Da li taj element diktira kristalizovanje u suštini sličnih političkih formacija koje bi izrasle u okviru dve velike sile, među kojima bi se uspostavio međusobni odnos antagonizma? Prethodna istorijska analiza ne potkrepljuje tezu o izomorfizmu Sovjetskog Saveza i SAD ili o izomorfizmu postkapitalističkih i kapitalističkih društava. Takođe se ne može kao ubedljivo prihvatiti često ponavljano tvrđenje da ne postoji nikakva razlika između privreda sa centralnim planiranjem i ratnih privreda. Treba se upitati u kakvim uslovima je došlo do njihovog stvaranja, kakve ciljeve ima centralna kontrola, kakav je način reprodukcije ili internacionalizacije tih sistema. Poistovećivati privredu u kojoj deluje centralno planiranje sa ratnom privredom bilo bi isto kao i porediti manastir sa vojnom jedinicom, budući da je i u jednom i u drugom slučaju reč o poslušnosti, o isključivo muškom sastavu i o osećanju korporativne istovetnosti. Kad je reč o SAD i Sovjetskom Savezu, takvo poređenje je potpuno neosnovano, s obzirom na sasvim različita ratna iskustva tih društava. SAD su, u stvari, upečatljiv primer koji pokazuje da centralna planska ekonomska organizacija nije nužna da bi se ostvarili visoki nivoi militarizacije. Ako imamo u vidu istorijski karakter društava u Sovjetskom Savezu i u SAD, odnosno ulogu koju ta društva igraju u svetu, nećemo otkriti neki izomorfizam, već više određenu asimetriju unutrašnje strukture i međunarodnih posledica.

Bilans protekle decenije u tom pogledu je dovoljno jasan. Dve svetske sile nisu jednako odgovorne za sadašnji hladni rat ili za trku u naoružanju, koja je njegoa prateća pojava. Do pogoršanja međunarodne klime, krajem sedamdesetih godina, uglavnom je došlo usled prome-

na globalnog stava jedne države, tj. SAD. Takvu promenu ne možemo zapaziti u Sovjetskom Savezu. SSSR nije odjednom počeo da povećava svoje vojne snage, u njemu se nije formiralo novo rukovodstvo koje bi bilo rezultat žestoke unutrašnje političke rasprave; najzad, ta zemlja nije formulisala nove uslove u pregovorima SAD — SSSR, a još manje je napustila izrazitu orijentaciju ka detantu. Razume se, to ne znači — kao što smo naglasili — da Sovjetski Savez ne snosi nikakvu odgovornost za izbijanje sadašnje krize. U dugoročnijem smislu, njegova politička involucija omogućila je sve to. Međutim, ta odgovornost se, po karakteru, razlikuje od odgovornosti SAD. Da ova ocena ne bi izgledala odveć jednostrana, valja istaći da isto tumačenje iznose (i sa njim se slažu) američki protagonisti novog hladnog rata. Njihova teza jeste da su SAD morale izmeniti politiku suočene sa kontinuitetom sovjetskih planova, sa kontinuitetom za koji se ranije verovalo da ga SAD mogu prekinuti podsticanjem detanta. Svi povodi za pokretanje novog hladnog rata jesu upravo pitanja o kojima Sovjetski Savez nije menjao stavove u toku skoro dve decenije Brežnjevljeve epohe: ravnomerno povećanje vojne sposobnosti, oprezna podrška revolucijama u trećem svetu, zadržavanje birokratske diktature. Novi hladni rat je odgovor na tu konzistentnost, izraz neprihvatanja te konzistentnosti od strane kapitalističkog sveta.

Kakve su implikacije te analize za evropski pokret mira, koji se javio posle 1959. godine i kome se Thompson tako glasno obraća? Taj pokret postoji u određenom istorijskom kontekstu. Može se čak reći da ga je taj istorijski kontekst i stvorio. Osim toga, taj kontekst je uticao na njegov potencijal, istovremeno šireći i sužavajući mogućnosti njegovog delovanja. Naime, ako želimo da budemo realniji, pokret se suočava sa nečim što bismo mogli, na prvi pogled, nazvati otežavajućim paradoksom; ukoliko političku odgovornost za novi hladni rat pripišemo pre svega SAD i njihovim saveznicima, prostor za političku mobilizaciju protiv tog novog hladnog rata je neraszumno sužen u Sovjetskom Savezu i u njemu pridruženim državama, i to u takvoj meri da se pokret za mir ne može uopšte razvijati kao samostalan pokret. Ideologija evropskog pokreta za mir temelji se na formalnoj simetriji oba elementa — na jednakoj odgovornosti za novi hladni rat uopšte i na borbi protiv evropske raketne konfrontacije. Pri tome se polazi od jednakih mogućnosti međunarodnog suprotstavljanja narodnih masa opasnostima nuklearnog požara o kojem govori Thompson. Međutim, nema nikakvog pariteta. Ne samo što ne

opterećuju pokret za mir, već pomenuta dva *dispariteta* mogu, u međusobnoj kombinaciji, ukazati na put stvarnog političkog napretka koji se može postići masovnom mobilizacijom u osamdesetim godinama.

Možda ćemo to najjasnije videti ako analiziramo središnju političku parolu samog evropskog pokreta za atomsko razoružanje — poziv za stvaranje »atomski slobodne Evrope od Portugala do Poljske«. Taj zahtev je uravnotežen i odnosi se kako na Istok tako i na Zapad. Međutim, u praksi njegov efekt će verovatno biti različit. Naime, nema nikakvog pouzdanog dokaza da je atomsko oružje stacionirano izvan Sovjetskog Saveza, tj. na teritorijama zemalja članica Varšavskog ugovora. Za razliku od SAD, Sovjetski Savez danas ne raspolaže raketnim bazama izvan svojih granica. U Istočnoj Evropi možda postoje neka skladišta bojevih glava namenjenih ratištima. Ukoliko takvih skladišta nema, takve bojeve glave bi mogle biti prebačene u veoma kratkom roku. Međutim, glavna sovjetska sredstva atomskog naoružanja locirana su u zapadnim regionima samog Sovjetskog Saveza. Prema tome, Sovjetski Savez bi spremnije od SAD prihvatio glavni zahtev evropskog pokreta za nuklearno razoružanje. U stvari, upravo je ta asimetrija između dve velike sile i dovela do neuspeha Rapackovog plana pedesetih godina, plana koji je najviše obećavao, koji se može smatrati prethodnikom sadašnjih projekata za stvaranje bezatomskih zona u Evropi. NATO je jednostavno odbio mogućnost denuklearizacije Srednje Evrope, budući da bi to značilo likvidiranje atomskih baza SAD u Zapadnoj Nemačkoj. Ako bi danas postojao bilo kakav međunarodni trend ka garantovanju opšteg evropskog mira, Sovjetski Savez bi mogao da se odazove pozivu za stvaranje atomski slobodne Evrope od Portugala do Poljske, a da pri tome ne izvrši nikakvo bitno povlačenje svojih snaga. Sovjetski Savez bi učinio ono na šta se oduvek obavezivao, tj. primenio bi svoju deklarisanu politiku da neće usmeriti atomska oružja na one zemlje koje odustanu od posedovanja ili instaliranja tog oružja na svojim nacionalnim teritorijama. Ta obaveza bi, razume se, podrazumevala demontiranje rampi za lansiranje raketa SS-20 i njima sličnih projektila, čiji je domet specifično evropski. Međutim, to bi predstavljalo promenu koja se bitno razlikuje od one što bi bila nametnuta strateškim dispozicijama SAD (nebrojene atomske baze i uređaji u Zapadnoj Evropi) — u slučaju da se prihvati isti poziv evropskog pokreta za atomsko razoružanje.

Disparitet na tom planu i jeste jedan od prvobitnih uzroka samog hladnog rata. SAD su bile prva sila koja

je proizvela atomsko oružje; one su istovremeno i jedina sila koja je izvršila atomsko bombardovanje. SAD su od samog početka odbijale da prihvate obavezu o odustajanju od nanošenja *prvog udara* u budućem sukobu. Strategija NATO-a se, sve do danas, temelji na načelu mogućeg nanošenja prvog udara atomskim oružjem za masovno uništenje u Evropi. Sovjetski Savez, s druge strane, oduvek je izjavljivao da nikad neće prvi upotrebiti atomsko oružje; on je istovremeno tražio — doduše uzalud — recipročnu izjavu SAD. Moralna i politička distanca ta dva stava je očigledna i pomaže nam da objasnimo zašto se neposredni zahtevi pokreta za mir više odnose na jednu nego na drugu stranu. Iako insistira na izomorfizmu obe velike sile, Edward Thompson i sâm ukazuje na tu istorijsku razliku. Mada naglašava represivnost sovjetske države na unutrašnjem planu i u Istočnoj Evropi, on kaže da »osnovne stavove Sovjetskog Saveza« i dalje možemo okarakterisati kao stavove nekoga ko se nalazi u »opsadi i agresivnoj odbrani«, dok su SAD izgleda »opasnije i provokativnije u svojoj opštoj vojnoj i diplomatskoj strategiji.«¹⁰ Thompson je nedavno pisao o tome da je stvar »mira« i »slobode« nejednako raspoređena između Istoka i Zapada i to zahvaljujući upravo hladnom ratu. Kad je u pitanju Evropa, najtrajnije gušenje slobode dolazi od Sovjetskog Saveza, a najveća opasnost miru preti od strane SAD¹¹.

Ako je to tačno, strateški ciljevi evropskog pokreta za mir moraju biti dvostruki — oslobađanje zapadne polovine kontinenta od vojnog sistema koji predstavlja glavno uporište potencijalnog rata; oslobađanje istočne polovine od političkog sistema koji predstavlja glavnu negaciju građanskih sloboda. Ta dva zadatka su međusobno povezana, ali nisu istovetna. Nezavisna mobilizacija masa ostaje, bar u ovom trenutku (ako izuzmemo mali broj pojedinaca), nemoguća u Istočnoj Evropi. Otuda pokret za mir uglavnom deluje u Zapadnoj Evropi; odatle treba da poteknu prve *inicijative* za onu krupnu »popravku Evrope«, o kojoj Thompson tako rečito govori. Razume se, najpreči zadatak je obustavljanje instaliranja krstarećih i »peršing II« raketa. Krajnji cilj, ka kome valja usmeriti sve korake, jeste raskidanje atlantskih okova koji Zapadnu Evropu vezuju za SAD i stvaranje, umesto toga, nenuklearizovanog, neutralnog i nezavisnog bloka država u razvijenim industrijskim privredama Starog sveta.

¹⁰ Edward Thompson i Dan Smith (urednici), *Protest and Service*, London, 1980, str. 49.

¹¹ E. Thompson, *isto*.

U kojim uslovima može doći do stvaranja takvog bloka? Postoje ili organizovane snage u sadašnjem zapadnoevropskom političkom poretku koje bi mogle — pod pritiskom narodnih masa — računati sa takvim ishodom u osamdesetim godinama? Kao što smo videli, evropski kapitalizam — ukoliko imamo u vidu dugoročnu ekonomsku perspektivu — stiže sve veću nezavisnost u odnosu na američki kapitalizam. Bruto nacionalni proizvod EEZ i SAD već je manje-više uporediv. Da li bi prestala vojna i politička potčinjenost kad bi bila likvidirana privredna inferiornost — ogromna razlika u bogatstvu i resursima, koja je dovela do stvaranja NATO-a i Marshallovog plana? Kad postavljamo takvo pitanje, ukazujemo na još jedan paradoks. Posle osnivanja NATO-a na zapadnoevropskoj sceni deluju dva glavna aktera: evropske buržoazije i evropska socijaldemokratija, od kojih svaka ima odgovarajuće partijske organizacije. Valja istaći sledeću tipičnu pojavu: buržoazija, a ne socijaldemokratija, pokazuje veću sposobnost pružanja otpora interesima SAD, veću sposobnost da ugrožava te interese. Izazovni De Gaulleov režim u Francuskoj predstavlja najdramatičniji izraz tog kontrasta. Čak i posle De Gaulleove smrti važno je isto pravilo: Giscardova spoljna politika bila je izrazito nezavisnija od Vašingtona no što je to slučaj sa Mitterrandovom politikom (bar do sada). Što se tiče Engleske i njenih dosta različitih posleratnih tradicija, konzervativne, a ne laburističke vlade povremeno su izazivale američko nezadovoljstvo. To važi kako za Churchilla (Ženeva) i Edena (Suec), tako i za Heatha (EEZ). Prema tome, težnje za sticanjem evropske nezavisnosti više su povezane sa političkom desnicom nego sa levicom. Otuda su zahtevi za sticanjem te nezavisnosti pre svega naglašavali potrebu evropskog atomskog naoružanja — bilo da se radilo o De Gaulleovoj *force de frappe*, bilo o Macmillanovoj politici koju je ovaj propagirao posle neuspeha projekta »Plava munja«. S druge strane, ako je evropska socijaldemokratija tradicionalno bila podložnija američkoj spoljnoj politici, ona je istovremeno (upravo zbog toga) pokazivala manju sklonost ka zadržavanju atomske samostalnosti. Doduše, valja reći da ni Wilson ni Mitterrand nisu odbacivali nasleđe koje su im ostavljali njihovi prethodnici.

Prema tome, moguće je računati da će tokom naredne decenije u evropskim prestonicama doći do zajedničkog pokreta ka sticanju kapitalističke nezavisnosti od SAD. Razume se, takav proces će dobiti aktivnu podršku Sovjetskog Saveza, budući da će ta zemlja u tome videti protivtežu politici SAD prema Kini. Međutim, takva Ev-

ropa se neće odreći atomskog naoružanja, već će nastojati da stekne sopstveno naoružanje. To ne bi bilo obično ponavljanje *status quo*-a u novom vidu, budući da bi evropski potencijal u atomskom oružju bio minimalan, a ne maksimalan (ovo zbog toga što se ne može računati da bi taj potencijal mogao zameniti američku vojnu nadmoćnost u globalnim razmerama). Neki kritičari sadašnje trke u naoružanju, poput Zuckermana, vide u takvom razvoju određenu prednost, tj. alternativni strateški model koji bi mogao da utiče na dve velike sile, tj. da ih navede na prihvatanje racionalnijih nivoa atomskog naoružanja. Međutim, pojava integrisane evropske atomske komande izgleda da je potpuno neverovatna. Ne samo zato što evropske buržoazije u protekloj deceniji nisu ispoljavale nikakvu težnju ka federalnom ujedinjenju u okviru EEZ, već i zato što postoji i nesavladiv kamen spoticanja u vidu Zapadne Nemačke, najmoćnije kapitalističke zemlje na kontinentu (toj zemlji se ne može poveriti kontrola nad atomskim oružjem a da pri tome istovremeno ne budu ugrožene Francuska i Sovjetski Savez). Ako ni zbog čega drugog, kontinentalni degolizam upravo zbog toga i dalje nema nikakvih izgleda.

Kakva se perspektiva — s druge strane — otvara u slučaju da evropska socijaldemokratija raskine sa svojom tradicionalnom podložnošću prema SAD? Istorijski posmatrano, postoje dva glavna razloga izrazitog atlanticizma evropske socijaldemokratije. Prvi razlog se nalazi u političkoj psihologiji socijaldemokratije kao takve. Strukturno podređena kapitalizmu na domaćem planu, socijaldemokratija je oduvek gajila poštovanje prema vladajućim klasama čijim je društvenim poretком nastojala da upravlja u korist onih kojima se vlada. Taj nedostatak klasne uverenosti ili strateškog poleta na domaćem planu, sasvim prirodno, pretakao se u diplomatsku i vojnu podložnost na spoljnom planu, u podložnost prema moćnoj vladavini kapitala SAD. Takvom duhu je potpuno tuda neustrašivost ili odlučnost jednog De Gaullea ili Churchilla, predstavnika starih vladajućih klasa. Osim toga, Atlantski pakt je socijaldemokratiji doneo i znatne materijalne koristi. Naime, vojni »štit« SAD obezbedio je da rashodi za odbranu u Evropi budu relativno niski, što je olakšalo stvaranje sistemâ socijalnog zbrinjavanja, koji su, inače, najizraženije obeležje socijaldemokratskih dostignuća na evropskom kontinentu. Fiskalni teret evropske atomske nezavisnosti i (još u većoj meri) držanje odgovarajućih konvencionalnih snaga bio bi mnogo veći. Te determinante i danas važe u potpunosti. Međutim, one su u poslednjoj deceniji postale relativno slabije. Zapadnone-

mačka socijaldemokratija — za razliku od francuske, britanske ili italijanske — pokazala je posebnu sposobnost za sticanje određenog stepena samostalnosti u oblasti spoljne politike (misli se na početak sedamdesetih godina, na vreme kad je Brandt lansirao svoju *Ostpolitik*, jedini potez u okviru evropskog državnog sistema koji je ulivao određenu nadu posle izbijanja hladnog rata). Na mogućnost novih opredeljenja, do kojih bi došlo u narednoj deceniji, ukazuje i proces čiji smo svedoci bili krajem sedamdesetih godina — odvajanje Socijalističke internacionale (pod uticajem Nemačke socijaldemokratije) od imperijalizma SAD (kad je reč o Latinskoj Americi); pružanje celishodnije pomoći narodnooslobodilačkim pokretima; stavovi sadržani u Brandtovom izveštaju.

Pokret za mir mora učiniti sve što je u njegovoj moći da ohrabri slične znakove raskida sa diskreditovanim prošlošću u samoj Evropi. Ne može se unapred predvideti kakve će rezultate dati sklonost glavnih socijaldemokratskih partija da se, pod pritiskom širokih narodnih masa, krene u pravcu evropskog dezangazovanja. Međutim, moramo dopustiti mogućnost postepene evolucije u tom pravcu, evolucije o kojoj u Laburističkoj partiji govori Tony Benn.¹² Ali pokret za mir bi se suočio sa velikim opasnostima ukoliko bi potcenio objektivne prepreke na putu razvijanja tog procesa. U načelu uzev, može se zamisliti postojanje kapitalističke Zapadne Evrope, nezavisne od SAD, pri čemu na teritoriji Evrope ne bi bilo ni američkih trupa, *niti* bilo kakvog atomskog oružja. Švedska predstavlja danas lokalni primer takvog položaja: ona raspolaže vrlo efikasnim sistemom odbrane, uživa plodove blagostanja, a osim toga je neutralna zemlja. Švajcarska, u kojoj se smenjuju vlade desnih koalicija, pruža sledeći takav primer. Međutim, jasno je da usled strateškog značaja Zapadne Evrope svako raspuštanje NATO-a predstavlja potez koji je apsolutno neprihvatljiv za Ameriku. O tome jasno svedoče rasprave koje se vode u SAD. Oštro reagovanje SAD bilo je izazvano čak i iz gledom na neuspeh instaliranja krstarećih raketa i raketa tipa »peršing II«. Stvarno nezavisna Zapadna Evropa izazvala bi Amerikance, tj. primorala bi ih da blefiraju, čemu povremeno pribegavaju, preteći da će se »odvojiti«. Drugim rečima, SAD ne pristaju da odustanu od stacioniranja krstarećih raketa, ističući da na tome insistira američko javno mnjenje; u protivnom, došlo bi do povlačenja američkih trupa stacioniranih u Evropi (330 hiljada ljudi), tj. do »odvajanja« SAD od NATO-a. Suočen

¹² Videti njegovu »Lisabonsku adresu«, *Arguments for Democracy*, London, 1981, str. 196—210.

sa takvom pretnjom, evropski pokret za mir bi hladnokrvno mogao da kaže da je to poželjan cilj, na čijem bi ostvarivanju mogle da sarađuju evropska levica i američka desnica. Razume se, ubrzo bi se pokazala surova stvarnost: SAD nemaju nikakvu nameru da smanje vojno prisustvo u Evropi, te bi pribegle čitavom arsenalu destabilizujućih mera — od napada putem štampe do ekonomskog pritiska i otvorene prisile, a sve radi toga da zadrže svoje mostobrane na starom kontinentu.

Upravo na pomenutom planu do potpunog izražaja bi došli krajnji dometi, tj. neizbežna ograničenja, socijaldemokratije. Jedino je masovni socijalistički pokret u stanju da izdrži *političku krizu* do koje bi došlo posle stvarnog raskida sa Atlantskim paktom. Takav pokret bi jedino mogao da ovlada tom krizom. Pre dvadeset godina Edward Thompson je s pravom ukazivao da to ne bi bilo ništa drugo do revolucionarni izazov kapitalističkom pokretu u svakoj zemlji članici NATO-a.¹³ Narodni pokret bi mogao da prevlada u svakoj takvoj zemlji jedino ako bi se zalagao za socijalističko društvo koje postoji u drugom taboru. Moralno uverenje i politička odlučnost, nužni za suočavanje sa strukturama atlanticizma, nikad se ne mogu odvojiti od istorijske sposobnosti da se zamisli kvalitativno slobodniji i ravnopravniji društveni poredak, da se ispolji sposobnost efikasne borbe za takav poredak. Stogodišnje iskustvo sa socijal-demokratijom pokazalo je da se od nje ne mogu očekivati takve sposobnosti, bez obzira na njene ostale pozitivne odlike.

¹³ »Revolution«, *New Left Review*, br. 3, maj—juni 1960, str. 9. Zanimljivo je podsetiti na pojedinosti tog scenarija: »Ako bi protest u Britaniji bio toliko snažan da prisili našu zemlju na povlačenje iz NATO-a, posledice bi se nizale jedna za drugom, i to veoma brzo. Amerikanci bi mogli odgovoriti ekonomskim sankcijama. Britanija bi se suočila sa alternativom: ili pokoravanje ili dalekosežna preorijentacija trgovine. Dilema bi uznemirila svest čitavog naroda, ne kao neka apstraktna teorija o revoluciji, već kao aktuelno i neposredno političko opredeljenje o kome bi se raspravljalo u fabrikama, kancelarijama i na ulicama. Ljudi bi postali svesni istorijskog opredeljenja koje stoji pred zemljom, isto onako kao što su toga bili svesni za vreme drugog svetskog rata. Došlo bi do zaoštavanja ideoloških i političkih antagonizama. Nepokoravanje Americi izazvalo bi aktivnu, svesnu podršku većine naroda politici koja bi mogla doneti poremećaje i teškoće. Teškoće bi dovele do pravednije raspodele resursa. Srušile bi se dogme o sterlinškoj sferi. Banke i finansijske ustanove bile bi stavljene pod strogu kontrolu. Besomućne intrige pripadnika vladajuće vojne kaste mogu na dnevni red postaviti pitanje razbijanja vojno-birokratskih institucija. Jedno opredeljenje će dovesti do drugog, a sa svakom odlukom može sve neizbežniji postati revolucionarni zaključak. Sama zbivanja otkrila bi ljudima mogućnost socijalističke alternative; ako bi zbivanja bila praćena agitacijom i inicijativama hiljada ubeđenih socijalista u svakoj oblasti života, došlo bi do socijalističke revolucije.«

Ista logika važi i kad je u pitanju drugi bitan zadatak pokreta za mir u Zapadnoj Evropi — odbrana i unapređenje političkih sloboda u Istočnoj Evropi. I tu je socijaldemokratija u prošlosti često igrala negativnu ulogu, ispoljavajući najvatrenije antikomunističke strasti (čak u većoj meri od njenih buržoaskih protivnika). I danas je živa linija koju su povukli Ernest Bevin i Jules Moch; na to nas podsećaju političari tipa Marija Soaresa i B. Craxija. Međutim, bilo bi pogrešno previdati pozitivan i efikasan uticaj politike koju su poslednjih godina ostvarivali Brandt ili Kreisky, zalažući se za dalje stvaranje uslova koji bi omogućili liberalizaciju u Istočnoj Evropi. Pokret za mir ima sve razloge da pruži podršku i da razvija inicijative onih struja u Drugoj internacionali koje teže da diplomatske pregovore kombinuju sa političkim pritiskom u cilju iznuđivanja većih građanskih prava u sovjetskom bloku. Međutim, i tu postoji granica preko koje se ne može zamisliti uticaj evropske socijaldemokratije. Naime, ono što nedostaje državama Istočne Evrope upravo je ono što i sama evropska socijaldemokratija nije uspjela da ostvari — *socijalistička* demokratija. Dugoročno posmatrano, jedina *preobražujuća* pomoć koju bi Zapad i radnički pokreti mogli da pruže društvima Istoka bilo bi stvaranje slobodnijeg socijalizma u sopstvenim zemljama, socijalizma zasnovanog na višim nivoima bogatstva i na dužim tradicijama udruživanja ljudi.

Međutim, preduslov za to jeste obaranje kapitalizma; drugim rečima, upravo revolucionarna promena, o kojoj je socijaldemokratija oduvek odbijala da razmišlja. Sopstveno prilagođavanje vladavini kapitala i beskrvno upravljanje buržoaskim društvom doveli su do toga da socijaldemokratija nije moralno sposobna da bude bilo kakav izazov komunističkim državama na Istoku; bez obzira na mnoge svoje nedostatke, te države su istorijski prevazišle kapitalizam. Obično suprotstavljanje buržoaskih parlamenata birokratskim politbiroima nikada neće pomoći da se razreše složeni problemi demokratije proizvođača, demokratije koja bi postojala u društvima lišenim privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju. Zapadni radnički pokret — ne samo u svojim socijaldemokratskim formacijama, nego sve više i u evrokomunističkim formacijama — doživljava političku involuciju još od 1945. godine; on stalno gubi borbenost ili sposobnost da sagleda bilo kakvu budućnost koja bi se razlikovala od najosrednijeg upravljanja kapitalizmom, bilo da je reč o »blagostanju« i punoj zaposlenosti od juče, bilo o današnjoj politici stezanja kaiša i nezaposlenosti. Socijaldemokratija će postati stvarni izvor nadahnuća ili glavna pri-

vlačna sila (kad su u pitanju postkapitalističke države) jedino kad stekne svoje velike istorijske privilegije na osnovu zalaganja i rizika stvarne izgradnje razvijenog, slobodnog socijalizma. Drugim rečima, valja se osloboditi hvalisanja onim što je kapitalizam podario samoj socijaldemokratiji. Jedino dostignuća koja se postignu na putu ka tom cilju mogu prekinuti zastoj izazvan hladnim ratom (mislimo na oblast »slobode« i »mira«).

Kad jednom dođe do takvog procesa, njegovi efekti se neće ograničiti samo na Stari svet. Nezavisna Zapadna Evropa, sposobna da *istovremeno* odbaci svet atomskih raketa i multinacionalnih kompanija, ne samo što bi izmenila perspektive u odnosu na Istočnu Evropu i Sovjetski Savez, već bi suštinski izmenila odnos snaga u trećem svetu i tako stvorila alternativni izvor ekonomske, političke i strateške pomoći onim zemljama koje se sada nalaze u procepu sukoba između Istoka i Zapada. U ovom trenutku svaki bunt u bivšim kolonijalnim zemljama može biti polarizovan u magnetski model hladnog rata, pri čemu takav bunt uživa podršku Sovjetskog Saveza, uz istovremeno protivljenje SAD. Već smo videli posledice takve polarizacije: one istovremeno ugrožavaju međunarodni mir i izgrađivanje nerepresivnog socijalizma na Jugu. Aktivna i borbena evropska spoljna politika može uništiti logiku te interakcije; valja imati nezavisan stav u pogledu pružanja podrške narodima i državama trećeg sveta, uz istovremeno prekidanje sadašnje prakse krutog svrstavanja; takođe valja davati znatnu materijalnu i moralnu pomoć pobunjeničkim pokretima i društvima, pomoć koja im je toliko potrebna u borbi protiv gladi, oskudice i ugnjetavanja.

Razume se samo po sebi da takva perspektiva podrazumeva ogromnu promenu u svetskoj politici. Međutim, dve velike sile bi i dalje bile suprotstavljene i raspolagale bi smrtonosnim arsenalima. Otuda se može postaviti sledeće pitanje: ima li ikakve nade da će doći do temeljne promene u pogledu američkog i sovjetskog stava o međusobnom uništenju? Ima li ikakve nade za promenu ako nigde ne uočavamo znak koji bi govorio o nastanku pokreta za mir nalik na pokret u Zapadnoj Evropi? Ako se otklone neposredne opasnosti koje nosi sadašnja međunarodna situacija ipak postoji neka nada da se sredinom osamdesetih godina suočimo sa jenjavanjem novog hladnog rata. Svi su izgledi da će Reaganova administracija krenuti putem kojim je prošla vlada gospođe Thatcher — da će pribeći deflaciji, širenju nezaposlenosti, snižavanju profitnih stopa i proizvodnje. Uprkos većim ekonomskim rezervama kapitalizma SAD i agresivnijoj elastičnosti njegovih zapadnih sektora, skoro je izvesno da

će taj režim grubè reakcije izazvati široko narodno nezadovoljstvo prilikom sledećih predsedničkih izbora. Otuda će verovatno na vlast doći neoliberalna demokratska administracija i to u uslovima istovremenog diskreditovanja militarizma i monetarizma nove desnice. U to vreme će biti okončana i Brežnjevljeva epoha u Sovjetskom Savezu (vreme uzima svoj danak kad su u pitanju sovjetski rukovodilac i njegove najbliže kolege). U tim okolnostima, u uslovima istovremene političke promene SAD i Sovjetskog Saveza, svakako se stvaraju povoljni uslovi za nov start u pregovorima o razoružanju.

Međutim, ono što zaista može dovesti do preokreta, tj. do smanjivanja trke u naoružanju, jeste paritet atomskog potencijala obe velike sile. Naime, kao što smo videli, trka u naoružanju nikad nije bila takmičenje dva jednaka rivala. Istorija pokazuje da su stalno bili u pitanju naponi SAD da zadrže ili povećaju svoju vojnu nadmoćnost u odnosu na Sovjetski Savez. Ponovno izbijanje hladnog rata neposredno je povezano sa smanjivanjem jaza između dve sile, sa nastojanjem Vašingtona da ponovo stekne izgublenu nadmoćnost. Kad u SAD jednom bude prihvaćena činjenica da je Sovjetski Savez u strateški jednakom položaju, može doći do slamanja glavne poluge trke u atomskom naoružavanju. Još je odveć rano predviđati kada će se američko javno mnjenje pomiriti sa okončanjem ere globalne hegemonije SAD, proklamovane u Los Alamosu. Ali kada jednom do toga dođe, možda će se izvući zaključak da je zaista besmisleno gomilati oružje. Možda će taj zaključak izvući čak i najkrvoločnije vladajuće klase. Ako do toga dođe, novi hladni rat bismo, retrospektivno uzev, mogli oceniti kao dramu katarze koja je, bez obzira na negativno delovanje dok je trajala, ipak pomogla da kročimo u razdoblje manje međunarodne zategnutosti.

Međutim, do toga će doći samo ako sada postoji svestan i kolektivan otpor opasnostima od rata. Taj otpor je već počeo u Evropi. Tu je pokret za mir pošao od brige za opstanak savremene civilizacije, a uključio je mnoge koji nisu socijalisti. Ta širina pokreta predstavlja danas njegovu najveću snagu. Otuda tu širinu treba zadržati. Razume se, to omogućuje socijalistima da naglašavaju kako se mir može očuvati jedino zahvaljujući političkom procesu koji prevazilazi domen izbegavanja samog rata. Novi hladni rat, koji preti svima, jeste deformisan proizvod sukoba između militarističkog kapitalizma i deformisanog i birokratskog socijalizma. Taj sukob možemo

prevazići samo pomoću socijalizma koji, ne poistovećujući dve pomenute međunarodne snage, pokušava da se potvrdi kao njihova istorijska alternativa.

(Fred Halliday, »The Sources of the New Cold War«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso, London, 1981, str. 289—328)

Prevela Ivana Zdravković

IZOPAČENA POLITIKA I HLADNI RAT

Zašto političari u Sovjetskom Savezu i Sjedinjenim Državama provode toliko vremena smišljajući kako će jedni druge da istrebe? Još je možda značajnije pitanje zašto ovo rade kada su stvorili potpuno pouzdane metode da to i ostvare? Zašto planeri u supersilama ne samo da nastavljaju rad, već ga i intenziviraju? Ukoliko na ova pitanja ne odgovorimo brzo, možda za to nikada više nećemo ni imati priliku.

E. P. Thompson je zabrinut činjenicom da je hladni rat iracionalan, da je proizvod inercije javnog mnjenja.¹ Bojim se nečega još goreg. Hladni rat, po mom mišljenju, ne samo da je racionalan, već je i konačni proizvod, iako u formi aristotelovske degeneracije dve najmoćnije snage oslobođene u savremenom svetu: socijalizma i demokratije. Izopačena demokratija poput one u Sjedinjenim Državama i izopačeni socijalizam poput onog u Sovjetskom Savezu suprotstavljene su jedna drugoj u hladnom ratu i svaka zadojena idealizmom ideološke tradicije nastoje da deformišu i unište upravo taj idealizam. Činjenica je da bi i bez demokratije i socijalizma postojala tehnologija masovnog razaranja. Ne mogu se osporavati ekonomski motivi neprekidne proizvodnje oružja. Ukoliko stvarno želimo da proniknemo u skrivenu strukturu hladnog rata, ili — da se poslužimo Thompsonovim terminom — u logiku uništenja, moramo se baviti političkim snagama koje organizuju i proizvode hladni rat.

¹ E. P. Thompson, »Notes on Exterminism, The Last Stage of Civilization«, *New Left Review*, 121, maj—juni 1980.

Ništa nam ne može pomoći optuživanje birokratije, zamena veberijanizma uprošćenim marksizmom. Konkretne države, a ne apstraktne birokratije subjekti su hladnog rata. Sjedinjene Države i Sovjetski Savez su super-sile; dopustite mi da budem za trenutak sasvim određen: to znači da su one nagomilale velike količine moći, više od drugih zemalja u svetu. Nagomilavanje te moći je njihovo posebno obeležje i njihovo jedinstveno opterećenje. Razumevanje hladnog rata započinje upoznavanjem načina kako su Amerika i Rusija akumulirale svoju moć i nastavljala se istraživanjem šta su one učinile sa njom.

Nagomilavanje moći

Države stiču moć da bi obavile zadatke, u prostorno neograničenim arenama, koje pojedinci koji sačinjavaju te arene ne bi mogli da obave sami. Pojedinci mogu da obavljaju mnoge zadatke koje bi države teško obavile, kao što su bavljenje umetnošću ili inoviranjem — stoga se na Zapadu javlja podrška individualizmu i nepoverenje prema vladi. Međutim, nasuprot buržoaskoj ideologiji, postoje i zadaci koje obavlja država a koje bi pojedinci samo pokvarili — otuda uzdizanje države na Istoku i poricanje uloge pojedinca. Marksizam i liberalizam, svaki na svoj način, usredsredili su se na akumulaciju kapitala, koja je uglavnom stvar privatnih lica ili grupa. Takva analiza mora se dopuniti istraživanjem akumulacije moći, koja je uglavnom stvar državnih agencija.

Od svih oblika kolektivnog delovanja dva, koja su uobličila karakter moderne države, karakterišu moderni svet. Jedan je ekonomski rast, a drugi priprema za rat. Nijedno se ne može postići isključivo individualnim naporima, iako je potrebno delovanje pojedinaca u oba slučaja. Da bi obezbedile rast i odbranile nacionalnu sigurnost države su razvile izvanredne moći za vođenje i upravljanje delovanja ka ostvarivanju kolektivno definisanih ciljeva.

Rast je svuda prisutan fenomen, tako da kad je jednom uveden u ekonomski život nema izgleda da će se njegova moć ugasiti. U ime rasta kapitalizmu su date određene ruke, socijalizam je konsolidovao svoje snage, a razvoj je dobio prioritet u zemljama u razvoju. Ne postoji društvo u kome je primamljivost rasta suzbijana, ne postoji zemlja, bar ne u savremenom svetu, koja je materijalni prosperitet odbacila namerno i svesno jer je dobitak manji od troškova za njegovo postizanje. Države se razlikuju, nekad veoma mnogo, po tome kako se pos-

tiže rast; one se uopšte ne razlikuju u tome da li ga treba postizati. Biti savremen znači želeći više.

Dok akumulacija kapitala iziskuje individualni napor, rast shvaćen kao sveobuhvatni proces iziskuje zajedničko planiranje. Zemlje socijalističkog bloka i privrede trećeg sveta, u vremenskoj stisci, prihvataju to implicitno i kreću se ka ciljevima rasta grubim sredstvima, primenjujući zastrašivanje i nasilnu kolektivizaciju. Međutim i kapitalistički put, uz priznavanje i podršku pojedinca, iziskuje planiranje da bi ostvario ciljeve rasta. U nekim slučajevima planiranje se ostvaruje kroz »privatne« korporacije, koje su velike, integrisane i autoritativne tako da poprimaju obeležja države. U drugim slučajevima pravac se drži ukazivanjem na potrebu planiranja i naporima da se pojedinci ubede u potrebu uklanjanja pojedinačnih ciljeva u zajedničke. Ni u jednom slučaju nagon ka rastu nije prepušten neplanskom delovanju koje je uobličeno u bezlični proces zvan tržište. Društvo koje raste, ma kako ono sebe nazivalo, jeste ono društvo koje prikuplja neograničenu političku moć da bi obezbedilo takav rast.

Kada se ne bave ekspanzijom, moderne države troše ostatak svog vremena (i budžeta) pripremajući se za rat. Nema države u savremenom svetu koja se ne bavi planiranjem rata. Militarizam je pretrpeo transformaciju od manje-više sporedne delatnosti aristokratije do integralnog obeležja političkog života koji utiče na sve. Tolstojeva sposobnost da potpuno odvoji dejstva na borbenom polju od razgovora po salonima sasvim je beznačajna kad se ima u vidu plan Sovjetskog Saveza za rat, a isto tako je beznačajno izolovanje vojnih veština u divljini Jamesa Fenimora Coopera za planove Sjedinjenih Država. Savremena država se stalno priprema za nasilje. Neke države su uspele da održe vojsku i da ograniče njeno delovanje u okviru specifičnih sektora društva. Druge su postale ono što je Harold Lasswell proročanski nazivao »garnizonske države«, prilagođavajući sve druge društvene ciljeve vojnim potrebama.² Veoma je važno pitanje da li društvo poseduje kontrolu nad vojnom delatnošću ili ova kontroliše društvo, ali pitanje mere u kojoj savremena država planira rat ne može da se izbegne. U veku totalnog rata sveukupno planiranje rata postaje birokratska rutina.

Rat je postao, više nego rast, kako je istakao Randolph Bourne, zdravlje države.³ Prvi svetski rat, koji je

² Harold D. Lasswell, *National Security and Individual Freedom*, New York, 1950, str. 23—49.

³ Randolph Bourne, *The Radical Will: Selected Writings, 1911—1918*, New York, 1977.

u žiži Bourneovog interesovanja, više je doprineo izgradnji moderne države od bilo kog drugog događaja. »Nijedna rasa nije pobedila, niti je mogla da pobedi u Ratu«, pisao je britanski pesnik Edmund Blunden. »Pobedio je Rat, i on će nastaviti da pobeđuje.«⁴ Na Zapadu rat je pobedio transformišući političku ekonomiju proizvodnje. Liberalizam korporacija, centralizovane finansije, priznavanje zahteva radničke klase, država blagostanja, koncentracija privrede — jednom rečju, napredni kapitalizam — bili su proizvod ne samo klasne borbe već i rata.⁵ U isto vreme rat je oslabio međunarodni socijalizam i zamenio socijalizam u jednoj zemlji; napredni socijalizam, kao i napredni kapitalizam, bili su proizvodi rata. Posle tog rata, sve do današnjih dana, ni demokratija ni socijalizam neće biti više isti. Lincoln Stiffens je u ruskoj revoluciji video našu sudbinu. Posle sledećeg rata, general Cummings u romanu Normana Mailera *Goli i mrtvi* video je to mnogo jasnije. »Možeš da smatraš armiju, Roberte«, rekao je pukovniku Hearnu, »predznakom budućnosti«.⁶

Zagovaranje rasta i planiranje rata slažu se u svim tačkama. Društvo koje raste poseduje više resursa koji se mogu pretočiti u pripremanje za rat, a militarizovano društvo, na određenom nivou, nastoji da usmeri svoju garnizonsku industriju u pravcu rasta. One države koje mogu da akumuliraju ogromnu moć u stanju su da razviju svoju privredu i povećaju naoružanje. SAD i SSSR su akumulirale super moći, delom zato što su povezale neopipljivi faktor ideologije za opipljivu realnost državne mašinerije. Sjedinjene Države, »najdemokratskije« društvo od svih na Zapadu, troši ogromnu energiju za prikupljanje moći za postizanje svojih ciljeva. Sovjetski Savez, »najsocijalističkije« od svih društava na Istoku, poseduje kadrove i birokratiju za prikupljanje državne moći da bi postiglo svoje ciljeve. Hladni rat postoji između dva mobilizovana naroda, jedan mobilizovan pod najprogresivnijom ideologijom devetnaestog veka, drugi pod najprogresivnijom ideologijom dvadesetog veka.

Demokratija i socijalizam su poslužili Sjedinjenim Državama i Sovjetskom Savezu da rastu i da se pripremaju za rat. Međutim, u procesu izgradnje državne moći i demokratija i socijalizam će se pretvoriti u nešto sasvim novo. U Sjedinjenim Državama, bezuslovnost rasta i rata pretvorile su demokratiju u nešto što Thomas Jefferson ni

⁴ Navedeno u: Paul Fussell, *The Great and Modern Memory*, New York, 1975, str. 13.

⁵ Vid. Robert D. Cuff, *The War Industries Board*, Baltimore, 1973.

⁶ Naved. u: Fussell, *naved. delo*, str. 320.

kada ne bi prepoznao, a Alexander Hamilton bi. U Sovjetskom Savezu socijalizam kao sredstvo rata i rasta stvorio je oblik državne vlasti o kojem Marks ne samo da nije pisao, već mu neposredno protivreči. Demokratija, a van svake sumnje njena sadašnja američka varijanta, osnovni su pokretač hladnog rata; elita koja se zalaže za politiku militarizacije otkriva lakoću sa kojom se narodno nezadovoljstvo raspaljuje kroz naoružavanje. Socijalizam, njegova sovjetska varijanta nesumnjivo, odgovoran je za permanentni klasni rat; socijalizam je istovremeno zvanična ideologija ruske imperije i organizujuća logika njegovog načina ratne proizvodnje. U ovom radu pokušaćemo da otkrijemo kako i zašto su dve najslobodarskije doktrine savremenog sveta postale potpora pristalica hladnog rata.

Izopačena demokratija

Demokratija je proces, imenica kojoj je radi potpunosti potreban pridev. U Sjedinjenim Državama dve koncepcije demokratije upotpunjavaju jedna drugu još od vremena Konfederacije: jedna se temelji na republici, a druga nastoji da oslobodi demokratske snage radi modernističke ekspanzije.

Republikanski oblik vladavine, kao što su to predviđali njegovi zastupnici iz XVIII veka, trebalo bi da bude lokalistički, po obimu ograničen, agrarni, pacifistički, elitistički i častan. Još od antičkih vremena republikanci su u demokratiji tražili model unutar kojeg bi pravi pripadnici srednje klase, neposrednim dogovaranjem, odlučivali o svojoj sudbini. Demokratska republika, jednom rečju, bila bi mudra, osmišljena i stabilna, protivna brzoj industrijalizaciji ili pripremama za rat. Elite — nosioci modernizacije, počev od Hamiltona, upravo protivno ovome, borili su se za nacionalističku, ratobornu, brzo razvijajuću, dinamičnu zajednicu, koja će se državom koristiti radi ostvarenja industrijske i militarističke ekspanzije. Neprestano ograničeni na lokalnom nivou, sputani zakonodavnim institucijama koje su preveliku moć pridavale regionalnim interesima, nacionalistima je bilo potrebno sredstvo da prevladaju republikanski otpor na putu ostvarenja svojih snova o modernizaciji. Kao što sam to dokazivao i u drugim radovima, koncepcija demokratije koja je išla za mobilizacijom masa omogućavala je eliti — nosiocu modernizacije savez sa plebiscitarnim masama i na taj način su onemogućavani nosioci lokalnih interesa.⁷ Kada

⁷ Alan Wolfe, »Presidential Power and the Crisis of Modernization«, *Democracy*, t. I, br. 2, april 1981, str. 10—32.

su demokratske snage povezane sa nastojanjima da se ostvari modernizacija nastao je i novi oblik demokratije: popularna, razdražljiva, demagoška i podložna manipulacijama. Izopačena demokratija bila je proizvod elita — nosilaca modernizacije, koje su podsticale rat i rast protivno lokalnom otporu.

Kao što je dokazao Walter Karp, prekretnica u porazu republikanske alternative je period od izbijanja špansko-američkog rata do prvog svetskog rata.⁸ Tih godina nosioci modernizacije poput Theodora Roosevelta i Woodrowa Wilsona ovladali su umetnošću mobilizacije masa za ostvarivanje konkretnih političko-ekonomskih promena američke države. Jednom rečju, rat je postao sastavni deo procesa transformacije demokratskog republikanizma u izopačenu demokratiju.

Širenje rata i rast izopačene politike i demokratije prate jedno drugo. Proširivanje prava glasa, ekspanzija domena državne aktivnosti utirali su put novom ratu ili su se temeljili na upravo okončanom ratu. Nijedan faktor tokom ovog stoleća po svom značaju ne može se meriti sa potrebom da se okupe ogromne mase radnika i mladih farmera iz svih krajeva zemlje sa ciljem da se njihovi životi žrtvuju u borbi; taj faktor ogromno je doprineo ekspanziji političke participacije. Rat i izopačena demokratija jačaju jedno drugo. »Organizacija entuzijazma«⁹, Elie Hallevyjev termin za manipulaciju koju omogućava rat, postao je u savremenim demokratijama model dinamike javnog mnjenja. Rat istovremeno širi izjednačavajuća, ujednačavajuća obeležja koja su kriterij građanstva u izopačenoj demokratiji. »Vojni šatori u redu«, izjavio je Theodore Roosevelt, »uz javne škole najznačajnija su sredstva demokratizacije«.¹⁰

Demokratija je za obespravljene bila utopija u kojoj će svakodnevna opresija biti zamenjena drugarstvom, dostojanstvom, poštenjem i jednakošću svih ljudi. U mnogo većoj meri nego što se to često misli, rat je mnogo bliži, iako na izopačen način u odnosu na pojave mirnodopskog vremena, ostvarenju ovih ideala. (Bratstvo, kao što to i sam pojam otkriva, isključivo je obeležje muškog roda.) Rat je *civitas* savremenosti, klasični ideal zajednice u kojoj ljudi za račun opšteg dobra potiskuju sopstvene interese. Kao što je to Marc Ferro pisao o Velikom ratu, »daleko od toga da je bio božji sud, rat je oslobodio čovekove skrivene snage. On je oduševljeno primljen od svih

⁸ Walter Karp, *The Politics of War*, New York, 1979.

⁹ Naved. u: Raymond Aron, *The Century of Total War*, Boston, 1954, str. 89.

¹⁰ Naved. u: David Kennedy, *Over Here: The First World War and American Society*, New York, 1980, str. 17.

vojnih obveznika.«¹¹ Prvi svetski rat bio je kulminacija impulsa ka jednakosti, koji su vodili poreklo još iz XIX veka, nesumnjivo izobličena, što će tek kasnije svima biti jasno. U poređenju sa modernom korporacijom, koja je isto tako proizvod tog perioda, rat je ponudio veće demokratsko zadovoljenje.

Posle prvog svetskog rata zahtevi radničke klase da učestvuju u političkoj vlasti — suprotstavljeni interesima vladajuće elite — nisu se više mogli ignorisati. Posle relativno kratkog republikanskog interregnuma u Sjedinjenim Državama sile reforme poput plime zapretile su da umrtvljene republikance uljuljkaju u samozadovoljstvu. Tražeći metaforu kojom bi opisao reforme Nju dila, Franklin D. Roosevelt je iskoristio moć ratne imaginacije. U svojoj inauguralnoj besedi 4. marta 1933. on je rekao: »Obratiću se Kongresu radi podrške uvođenju novih ovlašćenja u borbi protiv krize, kako bih poveo rat protiv vanrednog stanja u zemlji, upravo onako kao što bi se to dogodilo u slučaju napada neke strane sile«. William E. Leuchtenberg je istakao: »Rat je prethodnica koncentracije izvršne vlasti, odgovornosti vlade, stanju privrede i ulozi Vašingtona kao arbitra u odnosima društvenih grupa«. ¹² Rat, koji je prvo prihvatio a zatim izokrenuo demokratske zahteve, istovremeno je bio model koji je te zahteve i administrativno uključio u savremenu državu.

Kako su zahtevi za rastom upotpunjavali potrebe za finansiranjem rata, tako je izopačena demokratija sve više napredovala. Ekonomski rast ne samo da se ne može uskladiti sa demokratijom, kao što se to mislilo u Sjedinjenim Državama; u velikoj meri ekonomski rast jeste demokratija. Za veliki broj ljudi demokratija je oduvek značila ne samo slobode, slobodno glasanje već i svest da će se materijalni napredak nastaviti. Sadašnja kriza demokratije u osnovi je kriza rasta; proširivanje političkih i socijalnih prava u Americi u tolikoj meri je vezano za rast da kada dođe do krize vrlo teško se nalaze putevi očuvanja postojećih prava. Prosperitetna privreda u realizaciji demokratskih zahteva mnogo je važnija od zakona.

Demokratska država koja je bila proizvod pedesetogodišnjeg neviđenog rata i ekonomskog prosperiteta nimalo nije ličila na državu koja joj je prethodila. U širem smislu reči rat i rast su ogromno proširili demokratiju. Nikada toliki broj ljudi nije bio zaštićen od tržišta. Žena-

¹¹ Marc Ferro, *The Great War, 1914—1918*, London, 1973, str. 8.

¹² William E. Leuchtenberg, »The New Deal and the Analogue of War«, u: John Braeman i drugi, *Change and Continuity in Twentieth Century America*, Columbus, Ohio, 1964, str. 125.

ma i drugim obespravljenim grupama dano je pravo glasa. Pripadanje nacionalnoj zajednici, učestvovanje u integriranoj stvarnosti zamenilo je tradicionalne *ad hoc* regionalne i klasne podele. Kvantitativni domašaj demokratije, simbolizovan u rastućem društvenom bruto-proizvodu i uvećanim rashodima za odbranu, nesumnjivo je uvećan.

Kvantitet, kao što se to često događa, potisnuo je kvalitet. Demokratija, u republikanskom smislu shvaćena kao zdrav i živ politički život koji podstiče sazrevanje i prosvetavanje pojedinaca, ubrzano se razara pred imperativom rata i rasta. Kontroverze, obrazovanje, informacije, participacija, neslaganje, istina — nijedno od ovih svojstava prosvetene političke misli ne može odoleti grubom konformizmu militarizacije. Ma koliko široka po svojim osnovama, savremena demokratska država je po svojim ciljevima ograničena. Namesto da demokratski zahtevi opredeljuju prirodu države, zadaci države određuju mogućnost ispunjavanja tih demokratskih zahteva. Javni život vrti se oko rata i rasta, a demokratija je i sama podređena tim ciljevima. Masovno društvo sastavljeno od ljudi koji ne misle, samozadovoljnih pojedinaca koji neistorično i protivrečno prenose svoje zahteve rascepanim, besmislenim javnim ustanovama teško da može biti prepreka realizaciji rata i rasta, već upravo obratno, upravo je takvo društvo najbolji mogući sistem za ostvarivanje tih ciljeva.

U vreme hladnog rata demokratija se od republikanske vizije pretvara u osavremenjenu reviziju, savršeno prilagođenu borbi države sa sve većim zahtevima. Republikanci su dokazivali da će prosvetena javnost sprečiti neodgovorne postupke. To više nije tako. Hladni rat učvrstio je Hamiltonovu pobedu nad Jeffersonom, kao što je to pisao savremeni neohamiltonijanac.¹³ Namesto da sprečava rat i trku u naoružanju demokratija u svom novom obliku upravo ih podstiče. Veza rata i izopačene demokratije učvršćena je neprekidnom međunarodnom zategnutošću koja će, na zadovoljstvo izopačenih demokrata, ona plebiscitarna obeležja izopačene demokratije koja su ranije bila privremena učiniti trajnim.

¹³ »I danas Amerika više može da nauči od West Point (vojna akademija — *prim. prev.*) nego što West Point može da nauči od Amerike. Vojnici, branioi poretka, imaju veliku odgovornost. Najviše što mogu da učine je da budu iskreni prema sebi, da tiho i hrabro vrše svoje vojničke dužnosti. Ukoliko odbace svoj vojnički duh, tada bi prvo uništili sebe, a zatim i čitavo društvo. Ukoliko civili omoguće vojnicima da održe svoj vojnički duh, tada bi društvo moglo biti u iskušenju da prema svojim merilima organizuje zaštitu.« Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State*, New York, 1964, str. 466.

Specijalni sastanak vlade koji je Harry Truman sazvao 21. septembra da bi se razmotrile posledice zajedničkog korišćenja atomske energije sa Sovjetima primer je kako hladni rat utiče na izopačenu demokratiju. Ni jedna druga odluka, to sada možemo reći, za buduće generacije nije bila od većeg značaja. (Pisac ovog rada u to vreme imao je tri godine.) Da su Sjedinjene Države shvatile da se nauka ne može svoditi u nacionalne granice, da su bile realne, hladni rat bi možda mogao da bude izbegnut, a trka u nuklearnom naoružanju od samog početka potčini kontroli. Kako je »najdemokratskije« društvo donelo te odluke? Jedan član kabineta, Henry Wallace, mrmrljao je o mongolskim životinjskim bolestima. Druga dvojica, Fred Vinson i James Forrestal izjavili su da se Rusima ne može verovati jer im je mentalitet orijentalni. Diskusija nije mogla nikako da se usredsredi na probleme. »Diskusija nije bila na visini problema«, zapisao je kasnije Dean Acheson. »Niko nije imao prilike da se pripremi za ove složene probleme.« Vladajuća elita bila je zbunjena, a javnost uzbuđena. Preko 80% stanovništva, prema anketi organizovanoj u vreme ovog sastanka kabineta, smatralo je da više ne postoji američki monopol nad nuklearnim tajnama i da će i SSSR uskoro posedovati bombu. I pored toga, 70% stanovništva (i 90% kongresmena) protivilo se saradnji sa Sovjetskim Savezom.¹⁴

Otkriće nuklearne tehnologije razotkrilo je ogromni raskorak između tehnološke i naučne zrelosti Sjedinjenih Država i nezrelosti i krize njenog političkog sistema. Takav složeni i neujednačeni razvoj uslovio je da Sjedinjene Države neprestano budu pokretači nuklearnog terora koji zastrašuje čitav svet. Kada bi tehnologija bila manje savršena, a politički sistem razvijeniji, stvari ne bi stajale toliko loše i ne bi nas plašile. Iz snrege neviđenog tehnološkog savršenstva i neviđene političke zaostalosti jedino mogu proisteći problemi i nevolje.

Deformisana demokratija Sjedinjenih Država trojako utiče na globalni ćorsokak zvani hladni rat. Prvo je uticaj nuklearne tehnologije na demokratiju, drugo je monopol odbrane kojim raspolaže država a treće je iz prethodna dva proisteklo i zajednički im je imenitelj i odnosi se na sukob spoljne politike i javnog mnjenja.

Nuklearno oružje imalo je ogroman i ne baš zanemarljiv uticaj na demokratska očekivanja. Rat i izopačena demokratija tokom XX veka usko su povezani, i jedno drugo podstiču i izvan postojećih granica. Demokratski

¹⁴ Ovaj odeljak utemeljen je na materijalima objavljenim u: Gregg Herken, *The Winning Weapon: The Atomic Bomb in the Cold War, 1945—1950*, New York, 1981, str. 30—31.

zahtevi, neostvareni unutar klasnog društva, u prošlosti su, u određenoj meri, mada u iskrivljenom obliku, ispunjavani u žaru bitke. Otkriće nuklearnog oružja onemogućilo je demokratske ratove. Posmatrači poput Raymonda Williama su u pravu kada ističu da nuklearno oružje deluje kao zastrašujuće sredstvo;¹⁵ nije, i ne može se ponoviti iskustvo drugog svetskog rata.¹⁶ Nuklearno oružje je dugotrajne, radno-intenzivne, masovne ratove učinilo apsurdnim. Iz tog ugla posmatrano moguća su samo dva tipa rata. Prvi tip je ograničeno (iako izuzetno razorno) angažovanje, poput onog u Vijetnamu; to je elitni rat sa malo entuzijazma i uzvišenog oslobađanja tenzije, što je bio slučaj u ranijim ratovima. Drugi tip je nuklearno angažovanje, koje osigurava uzajamnost smrti, ali koje ni u kom slučaju ne ispunjava demokratske zahteve.

Amerika je, drugim rečima, još uvek u poziciji da rat pokrene iz nostalgичnog entuzijazma za izgubljenim svetom, iako stvarni rat nikada neće zadovoljiti tu nostalgiju. Priklješteni između demokratskih sećanja i tehnološke stvarnosti, Amerikanci se odaju fetišu koji bi se mogao nazvati apstraktna ratobornost — generalna krvožednost, a posebno pacifizam. Sve ankete pokazuju istu konfiguraciju; izuzetnu retoričku podršku naoružavanju, politički konfrontacije; antisovjetska hiperbola; podrška je minimalna kada su u pitanju određene intervencije, prolivanje krvi i žrtve. Rezultat je neizbežna frustracija, koja pothranjuje neobuzdanu želju za nekim oblikom sigurnosti koji se više nikada ne može dostići. Američka demokratija ne može se nositi sa svim onim što je proizvela američka tehnologija. Jednostavno rečeno, rat još uvek zavisi od časti i ponosa; u tehnološkom košmaru rat je kraj svega.

Iako je rat demokratsko sećanje, tehnologija nuklearnog rata nameće tajnost i elitizam koji negiraju čak i snove izopačenog demokrate. Pozvani da učestvuju, a istovremeno sprečeni da uzmu učešća u javnoj akciji, Amerikanci su postali posmatrači akcija svoje vlade i pri tom u hladnom ratu imaju istu aktivnu/pasivnu ulogu kao da je reč o fudbalskoj utakmici (američka štampa trku u naoružanju i opisuje kao neku vrstu sporta, jedna strana prednjači i u ofanzivi je, druga zaostaje i u defanzivi je). Onemogućeni da ostvare demokratsko zadovoljenje koje rat nagoveštava usled zabrana nuklear-

¹⁵ Raymond Williams, »The Politics of Nuclear Disarmament«, *New Left Review*, 124, novembar-decembar, 1980.

¹⁶ Ubedljive dokaze da se nuklearno oružje može koristiti kao sredstvo zastrašivanja navodi Michael Mandelbaum, *The Nuclear Question: The United States and Nuclear Weapons, 1964—1976*, Cambridge, 1979.

nog oružja, Amerikanci su podložni rutinizovanoj demagogiji koja izbija svake četiri godine. Povećana frustracija neizbežno je, oprostite nam na izrazu, proizvod napetosti između elitističke tehnologije i izopačene demokratske vizije.

U posleratnim godinama frustracije američke demokratije umnogome su usmeravane ka rastu. Rat nije mogao biti izlaz za demokratiju, ali ekspanzija jeste. Energija koja je nekad ulagana u borbu sada je usmerena na povećavanje bruto društvenog proizvoda. Sa iscrpljivanjem energije udvostručene su frustracije. Ukoliko su najvažniji zadaci podsticanje rasta i pripreme za rat, šta da se radi u situaciji kada je rat nemoguć a rast zaustavljen? Nagli uspon hladnoratovskih osećanja u vreme Carterove administracije direktno se može vezati za osećanje razočaranja i ljutnje u Sjedinjenim Državama izazvano demokratskim sistemom kojem su potrebni rat i rast, a ni jedno ni drugo ne može da se ostvari.

Ove teškoće teško se mogu razrešiti, jer nameću pošteno preispitivanje na koje je samo mali broj društava spreman. Situaciju otežava i činjenica da država poseduje monopol nad odbranom. Nacionalna bezbednost u Sjedinjenim Državama je izuzetna po tome što se iskreno, svesno laže, a sve se može promeniti u izmenjenoj situaciji. (Mnogi predsednici potcenjuju snage zemlje da bi došli na vlast, a svoje procene menjaju jedino onda kada shvate koliko će ih koštati operacionalizacija njihove retorike tokom kampanje.) Sva pravila pluralističke demokratije iščezavaju kada se dođe na teren vojne moći zemlje. I radnički sindikati postaju saučesnici. Obe strane zaodevaju se u militarizam. Oni koji osuđuju vladu hladnokrvno je pozivaju da ostvari herkulovske zadatke. Odbacuje se uravnoteženi budžet, inflacija toleriše, prihvata trgovinski deficit, sve u ime nacionalne bezbednosti. Mogućnosti da se podrži osmišljen i ubedljiv program smanjenog vojnog budžeta i umanjene imperijalne administracije i aparata u okvirima elektorskog sistema svedene su na nulu.

Tokom proteklih dve stotine godina koncentraciju kapitala prati i sve veća koncentracija sredstava nasilja. Na granici svako ima svoj pištolj. U XIX veku države su odigrale značajnu ulogu u organizovanju oružanih snaga Amerike. U drugom svetskom ratu korišćeno je oružje kojem bi danas mogli da se smejemo. Od izbijanja rata pa do njegovog svršetka odigrale su se velike promene u administraciji rata. »Iz ovog prvog rata i ljudi i mašina«, pisao je Walter Millis. »ovog prvog stvarno globalnog sukoba, proistekla je jedna uočljiva i uznemirujuća činjenica: skoro neverovatna moć savremene centralizova-

ne, menadžerske i nacionalističke države da mobilise celokupne fizičke, intelektualne, ekonomske, moralne i emotivne resurse svojih građana za samo jedan cilj — pobeđu u ratu«. ¹⁷ Kapitalisti oduzimaju višak vrednosti, a država višak bezbednosti. Od onog trenutka kad su na državu preneli svoju sudbinu ljudi su u prilici da neprekidno nagađaju kako će ona to iskoristiti. Ne postoji, uostalom, drugi način da se oni »zaštite«.

Ulog je ogroman, pa nas ne može čuditi to što se u situaciji povećane nesigurnosti suspenduju pravila tekuće politike. Kao što je to otkrila američko-iranska kriza oko taoca, bezbednost, od onog trenutka kada postane deo izborne kampanje, brzo postaje najmanji zajednički imenitelj svih diskusija. Pošto dve stotine godina nije vodila rat na svom tlu, Amerika je nesposobna da sagleda ove probleme. U uslovima državnog monopola nad sredstvima odbrane, nade u racionalnu diskusiju i shvatanje problema rata potpuno nestaju. Evropska društva još uvek mogu voditi odgovarajuću diskusiju o ovim problemima unutar granica izbornog sistema: Amerika očito to ne može.

Izopačena demokratija postala je prepreka miru. Politička izopačenost nikada nije bila jača nego u vreme Reagana; isto važi i za pretnje miru. Jedan od najvažnijih zadataka Wall Streeta, liberala u korporacijama, finansijskog establišmenta Sjedinjenih Država bio je da ljude poput Reagana drže dalje od Bele kuće. Sve dok su američku spoljnu politiku formulisali pripadnici ekskluzivne, nedemokratske elite ona je *ipak* — to potvrđuje i primer Vijetnama — bila pod kontrolom. Sada je ta elita diskreditovana, pa spoljnu politiku formuliše izopačena demokratija, a reganomija je ishod. Demagoški predsednik, sa izuzetnom sposobnošću da orkestrira strahom i nesigurnošću, uspeo je da izopačenu demokratiju pretvori u jedan od nosilaca trke u naoružanju.

Ne tvrdim da je izopačena demokratija »uzrokovala« hladni rat. Ni u kom slučaju ne može se zanemariti činjenica da bi kapitalistička demokratija, izopačena ili ne, bila sukobljena sa socijalističkom zajednicom. Rivalitet supersila je stvarnost svetske politike od nastanka moderne države i održaće se nezavisno od unutrašnje organizacije zainteresovanih strana. Rat i druge prateće pojave ne moraju nužno biti vezani za demokratiju; fašizam mnogo više odgovara ratnim planovima nego što je to slučaj za izopačenom demokratijom. Moja osnovna teza je da je dugi istorijski period tokom kojeg je došlo do transformacije republikanske demokratije, koju su kra-

¹⁷ Walter Millis, *Arms and Men*, New York, 1956, str. 265.

sile vrline i pristojnost, u masovniju, sveobuhvatniju, ali i podložniju manipulacijama demokratiju, pripremio teren za učešće u hladnom ratu. Pitanja o hladnom ratu neizbežno nameću pitanja i o suštini demokratije i njenom sadašnjem obliku. Sa američkog stanovišta hladni rat se nastavlja, bez obzira na kom nivou i u kom obliku, jer je američki narod ubeđen da mu je on potreban.

Izopačeni socijalizam

Hladni rat ima i svoju drugu stranu. Ukoliko je izopačena demokratija razvijena u ratu i učvršćena tokom ekonomskog rasta i socijalistička država, barem u stvarnosti ako ne i u teoriji, razvijena je da bi podstakla rast i učvršćena je u ratu. I na Istoku, kao i na Zapadu, izopačenje najhumanijih i najprogresivnijih tradicija savremenog čovečanstva najviše je zaslužno za neprekidni hladni rat.

Socijalizam sovjetskog tipa, kao i demokratija američkog tipa, ušančeni su u rovovima prvog svetskog rata. Ubedljivo je dokazana teza da se ruska revolucija odigrala u vreme kada su međunarodni događaji, koji ni boljševici, niti bilo ko drugi, nije mogao da predvidi, toliko oslabili interni autoritet starog režima da je to omogućilo krupne i sveobuhvatne promene.¹⁸ U isto vreme prvi svetski rat je uništio stari socijalistički ideal međunarodne solidarnosti i u prvi plan izbacio novi socijalistički ideal osvajanja vlasti. Ukoliko je napredni kapitalizam proizvod američkog angažovanja u prvom svetskom ratu, napredni socijalizam je krajnji ishod puta kojim je Rusija izašla iz tog rata. Kao što je rat iz temelja izmenio značenje demokratije, šireći je i sužavajući istovremeno, on je izmenio i značenje socijalizma, čineći ga mogućim ali i punim problema.

Za razliku od Amerikanaca, koji su, po rečima Davida Kennedyja, »izuzetno iskoristili svoje ratne profite da bi nahranili spektakularnu ekspanziju svoje privrede«,¹⁹ Rusi su iz rata izašli razjedinjeni i osiromašeni. Prvi izazov za socijalizam bilo je ne pitanje da li se može boriti, već da li se može razvijati. Ko bi i pomislio, čitajući klasike socijalističke misli XIX veka, da će potvrditi ideje socijalizma u XX veku biti njegova sposobnost da organizuje ekonomski razvoj! Prekretnica za socijalizam bile su diskusije vođene 20-tih godina o ekonomskom

¹⁸ Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge, 1979.

¹⁹ Kennedy, *naved. delo*, str. 346.

razvoju, simbolizovane u porazu Buharina i rađanju staljinističkog oblika prvobitne akumulacije. Buharino shvatanje uravnoteženog rasta, u pokušaju da pomiri očite potrebe za razvojem i agrarnu prirodu Rusije, bile su za Rusiju poslednja prilika da izbegne izopačenosti savremene epohe. Onog trenutka kada je proklamovan cilj dostizanja i prestizanja, socijalizmu je pružena prilika da, kao i demokratija, bude veran svojim izvorima.

Staljinizam je bio strategija ekonomskog razvoja; ispunjen iracionalnošću i terorom koji prevazilaze ljudsku maštu, neopozivo odan ostvarenju modernizacije. Menjajući i potpuno likvidirajući selo, Staljin je pripremio osnove za razvoj savremenog proletarijata. Kada je završen drugi svetski rat, dve trećine sovjetskog stanovništva živelo je na selu, a 1979. godine 38%. »Ruski muzik«, pisao je Daniel Singer, »konačno nestaje, kao što je seljak nestao na Zapadu«. ²⁰ Građeci socijalizam u jednoj zemlji i boreći se za nacionalistički program, Staljin je ujedinio nacionalnu državu, oslabio autonomne republike i političku i ekonomsku vlast koncentrisao u rukama centralizovane elite.²¹ Ishod je naglašena moć sovjetske države da ispuni dva fundamentalna politička cilja: industrijska ekspanzija i spremnost da se vodi rat.

Četrdesetih godina sovjetska država je po prvi put tokom ruske istorije u prilici da se sopstvenim snagama suoči sa Zapadom. Potrošačko društvo nije stvoreno, ali se nivo industrijalizacije, posebno teške industrije, ne može sporiti. Industrijski potencijal Sovjetskog Saveza i urbanizovanja i više proleterski orijentisana radnička klasa doprineli su sovjetskom uspehu tokom drugog svetskog rata. U poređenju sa ponižavanjima u vreme japanskog rata 1905. godine, Rusi su izveli svoju socijalističku revoluciju u ime Staljina izgradili državnu mašineriju sposobnu da deluje na načelima XX veka.

Zapitati se da li bi buharinizam bio »bolja« alternativa za Sovjetski Savez nalik je pitanju da li je džefersonizam za Ameriku bolji od hamiltonizma. Savremeno doba ne omogućava nam takav izbor. Ostvarenje Buharinove strategije oslabilo bi Sovjete u vreme rata i ubranog razvoja. Bez brze industrijalizacije i razvoja teške industrije ne samo da bi Rusi možda izgubili drugi svetski rat, već bi hitlerizam bio stvarnost posleratne Evrope. Staljinov cilj u Rusiji, poput utemeljivača Sjedinjenih Država, bio je da izmeni progresivnu i humanističku ideologiju i prilagodi je zadacima savremene države. So-

²⁰ Daniel Singer, *The Road to Gdansk*, New York, 1981, str. 93.

²¹ Vid. Alvin Gouldner, »Stalinism: A Study of Internal Colonialism«, *Telos*, br. 34, zima 1978.

cijalizam možda bez Staljina ne bi preživeo. Preživeo je, ali je malo nalik na socijalizam.

Na istom nivou analize Sovjetski Savez je još uvek »socijalizam«, kao što su Sjedinjene Države »demokratija«. U Sovjetskom Savezu sredstva za proizvodnju nisu u privatnim rukama, planiranje je najvažnije obeležje ekonomskog života, naglašene su tendencije ka ujednačavanju, a s vremena na vreme Sovjeti pomažu revolucije širom sveta. (Ponekad to ne čine, a u slučaju Etiopije usred zbivanja pružili su podršku drugoj strani.) Nijedno od ovih dostignuća, a stvarno jesu dostignuća, ne bi bilo moguće bez učvršćenja političke vlasti koja je omogućila ekonomski napredak i učvršćenja vojne vlasti koja otklanja opasnost po bezbednost i napredak zemlje. Cena plaćena za ovo je podjednako velika kao i cena koja se u Americi plaća za ravnopravnost žena, veću participaciju, širenje države blagostanja — što je sve ishod širenja javnog domena i uticaja u epohi izopačene demokratije. Izopačeni socijalizam karakteriše hijerarhizovano odlučivanje od vrha ka dnu, kontrolisana štampa, nepoverenje u one koji se ne slažu, rasni i etnički šovinizam, industrijski prioriteti, militarizacija društva i, što je za ovaj rad najvažnije, čvrsto opredeljenje da se »održati korak« sa Zapadom, a sve to, na svoj način, doprinosi hladnom ratu.

Hladni rat u Sovjetskom Savezu prepliće se sa izopačenom demokratijom, baš kao što izopačena demokratija deformiše intervencionističko ponašanje u Sjedinjenim Državama. Staljinizam je možda i bio put za ubrzanu industrijalizaciju, ma koliko ona bila monstruoza, ali on nikako nije u skladu sa birokratizovanijom i impersonalnom drugom etapom razvoja koja je usledila posle drugog svetskog rata. Seweryn Bialer napisao je o sovjetskoj eliti: »Oni su odgojeni usred Staljinovog varvarizma; oni su njegovi svesni učesnici; sada se oni bore za drugačiji, po njihovom mišljenju poželjniji i stabilniji, politički život, za materijalni napredak, poštovanje i uživanje. To je najvažniji razlog zašto sistem zrelog staljinizma nije mogao da preživi svog stvaraoca. Rukovodstvo u celini, elita u celini želela je novu nagodbu.«²² Stope rasta su posle drugog svetskog rata usporene, ali se i dalje uvećavaju; tokom 70-tih, u vreme ekonomske krize, sovjetske stope rasta još uvek su bile više od američkih.²³ Pošto je

²² Seweryn Bialer, *Stalin's Successors*, Cambridge, 1980, str. 46.

²³ Jerry Hough, *Soviet Leadership in Transition*, Washington, 1980, str. 131. Bialer se slaže sa njim: »Osnovni zaključak koji proizlazi iz prezentacija sovjetskih rezultata u vreme Brežnjeva je da je sovjetski režim manje-više uspevao da obezbedi robu; u osnovi režim je uspevao da zadovolji zahteve stanovništva za višim životnim standardom«, Bialer, *naved. delo*, str. 154.

uspešno lansirala sovjetsko društvo u epohu rasta i razvoja, sovjetska država postala je odgovorna i za njegovo održavanje. Uprkos mnogobrojnim teškoćama, ono uspeva da održi razvoj u meri u kojoj je to moguće u društvu koje je nedavno zakoračilo u savremenu epohu.

Staljinizam je bio pogodan za masovni, radno-intenzivni rat, kakav je bio drugi svetski rat, ali je bio kontraproduktivan za visoku nauku, tehnologiju, opreznu birokratiju koja se javlja posle rata i u vreme hladnog rata. Nuklearno oružje uticalo je na staljinizam kao što je uticalo i na demokratiju. »Drugi svetski rat«, poše Bialer, »može se smatrati za prekretnicu kada je čudesna pobeda izvojevana na ivici potpune katastrofe, pobeda koja je Staljinu pridala magičnu moć, a istinsko i masovno divljenje, to veliko patriotsko dostignuće poistovetilo sa njegovim imenom.«²⁴ Veliki otadžbinski rat iziskivao je masovno žrtvovanje, aktivno učešće, mobilizaciju — a sva ta obeležja političkog sistema nuklearno oružje danas osporava. Kult ličnosti je nespojiv sa mogućnošću da se samo jednim pritiskom na dugme uništi čitav svet. Trendovi kolektivizacije u pripremama i vođenju rata, koji su već u toku, osnaženi su naglim napretkom nauke i tehnologije.

Sovjeti, kao i Amerikanci, poseduju zajednička sećanja na rat, ali se njihove uspomene razlikuju. Rat za Sovjete znači ogromna razaranja, koja se, ukoliko je moguće, moraju izbeći. Činjenica da su Sovjeti u značajnoj meri preuzeli inicijativu u pregovorima o kontroli naoružanja odražava njihovo skorašnje iskustvo i rat koji su iskusili na sopstvenoj teritoriji. Pa ipak, strah od rata u osavremenjenoj državi ne vodi pacifizmu, već upravo obratno. To što su Sovjeti užasnuti mogućnošću novog razaranja i uništavanja može da objasni njihovu prečutnu podršku ogromnoj moći njihovih vođa u pokušajima da se rat spreči ili da se preduzmu novi koraci u trci u naoružanju. Sovjetska država podjednako je odgovorna i za pokušaje da se rat spreči, ali i vodi, što je paradoks koji ojačava birokratsku i impersonalnu prirodu vojnog sektora.

Socijalizam ima ogromnu ulogu u transformaciji Rusije od feudalne, nerazvijene monarhije u savremenu državu spremnu da se razvija i brani. Teško da se može zamisliti, čak i kada bi se nekim intelektualnim sredstvom tok istorije mogao i promeniti, da bi umereni buržoaski režim posle prvog svetskog rata mogao da ostvari takve duboke, brze modernizujuće promene. Da bi ostvario ove izuzetne rezultate socijalizam se sve više odvajao od svo-

²⁴ Bialer, *naved. delo*, str. 30.

jih intelektualnih izvorišta, pretvorio se u novu doktrinu koja na svoj način doprinosi hladnom ratu. Nepravilnosti sovjetskog sistema bezbroj puta do sada su već navedene i nesumnjivo neuporedivo više analizirane od bilo kojih drugih nepravilnosti tokom ljudske istorije, pa se na tome ne treba mnogo zadržavati. Pa ipak treba ukazati na posledice takvih nepravilnosti, kao što su hijerarhija, nacionalizam, imperijalizam, na tok prve socijalističke revolucije u dvadesetom veku.

Socijalizam, poput demokratije, ima mnogobrojne ponekad i protivrečne, izvore. Postavljalo se pitanje — ekonomska pravda ili efikasnije planiranje. Konkurencija na Zapadu odgovorila je na ovo pitanje. »Dilema sovjetske ekonomske politike«, piše Rudolf Bahro, »podseća nas na bajku o zecu i kornjači, kada se kornjača ne pridržava pravila igre. Uvek kada sovjetska ekonomska politika želi da predahne posle naglog uspona začuje se glas iz daljine, 'Evo me, već sam ovde'.«²⁵ Donošenje odluke o dostizanju Zapada hijerarhiju je učinilo neizbežnom. Rast, kao što to sa zadovoljstvom ističe Reaganova administracija, nameće određenu nepravdu; u sovjetskoj verziji politike razvoja spremnost da se tolerišu nejednakosti je cena koja mora da se plati, iako nevoljno, da bi se razvila sopstvena privreda. Vojno takmičenje sa Zapadom osnažuje ovakav zaključak, kao što ga ekonomska konkurencija i nameće jer za rat i njegove pripreme hijerarhija je podjednako potrebna kao i rast. Privreda usmerena ka rastu, vezana za ratnu mašineriju, teško da može biti pokretač društvene pravde. Ima ironije u tome što sovjetski lideri nisu uspeali da uspešno odgovore na ekonomske izazove Zapada. Ostvarili su određenu ravnotežu nuklearnog oružja i tako ozakonili nejednakosti među ljudima.

Ratna privreda i privreda rasta imaju začuđujuće sličnosti. Radovi posvećeni režimima u zemljama trećeg sveta dokazali su da vojne elite radije podstiču industrijske vrednosti nego jednakost, prihvatajući tako nužnost međunarodnih kapitalističkih odnosa.²⁶ U Sovjetskom Savezu izopačeni socijalizam postao je mehanizam ostvarenja rasta i ratnih priprema. Kao prvo, centralizovano ekonomsko planiranje ima prednosti u usmeravanju sredsta-

²⁵ Rudolf Bahro, *The Alternatives in Eastern Europe*, London, 1978, str. 134.

²⁶ Vid., između ostalog, R. N. Tannahill, »The Performance of Military and Civilian Governments in South America, 1948—1967«, *Journal of Political and Military Sociology*, t. 4, br. 2, jesen 1976; Eric A. Nordlinger, »Soldiers in Mufti: The Impact of Military Rule upon Economic and Social Change in the Non-Western States«, *American Political Science Review*, t. 44, br. 4, decembar 1970. i literaturu koju navodi Mary Kaldor, *The Baroque Arsenal*, New York, 1981, str. 157—162.

va u ratnu proizvodnju, bez mnogobrojnih inicijativa i protivusluga koje su karakteristične za Zapad. Čitava sovjetska privreda, pisao je Oskar Lange, nalik je na zapadnu ratnu privredu, organizovana je radi ostvarenja jednog određenog cilja.²⁷ Iako je socijalizam otvorio mogućnost vođenja rata, tokom vremena vođenje rata poslužilo je kao model za organizaciju socijalizma. Posle drugog svetskog rata, a naročito nakon odluke sovjetske elite posle kubanske raketne krize da vojno dostigne Zapad, odbrambeni sektor postavio je svoje ciljeve i privreda je prilagođena potrebama ratne proizvodnje, a ne obratno.²⁸ Nekada je socijalizam bio cilj, a jačanje države sredstvo da se taj cilj ostvari. Sada je nedvojbeno država cilj, a socijalizam se podešava u skladu sa tim ciljem.

Ukoliko je liberalizam ideologija tržišta, nacionalizam je svetski pogled države. Demokratija na Zapadu, u početku neprijateljska prema liberalizmu, prilagodila se u interesu razvoja. Socijalizam, u početku antiteza nacionalizmu, pretvorio se u faktor koji je *raison d'état*. Razvoj i rat su ovaploćenje nacionalnog duha. Učestvujući u grotesknoj konkurenciji dostizanja Amerike — iako je, otvoreno govoreći, Amerika u vreme Reagana odlučna da se dostigne nivo Sovjetskog Saveza — Sovjeti su ideologiju socijalizma vezali za interese nacionalizma. Odbrana socijalizma sada postaje odbrana Sovjetskog Saveza, a militarizam i pripreme za uništenje zao devaju se u ruho progresivnog humanizma. Poput E. P. Thompsona i ja sam čuo kako ljudi govore o socijalističkom i kapitalističkom nuklearnom oružju i kao i on i ja sam bio zbunjen. Trka u naoružanju je stvar nacionalnih država i svaka ideologija je u odnosu na to sekundarna.

Krajnja deformisanost socijalizma u Sovjetskom Savezu ispoljena je prilikom poljskih radničkih nemira 1980. godine. Socijalizam sada ne samo da se temeljio na hijerarhiji i nacionalnoj moći, već se sada ispoljio i kao bedem protiv — socijalizma. Amerikanci koji su posmatrali kako njihova vlada guši demokratske pokrete u Latinskoj Americi u ime demokratije morali su se nasmejati kada su sovjetski i poljski komunisti optuživali radničku revoluciju. U oba slučaja razlog je bio isti: zaštita imperije koja je od početka racionalizovana antiimperijalističkom ideologijom. Kada Rusi događaje u Poljskoj posmatraju kao napad na socijalizam oni tada brkaju ekonomsku viziju i trku u naoružanju koju vodi sovjetska država.

²⁷ Oskar Lange, *Essays in Capitalism and Socialism*, Oxford, 1970, naved. u: Kaldor, str. 113.

²⁸ Kaldor, naved. delo, str. 99—129.

Socijalizam, opet u praksi, ne u teoriji, jedan je od glavnih podstrekača hladnog rata. Izopačeni socijalizam duboko je ukorenjen u Kremlju, baš kao što je i izopačena demokratija ukorenjena u Beloj kući. Sve su mnogobrojniji razlozi koji ukazuju da će sa porastom opasnosti stepen te izopačenosti rasti. Kao utemeljivači države, vođe u Kremlju zavise, poput svih ostalih, od ravoja i bezbednosti. »Ukoliko postoji neka vrednost koja vlada umovima i mislima sovjetskog establišmenta od vrha do dna«, piše Bialer, »to je vrednost porekla; ukoliko postoji strah koji nadmašuje sve ostale bojazni, to je strah od nereda, haosa, dezintegracije i gubitka kontrole.«²⁹ Država nosi poredak, a razvoj i rat su zdravlje za državu. Bez toga pretil nam nered. Osamdesetih godina opasnost ekonomske krize uz ograničenja imperije u inostranstvu frustrirala je i zaintrigirala sovjetsko rukovodstvo. Odgovor Amerike na nered je izbor nostalgičnog reganizma. SSSR je sada u periodu kada se čitava njegova elita susreće sa prelaznim periodom. Bez spremnosti da istraže alternativne izvore poretka, dve supersile izgleda da su se opredelile da jačaju ona obeležja društva koja su ugrađena u temelje tih društava, ali sada prete samom opstanku.

Politika hladnog rata

U američkoj literaturi posvećenoj totalitarizmu, nedavno podstaknutoj sećanjima ambasadora Kirkpatricka³⁰, dokazuje se neraskidiva veza opresivne unutrašnje prirode Sovjetskog Saveza i ekspanzionističkog ponašanja na međunarodnom planu. U sovjetskoj literaturi o imperijalizmu, kao što je to pokazao Jerry Hough, ističe se isto: dokazuje se da se kapitalistička društva šire usled unutrašnje organizacije koja je u krizi.³¹ Naučnici koji se bave hladnim ratom ne krive samo drugu stranu, već *system* druge strane, koji podstiče hladni rat. Imajući na raspolaganju radove koji su sa blokovskih pozicija saglasni, prisiljeni smo da zaključimo da niko nije u pravu i da unutrašnja struktura ima malo uticaja na međunarodno ponašanje. To je ipak uprošćavanje. Izopačena demokratija i izopačeni socijalizam vezani su za ponašanje država, iako na različit, ali vrlo značajan način.

²⁹ Bialer, *naved. delo*, str. 145.

³⁰ Jeane Kirkpatrick, »Dictatorships and Double Standards«, *Commentary*, novembar 1979, i »U.S. Security and Latin America«, *Commentary*, januar 1981.

³¹ Jerry Hough, *The Soviet Union and Social Science Theory*, Cambridge, Mas., 1977.

Protivno teorijama totalitarizma, postoje mnogi dokazi koji potvrđuju tezu da je otvorenije društvo sklonije agresivnoj međunarodnoj politici. Amerika je prihvatila aktivnu i ratobornu spoljnu politiku upravo u vreme kada je njen politički sistem bio najotvoreniji za rasprave i politička razmimoilaženja. Dokazujem da postoje tri perioda od kraja drugog svetskog rata u kojima je hladni rat dominirao američkim političkim životom.³² To su sledeći periodi:

1. *Pojava hladnog rata (1947—1951)*. U ovom periodu sagledavanje sovjetske opasnosti iskorišćeno je u prilog Marshalovog plana kako bi se prihvatili osnovni elementi strategije zadržavanja sadržani u vrhunski poverljivom izveštaju NSC-68 i uvećali rashodi za naoružanje. Period je kulminirao u korejskom ratu, koji je oslobodio sve one militarističke snage koje su bile nezadovoljne od završetka drugog svetskog rata.

2. *Kennedy runda (1960—1968)*. U kampanji protiv Eisenhewera, John F. Kennedy je izneo izuzetnu, potpuno lažnu, tvrdnju da su Amerikanci zaostali za Sovjetima u raketnom naoružanju. Došlo je do histerije, otpočeo je novi program naoružavanja, američki politički život je militarizovan, a doneseni su planovi za intervenciju koji su nekoliko godina kasnije doveli do intervencija u Dominikanskoj Republici i vijetnamskog rata. Izbor republikanaca Nixona značio je otpočinjanje epohe detanta i SALT ugovora.

3. *Hladni rat III (od 1978)*. Dve godine posle dolaska Carterove administracije raspoloženje Amerikanaca naglo se promenilo i orijentisalo udesno. SALT II je suspendovan, masovno je zagovarano donaoružavanje, pripremani su planovi da se CIA »oslobodi«. Kriza sa taocima u Iranu i sovjetska intervencija u Afganistanu samo su ubrzali ove procese; tragični pravac događaja odavno je zacrtan i mnogo pre ovih bliskoistočnih događaja. Sada niko ne može reći kada će izbiti nova runda histerije, ekonomska ograničenja mogu je ubrzati, ukoliko se to već i nije desilo.

Svi koji američku spoljnu politiku smatraju za proizvod sovjetske akcije ispuštaju iz vida unutrašnju dinamiku koja stoji iza svakog talasa agresivne spoljne politike u Sjedinjenim Državama. U krajnjoj instanci, tvrdim da je izopačena demokratija odgovornija za raspirivanje antisovjetske histerije u Vašingtonu od akcija koje preduzima Moskva. Svi periodi hladnoratovskog ludila imaju sledeće zajedničke karakteristike:

³² Alan Wolfe, *The Rise and Fall of the »Soviet Threat«*, Washington, 1979.

1. Sve etape otpočinju u vreme demokratskih predsednika, posebno onih koji u sovjetskoj opasnosti vide put za savladavanje unutrašnje opozicije ekonomskoj i socijalnoj politici.

2. Svi su se dogodili u vreme pogoršanja odnosa između Kongresa i predsednika. Prvi dve etape su označene naporima predsednika da steknu ovlašćenja na račun Kongresa. Poslednja je u većoj meri inicirana od strane Kongresa, naročito u vreme nastanka, iako je Ronald Reagan, sa svoje strane, iskoristio predsednički zamah.

3. Rast i opadanje hladnog rata neposredno su vezani za rivalstvo svih vidova oružanih snaga. Kada nema dovoljno društvenih sredstava za plaćanje projekata sva tri vida oružanih snaga, onaj vid koji gubi najčešće otkriva opasnost od Sovjeta da ne bi gubio korak sa ostala dva vida.

4. Etape hladnoratovskih neprijateljstava u Sjedinjenim Državama nastaju u vreme kada su spoljnopolitičke ustanove podeljene unutar sebe, uglavnom posle većih kriza (kineska revolucija, »Sputnik«, Vijetnam) koje su razbile prethodnu ravnotežu. Uočavanje sovjetske opasnosti neophodno je u naporima da se američka spoljna politika skrene, na primer, sa Azije ka Evropi, ili sa Evrope ka trećem svetu ili sa Kine ka Sovjetskom Savezu.

5. Postoji neosporna veza između hladnog rata i stimulanja privrede, ali to nije običan pokušaj da se privreda »uravnoteži« kroz troškove za naoružanje, delom i zato što su tu kašnjenja ogromna. Svaka etapa hladnog rata usklađena je sa nastankom »koalicije rasta«, koja predstavlja grupisanje interesa u okviru dugoročne strategije rasta, bez obzira da li se ona naziva stranom ponude ili stranom tražnje.

Ukratko, Sjedinjene Države se okreću agresivnijoj spoljnoj politici onda kada je unutrašnja politika razjedinjena i razbijena. Etape relativne harmonije i konsenzusa, kada problemi nisu naročito izraženi i kada nema mnogo demokratskog uzbuđenja i mobilizacije, jesu etape veće popularnosti detanta i međunarodnog popuštanja. Veći deo posleratnog perioda karakteriše razmimoilaženje u većinskoj koaliciji, Demokratskoj partiji, koje je trebalo da bude rešeno otkrivanjem nove opasnosti od Sovjeta. Sada su se stvari nešto izmenile, iako se u osnovi primenjuje isti princip. Republikanci postaju većinska partija, a deo njihovog uspeha je nastao zahvaljujući tome što su usvojili programe ekonomskog rasta i vojne nad-

moći, koje su nekad podržavali njihovi protivnici.³³ (1940-ih i 1950-ih godina, kada su se Demokrati zalagali za veće troškove naoružanja, Republikanci su zagovarali ograničavanje i izolacionizam.) Svaka većinska partija u Americi je podeljena koalicija. Za Republikance u sadašnjem trenutku, kao i za Demokrate u prošlosti, hladni rat je snaga koja ujedinjuje. Unutrašnji ekonomski program Ronalda Reagana, koji već izaziva probleme u Wall Streetu, povećaće razlike u njegovoj partiji između ortodoksnih monetarista i ekspanzionista ponude. U takvim uslovima bio bi lud onaj koji bi odbacio mogućnost vojnog poduhvata negde na zemaljskoj kugli. Međutim, imajući u vidu stanje privrede, Reagan će morati da nađe načina da sledi hladnoratovsku spoljnu politiku bez velikih troškova na naoružanje kakve su imali Demokrati u prošlosti.

Sovjetski ekspanzionizam ima sasvim različite korene. Rusija ima dugu istoriju imperijalnih težnji, a učvršćivanje državne moći pod socijalističkim režimom omogućilo je da se te težnje ostvare na sistematičan način, što nije bilo moguće kod povremenih carskih osvajanja. Države koje imaju moć da se šire, širiće se. Privreda društva, kao ni njena ideologija, ne mogu da spreče agresivno ponašanje u međunarodnom sistemu. Država sama po sebi, prema stavovima Webera i Schumpetera, nastoji da učvrsti svoju moć kako kod kuće tako i spolja. Ekonomski i ideološki faktori uobličavaju način učvršćivanja te moći. Značaj izopačenog socijalizma je u tome što on deluje na ponašanje Sovjetskog Saveza u hladnom ratu, kao što izopačena demokratija deluje na ponašanje Sjedinjenih Država. Neujednačenost hladnog rata nastaje usled razlika u ponašanju koje donose ove izopačenosti.

Kao visoko centralizovana, autoritarna država, Sovjetski Savez je imao sasvim drugačiju imperijalnu politiku od Sjedinjenih Država. Odsustvo većeg broja političkih partija, zajedno sa odsustvom slobode misli i izražavanja, otklanja jedan od pritisaka ka nekonzistentnoj imperijalnoj politici. Sjedinjene Države *politiziraju* svoj put ka imperiji, dok Sovjetski Savez pristupa svojoj hegemoniji *upravljajući*. Rusi su mnogo više zainteresovani za utvrđivanje određenih pravila za imperijalističko ponašanje od Sjedinjenih Država. Diktature su izgleda više nego demokratije usklađene sa glatkim upravljanjem u imperiji — što je sigurno jedan od osnovnih razloga što imperijalisti u Sjedinjenim Državama neprekidno zahtevaju ograničavanje slobodne štampe i javnog mnjenja. Sovjetske vođe ne moraju da se plaše da će ugovori koje

³³ Detalnije o ovome vid. u: Alan Wolfe, *America's Impasse*, New York, 1981.

donose u međunarodnom sistemu da budu iskrivljeni i podvrgnuti podsmehu u toku jedne izborne kampanje. Ne moraju ni da brinu o tome kako će »tajne« da procure — kojih kasnije moraju da se odriču. Manji je jaz u Sovjetskom Savezu između zahteva imperije spolja i upravljanja imperijom kod kuće.

Ovo ne znači nepostojanje pluralističkih pritisaka. Postoje grupe interesa unutar sovjetske politike i razmišljanja oko odnosa sa Sjedinjenim Državama. Štaviše, Sovjetski Savez je u ovom trenutku u mukama opštih promena, koje su značajnije od bilo kojih u njegovoj istoriji. Godine 1980. prosečna starost članova Politbiroa je bila 70,1, u poređenju sa 61,0 u 1964. i 55,4 u 1952. godini. Andrej Gromiko je prvi put bio u Vašingtonu dok je Roosevelt bio predsednik. Boris Ponomarev, sekretar Centralnog komiteta, imenovan je u Izvršnom komitetu Kominterne kada je Jimmy Carter imao dvanaest a Edward Kennedy četiri godine.³⁴ (Ronald Reagan je međutim tad već bio zreo sa dvadeset pet godina.) Sovjeti ne samo da imaju najstariju elitu na svetu, već je ona najduže zajedno na vlasti, jer su Staljinove čistke uklonile sa vlasti čitavu generaciju. Tako obimne promene koje će uslediti u sovjetskom rukovodstvu mogu da uslove teškoće u glatkom upravljanju imperijom, što može da dovede do nepredvidljivih akcija u Sjedinjenim Državama.

U svakom slučaju, kao što izopačena demokratija uobličava karakter američkih spoljnih poslova, tako i izopačeni socijalizam deluje u okviru ruskog prilaza problemima. Rusija pristupa imperiji na način na koji *oblasni* rukovodilac pristupa svom regionu. Planiranje koje je samo delimično uspešno kod kuće, neizbežno se proširuje i spolja. »Kremljologija« je egzaktnija nauka od »amerikanologije«. Oni su često iznenađeni onim što mi činimo, mi se retko iznenađujemo onim što oni čine. Ponekad Sovjeti u Vašingtonu nalaze planera kakav je Kissinger, koji ima iste nazore vezane za upravljanje imperijom. Upravo onda kad oni smatraju da je došlo do nekakvog dogovora, pojavi se nova administracija — bilo je pet američkih predsednika između 1968. i 1981. — koja je spremna da odbaci politiku prethodnika. Jedan Reagan ili Haig, kada optužuju SSSR, osporavaju postojanje sovjetske imperije. U optužbama Sovjeta, kao što je bio govor Gromika u septembru 1981, u Ujedinjenim nacijama, ističe se činjenica da Amerikanci imaju imperiju a mnogo manje se govori o njenom odbacivanju.

Sa stanovišta sprečavanja nuklearnog rata, upravljanje je poželjnije od politizacije. Nesigurnost i nezrelost

³⁴ Hough, *Soviet Leadership in Transition*, naved. delo.

koji dolaze iz Vašingtona neprestano remete bilo kakve korake koji se preduzimaju u pravcu kontrole naoružanja, dok su Sovjeti, koji zanemaruju napore ka nacionalnim interesima, više skloni da zadovoljenje tih interesa vide u ugovorima velikih sila. Kada se izopačena politika pomeša sa hladnim ratom, pojavljuje se drastična ironija. Ona strana u hladnom ratu koja ima povoljniji unutrašnji sistem vodi mnogo opasniju spoljnu politiku, dok ona strana koja ima zastrašujuću unutrašnju organizaciju deluje uz veća ograničenja na spoljnom planu u vreme kad je nemoguće sagledati primitivne impulse. Samo nepostojanje bilo čega što bi ličilo na demokratiju u Sovjetskom Savezu postavlja ograničenja njenom ponašanju spolja. Samo postojanje demokratije u Sjedinjenim Državama, naročito one izopačene, podriva njenu sposobnost da deluje kao zrela snaga. Skeptici bi mogli da se zapitaju da li bi na vrhuncu iransko-američke krize oko talaca oni mogli da pribegnu rešavanju pitanja primene taktičkog nuklearnog naoružanja na Iran putem glasanja, u vreme kada se broj zagovornika »Nuklearnim oružjem na Ajatolaha« naglo povećao.

Međutim, dok je predvidljivost sistema sa upravljanjem sigurno poželjnija u poređenju sa političkom nestabilnošću, kada bi se moralo birati između ta dva sistema taj izbor bi bio nalik izboru koji je ponuđen osuđenom na smrt: vešala ili gasna komora. Sovjetsko nuklearno oružje je opasno za svet, već zbog svog postojanja, koliko i američko nuklearno oružje. Jedna strana možda pokazuje više spremnosti da se uspostave pravila trke u naoružanju, ali ni jedna nije ozbiljna kada to treba izvršiti do kraja. Izlaz iz ludila trke u naoružanju moraće da se nađe izvan izopačene demokratije i izvan izopačenog socijalizma. Sjedinjene Države i Sovjetski Savez su povezane u svoj uzajamni *dance macabre* tako da ne mogu da pruže mnogo pokretu za mir.

Međutim, bez obzira na sve, postoji nada za mir. U okviru periferija izopačene demokratije i izopačenog socijalizma može se naći, između ostalog, i demokratija i socijalizam. Demonstranti u Zapadnoj Evropi vode kampa-nju protiv nuklearnog naoružanja i u tom protestu podsetili su svet da je moguća demokratija unutar demokratije. Radnici u Poljskoj su se pobunili protiv sovjetskih izopačenosti i u tom procesu su nas podsetili da je moguć socijalizam pod socijalizmom. Ono što u krajnjoj liniji uslovljava snagu koja mobilise u izopačenoj demokratiji i izopačenom socijalizmu je isto ono što uslovljava da su demokratija i socijalizam toliko značajni da bi bili prepušteni onima koji govore u njihovo ime. Dokle god ljudska bića cene život originalni radikalni impulsi u obe

doktrine neprekidno će izbijati na površinu, što će dovesti ne samo do spasavanja samih doktrina već, možda, i celog sveta.

(Alan Wolfe, »Perverse Politics and the Cold War«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso edition, London, 1981, str. 237—260)

Preveo *Miomir Jakšić*

Mike Davis

NUKLEARNI IMPERIJALIZAM I MOGUĆNOSTI ODVRAĆANJA

Čitanje »Beleški o eksterminizmu« Edwarda Thompsona u svakom socijalisti nesumnjivo izaziva bespogovorno divljenje prema optimizmu autorove volje i, naravno, prihvatanje njegovog poziva da se stupi u delotvornu akciju protiv opasnosti od izbijanja novog svetskog rata. Ništa slabije izražen pesimizam Thompsonovog intelekta, međutim, nagoni na kritičko razmišljanje. Njegov ogleđ nije tek politički poziv na otpor već, pre svega, oštro polemičko ispitivanje glavnine onoga što autor smatra konvencionalnim stavovima levice. Thompson nastoji da kritički ispita to što je, po njemu, iznurujuća »nepokretnost« marksizma pred neposrednom opasnošću od nuklearne pogibelji. Sa tog stanovišta posmatrano, ova nepokretnost ima nekoliko izvora. Thompson, s jedne strane, kritikuje pogrešno shvaćenu zaokupljenost Nove levice trećim svetom, što je dovelo do prenebregavanja »središnje pukotine« istočno-zapadne konfrontacije koja dublje no ikad preseca Evropu, a, s druge, prigovara onima koji »Bombu« svode na puku »stvar« podređenu racionalnosti apstraktne međunarodne klasne borbe, jer su oružani sistemi u oba bloka zadobili zaprepašujuću i zastrašujuću autonomiju. Thompson insistira na neodložnoj potrebi novog poimanja odnosa između trke u naoružanju i hladnog rata u sadašnjoj situaciji u kojoj prva sve više upravlja drugim, »imperijalizam« postaje neodgovarajuća kategorija za primenu na smrtonosnu simetriju sposobnosti prekomernog ubijanja na obe strane. Thompson, umesto toga, predlaže »eksterminizam«, što i jeste osnovna ideja njegovog eseja. Mi to nećemo smatrati tek novim agita-

cionim sredstvom nego, naprotiv, stvarnim pokušajem teorijskog prodora da bi se objasnilo upravo ono što staroj marksističkoj analizi ne uspeva — poreklo sadašnje nuklearne opasnosti — i da bi se ukazalo na neposredne prioritete pokreta za mir.

Posve se slažem s Thompsonovom kritikom socijalističke teorije zbog toga što ona do sada nije pružila sopstvenu analizu specifičnosti strateške trke u naoružanju kao ni njome uzrokovanog preobražaja svetske politike. Taj nedostatak je stvaran i bez sumnje je pridoneo gubitku političke privlačnosti i intelektualnog autoriteta istorijskog materijalizma unutar mirovnog pokreta. Istovremeno, nisam uveren u to da pojam eksterminizma predstavlja adekvatan analitički okvir i da omogućava, što je važnije, dovoljno realističnu procenu sadašnje ratne opasnosti. Pošto i sam Thompson ističe da su njegove »Beleške« »grube« i poziva čitaoce da ih dopune, nastojću da u tom smislu ukažem na neke od problema vezanih za pojam eksterminizma. U osnovi mog argumenta je uverenje da svako svođenje ukupnosti »inercijskih«, »iracionalnih«, »simetrijskih« i institucionalno »nezavisnih« vidova trke u naoružanju na jedinstven sveobuhvatan proces zapravo otežava razumevanje svrhovite strateške uloge današnje proizvodnje oružja unutar šireg konteksta novog hladnog rata. Štaviše, prevelika i isključiva usredsređenost na svojstva ratnog kompleksa u sadašnjoj krizi (kao uostalom i u ranijim hladnoratovskim krizama) proistekla iz bipolarne napetosti lako previđa suštinsku vezanost koja postoji između opšte nuklearne ravnoteže i kontrarevolucionarnih inicijativa u trećem svetu. Postepeno ću, počev od imanentne kritike samog pojma eksterminizma, obrazložiti zašto se mirovni pokret u Evropi i Americi mora boriti ne samo protiv opšte opasnosti od »masivnog udara«, već i protiv otvorenih pokušaja SAD da stvore strateški nuklearni »kišobran« za nove vojne — i verovatno taktičke nuklearne — intervencije u trećem svetu.

I. Odgonetanje eksterminizma

U Thompsonovom ogledu pojam »eksterminizma« nastaje posredstvom analogije s pojmom »imperijalizma«, ali i kao zamena za njega. Stoga bi ovo razmatranje valjalo početi podsećanjem na čuvene raspre u Drugoj internacionali u odnosu između kapitalizma i imperijalizma. Marksisti su se, pod kraj ere liberalnog kapitalizma, podelili u dva tabora, već prema tome kako je ko od njih tumačio odnos između militarizma, imperijalizma i svet-

ske akumulacije kapitala. Jedan je — s Hilferdingom, Rosom Luxemburg i Lenjinom — tvrdio da su militarizam i imperijalizam organski i nužan izraz suprotnosti inherentnih novom stadiju kapitalizma, koji se odlikuje istodobnim krizama hiperprodukcije u vodećim industrijskim zemljama. Drugi je — s Bernsteinom i Kautskim (i, razume se, radikalnim liberalima poput Hobsona) — smatrao da su rat i kolonijalizam bolesne izrasline na telu kapitalizma koje se mogu ukloniti povećanom domaćom tražnjom i obnovom miroljubivih normi slobodne trgovine. Tako je imperijalizam u okviru »ortodoksije« bio izjednačen sa istorijski posebnim stupnjem u razvoju kapitalizma, dok su — za ono što je u godinama pred I svetski rat bilo nazvano »revizionističkom« strujom — imperijalizam i militarizam bile pojave nadgradnje većma uzrokovane datim sticajem okolnosti i grupnim interesima nego li samim načinom proizvodnje.

Thompson se očevidno drži suštine »revizionističkog« shvatanja, po kome su militarizam i imperijalizam nešto »vanjsko« u odnosu na fundamentalne klasne suprotnosti. Otuda je današnji eksterminizam formacija podjednako postojeća i na Zapadu i na Istoku a da, pri tom, nije vezana za bit ni jednog od njih. Premda duboko usađen u postojeće moćne »izomorfne« sprege interesa (industrijskih, birokratskih, vojnih) on se ne koreni neposredno u klasnoj strukturi niti je istovrstan s reprodukcijom ili očuvanjem ma kog načina proizvodnje. Drugim rečima, eksterminizam nije »najviši stupanj« ma čega drugog jer bi to pretpostavljalo organski razvoj i neku povezanost s »motorom istorije«; on je sličniji raku — jednostavno je ćorsokak čitavog organizma. Thompson ukazuje da je, zadržavši kauzalnu autonomiju jednaku moći veta nad celinom društvene formacije, trka u naoružanju postala vlastiti demijurg. Ovde je očito relevantno teorijsko prisustvo ne Marxa nego Weberovog duha (ili njegovog tumača *in extremis*, Kafke).

Dok Thompson predstavlja eksterminizam kao implicitnu apoteozu moći određenih interesnih grupa i birokratskih slojeva, istovremeno je reč o tome da upravo *nepredvidljiva* konvergencija njihovih »težnji« može nadvladati klasne ili ljudske interese do tačke sveopšteg uništenja. Posebno naglašavam »nepredvidljivost« zbog toga što Thompson pokazuje i stanovitu altiserovsku naklonost prema pojmu autonomne birokratske konfiguracije: tj. opisuje eksterminizam praktično kao »proces bez subjekta«. To je razlika između »eksterminizma« i, naizgled sličnog, pojma ratobornog »vojnoindustrijskog kompleksa« — tradicionalne teme velikog dela američke sociologije. Eksterminizam nije, dakle, shvaćen kao dominacija ma

koje pojedinačne institucionalne ili političke instance, već kao vektor različitih »težnji« i »logika«: on izvire, kako kaže Thompson, iz »rasporeda fragmentarnih snaga« čije se apriorno jedinstvo ili samospoznaja ne pretpostavljaju.

Različite elemente eksterminizma, u krajnjoj liniji, objedinjava sama bipolarna konfrontacija. Thompson otvoreno ukazuje na to da bi, da ga nema, hladni rat morao biti izmišljen jer je nezamenljiva osnova unutrašnjeg jedinstva. Verni odraz potrebe za unutrašnjom prevlašću — kako u SAD tako i u SSSR-u — izražen ideologijom je taj koji sankcioniše, obnavlja i »navikava« danu društvenu formaciju na eksterminizam. Otuda u Thompsona »simetrija« ima dva značenja. Prvo se odnosi na situaciju u kojoj je državna vlast u svakom od blokova postala *raison d'être* rivala posredstvom stalnog mahanja »Bombom«. Drugo se tiče stvarne homologije koja postoji između birokratskih i vojnih struktura hladnog rata u SSSR-u i SAD. Ova slika krajnje militarizovanog stanja u kome se unutrašnji poredak nameće ubrzanim pripremanjima za apokalipsu, u celini uzev, umnogome nalikuje Daniel Yerginovom objašnjenju dijalektike koja postoji između američke »države nacionalne bezbednosti« i sovjetske »države totalne bezbednosti«. Razlika je, naravno, u tome što Thompson neuporedivo ozbiljnije uzima mogućnost apokalipse nego Yergin ili harvardska istorijska katedra.

Thompson, najzad, ne očekuje da će priklanjanje eksterminizmu poteći iz oblasti politike, što bismo pomislili (odnosno, oblasti čija se analiza nužno odvija u kategorijama »porekla, namera ili ciljeva, suprotnosti ili preokreta« što on odbacuje) — već iz »haotične inercije« samih sistema naoružanja. On zato govori o »pritislima iz laboratorija«, »nestrpljenju učesnika u igri rata«, »neumitnom usponu ratne tehnologije« ili »iznenadnom nastupu ideološke strasti« kao najverovatnijim njegovim neposrednim okidačima. Stoga su njegovi scenariji eksterminizma slični bilo Dr Strangeloveu* bilo modernom Sarajevu. U prvom, slučaj — kompjuterski kvar, paranoidni vazduhoplovni general, ili niskoleteće jato galebova — izaziva spoticanje, kida sigurnosni mehanizam i pretvara u paru severnu hemisferu. U drugom — gde ima više mesta analitičkoj raspravi — nuklearne pretnje i spojevi konvencionalnog i nuklearnog oružja raspoređeni su kao čuvari ili signali za plašenje neprijatelja; »neprijatelj« pak nije uplašen (ili pogrešno procenjuje) i sumanutu ru-

* Film Stanleya Kubricka *Dr Strangelove ili kako sam pre-
stao da brinem i kako sam zavoleo Bombu*, snimljen 1963. —
Prim. prev.

let odvrćanja se zaustavlja, po poslednji put, na uzajam-
no sigurnom uništenju.

S druge strane, ova duboko pesimistička projekcija opstojava naporedo s dijagnozom koja upućuje u suprotnom smeru, s obzirom da Thompson drži da eksterminizam nije samo smrtonosna inertna težnja ka kraju civilizacije Severa već i — što budi nešto nade — formacija na neki način spoljašnja i *odvojiva od* danas protivstavljenih društvenih sistema, čak i ako, u ovom trenutku, u oba preovladava. Ta strana analize dopušta Thompsonu da zamisli mogućnost nestajanja »osnovnih struktura hladnog rata« bez jednovremenog iščezavanja osnovnih struktura kapitalističkog vlasništva, ili, na drugoj strani, birokratske dominacije. U njegovom nedavno objavljenom pamfletu *Beyond the Cold War* (S onu stranu hladnog rata) ta je vizija najpotpunije i najsnažnije izražena, a tu su i njene intelektualne osnove najjasnije. Savremeni hladni rat — a ne samo trka u naoružanju — viđen je u ovom tekstu kao doslovno besciljan mehanizam koji samog sebe reprodukuje, čija je jedina funkcija vlastito samoodržanje. »Radi čega se danas vodi hladni rat? Samog sebe radi.«¹ To više ni u kom smislu nije racionalno razumljiv sukob, već kompulzivna »navika« ili »adikacija« — čak i ako je materijalno podržavaju parcijalni interesi »vojno-industrijskog i istraživačkog kompleksa, operacije službe bezbednosti i obaveštajne službe i politički izvršioc i ovih interesa« a psihološki održava u životu potreba za unutrašnjom povezanošću američkog i sovjetskog društva koja se ostvaruje uzajamnim isključivanjem paradigmatkog Drugog. Upravo stoga je moguće da »pobuna razuma i savesti« u ime zajedničkog »ljudskog ekološkog imperativa« dokine hladni rat. Znak ove pobune je jačanje mirovnih evropskih pokreta, jer u Evropi je i počeo hladni rat — u njoj može biti i prevaziđen. »Hladni rat može da se završi samo na dva načina: uništenjem evropske civilizacije ili ponovnim uspostavljanjem jedinstva evropske političke kulture.«² Pretpostavka takvog ponovnog ujedinjenja bio bi pre detant među narodima nego među državama — topljenje ledene granice između Zapadne i Istočne Evrope, što, međutim, ne bi nužno ukinulo osnovne ekonomske ili društvene strukture ma koje od njih. »I dalje će postojati ogromne razlike u društvenim sistemima«, ali bi preko njih »tekle političke i intelektualne rasprave i ljudska razmena«. Kad budu otišli njihovi strogi ideološki i vojni čuvari, »blo-

¹ *Beyond the Cold War*, Merlin Press, London, 1982, str. 17.

² *Isto*, str. 30.

kovi će otkriti da su zaboravili razlog svog neprijateljskog stava«. ³

Thompsonovi argumenti i hipoteze nastajali su tokom poslednje dve godine pod pritiskom svakojake političke nužde; nezavršeni su i predstavljaju tek uvod u opštu raspravu koja već godinama nedostaje na levlci i tokom koje će se i Thompsonova stanovišta zasigurno dalje razvijati ili ispravljati. Lično bih počeo jednostavnim ukazivanjem na neke od teškoća i nedoslednosti u samom pojmu eksterminizma i otvaranjem mogućnosti ponovnog uvođenja onih kategorija koje je Thompson isključio u jedno istorijsko-materijalističko objašnjenje hladnog rata. Na samom početku Thompson ističe da sadašnju ratnu opasnost nije moguće analizirati u smislu (traganja za njenim) »korenima, namerama ili ciljevima, suprotnostima ili preokretima« jer ona većma nalikuje »prostom proizvodu haotične inercije«. I nedavna prošlost je, sasvim slično, opisana kao »iracionalni rezultat sukoba volja«. Bit njegovog argumenta i jeste upravo insistiranje na ova dva svojstva — *inercijskom* i *iracionalnom* karakteru trke u naoružanju (a potom, proširenjem, i samog hladnog rata). Ova smrtonosna nerazumnost delom se pripisuje pukom mehaničkom automatizmu modernog naoružanja kao takvog, pošto »savremena osetljiva vojna tehnologija poništava ‚politiku‘ u samoj njenoj suštini«. No, njeni izvori stvarno sežu mnogo dublje od toga; dublje, u stvari, čak i od anarhične rezultante rivalskih projekata o kojoj se govori kao o »iracionalnom rezultatu sukoba volja«. Hladni rat više uopšte nije — ako je ikad i bio — otelotvorenje konfrontacije sveobuhvatnih projekata, iza kojih stoje manje-više koherentni ili jedinstveni istorijski činiooci. Njegova inercija »stiže do nas kao raspoređivanje fragmentarnih snaga« od kojih ni jedna u samoj sebi nije povezana unutrašnjom logičkom nužnošću, niti nosi sobom ikakav cilj ili svrhu.

Koje su to snage čija međusobna igra rađa eksterminizam u svakom od tabora? I one same se u Thompsonovom tekstu javljaju bez reda i na različitim mestima. To su na Zapadu: posebne ambicije naučnika u laboratorijama, rivalitet različitih službi, zarade proizvođača oružja i, možda naivaznije, »birokratske odluke« (a ako su doista posredi *odluke*, nije li to unekoliko povratak starog pojma političke svrhe?) ili »inertna težnja«, ali sve je to tek naznačeno. O uzročnosti na Istoku se govori možda još ovlašnije. Tu nailazimo na imperativne »ideologije«, rasprostranjenost vojnog »patriotizma«, uticaj zvaničnika (premda još ne »odlučujući«), tehničku nadmoć vojne in-

³ Isto, str. 34.

dustrije. U oba slučaja, pak, pobrojanje nije daleko od osnovnog, grubog, opisa: jedva nešto više od zbira fragmentata. Thompson, međutim, paradoksalno, posle insistiranja na fragmentarnoj i difuznoj prirodi snaga koje proizvode eksterminizam govori o njihovom proizvodu kao o bukvalno sveprisutnoj političkoj kulturi koja, neumitno prodirući u svaku ćeliju društva, svaku čini zavisnom od smrtonosnog otrova. Reklo bi se da on, rasparčavši i usitnivši *uzroke* eksterminizma, preko svake mere veliča njegove *posledice*, do tačke gde mu je prostiranje jednako prostoru čitavog društvenog poretka, poput sveprisutne bolesti zatrovane civilizacije. »SAD i SSSR *nemaju* vojno-industrijske komplekse: one su ti kompleksi.« Radi se o »kumulativnom procesu« — ekstremistička »kristalizacija u kulturi ubrzava njegovu kristalizaciju u privredi, zatim u politici, pa onda sve iz početka još jednom«. Celokupni višak života se i na Zapadu i na Istoku simbolično posvećuje tehnologiji uništenja, te tako eksterminizam prerasta u fiziološki program civilizacije Severa — kao smrtonosna bolest njegovog poslednjeg stupnja razvoja.

Protivrečnost ovog izlaganja je bezmalo očevidna: disproporcija između minimalizacije izvora eksterminizma i maksimalizacije njegove rasprostranjenosti. Upadljivu nesrazmeru između dvaju delova argumentacije treba da pokrije pojam izomorfizma Istoka i Zapada. I pored svojih skromnih izvora, eksterminizam može biti tako potpun i univerzalan upravo zahvaljujući potrebi obe strane da zamandale svoje društvene naprsline. Tako ovde imamo na delu neku vrstu premošćujuće vanjske uzročnosti kao zamenu za svako celovitije unutarne objašnjenje. Thompson naime ne tvrdi da su SAD i SSSR identične društvene formacije, a ni da su im spoljne politike u potpunosti ekvivalentne, nego da je za svaku od njih određujući činilac upravo reciprocitet njihovih antagonizama, pošto je vladajućim grupama i u Vašingtonu i u Moskvi — tim tvrdavama-bliznakinjama eksterminizma — »neophodna stalna ratna kriza da bi opravdale svoju vladavinu«. U meri u kojoj je ovaj recipročni proces određujući, »na svim nivoima je vidljivo izomorfno umnožavanje: u kulturnom, političkom, i nadasve, u ideološkom životu«.

Ishodište argumentacije zavisi od njenog polazišta, a stvarna snaga pojma izomorfizma je u tome što on ukazuje da, uprkos lokalnim razlikama, *suštinski* — dakle, u svemu što se tiče fundamentalnih problema rata i mira — nema razlike između Istoka i Zapada i da podvajanje počiva bilo na sekundarnim svojstvima bilo na nevažnim

zbivanjima iz prošlosti. Ova napomena odnosi se, pre svega, na svaki pokušaj koji za objašnjenjem hladnog rata traga u njegovoj poratnoj genezi ili u ondašnjem položaju ili politici Amerike ili Rusije. »Raspravljati sa stanovništa korena (hladnog rata) znači spas od realnosti tražiti u moralizmu.« Kao što na čudnovat način svoje aktivističko shvatanje istorije preobraća u jedno »strukturalističko« poimanje eksterminizma praktično bez eksterminista, Thompson tako svaki pokušaj rekonstrukcije političke istorije odbacuje kao moralizam. Smatrati da su istorije SAD i SSSR-a relevantne za naše razumevanje hladnog rata ni po čemu nije moralističko stanovište. To što u XX veku ni jedan rat nije vođen na teritoriji SAD dok ih je SSSR preživio tri, što su SAD u drugom svetskom ratu imale milion mrtvih i najbrži ekonomski napredak u svojoj istoriji a SSSR 20 miliona žrtava i uništenu gotovo polovinu industrije jesu relevantne činjenice, jer na osnovu njih možemo praviti izvesna *predviđanja* o ponašanju ovih velesila, što nam pojam izomorfizma ne dopušta. Ovde se slabe tačke Thompsonovog stanovišta pokazuju kroz protivrečnost njegovog načina izražavanja. U *Beyond the Cold War* piše: »Postavljam pitanje — ne šta je bio uzrok hladnog rata, već čemu on danas? I ničem ne vodi stajati nad njegovim izvorom i po njemu rovi, jer na svom toku reka prima mnogo pritoka i skreće neočekivanim pravcima.« Već na narednoj strani autor nesvesno obrće metaforu: hladni rat, to »abnormalno političko stanje« je »proizvod određenih sticaja okolnosti pod kraj drugog svetskog rata koje su tok političke kulture sledile i zaustavile a intelektualnu kulturu prekrile većnim ledom ideologije«. ⁴ Mirovanje ili kretanje? U ovoj nedoslednosti sažeti su paradoksi Thompsonove opšte zamisli eksterminizma: humanista postaje strukturalista, moralista se preobraća u kliničara, istoričar odbacuje istoriju.

Ovi paradoksi nisu neshvatljivi: iza Thompsonove teorijske konstrukcije stoje mnogi razumljivi politički motivi. Prikaz eksterminističke zaraze kao sveprisutne treba da dramatižuje ratnu opasnost na najdelotvorniji način; opisivanjem izvora eksterminizma kao zbira nevoljnih ili atomiziranih snaga se, s druge strane, izbegava nepremostivi jaz koji bi mogao proisteći iz klasne analize i socijalne identifikacije političkih protivnika a time i ideološka trvenja nespojiva s mirovnim pokretom; odbijanjem da se traga za korenima hladnog rata predupređuje se mogućnost različite ocene svakog od njegovih protagonista, što bi u međunarodnim razmerama moglo biti uzrok

⁴ Isto, str. 9—10.

nejedinstva mirovnog pokreta. U ovom zagovaranju mirovnog pokreta ima, dakle, nekog opsenarstva, unekoliko prepoznatljivog, možda čak inherentnog.

Uza sve to, još uvek nije odgovoreno na pitanja što ih postavlja stvarna istorija našeg doba, a ti odgovori imaju političke konsekvence koje se tiču i mira i socijalizma. Stoga ću nastojati da pokažem kako hladni rat u njegovom širem značenju nije arbitrarno i anahronično uzajamno trajno neprijateljstvo suštinski vezano za Evropu, nego racionalno objašnjiv i duboko ukorenjen sukob protivstavljenih društvenih formacija i političkih snaga čiji se gravitacioni centar već tridesetak godina nalazi u trećem svetu. Taj bi sukob postojao i prerastao bi u hladni rat čak i da nuklearno oružje nikad nije pronađeno. »Bomba« jeste oblikovala i menjala tok ovog sukoba, a još bi ga mogla i dokinuti, no ona, ni u kom slučaju, nije njegov uzrok. Taj sukob izvire iz dinamike klasne borbe u svetskim razmerama, a njegova racionalnost iz nepomirljivih interesa glavnih aktera. Thompson poriče ovu racionalnost tvrdeći da opšte uništenje ne može biti ni u čijem interesu. Međutim, protivrečnost između racionalnih interesa i iracionalnih posledica nije tako retka u istoriji, a njen uzrok je istorijski fenomen klasne *pogreške*, na šta je Marx vazda upozoravao. Kao što je istakao Hamza Alavi, klasni interes ne treba shvatati kao neposredni uzrok njegove objektivne odgovarajuće posledice uz pretpostavljenu apriornu samerljivost sredstava i ciljeva, već pre kao društvenu *osnovu procene* koju donosi dati činilac, što, već po samoj definiciji, dopušta mogućnost *pogrešne* procene u svetu oprečnih akcija i reakcija.⁵

Takva pogrešna procena doista može, u dobu hidrogenske bombe, dovesti do uzajamnog uništenja. U tom su smislu Thompsonova upozorenja na mogućnost slučajnog povlačenja obarača ili eskalacije izazvane greškom dovoljno opravdana; svaki ozbiljan mirovni pokret mora danas biti opsednut strahom da se to ne dogodi. Osnovnu manu »Beleški o eksterminizmu« predstavlja njihova prevelika moralna i mentalna usredsređenost na opasnosti koje proističu iz iracionalnih i inercijskih svojstava trke u naoružanju, zbog čega se previdaju i zanemaruju svesne i dinamične procene u okvirima nuklearne politike. Tako su ove »Beleške« zapravo razmatranje načina na koji »Bomba« funkcioniše kao osnovni instrument sile u eri revolucije. No, da bi se postavilo pitanje *nuklearne strategije kao politike* — a ne kao birokratske inercije — ne-

⁵ Hamza Alavi, »State and Class Under Peripheral Capitalism«, Alavi i Teodor Shanin, ured., *Introduction to the Sociology of the Developing Countries*, London, 1982.

ophodno je ponovno uvođenje svih onih kategorija koje Thompson smatra »irelevantnim«, kao što su konjunktura i kriza, poreklo i svrha, klase i načini proizvodnje. Možda će nam, da bismo doprli do osnovnih struktura hladnog rata, biti neophodno prethodno raščlanjivanje pojma eksterminizma.

II. Dinamika hladnog rata

Da bismo postavili alternativu potrebno je da damo drugačije interpretacije osnovnih kategorija analize koje implicitno sadržava pojam »eksterminizma«: to jest (1) teorije *dominantnog nivoa* međunarodne politike i jačine poriva koji vodi nuklearnom ratu i (2) objašnjenja specifične uloge strateške trke u naoružanju u toj sudbonosnoj situaciji.

Kao što smo videli, za Thompsona je strateška trka u naoružanju dominantni nivo svetske politike i sve ostalo sledi iz te premoćne i užasavajuće činjenice. Jedno drugo objašnjenje, kao izraz zdravorazumskog i bez sumnje prihvaćenog razumevanja svojstvenog glavnini ove generacije pripadnika mirovnog pokreta i antinuklearnih aktivista, sadašnju ratnu opasnost bi pripisalo činjenici da svetskom politikom dominiraju »supersile« shvaćene kao orvelovski agregati nekontrolisane sile (premda bi se pojedinačna mišljenja razlikovala već prema tome u kojoj se meri svaki od blokova smatra odgovornim). U oba slučaja — bez obzira na to da li se tabori zamišljaju kao antagonističke državne zajednice ili kao njihovi eksterministički kompleksi — konstitutivni element međunarodnog sistema je bipolarna suprotnost, a jedina nada za mir (imajući u vidu zastoj u multilateralnim pregovorima) jeste prestanak bezumnog suparništva velesila. Otuda se sadašnji cilj — oslobađanje Evrope od »Bombe« — formirao, preko verzije »pozitivnog neutralizma« iz 80-ih godina, kao nastavak onoga što su 50-ih zastupale neke struje CND-a (Campaign for Nuclear Disarmament)*.

Iako objašnjenja hladnog rata posredstvom kategorija »eksterminizma« i »velesile« imaju stanovitu eleganciju sa svoje jednostavnosti i prepoznatljivosti, obema je slabost da nisu u stanju razjasniti aktualno »zašto i kako« konkretne istorije hladnog rata. Bilo da nam je pretpostavka postojanje simetrične potrebe za vanjskom opasnošću radi obezbeđenja unutrašnje hegemonije, bilo da je to jednostavni apstraktni pojam geopolitičke žudnje

* CND — Kampanja za nuklearno razoružanje — *Prim. prev.*

za prevlašću ili ratnohuškačkog poriva, ostaje veoma teško (na osnovu toga) objasniti zašto je Eisenhower u Koreji mahao »Bombom«, zašto je Kennedy oko Kube išao do ivice — i gotovo je prešao — ili zbog čega je Nixon Vijetnamu pretio nuklearnim napadom. Zbog čega baš ta mesta? Možda je to naivno pitanje, ali uveren sam da savremeni mirovni pokret ima teškoća da odgovori na njega, a Thompsonov tekst ga uopšte i ne postavlja.

Da bismo odgovorili na ovo pitanje — i, samim tim, shvatili logiku situacija u kojima se nuklearna opasnost najčešće javlja — po mom mišljenju je neophodno vratiti se marksističkom shvatanju savremenosti kao razdoblja nasilnog, produženog prelaska iz kapitalizma u socijalizam. Sa tog stanovišta hladni rat između SSSR-a i Sjedinjenih Država doista jeste utoka svih istorijskih napetosti koje postoje između protivstavljenih međunarodnih klasnih snaga, ali bipolarna konfrontacija, sama po sebi, nije dominantan nivo svetske politike. Dominantan nivo predstavlja proces *permanentne revolucije* koja se rađa iz neujednačenog i složenog razvoja svetskog kapitalizma. To je stvarni pokretač hladnog rata. Da bih predupredio moguću reakciju čitalaca i primedbu da je to samo fraza, biću određeniji: ne mislim na ono što Thompson povremeno namerno karikira kao »porive svetskog imperijalizma« ili njegovu »zlovolju«, već na neminovni proces u kojem međunarodna ekspanzija kapitala, praćena razaranjem tradicionalnih načina proizvodnje i umnožavanjem modernih oblika eksploatacije, nužno dovodi do reprodukcije novih »slabih karika« unutar kapitalističkog političkog poretka i revolucionarnih eksplozija protiv njega. Nije nužno verovati u eshatološku viziju svetske revolucije da bi se priznalo da razvoj kapitalizma u svetskim razmerama u isto vreme vodi internacionalizaciji snaga pobune protiv njega. Rađanje ovih snaga, dođuše, ne pokazuje neku jasnu evolutivnu tendenciju već pre sledi jedan protivrečan obrazac suprotnosti, nazadovanja i iznenadnih lomova, niti pak taj pokret ima nekakav jedinstveni povlašćeni centar — u metropoli ili na »periferiji« — niti ga može imati pošto je proizvod stalnih transformacija sistema. Kao što je, na svoj način, često isticao i Thompson, složenosti svetske ekonomije, nebrojene nijanse nacionalne klasne strukture, ostaci svih tradicionalnih društvenih sukoba kao i čudljivost ljudskog činioca na čudnovat način bivaju jači od same realne istorije. Pri svem tom izgleda nesporno da upravo tektonsko dejstvo ovih iskonskih klasnih borbi unutar međunarodnog sistema i na njega predstavlja glavni tok savremene istorije.

Pre određivanja dinamike samog hladnog rata možda bi valjalo ukratko ponoviti prethodne faze procesa globalizacije klasnih borbi protiv kapitala. Razdoblje prelaska u socijalizam nastupilo je, razume se, docnije no što je to Marx svojedobno predviđao. To je, delom, bilo posledica jednog epskog događaja koji ni Marx ni Engels nisu razmatrali (mada su bili njegovi savremenici): naime, inkorporacije prvih modernih radničkih pokreta u Britaniji i Americi u vladajući liberalizam Jacksona—Cobdena—Lincolna—Gladstonea. Drugi uzrok tog kašnjenja bio je neuspeh talasa revolucije 1848. godine, zbog kojeg je industrijalizacija na evropskom kontinentu kasnila dvadeset do trideset godina. Tek s Drugom internacionalom 1889. (i, određenije, s velikim međunarodnim prvomajskim demonstracijama 1890) rad postaje nezavisni učesnik svetske politike. Važno je ukazati da se politički gravitacioni centar socijaldemokratije nije poklapao s područjima gde je bio najrazvijeniji sindikalizam *per se* (Britanija, Sjedinjene Države, Australija), već s onim zemljama gde je obimna skorašnja proletarizacija došla u sukob s postojećim apsolutizmom (Srednja i Istočna Evropa). Internacionala je u evropski odnos snaga unela jednu veliku, nepoznatu promenljivu. Sa stanovišta naseg eksterminističkog doba zanimljivo je podsetiti kako su,

u njihovim *fin de siècle* predviđanjima, i revolucionari i reakcionari strahovali od onoga za šta su mnogi bili uvereni da će biti apokaliptično oružje novog stoleća, moćnije i od teško naoružanog bojnog broda ili cepelina — generalnog štrajka. Međutim, 1914. godine se internacionalizam građen na ratobornim rezolucijama i parolama pokazao nesposobnim za aktualnu mobilizaciju ovog oružja u borbi protiv kapitalizma i rata. Niti je to govorilo u prilog konačnog cilja, tj. mogućnosti da sindikalna solidarnost (kao jedan Veliki sindikat ili kao Svetska konfederacija rada) postane materijalna snaga kao (kako je to pretpostavljao klasični marksizam) prirodni pratilac internacionalizacije kapitalističkih proizvodnih snaga.

Dvadeseti vek imao je drugačiji tok. Klasne borbe nikad nisu zadobile »čistu« međunarodnu formu ostajući u okvirima već postojećeg državnog sistema, čime su neizbežno sve revolucije koje su unutar njega uspele preuzele i sav postojeći teret nacionalizma i militarizma. U tome je paradoks Oktobarske revolucije. Ruska revolucija je, s jedne strane, izmenila svetsku istoriju stvarajući sve moćniju industrijsku i vojnu bazu pružanja podrške socijalističkim revolucijama u svetu, anticolonijalizmu, pa čak, u vreme drugog svetskog rata, i održanju zapadnoevropske buržoaske demokratije. S druge strane, poraz revolucije na Zapadu prinudio je SSSR da u zem-

lji pribegne strategiji »primitivne socijalističke akumulacije« (kao što ju je nazvao Preobrazhenski) u svoj tadašnjoj zaostalosti i nerazvijenosti i sa svim strašnim posledicama koje su iz toga proistekle. Zadugo je opstanak socijalističke revolucije ovisio o materijalnoj pomoći ili političkom priznanju Sovjetskog Saveza (što važi čak i za Jugoslaviju 1944—1947). Birokratski despotizam koji se učvrstio u Sovjetskom Savezu postao je, pak, istinska kontrautopija za radničku klasu Zapada i nepremostiva prepreka za obnovu pravog internacionalizma. Tako se začarani krug, svojevremeno otpočet izolacijom Oktobarske revolucije, nastavlja rasepkanošću radničkog pokreta na Zapadu i birokratskim obezvređivanjem socijalizma u SSSR-u (i, kasnije, u Istočnoj Evropi).

U svetskoj politici uloga Sovjetskog Saveza kao materijalnog i vojnog oslonca svakog istupa iz carstva kapitala bila je uglavnom nehotična. Staljin je, štaviše, u razdoblju od 1936. do 1947. godine nastojao da isključi SSSR iz dinamike permanentne revolucije: kako je bio uveren da opstanak sovjetske države isključivo zavisi od uspešnosti kojom će manipulisati nepomirljivim podelama između imperijalističkih sila kao i od vratolomno brze industrijalizacije u samoj zemlji, on je, suštinski, težio obnovi starog položaja Rusije kao legitimne velike sile s tradicionalno njenim uticajnim sferama. Staljin je, u tom cilju, upravljao Narodnim frontovima, trgovao (ne uvek uspešno) sudbinama narodnih revolucija — španskom, grčkom, vijetnamskom i kineskom — i uporno manevrisao nastojeći da stvori trajnije saveze s »demokratskim« delovima zapadnog kapitala. Jalta je bila vrhunac sovjetskih napora na ponovnom uspostavljanju tradicionalnog međunarodnog sistema država zasnovanog na priznavanju postojeane ravnoteže snaga; ona je i četvrt veka po Staljinovoj smrti u osnovi stalnih inicijativa sovjetske diplomatije. Nijedna država u modernoj istoriji nije bila doslednija i, na neki način, otvorenija u ostvarivanju svojih geopolitičkih ciljeva od SSSR-a nakon 1936. i njegovog traganja za nekim oblikom popuštanja u odnosima sa Zapadom.

Pri tom, sadejstvo dva činioca onemogućava svaku trajniju stabilizaciju odnosa između SSSR-a i kapitalističkih država. Prvi je bila poratna obnova svetskog tržišta pod američkom hegemonijom, što je po prvi put stvorilo osnove za miroljubivu koegzistenciju razvijenih delova imperijalističkog kapitala, omogućavajući mu da svoje ogromne ekonomske i vojne potencijale usmeri protiv SSSR-a i međunarodnih revolucionarnih pokreta. Premda su razlike između američkog i evropskog imperijalizma i dalje povremeno ostavljale prostora sovjetskim diplo-

matskim manevrima — naročito razmirice između Edena i Dullesa, De Gaullea i Kennedya ili Johnsona, Brandta i Nixona — zapravo i nema mogućnosti (bar dok ne postoji stvarno jedinstvena i nadnacionalna evropska kapitalistička država) za obnovu tradicionalne ravnoteže sila. Uz to postoji i zrno istine u prevashodno instrumentalističkoj i »internalističkoj« teoriji hladnog rata i to utoliko što sovjetska opasnost doista jeste bila bitan preduslov nametanja američke hegemonije saveznicima i američke reorganizacije svetske ekonomije i zapadnog političkog sistema. U tom je smislu hladni rat postao »funkcionalan« kao staklena bašta međukapitalističkog jedinstva i sistemskog preustrojanja.

No, kako sam već rekao, videti korene hladnog rata prevashodno u unutrašnjoj ili instrumentalističkoj regulaciji problema američkog (ili sovjetskog) društva bila bi ozbiljna greška. Njegova pokretna snaga i drugi činilac koji onemogućava trajno popuštanje je spoj socijalizma i nacionalizma, koji srećemo u zavisnim i polukolonijalnim zemljama (potpomognut pobunjeničkim aktivnostima tradicionalnijih nacionalističkih pokreta s često atavističkim društvenim vođstvom). Između poraza nemačkog komunističkog državnog udara marta 1921. i oslobođenja Jugoslavije 1945. koje su izvele Titove »proleterske brigade« (što je bila druga po redu uspela socijalistička revolucija u istoriji) — ne računajući nekoliko efemernih epizoda u Latinskoj Americi (Čile 1932. i Kuba 1933) — postoje jedino istorijski porazi druge kineske revolucije (1926—1928) i španski građanski rat. Od 1945. godine naovamo, kao što neprestano ističe američka krajnja desnica, događa se prosečno po jedna socijalistička revolucija svake četiri godine. Premda nijedna od ovih poratnih revolucija nije imala univerzalne aspiracije a ni odjek Oktobra (»*patria o muerte*« /otadžbina ili smrt/ bila bi anatemišana parola za boljševike) ni jedna od njih nije bila isključivo događaj nacionalnog značaja. Pre svega, kakav god bio njihov nacionalni epicentar, antikapitalističke revolucije vazda seizmički deluju na dane *regionalne* substrukture svetske ekonomije. U tome je racionalna suština »domino« teorije. Da se i dalje držimo geološke terminologije, najvažnija »trusna područja« revolucije bila su: Balkan (1944—1948). Istočna Azija (od 1946. do danas) i Latinska Amerika (od 1959. do danas). To su (za razliku od arapskog dela sveta) područja u kojima je socijalistička avangarda radnika i intelektualaca bila u stanju da izbori vodeću ulogu u pobunama seljačkih masa i luproletarizovane seoske sirotinje. Drugo, ovi revolucionarni valovi imali su dve, vremenski različite, geopolitičke orijentacije. Revolucije u razdoblju 1944—1954. —

na Balkanu i Dalekom istoku — dogodile su se u istorijski spornim pograničnim zemljama (to posebno važi za donji tok Dunava i Mandžuriju), koje su još od doba carizma bile poprišta sukoba između Rusije i Nemačke i Japana. Ove su revolucije zapravo izrasle iz nacionalnih pokreta otpora protiv nemačke i japanske fašističke okupacije. Nasuprot ovima, revolucije su, nakon 1959. godine, izbijale u strateškim područjima bivših evropskih kolonijalnih imperija, odnosno u najbližem zaleđu američkog imperijalizma. Za razumevanje istorije hladnog rata od izuzetne važnosti je razlikovanje dve faze poratne revolucije — »*evroazijske*« i »*trećeg sveta*« — kao i priznavanje *regionalne* dinamike svake nacionalne revolucije.

Unutar ove podele postoji još jedna posebna oblast; naime, u razvijenijim delovima srednje i severoistočne Evrope posleratne pobune verovatno ne bi dovele do obaranja kapitalizma da nije bilo odlučujućeg prisustva Crvene armije. Komunizacija ove zone, koja je obuhvatala važnije države istočne Evrope — Poljsku, Čehoslovačku, Mađarsku, Rumuniju — predstavlja poseban proces suštinski vezan za Staljinovu rešenost da oko SSSR-a stvori odbrambeno utvrđenje. Sjedinjenim Državama ni malo nije odgovaralo stvaranje ovih tampon-država, jer su se nadale da će posle 1945. u tim zemljama imati povoljne uslove za trgovinu i ulaganja. No, one su se na kraju pomirile s tim i to iz dva razloga koji i do danas stoje. Pre svega, bilo je jasno da će SSSR, i to iz najtradicionalnijih strateških razloga, verovatno želeti određeni sigurnosni pojas na svojim zapadnim granicama kao i da će se pozivati na svoje »moralno« pravo na njega nakon nacističkog napada i njegovih posledica: SAD su bile posve svesne da iza ovoga cilja ne stoji nikakav princip mesijanškog revolucionarnog ekspanzionizma. Drugo, istočna Evropa bila je siromašnija polovina kontinenta a njena nasilna sovjetizacija od strane još siromašnijeg SSSR-a logički je podrazumevala odgovarajuću američku interesnu sferu u bogatijoj polovini Evrope; štaviše, time je zapravo učvršćen kapitalizam u ovoj drugoj, zahvaljujući aveti autoritarne surovosti koju je prva predstavljala. Premda je bilo seizmičkih potresa na *Balkanu* koji su ugrozili kapitalizam u Grčkoj, od momenta integrisanja socijalističkih revolucija u zemljama donjeg toka Dunava u sovjetski blok (ili njihovog isključivanja iz njega upravo zbog njihove autonomije kao u slučaju Jugoslavije) strah od »zaraze« koju bi mogle širiti narodne demokratije izgubio je svaku osnovu. Naprotiv, i samo njihovo postojanje sadržavalo je dvostruko ograničenje — ideološko i strateško — što je pomoglo Vašingtonu da čvrsto stegne обруч oko Starog sveta. Upravo isto **kako**

je »veštački« socijalizam uveden u Budimpešti, Pragu ili Varšavi tako je i kapitalizam bio »prirodna« tendencija rasta u Parizu, Hamburgu ili Torinu u skladu s ravnotežom snaga na Zapadu. Ovde su SAD delale sa spontanim društveno-istorijskim zametkom kaogod što je SSSR delao protiv njega s onu stranu Elbe. Rezultat je, naravno, bila s jedne strane uspešna konsolidacija buržoaske demokratije u Zapadnoj Evropi uz pomoć Marshallovog plana, a s druge zatiranje svih tragova proleterske demokratije u Istočnoj Evropi praćeno lovom na titoiste.

Zvanična istorija i ideologija Zapada od tog trenutka smatra Evropu središnjim bojnim poljem (*Kampfplatz*) hladnog rata, jer su tu političke i ekonomske suprotnosti bile po njega najpovoljnije, tu je kapitalizam uživao moralnu i kulturnu premoć a SSSR je mogao biti prikazivan kao tlačitelj naroda. U tom smislu je i evropeizam Thompsonovog viđenja hladnog rata delom posledica te ortodoksnе i pristrasne zapadne verzije sukoba. U zbilji je, pak, prvi čin hladnog rata bio da pruži posve pogrešnu sliku strukture drame, što čini i sada. Evropska pozornica stabilizovana je od 50-tih godina. Nakon što je obuzdao radnički pokret na Zapadu, kapitalizam se nije imao za što bojati siromašnog i »satelitskog« socijalizma na Istoku. Zaprepašćuje činjenica da, i pored toga što je SSSR bio prinuđen da tri puta pribegne intervenciji kako bi sačuvao kontrolu nad Istočnom Evropom, dejstva sovjetskih trupa u DDR, Mađarskoj i Čehoslovačkoj ni u jednom trenutku nisu ozbiljno ugrozila svetski mir. Zapad je svaku od prilika iskoristio do maksimuma ideološki, ali je pri tom, u stvari, ostao u diplomatskom i vojnom pogledu pasivan. U Evropi nije bilo ozbiljne ratne krize od berlinskog vazdušnog mosta. Sve bi to bilo neobjašnjivo da je Evropa doista centar hladnog rata. Naprotiv, za poslednjih trideset godina prvo je »Azija«, a potom »treći svet«, bila stvarno poprište hladnog rata, jer su se u tim oblastima SAD i njegovi saveznici suočili sa spontanim, nekontrolisanim revolucionarnim eksplozijama koje su — od Kine do Nikaragve — imale i imaju većma razno negoli kontradejstvo i koje se ne daju uklopiti ni u jednu od podela interesnih sfera evropskog tipa. Drugim rečima, veća ranjivost kapitalizma na »periferiji« (do sada) uslovljavala je veći značaj ove zone za opstanak hladnog rata.

Azija je, čak i na samom početku, neposredno uticala na rađanje hladnog rata u Evropi. Doista nije teško identifikovati dva događaja koja su u potpunosti anulirala sovjetska nastojanja da postignu trajnu nagodbu sa Sjedinjenim Državama: bili su to kineska revolucija i integracija Zapadne Nemačke u američki savez (čin koji je

prethodio stvaranju DDR u času kad je Staljinu bilo stalo do neutralizacije Nemačke). Dve pozornice hladnog rata bile su tako nerazlučivo povezane da je upravo kriza oko Nemačke prinudila Staljina da revoluciji u Istočnoj Aziji (koju je nastojao da proda 1945—46. godine) pruži vojnu i drugu pomoć. Tako je uspostavljen obrazac razvoja hladnog rata: prvo, načelo neodvojivosti evropske i azijske sfere sovjetske bezbednosti (nedavno potvrđeno intervencijom u Afganistanu koja je usledila nakon nuklearne eskalacije NATO-a u Evropi); i, drugo, stalna primoranost SSSR-a da, suočen s američkim pritiskom, iz strateških razloga podržava i naoružava bar neke revolucije. Drugim rečima, SSSR nastoji da »pripajanjem« određenih prevratničkih pokreta u zavisnim kapitalističkim zemljama omete pokušaje SAD da učvrste svoju geopolitičku i vojnu premoć. Tako je u prvoj velikoj hladnoratnoj krizi potaknut američkim nuklearnim monopolom i novim dodatnim neprijateljskim okruženjem SSSR pokušao da osigura svoje gradove i interese u Srednjoj Evropi služeći se armijama seljačkih masa u crvenoj Aziji kao instrumentima svoje sopstvene konzervativne nacionalne diplomatije (plan koji su dramatično obelodanile konferencije u Ženevi 1954). Za razliku od američkog carstva, »sovjetski blok« je nastao ne toliko na osnovu zamisli o nekom svetskom poretku, koliko iz povećanog broja opsednutih i opkoljenih »socijalizama u jednoj zemlji«, okupljenih, održanja radi, oko prvoga među njima.

Alternativa modelu birokratskog i nacionalističkog socijalizma sovjetskog bloka — kad je već izostao val revolucija u Zapadnoj Evropi po završetku rata — mogla je biti jedna nova vrsta socijalističkog internacionalizma zasnovanog na regionalnoj federaciji revolucionarnih država — »regionalni« zato što bi samo jedan takav nadnacionalni entitet mogao u trećem svetu kontrolisati i upotrebiti sve ekonomske i vojne kapacitete radi odbrane nezavisnosti od imperijalizma i, jednovremeno, izboriti potpunom autonomno savezništvo sa SSSR-om. Povremeno su se Kuba i Indokina (60-tih i ranih 70-tih godina) javljale kao moguća jezgra regionalnih revolucija sa snažnim internacionalističkim svojstvima neovisnim od kinesko-sovjetskog sukoba. Upravo stoga, i zato što su znatno geopolitički pomerale osu svetske revolucije, one su mogle kvalitativno izmeniti hladni rat dovodeći u pitanje svako bipolarno razrešavanje revolucionarnih kriza. Hladni rat je, doduše, postao »tropolan« i to ne zbog pojave trikontinentalne internacionale već zbog sklapanja sramnog Maovog saveza s Nixonom i kineske uloge u obuzdavanju istorijskog trijumfa indokineske revolucije 1975. go-

dine. Jednovremeno su obnovljen pritisak Sjedinjenih Država — uz obaranje Allendea u Čileu i stalne blokade Vijetnama »drugim sredstvima« — i ozbiljne unutrašnje ekonomske teškoće prinudili Kubu i indokineske države da postanu zavisniji od SSSR-a.

Bilo bi iluzorno zamišljati da je miholjsko leto detanta 1972—75. Sjedinjenim Državama nametnuo poraz u Indokini, kako to smatraju neki delovi levica. Situacija je bila složena. S jedne strane, SSSR je, po prvi put, bio na pragu pariteta sa Sjedinjenim Državama u strateškoj ravnoteži nuklearnih snaga; s druge, kineska karta predstavljala je osnovnu promenu u globalnom odnosu snaga na štetu SSSR-a. SSSR je, istovremeno, uspeo da uvede i Kubu i Vijetnam u svoj blok, premda je Nixonova administracija bila uverena da će globalna »vijetnamizacija« — strategija zamene konvencionalnih američkih snaga proimperijalističkom policijom — osigurati stabilnost najvažnijih sektora američke imperije. Kako je obrazložio sovjetski akademik Trofimenko u svom izuzetno otvorenom i otkrivajućem tekstu u poslednjem broju *Foreign Affairs*, suština pristupa Nixonove i Fordove administracije SSSR-u na sastancima na vrhu 70-tih godina bila je trampa nuklearnog pariteta za obuzdavanje revolucije u trećem svetu.⁶ »Vezana trgovina« je u Kissingerovom žargonu značila američku kodifikaciju *status quo*-a u strateškom naoružanju u zamenu za sovjetsku ratifikaciju društveno-političkog *status quo*-a u trećem svetu. Protivrečnost Kissingerovog velikog plana za neobizmarkovsko hladnoratovsko poravnanje bila je u tome što SSSR, čak i s Kubom i Vijetnamom, nije više bio u stanju — za razliku od kasnih 40-tih godina, kada je internacionalistička komunistička disciplina bila neuporedivo jača — da spreči izbijanje novih revolucija 70-tih godina.

Iako se sasvim slažem s Thompsonovom tvrdnjom o važnosti lobija proizvođača oružja koji je u Vašingtonu uspeo da potakne izuzetno zanimanje za MX projekte, »trident« podmornice i bombardere B-1, ipak nisam uveren da bi nam primarno »interna« analiza mogla omogućiti da razumemo zašto su, negde oko sredine kratkog veka Carterove administracije, razni Brzezinski i Browni odneli prevagu nad zagovornicima detanta poput Vancea i Younga. U tom se smislu analiza izmenjene međunarodne situacije pokazuje neophodnom i držim da će nam ona lako pokazati uzroke novog hladnog rata. Rečju, *novi hladni rat je, pre svega, proizvod duboke i relativno sin-*

⁶ Henry Trofimenko, »The Third World and US—Soviet Competition: A Soviet View«, *Foreign Affairs*, leto 1981.

hronizovane destabilizacije perifernog i poluindustrijskog kapitalizma u osvit svetske ekonomske krize. Nešto kasnije biće reči o osobenostima krize u trećem svetu, a sada bih samo naglasio da sve veće siromaštvo i intenzivna eksploatacija uz militarizaciju, industrijalizaciju na dug i opsežnu proletarijaciju na tri kontinenta stvaraju zapaljive situacije. U Africi, Srednjoj Americi i na Bliskom istoku počela se rušiti tvrđava — i to bez ikakvih novih podsticaja od strane SSSR-a — uz povremene potrese na Iberijskom poluostrvu i nove pukotine u istočnoj Aziji. Neke od slabih nedavno puklih karika — portugalske kolonije, Afganistan, Etiopija, Nikaragva — spadaju među najsiromašnije i najslabije utvrde svetskog tržišta, dok je Iran, naprotiv, bio jedan od najvažnijih releja carstva i, posle Izraela, vojno najjača zemlja trećeg sveta. Ove narpnsline imaju, po mišljenju Vašingtona, prevashodno »divljiji« i nepredvidljiv karakter i to naročito stoga što je smanjena sposobnost SSSR-a da modulira ili, pak, da preuzima »odgovornost« za nivo revolucionarne aktivnosti u trećem svetu usled slabljenja tradicionalnog komunističkog pokreta i iščezavanja većine starih 'nekapitalističkih' saveznika SSSR-a. Drugi uznemirujući činilac je, svakako, pojava atavističkog religioznog populizma na Srednjem Istoku i u Sahelu, koja posve remeti ustaljene kategorije hladnog rata.

S jedne strane, činjenica da su ove revolucije i narodni antiimperijalistički ustanci nastajali potpuno neovisno od ortodoksnog komunističkog pokreta — ali i od njegovih žučljivih rivala u Pekingu — i, s druge, to što su Sjedinjene Države uspešno odigrale svoju kinesku kartu i vešto koristile obnovljenu tehnološko-vojnu premoć (od 1974.) nad SSSR-om, prinudili su SSSR da zauzme borbeniji stav u snabdevanju oružjem i obezbeđivanju logističke zaštite novim revolucionarnim režimima. Vođeci razumnu državnu politiku prema Zapadnoj Evropi, Sovjetski Savez je, sredinom prošle decenije, u saradnji s Kubom preduzeo nekoliko smelih novih vojnih intervencija u Africi. Pri tom je važno istaći da nije posredi toliko neki brežnjevljevski povratak nekominternizmu koliko defanzivna geopolitička reakcija Moskve na jačanje osovine Vašington-Peking. U međuvremenu je, na američkoj strani, neuspeh Nixonove doktrine i njene strategije subimperijalizma uslovio povratak (preko tzv. Carterove doktrine) američke strategije na polaznu tačku — neostvarivi projekt o univerzalnoj američkoj vojnoj prisutnosti. Ovog puta reč je o jednom novom i mnogo zloslutnijem nuklearnom obratu.

III. Zahtev za »proširenim odvracanjem«

»Bomba« stupa na scenu u onim momentima kad pred naletima logike permanentne revolucije otkazu institucionalni mehanizmi koji održavaju hladni rat. Kao što je Daniel Ellsberg zabeležio, ta se situacija stalno ponavljala tokom hladnog rata: u vreme povlačenja iz Sošina 1950, u poslednjim danima Dijen Bijen Fua 1953, u krizi oko Formoskog moreuza 1959, u doba kubanske krize 1962, za vreme opsade Ke Sana 1968 i, nedavno, za Nixonove 'nuklearne uzbune' nakon opkoljavanja III egiptске armije, u jomkipurskom ratu 1973.⁷ U svakoj od ovih prilika upravo SAD su išle do same ivice — obično bez konsultacija sa evropskim saveznicima — i poprište krize bilo je, gotovo bez izuzetka, u trećem svetu.

Da bismo shvatili svu ozbiljnost sadašnjeg nuklearnog hodanja po žici nužno je analizirati specifičnu ulogu trke u nuklearnom naoružanju u dinamici novog hladnog rata. Ova analiza, uz to, izbegava originalno Thompsonovo pitanje: šta je — pre svega — »Bomba«? To očevidno naivno pitanje u stvari je sfingina zagonetka koja već dugo stoji na putu adekvatnog marksističkog objašnjenja savremene svetske politike. Razmišljanja levice o trci u naoružanju su se, iz razumljivih razloga, tradicionalno odnosila na razotkrivanje skrivenih zabluda i ukazivanja na čiste dezinformacije zvaničnih vojnih govornika i njihovih mislilačkih timova, dočim se leвица mnogo manje bavila teorijskim promišljanjem uloge nuklearnog kompleksa kao zasebne političke sfere.

Pre svega bih ukazao na to da stratešku trku u naoružanju moramo smatrati jednim složenim, regulativnim slučajem globalne klasne borbe. Kao što nastojim da pokažem, sve savremene revolucije zbivaju se unutar organizovanog sistema međunarodne prinude i kontrarevolucionarnog nasilja. Nakon smirivanja međuimperijalističkog vojnog suparništva, stalna mobilizacija za »totalni rat« deluje kao polje prinude koje određuje uslove borbe između kapitalističkih i postkapitalističkih društvenih sistema. U okviru hladnoratovske zbirne ravnoteže ekonomskih, geopolitičkih, ideoloških i vojnih snaga, nuklearni kompleks igra dvostruku ulogu čuvara strukturne kohezije svakog od blokova i regulatora njihovog međusobnog sukoba.

Ovu prvu funkciju nam pokazuje uloga »tvorca savezništva« koju igra razmeštaj nuklearnog oružja u Zapadnoj Evropi. Kao što to posve jasno proizlazi iz Thomp-

⁷ Daniel Ellsberg, »A Call to Mutiny«, u: E. P. Thompson i Dan Smith, *Protest and Survive* (američko izdanje), New York, 1981.

sonovog teksta, »eksterminizam« je oduvek bio implicitna osnova atlantskog jedinstva, a privrženost »Bombi« i NATO-u bitan preduslov koji otvara put nekoj partiji ka vlasti u glavnim zapadnim parlamentarnim državama. Thompson, međutim, preteruje kad pripisuje Britaniji i drugim članicama NATO-a status neokolonijalne ili porobljene nacije. Evropski kapitalizam dragovoljno nosi »američki jaram« upravo zato što on tako dobro služi i njegovim potrebama. Američka *hegemonija* je tačno to — a ne puka uzurpacija ili diktat: uostalom, članice NATO-a od njenog održavanja imaju previše koristi. Američka sposobnost odvracanja koja im stoji na raspolaganju, uz stacionirane američke snage koje služe kao »žica za zatvaranje klopke«, evropskim saveznicima Amerike omogućavaju da troše minimum svojih budžeta na konvencionalne armije; iako po broju stanovnika jednake SSSR-u a sa dva puta većim bruto nacionalnim dohotkom, one su posve u stanju, ako žele, da »drže u ravnoteži« sovjetske konvencionalne snage. Stoga su bitno veće komparativne prednosti evropskog kapitala, što mu je dalo mogućnost i za viša socijalna izdvajanja da bi se obuzdala borbena zapadnoevropska radnička klasa. U isto vreme je japanski i evropski kapital mogao da sudeluje praktično kao »slobodni strelac« u mnogim programima visoke tehnologije džinovskih američkih vojnih istraživanja — glavnog pokretača primenjene nauke u poratnom svetu. Sve u svemu, atlantizam — kao savremeni oblik sporazumevanja sila — omogućio je dotle neviđenu koncentraciju vojne moći kako protiv svake međunarodne revolucije tako i protiv svakog eventualnog razmaha krajnje levice unutar svake zemlje, uz jednovremenu fleksibilniju i racionalniju međunarodnu podelu rada među razvijenim zemljama zasnovanu na relativno širokoj zastupljenosti razvijenih tehnologija. Zato atlantizam nije samo preduslov opstanka evropskog kapitalizma već isto tako i obnove evropskog *imperijalizma*, odnosno njegovih osnovnih interesa u oblasti Mediterana, u Africi i na Bliskom istoku.

Na drugoj strani hladnoratovske granice situacija ni izbliza nije simetrična opisanoj. SSSR, za razliku od SAD, tvrdoglavo odbija prenošenje, makar i dela, svojih nuklearnih kapaciteta na ostale članice »socijalističke zajednice« — stav koji je odigrao ne malu ulogu u prvobitnom kinesko-sovjetskom sporu 1959—60. godine. Pri tom je, međutim, opstanak svakog revolucionarnog režima nakon Oktobra, bar u jednom kritičnom momentu, ipak zavisio od vojne i ekonomske pomoći SSSR-a i njegovih saveznika. Stoga je *primarna*, mada ne i jedina, funkcija »Bombe« u regulisanju parametara sovjetskog mešanja i podr-

ške globalnim klasnim borbama, antikolonijalnim pobunama i nacionalnim pokretima. Sjedinjene Države su, od 1945. godine, nastojale da ovo prošireno odvracanje primenjuju u odnosu na Sovjetski Savez bar na četiri različita načina:

Prvo, održavanjem trke u naoružanju kao oblika ekonomskog opsađnog stanja nametnutog društvenom sistemu SSSR-a i zemalja SEV-a. Mada se ovaj aspekt bipolarnog konflikta odveć često prenebregava ili potcenjuje, on je sve više u središtu američkih nada u »unazađenje« ili unutarne razaranja sovjetskog i savezničkih režima. Komponente ove strategije su i nadmetanje u naoružanju, izvoz žitarica i stroga kontrola zapadnih tehnoloških патената. Zloslutni je znak činjenica da je planirani iznos Carter/Reaganovog budžeta za odbranu 1981—1985. godine — jedan i po trilion dolara — prvi vojni projekat u američkoj istoriji čiji je neskriveni cilj ekonomski rat. U sarkastičnoj ali ozbiljnoj igri rečima, Reagan je nedavno na nekadašnje Hruščovljevo »Sahranicemo vas« odgovorio »Nagnaćemo vas u bankrotstvo«.

Drugo, predupređivanjem svake sovjetske akcije u Zapadnoj Evropi iole nalik onoj u trećem svetu, posredstvom strategije NATO-a da na sovjetski konvencionalni napad odgovori nuklearnim protivudarom. Treba se podsetiti da je prva upotreba nuklearnog oružja stub strategije NATO-pakta još od njegovog osnivanja 1949. i da su evropske članice najrevniji čuvari ovog načela. (Tako su Francuzi i Nemci, na samu pomisao da bi Kennedyjeva administracija mogla početi da se koleba u rešenosti da primeni načelo prvog nuklearnog udara, iznudili razmeštanje velikog broja novih »taktičkih« nuklearnih oružja u Evropi kao dodatnog jemstva.) Uz to sadašnja američka kampanja da Evropljani »misle nemislivo« prihvatajući strategiju »ograničenog« nuklearnog rata nije toliko nenadani silazak u »predeo apokalipse, koliko povratak na *status quo ante*. Od 1949. (kada su Sovjeti napravili svoju prvu atomsku bombu) sve do 1965—68. godine (kada je SSSR po prvi put postao sposoban da napadne kontinentalni deo SAD svojim projektilima na čvrsto gorivo ICBMs) Sjedinjene Države su uživale status zaštićenog svetilišta, dok je nad Zapadnom Evropom visila hipoteka sovjetskih bombardera i srednjedomernih projektila.

Treće, preteći nuklearnom odmazdom na svaki sovjetski pokušaj uspostavljanja »isturene baze« — bez obzira na to da li se njome otklanja američka strateška prednost ili se pruža zaštita nekom novom revolucionarnom režimu. (Postavljanje sovjetskih raketa na Kubi 1962. je bez sumnje uključivalo oba cilja.) U beskonačnim raspravama koje se vode oko broja nuklearnih oružja Rusi dos-

ledno insistiraju da se, pri tom, uzme u obzir nejednak geovojni položaj SSSR-a u odnosu na SAD. U osnovi ovog zahteva stoji fundamentalno asimetričan karakter svetske vojne ravnoteže: kapacitet isturenih američkih nuklearnih baza je ogroman a sovjetskih nikakav; SSSR hiljadama milja okružuju neprijateljske zemlje — od Turske do Japana — dok se Sjedinjene Države bezbedno graniče s tri okeana i najprostranijim od svih satelitskih blokova — zapadnom hemisferom; najzad, dok su SAD dva puta bombardovale do »povratka u kameno doba« dve »zvanično« socijalističke zemlje — Koreju i Vijetnam — dotle svakog, iole važnijeg, američkog saveznika od sovjetske intervencije štite i istureno američko nuklearno oružje i američki vojnici, a ta stacionirana vojska je, poput »žice koja zatvara klopku« sa svoje strane direktno vezana za tzv. »lestve eskalacije« i strateški arsenal.

Četvrto, stalnim oslanjanjem na svoju kvalitativnu strateško-nuklearnu nadmoć SAD nastoje da ograniče obim konvencionalne sovjetske vojne i ekonomske pomoći borbi trećeg sveta i da preduprede sovjetski odgovor na eventualnu primenu američkog taktičkog nuklearnog oružja protiv nekog neprijatelja u trećem svetu. Kako je nedavno posvedočio Eugene Rostow (jedan od najvećih zločinaca s početka vijetnamskog rata), prvi čovek Agencije za kontrolu naoružanja i za razoružanje, u idealnom slučaju bi strateška nuklearna nadmoć »omogućila (Americi) da relativno slobodno primeni vojnu silu u odbranu svojih interesa ako to bude bilo potrebno«. Tako se prošireno odvracanje ovde pokazuje kao neka vrsta poluzaklona za razumevanje njegove potke — logike kompleksa sistema oružja i njihovog različitog rasporeda. Neograničena akumulacija nuklearnog oružja s prevelikom sposobnošću ubijanja ima posve drugačije implikacije, u zavisnosti od toga da li »odvracanje« shvatamo u defanzivnom ili u ofanzivnom smislu. U prvom slučaju — shvatimo li odvracanje prosto kao najdelotvorniji način da odgovorimo neprijatelja od prvog udara — onda je povećavanje nuklearnog arsenala preko nivoa »protivničkog društva« do apsurdna izlišno, te ispada da je Thompson u pravu kad unutar sistema naoružanja traga za iracionalnim snagama i autonomnim porivima. U drugom, pak, slučaju — ako strateške sisteme (ICBM, podmornice, bombardere) shvatimo kao osnovu proširenog odvracanja, koja bi bila potpora konvencionalnog ili taktičko-nuklearnog angažovanja na sporednom ratištu — onda sticanje sposobnosti »protivudara« i prvog udara dobijaju sasvim drugačije značenje: jer njima je danas namenjena uloga

⁸ Senatska saslušanja, 1981.

sredstava koja odvrću protivnika od mešanja u ofanzivne akcije »dominantne« strane. »Ograničeni nuklearni rat«, »fleksibilni odgovor« ili »stepenovana eskalacija« otuda, baš zbog nerazumljivosti i apsurdnosti, mogu biti funkcionalna sredstva odvrćanja. Kao što je naglasio vodeći strateg nove desnice: »Veliki deo efekta odvrćanja koji postizemo našom nuklearnom moći je, u krajnjem, posledica toga da smo prinudili Sovjetski Savez da živi u neizvesnosti... Sovjetski Savez će jednom videti da je mudro da prihvati ozbiljna ograničenja svojih vojnih ambicija, kako u rasporedu snaga (nuklearnih i konvencionalnih) tako i u pogledu geopolitičke rasprostranjenosti.«⁹

Problem je, naravno, u tome da je sve ovo lakše smisliti no činiti. Aktualna primena »proširenog odvrćanja« — tj. prevođenje strateškog preimućstva SAD u efektivnu, »prizemnu« nadmoć — bila je neuhvatljiva fatamorgana svake posleratne administracije i tačka spoticanja u svim glavnim raspravama o nuklearnoj strategiji. Skoro četrdeset godina je američko odvrćanje u poteri, uglavnom uzaludnoj, za svetskom revolucijom uz osciliranje politike Pentagona između nuklearnog hodanja po ivici noža i neuspelih pokušaja direktne kontrarevolucionarne intervencije. Trumanova rešenost da ostvari svetsko prisustvo SAD se u slučaju grčkog građanskog rata pokazala uspešnom, ali je pred milion kineskih dobrovoljaca u Koreji bila bespomoćna. Eisenhowerova administracija pod rukovodstvom štedljivijih republikanaca sa srednjeg istoka, suočena s ogromnim ljudskim potencijalom revolucije na Dalekom istoku, pokušala je da odustane od konvencionalnog načina ratovanja i pribegne »teškoj odmazdi«. Premda je ova strateška »nova moda« s osloncem na H-bombu i strateško vazduhoplovstvo uspela da spreči oslobodjenje Tajvana i iznudi podelu Vijetnama u Ženevi, ona nije uspela da onemogući prerastanje šačice gerilaca u revolucionarnu vojsku u zemlji jedva devedeset milja udaljenoj od Floride. Kennedyjeva doktrina »fleksibilnog odgovora« nastala je pod uticajem zahteva strateških revizionista iz 50-ih godina (kao što su general Maxwell Taylor, Nelson Rockefeller i mnogi mladi gladni doktori nauka iz Rend Instituta) koji su tražili da se zauzme jedan agresivniji globalni stav. Militantni kejnzijanizam je zamenio fiskalni konzervativizam republikanaca; s neograničenim sredstvima je MacNamarino ministarstvo odbrane osvajalo jedan po jedan od svojih ciljeva — specijalni rat, pedeset procenata povećanja količine ICBM,

⁹ Jan M. Lodal, »Deterrence and Nuclear Strategy«, *Daedalus*, jesen 1980. Vidi takođe: Kenneth Adelman, »Beyond MAD-ness«, *Policy Review*, br. 17, leto 1981.

nova generacija taktičkih nuklearnih oružja i formulisanje doktrine »protivudara« (u Virdžiniji 1962, a ne 1978). Dok je ova eskalacija strateškog naoružanja držala Sovjete pod kontrolom, očekivalo se da će Zelene beretke i avioni B-25 biti u stanju da zbrisu Vijetkong jednim naletom tehnokratskog genocida. Desilo se obratno — Vijetnamci su zbrisali Lyndona Johnsona, doktrinu »fleksibilnog odgovora« i mit o tome da je američka ekonomija u stanju da istovremeno finansira rat kod kuće i kontrarevolucionarni rat u inostranstvu. Moguće je da je stav Sovjetskog Saveza i njegovo ostvarenje strateškog nuklearnog pariteta 1970—73. (prvi ruski ICBM bili su MIR Ved iz 1972.) bar toliko, ako ne i snažnije od straha pred unutrašnjom eksplozijom, delovalo u odvrćanju Nixona od neopozive, nuklearne eskalacije. U svakom slučaju, *deus ex machina* saveza s Kinom privremeno je nudio iluziju o mogućem lagodnom i jevtinom američkom povlačenju iz Indokine, pošto je Nixon, kao i Eisenhower pre njega, pokušavao da se izvuče iz kaljuge azijskog rata u koju se zaglibila prethodna demokratska administracija. Rešenje je pronađeno u Nixon-Kissingerovoj doktrini po kojoj su diktatorski režimi periferije koji se naglo industrijski razvijaju imali biti regionalni vojni surogat Sjedinenih Država, uz jednovremenu neutralizaciju Sovjetskog Saveza u trećem svetu u zamenu za SALT sporazume i priznavanje istočnoevropskog *status quo*-a. No upravo dok su Nixon i Brežnjev raspravljali o kvantitativnom ograničavanju strateškog naoružanja, Vašington je veoma prilježno radio na povećavanju američke kvalitativne nadmoći, usavršavajući preciznost projektila i sredstva za podmorsko ratovanje.

Potom su se dogodili Luanda, Managva i Teheran. Kao što je već pomenuto, pad iranskog Šaha i novi val revolucija na Jugu iznova je nametnuo Fordovoj i Carterovoj administraciji problem kombinovanja nuklearnog i konvencionalnog oružja u jedinstven efikasan sistem »proširenog odvrćanja« — dakle, isti problem s kojim se Kennedy suočio 1960. godine. Carterova administracija se mučila, oklevala i najzad potonula u novi hladni rat, a da, pri tom, nije ni bila svesna kolika će sredstva biti neophodna za njegovo vođenje. Onda je stigla nova desnica i oslobodila američki vojni budžet more i pritiska domaćih, njudilovskih zahteva za velferom i ljudskim pravima.

Kao što smo videli, američka strategija prošla je četiri različite faze u razdoblju od Postdama do Vladivostoka: Trumanovu doktrinu »sveprisutnosti« (1947—52); »teške odmazde« (1953—60); »fleksibilnog odgovora« (1961—70); Nixonovu doktrinu (1970—75). Svaka od faza

bila je drugačije rešenje onoga za čim se tragalo — proširenog odvratanja. Kakva je doktrina *pete* strateške epohe koja upravo počinje? I, posebno, kakav je odnos između strateškog nuklearnog razvoja i obnovljene vojne intervencije SAD u trećem svetu? Novi, Carter-Reaganov hladni rat nekim analitičarima izgleda kao ishitreno i iznenadno uskrsnuće starije koncepcije Kennedyjeve administracije vođenja »dva i po rata«, što je podrazumevalo sadejstvo strateških, bojnih i snaga specijalnog rata. Drugi posmatrači se pitaju da li uopšte iza sadašnje manije naoružavanja stoji ikakav razumljiv plan ili je ona prosto izraz nezajazljivih novčanih apetita vojnoindustrijskog kompleksa koje pokriva propaganda Pentagona, zabavljajući javnost novim pričama o crvenoj napasti. Pažljivije čitanje teoretičara odbrane nove desnice, međutim, govori da u akcijama administracije postoje promišljeni i veoma uznemirujući elementi jednog novog strateškog pravca. Čini se da su osnovna nova svojstva Reaganove strategije sledeća:

Prvo, administracija je nepomirljivi protivnik svake nove »multilaterizacije« međunarodne politike. Ona se usprotivila tzv. »dijalogu Sever-Jug« ne samo zato što je tvrda srca već pre iz straha da bi iz njega mogli proizaći neki novi diplomatski spojevi ili političko-ekonomske veze koje bi povećale nezavisnost EEZ-a u odnosu na Sjedinjene Države. Pošto je volontaristički trilaterizam napušten a međuimperijalistička konkurencija nikad u poratnom razdoblju nije bila oštrija, novi hladni rat predstavlja jedini način za ponovno uspostavljanje zapadnog »jedinstva« i američke hegemonije.

Drugo, glavni i najvažniji cilj nove desnice i njenih ratobornih saveznika iz Demokratske partije (uključujući i većinu izvršnih organa AFL-CIO*) postala je obnova američke strateške nadmoćnosti. Za njih, dakako, nadmoć« ima malo zajedničkog sa stvaranjem zaštitnog omotača oko Sjedinjenih Država već se svodi na sticanje uslova u kojima bi se američka nuklearna moć kao globalni kišobran nadvila posebno nad treći svet. Nova desnica kategorički odbija sve predloge o postavljanju na morsko dno (ideja tzv. »strateške dijade«) dela američkih sredstava za odbranu jer im — barem na ovom stupnju tehnološkog razvoja — manjka preciznost pogotka neophodna da bi mogla biti smatrana pouzdanom »protivudarnom snagom«. MX sistem vredan 30 milijardi dolara uz MAR Ved »tridente-2«, krstareće projektila i maskirani bombarderi trebalo bi da svojim kvalitetnim preimućstvima

* AFL—CIO — Američka federacija rada — Kongres industrijskih organizacija. — *Prim. prev.*

obezbede Pentagonu selektivnu sposobnost uništenja makog ili svih stupnjeva sovjetskog konvencionalnog i »bojovnog« potencijala. U svemu ovome glavnu opasnost ne predstavlja toliko verovatnoća američkog prvog udara iz svih oružja, koliko mogućnost da SAD nametnu SSSR-u *de facto* prihvatanje jednog »ograničenog nuklearnog rata«. Učvršćivanje strateške nadmoći da bi se postiglo ono što Haig naziva »vladanjem eskalacijom« — tj. moći da se protivnoj strani nametne izbor između prihvatanja ograničenog nuklearnog *fait accompli* i totalne eskalacije u opšte samoubistvo — predstavlja vezu između protivudara i protivuzbune.

Treće, Snage za munjevite intervencije u jednoj stvari se radikalno razlikuju od specijalnih snaga iz Kennedyjeva vremena: njihova akcija nedvojbeno podrazumeva nuklearnu zaštitu. Kao što je primetio Daniel Ellsberg, ove snage za munjevite intervencije su u mnogo čemu nalik na neku vrstu »pokretnog Dijen Bijen Fua« koji pretil neprijateljima i opsednutima, a razlika je, naravno, u tome što se Pentagon upravo sprema da ih opremi taktičkim nuklearnim oružjem.

Četvrto, SAD se, suočene s mogućom ranjivošću populariziranih zemalja na koje se oslanjaju, poput Saudijske Arabije, Egipta, Nigerije pa i Brazila, sve više vezuju uz čvrste režime u Izraelu i Južnoj Africi. Jedna od igara nove administracije je i ispitivanje mogućnosti stvaranja »južno-atlantskog saveza« između diktatura na Jugu i Južne Afrike koji bi bio uklopljen u ratne planove NATO-pakta u oblasti Atlantika i američke u Indijskom okeanu. Takav savez bio bi implicitno *nuklearan*, što jasno ukazuje na sve veću opasnost da u budućnosti Izrael i Južna Afrika (i, možda, Brazil, Argentina i Pakistan) postanu nuklearni surogati Sjedinjenih Država u tim delovima trećeg sveta.

Drugim rečima, pokazuje se da Reaganova strategija počiva na krajnje opasnom proširivanju koncepcije »fleksibilnog odgovora«, te ona sad obuhvata i ograničeni nuklearni rat u trećem svetu, a pod zaštitom nadmoći američke sposobnosti protivudara i to u situaciji kojom dominira sve izraženija bipolarna napetost i sve bespogovornija američka hegemonija u NATO-u. Ova strategija u jednom, svakako, služi i odvratanju — ona, doista, smera i na sprečavanje sovjetske »geopolitičke ekspanzije« i »razvoja snaga«. S druge strane su svi aktualni scenariji nuklearnog rata odveć lako zamislivi. Kako sam već rekao, jedna od mojih osnovnih kritičkih primedbi upućena svakom jednostranom preneglašavanju »iracionalnih« dimenzija poriva za uništenjem tiče se, pre svega, previdi koji takvo viđenje podrazumeva: ne raz-

matra se *namerna* eskalacija i strateški planirana konfrontacija u okviru hladnog rata. Danas su, možda, eksterministički najopasniji jedan ili dva scenarija čija je radnja vezana za treći svet: (I) upotreba taktičkog nuklearnog oružja kojoj bi pribegle bilo Sjedinjene Države bilo neki od njihovih saveznika protiv nekog revolucionarnog ili nacionalističkog režima u trećem svetu, pri tom i samog relativno dobro konvencionalno naoružanog, npr. Libije, Irana ili Severne Koreje; (II) stalne pretnje Reaganeve administracije da će krenuti u vojnu akciju protiv Kube (kršeći sporazum iz 1962. godine, koji je bio osnova detanta) ili da će pružiti podršku vojnoj infiltraciji (preko Savimbija ili Pola Pota) u neku od afričkih ili indokineskih zemalja — saveznica Sovjetskog Saveza mogle bi sovjetsko rukovodstvo ponukati da iznova počne razmišljati o uspostavljanju isturenih nuklearnih baza, što bi vodilo nečem sličnom — ili gore — od oktobra 1962.

U narednoj godini verovatnoća izbijanja nuklearnih kriza u trećem svetu direktno će zavisiti od tempa klasne borbe i eventualne pojave novih predrevolucionarnih situacija na Jugu. U ovom trenutku raste verovatnoća oba pomenuta scenarija: kubanskog zbog sve snažnijeg vala narodnih pobuna u Srednjoj Americi i, posebno, libijskog zbog sve intenzivnijeg uticaja Libije u Africi usled dezintegracije tradicionalnih ekonomija u sudanskom pojasu. Otuda bi valjalo da se ukratko osvrnem i na opšte uzroke sve dublje krize kapitalizma u Africi, Aziji i Latinskoj Americi.

IV. »Slom« zavisnog kapitalizma?

To da je u protekloj deceniji došlo do transfera ekonomske moći iz zemalja OECD-a u nove petrohemijske i ekspanzivno industrijske zemlje trećeg sveta postalo je već opšte mesto. Stampa je prepuna sjajnih — ili mračnih — izveštaja o ekonomskim čudima u Koreji, Tajvanu, Singapuru, Brazilu, Venecueli, Meksiku, čak i u Obali Slonovače i Šri Lanki (osim što su se do juče pevale ode Šahu i njegovim uspesima). Uznemirava što u radničkim pokretima metropola jača uverenje da je dobar deo sadašnje nezaposlenosti na Zapadu uzrokovan procesom njegove 'deindustrijalizacije' koja je bukvalno isisala kapital, poslove pa čak i mašine iz Zapadnog Midlanda, Jangstauna ili Rura i prenela ih u smrdljive fabrike Sao Paola ili Seula. Uz rašireno uverenje da je OPEC prouzrokovao poslednje dve recesije, to je stvorilo povoljnu klimu za dreku anglo-američke nove desnice o »opasnosti« koja pretila od trećeg sveta. *Business Week* se

otvoreno zalagao za zauzimanje naftnih polja na Bliskom istoku, dok su nalepnice na hiljadama američkih automobila pozivale Cartera da »izvrši nuklearni napad na Iran«. U međuvremenu su čak i relativno progresivne struje u javnom životu, poput sindikata i socijaldemokratskih političara, počele zagovarati »odgovornije načine« borbe protiv spoljne opasnosti zahtevajući obnovu protekcionizma ili selektivne kontrole uvoza.

Teorija koja treći svet smatra glavnim krivcem za sadašnju krizu sasvim je apsurdna. Ona, s jedne strane, prenebregava ključnu činjenicu da je porast nezaposlenosti u zemljama OECD-a pre svega neposredni rezultat *unutrašnje* promene strukture, tj. obimnog odliva kapitala iz sekundarnih u tercijarne sektore, prenosa poslovanja iz starih u nove »tople« krajeve Sjedinjenih Država i Evrope (npr. Španiju) i politike smanjivanja potrošnje (preko monetarističkog stezanja kaiša). Ona, s druge strane, jednom generalizovanom i krajnje iluzornom tvrdnjom o tome kako su osnovni resursi prebačeni sa Severa na Jug u stvari zamagljuje ono što se stvarno dešava: dramatičnu ekspanziju ograničenog broja industrijskih grana u ograničenom broju zemalja izvan OECD-a.

U prvom redu, apsolutno osiromašenje raste po stopi do sada nepoznatoj u istoriji svetske ekonomije, tako da ekonomske infrastrukture nekih društava bukvalno iščezavaju. Nužno je podvući stravičnu izuzetnost ovog procesa: ni jedna ranija »kriza životnih sredstava« po svojoj surovosti i dimenzijama nije bila ni nalik sadašnjoj, katastrofalnoj. Velika depresija je, recimo, imala veoma slabe posledice po veliki deo kolonijalnog sveta — paradoks koji objašnjava činjenica da je tada došlo do pada cena žitarica, što je milionima azijskih i afričkih seljaka omogućilo da jedu sopstveno ili jevtino kupljeno tuđe žito. Sadašnja kriza je potpuno drugačija zbog univerzalnog pogubnog uticaja tržišta na proizvodnju hrane, na smanjivanje domaće proizvodnje usled uvoza poljoprivrednih proizvoda, zbog odlaska miliona seljaka sa zemlje i sve brojnijih parazitskih, neproizvodnih slojeva društva (vojnika, birokrata). Najteže je pogođen tzv. četvrti svet, tj. zemlje bez nafte, čije ekonomije su zasnovane na primarnim proizvodima, te ih je snašao trostruki udes — stagnacija ili pad cena njihovih izvoznih proizvoda, visoki izdaci za naftu (i oružje) i astronomski visoke interesne stope. Po rečima jednog skorašnjeg izveštaja, ove »zemlje su prinuđene da podnesu najveći teret srednjanja stanja u svetskoj ekonomiji nad kojom upravo one nemaju nikakve kontrole«. Pad realnog dohotka, uz sve veći udeo koji uzimaju američki bankari ili arapski naftni feudalci, istopio je fondove za reprodukciju lokal-

nih oligarhija i vojnih elita upravo u trenutku u kojem su njihovi apetiti za luksuznom robom, i iznad svega, oružjem bili u očevidnom usponu. Posledica ovakve situacije često je pojačana eksploatacija koja, sa svoje strane, budi očajnički otpor. Logika dešavanja u nekim društvima kao što su salvadorsko, gvatemalsko, haićansko, bolivijsko, nigersko, čadsko, zairsko ili sudansko umnogome nalikuje na nedaće koje su potresale evropsko društvo u XIV veku — eksploataciju, glad i pobune (nova je možda nuklearna kuga?). Islamsku obnovu u oblasti Sahela podgreva apsolutna pauperizacija (usled raspada nomadskog društva nakon 2.500 godina) kao uostalom i revolucionarni talas u Srednjoj Americi.

Jedan sasvim drugačiji sklop strukturnih uslova izaziva krizu u tzv. »novim industrijskim zemljama« Latinske Amerike i istočne Azije. Premda je tačno da poluindustrijalizovane zemlje Latinske Amerike imaju vlastite »četvrte svetove« u obliku prostranih i stravično zaostalih ruralnih oblasti (južni Meksiko, severoistočni Brazil) verovatnije je, ipak, da će središte socijalnih revolucija u ovim zemljama biti u njihovim golemim, hipertrofiranim gradovima. Bez obzira na nezadrživ rast očekivanje u redovima umnoženih radničkih klasa ovih zemalja, ni jedna od njih još uvek nije zapravo prešla na »fordovsku« unifikaciju masovne proizvodnje i masovne potrošnje svojstvenu ekonomijama zemalja OECD-a. Uostalom, gotovo ništa ne ukazuje da tamo nastaju politički uslovi neophodni za preusmeravanje proizvodnje od izvoznih tržišta i trajnih potrošnih dobara namenjenih srednjoj klasi ka pravoj masovnoj proizvodnji roba. Sve snažnija vezanost ovih zemalja za rast »zasnovan na zaduživanju« jača njihovu potrebu da održe ili povećaju svoju međunarodnu konkurentsku sposobnost i, istovremeno, uvećava uticaj koji banke iz zemalja OECD-a imaju na unutrašnju politiku. Verovatno je da će pritiscima biti iznuđeno smanjivanje nadnica i socijalnih davanja — radikalnije no i u jednoj od zemalja OECD-a u kojoj su trenutno desničari na vlasti — i zatvaranje svih prostora za eventualne reforme ili delimičnu demokratizaciju. Ogromna prezaduženost ovih zemalja mogla bi ubrzo da ugrozi i sam međunarodni finansijski sistem i dovede do novih formi američke intervencije. No, na dugi rok, najveći opasnost za zapadni kapitalizam predstavljajuće pojava autonomnog, samoorganizovanog radničkog pokreta u ovim zemljama. Bude li se gravitacioni centar međunarodne klasne borbe premestio u te zemlje u 80-tim godinama, to će imati ogromnog uticaja na čitav sistem svetske politike. Sjedinjene Države neće se lako pomiriti s gubitkom ma koje od većih poluindustrijskih zemalja;

i tu bi mogla biti klica još jednog *casus belli* trećeg svetog rata, ako unutar američkog društva ne bude stvoren moćan pokret za mir i solidarnost s narodima Juga.

Dvostruka kriza zavisnog kapitalizma u četvrtom i poluindustrijalizovanom svetu otvara mnoge nove mogućnosti društvenog napretka ali i rađa nove dileme. Pomoć i podrška antikapitalističkim revolucijama u siromašnim zemljama i potpora protivnicima kapitalizma u razvijanim koju u ovom trenutku pruža sovjetski blok gotovo je zanemarljiva. Neuspeh SEV-a da organizuje stvarnu međunarodnu podelu rada i jedinstven sistem trgovine za postkapitalističke države, uz kinesko-sovjetski raskol, umanjuje mogućnosti koje bi mogle olakšati položaj novim revolucionarnim režimima u trećem svetu. Pored toga bi, zasigurno, svako nastojanje SSSR-a da vlastitim manevrima u trećem svetu parira američkim (ili američko-kineskim) inicijativama bilo određeno pre svega zatorom od reakcije Sjedinjenih Država i strahom od prevelike nestabilnosti na Jugu. Premda je novi talas socijalnih eksplozija neizbežan, možda će dalja konsolidacija i širenje socijalizma morati alternativno da se oslanja i na međunarodnu pomoć i na snažniju regionalnu potporu.

Što se tiče Sjedinjenih Država činjenica je da nestaju političko-ekonomski uslovi koji omogućavaju dalji opstanak gvozdena šake u svilenj rukavici. Brantovski planovi o sređivanju severnoevropskog kapitalizma naduvavanjem tražnje u trećem svetu doimaju se utopijski u svetlu sveprisutnosti američkih banaka na južnoj hemisferi. Carterova doktrina je svojim divljim razmahivanjem oružjem u Persijskom zalivu za tren zbrisala sva neovilsonovska priželjkivanja jedne »reformističke« američke spoljne politike. No, bez obzira na to hoće li nova desnica i dalje ostati u Vašingtonu ili ne, još dugo će se osećati posledice reakcije i recesije s početka ove decenije.

V. Realno postojeći eksterminizam

Kako se u podzemnim kriptama umnožavaju do nepojmljivog megasmrti budućnosti, tako naša savest otupljuje za sadašnje pokolje koji, zbog učestalosti i preteranosti, postaju prozaični. Dvadeset godina »revolucije u kontrarevoluciji« — da se poslužim Debrayovim još uvek adekvatnim izrazom — stvorile su jedan savršen aparat »konvencionalnog« terora. Staromodni tehničari ljudskog istrebljenja, koji su još juče organizovali »operaciju Feniksa« u Vijetnamu i jednu-dve tajne misije s onu stra-

nu kambodžanske granice, sada pružaju svoje (doduše pomalo zastarele) usluge po kasarnama San Salvadora ili Gvatemala Sitija. Nema te tvrđavice slobodnog sveta koja bi bila toliko siromašna ili uboga da bude lišena vrhovnog statusnog simbola američkog poverenja — oružja za paljbu iz vazduha u planinskim i seoskim područjima. U međuvremenu je u gradovima — i to mnogim — tortura ne samo rutinska već i kompjuterizovana. Kontrarevolucija se više ne zadovoljava samo lovom na revolucionare — ona predostrožno uništava čitave porodice, sela, cele društvene slojeve. U ovim zemljama cena revolucije bila bi nepodnošljivo visoka kad odustajanje od nje ne bi bilo neuporedivo skuplje. I to je realni eksterminizam.

Ne bih želeo da budem pogrešno shvaćen. Thompsonovom strastvenom zalaganju za protest i borbu za opstanak ne treba dodavati ni radikalna opšta mesta ni pozivanja na marksističku ortodoksiju, ali držim da bi uz više pažnje posvećene uzajamnoj povezanosti stvarnih borbi koje se vode na svih pet kontinenata mogao postati ubojitiji. Bez izbora na sve greške vezane uz njenu nezrelost, »nova levica« je u pravu kad ističe u kojoj meri budućnost socijalizma na severnoj hemisferi zavisi od ishoda očajničke i hrabre borbe koja se vodi na drugom kraju sveta. Tačnije i realnije razumevanje razloga zbog kojih borba protiv »peršing« i krstarećih projektila, protiv MX-a i B-1 istovremeno vodi smanjivanju opasnosti od katastrofe i u trećem kao i u prvom svetu ni u kom slučaju ne može umanjiti odlučnost boraca za mir u Zapadnoj Evropi i Severnoj Americi. Umesto nostalgičnog žala za obnovom izgubljene evropske ili severne civilizacije, novi pokreti za mir moraju mobilisati najdublje osnove ljudske solidarnosti, a unutar tih pokreta marksistička levica mora i dalje poštovati nalog *Komunističkog manifesta* da »ističe i sprovodi zajedničke, od nacionalnosti nezavisne interese celokupnog proletarijata«.

(Mike Davis, »Nuclear Imperialism and Extended Deterrence«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso Editions and NLB, London, 1982, str. 35—64)

Prevela Vera Vukelić

* *Manifest komunističke partije*, prev. M. Pijade, Kultura, Beograd, 1963, str. 25.

Raymond Williams

POLITIKA NUKLEARNOG RAZORUŽANJA

U jesen 1979. godine počela je velika obnova borbe protiv nuklearne trke u naoružanju. Njen neposredni povod bila je odluka NATO-a da u Zapadnoj Evropi instalira krstareće projekte, a dodatni podsticaj joj je dala neuspela ratifikacija SALT-a II u Sjedinjenim Državama. Ovaj preporod umnogome je ubrzala i složena međunarodna situacija — muslimanska revolucija u Iranu, sovjetska vojna akcija u Afganistanu, sve veća napetost na Bliskom istoku i u zemljama Golfske struje. Ma koliko bio značajan sticaj svih ovih okolnosti, novi pokret protiv nuklearnog naoružanja bez sumnje odlikuju jedan posve drugačiji autoritet, nezavisnost i snaga. Mnogobrojne nove pristalice privukli su i stari i novi oblici okupljanja, održavaju se uspeli mitinzi i demonstracije, a sve to prate značajni tekstovi i nove analize. Zbog sudbonosne važnosti problema o kojima je reč možemo samo pozdraviti ovaj preporod pokreta, ali držimo da je upravo sada neophodno pominje se pozabaviti politikom nuklearnog razoružanja. I, naravno, ne samo stoga što smo kroz sve ovo već jednom prošli — krajem 50-tih i početkom 60-tih godina postojao je snažan pokret za nuklearno razoružanje (CND — Campaign for Nuclear Disarmament*) koji je, iz ovih ili onih razloga, ugušen i rasturen. Možda je najblagotvornija posledica obnove pokreta upravo u tome što ona, uvođenjem pravih dimenzija sadašnjeg stanja u proizvodnji strateškog i drugog oružja, predstavlja izazov određenoj malodušnosti koja je zavládala nakon gašenja CND-a i bila, u vidu čisto poli-

* Kampanja za nuklearno razoružanje. — *Prim. prev.*

tičkog zaključka — »imali smo CND« — prisutna u hiljadama glava. Svako ko je pažljivije čitao o pojedinostima ovog novog stanja mora biti zaprepašćen načinom na koji je »Bomba« — kao činjenica ili parola — delovala u našoj kulturi kao statičan mada užasavajući entitet, izazivajući rezignaciju, cinizam ili očajanje, dok se u realnosti odvijao proces stalnog usavršavanja novih i sve pobegljivijih sistema. »Bomba« je, osim toga, pogotovu u politici levice, bila uglavnom na marginama lagodnijih rasprava o političkoj strategiji i taktici. Sadašnje pažljivo čitanje čak i najumerenijih opisa stravičnih novih vojnih sistema i strategija može nam se učiniti kao neprijatno buđenje iz sna, premda to nije stvarno slučaj; to je tek još jedan, u ovom trenutku možda neodložan, zadatak pred kojim se nalazimo.

Ovo je centralno političko pitanje: pošto je trka u naoružanju opet u centru pažnje, šta je sa ostatkom naše politike i da li je išta drugo u politici uopšte važno? Sada mnogi drugovi i prijatelji veoma elokventno govore u prilog apsolutnog prioriteta specifične, autonomne i zajedničke borbe protiv trke u nuklearnom naoružanju.¹ Hiljade ljudi istog su mišljenja jer su pod snažnim utiskom skorašnjih dešavanja. No, kad je već tako, onda kao drugovi i prijatelji moramo — makar bili i pogrešno shvaćeni — postaviti neka fundamentalna pitanja i dosledno nastojati da odgovorimo na njih.

Koja antinuklearna kampanja?

Ovo je prva skupina relativno jednostavnih pitanja koja se mogu sažeti u jedno: *kojoj* od kampanja protiv trke u naoružanju dati apsolutnu prednost? U Britaniji, recimo, postoje bar tri i svaka ima određenu podršku. Tu je obnovljena Kampanja za nuklearno razoružanje (CND), koja se na specifičan način bori pre svega za unilateralno britansko nuklearno razoružanje. Bliska CND-u, mada ne samo njemu, jeste i trenutno najaktualnija borba koja se vodi protiv postavljanja krstarećih raketa u Britaniji. Postoji, zatim, nova i značajna kampanja za Evropsko nuklearno razoružanje (END — European Nuclear Disarmament), čiji odnos prema starijem unilateralnom pristupu još uvek nije dovoljno jasan ali koja se prevashodno zalaže za »oslobađanje čitave Evrope, od Poljske do Portugala, od nuklearnog oružja, vazduhoplovnih i

¹ Najbolji primer ovakvog stanovišta predstavlja tekst Edwarda Thompsona »Notes on Exterminism«.

podmorničkih baza.«² Treća je Kampanja za svetsko razoružanje čiji osnovni program zapravo čine predlozi Specijalnog zasedanja Ujedinjenih nacija o razoružanju iz 1978, odnosno 1982. godine. Postojeće razlike — nekad i radikalne — među ovim pokretima mogu se, a ponekad i moraju, zanemariti zbog neodložnosti aktualne borbe protiv moćnog protivnika. Nije toliko važno što se političari i vojnici uveliko koriste ovim razlikama nego činjenica da na njima zasnovana izvođenja zbunjuju dok se istinske političke razlike i srodnosti zaobilaze odveć jednostavnim zaključkom po kome iz toga da su svi ovi pokreti protiv trke u naoružanju sledi da svaki, samim tim, zna i kako da je zaustavi.

Ovo stanje duha se opasno ispoljilo na konferenciji Laburističke partije 1980, koja je prosto prešla preko razlika među ovim stanovištima ostavljajući otvorenim bezbrojne mogućnosti za potonju zbrku i dvosmislice. Sem toga je simptomatično, a bilo je vidljivo i na konferenciji Laburista, da upravo kad je neophodno raspraviti razlike po pravilu dolazi do uzmaca (koji je i sam po sebi dirljiv), tj. do jednostavnog ponavljanja iskaza o užasima nuklearnog rata, što je svakako početak ali nikako i zaključak bilo kakve rasprave. Uostalom, saglasnost o strahotama nuklearnog rata nigde nije tolika kao u redovima zastupnika i stvarnih izvršilaca trke u naoružanju, koji onda na tome zasnivaju svoje modele odvracanja da bi njima obmanuli veliki deo javnog mnjenja. Ako se u prilog apsolutnog prioriteta borbe protiv nuklearnog naoružanja praktično samo iznova navode iskazi o stravičnim posledicama nuklearnog rata, onda je to očito nedovoljno.

Čini mi se da se s tim u vezi mogu postaviti tri opšta pitanja. Prvo, da li je razvoj nuklearnog oružja i odgovarajućih političkih i vojnih sistema u toj meri izmenio karakter drugačije determinisanih socijalnih poredaka da smo sada — kako je Edward Thompson izvršno pokazao — zapravo suočeni s jednim novim socijalnim stanjem — »eksterminizmom«. Drugo, u jednom posebnom kontekstu, postavlja se pitanje kakvo je sadašnje stvarno značenje osnovnih pojmova kojima se služimo: posebno, »odvracanja«, »multilaterizma« i »unilaterizma«. Treće, a u ovom trenutku i pitanje od presudnog značaja (premda zavisno od naših odgovora na prethodna pitanja) jeste kakav je ili kakav treba da bude posebni doprinos socija-

² Izjava END-a čiji je potpisnik i autor; ponovo objavljeno u E. P. Thompson i Dan Smith, ured., *Protest and Survive*, London, 1980, str. 224.

lista borbi protiv trke u nuklearnom naoružanju, bio on autonoman ili kao element uklopljen u širu zajedničku kampanju.

I. Nuklearno oružje i društveni poredak

»Bomba« i tehnološki determinizam

»Ako nam ručna proizvodnja daje društvo s feudalnim gospodarom; parna mašina društvo s industrijskim kapitalistom, šta nam daju satanske fabrike koje danas proizvode sredstva za ljudsko istrebljenje?«³ Pitanje je izuzetno važno i relevantno, no iza njega je jedno drugo: ko »nam daje« ručni rad, parnu mašinu, fabrike za proizvodnju raketa? Složeni odnosi između tehnologije i načina proizvodnje, a pogotovu između načina proizvodnje i društvenog poretka takve su naravi da tek iznimno dopuštaju jednostavnu analizu u kategorijama uzroka i posledice. Navedena rečenica, čiji su autori delom Marx a delom Thompson, pokazuje kako tehnološki determinizam uzet ozbiljno postaje forma intelektualnog isključivanja složenosti društvenog procesa. Isključivanje ljudskih akcija, interesa i namera zarad selektivne i postvarene slike njihovih uzroka i ishoda vodi sistematskom antidatiranju istorije i eliminaciji svih drugih tumačenja. To u svakom slučaju ima ozbiljne posledice a posebno kada je reč o nuklearnom oružju. Čak i u prihvatljivom obliku, kao način sažimanja, ono nas odvlači od ispitivanja porekla i sleđa stvari izazivajući (jednako kao i ideologije kojima služe sistemi naoružanja) osećaj bespomoćnosti pred ogromnom, bezličnom i nekontrolisanom silom; jedino što preostaje jesu nevažne reakcije pasivnosti ili protesta, cinične rezignacije ili proroštva.⁴ Nije sporno da je druga u svakom od ovih parova reakcija i moralno i politički neuporedivo bolja, no već je očevidno da na opšti ton jedne kampanje može presudno uticati polazna pretpostavka o postojanju jednog tako apsolutnog i premoćnog sistema, pogotovu ako se na njoj temelji snažna organizacija koja stupa u odnos s organizacijama čije su polazne pretpostavke drugačije.

U slučaju nuklearnog oružja ništa nije očevidnije od činjenice da se tom oružju svesno težilo i da je ono sve-

³ Isto, str. 7.

⁴ Uobičajena upotreba termina »apokalipsa« (npr. *Apokalipsa sada?*, Spokesman Pamphlet, London, 1980. i Thompson) u kojoj dolazi do čudnog pomeranja značenja od »otkrovenja« ka potpunom uništenju, obeležava ovaj razvoj: nuklearni rat nikako ne bi bio »apokalipsa« — bio bi istovremeno mnogo užasniji i gadniji, bez otkrovenja.

sno stvarano, kao što se i danas čini. Poput drugih mnogobrojnih modernih tehničkih inovacija i ovde se osnovno istraživanje odvijalo iz posve različitih razloga, bez predviđanja upravo ovog konkretnog rezultata. No, baš kao i u drugim sličnim slučajevima, i u ovom je presudni korak od naučnog saznanja ka tehničkom otkriću, a onda, od tehničkog otkrića ka sistematskoj tehnologiji, bio uslovljen svesnom selekcijom i materijalnim ulaganjem koje je izvršio postojeći društveni poredak a u ime poznatih i predviđenih ciljeva. Tako je atomska bomba proizvedena u vreme svetskog rata, u poznatoj atmosferi straha da možda i neprijatelj na tome radi, a napravile su je države koje su već upražnjavale neselektivno bombardovanje i zasipale zapaljivim bombama gradove i civilno stanovništvo. Atomska bomba je tim državama samo dala neuporedivo veću razornu moć da čine što i pre toga ali s potpunijim, užasnijim i (uz nove genetske posledice radijacije) trajnijim rezultatima. Premda masovno ubijanje nije izum XX veka, bitna razlika je u tome da je isprva — zahvaljujući razvoju proizvodnje jakih eksploziva u XIX i bombardera u XX veku — masakr industrijalizovan, a potom — s poznim ovovekovnim razvojem dirigovanih raketnih sistema — u stvari automatizovan. To se ne odnosi samo i isključivo na nuklearno oružje, iako se prevashodno odnosi na njega. Savremeni razvoj hemijskog i bakteriološkog oružja, uz to spojivog s raketnom tehnologijom, takođe uvećava obim i praktičnu izvodljivost masovnog ubijanja.

Vojna tehnologija je često, a možda i uvek, važan činilac prirode danog društvenog poretka. Ona, isto tako, neposredno utiče i na klasne borbe. Zavisno od toga da li oružja svojstvena danom vremenu mogu biti dostupna radnicima i seljacima ili su pak pod kontrolom velikih industrijskih postrojenja ili naučno-istraživačkih centara, uspostavlja se i bitno drugačija ravnoteža klasnih snaga. Ono što se doista moramo zapitati u vezi sa svim nuklearnim i srodnim oružjima jeste: kakve su posebne *promene* ona unela u izmenjen, mada uvek suštinski, odnos između vojne tehnologije i društvenog poretka. Vidljive su dve vrste promena: međunarodne i unutrašnje.

Nuklearno oružje i međunarodni poredak

U vreme kad je stvorena atomska bomba smatralo da se da, samim tim, postoje samo dve ili tri države koje mogu voditi pravi rat. Ovakvo viđenje, uz mnogo drugog preuzeto od Jamesa Burnhama, bilo je osnova Orwellove

projekcije 1984, u kojoj se tri super-države — čas kao saveznice, čas kao neprijatelji, uz zajedničku potpuno represivnu kontrolu vlastitog stanovništva — zapravo nalaze u stanju neprekidnog rata. Danas upravo oživljava ova orvelovska noćna mora (1984 kao »eksterminizam«). Sama ta činjenica ni na koji način ne utiče na istinitost ove more. Vredno je, međutim, truda upoređivanje predskazanja i istorije. Tačno je predviđena pojava super-sila, ali se pokazalo da ona nije bila prvashodna posledica ni atomske pa ni hidrogenske bombe, premda su one predstavljale direktno, a u nekim situacijama i odlučujuće, vojno preimućstvo. To su bili određeni stupnjevi u razvoju nove tehnologije, a presudni pomak u tom procesu bila je, kako smo u stanju da vidimo, kombinacija nuklearnog oružja i visoke raketne tehnologije stvorena sredinom 50-tih godina: kombinacija čije stalno usavršavanje i dalje održava status super-sila Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza, dok ostale države, doduše, poseduju nuklearno oružje ali i manje efikasna ili slabija sredstva njegovog prenošenja. Znatno su spornija ostala predviđanja. Došlo je do snažnog i opasnog grupisanja država drugostepenog značaja u okvirima neposrednog savezništva sa super-silama. Posmatrano sa stanovišta nuklearnog oružja i primerenih mu vojnih strategija ovi su savezi doista unekoliko poprimili karakter super-država, mada je u ostalim sferama ovaj razvoj nepotpuniji i podložniji drugim, često važnijim, političkim interesima i procesima.

Istovremeno je ostatak sveta — zgodno uklopljen i, samim tim, zanemaren u orvelovskoj slici — postao i subjekt i objekt u ovim presudnim i opasnim zbivanjima. Ironija da je upravo jedan od osnovnih (uglavnom kineskih) argumenata protiv sporazuma o neširenju nuklearnog oružja — očita opasnost od hegemonije super-sila — težnja ka političkoj nezavisnosti bila ta koja je, u sprezi s određenim regionalnim suparništva, u stvari doprinela multipliciranju nuklearnih arsenala. U vojnom smislu, potraga za bazama u okvirima globalne strategije koja prati raketno-nuklearnu i srodnu tehnologiju, uslovljava postojanje stalnog pritiska koji svodi nezavisne ili bivše zavisne države na objekte vojnog nadmetanja super-sila. Mada su to većinom nalagali imperativi vojne tehnologije, a nastavilo se iz slepe težnje čak i kad više, usled tehnoloških promena, nije bilo u toj meri nužno u vojnom smislu, ostaje istinita i presudna činjenica da osnovni poriv za ovu smrtonosnu utakmicu nije pre svega vojnotehnološke nego, u najširem značenju, političke naravi. Ovaj suštinski politički karakter samog nadmetanja sa svoje strane menja i osnovno vojno takmičenje.

Velesile su prinuđene ne da se pretvaraju, kao što često čine, nego u mnogim slučajevima i stvarno da uzimaju u obzir i šire interese ostatka sveta. Tako su političke i ekonomske borbe, koje bi isključivo vojni hegemonizam *a priori* ostavljao po strani, u stvari trajale bez prestanka i dovele do suštinskog iako nepotpunog oslobođenja mnogih naroda, koji se sada i sami nalaze na pragu da steknu nuklearno naoružanje. U isto vreme su pored super-sila i druge zemlje izvozile na veliko druge klasične forme naoružanja s takvim nemarom i često posve izvan okvira osnovnog nadmetanja da je to, u razdoblju u kojem se presudna važnost pridaje nuklearnom oružju i u kome praktično baš ono uopšte nije bilo korišćeno, uzrokovalo 25 miliona ratnih žrtava (a ima ih sve više). U ovom argumentu ništa ne umanjuje osnovnu opasnost od direktnog sudara super-sila i njihovih zatvorenih nuklearnih saveza. Reč je samo o tome da je, kao što ćemo videti i u delu posvećenom analizi ideologije odvratanja, prividno tehnološki determinisan proces uglavnom nesavršeno ostvaren i, u mnogim značajnim slučajevima, neprimenljiv u složenim uslovima nužno šire svetske istorijske situacije.

Nuklearno oružje i unutrašnje kontrole

I drugu polovinu orvelovske projekcije takođe treba uzeti ozbiljno. Prvo, u atmosferi hladnoratovskog nadmetanja u razvoju nuklearnog oružja a onda i u njegovom stalnom tehničkom usavršavanju došlo je i do dramatičnog razvitka mehanizama nadzora i kontrole, špijunaže i kontrašpijunaže i u kapitalističkim društvima kao što je naše. Da li se nešto slično dogodilo i u zemljama pod sovjetskom kontrolom, i pogotovu u Sovjetskom Savezu, gde je i pre ere nuklearnog oružja postojao džinovski aparat te vrste, nije sasvim jasno. Međutim, ni u kom slučaju ne može biti sporno da je u celini, a ne samo u pogledu neposredne represije i kontrole, već i u obliku pojačane propagande priprema za rat, tajnosti, ksenofobije i nepoverenja, ovaj razvoj na unutrašnjem planu bio jednovremen s nuklearnim naoružavanjem. No i ovde važi jedno bitno ograničenje. Upravo zato što osnovno nadmetanje nije isključivo vojnotehnološko, već isto tako, u širem smislu, i političko, time što pretpostavljamo da se sve to da vezati samo za nuklearno oružje, umanjujemo postojeće opasnosti. Naprotiv, u kapitalističkim zemljama danas je najopasnije agresivno nastojanje — već pre više uspešno — da se uspostavi simetrija između vanjske (vojne) pretnje — koja se identifikuje sa Sovjetskim

Savezom — i unutrašnje pretnje kapitalističkom društvenom poretku, koju pre svega predstavljaju vlastita radnička klasa i njene organizacije i zahtevi. Bili bismo u mnogo boljoj situaciji od postojeće da su prismotra i tajne službe doista usmereni isključivo protiv stvarnih i mogućih sovjetskih agenata, ili da služe nacionalnoj vojnoj sigurnosti; ovi mehanizmi kontrole se, bar u podjednako meri, koriste, opremljeni sopstvenom usavršenom tehnologijom, protiv radničke klase i njenih političkih organizacija u zemlji. Bude li se ikad potpuno politički ostvarila ova preteća simetrija između vanjskog i unutrašnjeg neprijatelja, naćićemo se u zbilja izuzetnoj opasnosti.

Mada centralizovana država tajnih i bezbednosnih službi nije, u uzročnom smislu, svodiva na nuklearno oružje i odgovarajuće sisteme, pri tom je ipak u jednom određenom i izuzetno važnom pogledu opasnost koja pretila demokratiji doista tehnološki determinisana. Nije to posjedovanje nuklearnog oružja kao takvog, već njegov spoj s raketnom tehnologijom. Dramatično se skratilo vreme za donošenje efektivnih vojnih odluka. Umnogome povećana preciznost najnovijih sistema navođenja, primena mikroprocesora i odgovarajuća promena strategije od gradova na živu silu, još više je skratila to vreme.⁵ I nije reč samo o tome da su svojim članstvom u nuklearnim savezima države drugostepene važnosti ustupile vlastitu moć donošenja određenih političkih odluka, već da su u okvirima ovakve tehnologije ustupanje i centralizacija, na svoj način, u stvari, racionalni. Premda bi se u takvoj jednoj krizi moglo dosta toga učiniti u užem političkom smislu, ostaje činjenica da prihvatanje raketno-nuklearne tehnologije znači isto što i pristajanje na gubitak nezavisnosti u donošenju konačnih odluka te, dakle, i stalan gubitak nezavisnosti i otvorenosti u mnogo širem političkom značenju. Upravo s ovom realnom opasnošću danas su suočeni evropski narodi, kako na Zapadu tako i na Istoku. Ta je opasnost, uz to, praćena i instaliranjem srednjedometnih raketa pod kontrolom istih stranih centara a u okviru razrađene strategije »pozornice« (evropske) odnosno »ograničenog« nuklearnog rata, što nam sve skupa nalaže — dok za to još ima vremena — vođenje najšire moguće političke borbe.

⁵ Vidi izvanredni pamflet Michaela Pentza *Towards the Final Abyss?*, Bernal Peace Library, London, 1980.

II. Odvracanje, multilaterizam ili unilaterizam?

Odvracanje kao strategija i ideologija

Odvracanje je istovremeno i strategija i ideologija. Bilo bi pogrešno ne priznati odvracanju kao strategiji izvesnu ograničenu vrednost. Upravo zato što nema efektivne opšte odbrane od nuklearnog oružja tj. od nuklearnih projektila, postoji zrno racionalnosti u argumentu kojim se na osnovu toga što neprijatelj poseduje ovo oružje izvlači zaključak da je jedina moguća politika, osim pacifizma, steći i održavati sposobnost odvracanja iste vrste. Dovoljno je podsetiti se međunarodne političke scene s kraja 40-ih godina, kada su jedino Sjedinjene Države imale atomsko oružje i kada su predložili da se ono upotrebi za uništenje svetskog centra komunizma dobijali iznenađujuće veliku podršku, da bi se shvatilo kako monopol u posedovanju jedne ovako stravične moći (kao i drugih uostalom) u ma čijim rukama predstavlja ogromnu opasnost. Tada je tvrđeno (kao što je činio Burnham u *The Struggle for the World / Borbi za svet/*) da će gotovo istog časa kad obe neprijateljske nacije budu posedovale atomsko oružje doći do rata i od tada se stalno iznova javljaju predviđanja ove vrste — tj. da posedovanje nužno implicira upotrebu — vazda praćena istom verom (zapravo očajem) koju ni malo nisu poljuljali ni nekoliko neuspelo predviđenih odsudnih momenata. Ova predviđanja nisu do sada izneverena samo vojnim odvracanjem već i mnogim drugim činionicima: čitavi kompleks političkih borbi, široko rasprostranjeno zaziranje javnosti od ma kakve *prve* upotrebe nuklearnog oružja, kao i nova svojstva samog nuklearnog oružja čije su nepredvidive posledice uvele jedan novi kvalitativni i, unekoliko, uslovljavajući element u planove agresije, u toj meri su postali bitni, a ponekad čak i odlučujući činoci. Pored toga, unutar ograničenog konkretnog konteksta, odvracanje nije neefikasno. Ukoliko »uzajamno sigurno uništenje« — što je samo po sebi dovoljno suluda osnova ma kakve dugoročne politike — situiramo u okviru aktualnih svetskih političkih odnosa nakon 1945, videćemo da je upravo zbog uspešnog delovanja odvracanja u direktnim odnosima između SAD i SSSR bilo nužno postupno ga (i opasno) skriti kao stvarnu stratešku koncepciju i zameniti ga, i to pod istim nazivom, odvracanjem kao ideologijom.

Odlučujuća razlika je, naročito sada kad se vodi borba za pristanak i podršku javnosti, grubo rečeno, između odvracanja (protivnika) od direktnog vojnog napada — što još uvek uživa široku i razumljivu podršku — i, s

druge strane, odvracanja komunizma *per se*. U praksi su, dakako, strategija i ideologija nerazlučivo povezane, ali na nivou javnog istupanja su nedopustivo i često namerno pomešane. Ako je dokaz sovjetske agresije to što se u nekoj azijskoj ili afričkoj zemlji zbila socijalistička ili komunistička revolucija, onda su stvarno veoma daleko od toga sve postavke odvracanja (protivnika) od direktnog vojnog napada. Prirodna i posve razumna želja svih naroda da se osiguraju protiv svakog direktnog napada, koju ni za trenutak nikad ne treba da poriču pa čak ni da dovode u pitanje oni među nama koji se protive nuklearnom oružju i trci u naoružavanju, sistematski se zloupotrebljava u ove ili one, ali uvek samo delom otkrivene svrhe. Otuda je razjašnjavanje razlika između strategije i ideologije koje bi omogućile izdvajanje svih koje možemo, bez hiperbole, nazvati ratnim huškačima, nužni element svake uspešne kampanje. Tek u dobro organizovanoj politici zapadnoevropske i severnoameričke desnice ideologija ponovo postaje strategija: uništenje komunizma gde god postoji. Oni su u praksi s izuzetnom lakoćom uspeali da za svoje sasvim drugačije ciljeve upotrebe prirodnu želju naroda za bezbednošću i nezavisnošću. Mi im još više olakšavamo posao ako ne krenemo, suštinski, upravo od tih želja i ne pokažemo njihovu krajnju (ako ne uvek i trenutnu) nespojivost s nuklearnim oružjem i trkom u naoružanju.

Najbolje ćemo u tome uspeti ako pokažemo da su upravo iz ograničene uspešnosti delovanja odvracanja (protivnika) od direktnog nuklearnog napada proistekle najopasnije nove strategije. Sasvim je jasno da se ubrzani razvoj onoga što se još uvek naziva nuklearnim oružjem odvracanja odvijao baš u razdobljima značajnih političkih i ekonomskih promena koje su nadilazile okvire neposrednih odnosa SAD — SSSR. To se posebno odnosi na periode razmaha nacionalnooslobodilačkih borbi i njihove zenite oko Kube, ranih 60-ih, i nakon Angole, 70-ih godina. U tim momentima je naročito upadljiva razlika između strategije i ideologije, a ona se pokazuje, iako nešto nejasnije, i u složenim promenama u Iranu i Afganistanu. Štaviše, sasvim je jasno da je *direktno* odvracanje bilo ostvareno još sredinom kasnih 50-ih godina. Tada postaje značajniji — a možda i mnogo značajniji — unutrašnji razvoj i modernizacija ovih sistema, na tom stupnju i unutar te strategije. Pokazuje se da neverovatan razvitak sredstava prekomernog uništenja, koji se sve brže odvija, zapravo pripada isključivo ideologiji i da ga ne treba vezivati za probleme nacionalne bezbednosti već, pre svega, kako za otvorene tako i za prikrivene oblike političke borbe u svetu. Naročita, a sada izuzetno ozbiljna

opasnost po Evropu proistekla je upravo iz ograničenog uspeha američko-sovjetskog odvracanja. Odatle potiče izbor Evrope za »pozornicu« jednog »scenarija« u čijoj je osnovi (s vojnog stanovišta sasvim iracionalno) verovanje u mogućnost vođenja ograničenog nuklearnog rata kao kontrolisanog dela globalne borbe. Što se tiče naroda Zapadne Evrope — pogotovu u godinama aktivnog razmeštanja i instaliranja nuklearnog oružja za takav jedan rat — strategija i ideologija vidno su razdvojene. Od subjekata odvracanja, kakvima smo sebe, bez obzira koliko nerazumno, ipak mogli zamisliti, pretvoreni smo u objekte ideologije odvracanja čiji nas određujući interesi u potpunosti nadilaze kao nacije ili države, premda nisu posve izvan naših granica jer su interesi i postojećih vladajućih klasa. Kakav god bio scenario za druge, za nas kao narode to je konačna tragedija već od prve scene. Rezultat globalnog odvracanja mogla bi biti jedna Evropa u kojoj više nema nikoga ko bi odvracao ili bio odvracan.

Multilaterizam: šifra za razoružanje?

Kao pojam »multilaterizam« se često vezuje uz »odvracanje«. Do sada je većina prihvatala ovaj ortodokсни argument. Na osnovu započetog razdvajanja između odvracanja kao ideologije i kao strategije, možemo razbiti ovaj spoj. Nije nemoguće da bi odvracanje kao vojna strategija, u određenoj fazi svoga razvoja, moglo dovesti do sporazumnog postupnog uzajamnog razoružanja. No, u okvirima *ideologije* odvracanja, u koju su nužno i istovremeno uključene sve političke snage, ne može i neće biti razoružanja. Dugo davano obećanje da je sporazum o razoružanju sa ove snažne osnove moguć do sada je u potpunosti iznevereno i zbilja je zaprepašujuće da ga se i dalje bezočno drže i to kao zaklona za još jedan novi stepen vojne eskalacije. Multilateralno razoružanje je, pri svemu tom, zbilja jedini put ka bezbednosti. Kampanja za svetsko razoružanje je posve u pravu ne samo kad to tvrdi već i kad se zalaže za što brže uključivanje u program razoružanja i drugog a ne samo nuklearnog oružja. Nuklearni rat stvarno je najgora mogućnost, ali su hemijski i bakteriološki rat tek jedva nešto manje zastrašujuć. Čak i ono što se naziva konvencionalnim ratom, uz kombinovanu upotrebu usavršenih jakih eksploziva i sadašnjih mogućnosti raketne tehnologije, sasvim je u stanju da uništi urbanu civilizaciju. Stoga je jedino multilateralno razoružanje prihvatljiv i adekvatan cilj. Istovremeno je nužno razlikovati multilaterizam kao političku strategiju od multilaterizma kao ideologije.

U sadašnjim raspravama je »multilaterizam« zapravo, u velikoj meri, šifra za dalje pristajanje na politiku vojnih saveza i trke u naoružanju. Obmanjujućim ili samo-obmanjujućim putevima težnja za razoružanjem pretvara se posredstvom ideologije u zaklon za još jedan korak u naoružavanju. Otuda razbijanje ovog lažnog spoja postaje nužni element svake kampanje za razoružanje, a to je jedino moguće ako se u potpunosti shvati opravdanost pravog multilaterizma. Jedan od važnih načina da se to postigne je i razbijanje multilaterističkog »koda« tamo gde on, govoreći o »multilaterizmu«, zapravo podrazumeva isključivi *bilateralizam*. Neće, recimo, evropske vlade pokušati da pregovaraju o instaliranju i mogućem smanjivanju broja nuklearnih raketa na njihovim teritorijama, jer je po logici saveza ova primarna i zaista multilateralna odgovornost praktično bez opiranja predana i prenesena na bilateralne pregovore između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Tako je onda »multilaterizam« tek naziv za one procese polarizacije i podređenosti koji vode gubitku nacionalne nezavisnosti. Težnja istinskom multilaterizmu bi mogla mnogo doprineti prevladavanju ovog opasnog i uobičajenog zamenjivanja. U tome je ogromna važnost Kampanje za evropsko razoružanje, kako uzete same u preuzimanju direktne odgovornosti, tako i u njenoj istinskoj neodvojivosti od Kampanje za svetsko razoružanje.

Unilaterizam juče i danas

To bi mogao, a po mom mišljenju i trebalo bi da bude, put kojim bi se kretala borba za evropsko nuklearno razoružanje. Pošto je već očito da je kampanja opterećena kako njegovim ostacima tako i iznova probuđenim »unilaterizmom«, valjalo bi ponovo pomno ispitati sadašnja značenja ovog pojma. Prvo, »unilaterizam« treba razlikovati, u istorijskom pogledu, od pacifizma koji je vazda i dosledno zagovarao unilateralni pacifistički čin, uključujući i odbacivanje sveg oružja, kao prvi korak ka presecanju pogibeljnog čvora oružane konfrontacije. No, »unilaterizam« je stekao specifičnije i ograničenije značenje u određenom razdoblju — krajem 50-ih godina — zahvaljujući nekim tadašnjim okolnostima. Tada je Britanija bila jedina država koja je, uz super-sile, posedovala nuklearno oružje, te je, s jedne strane, unilateralno britansko odbacivanje ovog oružja moglo biti zagovarano kao prvi neophodni praktični korak u sprečavanju širenja nuklearnog oružja, i, s druge, kao moralni primer svim državama uključujući i velesile. Uz to je

postojala i želja da se Britanija izvuče iz opasnog rivaliteta super-sila, bilo pozitivno, kao nesvrstana zemlja, bilo negativno, »ostavljajući ih da sami s tim iziđu na kraj«: u oba slučaja polazna pretpostavka bila je moguća britanska nezavisnost i autonomnost. Sada je važno preispitati okolnosti pre no što jednostavno prihvatimo stare odgovore, u ovoj situaciji obnove koja je, u isto vreme, unekoliko i kontinuitet. Tako je 80-ih godina argument protiv širenja nuklearnog oružja bitno drugačiji nego 50-ih i od danas svakako mora obuhvatiti i probleme monopola (»hegemonizma«) super-sila koji su, osim što su nedovoljno bili analizirani u prethodnoj fazi, u ovom trenutku osnovna politička realnost. Argument moralnog primera, očišćen od neposrednog praktičnog značenja, nema stvarnog mesta osim u okvirima pacifizma koji ostaje, sred sve češćeg međunarodnog nasilja, jedan od najdubljih i najprihvatljivijih odgovora na sva zla u našem svetu i kulturi.

Stoga unilaterizam, nepacifističke vrste, mora 80-ih godina da bude bilo dosledno politički, sa svim što iz toga sledi, bilo da se svede na puku retoričku nestalnost. Očevidno je da se labavo okupljanje različitih političkih snaga oko unilaterizma, koje je opstajalo neko vreme a potom se raspalo krajem 50-ih i početkom 60-ih godina, danas ne može zadugo održati na starim osnovama. Ovoj je argumentaciji oduvek manjkalo, što je sada još manje prihvatljivo, svako realno suočavanje s punim značenjem jednog takvog koraka koji bi preduzela država kakva je Britanija. Simptomatično je da se često, upravo u trenutku kad se u jednoj političkoj borbi koja treba podršku većine javi kao apsolutna nužnost potreba za najstrožijim mogućim realizmom, pribegava retoričkom zaokretu i prelazi na nesporna zla i opasnosti nuklearnog rata i na apstrakciju »Bombe«. S čim se to u stvari moramo suočiti? Ključna činjenica je da je Britanija u svakom pogledu — vojnom, političkom, ekonomskom i kulturnom — zarobljena »savezom« koji je jednovremeno i vojni sistem života-i-smrti i moćna organizacija najrazvijenijih kapitalističkih država i ekonomija. Izlazak Britanije iz tog saveza predstavljao bi veliku promenu u ravnoteži snaga pa, samim tim, i najozbiljniju konfrontaciju. Na nju bi odmah bile primenjene sve protivmere, svakako ekonomske i političke, a granica borbe koja bi usledila ne bi mogla biti teorijski izdvojen problem nuklearnog oružja. Stoga bi se teorijski ograničena borba, zasnovana na eventualnom popularnom odbijanju opasnosti nuklearnog rata, mogla, u zbilji, naći u situaciji opšte bitke, za koju bi bila sasvim nepripremljena.

Istovremeno se opšta predstava o unilateralnom činu, pod kojim se sada obično podrazumeva »odbacivanje«, mora praktično podeliti na pojedine političke čine i korake. U političko razmatranje, na evropskom tlu, odmah ulazi, pre svega, pitanje odluke o srednjedometnim projektilima specijalno namenjenim »ograničenom« nuklearnom ratu na našim teritorijama; kao drugo se u Britaniji nameće problem odlučivanja o obnovi tzv. nezavisne nuklearne sposobnosti kupovinom »tridenta« od Sjedinjenih Država. Političke borbe koje bi se vodile oko ovih problema mogu, ali ne moraju, ostati u okvirima starog unilateralizma. Značajno je da izgleda kao da veću podršku uživa nepristajanje na dalju eskalaciju nego li opšti i nediskriminativni »unilaterizam«. Razumljivo je da mnogi od onih koji su u potpunosti shvatili postojeće opasnosti nuklearnog oružja i strategije nuklearnog savezništva zastupaju isključiva stanovišta koja su, sama po sebi, izraz našeg moralnog osećanja, a pri tom odbacuju ili čak preziru ograničenije stavove kao puku političku kalkulaciju. No, s obzirom da su opasnosti doista tako velike, valja reći da se moramo boriti gde god možemo i da kampanja protiv »trident« i krstarećih raketa ne sme, u ovim odsudnim godinama, obuhvatiti (a često i biti njime politički ograničena) strogo unilateristički stav. Odbijati instaliranje krstarećih raketa na našim teritorijama a u okviru procesa kojim se zahtevaju multilateralni evropski pregovori za uklanjanje svih takvih raketa i odgovarajućih vazduhoplovnih i podmorničkih baza iz »Evrope od Poljske do Portugala« nije, ni u kom uobičajenom smislu, »unilaterizam«. To je iskušavanje nezavisnosti i suvereniteta kao pripremni stupanj za pregovarački proces za koji još uvek (i taman toliko) ima vremena. Stvar slično stoji i s kupovinom »tridenta«: i borba oko toga može biti svesni uvod u pregovore o ograničavanju strateškog naoružanja, time što bi se odbila (u stvari unilateralna) eskalacija u Britaniji smeštenih nuklearno-raketnih sistema. Otuda bi ove kampanje u praksi mogle biti drugačije od relativno nespecificovanog zahteva za »unilateralnim odbacivanjem« i valjalo bi i da ostanu različite.

Ono s čim preostaje da se suočimo, mada na nivou drugačijem od onog na kome smo se nalazili razmatrajući stari unilaterizam, jesu sve posledice ovakvih pozitivnih odbijanja i inicijativa. Ovi specifičniji koraci doveli bi u pitanje ne samo postojeći strateški raspored i kalkulacije već bi, takođe, i podjednako radikalno ugrozili logiku hegemonizma super-sila. Političke bitke koje bi se u ovom slučaju vodile bile bi čak i većeg obima od onih koje bi usledile na osnovama starog unilateralizma. No širina je i

prednost ali i problem, te u tom kontekstu moramo ispitati jednu od suštinskih osobina u strukturi britanskog unilateralizma.

Problem »britanskog« nacionalizma

U ovom trenutku je primetno postojanje znatnih podudarnosti unutar jednog spektra različitih stanovišta koji bismo grubo mogli nazvati laburističkom levicom, tj. između svih onih ekonomskih, političkih i mirovnih kampanja koje su, u opštem smislu, unilaterističke. Predlozi koji zagovaraju zatvorenu ili skoro zatvorenu ekonomiju, zaštićenu strogom kontrolom uvoza; predlozi za obnovu suvereniteta ili aktualno povlačenje iz EEZ-a; predlozi za unilateralno i bez prethodnih pregovora odbacivanje sveg nuklearnog oružja i baza; svim ovim predlozima svojstven je isti stil. Protiv svake od ovih pozicija mogu se izneti jaki argumenti, ali čini se da su presudni zajednički faktori: radikalno precenjivanje mogućnosti i učinka Britanije u nezavisnoj akciji, kao i radikalno potcenjivanje stepena prisutnosti međunarodnog kapitalizma i vojno-političkog saveza (koji postoji da bi ga štiti) u britanskom društvu i ekonomiji. Nije sporno da moramo iznaći načina da zaustavimo i onemogućimo taj prodor, ali tek bi višestrano i realističko ekonomsko i političko razmišljanje moglo otkriti najdelotvornije puteve. Stanovište laburističke leve se u svom pojednostavljenom javnom vidu doima ne samo kao apstraktna prečica kroz sve ove stvarne teškoće već i kao stanovište u čijoj se samoj političkoj osnovi nalazi idealizacija poželjnih okolnosti i snaga praćena, iz potrebe da se odbrani od radikalnijih stavova, svođenjem realnih protivsnaga na apstraktne i daleke entitete. Ovde nikako nije reč o tome šta bismo mogli legalno uraditi, niti za šta bismo mogli dobiti podršku većine, već isključivo o jednoj širokoj borbi; a, ako je o tome reč, onda politička kampanja mora biti sredstvo mobilizacije realno postojećih snaga i to na najpogodnijoj mogućoj osnovi. Ne bi se moglo reći da je donošenje rezolucije, čak i u relativno učmalim sredinama, tek namerno izbegavanje neuporedivo teže političke realnosti. Ispravno shvaćeno, i to može biti sastavni deo procesa stvarne mobilizacije. Međutim, pojednostavljena retorika »gledanja samo sebe« zbilja izgleda kao izbegavanje. Osoben, ali krucijalan, primer te retorike nudi nam sledeći kontekst: da li je razumno, ako se ozbiljno zalazemo za evropsko nuklearno razoružanje, istovremeno predlagati prosto izlazak iz EEZ-a? U oba je slučaja nužno i moguće radikalno pregovaranje, a ono se može pre-

duzeti pre na evropskom nego li samo na britanskom nivou. Ni jedan od pregovaračkih koraka nije lak, ali sam iz razgovora stekao utisak da, u pogledu EEZ-a i nuklearnog oružja, trenutno preovlađuje raspoloženje nestrpljivog insistiranja na »neodložnom odlučnom unilateralnom činu« nakon kojeg bi *ad hoc*⁶ usledilo suočavanje sa svim radikalnim posledicama i radikalnim bitkama za koje bi, pak, bez sumnje, bio nužan preduslov maksimum pomno izgrađenog savezništva i saradnje. Pri tom, u ma kojoj od ovih borbi, a napose u borbi protiv polarizovanog hegemonizma nuklearnih saveza, realne šanse na uspeh ima jedino kombinovana akcija i to na evropskom nivou (naravno zasnovana na nacionalnim, u određenoj meri nejednakim i različito vođenim kampanjama). Upravo zbog toga moramo dosledno zastupati i razvijati *evropsku* pre nego unilateralno-britansku argumentaciju i ciljeve.

III. Socijalizam i sistemi nuklearnog oružja

Razumljivo je što će neki drugovi možda reći da je opasnost od nuklearnog rata tolika da treba da ostavimo po strani sve druge razloge i ujedini se radi ostvarenja razoružanja i mira. Svako ko se povremeno tako ne oseća zbilja potcenjuje pravu težinu neposredne opasnosti. Pri tom, bar neki od nas moraju istaći da je, prvo, specifično socijalistička analiza stvaranja i reprodukcije ovih opasnosti, mada nesumnjivo nepotpuna, još uvek relevantna; i, drugo, da se još uvek moramo oslanjati na specifično socijalističku analizu i mobilizaciju da bismo stvorili snage koje će stvarno biti u stanju da znatno umanje i konačno dokinu ove opasnosti.

Ovo nikad ne treba govoriti arogantno ili u okvirima kakve isključive retorike. Neodložna dužnost svih socijalista je da se pridruže zajedničkim kampanjama barem u sedam opštih oblasti: (a) u podizanju svesti javnosti u pogledu specifičnih i opštih opasnosti modernih raketno-nuklearnih i drugih oružanih sistema; (b) u razotkrivanju obmana u zvaničnim kampanjama koje se tiču mogućnosti »civilne odbrane« u slučaju nuklearnog napada; (c) u organizovanju pritiska javnosti da se iznude sve moguće mere ograničenja u naoružavanju i sporazumnog razoružanja; (d) u objavljivanju i objašnjavanju pojedinosti savremenog razvoja oružja i naoružanja i, s tim u vezi, kompleksa sadašnjih predloga, protivpredloga

⁶ Idealizovana projekcija laburističke vlade, pod »levim« vodstvom koja bi razrešila i sprovela takve mere mogla bi biti danas pogrešnija nego što je bila 60-tih godina, kada je nuklearno razoružanje pretežno za nju bilo vezano.

i dostignutog stupnja u pregovorima o ograničavanju naoružanja i razoružanju; (e) u organizovanju kampanja za otvaranje procesa pregovaranja ne samo među državama već i unutar pojedinih društava, da bi se tako stvorila opozicija arbitrarnim kontrolama tajnih i bezbednosnih službi; (f) u razotkrivanju stvarnih veza između programa nuklearne energije i nuklearnog oružja, isto kao i istine o određenom posledičnom širenju nuklearnog oružja (kao što recimo čini novoformirana Antinuklearna kampanja); (g) u protivljenju odomaćivanju proizvodnje i izvoza oružja kao dela ekonomske strategije razvijenog industrijskog sveta.

Lista je dovoljno teška, a ipak već oko mnogih od ovih problema postoji značajna javna aktivnost i uključenost socijalista. Preostaje još da se zapitamo da li postoji mogućnost za neki dodatni doprinos socijalista kako zajedničkim kampanjama tako i van njih. Ukazujemo na tri sfere kojima pripadaju eventualni odgovori: (I) odnosi između pojmova »vladajuća klasa« i »vojnoindustrijski kompleks«, što je očevidno od uticaja na problem uvođenja »eksterminizma« kao zamene za postojeće ili moguće kategorije socijalističke analize; (II) veoma složeno pitanje onoga što se u nekim krugovima naziva »socijalističkom bombom« ili »raketama međunarodne radničke klase«; (III) problem povezanosti između vojne i ekonomske krize.

Vladajuća klasa i »vojnoindustrijski kompleks«

Neosporno je ispravno identifikovati i istaći poseban kompleks proizvodnje oružja, vojnih, istraživačkih i državno-bezbednosnih interesa unutar savremenih razvijenih kapitalističkih društava. Takođe je neophodno identifikovati analogan premda ni približno identičan kompleks koji postoji u socijalističkim državama poput Sovjetskog Saveza i Kine. Ipak je gotovo sigurno pogrešno, prvo, spajati ove različite formacije u jedan jedini entitet i, drugo, davati prioritet ovim specifičnim kompleksima u odnosu na mnogo opštiji pojam kakav je vladajuća klasa. Problem treba analitički razdvojiti da bi se shvatila njegova posebnost u svakom od dva suprotna sistema, mada ipak postoje neke prethodne opšte crte. Vladajuća klasa, po samoj svojoj biti, poseduje monopol ili prevlast nad sredstvima otvorenog ili mogućeg nasilja. To nije posledica sistema nuklearnog oružja jer je upravo u pretežno nenuklearnim društvima posebna vojno-državno-bezbednosna formacija zadobila apsolutnu ili odlučujuću moć. U razvijenijim i složenijim ekonomijama

tek opštiji razvoj proizvodnje stvorio je druge važne formacije unutar vladajuće klase; pravi politički proces je, na ovom nivou, većma stvar promene odnosa među ovim formacijama nego ma kakve nužne dominacije. Vojno-bezbednosna formacija ima odlučnu prednost koja se i povećava u uslovima međunarodnog sukoba. No upravo zato što je njen proizvod nešto što je istovremeno i tako smrtonosno i toliko negativno ova formacija tek povremeno uspeva da ostvari stepen gospodarenja izvorima i politikom neophodan za obezbeđenje njenog postojanog vladanja. Stoga je istina da sadašnja trka u nuklearnom naoružavanju stvara uslove u kojima se povećavaju i mogućnosti dominacije. Međutim, vladajuća klasa kao celina još uvek ima i druge interese, kako neposredno vlastite tako i interes da osigura svoju stalnu dominaciju nad celokupnim životom društva, što nužno podrazumeva i zadovoljavanje rastućih nevojnih ekonomskih potreba i zahteva naroda. Njen politički interes je i da svoje osnovne ciljeve prikaže na opštiji način da bi za njih dobila potrebnu podršku ili pristanak. Otuda se ni jedna vladajuća klasa i *a fortiori* čitava jedna društvena formacija ne može svesti na vojno-bezbednosni element. Tačno je da se taj kompleks upravo sa svoje negativnosti kreće vlastitim putevima ka izvesnoj krajnjoj iracionalnosti u kojoj čitav društveni poredak postoji da bi ga opsluživao i snabdevao, ali je takođe tačno da i druge formacije vladajuće klase, da ne pominjemo druge klase, vrše stalan i snažan praktični pritisak druge vrste, te tek iz svega toga nastaje realna politika. Vidljive promene vojnih budžeta i opštijih političkih strategija ukazuju na postojanje ovih stalnih unutrašnjih i spolja podsticanih borbi.

Umesto detaljne analize ovih opasnih unutrašnjih formacija u okvirima različitih društvenih poredaka, možemo skrenuti pažnju na određene protivrečnosti. U kapitalističkim društvima vojne i srodne industrije ne mogu, bez obzira na svu kontrolu koju imaju nad istraživanjima, biti istinski vladajući sektor. Njihova uloga u sprečavanju cikličnih kriza i njihova povlašćena profitna stopa mogu ugroziti programe i interese kapitalističke klase u celini, dok njihovo veliko učešće u trošenju državnih prihoda može onemogućiti investicione programe i izazvati nepredviđenu krizu i društveno-ekonomsko nezadovoljstvo. Moguće je da je sadašnja kriza nevojne industrijske proizvodnje, čija je posledica velika nezaposlenost baš takav slučaj, pa je veoma značajno i to što upravo vladajuća klasa često napada »vojnoindustrijski kompleks«. Što se tiče centralizovanih socijalističkih sistema očividno je da nivo vojnih izdataka šteti ekonomiji

i da praktično ništa ne donosi ni jednom produktivnom sektoru. Ovde je povezanost između birokratske formacije vladajuće klase kao takve i njene nužne potpore, vojnog i državno-bezbednosnog sektora, drugačija. Suprotnost između neproaktivnog rukovodstva od apsolutnog monopola vlasti i sile stvarno je izuzetno opasna, ali na nju povratno deluju i vanjska zbivanja i posledice suprotnosti u okvirima protivnog sistema. Iz toga ne smemo izvlačiti zaključak o postojanju neke istinske nužnosti vezane za ovu formaciju niti pak tendencije dominiranja ovih moćnih unutrašnjih sektora. Celovita analiza mora obuhvatati i prepoznavanje »disfunkcionalnih« aspekata trke u naoružanju u oba društvena sistema.

»Socijalistička bomba« (sic)

Jednostrana verzija tvrdnje prema kojoj je sovjetski nuklearni sistem u stvari »socijalistička bomba« koju međunarodna radnička klasa treba da podrži, jedva da je vredna pažnje. Po samoj svojoj prirodi nuklearna oružja uništavaju sve stanovništvo, te nikako ne mogu biti klasno selektivna. Stvarna posledica ovakve tvrdnje je nemoćno otuđenje i, u krajnjem, izdaja svake radničke klase. Međutim, postoje i ozbiljniji argumenti poput stava koji je 1970.⁷ izneo Ernest Mandel. Ovakva razmatranja, umesto od apstraktnih pretpostavki o »međunarodnoj napetosti« i »opasnosti od rata«, polaze od činjenica imperijalističkog svetskog sistema, uključujući i njegovo nepomirljivo neprijateljstvo prema postojećim socijalističkim zemljama ali i prema svakoj nacionalnooslobodilačkoj borbi koja ugrožava imperijalističke ekonomske i strateške interese. Svi socijalisti koji na ovaj način analiziraju sadašnju svetsku krizu suočeni su s izuzetno krupnim problemom kad treba da priznaju, što je neizbežno, ogromne i do sad nezapamćene opasnosti nuklearnog rata; jer jedna je stvar držati se strategije pobeđe nad imperijalizmom, a posve druga pretpostavljati da je ikakva pobeđa uopšte moguća uz stravična razaranja nuklearnog rata.

Moguća su, onda, dva stanovišta. Prvo, kome se pre prepusta nego što se svesno usvaja, podrazumeva korišćenje opravdanog straha od nuklearnog rata, koji se na Zapadu i pored svega može slobodno ispoljavati, kao načina da se objektivno oslabi odbrambeni sistem imperija-

⁷ »Peaceful Coexistence and World Revolution«, u: Robin Blackburn, ur., *Revolution and Class Struggle*, London, 1978, str. 284—293.

lizma i time poremeti strateška ravnoteža. To što se desnica stalno poziva na ovu tvrdnju protiv *svake* kampanje za nuklearno razoružanje (često uz smešne pogreške u identifikaciji) ne bi nas trebalo učiniti slepim za činjenicu da to, u nekim slučajevima, može biti objektivno pa čak i subjektivno istina. Ovo priznati bilo bi znak intelektualnog poštenja svih pristalica tog stanovišta, a jednovremeno bi bilo radikalni primer nepacifističkog unilateralizma. Pogrešno u ovom stanovištu (kao uostalom i u svim taktikama i stavovima koji svesno ili nesvesno slede iz njega) je svakako nekritična identifikacija interesa socijalizma i antiimperijalizma sa sovjetskom *državom*. Bez sumnje je nužno protiviti se apsolutno i bez razlike svima koji žele da unište ili da ugroze sovjetsku državu i njene saveznike, socijalističku Kinu ili nove revolucionarne države. To podrazumeva radikalno opiranje nuklearnom naoružavanju, strategijama globalne prisutnosti i imperijalističkim vojnim savezima i režimima uvoznicima oružja u celini. Međutim, mora se razlikovati ova dužnost i obaveza svih socijalista od naivnih ili tobože naivnih stavova po pitanju središnje nuklearne konfrontacije. Postoji obaveza odbrane međunarodne radničke klase, ali pod tim se nužno podrazumeva radnička klasa u celini, u svakom od sistema i bez obzira na njih; ta se obaveza ne može ograničavati svesnim ili pak slučajnim projektovanjem interesa vojnog poretka jedne jedine države.

Drugo moguće stanovište je složenije, ali i adekvatnije. Ono polazi od činjenice primarnog i dugoročnog pritiska koji imperijalizam vrši na nove socijalističke i nacionalnooslobodilačke države, koji deformišu, često pogubno, realizaciju revolucionarnog socijalizma i demokratije. Takvo stanovište omogućava kako razumevanje tako i borbu protiv zlodela imperijalizma uz potpuno suočavanje sa svim posledicama koje za revolucionarne države, nove i stare, ima dugoročna militarizacija i produženo stanje političke opsade. Nije to nikakva neutralistička pozicija, jer je suštinski u interesu socijalizma brisanje i konačno ukidanje ovih opasnih i objektivno antisocijalističkih okolnosti. Otuda sve inicijative za razoružanje moraju biti pre svega upravljene na *neodvojive* procese slabljenja imperijalističke ofanzive i jačanje snaga socijalizma u borbi s onim formacijama koje ga sada deformišu. U tom smislu je neophodno, što se predloga tiče, pokloniti maksimum pažnje istinskim opštim interesima, a ne interesima ma koje postojeće države. Očito je da je opšti interes socijalizma razoružanje, pošto raketno-nuklearni sistemi objektivno jačaju blokovsku politiku, hegemonizam i centralizovane vojno-bezbednosne državne aparate.

Kampanja za evropsko nuklearno razoružanje, koja se upravo rađa, značajna je zbog svog isticanja ove teze. Zbog toga što se zalaže za istočno-zapadni reciprocitet, za stalno povećavanje demilitarizovanih zona, a samim tim i za stvaranje jednog stvarnog *političkog* evropskog prostora, ovo je jedina kampanja koja je posve u skladu s dugoročnim interesima svih evropskih socijalista. Biće veoma teško strogo se držati ovakvog usmerenja, ne samo u odnosu na pogrešna tumačenja i protivljenja, već i u našim vlastitim redovima. Biće nam potrebna stvarna podrška sovjetskih saveznika, a nju ćemo verovatnije dobiti budemo li jasno istakli da su naši predlozi za razoružanje sastavni deo naših obnovljenih nastojanja da izgradimo socijalizam u našim zemljama; da naši predlozi predstavljaju važan i težak raskid sa strategijom i ideologijom imperijalističkog i antikomunističkog saveza; i, najzad, da je stvarni reciprocitet, u čijim bi okvirima bio dopušten razvoj pokreta koji bi uživali široku podršku a ne prosto korišćenje mirovnih kampanja — bitan uslov uspeha svih ovih borbi. Veoma ozbiljno bi pogrešio svako ko bi na Istoku tumačio našu kampanju kao sredstvo u službi interesa blokovske politike i vojne premoći. S druge strane, za našu bi kampanju bilo isto tako pogubno ako bi, u ma kom trenutku, stvarno ili posredno, postala manipulisana.

Neophodne veze

Verovanje da je Evropa prostor centralne pukotine i konfrontacije nije nužna pretpostavka za podršku Kampanji za evropsko nuklearno razoružanje. Ovde je najopasnija nuklearna arena, ali odsudnih političkih borbi i opasnosti ima širom sveta. Doprinos socijalista politici nuklearnog razoružanja mora biti veći od proste saradnje, odnosno mora podrazumevati i solidarnost s borbama što se u trećem svetu vode protiv ekonomskog sistema imperijalizma, koji u globalnim razmerama reprodukuje glad i eksploataciju. Nije reč o tome da se kampanja za mir vodi zbog nekih ratnih ciljeva, već upravo o tome da danas postoji duboka povezanost između najaktualnijih i novih ratnih opasnosti i posebnih kriza svetskog imperijalističkog sistema. Upotreba vojne sile i zastrašivanja radi održavanja sistema moći i eksploatacije — na i nad sistemima vojno-strateškog značaja — i dalje predstavlja centralnu opasnost za mir. Da bismo to u potpunosti razumeli i objasnili moramo krenuti od poznatih i još uvek bitnih činjenica međunarodnog ekonomskog poretka ka sve novijim pojavama krize sirovina. Neodložna je oba-

veza zapadnih socijalista da na vreme izgrade stavove koji će im omogućiti da se protivstave i izbore protiv pokušaja obezbeđivanja sirovinskih izvora — slučaj nafte je trenutno najakutniji primer — vojnim, direktnim ili indirektnim, intervencijama. Takve intervencije će, naravno, nastojati da pridobiju podršku javnog mnjenja pozivajući se na zaštitu našeg (povlašćenog) »načina života«. Imajući u vidu sve posledice nezaposlenosti i lišavanja kojima je pogođen radni narod Zapada, ni jedan socijalista ne može smatrati da će se lako izići na kraj s ovim nastojanjima. Međutim, ta aktivnost nije ni u kakvoj suprotnosti s kampanjom za nuklearno razoružanje. Naprotiv, ako se ne bude razvila borba te vrste, mnogo izolovanije kampanje za mir mogle bi jednostavno propasti. Ova razmatranja su relevantna i za u ovom trenutku osnovni problem tradicionalne povezanosti između protivljenja naoružavanju i opozicije nezaposlenosti i socijalnim lišavanjima. Još uvek postoji stvarna veza između u suštini nekorisnih vojnih izdataka i siromaštva i lišavanja ostalih delova jednog društvenog poretka. No ni ovde, kao ni drugde, ne postoji jednostavni povratak na *status quo ante*. Možda ćemo se suočiti sa starim problemom reakcionarne povezanosti između naoružavanja i porasta zaposlenosti. Očuvanje mira i standarda dostojnog življenja u starom kapitalističkom svetu, međutim, postavlja pred nas nove i bitne probleme promene. I nije to samo stvar ukidanja nepotrebnih i nejasnih vojnih izdataka, pa čak ni preusmeravanja ulaganja ka alternativnoj civilnoj proizvodnji. Promene će morati da obuhvate radikalne preobražaje, unutrašnje i vanjske, a ne tek jednostavne preokrete i ukidanja. Bez obzira na teškoće koje takva transformacija podrazumeva, ona mora biti osnovni prioritet u okviru programa svake aktivnosti za mir.

Mogao bi se steći utisak da to još povećava za našu sadašnju snagu ionako prevelik teret. No to je poenta ove rasprave. Srećom je još uvek moguće stvarati pokrete za mir i razoružanje koji bi počivali na najopštijim ljudskim osnovama. Njihov ponovni razvoj predstavlja važnu pobedu nad kulturom i politikom nasilja. Neophodno je, kako za njihovu intelektualnu adekvatnost tako i za širinu podrške koja im je potrebna, da prevaziđu dirljivo i časno odbijanje koje je za sada još uvek svojstveno većini ovih pokreta. Danas je, više no ikad, da bi se stvorio mir nužno stvoriti nešto više od mira. Da bismo odbacili nuklearno oružje, nužno je da odbacimo mnogo više od njega. Ako odbijanje ne bude bilo povezano sa stvaranjem, ako protest ne bude bio praćen i potpomognut praktičnom konstruktivnošću, onda će naša

snaga ostati nedovoljna. Da nada postane stvarnost, a ne da beznađe učinimo uverljivim — na tome se mora zasnivati naše preuzimanje, izmena i vođenje kampanja.

(Raymond Williams, »The Politics of Nuclear Disarmament«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso Editions and NLB, London, 1982, str. 65—85)

Prevela Vera Vukelić

Roy Medvedev
Zhores Medvedev

SSSR I TRKA U NAORUŽAVANJU

Suočeni s onim što je Edward Thompson nazvao »sadašnjom ratnom krizom« rado prihvatamo poziv naših drugova iz zapadnoevropskih mirovnih i antinuklearnih pokreta i pridružujemo se zajedničkom projektu dijaloga i akcije. Želimo uveriti naše drugove da, uprkos zvaničnih medijskih barijera — i zapadnih i istočnih — njihov glas dopire do sovjetskih građana, koji su, i sami, duboko zabrinuti za mir u Evropi i svetu. Upravo zbog ozbiljnosti sadašnje situacije moramo strpljivo nastojati da razumemo unekoliko drugačije pretpostavke i iskustva, na kojima počivaju naša viđenja sadašnje krize. Posebno bismo hteli da se osvrnemo — kritički, ali blagonaklono — na argumente što ih je u prilog Pokreta za evropsko nuklearno razoružanje nedavno izneo Edward Thompson, pozivajući levicu da o njima raspravlja. Izuzetno je važno da snage koje se bore za mir na Zapadu shvate zbog čega deo Thompsonove rečite argumentacije ne bi kod snaga mira u Sovjetskom Savezu naišao na isto prihvatanje i odobravanje.

Pod »snagama mira« ne podrazumevamo ni zvaničnu sovjetsku birokratiju ni partijski aparat, nego obične sovjetske građane, čiji je antiratni stav uslovljen, između ostalog, i istorijskom tragedijom — još uvek prisutnom u svesti svih generacija — s dvadeset miliona mrtvih i još toliko ranjenih i invalida nakon nemačke invazije. Držimo da bi obični sovjetski građani posebno teško mogli prihvatiti Thompsonovu tvrdnju — centralnu u njegovoj analizi »eksterminizma« — da SAD i SSSR snose jednaku odgovornost za sadašnju krizu. Sem toga, ni sami

se kao borci za socijalističku demokratiju u Sovjetskom Savezu (pa otud, kao »sovjetski disidenti«) ne bismo mogli složiti s onim što nam se čini odveć fatalističkom Thompsonovom procenom. Mislimo da Thompson, uvođenjem simetrije između agresivnih impulsa američke ratne mašine i jednako »opasnog inercijskog poriva« sovjetskog vojnoindustrijskog kompleksa, previđa značajne razlike koje postoje između američkog i sovjetskog društva. Za nas je, a u interesu realnog shvatanja sadašnje krize i zadatka mirovnog pokreta, neprihvatljiva postavka o funkcionalnoj ekvivalenciji »unutrašnjih struktura hladnog rata« u oba bloka.

Po našem mišljenju, takve ideje zaklanjaju osnovne različitosti koje postoje u bipolarnoj konfrontaciji — bilo da je reč o institucionalnoj ulozi vojnih ulaganja, zvaničnom odnosu prema primeni nuklearnog oružja, istoriji ranijih pokušaja ograničavanja u naoružanju, načinu kako javnost vidi nuklearnu politiku, problemu širenja nuklearnog oružja ili pak krajnjoj logici strateškog nadmetanja. U ovom tekstu nastojaćemo da ukažemo na neke od asimetričnosti koje smatramo najrelevantnijim za razumevanje porekla sadašnje faze trke u naoružavanju. Istina je, naravno, da su zapadna društva dostupnija analizi nego SSSR, gde se državne odluke drže u mnogo većoj tajnosti, a informacije o vojnoj strategiji i tehnologiji se naročito strogo kriju od građanstva. Dok budu čitali naš pokušaj da situiramo akcije i reakcije SSSR-a u poratnom razdoblju, čitaoci bi valjalo da imaju u vidu ovo ograničenje: u nekim slučajevima je jedino moguće praviti spekulacije o pojedinim potezima Sovjetskog Saveza. Bez obzira na znatno otvoreniji karakter američkog društva, ukazivaćemo na to da je uloga sukcesivnih američkih administracija, bila i ostaje, sve provokativnija i sve manje predvidljiva u globalnim uzajamnim odnosima Istoka i Zapada.

Sovjetski vojnoindustrijski kompleks?

U svim modernim industrijskim društvima postoje vojnoindustrijski kompleksi, ali je kontrola nad njim slabija u Sjedinjenim Državama nego u SSSR-u. Interesi sfere vojnoindustrijskog istraživanja, bez sumnje, znatno utiču na opredeljivanje za određeni tip oružja i način njegove proizvodnje, ali bi bilo pogrešno i pomisliti da su ti interesi ikad bili odlučujući u dugoročnoj strateškoj politici sovjetske vlade — pod Staljinom, Hruščovom ili Brežnjevom. Ovaj kompleks nije, kao u SAD, »država u državi«, nego sastavni deo države. Stoga smatramo da

Edward Thompson greši kad veruje da bi u Sovjetskom Savezu ikad »današnja opasna vojna tehnologija (mogla da razori) svaki trenutak politike«. Sovjetski sistem je za to odveć konzervativan i birokratizovan. Tamo gde vlada i partijski aparat ne daju slobodu akcije čak ni urednicima malih i beznačajnih provincijskih izdanja; gde je svako javno prikazivanje neke drame ili filma uslovljeno prethodnom posebnom projekcijom u Ministarstvu kulture; gde je zabranjeno stvaranje profesionalnih udruženja van partijskog i državnog okrilja; gde niko ne može otići u inostranstvo bez dozvole nekoliko raznih partijskih »komisija za putovanja« (da ne pominjemo lokalne i oblasne policijske organe) — da li je uopšte zamislivo da bi vojni stručnjaci koji upravljaju sovjetskim ICBM-ovima mogli da ih lansiraju a da se o tome prethodno ne odlučuje kolektivno na najvišim partijskim i državnim instancama? Premda nam nije poznata tačna struktura komandovanja unutar sovjetskih nuklearnih snaga, verovatna je pretpostavka o postojanju strogog i obuhvatnog obezbeđenja protiv svake mogućnosti realizacije slučajne ili namerne inicijative na ma kojem izolovanom nivou vojne hijerarhije.

Ima i drugih razloga koji uslovljavaju da spoj vojnih i industrijskih interesa u SSSR-u predstavlja znatno slabiji i manje nezavisan kompleks no u Sjedinjenim Državama. Ni radnici ni direktori u fabrikama oružja ne boje se gubitka zaposlenja u slučaju prelaska na civilnu proizvodnju; zapravo bi većina radnika to verovatno rado prihvatila jer bi tada prestale opasnosti kojima ih izlaže rad u proizvodnji oružja. Naučnici i istraživači bi, isto tako, prihvatili veoma rado prelazak na civilne projekte, pošto se njihov rad sada drži u dubokoj tajnosti i za njega, razume se, ne dobijaju nikakva javna priznanja, te se, stoga, u znatnoj meri osećaju frustriranim. Dobar primer je pokojni Sergej Koroljev, tvorac sovjetske raketne tehnologije, koji je sve do smrti 1966. bio u zemlji potpuno nepoznat. Oficirski kor je komponenta od drugorazrednog značaja u sovjetskom političkom ustrojstvu i nije u dovoljno jakoj poziciji da bi kontrolisao vojne nabavke. Pored toga, za razliku od SAD — gde surevljivost između pešadije, mornarice i vazduhoplovstva oduvek podstiče »hiperprodukciju« oružja — u jedinstvenijoj i subordinativnijoj strukturi sovjetske vojske međurodovski rivalitet je gotovo beznačajan činilac. Najzad, članovi Politburoa su po pravilu ljudi čije karijere imaju širu osnovu no što je slučaj s većinom američkih političara i vladinih birokrata, te su stoga slabije vezani uz posebne interesne grupe i manje ovisni od njihove podrške u očuvanju vlastitih položaja.

Hladnoratovski način gledanja

Vratimo se načinu na koji svaka od strana vidi onog drugog učesnika u hladnom ratu. Postoje bar tri scenarija zbivanja koja bi dovela do potpune nuklearne »razmene«: čin svesne namerne agresije, prethodni udar da se predupredi agresija druge strane i odmazda. Ako se poprište mogućeg nuklearnog rata suzi na Evropu, onda je verovatnoća da ma koja od strana povede *Blitzkrieg* bezmalo jednaka nuli. U Evropi, po našem mišljenju, više nema nikakvih pograničnih sporova, nikakvih »danciških koridora«, ni revanšističkih težnji, koji bi izazvali onakve krize kakve su prethodile ranijim svetskim ratovima. Čak i da se prihvati viđenje američke hladnoratovske desnice i pokuša zamisliti (kao u bestseleru Fredericka Forsytha *The Devil's Alternative* /Đavolova alternativa/) da je Sovjetski Savez prinuđen ekonomskim razlozima da izvrši invaziju Zapadne Evrope bilo bi, razume se, apsurdno i pomisliti da bi je prethodno razorio nuklearnim oružjem i zagadio radioaktivnim otpacima. I agresija Zapada na SSSR ili Istočni blok, koja bi uzrokovala sovjetsku nuklearnu odmazdu, čini se jednako neverovatnom. Ono što preostaje je prvi udar, a njega je moguće zamisliti samo pod uslovom da jedna strana iskreno veruje ili da pouzdano zna za predstojeću nameru agresiju druge.

Problem — i moguća pogubna opasnost — jeste u velikoj razlici između »iskrenog uverenja« i »pouzdanog znanja«. »Iskreno uverenje« je posve subjektivna kategorija koja dopušta različita tumačenja i različite pripisane im verovatnoće. Evolucija strateške trke u naoružavanju posle Hirošime se, po našem mišljenju, delom zasnivala upravo na ovakvom problematičnom, subjektivnom viđenju namera i svetonazora protivne strane. Razmotrimo li, recimo, javna objašnjenja zapadnih rukovodstava za »modernizaciju« (u stvari za kvalitativno novo naoružanje i eskalaciju) nuklearnog arsenala NATO-a, pokazuje se da ona počivaju na »iskrenom uverenju« u postojanje agresivnih namera SSSR-a prema Zapadnoj Evropi. Čak i kad zapadni mediji imaju liberalno viđenje sovjetskog ponašanja, njihova je pretpostavka da ga je gotovo uvek moguće smatrati suštinski sličnim američkom. Walter Cronkite je u nedavno prikazanoj CBS-ovoj dokumentarnoj emisiji o opasnosti od izbijanja nuklearnog rata (»Odbrana Sjedinjenih Država«) — koja je veoma razdražila Weinbergera i Pentagon — posetio Moskvu »da bi video kakav opšti utisak o nama ima neprijatelj«. Oni, a to nimalo ne iznenađuje, pokazuju tendenciju da vide Ameriku kao agresora i lako se, pri tom, po-

zivaju na dugu listu grehova...« Gospodin Cronkite zaključuje: »Ko su ovi Rusi? To niko pouzdano ne može reći. No, ako je njihovo viđenje Amerike tako iskrivljeno kako nama izgleda, onda i naše viđenje Sovjetskog Saveza može takođe biti iskrivljeno. Pošto nikakvog istinskog dijaloga nema, isti stari strahovi i sumnje i dalje vladaju našim odnosima.«

Uz to je pretpostavka o postojanju osnovne simetrije u načinima ponašanja neosnovana, pogotovu kad je reč o sovjetskom viđenju namera zapadnoevropskih sila. Kakvog bi dokaza među sovjetskim građanstvom našao za strah od *evropske* agresije televizijski komentator iz Norveške, Švedske, Grčke, Francuske, Italije, Holandije ili Španije? Bezmalo nikakvog. Ne bi bilo »duge liste grehova« ni protiv jedne od ovih zemalja. Zapadna Nemačka je unekoliko izuzetak jer su se, zbilja, sve negde do 1958—1962. godine obični ljudi i delovi zvaničnih struktura još uvek pribojavali mogućih revanšističkih težnji nemačke desnice. Sećanja na nacističku agresiju bila su odveć sveža te se nisu mogle potisnuti sve sumnje u krajnje namere Bona bez obzira na zdrav razum. No, strah od »nemačke opasnosti« je lagano slabio, naročito s nastajanjem »istočne politike« i, premda još nije posve iščezao, više nije značajan činilac u formiranju opšteg sovjetskog stava prema Zapadnoj Evropi. Da kakav rat ili slučaj dovede do uništenja Pariza, Londona, Rima, Amsterdama ili Madrida, to bi svako u Rusiji doživeo kao ličnu tragediju. (Da li Britanci ili Italijani osećaju isto za Moskvu ili Lenjingrad?) Nisu projektili Varšavskog pakta i njegove tenkovske divizije okrenuti danas ka Zapadu zato što ma ko u Sovjetskom Savezu ozbiljno smatra da Zapadna Evropa, po sebi, stvarno ugrožava sigurnost SSSR-a, nego pre zbog toga što je Evropa već godinama osnovna »operativna vojna pozornica« Sjedinjenih Država. Razlika je veoma značajna.

Ako stvarno ne postoji suštinski antagonizam između SSSR-a i Zapadne Evrope ni u pogledu spoljnopolitičkih ciljeva SSSR-a ni u načinu viđenja njegovih stanovnika, ipak ostaje da se objasni otkud toliki strah od SAD u Sovjetskom Savezu. Stoga ćemo nastojati da pojasnimo opštu stratešku situaciju u kojoj je *odbrana* postala opsesija sovjetskog rukovodstva. Napetost između Istoka i Zapada je naizmenično prolazila faze konfrontacije i detanta, krize i popuštanja. Postojala su i dva povoljna razdoblja — oba inicirana sa sovjetske strane — kada se činilo mogućim stvaranje osnova za saradnju koja bi vodila uzajamnom usporavanju trke u naoružavanju. Prvo je bilo doba Hruščovljeve politike »miroljubive koegzistencije« (1955—1963) a drugo Brežnjevljeva

strategija »detanta« (1971—1979). Najvažniji sporazumi sklopljeni u ovim periodima relativne razboritosti bili su zabrana nuklearnih proba u atmosferi i, kasnije, SALT I. SALT II — koji zapadna štampa često smatra žrtvom afganistanskih događaja — bio je zapravo fatalno doveden u pitanje otporom desnih snaga u američkom Senatu i Carterovoj administraciji, mesecima pre sovjetske intervencije u Afganistanu.

Ovde moramo istaći bitnu razliku u stavovima Zapadne Evrope i Sjedinjenih Država prema Sovjetskom Savezu pa, samim tim, i u njihovim viđenjima sadašnje krize u odnosima između supersila. Sovjetski Savez je za zapadnoevropske zemlje država s kojom one žive vekovima: Rusija se — i pre i posle revolucije — uglavnom posmatra u okvirima evolucije tradicionalnog evropskog državnog sistema. Na politički poredak u SSSR-u gleda se kao na dugoročni ishod istorijskih tokova evropskog razvoja za koje sama Rusija ne snosi uvek najveći stepen odgovornosti. U Zapadnoj Evropi postoji svest o tome da je prvi svetski rat vodio neizbežnom slomu carske Rusije; da je drugi svetski rat učinio SSSR vojnom velesilom, čija se težnja da preduzme sve raspoložive mere da bi osigurala svoj opstanak i izbegla mogućnost da se ponovi katastrofa od 22. juna 1941. godine u Evropi smatra razumljivom. U Rusiji je 1944—1945. postojalo jednodušno osećanje da njene strateške granice moraju biti znatno pomerene: Rumunija, Mađarska, Bugarska i istočna polovina Nemačke bile su okupirane kao bivše neprijateljske zemlje, a zapadno mnjenje je to odmah prihvatilo.

Stvaranje narodnih demokratija u ovoj zoni se, pak, uglavnom smatra uspostavljanjem »satelitske« oblasti bez šire podrške — čak i kad se priznaju strateški interesi SSSR-a u Istočnoj Evropi. Ovde je primetna izvesna, mada ne i apsolutna, razlika u stavu Zapadne Evrope prema Istočnoj Evropi na jednoj, i samom Sovjetskom Savezu, na drugoj strani. Osim toga, zapadnoevropska društva ne pate od iracionalnog straha zbog komunističkog karaktera Sovjetskog Saveza kao takvog, pošto marksistička ideologija i komunističke partije u njima već dugo igraju značajnu ulogu u javnom životu.

Američki stav prema SSSR-u se tokom vremena značajno menjao. Valja se podsetiti relativne odsutnosti Sjedinjenih Država iz devetnaestovekovne evropske politike i činjenice da je Rusija postala važna za američku spoljnu politiku tek posle Oktobarske revolucije. Dok Zapadnoevropljani pokazuju tendenciju sagledavanja SSSR-a kao legitimne države, kao poslednjeg preživelog od svih evropskih carstava nakon propasti britanskog i francus-

kog imperijalnog sistema, Amerikanci još uvek često vide Rusiju kao izvor svetske revolucije i levičarske »subverzije«. Evropski politički vođi oduvek su imali posla sa značajnim lokalnim socijalističkim pokretima od kojih su mnogi znatno stariji od sovjetskog komunizma. U Sjedinjenim Državama, međutim, nikada nije postojala uticajnija nacionalna partija levice, te im to iskustvo potpuno nedostaje. Utoliko su nepostojanje američkog socijalizma i dugo nebavljenje američke politike poslovima evropskog državnog sistema doprineli da racionalno razumevanje međunarodne politike u Sjedinjenim Državama ostane slabo razvijeno. Jednostrano američko viđenje Sovjetskog Saveza i snažna levica u Francuskoj i Italiji pred kraj drugog svetskog rata u velikoj meri su odredili ono osnovno usmerenje Sjedinjenih Država koje je docnije dovelo do takozvanog »hladnog rata« — usmerenje koje je potom potvrdila i konsolidacija sovjetske kontrole u Istočnoj Evropi.

Strateška ravnoteža snaga

U kojoj je meri hladni rat bio ujedno i reakcija američkog kapitalizma na stvarnu vojnu opasnost koju je za njega predstavljala Crvena armija? Sovjetske snage koje su na Elbi i Dunavu pozdravile američke i britanske trupe bile su, bez sumnje, najjača kopnena vojska u istoriji. Bez obzira na ogromne ratne žrtve, Sovjetski Savez je 1945. godine imao armiju od tri stotine divizija, dobro i moderno naoružanu i izuzetno pokretne tenkovske jedinice. Sovjetski analitičari — a s njima se slažu i mnogi istaknuti zapadni istoričari — drže da je američka odluka o razaranju Hirošime i Nagasakija avgusta 1945, kada je japanska predaja već bila gotova stvar, bila demonstracija sile prevashodno namenjena zastrašivanju SSSR-a. Razmatranja koja se bave vojnom snagom sovjetske države na kraju drugog svetskog rata većinom previdaju veoma važnu činjenicu da, i pored ekstenzivne modernizacije sovjetskih oružanih snaga tokom samog rata, jedna vrsta konvencionalnog naoružanja — strateški bombarderi — nikada nije imala prioritet. Sovjetsko vazduhoplovstvo je bilo jamačno dobro opremljeno mnogim tipovima novih borbenih aviona i lakih bombardera za pokrivanje kopnenih akcija, ali su mu nedostajali strateški bombarderi i ono stvarno nikada nije ni pokušalo da izvede velike napade na nemačke gradove i industrijske centre. Sjedinjene Države i Britanija su tokom rata imale monopol u strateškom bombardovanju. Kada se tome pridružilo i ekskluzivno posedovanje atomskog oružja (i do-

kazana spremnost da se ono upotrebi), što je trajalo za Trumanove administracije 1945—1949. godine, onda je posve jasna vojna neravnopravnost Sovjetskog Saveza na samom početku hladnog rata. Američkoj nadmoći je doprinelo i to što je SSSR, suočen s neodložnom obnovom zemlje, bio prinuđen da demobilise veliki broj vojnika i znatno smanji svoje vojno prisustvo u Evropi u istom razdoblju.

Upravo u ovoj fazi američkog nuklearnog monopola počelo je da se formira sovjetsko viđenje agresivnih namera Sjedinjenih Država. Uz sve znatne vojne redukcije koje je — nesumnjivo preko volje — Staljin izvršio, SAD nisu ni korak učinile ka stvaranju trajnog mira. I pored nepostojanja ma koje druge nuklearne sile na svestu, Sjedinjene Države su ubrzavale razvoj svog nuklearnog arsenala i flote specijalnih bombardera, kojima su mogle napasti bilo koju tačku u SSSR-u. Niko nije ni pokušavao da skrije cilj američkog poduhvata: generali Pentagona su slobodno govorili o nuklearnoj nadmoći svoje zemlje i predstojećem »američkom stoleću«. U međuvremenu su ratom razorene zapadnoevropske i mediteranske zemlje, kojima je bila neophodna američka ekonomska pomoć, otvorile vrata stvaranju američkih vazduhoplovnih baza kao okruženja oko SSSR-a. Tako se niz baza protegao od Islanda, Britanije, Francuske, Italije, preko Grčke i Turske, do Japana i Aljaske. Pre no što je Sovjetski Savez bio u stanju da proizvede samo jednu, i to primitivnu, termonuklearnu bombu, SAD su ih već imale na stotine. Čak i posle prve sovjetske bombe — a to se često zaboravlja — Amerikanci su i dalje imali monopol u njihovom transportovanju. Nikakva stvarna nuklearna opasnost nije pretila Americi početkom 50-tih godina, jer Sovjetski Savez nije imao ni jedan jedini bombarder koji bi mogao preleteti okean. Strateška dominacija Sjedinjenih Država bila je potpuna i u tom razdoblju (i jedino tada) postojao je posebni program izgradnje specijalnih atomskih skloništa u blizini vladinih ustanova i velikih stambenih blokova u Moskvi i drugim gradovima — jasni pokazatelj sovjetskog straha. Strateški odnos ostao je suštinski nepromenjen čak i posle proba prvih sovjetskih interkontinentalnih projektila 1957. (Koroljevljeve *semerka*). Bez obzira na utisak koji je izazvalo lansiranje prvog »sputnjika«, rani sovjetski ICMB-ovi bili su krajnje nepouzdana, malobrojna i zastajali su iza američkih B-52.

Upravo u kontekstu ove stalne strateške neravnoteže (u američku korist) Hruščov je počeo da ostvaruje svoju politiku »miroljubive koegzistencije« i nastojanja da se zabrane atomske probe. Neuspeh ove politike se često vezuje za kubansku raketnu krizu, ali su zapravo časne Hruščovljeve inicijative u pogledu razoružanja bile mirane znatno pre toga američkim oklevanjem da odustanu od povremenih špijunskih letova iznad sovjetske teritorije. Mnogi se na Zapadu, a i u SSSR-u, sećaju dramatičnog obaranja aviona U-2 kojim je pilotirao Francis Gary Powers 1960. godine, kao i potonjeg većeg Hruščovljevog uterivanja Eisenhowera u laž. Međutim, ni Hruščov ni američki izvori nisu nikada rekli celu istinu o aferi U-2: sovjetskom je rukovodstvu bilo odveć neugodno da prizna kako godinama nije u stanju da spreči američke špijunske letove iznad najvećih industrijskih centara u SSSR-u obavljane na visini od 70.000 stopa; vladi Sjedinjenih Država bilo je stalo da umanjí političku štetu proisteklu iz razotkrivanja njenih ranijih neistinitih tvrdnji i njihovih posledica. U stvari je američka odluka o špijunskim letovima iznad sovjetske teritorije doneta još za Staljinova života, i to ne samo zbog vojne špijunaže, već i radi političkog zastrašivanja. Sovjetska vlada se s početka nije javno tužila zbog ovih letova ali je ulagala poverljive proteste koje je Vašington odbacivao. Kako je to Hruščov kasnije opisao u svojoj autobiografiji: »Amerikancima je bilo savršeno jasno da nisu u pravu. Znali su da nam misija svakog od tih aviona donosi velike glavobolje... Bili smo siti i umorni od toga da stalno budemo izloženi nečasnim postupcima. Oni su ove letove vršili da bi nam pokazali našu nemoć. E, pa više nismo bili nemoćni.« Datumi ovih letova su, uz to, često radi posebnog efekta, bili birani tako da se poklope sa sovjetskim nacionalnim praznicima i paradama. U-2, koji je najzad srušen prvom pravom sovjetskom antiavionskom raketom, bio je u špijunskoj misiji na dan prvomajske parade na Crvenom trgu; uzleteo je iz Pešavara u Pakistanu, preleteo Afganistan i Ural na putu ka Lenjingradu i američkoj bazi u Norveškoj, a oboren je u blizini industrijskog centra Sverdlovsk.

Čini se da je Hruščov očekivao neku vrstu izvinjenja od Eisenhowera za Powersov let: upravo se bio vratio iz posete Sjedinjenim Državama, a i inače je otišao dovoljno daleko u želji da dokaže svoju privrženost politici »miroljubive koegzistencije« — tome je čak žrtvovao dotle dobre odnose SSSR-a s Kinom. Da bi uopšte moglo doći do pariskog sastanka na vrhu, sovjetsko rukovodstvo je

očekivalo nešto zauzvrat s američke strane. Kada je Eisenhower, umesto toga, pokušao da opravda špijunske letove, pariski sastanak je propao. Ova epizoda je utoliko imala simbolično značenje. Špijunski letovi su bili izraz osionosti zbog tehnološke nadmoći Sjedinjenih Država nad SSSR-om, koja je trajala sve od 1945. godine. Pošto su Amerikanci odbili da se odreknu ovakvog kršenja međunarodnog prava, i to u periodu »odmrzavanja« 60-tih godina, bilo je jasno da Vašington ne prihvata nikakvu ravnopravnost u pregovaračkom procesu te su i pregovori o razoružanju postali bespredmetni. Kasnije je Hruščov pisao u svojim memoarima: »S naše tačke gledišta, ovakvo špijuniranje je bilo rat — rat vođen drugačijim sredstvima... Amerikanci su koristili vojna sredstva i nije ih večno mogla spasavati njihova tehnologija.«

Mnogo godina je prošlo od epizode sa avionom U-2 ali je osnovni američki stav ostao nepromenjen: potonje administracije su jasnu vojnotehnološku prednost SAD nad SSSR-om pretvorile u preduslov bilo kakvih ozbiljnih pregovora. Gledano s druge strane, to znači da je svaka značajnija tehnološka inovacija u nuklearnom naoružanju — nuklearne podmornice, MIRV-ovi, krstareće rakete, neutronska bomba i tako dalje — potekla od Amerikanaca. Sjedinjene Države nisu u pregovaračkom procesu videle način da se prekine dalji razvoj novih sistema za uništavanje; one se, naprotiv, drže shvatanja po kojem su nova strateška oružja sredstvo koje će prinuditi Sovjetski Savez da pristane na nepromenljivost poratne vojne i političke neravnoteže. Do 1965—66. Sovjeti nisu posedovali ni jedno jedino sredstvo kojim bi mogli neposredno ugroziti američku teritoriju, dok su SAD mogle da dopru do svih delova SSSR-a. Otuda je netačno govoriti danas o nekoj »novoj« nuklearnoj opasnosti po Evropu; još od 1949. godine logika trke u naoružavanju podrazumeva Zapadnu Evropu kao jedinog stvarnog taoca atomskog rata. Sjedinjene Države su bile relativno bezbedne te su, upravo zbog toga, braća Kennedy i mogla onako samouvereno da prete vojnim akcijama u doba kubanske krize.

SSSR je posle neuspelog sastanka na vrhu u nekoliko navrata pokušao da oživi proces razoružanja. Da su te inicijative uspele, svet ne bi bio svedok velike trke u naoružavanju koja je potom usledila a velesile bi bile u stanju da uspostave neku vrstu racionalne stabilizacije svojih odbrambenih sistema. Kao što je Hruščov dva puta shvatio — tokom afere sa U-2 i kubanske krize — jedini put ka ozbiljnim pregovorima bio je da Sjedinjene Države shvate »da ih njihova tehnologija ne može već-

no spasavati«. Stoga je potonje sovjetsko rukovodstvo, posle kubanskog ultimatum a i neuspeha diplomatskih inicijativa, odlučilo da uloži ogroman napor da bi se dostigla pouzdana sposobnost odvr aćanja. Tek krajem 60-tih i početkom 70-tih godina, dok su SAD bile zabavljene vijetnamskom kaljugom, SSSR je uspeo da proizvede sredstva teške nuklearne odmazde namenjena teritorijalnom delu Sjedinjenih Država. Ova promena vojnotehnoške ravnoteže je, uz posledice američkog poraza u Indokini i vatergejtskog skandala, dovela do promene američkog odnosa prema pregovorima o razoružanju. Odjednom je dijalog s bezbožnim komunistima postao moguć, pa čak i potpisivanje i ratifikacija SALT-a I.

I na kraju, veoma je važno shvatiti da za američko i sovjetsko rukovodstvo nasleđe epohe U-2 ima posve drugu težinu. Američka administracija je za dvadeset godina, koliko je proteklo od obaranja Powersa, nekoliko puta potpuno promenjena: po svemu sudeći, Fordu i Carteru — a pogotovu Reaganu danas — i ne padaju na pamet afera U-2 i sećanja na deceniju američkih namernih povreda sovjetskog odbrambenog sistema. Sovjetsko rukovodstvo se, pak, ovih zbivanja i suviše dobro seća. Andrej Gromiko bio je ministar spoljnih poslova i pre dvadeset godina; predsednik Vrhovnog sovjeta bio je Leonid Brežnjev; današnji ministar odbrane onda je bio vicepremier Dmitrij Ustinov; sadašnji šef KGB-a, Jurij Andropov, onda je bio sekretar odeljenja za odnose sa inostranstvom CK; Mihail Suslov, današnji glavni ideolog, bio je onda drugi sekretar CK; ondašnji šef političkog odseka Crvene armije, Aleksej Jepišev, i danas je na istoj dužnosti. Iako možda njihovo viđenje američke politike i nije sasvim ispravno, ono se svakako zasniva na neuporedivo dužem i bogatijem ličnom iskustvu no što je slučaj s načinom na koji sovjetsku politiku vidi sadašnja američka administracija.

Pomeranje strateške ose

Konfrontacija između »Istoka« i »Zapada« stara je koliko i Rusija kao velika sila, dakle datira još od XVIII veka. Na ruskom tlu su se bile mnoge presudne bitke savremene svetske istorije: Napoleonova invazija 1812, Krimski rat 1854—55, istočni front u prvom svetskom ratu 1914—17, intervencija sila Antante u građanskom ratu 1918—21, kao i nacistička agresija 1941—45. godine. Osnovni američki strateški cilj postala je, po završetku drugog svetskog rata, odbrana Zapadne Evrope utemeljena na potpunoj američkoj nuklearnoj i vazduhoplov-

noj nadmoći. Sjedinjene Države su bile dvadeset godina u stanju da, zahvaljujući svojim bazama u Evropi, Turskoj i Japanu uslovno nekažnjeno napadnu centralni deo Sovjetskog Saveza koji je raspolagao tek ograničenim mogućnostima odmazde prema Zapadnoj Evropi i Japanu. Američki kontinent bio je bezbedan, a Pacifik i Atlantik su bili najbolja zaštita Sjedinjenih Država sve dok SSSR nije posedovao ni stratešku avijaciju ni nuklearne podmornice i pouzdane interkontinentalne rakete. Samopuzdanje zbog nuklearne nadmoćnosti i *de facto* imuniteta na nuklearnu odmazdu omogućavali su američkim administracijama da, sve do kraja 60-tih godina, vode politiku aktivne konfrontacije. Odnosi između SSSR-a i Zapadne Evrope su se u istom razdoblju povoljno razvijali — delom i zato što bi obe strane u opštem ratu izgubile sve. Osa »istočno-zapadne« konfrontacije se od tradicionalnog — Zapadna Evropa-Rusija — pomerila ka odnosu SAD-SSSR. Sa slabljenjem velikih evropskih imperija postepeno je opadao i relativni i apsolutni značaj Zapadne Evrope u svetskoj politici a rastao udeo u globalnom odnosu snaga zemalja trećeg sveta, nekadašnjih evropskih kolonija.

Američko rukovodstvo je u osvit naftne krize 1973—74. počelo uvidati da je došlo do bitne promene u geoekonomskoj i vojnoj ravnoteži snaga. Uspešna modernizacija sovjetske mornarice kao i razvoj ICBM sistema umanjili su značaj prekookeanskog položaja u odbrani Sjedinjenih Država. Štaviše, što je Zapad postajao zavisniji od uvoza nafte to je nekadašnje geografsko preimućstvo SAD — njihova udaljenost od evroazijskog kopna — polako postajalo praktični nedostatak, jer je manja udaljenost Sovjetskog Saveza od Bliskog istoka i, naročito, njegova nezavisnost od sirovinskih izvora u trećem svetu, doprinosila jačanju njegovog strateškog položaja. Sovjetska nadmoć u konvencionalnom naoružanju počela je, s nastajanjem novih potencijalnih sukoba u trećem svetu, gde relativna superiornost u nuklearnom oružju nije presudan faktor, da dobija novu težinu i važnost. Ovo smanjivanje strateške neravnoteže između velikih sila dovelo je do obnove »miroljubive koegzistencije« — sada pod nazivom »detant«. Na početku SALT pregovora činilo se da je najzad počela era relativne razboritosti koja pruža nade u ostvarenje postupne stabilizacije, a možda čak i smanjivanja ogromnih i potpuno izlišnih mogućnosti »preteranog« ubijanja koje poseduju američki i sovjetski nuklearni arsenali.

Otkud onda iznenadni slom detanta u poslednjoj godini Carterove administracije? Sovjetska intervencija u Afganistanu nije bila odlučujuć i činilac — ona je, na-

protiv, pre bila posledica nego uzrok smrti detanta. SALT II bio je mrtav davno pre toga, u stvari samo nekoliko nedelja nakon što su ga Brežnjev i Carter potpisali, kada je postalo jasno da ga Senat SAD neće ratifikovati. Ovo odbijanje predstavljalo je početak pogoršavanja međunarodne situacije, a njenom daljem nepovoljnom razvoju umnogome je doprinela briselska odluka o novom naoružanju NATO-a decembra 1979. godine — takođe pre nego što su sovjetske trupe ušle u Afganistan. Koji su, onda, pravi razlozi ove promene u američkoj politici? Po našem mišljenju, osnovni uzrok je u tome što SALT II ni malo nije poboljšao rđav položaj SAD u trećem svetu — gde je Amerika upravo doživela još jedan neuspeh s iranskim revolucijom posle poraza u Indokini i Angoli, zbog čega su i Carterova i Reaganova administracija odlučile da obnove stratešku važnost Evrope i, samim tim, američkog arsenala u njoj. Vašington neprekidno ponavlja da je Amerika sada u položaju strateške »inferiornosti«, ali američku sadašnju politiku zapravo pokreće odbijanje mogućnosti da se uspostavi *paritet* sa SSSR-om, kao što je nedavno pokazao u *New York Timesu* Stephen Cohen.

Sjedinjene Države odbijaju da prihvate činjenicu da im sada velike oblasti trećeg sveta izmiču iz ruku i da je SSSR uspeo da se izbori za svoje prisustvo i slobodu kretanja u njima. Kada na vojnoj karti posmatraju treći svet, američki vođi uglavnom vide strateške tačke — kao nedavno u Namibiji i Angoli — dok su sovjetski rukovodioci skloniji da tamošnji razvoj procenjuju u svetlu osnovnih društvenih i ekonomskih procesa. Zemlje trećeg sveta lakše prihvataju sovjetski model industrijskog razvoja nego američki način života, što u Vašingtonu pothranjuje nove strahove. Revolucije u udaljenim zemljama poput Centralne Amerike ili Južne Afrike — zbivanja koja nemaju veze s ruskom politikom — suočavaju SSSR s teškim i neprijatnim problemima pomoći ili podrške; no sovjetsko rukovodstvo je za Brežnjevljeve vlade uglavnom smatralo da se ne može oglušiti i da, ako je zamoljeno, mora pružiti pomoć (Nikaragva je najskoriji primer). Reaganova administracija takve slučajeve prikazuje američkoj javnosti kao dokaz sovjetske agresije i odgovornosti za »terorizam«.

Nova opasnost u Evropi

Istovremeno se čini da su Sjedinjene Države bivale sve zabrinutije mogućnošću da detant pospeši poboljšanje zapadnoevropsko-sovjetskih odnosa i možda čak dovede do odvajanja zapadnoevropske odbrane od global-

ne američke zamisli. Uspostavljanje pariteta između sovjetskih ICBM i podmorničkih sistema i odgovarajućih američkih moglo bi osloboditi Zapadnu Evropu njene uloge taoca u budućem nuklearnom ratu. Sredinom 70-tih godina postao je zamisliv jedan nuklearni rat između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza u kojem bi Zapadna Evropa ostala više-manje netaknuta. To bi se moglo dogoditi naročito ako do sukoba velesila dođe u nekom drugom delu sveta, van područja zapadnoevropskih interesa. Ovo moguće obesnaživanje ranijih hladnoratovskih scenarija — u kojima je Evropa bila najranjivija tačka — otvorilo je nove prostore evropskoj politici za povlačenje iz trke u naoružavanju. Ovo eventualno odbijanje Evrope da se priključi nuklearnom ratu izuzetno plaši američke vojne planere i objašnjava brzinu kojom se vrši preraspored američkih snaga u Evropi. Pod eufemističkom parolom »modernizacije« SAD nastoje da prinude zemlje članice NATO-a da pristanu na instaliranje nuklearnih projektila bez starog »sistema dva ključa« (to jest, bez nominalne zajedničke kontrole) čime bi Amerika, po prvi put, imala isključivo u svojim rukama pravo lansiranja najnovijih raketa protiv zemalja Varšavskog pakta. Sjedinjene Države to, naravno, pokušavaju prikriti pričama o konsultovanju, ali će, u stvari, jedino američka vojska imati pravo ispaljivanja novog nuklearnog oružja sa teritorija NATO-a. Ako su nekada Sjedinjene Države nastojale svojim nuklearnim kišobranom da zaštite Zapadnu Evropu, po novom planu Zapadna Evropa treba da štiti njih.

Ni malo ne čudi što Moskva na tzv. »modernizaciju« NATO-a gleda s panikom koja nalikuje onoj koja je vladala u Vašingtonu kada je, pre dvadeset godina, Hruščov instalirao srednjedometne rakete na Kubi. Nema načina da tačno saznamo najnovije kalkulacije sovjetskog rukovodstva. To je, kao što smo već rekli, domen u kojem vlast drži sovjetsko građanstvo u praktično potpunom neznanju. Gotovo se sa sigurnošću mogu pogoditi dva osnovna razloga akutne sovjetske zabrinutosti zbog planiranog instaliranja krstarećih raketa i »peršinga II« u Zapadnoj Evropi. Prvi moramo tražiti u kontekstu celokupnih američko-sovjetskih vojnih odnosa u poratnom razdoblju. Od 1945. godine SSSR nije bio u stanju da prvi stvori ni jednu jedinu inovaciju u oblasti vojne tehnologije (kratkotrajno prednjačenje u satelitskoj tehnologiji, 1957—58, nije bilo vojne prirode, a Sjedinjene Države su ga brzo preotele — SSSR danas i ne pokušava da se nadmeće sa SAD u planetarnim istraživanjima). U svim fazama Amerika je prednjačila, imala je tehnološku prednost i prinuđavala SSSR da pokuša da je stigne. Ova

dinamika bitno je usloвила način ruskog reagovanja stvarajući kompleks inferiornosti koji je, možda 70-tih godina, bio jači od racionalnih proračuna. U vreme potpisivanja SALT-a I, Sjedinjene Države su imale približno 6.500 bojevih glava, a SSSR oko 2.200. Već početkom 70-tih godina sovjetskog oružja bilo je, dakle, dovoljno za razaranje Sjedinjenih Država. Može se pitati zbog čega je onda proizvodnja nastavljena, te Sovjetski Savez danas poseduje oko 6.000 bojevih glava? Na to je, verovatno, uticalo nekoliko činilaca. Jedan je, nesumnjivo, bila sama razlika u apsolutnom broju — SAD se nisu ponudile da smanje svoje brojno stanje na nivo ruskog, pa je postojala težnja da se dostigne američki nivo. To se dalo racionalizovati mogućnošću da se rat proširi sa Sjedinjenih Država na druge kontinente. Mnogo značajniji činilac bio je stalni ruski strah od američkog prednjačenja u vojnoj tehnologiji. Upravo u to doba je Vašington u svoj sistem strateškog transporta uvodio vozila za višekratnu upotrebu (MIRV), što mu je davalo novo preimućstvo u trci u naoružanju. SS-20, koje Sovjetski Savez sada instalira, samo su deo zakasnele ruske reakcije na američko povezivanje MIRV-ova s bojovim glavama pre deset godina — moskovska odluka čiji su rezultati počeli izlaziti s proizvodne trake tek krajem 70-tih godina, ali koja je doneta još u vreme SALT-a I. SS-20 su ruskoj javnosti prikazane jednostavno kao novi modeli starih raketa, ni malo značajniji u strategijskom pogledu od novih borbenih aviona ili tenkova koji zamenjuju stare. Sovjetska sposobnost dugotrajne proizvodnje oružja kojima su ovladali (tenkova, starih modela ICBM-ova, novih IRBM-ova) do stupnja kvantitativne prekomernosti, u stvari je neka vrsta nadoknade za neuspeh da se drži korak u proizvodnji novih oružja, u okvirima jedne ratne ekonomije koja stalno pokazuje nesposobnost da stvara istinske inovacije. Za sovjetsko rukovodstvo krstareće rakete predstavljaju *kvalitativni* skok u trci u naoružavanju, jer su oličenje jedne potpuno nove tehnologije koja je daleko ispred svega što bi se SSSR uopšte mogao nadati da proizvede u skorijoj budućnosti. Na ruskom nazvane »krilatim raketama«, njihova se preciznost i sposobnost izbegavanja radarske kontrole smatraju ozbiljno pretećom inicijativom SAD. Krstareće rakete iznova bude davnašnja osećanja tehnološke inferiornosti i sve stare strahove — zato sovjetska reakcija na njih i jeste toliko burna.

Pri tom, postoji još jedan razlog duboke diplomatske krize izazvane »modernizacijom« NATO-a. Naime, nova generacija raketa biće integralni deo američke vojne mašinerije, koji se može upotrebiti i bez pristanka evropskih

saveznika. SSSR bi bio neuporedivo manje nervozan da su Francuska, Italija ili Britanija same proizvele sopstvene nove rakete zadržavši nad njima potpunu kontrolu. Niko u Sovjetskom Savezu nije u stanju da zamisli da bi, recimo, Francuska ili Britanija imale ma kakvog razloga da otpočinu nuklearni rat. Sovjetsko rukovodstvo drži da je prvi udar SAD neuporedivo lakše zamisliv i tim više zastrašujući scenario, te, samim tim smatra i novu, »jednoključnu« komandnu strukturu — neodvojivu od instaliranja »peršinga II« i krstarećih raketa — opasnim snižavanjem nuklearnog praga. Instaliranje nove generacije sovjetskih srednjedometnih raketa — a SS-20 je bio formalni izgovor za planiranu modernizaciju NATO-a — ne da se uopšte, sa sovjetske tačke gledišta, uporediti s onim stepenom eskalacije trke u naoružavanju što ga povlače sobom krstareće rakete i »peršinzi II« upravljani prema SSSR-u. Domet SS-20 ne seže do Sjedinjenih Država, te one stoga i ne mogu remetiti stratešku ravnotežu u meri u kojoj to čine novi NATO sistemi.

Opasnost od izbijanja »ograničenog« nuklearnog rata

U raspravama koje se na Zapadu vode o novoj generaciji nuklearnog oružja i odgovarajućim lansirnim sistemima primećuje se jedna duboko uznemirujuća promena ranijeg stava. Ako su u prošlosti nuklearna oružja gotovo isključivo smatrana sredstvima odvratanja, sada se počiju javljati glasovi o upotreblivosti takozvanog »ograničenog nuklearnog oružja« i određenim *pravilima* nuklearnog rata. Ova diskusija o »ograničenom« ili »fleksibilnom« nuklearnom ratu vodi se samo u okviru NATO-a. Sovjetski zvanični stav i dalje je starovremensko uverenje da je nuklearni rat nezamisliv, zločinački i bez pobjednika. Važno je da su, istovremeno, američke rasprave o ograničenom nuklearnom ratu uglavnom usredsređene na Evropu. Američki vojni stručnjaci su očividno uvereni da bi se nuklearna »razmena« mogla ograničiti na uzajamno uništenje Zapadne i Istočne Evrope. Dok će stotine novih projektila biti instalirane u blizini glavnih evropskih gradskih centara, gde je nemoguće razlikovati vojne od civilnih ciljeva, Sjedinjene Države su sopstveni unutrašnji raketni sistem premestile u retko naseljene pustinjske oblasti. U Zapadnoj Evropi rastu opšta nesigurnost i zebnja, a Reaganova administracija, istovremeno, uverava američke birače u skorašnju obnovu američke premoći.

U Sovjetskom Savezu, naprotiv, ne postoje iluzije o racionalnosti nuklearnog rata. Bez obzira na povremene tvrdnje predstavnika NATO-a, u SSSR-u se ne planira

masovno preživljavanje u eventualnom nuklearnom sukobu: u novim moskovskim stambenim blokovima nema skloništa, dok se vežbe civilne odbrane u unutrašnjosti zemlje svode na uobičajene autobuske vožnje u šumske predele. Isto tako nikada ni u jednoj ozbiljnoj zvaničnoj izjavi nije bilo pomena o sovjetskoj pobjedi u takvom ratu. Sovjetskom stanovništvu se, naprotiv, govori da je globalni nuklearni rat ludost i da ga niko ne bi preživeo. Sto se tiče »ograničenog« rata, o njemu se ne raspravlja, a njegova mogućnost se zvanično poriče. Sovjetski Savez, za razliku od Sjedinjenih Država, ne pravi u tom smislu nikakve rezervne planove za ograničeni nuklearni rat u Evropi. Ukoliko bi, pak, ma koja zemlja povelila ili dopustila da bude poveden nuklearni rat isključivo protiv Sovjetskog Saveza, SSSR bi, po svemu sudeći, odgovorio relativno ograničenom odmazdom upravljenom na teritorije agresora. Sovjetsko rukovodstvo odavno upozorava Amerikance da bi takvu hipotetički ograničenu nuklearnu »razmenu« bilo ne samo teško garantovati, nego da je to upravo vrsta zablude koja može ubrzati sveopštu pogibelj.

Zapadni mediji se često bave političkim i ekonomskim preimućtvima »slobodnog sveta« i nužnošću odbrane demokratije koju taj svet predstavlja. Kada je reč o modernim vojnim mašinerijama, demokratija jedva da postoji. Sve doista važne odluke su u oba tabora tajne i ni parlamenti ni javnost nemaju nikakvog stvarnog uticaja na formiranje vojne strategije. Tačno je i važno da su stanovnici zapadnih demokratija kapitalističkog sveta slobodniji u izražavanju i organizovanju mirovnih pokreta i antinuklearnih kampanja. U Sjedinjenim Državama i Britaniji periodični izbori i parlamentarne debate su stvarnost ali, pri tom, i pored »slobodne štampe« i »slobodnih izbora«, javnost nema udela u odlukama kao što su eskalacija u vijetnamskom ratu, invazija Kambodže, proizvodnja neutronske bombe ili britanska prodaja »trident«a. Odluke koje se tiču života-i-smrti čovečanstva potpuno su izvan opštih demokratskih procesa. Novi hladni rat i ubrzanje trke u naoružavanju samo će doprineti jačanju tih tendencija. Na Zapadu vojni sistemi postoje kao istinske države u državi; niko ne može stvarno jemičiti gde nad nuklearnim oružjem postoji »odgovorna« kontrola. Zato je apsolutno pogrešna tvrdnja da je verovatnije da Sovjetski Savez upotrebi nuklearno oružje pošto nije demokratska zemlja. Obični ljudi su u oba sistema — i u kapitalističkom i u komunističkom — isključeni iz procesa odlučivanja.

Pogubna sporedna dejstva

Uz to, imajući u vidu obim nuklearne proliferacije u zemljama trećeg sveta, ponašanje Zapada mora izazvati mnogo veću uznemirenost od sovjetske ili kineske politike. Od svih rezultata poslednje decenije najvećma zastrašujući predstavlja opasno i neodgovorno širenje tehnologije nuklearnog rata po »neuralgičnim tačkama« u svetu. Do toga je došlo isključivo zahvaljujući dostupnosti zapadne nuklearne tehnologije i sirovina. Bez pomoći spolja — u prvom redu američke i francuske — ni Izrael ni Južna Afrika ne bi postali nuklearne zemlje. Samo zahvaljujući kanadskom uranijumu i odgovarajućoj stručnoj pomoći bila je moguća indijska nuklearna proba 1974; irački vojno-nuklearni program, za koji se sumnja da je u toku, zasniva se na tehnologiji koju su Iraku prodali Francuzi i Italijani, a na francuskoj tehnologiji počiva i takozvana »muslimanska bomba« koju verovatno pravi Pakistan. Brazilska nuklearna postrojenja, pak, potiču iz Zapadne Nemačke. Niz zemalja trećeg sveta, potencijalnih ili aktualnih proizvođača atomskih bombi, sada bez razlike obuhvata i demokratije (poput Izraela i Indije) i diktature (kao što su Pakistan, Irak ili Brazil) i rasističke, pa čak i zemlje »van zakona« (kakve su Tajvan i Južna Afrika). Sovjetski Savez je, naprotiv, oduvek odbijao da podeli svoje nuklearne tajne čak i s najbližim saveznicima; opšte je poznato da je Hruščovljevo odbijanje da ustupi Kini tehnologiju za proizvodnju bombe bitno ubrzala izbijanje kinesko-sovjetskog sukoba.

Problem proliferacije je, takođe, jasno povezan s ulogom privatnog profita i međunarodne trgovine oružjem u zapadnim »vojnoindustrijskim kompleksima«. Na Zapadu su problemi nacionalne bezbednosti visoko komercijalizovani i neodvojivi od sveprisutnih suprotnosti akumulacije kapitala. Proizvodnja novih vrsta strateškog oružja — pa i nuklearnih bombi i raketa — u mnogom je pogledu zasnovana na onim istim ekonomskim determinantama koje regulišu i proizvodnju novih automobila, televizora i mašina za pranje rublja. Tržišni podsticaji, uz nasleđenu tehnološku superiornost, daju »slobodnom svetu« jednu važnu, premda sumnjivu, prednost nad sovjetskim blokom: njegovo stalno prednjačenje u izmišljanju i proizvodnji novih oblika nuklearnog oružja i oružanih sistema uopšte. S druge strane, dugoročno gledano, možda je sporedno dejstvo trke u naoružavanju razornije za kapitalističke ekonomije. Za neke sovjetske disidente nekad je bilo tipično verovanje da je zapadni ekonomski sistem racionalniji i efikasniji zbog toga što je većma regulisan »takmičenjem« a manje ideološkim načelima. Da

su razmislili o ulozi vojnih izdataka na Zapadu uvideli bi da je njihovo mišljenje pogrešno. Jedan i po trilion dolara, koliko Reaganova administracija planira da bude potrošeno u vojne svrhe za narednih deset godina, izazvaće nove inflatorne pritiske u američkoj privredi i, umesto da — kako se obećava — uravnoteže budžet, dovede do ogromnih deficita. Ulivanje astronomske količine društvenih sredstava u gradnju MX i drugih novih nuklearnih sistema usporiće investicije u drugim sektorima i još više oslabiti Sjedinjene Države u odnosu na konkurentski pritisak tehnološki visoko razvijene japanske industrije robe široke potrošnje. Pošto nije samo novac nego i talenat najboljih inženjera i naučnika koncentrisan na stvaranju sve složenijih sredstava masovnog ubijanja, Sjedinjenim Državama biće sve teže da održe svoj vodeći ekonomski položaj na Zapadu kao i svoj čuveni životni standard. Ove negativne posledice vojnih izdataka važe, razume se, dvostruko više za neuporedivo slabije ekonomije poput britanske, koja se upravo sprema da plati u Americi proizvedene »tridente«. Štetu će izbeći jedino one zapadne ekonomije koje ne budu popustile američkom pritisku i ne budu povećale svoje vojne izdatke (sadašnja ekonomska snaga i Japana i Zapadne Nemačke je u direktnoj vezi s njihovim niskim vojnim izdacima). Sporedna dejstva trke u naoružavanju mogla bi, na duge staze, razoriti kapitalistički sistem i bez rata kako u inostranstvu bude jačao uticaj socijalističke ideologije mnogo više zbog masovne nezaposlenosti, inflacije, smanjivanja pomoći siromašnim zemljama, nego zbog hiljada novih nuklearnih raketa ili neutronskih bombi.

Kakva je, u tom pogledu, situacija u SSSR-u? Za razliku od onoga što se obično misli, ruski narod, uglavnom, ne smatra vojne izdatke osnovnim uzrokom svojih ekonomskih teškoća: za nestašice, neefikasnost i robu rđavog kvaliteta obični sovjetski ljudi krive sveprisutnu birokratiju a ne vojsku. To je, unekoliko, uslovljeno i slabom vidljivošću vojske delom skrivene iza prividno »civilnih« ministarstava i budžetskih programa, ali i činjenicom da su ruske mase svesne značajnog poboljšanja životnog standarda za poslednjih nekoliko decenija do kojeg je došlo i bez ikakvog smanjivanja vojnih izdataka. Javno mnjenje smatra neuporedivo značajnijim onih 85% sovjetskog bruto nacionalnog dohotka koji odlaze na nevojne svrhe nego 15% koji idu na vojsku, a da je to postotak za 7,5% viši od američkih izdataka na vojsku prošlo bi, samo po sebi, gotovo nezapaženo. Što je najvažnije, proizvodnja oružja se u Sovjetskom Savezu već dugo obavlja određenom planskom, pravilnom brzinom, dok su američki vojni izdaci neujednačeni, ciklični —

prekidani razdobljima niskih ulaganja i masovne nezaposlenosti. Vojni sektor sovjetske privrede nije uzročnik poremećaja u zaposlenosti i investicijama: ne izaziva ni regionalnu nezaposlenost kad je u silaznoj ni inflatorne pritiske kad je u uzlaznoj fazi. Utoliko su izdaci na odbranu — iako u stvari predstavljaju veći teret za siromašniju ekonomiju — podnošljiviji u uslovima stabilnih cena i planske stabilnosti. Upravo stoga sovjetska vlada je u stanju da održava i opravdava srazmerno viši nivo ulaganja u vojsku od zapadnog, a da te sobom ne povlači iste sporedne razorne efekte.

Odgovornost mirovnog pokreta

Pošto su koreni nove hladnoratovske atmosfere složeni, ovde i nismo nastojali da o svima njima govorimo. Očevidno je, recimo, da je rad na svim novim nuklearnim oružjima koja sada treba da modernizuju zapadni arsenal — neutronskoj bombi, krstarećim i »peršing II« raketama, na programu »trident«, na ATB »nevidljivom« bombarderu — počeo još pre 10—12 godina, mnogo pre početka novog hladnog rata. Ostvarivanje ovih programa moralo je dovesti do akutne političke konfrontacije, bez obzira na trenutnu diplomatsku situaciju. Isto je tako bilo verovatno da će duboka ekonomska recesija kapitalističkog sveta izazvati, bez obzira na druge okolnosti, promenu u globalnom stavu Sjedinjenih Država. U konkretnom slučaju, to se podudarilo i sa nizom narodnih revolucija u trećem svetu, nasuprot interesima Zapada — u Etiopiji, Angoli, Nikaragvi, Zimbabveu, Iranu i drugde. Stari regionalni konflikti na Bliskom istoku i u Južnoj Africi su se zaoštrili, a zapadne sile su se pokazale nesposobnim da ih razreše. Jednovremeno su sovjetsko mešanje u Afganistanu i jačanje sovjetskog uticaja u Vijetnamu, Laosu i Kambodži povećali napetost u Aziji. Carterova i Reaganova administracija u Vašingtonu i vlada Thatcherove u Londonu pokazali su iznenađujuću glupost pokušavajući da povećaju pritisak na SSSR i igrajući »kinesku kartu«, što je samo ubrzalo pogoršavanje međunarodne situacije. Svi pomenuti činioци su doprineli nastajanju nove hladnoratovske klime.

U novom hladnom ratu Sjedinjene Države, srećom, nemaju tako jednodušnu podršku kao u starom. Izgleda malo verovatno da će SAD uspeti opet da stvore istu vrstu antikomunističkog konsenzusa kakav je postojao u NATO-u u vreme korejskog rata. Danas Zapadna Evropa i Japan drugačije od Sjedinjenih Država vide probleme trećeg sveta. Stanovište Zapadne Evrope postalo je uopšte objektivnije, sa sve manje tragova predstave o »sov-

jetskoj zaveri« koja i danas u Sjedinjenim Državama budi paranoide vizije. Postojanje velikih razlika između Zapadne Evrope i Sjedinjenih Država će, verovatno u neposrednoj budućnosti, postati najznačajnija pojava svetske politike. Već sada mnoge zapadnoevropske zemlje — Holandija, Belgija, Norveška, Grčka i SR Nemačka — nastoje da izbegnu sudelovanje u istočno-zapadnoj konfrontaciji i, igrajući posredničku ulogu, očuvaju barem ostatke detanta. Skandinavsko javno mnjenje je sklono stvaranju jedne bezatomske zone u ovom regionu, a možda će koalicije centra i levice u Belgiji i Holandiji odbiti da prime američki poklon u vidu novih nuklearnih raketa.

Novi hladni rat i buduća trka u naoružavanju neće moći dugo opstati bez aktivnog učešća Zapadne Evrope, a mi se nadamo da će to učešće izostati. Valjalo bi uporediti logiku sadašnjih zbivanja sa situacijama koje su prethodile ranijim svetskim ratovima. Oba svetska rata rodile su unutrašnje suprotnosti i agresivno suparništvo u samom evropskom društvu i oba su počivala na pogrešnim procenama (nemačko očekivanje lakog uspeha Schlieffenovog plana 1914; nemačko potcenjivanje industrijske snage i čvrstine Sovjeta 1941). Novi hladni rat, takođe, počiva na jednako opasnim pogrešnim procenama i geopolitičkim zabludama, no Evropa ovoga puta nema velikog udela u logici konfrontacije. Stoga izgleda verovatno da će, ako se nastavi kretanje Sjedinjenih Država ka reakcionarnoj desnici i super-militarizaciji, Zapadna Evropa, zauzvrat, krenuti ulevo i u pravcu sve manjeg učešća u konfrontaciji velesila. Pokret za unilaterano evropsko nuklearno razoružanje svakako će ojačati ako Sjedinjene Države ne budu pristale na konstruktivne pregovore o razoružanju sa Sovjetskim Savezom. Pošto više ne postoji ni jedan jedini stvarno evropski problem koji ne bi bilo moguće rešiti nevojnim sredstvima, to poziv na mobilizaciju nikada nije zvučao toliko iracionalno i atavistički kako zvuči danas. Milioni građana Zapadne Evrope počinju uviđati da se ništa ne dobija predavanjem sudbine u ruke vojnog establišmenta jedne velesile koja nema ni kompetentnu vladu ni doslednu i uravnoteženu međunarodnu politiku. Mirovni evropski pokreti već predstavljaju snažan pritisak ka smirivanju: oni su ti koji mogu sprečiti novi opasni krug trke u naoružavanju koji ugrožava čitavo čovečanstvo.

(Roy Medvedev, Zhores Medvedev, „The USSR and the Arms Race«, u: *Extermination and Cold War*, Verso, London, 1981, str. 153—173.)

Prevela Vera Vukelić

Rudolf Bahro

NOVO POLAZIŠTE MIROVNOG POKRETA U NEMAČKOJ

Novi pokazatelji

Po Edwardu Thompsonu eksterminizam je — poriv razaranja, rušenja i uništenja kao plod naše industrijske civilizacije koji se iz nje širi i ugrožava čitav svet¹ — dominantna tendencija savremene epohe. Ja se slažem s tim. Međutim, implikacije Thompsonove teze umnogome nadilaze odbacivanje jednog sasvim drugačijeg, Lenjinovog, određenja razdoblja u kome živimo kao imperijalizma — najvišeg stupnja kapitalizma. Thompson, u stvari, radikalno dovodi u pitanje tradicionalni istorijski optimizam, po kojem već sama suština ljudske vrste upućuje na socijalizam a ne na varvarstvo (da ne pominjemo prevremeno samouništenje).

¹ Edward Thompson, »Notes on Exterminism, the Last Stage of Civilization« (vidi, E. Thompson, »Beleške o eksterminizmu, poslednjoj fazi civilizacije«, *Marksizam u svetu*, VIII, 1981, broj 6—7, str. 37—72). Moj tekst je napisan kao vrsta »dopune« Thompsonovog članka, utoliko što ja prihvatom njegovu argumentaciju i nastojim da je proširim, mada ne nužno na način s kojim bi se sam Thompson složio. No, mogu reći da se bukvalno slažem sa svakom njegovom poentom. Kad on kaže da »ne tvrdi da je otkrio novi 'eksterministički' način proizvodnje«, ja bih samo dodao da nam je pružio pojam koji se odnosi na preovlađujuću tendenciju približavanja dve imperijalne formacije«. Ovde se postavlja pitanje: koja je poslednja osnova ove tendencije ako ne preovlađujuća prisutnost jednog te istog industrijalizma koji je do sada jedini postojao? Jedva da ima ikakvog smisla reći da je industrija deformisana određenim dobro poznatim klasnim interesima, s obzirom da su ovi očito zavisne funkcije spontanog »napretka« i stimuli na kojima ovaj »napredak« izgleda napreduje. Stoga moramo radikalnije no ikad razmišljati ne o tome kako izvršavati poslušno ove »istorijske zkone«, nego kako ih razbiti.

Ovde se, dakle, kao osnovno javlja pitanje da li je ljudska evolucija krenula pogrešnim pravcem; mora se, naravno, priznati da do sada preovlađujuća shvatanja na levisi ne dopuštaju njegovo dovoljno radikalno postavljanje. Ako je istorija, doista, proces s određenim imanentnim zakonima — a verujemo da jeste — onda ne može biti slučajno to što naša civilizacija rađa tendenciju samouništenja vlastitog subjekta kao određujuće svojstvo ovog istorijskog razdoblja. Takav bi poriv pre morao biti nešto što odavno postoji u ljudskoj prirodi (shvaćenoj kao »ukupnost društvenih odnosa«).

Moderna industrija kao takva je, naravno, prvi preduslov trke u naoružavanju. Eksterminizam proističe iz samih osnova ovog sistema i njegovih najskrivnijih pokretačkih snaga. Eksterminizam se ne izražava samo u nuklearnom oružju i centralama — on je sama bit čitavog kompleksa oruđa i mašina koji deluju na čovečanstvo i na našu planetu. Određeni elementi ovog kompleksa koji imaju drugačija obeležja — elementi koje Illich naziva »blagorodnim« — do sada su bili podređeni načelu eksterminizma. Naša praksa razbija i razara prirodne uslove, troši energetske potencijale, uništava površinu Zemlje i izoluje ljudska bića od spontanijih energetskih ciklusa, što neizbežno vodi telesnoj i duhovnoj izopačenosti — od raka do zločina.

Ovaj poriv samouništenja (ili barem njegov sadašnji akutni oblik), očito potiče iz evropskog industrijskog kapitalizma. Sve poznate krivulje »rasta« i pritiska na sirovinske izvore pokazuju, još od 1750. godine, sve strmoglaviji uspon, koji najavljuje slom. No, poreklo te pojave je mnogo starije od kapitalizma i postoji i s onu stranu kapitalizma. Evropsko društvo dugo se spremalo za ulazak u kapitalizam: tome je doprinela čitava njegova istorija od antike naovamo. Mnogo toga govori u prilog činjenici da je do »pada« došlo još u vreme prelaska iz matrijarhalnog društva skupljača i lovaca u patrijarhalno društvo zemljoradnje i gradova (jednovremeno s nomadstvom). Do ovog prelaska došlo je na tolikim relativno nezavisnim tačkama u prostoru i vremenu da ga moramo smatrati istorijskom zakonitošću — to jest neizbežnošću svojstvenom samoj prirodi naše vrste.

U tom smislu, dakle, naše polazište ne bi trebalo da bude površna kritika (savremene) političke ekonomije, nego *fundamentalnija* kritika same ljudske prirode. To, dakako, ne znači da treba da prestanemo da se bavimo ekonomijom i jednostavno pribegnemo traganju za izvorom zla u samima sebi, odbacujući celokupno nasleđe doba prosvetljenosti. Katastrofa koja nam pretila je u jasnoj vezi s onom istom društvenom dinamikom zbog koje

je sva pisana istorija, u stvari, istorija klasnih borbi² i koja je uzrok što se dosadašnji čovekov razvoj odvijao kao neograničena materijalna ekspanzija i ubrzanje.

Ako je tako, onda ćemo, sve dok klasnu borbu budemo smatrali ključem savremene krize, biti zarobljeni upravo u onom krugu iz kojeg treba da izađemo. Čak i socijalizam kao cilj pati od istog presudnog ograničenja: on smera besklasnom *industrijskom* društvu³ a pri tom neprekidno kritikuje poreklo i posledice industrijalizacije. Tradicionalna socijalistička analiza postavila je svoj fokus »previsoko«, u »bazu« koja to još nije — drugim rečima, usredsređena je na »proizvodne odnose« a ne na »proizvodne snage«. Marksizam je i nastao upravo kao posledica stanovišta da je proletarijat druga *industrijska* klasa. Stoga on, u okvirima borbe obeju savremenih klasa, jedino teži ukidanju negativnih procesa eksploatacije i dominacije. Gotovo bez izuzetka napadali smo samo *kapitalistički* oblik naših društava, a bezmalo nikad *industrijski* sistem kapitalizma. Pošto nismo bili u stanju da uništimo kapitalizam, sada smo suočeni s posledicama ovog zanemarivanja. »Rastući determinizam eksterminističkog procesa«⁴ je dovoljno očit. Imali ili nemali njegovo potpuno objašnjenje, sada se moramo usredsrediti na praktičnu kritiku industrijskog sistema i njegovog vojnog vrha.

Nenadano su crvene zastave ostale u manjini u demonstracijama protiv nuklearnih centrala, čime je dovedena u pitanje i sama osnova iz koje je ponikao tradicionalni radnički pokret. Najamni rad je na optuženičkoj klupi ne samo zato što je »apstraktan« i »otuđen« već pre svega stoga što su njegove posledice u najvećoj meri jednostavno pogubne. Zahtev za ukidanjem bar polovine poslova koji se danas obavljaju u industrijskim zemljama mora bespogovorno prevagnuti nad zahtevima za punom zaposlenošću u industrijskom sistemu. Što važi za rad važi i za obrazovanje: sve više mladih s pravom odbija obrazovanje za potrebe industrijskog sistema.

Ni jedan savremeni pokret koji ne dotiče preobražaj celokupnog sistema, uključujući i njegove materijalne i kulturne temelje, koji napada jedino vojne programe i vojnu tehnologiju, čiji je neumitni i nemilosrdni podstrekač eksterminizam, ne može postići ništa više od nebitnih promena ili varijacija ove izopačene proizvodnje.

² K. Marx, F. Engels, *Manifest komunističke partije* (prev. M. Pijade), Kultura, Beograd, 1963, str. 6.

³ Wolfgang Sternstein, recimo, skreće pažnju na to u: *Marx, Lenin, Mao, Darstellung und Kritik der marxistischen Industriegesellschaft*, Frankfurt, 1980.

⁴ Vidi, Thompson, str. 69.

Problem ljudske emancipacije zadobio je posve drugačiju, novu formu. To što smo uvideli da poriv uništenja, samostrebljenja čovečanstva leži u samoj osnovi naše industrijske civilizacije, da je uspeo da proдре u sve strukture njene ekonomije, nauke i tehnologije, u njen politički aparat, njenu sociologiju i psihologiju — da danas predstavlja činjenicu od tako presudne važnosti da je socijalistička perspektiva potisnuta na drugo mesto i mora se, u svakom slučaju, redefinisati.

Čitav savremeni društveni organizam boluje od militarizma; i kao što izgleda nemoguće lečenje raka osim na nivou organizma kao celine, tako se ni mi ne možemo nadati izlečenju od militarizma — koji danas u ovim prostorima odnosi 200.000 miliona funti godišnje pretvarajući ih u nikom potrebne proizvode za ubijanje — bez slične holističke terapije. »Poslednju grešku čovečanstva: samouništenje«⁵ može jedino sprečiti pokret koji je više od odbrambene reakcije — pokret koji aktivno teži drugačijem načinu života i oslobađanju do sad gušenih i nerazvijenih potencijala ljudske vrste. Pojam eksterminizma kazuje nam zbog čega je došlo do takve, do sada nevidene, saglasnosti između mirovnog i ekološkog pokreta. Njihova veza nije bila na početku tako očevidna za sve posmatrače. Oni pripadnici političkog krila ekološkog pokreta koji su među prvima zagovarali integraciju obeju struja i sami mogu posvedočiti koliko je ponekad teško spojiti posebne kampanje oko dalekosežnijih ciljeva. Danas, pak, njihov trud donosi plodove, pre svega jer i same činjenice bude svest ljudi. Kad god sam poslednjih meseci govorio o ekološkoj krizi, diskusija je normalno prelazila na probleme spoljne politike i mira.

Novi mirovni pokret se od samog početka zasniva na pretpostavci da je eksterminizam jednostavno parazitska izraslina koja napada i uništava drvo od korena do krošnje. Ni samom mi nije bilo odmah jasno zbog čega je ekološki pokret krenuo ne borbom protiv nuklearnog oružja već protiv nuklearnih centrala pa čak i manje opasnih postrojenja. Kasnije sam shvatio da je bitan uslov njegove širine i snage, i iznad svega njegove potencijalne pobjede, to što on izrasta odozdo naviše. Mir može uspevati jedino na mentalnom tlu potpuno različitom od kulture dominacije. Prvo treba stvoriti humus. Zahtev za ukidanje kako nuklearnog oružja tako i nuklearne energije neuporedivo je jači od zahteva »zabranite bombu« iz 50-tih i 60-tih godina, ne samo zato što je širi, nego i zato što dublje smeru. On seže do u bit fundamentalnog eksterminističkog aksioma naše zabludele civilizacije, iz

⁵ Isto, str. 52.

osnova agresivne, zasnovane na načelima ekspanzije i eksplozije. Ovaj zahtev imaće tim više uspeha što jasniji bude uvid u to da je nuklearna energija tek najupadljivija tumorska izraslina koja bi trovala naš društveni život čak i ako dugme nikad ne bude pritisnuto a rakete ostanu gde su, za razliku od naših (nadam se) najpesimističnijih strahovanja.

Čak i u onim zemljama gde ekološki pokret još nije našao celovit i određen izraz, on ipak objašnjava razloge jačanja mirovnog pokreta. U Danskoj i Holandiji je nespontan spoj ovih pokreta, naslućuje se i u Britaniji, gde još uvek vezanost borbe za nuklearno razoružanje i nekih tradicionalnijih oblika socijalne politike laburističke levice koči širenje mirovnog pokreta. Uveren sam da mogućnosti borbe za mir kad je reč o čitavoj socijaldemokratskoj, socijalističkoj i evrokomunističkoj zapadnoevropskoj levlci zavise od korenitog osavremenjivanja njene opšte strategije.

Ako ove socijalističke snage ne odbace svoju tradicionalnu vezanost za kapitalistički industrijalizam i ne ostvare radikalni obrat u poimanju blagostanja koje je inherentno industrijalizmu, one neće biti u stanju da stvaraju uspešne pokrete otpora ni u sferi ekologije ni u sferi razoružanja. Štaviše, takav raskid sa industrijskim sistemom je preduslov sporazumevanja s narodima trećeg i četvrtog sveta. Bez »industrijskog razoružanja« — to će reći apsolutnog umanjenja globalnih potreba za sirovinama i energijom i odgovarajućih tehnoloških promena — nije moguće ni istinsko vojno razoružanje ni ponovno osposobljavanje Juga za pribavljanje neophodnih sredstava samoodržanja. Neutoljivoj gladi naše džinovske mašinerije neophodne su i snage za neodložne intervencije i njeni neokolonijalni proizvodni ogranci. Otuda sledi i širenje većinske saglasnosti po tim pitanjima kao nešto prirodno. To nije put kojim bi ta neumitnost mogla da se izbegne. Moramo započeti psihološku revoluciju koja bi krenula od nas samih i oslobodila našu politiku agresivnog modela reaktivnog klasnog antagonizma, koji jedino snaži i uvećava eksterminizam.

Razumevanje ove veze, razume se, ni u kom slučaju nije »pristupnica« novom mirovnom pokretu, već pre argument za njegovu uspešnost. Oni protivnici rata i razoružanja koji još nisu ubeđeni ekolozi mogu iz sopstvenog iskustva zaključiti da se isključivo mirovni pokret verovatno neće moći da razvija i dalje. No podstaknut i pomognut ekološkim pokretom, koji je nešto sasvim drugačije od kampanje za rešavanje jednog jedinog problema — on, među ostalim, obuhvata i pokrete žena — on pre predstavlja začetak opšteg osvešćivanja kao uvoda u no-

vu fazu naše evolucije, jedine mogućnosti našeg opstan-ka. Ekološki pokret ima mnogo veće izgleda na uspeh kao savez svih snaga emancipacije i očuvanja života. Nema, naravno, nikakvog jemstva za uspeh, ali za sada je ishod još uvek neizvestan.

Zaštita života je fundamentalno načelo izuzetne širine. Stoga je borba protiv rata i trke u naoružavanju prirodna posledica ekološke orijentacije, organski razvoj ovog osnovnog opredeljenja. Zato bi tu mirovni pokret valjalo da nađe svoje tlo i svoje saglasje. Spas naše planete i naše vrste neodložno nalaže sistematsko uklanjanje svih struktura koje ugrožavaju život. Ovim su načelom obuhvaćeni i osnovni tradicionalni ciljevi socijalizma, makar i u jamačno izmenjenom obliku.

Opstanak će, u svakom slučaju, značiti jedan sasvim drugačiji način života. Ako sve ostane kako jeste, doista će doći do trećeg svetskog rata, kao krajnje posledice svakodnevnog rata koji se vodi protiv Zemlje i čovečanstva a neodvojiv je od kapitalističkog industrijalizma. Moramo stvoriti mentalne pretpostavke kao uvod u promenu ovog sistema u celini. To će podrazumevati postizanje saglasnosti o sredstvima i ciljevima u okviru jednog zajedničkog projekta unutar kojeg bi posebni, suprotstavljeni interesi sudeonika bili potisnuti u korist zajedničkih fundamentalnih i dugoročnih interesa.

Dole blokovi!

Iza Thompsonovog upozoravanja na neposrednu opasnost stoji kao premisa uverenje da je »prelamanje moći duž Evrope... mesto nadmetanja čiji polarni antagonizam stvara eksterminizam«. ⁶ To, naravno, ne znači da Thompson misli da će tu nužno doći do sukoba; i on, kao i drugi koji su se bavili ovim problemom, smatra sasvim mogućim da katastrofa otpočne, recimo, na Bliskom istoku. Thompson, po meni posve opravdano, pomera središte svojih razmatranja od unutrašnjih ratu sklonih struktura protivničkih sistema ka samoj dvopolnoj konfrontaciji i od skrivenih motiva oba učesnika trke u naoružavanju (koje je nemoguće pouzdano i sigurno utvrditi) ka tendenciji oba sistema da proizvode bezmalo jednake rezultate.

Unutrašnji uzročnici i njihove političke i psihološke dimenzije svojstveni svakom od sistema su, van svake sumnje, i dalje veoma važni problemi. O njima se raspravlja u tekstu objavljenom u *Tageszeitung*-u od 26.

⁶ Isto, str. 66.

juna 1980. Ovde se ukazuje na to da sadašnja *povećana* napetost između Istoka i Zapada ne proističe prevashodno iz međublokovskog nadmetanja već, pre, iz unutrašnjih suprotnosti svakog od dva sistema. Svaka od strana podgreva neprijateljsku sliku protivnika da bi ugušila otpor u sopstvenoj kući. U tom smislu trka u naoružavanju je u isto vreme i strategija održavanja postojeće vlasti na obema stranama. Otuda svako ko odbacuje »bezbednost pomoću sile« u stvari dovodi u pitanje osnovnu legitimnost sistema dominacije. Svakako je veoma poučno što se Thompsonov opis kompleksa interesa, koji leži u osnovi trke u nuklearnom naoružavanju na Zapadu, u potpunosti podudara sa rezultatima do kojih je došao Klaus Traube ispitujući nuklearnoenergetski lobi u Zapadnoj Nemačkoj. ⁷ Tako su mehanizmi koji su ovde na delu sasvim »normalni«. Slično važi, verovatno, i za Istočni blok i Sovjetski Savez. Thompsonova argumentacija izvrsno se slaže s mojom analizom »anatomije realnog socijalizma« u *The Alternative in Eastern Europe* (Istočnoevropskoj alternativi). Motiv kapitalističkog profita je samo jedan specifičan oblik u kojem se ispoljavaju i nameću interesi dominacije. Neki apologeti Sovjetskog Saveza razmišljaju isključujući mogućnost da je ikad postojala ma koja druga vladajuća klasa osim buržoazije kao nosilac militarizma.

No, bez obzira na to koje unutrašnje snage imaju koristi od bipolarne blokovske konfrontacije i interesa da je obnavljaju, konfrontacija, kao takva, jeste preduslov svake koristi i svake karijere vezanih za nju. U društvu bez vanjskog neprijatelja nemoguće je živeti od proizvodnje oružja i lično se ovenčati ratnom slavom. Ovo je po sebi sasvim trivijalno zapažanje, ali ono ukazuje na nužnost ukidanja konfrontacije i nadmetanja da bi se okončala trka u naoružavanju.

Pošto je trka u naoružavanju dostigla takav tehnološki stupanj da preti uzajamnim uništenjem svakoj od država i svakom od naroda učesnika u njoj, jedino rešenje je ukidanje blokovske konfrontacije. U prošlosti su ovakve grupacije sila kakve danas postoje u Evropi i s onu stranu Atlantika uvek dovodile do rata. Ovoga puta moramo pronaći drugi izlaz, ali se ne možemo nadati uspehu ako sve svoje akcije ne prilagodimo tom cilju.

Mi socijalisti moramo pre svega shvatiti da pukotina koja deli svet, Evropu i Nemačku na dva sistema više ne predstavlja ništa pozitivno, da u njoj više nema ni traga od granice između revolucije i kontrarevolucije.

⁷ Klaus Traube, *Frankfurter Rundschau*, br. 4—5, decembar 1980.

socijalizma i antisocijalizma, svetskog proletarijata i svetske buržoazije — ako je to uopšte ikad i bila bar u najpovoljnijem tumačenju. Pre bi se reklo da je ova pukotina neposredna prepreka za najradikalniju revoluciju koja je ikada bila potrebna čovečanstvu: njegovog brzog prelaska u jednu suštinski drugačiju civilizaciju u trenutku kada postojeća već dva veka dovodi u pitanje dalji napredak ljudske vrste.

Dalje ispitivanje samo potvrđuje da je blokovska konfrontacija na severnoj hemisferi, koja je uzročnik trke u naoružavanju, stvarno svetski problem broj jedan — opšta prepreka koja onemogućava rešavanje svih drugih problema jer apsorbira i odvraća energiju i snagu koje su za to potrebne. Ako ona ne bude prevaziđena nećemo moći rešiti ni osnovni društveni problem s kojim je suočeno čovečanstvo — tendenciju potpunog osiromašenja više od polovine njegovih pripadnika — niti ćemo biti u stanju da iznova uspostavimo ravnotežu između civilizacije i prirode.

Naravno, svaki od blokova ima vlastitu koncepciju o mogućim putevima za prevazilaženje njihove konfrontacije. Pojednostavljeno, zapadna verzija je da Istok opet treba da postane »kapitalistički«, a istočna da Zapad treba da postane »socijalistički«, dok su obe prevashodno namenjene obmanjivanju ljudi. Značenje svake od verzija u stvari se svodi na pokušaj uklanjanja rđavog sistema druge strane njegovim preoblikovanjem na sliku i priliku sopstvenog dobrog sistema.⁸ Ponekad se prizna da i vlastiti sistem nije bez mana i da se onaj drugi ne može s njim upoređivati u svakom detalju, ali ovakve ograde zapravo jačaju (a ne uklanjaju) osnovno načelo koje stoji iza njih. U Nemačkoj, na primer, postoji čitava industrija »upoređivanja sistema«, u kojoj se tim poslom tvrdoglavo bave mnogi istraživači društva.

U hvatanju ukoštac s realnostima oba postojeća sistema prva zapovest glasi: odbaciti svaku ideju da onaj drugi sistem može da se isceli ili čak poboljša primenom standarda sopstvenog idealizovanog sistema. Neki socijalisti na Zapadu morali bi, na žalost, za sada preokrenuti ovu zapovest: odbaciti ideju da vlastiti sistem može da se isceli ili poboljša primenom standarda drugog idealizovanog sistema. Nema ništa što bismo mogli naučiti ili usvojiti od onog drugog sistema. To, naravno, važi i za drugu stranu.

Pogotovu bi valjalo da se oni koji se kunu u dijalektičku baštinu okane ideje o razlici između dobrih i

⁸ Horst Eberhard Richeter, »Und ist es Wahnsinn, hat es doch Methode«, *Kritik*, br. 26, 1980.

rđavih elemenata, kao da je uopšte moguća neka vrsta presađivanja organa recimo obrazovnog ili zdravstvenog sistema. (Uglavnom su pretpostavljena preimućstva druge strane samo mitologija.) Oni koji su emotivno preslabi da izdrže bez daleke jake otadžbine trebalo bi bar racionalno da shvate da je to klopka koja bitno slabi njihovu ukupnu opredeljenost za socijalizam. Mirovni pokret mogu sačinjavati jedino oni koji su spremni da raskinu s opravdavajućim ideologijama oba bloka.

Čitav niz mirovnih organizacija u Zapadnoj Nemačkoj je još uvek opterećen nasleđem svog hladnoratovskog porekla. Iz toga mogu jedino proizlaziti problemi koji stoje na putu integraciji ekološkog i mirovnog pokreta i proizlaziće sve dok ovaj drugi makar posredno bude smatrao Sovjetski Savez čelnikom svih snaga koje se zalažu za mir. Problemi su još ozbiljniji ako se ova privrženost skriva, kao da bi izgubila svoj značaj kad bi se otvoreno priznala. Novo polazište mirovnog pokreta zasnovano na njegovoj nezavisnosti od oba bloka traži prevazilaženje tradicionalnih struktura bez obzira na to kakvi će novi organizacioni oblici biti prihvaćeni.

Ovde namerno upotrebljavam termin »struktura« da označim tradicionalne organizacione veze. Mi jamačno moramo nuditi pristup pojedincima, čak i ako su zadugo bili uključeni u ove strukture i identifikovani s njima, ali je proces prosvetavanja neophodan. Nije li nesporno da svaka mirovna inicijativa — u stvari svaka inicijativa uopšte — koja je sklonija interesima i namerama jedne velesile, ma kako posredno ili van svesti njenih sudeonika, na kraju završava integracijom u logiku eksterminizma? To se, naravno, odnosi i na svaku »lojalnost Atlantskom savezu«. Privrženost »miroljubivom Sovjetskom Savezu« samo može štetiti mobilizaciji našeg naroda za borbu protiv trke u naoružanju i tako, u krajnjem, škoditi i pogrešnoj svrsi koja stoji u njenoj osnovi.

I obratno, svaka negativna privrženost samo jednoj strani takođe vodi u ćorsokak, kao u slučajevima protesta protiv američke agresije u Vijetnamu ili sovjetske u Afganistanu. Pogotovu se izvrsno uklapamo u logiku odvratanja i doprinosimo širenju sukoba ako sliku Sovjetskog Saveza kao neprijatelja — kojom se Zapad obilno koristi u svojim pripremama za rat — potiskujemo sličnom slikom Sjedinjenih Država kao neprijatelja. Nema svrhe ni ukazivati na pojedine predstavnike eksterminističke politike kao na neprijatelje — time se jedino mistifikuju stvarne opasnosti.

Ni antisovjetizam, ni antiamerikanizam! Sloboda od oba bloka! Thompson primećuje ono što svakodnevno i sami doživljavamo, da je odbacivanje blokova i njihove

logike izloženo bilo oštrim napadima kao neutralizam i pacifizam, bilo podsmehu kao iluzija. Neutralizam i njegov cilj, bez obzira na druge rizike koje povlače sobom, ipak su zarobljenici negacije, i to će ostati sve dok ne budemo uspeli da transformišemo takve stavove u snažan politički pokret koji bi bio u stanju da sruši sadašnju političku i psihološku ravnotežu sile. Sloboda od blokova je, s druge strane, pozitivna ideja: ona otvara prostore za iznalaženje mogućnosti koje izlaze izvan okvira blokove logike.

Ako nadmetanje za premoć između dva industrijska sistema treba da se prevaziđe bez rata, onda moramo tragati za drugim putevima njihove integracije, približavanja, stvaranja jednog poretka koji bi ih oba obuhvatio. Stoga je zahtev za Evropom »od Portugala do Poljske« bez vojnih blokova tek spoljnopolitička anticipacija pokreta za Treći put koji još nije precizno određen. Ako su oba sistema samo dve strane iste medalje, a njihovo kobno uzajamno dejstvo jednostavno najakutniji izraz opšte krize civilizacije, onda sledi da naša budućnost zavisi od procesa unutrašnjeg preobražaja kako Istoka tako i Zapada. Za to najbolju osnovu pruža ekološki pokret u najširem smislu jer on, po samoj svojoj prirodi, nije vezan ni za predstave ni za odnose prijatelja i neprijatelja.

Drugačiji način života podrazumeva obnovu unutrašnje i vanjske ravnoteže s prirodom, zaštitu svih oblika života, obezbeđivanje ljudskih prava od najosnovnijih — hrane, odeće, krova nad glavom, obrazovanja, rada i slobodnog vremena — do zajemčene lične slobode i učešća u političkom životu, kao bitnih potreba ljudskog dostojanstva. Pošto ovaj program nadilazi sukob velesila i blokove kristalizovane oko njega, on i jeste u stanju da pređe njihove granice bez primene subverzivnih sredstava i psihološkog rata. On bi bio nosilac novog internacionalizma za koji se zalaže Thompson, stanovišta i prakse koji se, s podjednakim pravom, mogu nazvati i istinski humanim, planetarnim i ekumenskim, a značenja ovih termina sve više se približavaju jedno drugom.

Ako istočna, u ideološkoj borbi slabija, strana bude ovakvu praksu pripisivala protivničkom bloku, dovešće se u opasnost da izgubi i preostalo poverenje vlastitog stanovništva. Gušenje političkih sloboda u Istočnom bloku šteti čak i zvaničnim, doduše nedovoljnim, naporima za ostvarenje razoružanja i detanta. To je, sa stanovišta interesa čovečanstva, jedna od funkcija eksterminizma, bez obzira na njene stvarne vanjske ili unutrašnje uzroke. Time se guši upravo ona energija neophodna narodima Istočne Evrope za preobražaj vlastitih uslova življenja, do koga ne može doći bez političke demokratije.

Tvrdoglavo odbacivanje svih reformi na Istoku kao »antisocijalističkih« samo je tamošnja primena istog klevetničkog postupka kojim se koriste i reakcionarne snage na Zapadu upotrebljavajući reč »komunistički«.

Psihološki rat između dva sistema, koji uslovljava, jača i stabilizuje svakog od njih, rata koji ima svoje rituale razmetanja i pretnje, zastrašivanja i avanturizma, ulepšavanja i nipodaštavanja, ne retko i samoobmanjivanja čak i kad su sve činjenice poznate — taj rat je zavera koju novi mirovni pokret mora pobediti. Bez obzira koliko je to poznato, pokret za mir ima danas sasvim nove izgleda na uspeh koji proizlaze iz postojanja ekološkog i nastojanja mirovnog pokreta ne samo da bude jednako udaljen od obe supersile, nego da ostvari bezuslovnu nezavisnost od njih.

Poraz odvrtačanja

Ovde bi bile veoma značajne i delimične pobede poput zapadnoevropskog odbacivanja krstarećih i »peršing II« raketa, ali će one zavisiti od brzine kojom se bude razvijala nova celovita orijentacija mirovnog pokreta. Ovo tim pre zato što najnoviji razvoj raketne tehnologije — pogotovu krstarećih raketa, gde Amerikanci imaju prednost od nekoliko godina, kao što su je imali sve od 1945. — i vojnog planiranja zasnovanog na njemu sada pokazuje inherentnu tendenciju povećavanja razlika u strateškim interesima između SAD i Zapadne Evrope, i uvećavanja a ne smanjivanja ugroženosti druge suočene s neposrednom opasnošću od mogućeg nuklearnog napada protivničke strane.

Instaliranje ovih oružja očevidno povećava prostor (makar i samo matematički) SAD za vođenje jednog »ograničenog« nuklearnog rata u Evropi. Veliki transatlantski brat priznaje da je upravo mogućnost nuklearne razmene koja bi uništila Evropu od Atlantika do Volge osnovni razlog njegove sadašnje »modernizacije« i »osavremenjivanja« NATO-a — razlog koji je zadugo pripreman ali je sada odjednom izbio na svetlo dana jer je on, u stvari, logička osnova novog oružja, te ga otuda i nije moguće kriti. Kao i 7000 već postojećih nuklearnih glava u Zapadnoj Nemačkoj koje bi navodno trebalo da »štite« našu zemlju, i novi evro-strateški sistemi bili bi u isključivoj nadležnosti Reagana i njegovih ministara. Štaviše, drastično smanjivanje vremena preleta do kojeg je došlo zahvaljujući instaliranju novog oružja u Evropi kao i usled njegove ogromne preciznosti i fleksibilnosti (posebno krstarećih raketa) jedino rešenje koje ostaje drugoj

strani je da pribegne, u situaciji mogućeg vojnog sukoba, prvom udaru. Izložen neposrednoj opasnosti, Sovjetski Savez bi jedino mogao pokušati da zaštiti svoju zapadnu polovinu uklanjanjem onoga što je najneposrednije ugrožava.

Svojevremeno je, za vreme Cartera, izjava Brzezinskog da bi odmah napustio svoj položaj savetnika za bezbednost kad ne bi bio u stanju da bez oklevanja pritisne nuklearno dugme izazvala pravu buru negodovanja. Ovo negodovanje bilo je naivno jer je njegova izjava bila samo izraz logike na kojoj je »bezbednost«¹ posredstvom uzajamnog odvracanja počivala već trideset godina. Uostalom, odvracanje i podrazumeva »pouzdanu rešenost«² svih odgovornih političara i vojnika obeju strana, kao i čitavog niza njihovih podređenih, da pritisnu dugmad onog časa kad njihovi instrumenti pokažu da je druga strana oslobodila svoja čudovišta. Po toj suludoj logici, Brzezinski bi bez sumnje bio smatran ratnim zločincem da je prestao da ističe svoju rešenost da se ponasa na ovakav način.

No, tehnički razvoj sistema oružja koji izmiče kontroli oba takmaca doveo je do apsurdna »ravnotežu sile«, pošto su pravila igre udvoje velesila odavno ugrožena stalnim širenjem broja zemalja koje poseduju nuklearno oružje. Što se tiče naroda Evrope, opasnost kojoj je izložena naša sigurnost je, u svakom slučaju, nepredvidljiva, bez obzira na vojno planiranje. »Rakete su magneti!«³ Izlišno je da gledamo u zvezde da bismo za 80-te godine predvideli propast Zapada, odnosno — pošto teško da će Sjedinjenim Državama uspeti da izbegnu istu sudbinu — čitave severne civilizacije.

U sadašnjoj je situaciji novo to što ona neizbežno produbljuje suprotnosti *unutar* NATO-a (tj. između vladajućih interesa svake od obala Atlantika) i *unutar* zvaničnih političkih struktura Zapadne Evrope. Vladajuće klase i druge »elite«⁴ ovoga puta neizbežno i u svakom pogledu dele sudbinu svojih naroda i one to dobro znaju. Po svemu što nam je poznato, pre se valja bojati preživljavanja nuklearne eksplozije nego trenutne smrti u njoj. Posvećeni u tajnu najbolje znaju da je verovatnoća sloma oba sistema u nultom času sve veća kao i nemoć političkih vođa pred licem megatonske mašine.

Time je stavljena na ozbiljnu probu formalna disciplina kako *svih* zvaničnih političkih formacija tako i vojnih i civilnih stručnjaka. U ovim krugovima *mora* postojati interes za pritisak odozdo, izvan postojeće strukture moći, izvan institucija, koji bi jedini mogao da omogućiti raskid sa zvaničnim aparatom i, nakon izvesnog vremena, da ga učini neizbežnim.

Stoga pretpostavljam da će, kad jednom dopru u svest ljudi, nove okolnosti trke u naoružanju i međunarodnog nadmetanja izazvati veću zabrinutost no ikad ranije i otvoriti nove prostore za praktične političke promene. Razume se da čak ni potpuno obavešteni ne delaju nužno na racionalan način; da delaju mogli bismo smesta napustiti čitavu doktrinu na kojoj se do sada zasnivala odbrana. I prosvetljenje mora pronaći najpogodniji psihološki pristup. Čak ni u slabo i pogrešno obaveštenom javnom mnjenju uobičajeni stereotip pretnje i bezbednosti-posredstvom-odvracanja nije samo rezultat neposredne manipulacije, već se zasniva i na nečem što su prvobitno bili manje pogrešni stavovi — zato je protiv toga borba i neophodna.

To će biti lakše ukoliko ljudi budu većma *osećali* da su upravo njihove reakcije doprinele uspostavljanju sile pred kojom im je sada potrebna zaštita. Naš zadatak nije da uklonimo strah već da prosvetimo ljude, te da njihov strah usmerimo ka racionalnom rešenju. Sadašnju opasnost moramo i dalje opisivati u svim njenim užasavajućim pojedinostima. Izbeći ćemo apokalipsu samo ako ozbiljno shvatimo da je ona moguća i ako budemo spremni da koristimo odgovarajuće modele proročkog ubeđivanja ljudi u potrebu njenog sprečavanja. Ovakvo ubeđivanje je, u krajnjoj analizi, bilo sastavni deo ljudskog razvoja kojem je, s vremena na vreme, dobro služilo. Nama su sada neophodni apeli ne toliko namenjeni intelektualcima, koliko neposredni i svima razumljivi, koji jasno opisuju opasnost kojoj smo izloženi i izlaz iz nje.

Sovjeti ne dolaze

Kriza zapadne vojne strategije vremenski se podudara sa sve ozbiljnijom krizom opšte političke stabilnosti u Istočnom bloku koja, u krajnjem, zahvata i sam Sovjetski Savez. Ako uzmemo u obzir ukupni proizvod upola manji od američkog, produktivnost koja još više zaostaje i daleko nepovoljniju integrisanost vojnog sektora u ekonomsku celinu, onda je Sovjetski Savez sa svojim siromašnijim stanovništvom prinuđen da troši bar dvostruko viši postotak nacionalnog dohotka da bi držao korak sa SAD u trci u naoružanju.

Opšte je poznato da je Sovjetski Savez — osim naglog napretka u domenu raketnog pogona sredinom 50-ih i početkom 60-ih godina — oduvek zaostajao u oblasti vojne tehnologije. U tom se smislu ništa nije promenilo. On ne poseduje nikakav ekvivalent krstarećim raketama, koje se prilagođavaju terenu i mogu leteti ispod linije radarske odbrane. Poređenje brojnog stanja trupa koje

se tako često gordo navodi da bi se pokazala nadmoć snaga Varšavskog pakta zapravo dokazuje upravo obrnuto.

Istočni blok je prinuđen da kvantitetom nadoknađuje ono što mu manjka u tehnološkom kvalitetu. Na ključnom području nuklearnih bojevih glava NATO ima brojčanu prednost koja se zasniva na njegovoj savršenijoj MIRV tehnologiji, premda Sovjetski Savez raspolaže većim brojem projektila uopšte. Sovjetske džinovske tenkovske armije pre svega su namenjene intervencijama u savezničkim i manje razvijenim zemljama, dok su bezmalo beskorisne naspram arsenala protivtenkovskog oružja kojim raspolaže NATO.

Sem toga su i dinamika i efikasnost sovjetske prirede u znatnoj meri opali. Čak i ako teret naoružavanja nije toliko velik da uguši sovjetski ekonomski rast u celini, logika uzajamnog odvracanja, ipak, preti da dovede do tehnološkog poraza Sovjetskog Saveza u oblasti razvijene elektronike i kompjuterizacije. Zapadna industrija oružja već igra na tu kartu, kartu koja će sigurno biti adut u ovoj deceniji. Jedina nesumnjiva premoć Sovjetskog Saveza, i to veća no ikad, jeste njegova ogromna teritorija. Sa jedva 1/12 ukupnog stanovništva Zemlje, Varšavski pakt zauzima više od 1/6 njene površine i poseduje manje-više sve sirovinске izvore, čak i ako im je pristup ponekad otežan. Otuda, u sadašnjoj blokovskoj konfrontaciji, geostrateška situacija Sovjetskog Saveza nalaze imperativ stabilnosti. SSSR nastoji da dobije na vremenu, za njega bi ekspanzija u industrijski razvijena područja, bogata stanovništvom ali siromašna sirovinama, bila besmislena.

SS-20, bez sumnje, omogućavaju Sovjetskom Savezu da izvrši napad na Zapadnu Evropu, ali on nema motiva za prvi udar sve dok prostor između Poljske i Urala nije neposredno ugrožen iz Zapadne Evrope ili dok nije napadnut Varšavski pakt. Nadam se da će Sovjeti biti spremni da povuku ovo oružje u zamenu za američko povlačenje »peršinga II« i krstarećih raketa.

Jedna stvar je, svakako, očevidna u svetlu poljske situacije (sasvim izvan mogućeg ishoda sovjetske intervencije u Afganistanu, za koju se valja nadati da će završiti porazom): pozivanje na veću brojnost snaga Varšavskog pakta u tekućim raspravama o strategiji prosto je potez koji treba da impresionira neupućene. Istočnoevropska situacija je nesumnjivo takva da bi se, sem u slučaju bučne zapadne agresije, u posebnoj pripravnosti osule ne samo trupe gotovo svih istočnoevropskih zemalja iz sastava Varšavskog pakta nego i znatan deo sovjetskih jedinica. Adelbert Weinstein je u *Frankfurter Allgemeine Zeitungu* od 12. februara 1981. godine izneo sle-

deću procenu: »I Varšavski pakt ima svojih slabosti, recimo strategijsku situaciju u Poljskoj. Već mesecima je 26 ruskih divizija raspoređeno duž poljske granice. Poređenje nam ukazuje na to koliko je ova situacija čudovišna. Šta bi značilo za NATO ako bi Amerikanci bili prinuđeni na invaziju takvog obima, na primer, Zapadne Nemačke radi očuvanja centralnoevropske strateške zone? Osim ideološke opasnosti, nemiri u Poljskoj su i strateško upozorenje Rusima. Dvadeset sovjetskih divizija u Istočnoj Nemačkoj su neupotrebljive bilo za napad bilo za odbranu ako linije snabdevanja koje idu preko Poljske nisu čvrsto u rukama Moskve. Pored toga postoje i psihološka opterećenja u Varšavskom paktu. I poljske i ruske jedinice su već izložene ozbiljnom psihološkom iskušenju u sadašnjoj krizi... Nasilno rešenje... bi oslobodilo snage koje su u normalnim okolnostima skrivene, premda nisu politički neaktivne: istorijski uslovljene elemente napetosti koji su vekovima uticali na život istočnoevropskih naroda. I ove emotivne snage imaće udela u borbenoj snazi satelitskih armija, ako bude došlo do vojnog sukoba sa Zapadom. Poljaci bi se mogli jedino mobilisati za borbu protiv NATO-a ako bi poverovali da Bundesver preti njihovoj zemlji. U tom bi slučaju njihovo nevoljenje Nemaca bilo jače od njihove antipatije prema Rusima. Ali poljski vojnici jedva da imaju ikakva osećanja neprijateljstva prema Americancima, Francuzima i Britancima. Što se tiče Čeha, oni pre svog neprijatelja vide u istočnonemačkim snagama nego u zapadnonemačkim; na kraju krajeva, one su prve i okupirale Prag. Ostale zapadne saveznike, naročito Francuze, Česi vide kao potencijalne prijatelje. Ni jedan Mađar ili Rumun ne može imati uverljivu motivaciju za rat protiv Zapada. Armije Varšavskog pakta uglavnom su sastavljene od regruta, a regruti nisu pod neposrednim uticajem ideologije.«

Sovjetski Savez je, zbog svog unutrašnjeg ustrojstva, posve nesposoban da u potpunosti osigura politički sistem koji je nametnuo čak ni u najbližoj sferi svoga uticaja, u Istočnoj Evropi. Pozitivno značenje poljskog primera za Zapadnu Evropu je, pre i iznad svega, u tome što on jednom i za svagda iz domena racionalnog uklanja najrašireniji poratni strah koji je držao da su sovjetski vođi namerni da svome carstvu priključe Zapadnu Evropu.

Sovjetski sistem je potpuno iscrpeo svoj prvobitni revolucionarni poriv. Ni 1945. njegov *kontranapad* ka Elbi (a Rusi su oduvek jedino u obliku kontranapada kretali na Zapad, povučeni armijama Napoleona, Wilhelma II i Hitlera) ni u kom slučaju nije bio inspirisan socijalističkim idealima Oktobarske revolucije — takođe

preuzetim sa Zapada — nego pre poletom velikog patriotskog rata. »Boljševička opasnost«, bez obzira na odnos koji je prema njoj postojao u vreme kad je uticaj Ruske revolucije prelazio njene geografske granice — više jednostavno ne postoji. Ovdasnji primer za to je i opadanje političkog uticaja komunizma Treće internacionale u većini zemalja Zapadne Evrope kao i njegova beznačajna politička izolacija onde gde još uvek nešto bročano znači — iz razloga koji su samo posredno vezani sa Sovjetskim Savezom. Uporedimo sadašnju situaciju sa značajem Kominterne u zapadnoevropskom radničkom pokretu 20-ih godina!

Rusija je danas, takođe, kao i u XIX veku, izložena pritisku Zapada da usvoji njegov politički sistem radi očuvanja vlastite kontinentalne imperije — danas tolike da njena senka ne pada samo na Evropu kao nekad, nego, zbog uloge Rusije kao druge velesile, i na čitav svet. Sovjetski Savez je, u ovom smislu, suštinski u defanzivi, pri tom na muci i zbog industrijski sve razvijenije Kine u pozadini. Status velesile izuzetno opterećuje Sovjetski Savez bez obzira na to da li je njegov generalštab opredeljen za preventivni napad ili za neku posredniju stratešku varijantu koja bi zavisila od stanja stvari u trci u naoružavanju i međunarodne vojne ravnoteže.

Ovakva situacija je već dovela do vidnog popuštanja napetosti u zapadnoevropskoj političkoj raspravi. Neurotični strah od boljševizma slabi čak i u Zapadnoj Nemačkoj. Ovde se takođe povećava prostor za racionalno raspravljanje o Sovjetskom Savezu i Istočnoj Nemačkoj, čemu doprinosi i generacijska udaljenost od 1945. To bi moglo postupno utrti put jednoj »novoj istočnoj politici«, sasvim drugačijoj od one pre dvadeset godina.

No, prirodno, budemo li i dalje procenjivali mogućnosti mira na osnovu ravnoteže sile, onda slabljenje Rusije neće izazivati samo zabrinutost onih koji se još uvek identifikuju sa sovjetskim interesima. Na levisi dolazi do stapanja ostataka tradicionalnih iluzija o navodno socijalističkom karakteru Sovjetskog Saveza i Istočnog bloka i strahopoštovanja pred ideologijom odvratanja u tendenciju koja toleriše nastojanja materijalno slabije supersile da ostvari vojni paritet. Iz toga proizlazi jedna neodrživa i stvarno nerealistička pozicija. Moramo biti svesni da tog pariteta nikada nije ni bilo i da je on danas, s obzirom na unutrašnju situaciju u Sovjetskom Savezu i u Istočnom bloku, manje dostižan no ikad ranije.

Neki sada, kao Cornelius Castoriadis⁹, tvrde da je Sovjetski Savez vodeća vojna sila današnjeg sveta jer

⁹ Bahro ovde misli na Castoriadisovu knjigu *Devant la Guerre*, Paris, 1981 — priručnik novog hladnog rata u Francuskoj (NLR). — *Prim. prev.*

poseduje konvencionalnu nadmoć i nuklearni paritet — i to na osnovu »činjenica i pojedinosti« koje navodno možemo naći »u ma kojim novinama«. Ne bih se na to oslanjao. Iz svega što mi je poznato i što sam pročitao, sledi da Sjedinjene Države objašnjavaju opširno svetu da je »ravnoteža« poremećena jer se Sovjetski Savez sprema da uspostavi paritet. Ostavimo li to po strani, i ovde se, s izuzetkom teze o brojčanoj nadmoći Sovjetskog Saveza u konvencionalnom naoružanju, kuhinjska računica pokazuje smešnom upravo na osnovu one logike kojoj Castoriadis inače daje prednost. Iznositi »ruski scenario« o iskorišćavanju »društveno-političko-etničko-vojnih« složenosti Irana a, pri tom, ni rečju ne pomenuti po Moskvu nepovoljne okolnosti u Istočnoj Evropi i, pogotovu, u oblasti Baltika i Ukrajine, obična je predrasuda. Castoriadis tako prikazuje stvari da se čini kao da Kremlj samo valja da pokrene trupe i one bi »za nekoliko dana bile u Bijaricu«. Njegov tekst nalikuje na pripremni materijal za Reagana, Haiga i Weinbergera ili kao — pošto je napisan pre američkih predsedničkih izbora — prizivanje ovog trija. To, nesumnjivo, nije bio njegov svesni naum, ali se nije ni potrudio da predupredi moguće nesporazume.

Uz to, Castoriadis se, govoreći o sovjetskim i kubanskim aktivnostima, nigde ne izjašnjava o tome treba li Afrika da bude ostavljena Afrikancima ili vraćena u okrilje Zapada — koji ima mnogo efikasnija sredstva intervencije od vojnika presvučenih u civile i koji pruža bratsku pomoć Mobutu kad »treba«. Stanovište onoga ko govori o Angoli i Etiopiji ne pominjući čitavu istoriju Zaira od zbacivanja i ubistva Lumumbe nije nezavisno već prosto odražava interese NATO-a i »odbrane slabodnog sveta«. Postojeća »logika blokova« neizbežno vodi sve njome obuhvaćene, pa i Sovjetski Savez koji se ponaša kao druga velesila, ka globalnoj strategiji. Zaštita naroda Afrike od mnogo moćnijeg strukturnog nasilja zapadnog modela treba da bude prva briga svakoga ko ovde živi, ali i bez ignorisanja strategije Istočnog bloka.

Ako Sovjetski model uzima maha u savremenoj Africi, onda je to stoga što on predstavlja jednu verziju razvoja koja obećava polunezavisnu industrijalizaciju od kapitalističkog svetskog tržišta. Utoliko je tamošnja sovjetska hegemonija veoma politička no ekonomska: narodi koje »štite« Sovjeti manje se boje za svoja prirodna bogatstva. Sve dok sovjetska »zaštita« bude predstavljala jedinu mogućnost da se izbegne zavisna integracija u mehanizme reprodukcije metropolitanskog Zapada, ona će uvek iznova biti direktno ili indirektno prihvaćana. Svako ko osuđuje imperijalno ponašanje SSSR-a u Africi

ili drugde u ime zapadnih interesa i njegove težnje da kontroliše i utiče, priželjkuje pobjedu jednog bloka nad drugim a ne prevazilaženje oba.

Čak i levi socijaldemokrati — po mom oskudnom iskustvu s njima u Zapadnoj Nemačkoj — stalno brkaju svoj specifični »izvozni artikal«, nepokriveni ček na demokratski socijalizam, i stvarni »izvoz« metropolitanskih ekonomija. Oni isto tako kod svoje kuće pretvaraju izmene i modulacije koje je reformizam izvojevao ili nametnuo sistemu u alibi za sistem kao takav. Tako je sumnjivi demokratizam zapadnih metropola, jedna pozitivna tačka njihovog identifikovanja nasuprot politbirokratskim diktaturama Istoka, u stvari epifenomen jednog procesa koji u ostatku sveta stvara uslove u kojima čak i demokratski minimum postaje nemoguć.

Kad neko odluči da u osnovnim pitanjima spoljne i vojne politike ostane na liniji režima ili savezničke ortodoksije, onda prirodno dolazi do potiskivanja i prenebrgavanja istorijskih i materijalnih veza koje postoje među zlodielima oba bloka. Castoriadis se u potpunosti drži tog prećutnog prenebrgavanja. Pravilo koje bez iznimke važi još od vremena kolonijalizma i osvita dominacije evropskih kapitalističkih društava u svetu, jeste da svako ko sedeći u metropoli analizira ma koju pojavu u ma kom drugom delu sveta, pri tom se ne pitajući nema li ona svoj krajnji uzrok *ovde*, nikako ne može ispravno zaključivati. Onda kritika, ma kako bila adekvatna, neizbežno prelazi u posrednu apologiju. Kada uz to još ide i ton uverenja u sopstvenu ispravnost, onda je krajnji rezultat čisto farisejstvo.

Niko ko išta zna o istoriji sovjetske revolucije ne bi nikako smeo, uz dužnu pažnju poklonjenu unutrašnjim činocima njene sudbine, prevideti strašni izvitoperavajući pritisak koji je na nju, od samog početka, vršio imperijalistički Zapad. Ni njena predistorija nije objašnjiva bez stalnog zapadnoevropskog pritiska na carističku Rusiju, čija je despotska struktura i proistekla iz njene uloge ustave za dalje napredovanje Mongola u Evropu (»hrišćanski Zapad« duguje Istočnim Slovenima to što je bitka kod Lignica bila samo prolazna epizoda). Pod pritiskom razvijene Evrope Ivan Grozni, Petar Veliki, Katarina Velika »modernizovali« su i usavršavali ovaj despotizam. Dekabrista ne bi bilo bez Napoleonove invazije na Rusiju; bez engleske i francuske vojne — to jest industrijske — nadmoći u Krimskom ratu ne bi 1861. došlo do ukidanja kmetstva kao preduslova stupanja u kapitalističku nerazvijenost; potapanje zastarele ruske flote kod Tušime bilo je uvod u revoluciju 1905; i sama Oktobarska revolucija bila bi nezamisliva bez suparništva »zaka-

snelog« nemačkog i od njega starijeg englesko-francuskog imperijalizma, što je dovelo do prvog svetskog rata, koji je carska Rusija izgubila, premda na strani pobednika, jer njena ekonomska i društvena struktura nije bila u stanju da izdrži probu.

Da li je kontinuitet ove determinacije stvarno prekinut 1917? Da li je Trotsky doista slučajno postao komesar za rat, jedva zalupivši za sobom vrata ministarstva spoljnih poslova, i to zato što su on i boljševici bili obuzeti militarizmom? Čak je i Castoriadis bar jednom morao čuti za onih 14 stranih sila koje su prinudile SSSR na stvaranje vlastite masovne armije. Njegovi pokazatelji ničim ne ukazuju na to da su stariji kadrovi sadašnjeg moskovskog partijskog i vladinog rukovodstva nekada bili oficiri. Kakva su to bila vremena kada je maršal Staljin držao sve ostale drugove maršale pod partijskom kontrolom? Kako to da su se odmah zatim odnosi snaga tako izmenili da se smatralo da je maršal Žukov postao opasan kao vojnik?

Ako se odgovor svede prosto na strukturnu promenu u Sovjetskom Savezu, onda ispada kao da je militarizacija neka đavolska specifičnost tog sistema. Sovjetski militarizam je ipak — i pored Marxove *Istorije tajne diplomatije osamnaestog veka* — najznačajniji dokaz, čista pobjeda, strategije ekspanzije i okruženja koja je zaustavila prvu antiimperijalističku i antikolonijalnu revoluciju i skrenula njen put ka involuciji. Danas je sovjetska revolucija druga velesila, neuporedivo opasnija od njenih prvobitnih protivnika.

U tom pogledu Castoriadis je u pravu kad ističe strukturnu premoć vojnog sektora u sovjetskom društvu u celini. Pošto politbirokratski sistem ne može drugačije da se izjednači sa Sjedinjenim Državama na nivou nacionalnog proizvoda kao celine, jedini način da se približi uspostavljanju vojnog pariteta jeste da vojnu industriju pretvori u državu u državi. Iz velike nesrazmere između civilne i vojne industrije prirodno sledi da je vojna moć SSSR-a div na staklenim nogama pod kojima će tlo postajati sve toplije što više budu rasle aspiracije stanovništva u pogledu višeg životnog standarda. Otuda ideja NATO-a o »prinudavanju Kremlja da se naoružava do smrti« nije zaludna fantazija. Sovjetsko rukovodstvo bi, čak i da je inače tome nesklono, bilo zainteresovano za demonstraciju vanjske snage i uspešnosti radi legitimizacije sopstvenog autoriteta u zemlji. Po mom mišljenju, nije isključeno da će u razdoblju posle Brežnjeva upravo sovjetski generali biti zagovornici ekonomskih pa čak i društvenih reformi, s obzirom da im je većinom poznato da će SSSR izgubiti trku u naoružavanju na srednje sta-

ze, bude li privreda i dalje hodala na nogama nejednake dužine. Ovo je, razume se, samo spekulacija, ali nije spekulacija, nego izvesnost, to da svaki, pa i najmanji, ustupak sadašnjoj hysteriji oko sovjetske opasnosti u stvari neposredno služi interesima eksterminizma.

Nemogućnost Sovjetskog Saveza da kontroliše »svoje« istочноevropske granice ni u kom slučaju nije posledica nekakve intervencije zapadnoevropske levice u korist tamošnjih reformističkih snaga. I sa stanovišta mira najoptimističnija perspektiva bila bi duboka obnova društvenog sistema u celini u ovim zemljama. Napredovanje ekološkog i mirovnog pokreta na Zapadu doprinelo bi obezbeđivanju manevarskog prostora koji je potreban istočnoevropskim zemljama za takav razvoj i onemogućavanju reakcionarnih snaga na Zapadu da izvuku korist iz preobražaja institucionalnih struktura na Istoku.

Pošto je Istok bespovratno zakoračio u razdoblje razvijenog industrijalizma a vojni sukob ne može doneti ništa pametno industrijskim društvima, na duge staze postoji samo jedno razumno rešenje: integracija Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza u jednu novu evropsku zajednicu nacija. Uostalom, što se tiče kulturne osnove, Sovjetski Savez nije udaljeniji od Zapada nego, recimo, Turska. Uzgred napominjem da se obično preuveličava kontrast između *takozvane* tržišne i *takozvane* centralne planske privrede; obe su, u stvari, kombinacija elemenata tržišta i elemenata planiranja, premda s drugačijim naglaskom.

Rečju: pukotina koja deli Evropu duž blokovske granice nije više istorijski produktivna. Naprotiv, dva sistema — oba na svoj način nesocijalistička — jedan drugome onemogućavaju unutrašnji razvoj. Pošto oba imaju iste industrijske osnove i neizbežno su suočena s istom ekološkom ugroženošću, trebalo bi da oba teže istom cilju, čije bi određujuće koordinate bile ekološki humanizam i demokratski socijalizam.

Za sveopštu raspravu o bezbednosti

Da ukratko ponovimo argumente iz dva prethodna odeljka:

1) Ideja očuvanja civilizacije industrijskog Severa posredstvom ravnoteže snaga supersila ili vojnih blokova — ideja koja je bila u osnovi politike detanta 60-ih i 70-ih godina — doživela je potpuni neuspeh.

2) Savremeno oružje otvorilo je mogućnost vođenja »ograničenog nuklearnog rata« na našem kontinentu.

3) Zemlje Istočnog bloka danas pokazuju vidne znake ozbiljne unutrašnje nestabilnosti. Pošto propala politička birokratija u ovoj regiji gubi nerve, mogla bi pribeći nasilnim sredstvima. Šta god se mislilo o apetitima SSSR-a, svaka invazija Zapadne Evrope je isključena zbog stanja u njegovoj imperiji. Sovjetske rakete možda dolaze, pogotovu ako ih privuku američke, ali Sovjeti ni u kom slučaju ne dolaze.

U svetlosti ovih argumenata pada u vodu celokupna zapadnoevropska politika bezbednosti. Moraju se preispitati sve odluke donete od 50-ih godina naovamo. Sada nam je neophodno da u sveopštoj raspravi dođemo do novog određenja naših bezbednosnih interesa.

Zaključak koji se nameće je da Evropa, pa i naša otadžbina Nemačka, *ne sme* biti naoružana nuklearnim raketama namenjenim napadu na teritoriju druge velesile, jer to samo pogoduje zlu sveopšteg potpunog uništenja. Instaliranje ovih raketa mora se sprečiti po svaku cenu.

Evropa, pa ni naša otadžbina Nemačka, *ne može* se braniti tzv. taktičkim ili ograničenim nuklearnim oružjem, jer ono sobom povlači i ograničeno žrtvovanje života civila pre nego njihovu zaštitu.

Evropi *nije potrebno* nuklearno oružje jer stvarna opasnost od konvencionalnog osvajačkog rata ne postoji.

Nuklearno naoružanje u budućnosti nosi sobom, štaviše, ne samo naše pripremanje za uzajamno masovno uništenje s Istočnim blokom, već i s čitavim nezapadnim svetom. Nova rasprava o bezbednosti mora se proširiti i na ispitivanje alternativnih pravaca razvoja naše privrede i društva u celini, kako ne bismo došli u sukob s vitalnim interesima drugih naroda kao i sa samom planetom i njenom biosferom.

Život mnogo više zavisi od odluka u ovom domenu nego od kratkoročnih problema koji se nameću, kao što su cene, zakupnine i zaposlenje — a često ih je toliko da apsorbuju čitavu pažnju i energiju javnosti.

Kad jednom bude krenula javna rasprava i kad institucije koje treba politički da predstavljaju društvo i njegove delove budu prinuđene da vrše svoju dužnost, jedva da će u ovoj zemlji postojati i jedan jedini čovek koji nije *fundamentalno* zainteresovan za svoju i našu bezbednost.

Psihološka motivisanost je ključ nove bezbednosne politike. Podsticanje ove rasprave ne samo da je u skladu s formalnim ustrojstvom Zapadne Nemačke nego i s njenim aktualnim ustrojstvom — bez obzira na sve kritike koje im se mogu uputiti. Od uticaja javnosti nisu imuni ni masovni mediji, ni političke partije, ni parlament, ni

sudovi, ni privatni ni državni sektor ekonomije, kao ni federalna vlada i lokalne vlasti na svim nivoima. Dokaz za to je učinak protesta protiv nuklearnih centrala, novih međunarodnih aerodroma, spekulisanja nekretninama u gradovima. Ako je pokret protiv izgradnje novog aerodroma u stanju da nadiđe sve partijske podele, zašto to ne bi bio u stanju i sličan pokret protiv vojnih postrojenja uprkos svih primedbi? Reč je prosto o tome da otpor još uvek nije dovoljno snažan i dovoljno rasprostranjen.

Što se više budemo rukovodili razumom u našim metodama to će i uspeh ovakve kampanje biti veći. Mir s prirodom, mir među narodima i pojedincima nisu vrednosti i ciljevi koji bi se mogli ostvariti nasilnim sredstvima. (Nesporno je, razume se, pravo pojedinaca pa i čitavih naroda da se brane od sile koja ih ubija, kao do nedavno u Nikaragvi i sada u El Salvadoru.) Srećom, izgleda da su svi saglasni oko toga da akcije ne treba da budu upravljane protiv života političkih ili administrativnih protivnika. Bilo bi dobro ako bismo se, isto tako, složili i oko toga da akcije upravljane protiv materijalnih objekata uglavnom ne postižu cilj osim ako su puko davanje oduška agresivnosti. Vazda će biti onih koji moraju da razbiju prozor ili se ne mogu uzdržati od prevrtanja automobila. Problem nastaje kad se na tome gradi strategija i kad se iznalaze intelektualna opravdanja, umesto da se onima koji to čine obrati rečitativom iz Beethovenove *IX simfonije*: »O, prijatelji. ne tako — veselije«. Još je uvek otvoreno pitanje da li bi razvoju situacije pogodio jedan uvodni akt destrukcije. No to se uvek može učiniti na jasno neagresivan i svima razumljiv način. U tom slučaju bi i simboli jednako dobro poslužili. Promišljena i suštinska opozicija postojećem stanju uvek može ljudima preneti svoju poruku tako da neutralizuje ili privuče ravnodušne pa čak i da ponuka protivnike na razmišljanje. Svakome ko iole shvata od čega je sačinjena mega-mašina jasno je da ona nikako ne može biti ugrožena dizanjem u vazduh stuba koji drži žice i prenosi električnu energiju iz nuklearne centrale i da ona, stave li ljudi šlemove i počnu na nju bacati molotovljeve koktele, samo dobija na značaju i snazi.

Ne isključujem mogućnost — a to, na žalost, niko i ne može — da velika mašina ostane imuna na sve uticaje javnosti i da jedini način da se izbegne opšte uništenje ostane otvoren građanski rat. Samo to ne bi bio akt oslobodenja već jednostavno završna katastrofa. Mi do sada nismo ni razmišljali o nizu mogućnosti koje leže između naše sadašnje zabrinutosti i ove krajnje situacije. Od intelektualnog i moralnog kvaliteta pritiska koji ćemo vršiti na postojeće institucije zavisice mnogo toga. Pritisak

neće delovati sve dok budemo zaboravljali da, uza sav njihov otuđeni karakter, u ovim ustanovama ipak rade ljudska bića. Ako fetišiziramo aparate trpajući zajedno čitavu administraciju i sve one koji obavljaju njene funkcije u »neprijatelje«, stvari će se i dalje kretati sadašnjim razornim pravcem.

Još uvek se odveć lako zaboravlja, ili se barem o tome dovoljno ne misli, da je svest onih koji su na drugoj strani, u stvari, istinski »cilj« našeg napada. Ako to postane naš eksplicitni cilj, maksimalno ćemo povećati šanse da utičemo na još neopredeljene, na one koji se kolebaju između nas i neprijatelja. Golijat mora biti pogođen u čelo, mesto koje njegova kaciga ne štiti. Tako se valjano upražnjava neophodna »ljubav prema neprijatelju«. Trebalo bi da izbegavamo i suviše suprotstavljanje čak i sa takvima kakav je Franz Josef Strauss; bolje bi bilo da nastojimo da dođemo u poziciju da ga pozovemo, saslušamo i raspravljamo s njim bez lične netrpeljivosti. Potrebno je da to ostvarimo u svakom gradu i svakom selu u našoj zemlji.

Eksterminizam ne deli društvo na tradicionalne društvene klase. Klase su, jamačno, i dalje uticajne, ali eksterminizam deli društvo na sluge (aktivne i pasivne) i protivnike (ili žrtve) mega-mašine: odlučujuće je koja od ovih uloga preovlađuje u svakom pojedincu. Zbog toga spas ne može doći od malog i kvazi radikalnog protestnog pokreta koji je i sam ponekad destruktivan i često predstavlja upravo ono isto što i sama velika mašina, goneći strahom koji raspiruje većinu da se opredeli za suprotnu stranu, već nas pre može spasti jedna politika usredsređena na rascep između dve duše koji postoji u grudima svakog od nas i koja će nastojati da, produbljujući ga, oslobodi njihove energije.

Eksterminizam se može poraziti jedino u glavama eksterminista. Molim vas, nemojte se smejati: vladajuće klikte su neuporedivo brojnije od šačice samozvanih »jastrebova«. U njihovim redovima nisu beznačajni oni ambiciozni fizičari zaduženi, recimo, za različite ubilačke projekte. S druge strane, i neki »borci za mir« takođe spadaju u eksterministe — to su oni koji neće da vide ni balvan u sopstvenom oku, zločine dobrih, hrabrih bataljona s kojima se identifikuju. Ne bismo smeli nikada gubiti iz vida koliko smo i sami, svesno ili nesvesno, obožavaoci idola.

Da budem jasniji: pobedićemo eksterminizam jedino ako budemo u stanju da prodremo u njegove vrhove i ako prodor bude ozbiljniji od povremenih »izdaja« nekolicine pojedinaca. Da li je uvek samo jedan general Bastian? Bez pristupa u vrhove nećemo moći da zaustavimo

spontani hod mega-mašine. Šta nam, dakle, preostaje, s obzirom da ćemo se teško sami domoći prekidača života i smrti i isključiti ih?

Da predupredim nesporazume: na umu mi je nešto posve drugačije od taktike slanja peticija vladama i parlamentima, što pothranjuje zabludu da možemo svoju dužnost obaviti prenoseći vlastitu odgovornost na ustanove koje su, po samoj svojoj prirodi, nesposobne da je ponesu. Bivši britanski diplomata Ronald Higgins je pokazao u sjajnoj knjizi *The Seventh Enemy* (Sedmi neprijatelj) sasvim precizno da se od onih u vladi ne može ništa očekivati jer je tamo realni pritisak svih vrsta posebnih interesa neuporedivo snažniji od pritiska dugoročnih vitalnih interesa većine sada ugroženih mogućom katastrofom.

Kampanje poput onih oko zaposjedanja kuća u Berlinu, protiv izgradnje aerodroma u Frankfurtu i Minhenu II, kao i protiv nuklearne centrale u Brokdorfu pokazuju *in nuce* koji je jedini način da se u velikoj mnašini prinudno izazove nešto nalik na odgovarajuću reakciju — da određeni problem oko koga se vodi akcija postane bitan za stabilnost samog sistema. Samo tako će oprezniji i svesniji elementi u okviru aparata dobiti priliku da izraze vlastiti senzibilitet, inače blokiran svakodnevnom političkom rutinom i pritiscima posebnih interesnih grupa.

Rečju, moguće su transakcije s državom i njenim ustanovama bez apsorbovanja i štete, pod uslovom da postoji stvarno nezavisan pokret u zemlji koji nije puki odraz vladajućih struktura. Postavlja se pitanje kako stvoriti takav jedan nenasilni masovni pokret koji bi delovao na duh protivnika. Najvažnije što možemo učiniti i za naše društvo i za sebe same je da širimo informisanost i razumevanje, takve oblike komunikacije koji prevazilaze postojeće granice i strahove od uspostavljanja dodira.

Nemačke perspektive

Bon je, naravno, već uznemiren prvim znacima nove rasprave o bezbednosti. Kancelar je, kao vođa SPD-a, pobedio na prošlim izborima pridajući u kampanji izuzetnu važnost miru i bezbednosti, potpuno svestan da su strahovanja zbog međunarodne situacije sve izraženija. Bez obzira na sve manjkavosti njegove politike koja ostaje u okvirima blokovske logike, on je izvojevao pobedu svojom umerenošću nasuprot pozivima na zaoštavanje konfrontacije koje je upućivao kandidat CDU. Očito

da pokušaj CDU da se uz pomoć ovakve platforme vrati na vlast nije bio uverljiv ni za njeno sopstveno članstvo.

Izbori su takođe potvrdili da slabi čvrstina onih uverenja na kojima je kandidat CDU zasnivao svoju platformu čak i u Zapadnoj Nemačkoj, gde je strah od Rusa urođen. Da se pretpostaviti da je i CDU bezmalo jednoglasno saglasna o ovom pitanju. Dr Strauss bi, kao bivši profesor latinskog jezika, trebalo da ima bar neki osećaj za istorijske veze i procese. Mogu li doista oni »simptomni propadanja« o kojima je on s toliko strasti govorio, pogoditi slučajno jednu naciju, a kamoli čitav kontinent ili blok država? Mogli bismo se zapitati šta nam rimska istorija govori o perspektivi odbrane jedne carske metropole koja počiva na dadžbinama iz celoga sveta metodom *limes et legiones*. Nije li osnovni razlog propašti Rimskog carstva bio u tome što je militarizam sve više postajao osnovna snaga koja ga je držala na okupu — uspon militarizma koji je bio praćen ne samo moralnim propadanjem već, pre svega, propadanjem poljoprivrede usled kojeg je sve više ljudi osiromašavalo i postajalo nezadovoljno?

Konzervativni pristup danas može izazvati sasvim lako potpuno drugačije preokupacije od onih na koje je računala CDU povodeći se za svojim desnim krilom: istinsku brigu za dugoročnu konsolidaciju i bezbednost a protiv vojnih rizika i iscrpljivanja sirovinskih izvora. Moguće je da linija podele po ovom suštinski važnom pitanju više ne ide između vladajuće koalicije i opozicije nego kroz čitav establišment. Gospodin Genscher je našao za shodno da upozori na neutralizam i pacifizam stanovništva, s čime se potpuno složio i gospodin Apel, kao da su socijaldemokrati bez ikakve antimilitarističke tradicije.

To što se ovakva upozorenja smatraju potrebnim jeste dobar znak: valjda su ova gospoda dobro obavestena o tome u kom se pravcu menjaju uverenja stanovništva. Uopšte ne dolazi u obzir da prvo ubedimo vodeće političare i to počev od najtvrdoglavijih među njima. Naš je zadatak da razumemo i da iziđemo u susret spremnosti ljudi da preispitaju samu prirodu bezbednosti, čime bismo najbolje doprineli kristalizaciji i pojašnjenju ove promene.

Potrebne su nam dve stvari: prevashodno, pokretanje jedne praktične političke kampanje koja bi mogla uticati na procese odlučivanja u našoj zemlji, ali nam je potrebna i uverljiva ideja-vodilja tog pokreta. Robert Havemann je svoj članak, nedavno objavljen u Britaniji, zaključio napomenom da bi se ključ za rešenje evropskog problema mogao naći ovde u Nemačkoj i to lakše no što ljudi uglavnom smatraju. Kako to dovesti u vezu s os-

novnom Thompsonovom postavkom i pretvoriti pukotinu koja deli Evropu u objekt praktične kritike, kritičke prakse?

Prvi činilac koji treba uzeti u obzir jeste poseban značaj dveju nemačkih država u blokovima kojima pripadaju. Pokret za evropsko nuklearno razoružanje koji je već dosta snažan u nekim zapadnoevropskim zemljama možda može obuzdati trku u naoružavanju u ograničenom nacionalnom kontekstu, ali on neće moći da postigne neki veći ili presudniji uspeh sve dotle dok Savezna Republika Nemačka bude predstavljala najbolji primer tradicionalne »atlantske« odbrambene politike. Ovde se mora nešto dogoditi, i to odozdo, ako ne želimo da naša zemlja postane usko grlo čitave kampanje. Prodor tako osetljive problematike kakva je nuklearno razoružanje i blokovsko dezangažovanje u Saveznoj Republici Nemačkoj imao bi važnih posledica i po Istočnu Nemačku, mada bi je u bliskoj budućnosti tamo jedino mogla podržati crkva. Međutim, ova bi problematika posredstvom televizije dopirala do svih politički zainteresovanih slojeva stanovništva uključujući i članove partije i funkcionere. To bi se moglo nadovezati na nezadovoljstvo zbog avanture velikog sovjetskog brata u Afganistanu i zabrinutosti za stabilnost saveza u svetlu zbivanja u Poljskoj. Tako možda, štaviše, još uvek postoji interes za plan Rapackog o denuklearizovanoj zoni, koju bi činile Zapadna i Istočna Nemačka, Poljska i Čehoslovačka; plan je svojevremeno saopšten s potpuno ozbiljnim namerama.

Ako novi mirovni pokret postigne neki opipljiviji uspeh, onda bi opasni položaj Nemačke podeljene blokovskom granicom možda mogao izaći na nešto dobro, kao 1968—1969. godine. Od onda je postalo sasvim jasno da ponovno ujedinjenje politikom sile — u krajnjem, zapravo, inkorporacija jedne polovine zemlje u postojeći društveni sistem druge — ne samo da nije realno već bi predstavljalo i igranje vatrom novog svetskog rata pomeraњem demarkacione linije koja deli dve zone na kontinentu. Staromodna retorika ponovnog nemačkog ujedinjenja tako prazno zvuči da u nju više ne veruje ni CDU. Od samog početka su NATO i ponovno ujedinjenje Nemačke bili neodvojivo povezani; to je danas jasno svakom građaninu Zapadne Nemačke. Tako ne samo tema Evrope više no ikada složne protiv atlantizma, nego i tema ponovnog ujedinjenja izmiču strategiji konfrontacije. Na pravi način nemačko pitanje pripada nama.

Bio sam unekoliko iznenađen nepromišljenom naglošću s kojom su veliki delovi levice na Drugoj socijalističkoj konferenciji u Marburgu predlagali da se ovaj problem jednom zauvek prepusti desnici. To je izraz neoprav-

dano negativnog i defetističkog stava što nam ga već generacijama natura nemačka reakcija — osećanja da ako želimo nešto da izmenimo onda ne smemo da se mešamo u ono što je tradicionalni prerogativ desnice. No, danas ne sme postojati ni jedan prostor lišen našeg prisustva. Naprotiv, moramo razviti takav način izlaganja koji će na drugačiji način osvetliti omiljene teme protivne strane.

Teško mi je da shvatim zbog čega mnogi od nas kao da odbacuju mogućnost koja nam se sada pruža da preusmerimo nacionalna osećanja u pravcu kojem ona nikad nisu bila odveć sklona u Nemačkoj: ka »miru bez oružja«, ka suverenitetu i demokratiji odozdo, ka lokalnoj i regionalnoj povezanosti, zaštiti doma, predela i običaja od terorističkog ujednačavanja koje nameću centralni državni aparat i kosmopolitski kapital, ka ekumenskoj solidarnosti s otporom svih naroda sveprisutnoj agresiji vojnoindustrijske mega-mašine.

U Nemačkoj, a u Saveznoj Republici posebno, tema nacionalnog — upravo zato što je ono pritisnuto neporecivom realnošću blokovske granice i možda i stoga što je toliko potiskivano — možda je čak značajnija no druge. No, i njena složenost je, takođe, veća no drugde. Ovde su moguće erupcije koje moramo unapred predvideti i racionalno kanalisati tu energiju. Poput svih drugih nadindividualnih interesa — od različitih primarnih grupa, preko radnih asocijacija do lokalnih pa i planetarnih zajednica — i nacija ima svoj realitet, kako u posebnim ustanovama i organizacijama, tako i u glavama pojedinaca. Svakom Nemcu je važno da li se dve Nemačke približavaju jedna drugoj ili svaka od njih tone u sve dublje ropstvo svog zaštitnika i velesile. Isto tako postoje i interesi koji se tiču celog kontinenta. Ako Briselska birokratija predstavlja otuđenu Evropu, Pokret za evropsko nuklearno razoružanje mogao bi biti jezgro obnovljenog kontinentalnog identiteta, početak inicijative koja bi mogla zaustaviti suparništvo velesila.

Moramo se, naravno, kloniti toga da nemačko pitanje posmatramo sa stanovišta umanjene velikonemačke jedinstvene države i strogo voditi računa da se ne ulagujemo nacionalističkim osećanjima. Nemački problem za nas se svodi na to kako da se dve nemačke države postepeno oslobode blokova, kao potčinjenosti supersilama koja ugrožava i sami opstanak oba dela nemačkog naroda. U kom bi se pravcu, doista, mogle kretati dve krnje nemačke države, ako ne jedna ka drugoj? Njihovo približavanje bi olakšalo i stvaranje denuklearizovane zone u Srednjoj Evropi, denuklearizovane Evrope od Portugala do Poljske, atmosfere koja bi pogodovala neutrali-

zaciji i dezangažovanju u Zapadnoj Nemačkoj. Mirovni pokret koji bi u Zapadnoj Nemačkoj nastao na ekološkim osnovama i bio orijentisan na Treći put imao bi i veće mogućnosti da potakne nastanak sličnog pokreta i u Istočnoj Nemačkoj. Bilo bi to nešto istinski novo kada bi, umesto potrošačkog duha koji istočnonemački narod tera u pravcu zapadnog modela rasta, postojala jedna alternativna eksterminističkom industrijskom sistemu koji prelazi granice.

I u Istočnoj Nemačkoj bi, takođe, dugoročnu perspektivu imao jedan pokret za eko-socijalističku reformu, premda bi njegovo polazište i razvoj bili sasvim drugačiji od pokreta za reformu u Čehoslovačkoj 1968. ili sadašnjeg pokreta u Poljskoj. Tada bi mnogo zavisilo od onoga što smo mi uspjeli da promenimo na našoj strani. Istočnonemački politički sistem bi se našao u istinskom iskušenju ako bi bio oslobođen vojnog pritiska i svih planova ponovnog ujedinjenja koji dolaze iz Savezne Republike. Kad bi Zapadna Nemačka bila u stanju da izmeni svoju vojnu politiku prihvatajući, recimo, »nuklearni pacifizam« i zamenjujući članstvo u NATO-u jednoznačno odbrambenom zaštitom svojih granica i teritorije, celo bi vojno stanovište Istočne Nemačke izgubilo svoje ideološko opravdanje, kao i prisustvo sovjetskih trupa u DDR-u. SED* ne bi mogla vladati bez potpore moguće vojne opasnosti koja dolazi od strane druge nemačke države.

Ukratko o koracima i metodama

Najzad, kako nastaviti, kako moramo dalje — pod pretpostavkom da smo manje-više saglasni oko cilja i političkih i psiholoških pretpostavki njegovog ostvarivanja? Kao što smo videli, ove druge moraju uključiti: spremnost na »direktnu« akciju, prekid s blokovskom logikom, odbacivanje slike neprijatelja, nastojanje da se komunicira čak i s protivnikom, traganje za saveznicima u aparatu, pa i u njegovim najvišim centralnim instancama, rešenost na promene u okvirima legaliteta, uključujući promene u orijentaciji samih institucija.

Prvo i najvažnije, moramo shvatiti u kojoj meri naše mogućnosti zavise od nas samih, od našeg menjanja u skladu sa zadatkom koji je pred nama, od novog prilagođavanja njemu kao našem cilju i sredstvu, od naše pozitivne akcije. Jer, *moгуće je sprečiti instaliranje evrostrateških nuklearnih raketa u našoj zemlji. Moгуće je*

* SED — Jedinstvena socijalistička partija Nemačke. — *Prim. prev.*

izdejstvovati povlačenje »taktičkog« nuklearnog oružja koje je već ovde. *Moгуće je* uspostavljanje nezavisne Zapadne Evrope, na naročit način oslobođene blokova. *Moгуće je* u evropskom kontekstu izmeniti položaj ove krunje nemačke države u svetskoj politici i tako staviti nacionalno pitanje u novu perspektivu. *Moгуće je* uticati na razvoj druge nemačke države na jedan konstruktivan, nearogantan i nešoviniistički način, bez namere da se tamošnje stvari preoblikuju po ovdašnjem modelu.

Drugo, moramo se iscrpno upoznati s onovnim strukturama vojnog i industrijskog eksterminizma. Ova velika tema koja obuhvata i glad i siromaštvo Juga trebalo bi da bude posebna obaveza našeg doba. Svaki od nas mora biti u stanju da konkretno pobija one koji manipulišu javnim mnjenjem, da razotkriva njihove trikove i otvara oči onima kojima se želi manipulirati.

Treće, što o ovome budemo naučili moramo široko propagirati: to jest, pretvarati u dobro smišljenu poruku ljudima. Ovde su, nama kao i drugima, od presudne važnosti masovni mediji. U tom pogledu moramo se probiti iz geta levice. Ne sme biti ni tako malenog lokalnog lista ni toliko reakcionarnog glasila u kojem ne bismo intervenisali. Ne možemo dopustiti sebi da zanemarimo ni Springerova izdanja, osim ako ne želimo da bitno umanjimo svoje mogućnosti za komuniciranje; možda ćemo je često raskrinkavati i pobijati, ali možemo se njome i selektivno koristiti — bar ova grana medija nije nepristupačna! Odiviše su očevitni sadašnja međunarodna opasnost i neuspešnost zvanične bezbednosne politike. Nema tog novinara, bez obzira na vrstu, koji ne može i ne mora biti moralnim sredstvima podstaknut na preispitivanje sopstvenih opredeljenja u stvarima koje nas se tiču. Mnogi od njih i žele da budu »uvučeni u nešto«. Članci i pisma čitalaca deluju čak i ako nisu objavljeni. Potrebno je da iznađemo nezaobilazan način na koji ćemo se izraziti.

Četvrto, moramo organizovati rasprave i to pre svega u manjim grupama u kojima će učestvovati predstavnici obe strane. Njima bi trebalo ne samo potiskivati nego i stvarno uklanjati mehanizme strahovanja i projekcije o kojima govori Horst Eberhard Richter. U novoj situaciji mogao bi argument biti okrenut na glavu i strah ljudi biti preusmeren. U slučaju sukoba ne bi samo lansirne raketne rampe bile ciljevi projektila druge strane već i sva druga vojna postrojenja kao i svaka značajnija fabrika i saobraćajna raskrsnica, a naše nuklearne odbrane usecale bi protivtenkovske prepreke da onemoguće napredovanje protivnika. Sve dok većina stanovništva ve-

ruje u to da oružje obezbeđuje sigurnost nije moguće nikakav politički prodor.

Peto, treba jednom da raskrinkamo sve priče o uravnoteženom obostranom razoružavanju, smanjivanju broja trupa, ograničenom naoružavanju i njegovoj kontroli. Berta van Suttner je negde napisala kako su joj delegati velikih sila na Haškoj konferenciji o razoružavanju 1899. godine ličili na obučare koji su se okupili kako bi ukinuli cipele. Moramo neprestano ponavljati ono što svi već znaju: ovi ljudi prosto pričaju da im prođe vreme i saraduju podstičući jedan drugog. Sporazumi samo kanališu trku u naoružavanju. Jedini put koji vodi izlazu je da narod svake zemlje iznudi krupne korake unilateralnog razoružanja i to takve vrste da ih narodi druge strane ne mogu ni prevideti ni nepoštovati.

Šesto, moramo biti ozbiljni i stručni u širenju ideje o jednoj alternativnoj odbrambenoj politici odbrane, čije su osnove već stvorene (recimo u radovima Afheldta, Eberta, Mechttersheimera, Vilmara) i koja predstavlja jedinu valjanu životnu strategiju; ona je:

— *nenuklearna*: lišena svih nuklearnih projektila dalekog dometa koji samo podstiču na razaranje i svih taktičkih nuklearnih samouništavajućih oružja namenjenih domaćem »bojištu«;

— *nedvosmisleno odbrambena*: bez ikakvih kapaciteta namenjenih napadu na teritorije protivnika; svedena na jaku pograničnu odbranu opremljenu najmodernijim nenuklearnim naoružanjem, vazduhoplovima i možda nenuklearnim projektilima;

— *decentralizovana teritorijalna odbrana*: raspoređena po čitavoj zemlji a ne koncentrisana u krupne jedinice koje su veliki ciljevi; čine je specijalizovane jedinice s lakim naoružanjem i protivvazdušnim oružjem;

— *društvena odbrana*: to jest, u kombinaciji s teritorijalnom odbranom, čine je posebne nevojne forme opšteg otpora, koje stupaju u dejstvo u pravom trenutku, kao i tehničke sabotaze koje treba da otežaju napredovanje okupatora;

— *građanska odbrana*: važna kao psihološka kompenzacija za neku vrstu odmazde u slučaju neprijateljskog napada.

Suštinska razlika između jedne ovakve politike i postojeće strategije odvratanja (odustajanjem od već razorene teritorije) može se sažeti u pojmu »zaustavljanja« neprijatelja. Kao i u slučaju energije, nije istovremeno moguća i jedna i druga alternativa — nuklearna i nenuklearna. Stanovništvo mora odlučiti na koju od njih želi da troši ogromna poreska sredstva.

Sedmo (poslednje ali ne i najmanje važno), čak ni ovakva alternativna koncepcija odbrane, još uvek u znaku »načela realnosti«, nije izmakla okvirima eksterminizma. Za definitivni raskid s ovim začaranim krugom potreban nam je radikalniji model ponašanja, koji bih rado nazvao *eko-pacifizmom*. Ne samo da moramo podržavati zahtev za opšte i potpuno razoružavanje nego ga moramo i dopuniti jednim programom industrijskog rasterećivanja severne civilizacije, odnosno njenog konstruktivnog industrijskog preuređivanja. To bi trebalo da bude i naš sopstveni izbor i osnova na kojoj ćemo nastojati da promenimo način mišljenja većine stanovništva.

To u političkom smislu znači zalagati se za alternativnu odbrambenu politiku; moralno, pak, znači uzdizanje na viši stupanj mišljenja i verovanja, koji dobro izražava deklaracija izvesnih protestantskih krugova: »Spreman sam da živim bez zaštite oružja. Nameravam da podržim politiku kojom bi se naša država zalagala za mir politikom a ne oružjem.«

Trebalo bi da se poduhvatimo rasturanja ove deklaracije u milionima primeraka, pri tom lično raspravljajući sa svakim detetom, ženom i čovekom bez izuzetka. Pitanja i odgovore valjalo bi srediti u neku vrstu katehizma. Svako ko bi učestvovao u deljenju deklaracije morao bi raspolagati argumentima koji uzimaju u obzir mentalne prepreke, predrasude, neprijateljstva što su ih stvorili podela Evrope i manipulacija obeju blokova. Teško da ima boljeg načina za otvaranje opšte rasprave o čitavom kompleksu ovih problema o kojima smo ovde govorili od dovođenja ljudi u položaj da svesno donesu egzistencijalnu odluku individualnim činom ispisivanja vlastitog imena na jednom komadu papira.

Možda se ovde suočavamo s безусловnom saglasnošću s Hristovom porukom; upravo stoga i jesam za ovu deklaraciju, pošto sam uveren da do sada u istoriji nikada reči »Besede na gori« nisu bile ni tako prikladne ni toliko obavezujuće kao sada: »Blagosloveni da su blagi duhom jer oni će Zemlju naslediti.«

(Rudolf Bahro, »A New Approach for the Peace Movement in Germany«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso, London, 1981, str. 87—115)

Prevela Vera Vukelić

Edward Thompson

EVROPA, SLABA KARIKA HLADNOG RATA

Uredništvo mi je predložilo da napišem neku vrstu komentara za ovu publikaciju, pošto se izvestan broj u nju uvršćenih priloga poziva na moje »Beleške o eksterminizmu«. Celovit prikaz nije dolazio u obzir, ne samo zbog toga što su moja razmišljanja u mnogom pogledu manje težine od onih koja se ovde iznose, već i zato što bi svaki takav pristup predstavljao nekakvo svodenje — samim tim i okončanje — rasprave.

Međutim, ovo izdanje upravo se odlikuje otvorenošću tona i pristupa, težnjom ka uspostavljanju međunarodnog dijaloga, zajedničkim traganjem za konvergentnom analizom i strategijama. Bilo bi sasvim dovoljno jednostavno dodati belešku koja bi glasila: dirnut sam ovom sveskom, otvorena je međunarodna rasprava novog tipa i ona se mora nastaviti.

A što dodajem još napomena, to je zato što se nadam da će one pospešiti ovaj proces. »Beleške o eksterminizmu« objavljujem bez izmena jer se prilozi koji se na njih odnose bave tekstom u ovom obliku. No, jasno je da su događaji obesnažili neke moje sudove: usled unutrašnje opozicije u SAD modifikovan je raketni MX sistem, znatno je povećan — prema podacima SIPRI-a — udeo Sovjetskog Saveza u svetskoj trgovini oružjem i tako dalje. Zbile su se i druge važnije promene: pre svih, pojava masovnih mirovnih pokreta u Evropi, na Dalekom istoku a sada i u samim Sjedinjenim Državama — pokreta koji već igraju još nedovoljno određenu ali svakako značajnu međunarodnu ulogu.

»Beleške« su napisane maja 1980, pod utiskom odluke NATO-a o »modernizaciji« i sovjetske invazije Afganistana (oba događaja su se desila decembra 1979) a u atmosferi američke neuspele ratifikacije SALT-a II i ratoborne i naizgled »jednodušne« svepartijske halabuke u Britaniji (*Protect and Survive* /Zaštiti i preživi/ i slično). Tada u Evropi nije delovao ni jedan mirovni pokret — ponešto se zbivalo u Holandiji i Norveškoj, javili su se prvi nagoveštaji novog pokreta u Britaniji i tek poneka naznaka u Zapadnoj Nemačkoj i Italiji; nije bilo ni traga mirovnih pokreta na Dalekom istoku, a »Solidarnost« još nije znala ni vlastito ime.

Vremena su pogodovala intelektualnom pesimizmu. Prihvatljiv mi je prigovor Raymonda Williamsa i drugih autora koji u »Beleškama« nalaze rečenice koje bi išle u prilog jednom determinizmu po kojem protivstavljeni oružani sistemi, sami po sebi, a i vlastitom uzajamnom logikom, nužno vode uništenju. Trebalo je da učinim nešto više od običnog pozivanja na Marxovu sugestivnu sliku ručnog i parnog mlina. To ipak nije jedino što iz »Beležaka« proizlazi: one, isto tako, sadrže i Poziv za evropsko nuklearno razoružanje, naznake strategije otpora, a tekst završava sažetim opisom ove alternative — opisom koji je za poslednje dve godine postao stvarnost s razvojem mirovnih pokreta.

Stvarnost je, iako možda ne u toj meri, ipak dovoljno mračna. Stoga nisam spreman da se tek tako odrekнем kategorije »eksterminizma«. Sam termin nije važan: ružan je i odveć retoričan. Ono što je važno jeste problem na koji se on odnosi. Preostaje nešto u inercijskoj težnji i uzajamnoj logici protivstavljenih oružanih sistema — kao i u konfiguraciji materijalnih, političkih, ideoloških i bezbednosnih interesa koji su od njih neodvojivi — što se ne da objasniti kategorijama »imperijalizma« ili »međunarodne klasne borbe«. Ovoj publikaciji, u kojoj su zastupljeni različiti tipovi političke refleksije, manjka analiza materijalne i ideološke osnove novog militarizma, a u njoj svakako postoji nekoliko slučajeva očevidno pogrešnog razumevanja moje argumentacije.

Tako Roy i Zhores Medvedev drže da grešim smatrajući da bi »u Sovjetskom Savezu ikad današnja opasna vojna tehnologija (mogla da razori) svaki trenutak 'politike'...«. I tvrde da je »sovjetski sistem za to odveć konzervativan i birokratizovan«. Ako već Partija u potpunosti kontroliše sve najosetljivije sfere intelektualnog i društvenog života, »da li je uopšte zamislivo da bi vojni stručnjaci koji upravljaju sovjetskim ICBM-ovima mogli da ih lansiraju a da se o tome prethodno ne odlučuje kolektivno na najvišim partijskim i državnim instancama?«

Medvedevi zaključuju da postoje »instrumenti strogog i obuhvatnog obezbeđenja protiv svake mogućnosti realizacije slučajne ili namerne inicijative na ma kojem izolovanom nivou vojne hijerarhije«.

Možda je doista tako ako je naglasak na *inicijativi*, ali čak i tada ostaje otvorena mogućnost da dođe, bez eventualne sankcije Politbiroa, do nekih manjih događaja poput epizode sa sovjetskom podmornicom u osetljivim švedskim vodama. Ako pak bukvalno shvatimo tvrdnje Medvedeva, onda jedino možemo zaključiti da birokratske i konzervativne procedure osuđuju Sovjetski Savez da bude unapred poražen u eventualnom nuklearnom ratu. Razvoj vojne tehnologije je već u toj meri skratio vreme za donošenje kolektivnih partijskih ili državnih odluka, a nuklearna oružja su takve prirode da reakcija na napad — ili predupređivanje predstojećeg napada — moraju uslediti bezmalo trenutno. Sama apsurdna teorija »odvraćanja« upravo zahteva razmetanje takvim bezmalo trenutnim mogućnostima. »Peršing II« se, primerice, reklamira kao izuzetno precizno i brzo oružje: ako se, kao što je planirano, instalira u Zapadnoj Nemačkoj, smatraće se potencijalnim oružjem prvog udara koje je u stanju da onesposobi sovjetske ICBM-ove i komandne i komunikacijske centre u zapadnim delovima Sovjetskog Saveza u roku od nekoliko minuta od lansiranja. Po mišljenju dobro obaveštenog američkog stručnjaka, Arthura Macy Coxa, Sovjeti bi se od ove opasnosti mogli zaštititi jedino uvođenjem LOW (Launch-On-Warning /lansiranje na znak upozorenja/) automatizovanih sistema koji momentalno na elektronski signal za uzbunjivanje reaguju nuklearnim protivudarom. Tada bi elektronska kola kompjutera preuzela današnje kolektivno odlučivanje Partije i države. U Sjedinjenim Državama, takođe, postoji jaka struja pristalica LOW sistema. Gde bi, ukoliko do njihovog instaliranja dođe, bio trenutak »politike«?

Ovakvi automatizovani sistemi, doduše, za sada ne postoje, a ta granica možda nikada i neće biti pređena, ali tehnologija nuklearnog oružja, bez sumnje, obezvređuje trenutak politike. Nekolicina autora ovde objavljenih priloga je izgleda, iznova potvrđujući primat politike, propustila da posveti odgovarajuću pažnju modernim oružanim sistemima (i osetljivoj elektronici neodvojivoj od njih) bilo kao nezavisnim promenljivim, bilo kao varijablama vezanim uz političke procese.

Treba se još malo zadržati na analizi ovog problema. Novi prilozi njegovom razmatranju, od kojih su neki s pozicija podosta udaljenih od tradicionalne »levice« — posebno *The Fate of the Earth* (Sudbina zemlje) Jona-

thana Schella — uveriće nas da je problem neotklonjiv. Schell se pita ne postaje li savremena civilizacija žrtvom jedne tendencije samouništenja — tendencije koja može, ako se njena energija ne preusmeri u narednih deset godina, postati ireverzibilna? Pitanje koje postavljaju moje »Beleške« je sasvim slično. Kako nazvati jednu ovakvu tendenciju? I šta uopšte znači »tendencija«? Da li je sadašnjica prosto proizvod nesrećnog slučaja — pronalaska užasne nove vojne tehnologije koji je koincidirao s određenom epizodom globalne političke konfrontacije? Ili pak možemo govoriti o ulasku — u nekom momentu nakon 1945. godine — u posebnu istorijsku epohu (moguće poslednju) s naročitim svojstvima koja slede iz nedijalektičke suprotnosti između dva vojna bloka, čije nadmetanje, na svakom stupnju, dalje jača njihovo uzajamno neprijateljstvo i izvore eksterminizma — epohu za čiju nam je analizu neophodna neka nova kategorija?

Smatrajući drugu od ovih alternativa ispravnom predložio sam »eksterminizam«. Nedavno sam, u predavanju *Beyond the Cold War* (S onu stranu hladnog rata), ponovio svoju argumentaciju ne koristeći pri tom pojam »eksterminizam«:

»Radi čega se danas vodi hladni rat? Sebe samog radi...

Hladni rat možemo smatrati predstavom čija osnovna postavka potiče negde iz 1946—1947. godine. Predstava se razrastala, autori su nad njom gubili kontrolu, a ona sama je počela izbacivati vlastite menadžere, administratore, producente i izvođače; svi oni imaju neposrednog interesa da se ona nastavi, da dalje raste. Šta god se dešavalo — predstava se mora nastaviti.

Hladni rat je postao navika, adikacija. Ali iza te navike u svakom od blokova stoje veoma moćni materijalni interesi: vojnoindustrijski i istraživački establišmenti obeju strana, obaveštajne i službe bezbednosti kao i politički izvršiooci ovih interesa. U vlasti ovih interesa je ogromna (i sve veća) koncentracija veština i bogatstava svakog od društava; oni utiču na pravac ekonomskog i socijalnog razvitka svakog od njih; i u interesu je ovih interesa da se ta koncentracija i taj uticaj još više uvećaju.

To ne znači da tvrdim da postoji *identičnost* procesa koji se odvijaju u Sjedinjenim Državama i u Sovjetskom Savezu, a ni potpuna simetričnost formi. Veoma se razlikuju ne samo političke forme i kontrole, već isto tako i postojani ekspanzionizam birokratije i pohlepa privatnog kapitala. Skloniji sam da podvučem *recipročni* i uzajamno zavisni karakter procesa. U samoj prirodi ove hladnotovske predstave je da moraju postojati dve neprijatelj-

ske strane: svakom pokretu jedne mora sledovati odgovarajući pokret druge. To je unutrašnja dinamika hladnog rata koja njene vojne i bezbednosne establišmente jednoznačno određuje kao *samoreproduktivne*. Njihovi projektili su izgovor za naše nove koji su, opet, izgovor za njihove nove. Jastrebovi NATO-a hrane jastrebove Varšavskog pakta.

Uostalom, i ideologija hladnog rata reprodukuje samu sebe. To znači da je vojsci i bezbednosti, kao i njihovim političkim predstavnicima, hladni rat *potreban*. Oni su direktno zainteresovani da se taj rat nastavi.«

Ne držim da tekstovi koje ovde objavljujemo na bilo koji način razrešavaju ovaj problem. Ma koliko nam za definisanje određene istorijske epohe nuklearne konfrontacije bila potrebna jedna nova kategorija to, razume se, ni u kom slučaju ne znači da ona, čarobnim štapićem, uklanja sve stare kategorije, a još manje da sve poznate istorijske snage prestaju delovati. To je jedan od mogućih nesporazuma u vezi s mojim »Beleškama«. Imperijalizmi i klasne borbe, nacionalizmi i sukobi javnosti i birokratije deluju i delovaće istom snagom kao i do sada; možda će i dalje određivati ovu ili onu epizodu. Iz mojih »Beleški« pre sledi da je među *dramatis personae* istorije stupila jedna nova, bezoblična i preteća figura čija je senka mnogo oštrija i tamnija od svih drugih. Schell i ja pokazujemo da se već svi nalazimo u toj senci najveće opasnosti. Kako senka pada na nas i sami bivamo prinuđeni da preuzmemo ulogu tog lika.

SSSR: posledice »reakcije«

Roy i Zhores Medvedev napuštaju ovu vrstu analize. Kao Sovjetski patrioti (premda »disidenti«), oni veoma burno reaguju na moju ideju o zajedničkoj odgovornosti velesila za sadašnju krizu kao i na svaku pomisao o postojanju ma kakve »simetrije« strukturnog tipa među supersilama koja bi bila rezultat njihove tridesetogodišnje konfrontacije. Oni nude jednu drugačiju, istorijsku analizu, koja sovjetsku militarizaciju osvetljava kao reakciju (ponekad *prejaku*) na vojnu opasnost koja SSSR-u preti od NATO-a i, naročito, od SAD.

Smatram da je njihov prilog u svakom pogledu koristan, pozitivan i ohrabrujući. Posebno pozdravljam osećaj solidarnosti s kojim pišu i strpljenje s kojim ispituju neslaganja. Što ću se i sam baviti tim nesuglasicama (i to iz slabije pozicije neuporedivo skromnijeg poznavanja sovjetske istorije i realnosti) razlog je u ogromnoj važnosti tih problema i nestrpljenju s kojim evropski i američki

mirovni pokreti očekuju uspostavljanje pravog internacionalističkog dijaloga sa sovjetskom publikom. Da bi do njega došlo moramo prethodno ukloniti određene prepreke i kočnice koje Medvedevi jedva i pominju.

Mnogo sam naučio iz njihovog teksta, a moje su primedbe malobrojne i beznačajne. No pri tom, u njemu mnogo toga nije rečeno i upravo zato bi mogao prerano zatvoriti neke pravce istraživanja. Medvedevi istoriju vide kao racionalnu *uzročnost*, za razliku od mene, koji šavremene protivstavljene vojne strukture posmatram kao *posledice*; stoga se svakom od nas dešava da ne čuje po neki argument druge strane. Može biti istina sve što Medvedevi kažu o prvobitnoj odgovornosti »Zapada« za uspostavljanje trke u naoružavanju, ali isto tako može biti istinita postavka da se militarizam, nakon trideset godina duge sovjetske reakcije na to, duboko ukorenio u sovjetskom društvu.

Medvedevi tvrde da se Sovjetski Savez militarizovao preko volje, defanzivno i da Partija i dalje ima kontrolu nad svim državnim organima. Istorija, pak, nudi odviše primera o tome kako su dublji procesi odnosili prevagu ili obesnaživali takve kontrole i namere. Jednostavno je nemoguće da jedna ekonomija tri decenije (i duže) ima vojne prioritete a da to ne ostavi duboke posledice na socijalni, politički i ideološki život.

Medvedevi tvrde da »vojnoindustrijski i istraživački interesi u Sovjetskom Savezu... ne predstavljaju »državu u državi« kao u Sjedinjenim Državama nego podređeni deo države«. Začuđen sam sigurnošću s kojom iznose ovu tvrdnju s obzirom na neprozirnost sovjetskih državnih struktura i oskudnost objavljenih informacija — što i sami priznaju. U svakom slučaju, ostaje nejasno čemu su »podređeni«? Partiji, koja i sama delom mora predstavljati te interese (na koje odlazi oko 15 odsto bruto nacionalnog dohotka) a neki od njenih najistaknutijih rukovodilaca i sami potiču iz vojnoindustrijsko-bezbednosnih sfera? Čak i meni su poznati neki podaci (Medvedevi bi ih morali znati neuporedivo više) koji ukazuju na to da ni sovjetskom društvu nije nepoznata »izomorfna« replikacija vojnih prioriteta. Sovjetski ekolog »Boris Komanov« veoma mnogo govori o tome kako prioritet »odbrane« uvek može da pretegne nad zakonskim propisima sovjetskih vlasti protiv zagađenja. Tužna je epizoda sa zagađivanjem Bajkalskog jezera kada su »Ministarstvu odbrane zatrebali novi delovi za teške bombardere. Takve se stvari jednostavno podvode pod »strateške interese zemlje« i o njima ne raspravlja čak ni Ministarski savet. »Strateški interesi« objašnjavaju nepodložnost Bajkalskih projekata ma kakvoj kritici.« Posle opisa

zagađivanja prirode PCB-om (polihlorinskim bifenilima) »Komarov« zaključuje da je »tajna PCB-a bila, kao što se i moglo očekivati, duboko skrivena u nekom od vojnih nadležstava. Za vojno skladištenje PCB-a bila je nužna izuzetna izolacija. Njegov sastav i opasnosti koje sobom nosi su skrivani kao vojna tajna. I ovde su pretegnuli »strateški interesi«. U najbukvalnijem smislu, strateški interesi prožimaju celokupno naše življenje, hteli mi to ili ne.« Svemu tome »Komarov« dodaje i neke veselije tonove opisujući kako visoka (pa čak i niža) vojna lica masovno ubijaju divljač bez obzira na propise koji to zabranjuju: »orlovi, sokoli, jastrebovi i druge ptice grabljivice trebe se iz vojnih helikoptera tek radi vežbe; maršal Čujkov bio je poznat po svojim krstarenjima kroz čitave oblasti, s kolonom terenskih vozila, poljskim kuhinjama itd., uz usputno ubijanje svake životinje i ptice koja se ukaže na vidiku; polarni medvedi se love iz helikoptera i slično.«¹ Sve to nalikuje na safarije britanskih oficira po Keniji i indijskim kneževinama pre trideset ili pedeset godina.

Medvedevi će razumeti da se na ovo sve ne pozivam iz »antisovjetskih« pobuda. Jednostavno insistiram na tome da je bez dalekosežnih ozbiljnih društvenih posledica nemoguće ogromna bogatstva prepustiti tajnim i zaštićenim vojnim delatnostima; da se iste posledice koje se ovde, u Britaniji, osećaju u Stornveju ili Vest Vajkombu² osećaju i tamo na Bajkalu ili u Kizil-Agahu. Kad »strateški interesi zemlje« nisu čak ni predmet rasprave Ministarskog saveta, u kom smislu su onda oni »podređeni deo države«? Nije li nama koji živimo »na slobodnom Zapadu« to odveć poznato?

Ako polihlorinski bifenili, zaštićeni »strateškim interesima«, mogu trovati vode i trave Sovjetskog Saveza, onda mi je sasvim zamislivo da slična toksična ideološka jedinjenja, isto tako zaštićena »ideološkim interesima«, mogu trovati ili zbunjivati glave sovjetskih ljudi, baš kao što truju glave na Zapadu. Ideološki otrovi, česti i obični i na ovoj strani, jesu oni koji nude uskogrudu, paničarsku ili direktno nacionalističko viđenje stvarnosti — koji opravdavaju sve i svakojake oblike militarizacije u ime »odvrćanja« i opasnosti koja pretilo od Drugoga — iz-

¹ »Boris Komarov«, *The Destruction of Nature in the Soviet Union*, London, 1980, str. 7, 33—4, 77, 87—9.

² Pominjem Vest Vajkomb jer je to selo u neposrednoj blizini gradilišta novog prostranog podzemnog bunkera u Čilternu, koje Ministarstvo odbrane želi da izgradi za vazduhoplovnu komandu NATO-a na zemljištu što pripada Nacionalnom trustu. A ovaj se s tim glatko složio. Nacionalni trust! Možda je i sovjetski Politbiro isti takav »Nacionalni trust«? (Vidi, *Guardian*, 21. IV 1982.)

ravno inhibirajući svaku istinski međunarodnu raspravu, potiskujući ili inhibirajući kritičko mišljenje i dijalog kao ugrožavanje državne »bezbednosti«. Da bi se shvatilo da su takva toksična jedinjenja preplavila onu kao i ovu stranu nije neophodno iscrpno iščitavanje literature o savremenoj sovjetskoj stvarnosti.

To ne znači da u suprotstavljenim velesilama treba tražiti strukturnu simetriju. Ja sam pre sklon da ukazujem na postojanje recipročnih i uzajamno zavisnih oblika strateške i ideološke konfrontacije kod obe supersile. Ako se ta simetrija ipak sada (80-ih godina) počinje pojavljivati, onda je ona posledica a ne uzrok. Ne bi valjalo na pragu jednog izuzetno tegobnog razdoblja olako odbaciti mogućnost da se politički problemi Sovjetskog Saveza razreše vojnim putem. Neki delovi vladajućih struktura već su ispoljili strah od mogućeg rđavog uticaja mirovnog pokreta na sovjetsku mladež, koja bi mogla postati kritična prema sovjetskoj stvarnosti. Poslednjih meseci u više navrata napadane su »pacifističke« tendencije koje slabe »herojsko-patriotska« uverenja sovjetske omladine. Boris Pastukhov, predsednik Komsomola, poziva na »još jasnije određeno vojno-patriotsko vaspitanje, na moralnu, političku, psihološku i tehničku pripremu mladih ljudi za službu u oružanim snagama, na usađivanje u mlade hrabrosti, volje i spremnosti za herojska dela...«³ Ovo su moralističke i nacionalističke fraze kojima se služe sve oružane sile. No, čak i da uzmemo da su ovakve ideološke mere sovjetskih vlasti uzrokovane agresivnošću Zapada i Kine, njihova posledica mora biti nacionalistička i militaristička indoktrinacija. Nije li, ipak, iza ovih bombastih fraza moguće naslutiti i težnje jedne očito militarističke struje? Nedavno je maršal Ogarkov, šef sovjetskog generalštaba, objavio knjigu *Always Ready to Defend the Fatherland* (Uvek spremni da brane otadžbinu) u kojoj se, na neuobičajeno otvoren način, govori o interesima vojske. Ogarkov se, kao i njegovi parnjaci iz NATO-a, zalaže i za temeljni program »modernizacije« naoružanja i za aktivne pripreme za prebacivanje »čitave ekonomije na ratne osnove«: »Da bi se povećala vojna gotovost zemlje danas je neophodnije no ikad koordinirati mobilizaciju, raspored oružanih snaga i čitavu privredu...« Ti ciljevi su »neostvarivi bez čvrstog centralizovanog sistema rukovođenja zemljom i oružanim snagama... bez još veće koncentracije upravljanja.«⁴

Ta centralizovana uprava, taj čvrsti i koncentrisani sistem rukovođenja zemljom-i-oružanim snagama meni

³ *Christian Science Monitor*, 11. III 1982.

⁴ *Guardian*, 12. IV 1982.

liči na neku vrstu vojne hunte. To što se maršal Ogarkov bavi ovom mogućnošću ne znači da će se ona i ostvariti, ali smo već videli kako u Poljskoj vojna hunta potiskuje partiju s vlasti. Mada je reč o poljskom rešenju proisteklom iz poljskih uslova, presedan je ipak stvoren. Temeljna politička slabost Sovjetskog Saveza i svih država Varšavskog pakta je slabost civilnog društva; prošlo je šezdeset i pet godina od Revolucije a civilno društvo je u Sovjetskom Savezu još uvek nehomogeno i nesigurno, postoji u okviru kontrole i uz dopuštenje Partije i službe bezbednosti. Upravo onde gde je civilno društvo slabo vojska se (uz druge, njoj srodne interese) najlakše učvršćuje. Nije to samo pitanje sile: to je pitanje legitimiteta. Tamo gde ni jedan oblik vlasti nije legitimisan građanskom odgovornošću i odgovarajućim i otvorenim procesom oblici vladavine mogu smenjivati jedan drugog. Svaki je legitiman, odnosno nelegitiman koliko i ma koji drugi.

Kao što je Medvedevima svakako poznato, spekulacije o političkom nasledniku Brežnjeva ne ograničavaju se samo na senzacionalne članke zapadnih kremljologa. Čitava Istočna Evropa, u državnim aparatima i van njih, bez daha čeka. To, bez sumnje, važi i za Sovjetski Savez: zbog čega bi se inače toliko dugo vukao taj stari bolesni čovek? Da Brežnjev iznenada umre u trenutku kada Reagan, Haig i Thatcher ostvaruju svoje infantilne agresivne fantazije, Politbiro bi mogao potražiti jednog ili dva maršala da im odgovore; ili bi sami maršali mogli ući u sobu bez kucanja. Tada bismo se mogli zapitati koliko je u tom ishodu udeo Zapada, čiji su upravljači, svojim provokativnim akcijama, pridoneli ostvarivanju »najgore varijante« koju je smislila njihova sopstvena raspaljena mašta.

Duboko se nadam da su Medvedevi u pravu i da moja fantazija greši. No, da bi se to dokazalo treba se, u najmanju ruku, pošteno suočiti s ovom mogućnošću e da bi se mogli preduzeti koraci za onemogućavanje njenog ostvarivanja. Ono što me je najviše uznemirilo u njihovom sjajnom tekstu jeste osećaj da zbir svih odsutnosti i prećutkivanja na kraju ide do popustljivosti. To je, pak, u toj meri strano karakteru ova dva neukrotiva i nepopustljiva autora da mora biti da sam se prevario. Osećaj me ipak nije napuštao, osobito pri kraju članka — u delu s podnaslovom »Odgovornost mirovnog pokreta«. Ovde se ispostavilo da ta odgovornost pada u potpunosti i bez kvalifikacija na mirovni pokret zapadnoevropskih zemalja i zemalja članica NATO-a. Rešenje sadašnje krize doneće (tako se čini) pritisak koji će tražiti »unilateralno nuklearno razoružanje Evrope«, ali iz-

gleda da se pod »Evropom« misli na »Zapadnu Evropu« a uopšte se ništa ne govori o potrebi stvaranja ma kakvog mirovnog pokreta, ili barem odgovarajuće agitacije na Istoku. Mada je analiza Medvedeva neuporedivo bogatija i fleksibilnija od svake koju nude apolozi sovjetske države, njihovi su zaključci ipak bez težine i bezmalo ortodoksni.

Ideološka blokada

Da bismo preživeli s ovim se pitanjem moramo pošteno suočiti i otvoreno ga raspraviti. Medvedevi, na početku teksta, govore o brojnosti sovjetske publike — običnih ljudi ali i boraca za socijalističku demokratiju (polut njih dvojice) — koja prati delovanje zapadnog mirovnog pokreta i deli njegovu zabrinutost. Uzmimo da je doista tako. To je čak moguće, a ipak je, pri tom, nešto na neki način pogrešno. Jedna od najupadljivijih činjenica u toku dvoipogodišnjeg postojanja evropskih mirovnih pokreta je nesumnjivo sovjetsko *odsustvo*: koliko je sovjetskih građana uopšte učestvovalo u aktivnostima pokreta ili pokazalo spremnost da se, pod jednakim uslovima, uključi u rad njihovih saveta? Sačica doktora: Roy i Zhores Medvedev; to je sve.

Jamačno bi mnogi sovjetski građani to želeli ali ih onemogućavaju birokratske prepreke, a one nisu — bar ne često — na zapadnoj strani; one predstavljaju dugogodišnju ideološku samoblokadu građanstva u komunističkim državama, što je međunarodna mana komunista. Kada bismo na racionalno-uzročnom nivou ispitali istoriju ove mane, verovatno bismo došli do drugačijeg istorijskog odgovora od onog koji nam na pitanje saodgovornosti za hladni rat nudi istorija koja se ograničava na tok trke u naoružavanju. Jedna od mogućih varijanti istorije trke u naoružavanju je i ona koju nam nude Medvedevi — istorija akcija NATO-a i reakcija Varšavskog pakta — što nas dovodi do površnog zaključka da bi, kad bi NATO obustavio svoje provokativne akcije, Varšavski pakt istog trenutka prestao da reaguje, te bi miroljubive namere Sovjetskog Saveza postale odmah jasne čitavom čovečanstvu (osim, možda, nekim afganistanskim plemenima). Međutim, istorija ideološke međublokovske konfrontacije, kojom se baš koliko i vojnim merama hrani neprijateljski stav koji je u osnovi hladnog rata, nužno nas vodi složenijim zaključcima. Mora se opet ponoviti, i na način koji zahteva sovjetski odgovor, da je gušenje Praškog proleća (1968) bilo akcija neodgovornih ratnih huškača ništa manje no što je to i odluka NATO-a o

»modernizaciji« doneta 12. decembra 1979. Ako je obaveza zapadnog mirovnog pokreta da se svim sredstvima bori protiv ove odluke, onda je i obaveza sovjetskog naroda da se bori s ideološkim i bezbednosnim strukturama koje truju političku atmosferu Evrope, nameću joj podelu na »dva tabora« i legitimišu pomenuto međunarodno svojstvo komunizma.

Ovde se neću upuštati ni u davanje kratkog preglada ove alternativne ideološke istorije, mada sam to pokušao u *Beyond the Cold War*. Rezultati te istorije vidljivi su u današnjoj Evropi. Pod »međunarodnom manom komunizma« podrazumevam odbijanje komunističkih aparata u Sovjetskom Savezu i zemljama Varšavskog ugovora da dozvole direktan međunarodni dijalog između građana ili grupa van njihove bezbednosne i ideološke kontrole; njihovo insistiranje da se sva razmena, čak i između mirovnih pokreta, odvija na njihovom ideološkom terenu; temeljnu nesigurnost koja inhibira unutar Varšavskog bloka svaku manifestaciju koja bi bila kritičko viđenje ma kog aspekta sovjetske stvarnosti; kao i veoma štetna nastojanja da se manipuliše s njima ili da se podele zapadni demokratski pokreti: zapadne komunističke partije, sindikati pa i mirovni pokreti e da bi se podredili diplomatskim interesima sovjetske države.

Sve ovo ima složenu i gorku istoriju. Niti međunarodnog dijaloga su bile, posle 1945. godine, pokidane na desetinama hiljada mesta, a svako od njih izazivalo je zbunjenost i bol. Sećam se trenutka kad smo saznali o zaveri mađarskog komunističkog vođe Laszla Rajka i sa iznenađenjem čitali u novinama da su Komni Ziliacus (vodeći internacionalista Laburističke partije, isključen zbog tvrdoglavog zalaganja za mir), Basil Davidson i Claud Cockburn (dva od najsposobnijih, visokostručnih novinara britanske levice) »demaskirani« kao agenti imperijalizma. To se tako nastavilo; zavere i demaskiranje agenata imperijalizma nisu više toliko u modi, ali ona arogantna autoritarnost, ista birokratska manipulacija i isti strah od svakog dijaloga Istoka i Zapada van ovlašćenih foruma i dopuštenog ideološkog terena i dalje postoje.

Svetski savet za mir deo je te istorije i ona je kroz njega prisutna u današnjici. Svestan sam da mnogi mladi članovi evropskog mirovnog pokreta ne mogu da shvate odbojnost koju neki od nas starijih ispoljavamo prema toj lažnoj birokratskoj organizaciji i njenim nacionalnim ispostavama: njima se ovi kvazi-zvanični »Komiteti za mir« čine zgodnim mestima za međunarodnu komunikaciju, a drže da njihova efikasnost kao putničkih agenata u organizovanju boravka stranih delegacija otklanja mno-

ge teškoće i znatno umanjuje izdatke u poređenju s manje strukturisanim posetama. Rećiću jedino da mnogi od nas koji smo još uvek aktivni u mirovnom pokretu imaju dvadesetpetogodišnje ili čak tridesetogodišnje iskustvo koje se tiče manipulacija Svetskog saveta za mir i da nemamo poverenja u jedan Savet koji za sve ovo vreme nije prigovorio ni jednoj jedinog akciji Sovjetskog Saveza — i smatramo da je sve to postalo dosadno.⁵ To je organizacija čija je funkcija da strukturiše dopuštene oblike razmene između Istoka i Zapada i onemogućiti sve druge. To je parodija autentičnog međunarodnog dijaloga. Sin oklevetanog i ubijenog Laszla Rajka danas ima *samizdat* knjižaru u Budimpešti. U svakom poštenom dijalogu između Istoka i Zapada mora postojati mesto i za njega.

No, da izložimo sve ovo na jedan pozitivniji način. Okolnosti koje nas danas ugrožavaju — koje na sve nas bacaju senku uništenja — jesu vojne, političke i ideološke prirode. U poslednje dve godine razvili su se, iz spontane i demokratske inicijative javnosti, uticajni mirovni pokreti u Zapadnoj Evropi, Japanu, Australiji i Sjedinjenim Državama. Oni se prevashodno bore protiv opasnih vojnih i političkih planova sila NATO-a. Ono što bi ovim pokretima dalo istinski impresivnu snagu — što bi čak i pobedu učinilo dostižnom — jeste povezanost zapadnih mirovnih pokreta i određenog s njima saglasnog pokreta u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi.

Do toga ne može dovesti aktivnost turističkih i konferencijskih agencija podređenih *realpolitici* država Varšavskog ugovora. Sadašnja situacija je apsurdna: ortodokсно komunistički mediji na Istoku pozdravljaju i ogla-

⁵ Smem li pomenuti samo *jednu*, malu epizodu iz duge istorije Svetskog komiteta za mir da bih objasnio otkuda prezir prema njemu? U vreme korejskog rata i ponovnog naoružavanja Nemačke, 50-tih godina, izvestan broj članova Laburističke partije bio je isključen zbog aktivnosti u Federaciji mirovnih organizacija Zapadnog Jorkšira, čiji sam tada bio sekretar: optužba je bila da deluju s komunistima u istoj organizaciji i da podržavaju kampanje i konferencije Svetskog komiteta za mir. Dorothy Greenald, sudija u Vest Redingu i pokrajinski većnik, koja je bila među isključenim članovima partije, ušla je u WPC i neumorno sudelovala na svim njegovim skupovima od Helsinkija do Kolomba. U vreme pobune u Mađarskoj, 1956, mora biti da je neki birokrata organizacije primetio oštar kritički stav Dorothy Greenald prema sovjetskoj intervenciji i ona je postala »revizionista«, kao moja žena i ja. Ime joj je, bez objašnjenja, iščezlo s liste članova WPC-a i poštanske liste. Ni do danas, dvadeset šest godina kasnije, nije primila ni reč objašnjenja ili izvinjenja. Razume se, i dalje je aktivna u pokretu za mir. Doista je nemoguće uspostavljanje ma kakvih ozbiljnih političkih odnosa s organizacijom koja na ovakav način manipuliše ljudima.

šavaju manifestacije zapadnih mirovnih pokreta, a u sopstvenim zemljama, istovremeno, osuđuju njihove zahteve i onemogućavaju slične rasprave. Ova knjiga se neće pojaviti u Sovjetskom Savezu, a ako se članci ili pamfleti Bahroa, Magria ili Chomskog ili *Beyond the Cold War* uopšte budu mogli naći u Istočnoj Evropi, biće to u obliku *samizdata* i na rizik njihovog izdavača.

Sovjetska država možda nije odgovorna koliko i druga strana za tridesetogodišnju trku u naoružavanju, ali je bila — i danas je — neodgovorna za postojeću ideološku poddelu Evrope, za hladni rat. Evropljani sve nestrpljivije čekaju da se sovjetski građani ponovo uključe u međunarodne tokove: mladi moraju biti u stanju da putuju, pisci da objavljuju, mirovni pokreti da se dogovaraju i stvaraju alternativne strategije oslobođeni budnog staranja nekog Ureda za ortodoksiju. Nije dovoljno da se daroviti ljudi jedne od najvećih nacija sveta tajanstveno zaklanjaju iza barikada bezbednosti i da, uz pomoć apologetskih priča koje vazda prebacuju teret krivice na tuđa pleća, skidaju sa sebe svaku odgovornost za ovakvo stanje stvari.

Mi tu krivnju prihvatamo: na Zapadu se borimo protiv politike naših sopstvenih država. Pozivamo sovjetski narod da i sam prihvati svoj deo odgovornosti: samo njegovom inicijativom može otpočeti uklanjanje tamošnjih bezbednosnih i ideoloških barikada i ispravljanje pomenuete međunarodne mane komunizma. Stvar je doista hitna: mirovni pokret na Zapadu, koji s nestrpljenjem očekuje taj odgovor, ne može jemčiti vitalnost svoga prisustva ukoliko on bude izostao. Moral jednog tako širokog i ćudljivog pokreta nemoguće je održavati ako se nema ni najmanjeg uspeha, dok je, u isto vreme, zamislivo više varijanti (pogoršanje situacije u Poljskoj, avantura NATO-a u Libiji ili na Bliskom istoku, suđenje češkim »disidentima« ili podmornička nesreća kraj Stornveja ili u Crnom moru) koje bi pokret zaustavile ili ga unazadile.

Mir danas i u neposrednoj budućnosti zavisi od poleta i stalnog rasta demokratskog internacionalizma nevrstanog mirovnog pokreta. On zavisi od stvaranja jednog novog internacionalizma, neposredovanog državnim strukturama, između građana Istoka i Zapada. Prilika je tu i odgovor sovjetskih građana morao bi stići pre kraja 1982. godine. Na nama je da u narednim mesecima nađemo načina da sovjetskoj javnosti stavimo do znanja hitnost cele stvari. O tome, naravno, nema razloga govoriti Royu i Zhoresu Medvedevu jer su upravo njih dvojica dokaz internacionalizma sovjetskih građana i jem-

stvo da se veza između autonomnih istočnih i zapadnih pokreta za mir i socijalističku demokratiju još uvek može uspostaviti.

Problem istorijskog objašnjenja

Nekolicina autora priloga, među njima Mike Davis i Fred Halliday, zamera mi zbog navodne ravnodušnosti prema istorijskoj analizi. Trebalo bi da objasnim razloge ovog izneveravanja vlastite istoričarske struke.

Bavljenje savremenom istorijom uvek je neizvestan i privremen poduhvat ne samo iz poznatih tehničkih razloga (odsustvo i neocenjenost nekih ključnih dokaza) već i zbog naše nedovoljne distance u odnosu na celinu procesa koja bi nam omogućila da spoznamo najznačajnije njene probleme. Mi u sadašnjost (čiji oblik i ishod još uvek ne znamo) unosimo ne pitanja koja nam ona nameće, nego pitanja koja nam sugeriše prošlost. Stoga se veoma često ispostavlja da je ono što nam se nudi kao analiza zapravo tek jedna deskriptivna fenomenologija sređena saglasno nekoj konvenciji (ili nekoj od alternativnih konvencija) doba. Smatram da su neki delovi Davisovog teksta podsticajni; ali on mi, u celini, izgleda kao deskripcija događaja, biranih i povezanih po konvencionalnom lenjinističkom ključu.

Već sam govorio o razlici između »istorije« shvaćene kao uzročnosti i kao posledice. Zbivanja su u neprekinutom nizu i bez šavova; ipak postoje momenti kvalitativne promene, kada se javljaju nove društvene ili političke konfiguracije, nove ideologije postaju dominantne, kad stare hegemonije bivaju ugrožene a javljaju se nove. U takvim momentima promene nužno je postavljati nova pitanja, ali se mi uvek radije držimo starih kategorija analize koje su izvedene iz prošlosti, čak i kada su te kategorije iscrpene i pretvorene u obmanjujuće stereotipe koje prepoznamo jedino zato što smo tako uslovljeni. Ipak su, u jednom trenutku, počele promene. Treći rajh se, kao državna sila ili kao nacistička ideologija, ne da objasniti zbirom uzročnih sila koje su Hitlera dovele na vlast; današnji hladni rat ne može se objasniti — s njegovim vojnim i ideološkim stanovištima i ritualnim konfrontacijama — time što ćemo se stalno vraćati njegovom poreklu i utvrđivanju krivice. Mike Davis mi pobedonosno prebacuje navodnu »kontradikciju« u »*Beyond the Cold War*«: u jednom momentu govorim o reci promene, u drugom kažem da je politička kultura u osvit hladnog rata dospela u »sleđeno stanje« a intelektualna kultura prekrivena »ideološkim večnim ledom«. Davis se

pita: »Mirovanje ili kretanje?« Potom nastavlja: »U ovoj nedoslednosti sažeti su paradoksi Thompsonove opšte zamisli eksterminizma: humanista postaje strukturalista, moralista se preobraća u kliničara, istoričar odbacuje istoriju«.

Aha, mora biti da me je uhvatio! No, ja ipak držim da nije: upravo je kontrast između fluidnosti toka stvarne društveno-ekonomske promene i fiksiranosti hladnoratovske ideologije i kategorija sama bit moje argumentacije. Kao ideologija, hladni rat je zauvek ostao tamo gde je bio i na svom početku, zauvek u skladu s prvobitnim namerama njegovih učesnika — stvarnost se umnogome promenila. Da bi se identifikovala ta nova stvarnost možda je dobro privremeno napustiti istorijsku metodu, za trenutak odložiti pokušaj totalizirajućeg objašnjenja i što je moguće direktnije sagledati sadašnje stanje stvari; potom će istoričari moći uspešnije raditi jer im je već poznato šta je novo i šta je značajno, šta je to što moraju objasniti.

Halliday i Davis nude informativne i podsticajne sledove zbivanja. Hallidayev pregled mi je bliži, ne zato što je u njemu ma šta dokazano, već zato što se njegov odabir i poredak po važnosti uglavnom podudaraju s mojim zdravorazumskim viđenjem. Mnogo sam sumnjičaviji prema Davisovom pokušaju da trideset godina istorije »sredi« smeštajući ih u kategorije koje se, pomnije razmotrene, pokazuju pre kao retoričke ili deskriptivne nego kao analitičke. »Dominantni nivo svetske politike«, sa sigurnošću nas uverava, »jeste proces *permanentne revolucije* koja se rađa iz neujednačenog i složenog razvoja svetskog kapitalizma.« Pitam se šta to znači? Da siromašni sveta i dalje mrze i opiru se bogatima i to s većim očekivanjima i samopouzdanjem u postkolonijalnoj eri? »Neujednačen i složen razvoj svetskog kapitalizma« ukazuje, pak, na nešto određenije i važnije od toga. To se povremeno podupire organicističkim metaforama i takvim pripisivanjem ciljeva i namera društvenim klasama koje odavno smatram nespojivim s istorijskim materijalizmom. Kad Halliday govori o »razdoblju kada je svetski kapitalizam bio u stanju da širi prostore parlamentarne demokratije i u južноеvropskom pojasu — Portugalu, Španiji i Grčkoj«, pitam se koji je Svevišnji »svetskog kapitalizma« smislio ovu mudru mistifikatorsku taktiku i kojim ju je sredstvima sproveo u delo? Kad Davis kaže da bi se protivstavljeni blokovi mogli uskoro uzajamno uništiti ali ne u izlivu militarističke iracionalnosti nego usled »istorijskog fenomena klasne *pogreške*« pogrešno shvativši vlastite racionalne klasne interese, onda mu i

samom mora biti jasno da je svoj metod objašnjavanja doveo do apsurd.

»Klasna pogreška« pretpostavlja platonističku paradigmu »istinskog« klasnog interesa kojoj istorija *treba da* je saobrazna: realnoj istoriji se prigovara — ili bi joj se prebacivalo da uopšte još postoji kakav lenjinistički intelekt u visinama koji bi davao ocene za greške — zato što se ne slaže s metafizikom. Takvi pokušaji dobijaju hipnotičku moć dok se koracima od sedam milja krećemo preko pet kontinenata i kroz trideset godina, uviđajući da su sve pojave i zbivanja u odnosu uzajamne racionalne povezanosti i da je »dinamika klasne borbe na globalnom nivou« izvor svega. Ona to nesumnjivo jeste, a bila je i u doba moje mladosti, kada smo moja generacija i ja bili revnosni čitaoci »Mesečnih pribeleski« koje je za *Labour Monthly* pisao Palme Dutt, u kojima je ista prinudna racionalnost globalne klasne borbe uvek bila na delu. Pošto smo se često uveravali da Palme Dutt nije u pojedinostima i predviđanjima u pravu, hipnotička prinuda počela je da slabi dok nismo, avaj, postali žrtve jeresi Williama Blakea: »Generalizovati znači biti idiot. Partikularizacija je jedino merilo valjanosti. Opšta znanja su ona znanja što ih poseduju idioti.«⁶ Blakeova jeres je apsurdna i niko od autora priloga u ovoj knjizi nije idiot. Svi mi generalizujemo i dok ne iscertamo ovlaš neku privremenu istorijsku shemu nismo u stanju da odaberemo one »nevelike detalje« koji zavređuju pozorniju pažnju. Ja ne bežim u iracionalno odbacivanje istorijskog objašnjenja, ali je Blakeov prigovor još uvek na mestu. Davis daje mnoga oštroumna zapažanja, no kad pokušava da ih sva objedini u jedinstveno i celovito objašnjenje, kao totalizirajuću istoriju »hladnog rata«, previše pojedinosti — među njima i neke od najznačajnijih — izmiču i ostaju van mreže generalizacije. Da li nam kategorije »globalne klasne borbe« doista objašnjavaju tok iranske revolucije? Degeneraciju Pol Potovog režima? Neprijateljske odnose između Kine i SSSR-a? Generacijske zaokrete političke svesti u Evropi, i Istočnoj i Zapadnoj, praćene mirovnim pokretom i pokretom za građanska prava? Ili imperijalno-atavističku reakciju britanske vlade na Foklandsku krizu? Pokušavajući da sve to objasnimo jednim globalnim potezom, u stvari ne objašnjavamo ništa.

Ako pretpostavimo da će globalna kriza kapitalizma, kao shema objašnjenja, odgovarati svim okolnostima, onda smo u stanju da logički uspostavimo veze između svih zbivanja (svetsko tržište je univerzalno a novac posvuda

⁶ Iz Blakeovih »Annotations to Reynolds«.

hara) — na papiru će to izgledati verovatno. No, ovakav shematizam može se pokazati kao isključivanje drugih pojava koje su, ako uzmemo u obzir pojedinosti, možda relevantnije — demografskih pritisaka, oživelih nacionalizama, čvrstih kulturnih tradicija, vojnoindustrijskih činilaca, ideološke krize. Unapred se opredeljujući za neku shemu, mi unapred određujemo i moguća pitanja. Da li će, sa stanovišta budućnosti, biti značajno pitanje kako je došlo do »revolucija« u trećem svetu ili pak kakva je bila priroda društava koja su se rodila iz tih revolucija — kako su postrevolucionarna društva postajala militarizovana, kako su unutar njih nastajala krvava neprijateljstva ili, kako bi Bahro rekao, kojim putevima je tok razvoja skretao u ćorsokake monokultura, odnosno neadekvatne industrijalizacije?

Čitam u novinama o veoma opasnim stvarima koje se događaju u indijskim Himalajima: o neverovatnom uništavanju ogromnih šumskih površina, i o eroziji tla, kao posledici, koja ugrožava severnoindijske visoravni i gusto naseljenu deltu Ganga, jer će dovesti do dalekosežnih ekoloških promena — zasipanja kanala, promene ritma plavljenja i povlačenja voda, možda čak i izmene same monsunске klime. Za to se (i za moguću glad) bez teškoća može kriviti svetski kapitalizam, za čiji su račun delali gramzivi lokalni preduzimači i korumpirani lokalni službenici.⁷ Poznato je, međutim, da se isto tako pustoše šume i u tibetskim Himalajima, premda od toga nemaju koristi ni lokalni preduzimači a (koliko znam) ni korumpirani službenici. I ovde su »čitava šumska područja opustošena a reke danonoćno nose drvo nizvodno ka Kini.«⁸

Ovim primerom hteo sam da ukažem na nešto što je opšte mesto, naime, da što s jednog stanovišta možemo smatrati krizom globalne klasne borbe, s drugoga možemo sagledati kao krizu modernizacije. U ovom trenutku se širom sveta raspadaju stare ekonomije, običajne norme i demografski obrasci, a gašenje običaja neverovatno je mnogo podstaklo očekivanja. Eksploatacija to, svakako, pojačava; to, razume se, zaoštrava klasne borbe. No, da li uvek dobro shvatamo ko su eksploatatori i o kojim klasama je reč? Kad bolje pogledamo ono što se u nekim delovima trećeg sveta nudi kao marksizam, ispostavlja se da je reč o ideologijama elita — obrazovanih, odskora gradskih i sklonih modernizaciji ili, pak, ponekad, iskorenjenih, nezaposlenih, neprijateljski raspoloženih prema sopstvenom seoskom poreklu, koje nastoje

⁷ *The Times*, 7. IV 1982.

⁸ *Tibet News Review*, ziima 1980—81.

da se uhlebe u nižim strukturama gradske birokratije — ideologijama koje ne mogu naći oslonca ni među gradskom sirotinjom ni među seoskim stanovništvom u celini (slučaj Afganistana). Nisam u stanju da u potpunosti sledim Bahroa i da ustvrdim da su sve naše nedaće, *tout court*, proistekle iz »industrijalizma«. Čini mi se da taj način razmišljanja, kako u Nemačkoj tako i u Britaniji, svoje korene ima u davnašnjoj romantičarskoj pobuni i njenim protivrečnim, pozitivnim ali i negativnim, elementima. Međutim, nisam sklon da odbacim Bahroova pitanja. »Teorija modernizacije«, nezakoniti plod veze utilitarizma i kapitalističke tržišne ekonomije, s njenom mržnjom prema običajima i ravnodušnošću prema kulturi, ima tu nezgodu da liči na izvesne teorije i strategije izvedene (ili izvodi) iz Marxa. Marksisti stare, staljinističke škole isuviše su dobro razumeli zapadne teoretičare modernizacije. Ne zabrinjava moment u kojem se oglašava poštojanje »globalne klasne borbe«, nego onaj trenutak u kojem se protivnici više ne mogu razlikovati. Njihov jednostrani cilj — borba za ostvarenje ekonomskog »rasta« — i arogantno uverenje da imaju pravo da menjaju kulturne norme predstavljaju zajedničko svojstvo i nekih marksista i nekih modernizatora.

Ako ćemo postavljati ova pitanja, onda ih treba postaviti i istoriji. Ne mogu ponuditi nikakve odgovore, ali ih tražim od Mikea Davisa jer nalazim da je s previše poverenja privržen starim kategorijama i premalo otvoren potrebi za novim. Insistira se na tome da obuhvatimo sadašnjost kategorijama izvedenim iz prošlosti, te da nam nikakve druge i nisu potrebne: »stratešku trku u naoružanju moramo shvatiti kao složeni, regulativni slučaj globalne klasne borbe«. Ako je *moramo* tako shvatiti, mogu se naći primeri koji će učiniti našu koncepciju verovatnom; nezgodni dokazi zaobići će se u tišini. Po tom tumačenju, »dinamika hladnog rata« ima jednog istaknutog učesnika — nezasito agresivni kapitalizam predodređen za neograničenu ekspanziju — i jedva vidljivog drugog, Sovjetski Savez, koji reaguje, ugrožen i okružen. Dok Davis u svojim čizmama od sedam milja krstari uzduž i popreko svetom (»onda je došla Luanda, pa Managva i Teheran«), identifikujući trusna područja i ogromne geopolitičke formacije, lako se previdi činjenica da je ovde reč o jednoj visoko selektivnoj, samopotvrđujućoj viziji. Jedna epizoda, međutim, ostaje sasvim izvan njegovog vidnog polja — Gdanjsk, odnosno šesnaestomesečni životni ciklus poljske »Solidarnosti«.

Život »Solidarnosti« jedan je od najznačajnijih primera samodelatnosti u istoriji, a, bez sumnje, najmasovniji i najsvrhovitiji pokret radničke klase u nekom raz-

vijenom društvu u poratnom razdoblju. Ona je, svakako, imala neka svojstva zbog kojih se čistunci mogu mrštiti: bila je nacionalistička, katolička, pretežno muška i, poslednjih meseci svog postojanja, odveć samouverena; njen internacionalizam bio je ograničen i zbrkan. Na nju se ipak pozivam jer smatram da ona analiza koja savremenu krizu tumači kao globalnu klasnu borbu a pri tom ne vidi gde bi smestila ovu izvanrednu epizodu klasne borbe mora biti na neki način pogrešna. Može li se borba odvijati među pogrešnim klasama u pogrešnom delu sveta? A, ako je tako, ne treba li se zapitati ne da li je istorija, nego da li su naše sopstvene kategorije i političke perspektive možda pogrešne? Pojava »Solidarnosti« (a moglo bi se još pokazati da je to tek prvi stupanj dugotrajnih zbivanja) ukazuje na postojanje izuzetnih napeitosti — a možda i mogućnosti preobražaja — tamo, na onoj strani koja ima najneposrednijeg udela u hladnom ratu i njegovoj istoriji. Stvari se sada tamo mogu pogoršati; mogu se i poboljšati, ali posle »Solidarnosti« ni ideološke kontrole ni državne strukture više tamo ne mogu ostati kakve su bile.

Evropa i treći svet

Opet se, zaobilaznim putem, vraćamo odnosima između hladnog rata, Evrope i trećeg sveta. Nekoliko autora priloga iz ove knjige kritikuju me zbog prednosti koja je u mojoj analizi data pukotini ideologije i moći kroz srce Evrope kao »središtu suprotstavljenih eksterminističkih poriva«: mestu rođenja hladnog rata i stalne obnove njegovih osnovnih neprijateljskih stanovišta. Uveren sam da te kritike moram uzeti u obzir. Posebno smatram da je Kugaieva ispravka na mestu. Ne da nalazim da je moja osnovna postavka pogrešna, nego nisam siguran u njen status: ne znam kakvi bi je dokazi mogli potvrditi, odnosno opovrgnuti.

Možda bi bilo bolje da svoju postavku okrenem na glavu: *Evropa je slaba karika hladnog rata u 80-im godinama*. Najpozitivnije sam reagovao na priloge Evropljana u ovoj knjizi — na Bahroa, Magria, završnicu Hallidayevog teksta, na podsticajne Balibarove komentare. Svaki od njih iscrpno objašnjava zbog čega je slaba karika upravo ovde; njihovi prilozi govore sami za sebe. Ne postavlja se više pitanje je li Evropa mesto obnavljanja hladnog rata već da li ona može biti kontinent gde, kako kaže Erhard Eppler, »lanac oružja« može biti prekinut. Evropa je sada prostor otvorene mogućnosti, te

su Evropljani odgovorni pred licem sveta — pogotovu trećeg — za ostvarenje mogućeg.

Evropu, bez sumnje, ugrožavaju određene vojne sklonosti, količina oružja i strategije ograničenog nuklearnog rata, ali to nisu jedini razlozi nastanka novih mirovnih pokreta, kako bi neki severnoamerički posmatrači mogli pomisliti. Postoje, isto tako, i određene političke i ideološke okolnosti, specifične za Evropu, zbog kojih naprsnina u njenoj političkoj kulturi postaje sve arbitrarnija i neodrživija. Što neposredni sukobi interesa dva protivstavljena bloka bivaju beznačajniji u središtu kontinenta, to se ovdašnji zajednički ekonomski i kulturni interesi sve jasnije ispoljavaju. Nikakva »globalna klasna borba« ne deli radnike Gdanjska od radnika Njukastla, ni seljake Mađarske od grčkih seljaka. Ideološke prinude hladnog rata sve manje deluju na nove generacije. Sve artikulisanija potreba za socijalističkom demokratijom i građanskim pravima na Istoku može računati na odaziv u mirovnim i radničkim pokretima Zapada. I zdravorazumskom političkom opažanju biva sve očevidnije da uspostavljanje ovog spoja sprečavaju jedino neprijateljske strukture oružanih blokova. O tome je reč u mom tekstu »Beyond the Cold War«.

Reći da se danas hladni rat nastavlja po sopstvenoj samoobnavljajućoj inerciji — da se vodi sebe radi — možda i jeste evropsko viđenje, koje je slaba uteha ljudima u El Salvadoru, Afganistanu ili Namibiji. To, ipak, unutar evropskog konteksta i okolnosti, može biti tačno — opažanje koje je pre sporno nego samozadovoljavajuće ili evrocentrično. Ovde može doći do kidanja lanca, ali ovde su mogući i preobražaji koji bi bili od najsuštinski i najpozitivnije važnosti za ostatak sveta.

Nisam voljan da predviđam oblik ovih preobražaja, ukoliko do njih, u najpovoljnijim okolnostima, bude došlo. Predviđam jedino da ćemo morati izgraditi nove kategorije za njihovo objašnjavanje. U opštem i nespecificovanom smislu složio bih se s Hallidayem: socijalistička demokratija bi, na neki način, mogla biti rečnik promene u oba sveta. Ona bi, međutim, morala da bude radikalnije antidržavno i liberterski opredeljena od vladajućih komunističkih i socijaldemokratskih tradicija, kao i od marksističke teorije ortodoksije: jedino će u tom slučaju biti dovoljno snažna da iziđe na kraj s opozicijom i mogućom represijom militarizovanih država. Takođe je moguće (ako se složimo s Bahroom) da će potrebu za promenom nadahnuti ekološka svest, pošto će u osnovi zajedničke borbe, na Istoku i na Zapadu, biti ljudski ekološki imperativ. Bude li tako, nestaće, preobrazice se ili će biti prevaziđene i ritualizovane i inertne kategorije kao što

su »komunizam« i »socijaldemokratija«, bez obzira na istorijsko nasleđe ili njihovu prisutnost u ustanovama i formama pojedinih nacija. Ne da će se, u tom slučaju, Druga internacionala pomiriti i venčati s Trećom, nego će ih obe zameniti nove snage i nove forme.

To je najbolji slučaj, ali je i najgori barem isto toliko verovatan. Lucio Magri iscrpno govori u prilog najboljeg i s njim se solidarišem i slažem. Naročito pozdravljam njegovo određenje mogućeg odnosa između evropskog mirovnog pokreta i trećeg sveta. Ako bi se u Evropi ostvarila najbolja varijanta to bi moglo otvoriti mogućnosti uspostavljanja posve novih vrsta odnosa između razvijenog i nerazvijenog sveta. Njegovo je određenje doista izvanredno i preporučujem čitaocima da mu se iznova vraćaju: »Pretpostavka novog odnosa prema trećem svetu je kvalitativna promena našeg sopstvenog tipa razvoja. Takva promena podrazumevala bi preusmerenje evropske ekonomije od kvantitativnog umnožavanja roba za potrošnju i izvoz i rabljenja prirodnih izvora koji je prate ka drugačijem tipu razvoja: trezvenog u potrošnji, izvozniku tehnologije i znanja i znatno manje roba, usmerenom ka skraćivanju radnog vremena, s prioritarnim opredeljenjem za bolji kvalitet življenja.«*

Trka u naoružavanju predstavlja pljačku prirodnih izvora trećeg sveta. Izvoz oružja, vojnih infrastrukturna i militarističkih ideologija (ponekad pod plaštom marksizma) iz razvijenog u treći svet predstavljaju načine izvištoperavanja tamošnjih društvenih procesa, onemogućavanja revolucija ili gušenja njihovih potencijala na samom početku. Ovo nije samo doba permanentne revolucije nego i doba u kojem je svaka revolucija ugrožena jer su sve nacije uvučene u hladnoratovske podele. Ako bi Evropljani bili u stanju da prekinu lanac oružja — i diplomatiju i ideologije vezane s njim — i iznađu treći put, postalo bi moguće i uspostavljanje neeksploatatorskih odnosa Evrope s trećim svetom koji bi bili kulturna i materijalna potpora strategije nesvrstavanja i koji bi ostavljali više prostora narodima trećeg sveta da slede vlastiti pravac razvoja, nezavisno od oba bloka.

U tome je mogućnost Evrope, ali i njena odgovornost pred licem sveta. Ne vidim u čemu bi se ovde sastojalo odbacivanje međunarodne solidarnosti i ne shvatam na šta misli Davis kad upozorava mirovni pokret da se »ne prepušta nostalgicnom žalu za obnovom izgubljene evropske ili severne civilizacije«. Meni nije poznato da je evropska civilizacija izgubljena, a niti da su sve njene

* Vidi, L. Magri, »Pokreti za mir i evropski socijalizam«, *Marksizam u svetu*, IX, 1983, broj 3, str. 235. — *Prim. uređ.*

manifestacije toliko sramne. Nije se nepristojno nadati da će današnje generacije preživeti. Ako pretpostavimo (kao što izgleda da čini Davis) da »izgledi socijalizma na severnoj hemisferi« zavise od »očajničkih i hrabrih borbi« što se vode u trećem svetu, onda nam to može biti izgovor za odustajanje od svake akcije, za povlačenje u ulogu posmatrača, ili, pak, može u nama pothranjivati osećaj nekorisne krivice. Moramo delati ovde gde se nalazimo i koristiti one mogućnosti koje nam se pružaju. Ma koliko bili dirnuti Davisovim tekstom, malo će nas s puškom u ruci otići u El Salvador ili se pridružiti Čipko pokretu koji čuva drveće na Himalajima. Prevelik osećaj krivice guši volju.

Na kraju, priznajem da nisam siguran: pod uslovom da se ne prelazi preko problema na koji on ukazuje, neću se boriti za »eksterminizam«. Nalazimo se na izmaku jedne epohe kad sve stare kategorije počinju zvučati prazno i kad po tamj tragamo za novim. Neki od nas moraju se zadovoljiti time da ponude nezavršene »Beleške« ili da se izlože (kao Bahro ponekad) opasnostima provokacija i proroštva. Npoverljiv sam jedino prema onima koji se (posle Kambodže, »Solidarnosti« i ratnog stanja u Poljskoj) zadovoljavaju starim kategorijama i nude da objasne i više no što treba.

Međunarodna rasprava u kojoj sudelujemo je izuzetno složena: pokušavamo da, na neuspehu ranijih tradicija, izgradimo jedno novo internacionalističko telo, sposobno da deluje odmah i uspešno. Ne možemo dokono po salonima ispisivati recepte i prosledivati ih služinčadi (premda to neki i dalje pokušavaju): recepte moramo improvizovati znojeći se nad kuhinjskom vatrom. Čak i u Evropi je neophodna izuzetna veština da bi se od te šarolike međunarodne mase — s toliko naroda, tradicija, podeljene u dva protivnička bloka s njihovim pogrešnim viđenjima — stvorio jedinstven mirovni pokret. U početnoj fazi ovog procesa objedinjavanja posebna je odgovornost i naročita je uloga intelektualaca i ljudi za vezu: oni su glasnici koji moraju pronaći prve poruke preko ideoloških granica. Sami se moraju mobilizovati, sami naći svoj put; oni ne mogu čekati da im ma kakva vrhovna komanda partije ili mirovnog pokreta kaže šta im je činiti. Urednici i autori priloga u ovoj knjizi delali su u tom pravcu i ja njihov rad pozdravljam.

(Edward Thompson, »Europe, the Weak Link in the Cold War«, u: *Exterminism and Cold War*, Verso, London, 1981, str. 329—349)

Prevela Vera Vukelić

POLITIKA UČVRŠĆIVANJA MIRA I OBUZDAVANJE RATNIH HUŠKAČA*

Ratni huškači — ta frapantna odredba se, po pravilu, primenjivala na tako mračne tvorevine imperijalizma kao što su hitlerovski fašisti 30-tih godina ili američki militaristi 50-tih godina. Prvi su otpočeli drugi svetski rat i pretrpeli najveću katastrofu u istoriji. Drugi su, balansirajući na granici »hladnog« i »vrućeg« rata na kraju bili prinuđeni da se utišaju. Jedno vreme se činilo da, zahvaljujući uspesima smanjivanja napetosti, sama ta definicija opasnog fenomena imperijalističke politike — ratni huškači — pripada prošlosti.

Međutim, početak 80-tih godina nas primorava da, kada je reč o politici sadašnjih vladajućih krugova SAD, ponovo upotrebimo taj naziv. Oni podrivaju i koče smanjenje međunarodne napetosti, raspiruju trku u naoružavanju, preduzimaju mere koje će im omogućiti da slo-me vojno-strateški paritet i postignu vojnu nadmoćnost. Oni proizvode sisteme oružja prvog udara, razrađuju strateške doktrine vođenja nuklearnog rata, raspiruju žarišta konflikata, izvoze kontrarevoluciju. Njihova aktivnost izazvala je povećanu napetost u svim delovima sveta — u Evropi, Aziji, Africi, na Bliskom istoku u Centralnoj Americi. Da bi ostvarila svoje imperijalističke ciljeve, kaže se u izjavi Generalnog sekretara CK KPSS, Predsednika Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta SSSR J. V. Andropova, sadašnja administracija SAD »ide tako daleko da je nemoguće a da se ne posumnja da u Vašingtonu uopšte postoje bilo kakve kočnice koje će omogućiti da

* Redakcijski komentar. — *Prim. ured.*

se ne pređe granica pred kojom svaki čovek koji misli mora da se zaustavi«.

Upozorenje o opasnoj granici prema kojoj militaristički kurs američke administracije gura čovečanstvo upućeno je svim narodima, svima onima koji su odgovorni za formiranje politike država. Apel sadržan u izjavi — da se uvidi preteća opasnost, da se zajedničkim naporima zaustave snage militarizma, da se spreči propast čovečanstva — jeste konkretan izraz dosledne miroljubive politike KPSS i sovjetske države, koje čine sve što je moguće da održe mir na zemlji. Izjava J. V. Andropova razvija i konkretizuje blagorodne ideje sovjetskog Programa mira, odluke 26. kongresa KPSS, u odnosu na savremenu situaciju. Kakav su porazan kontrast govori puni mizantropske mržnje, puni huškanja na rat, koji drže vašingtonski visoki politički dostojanstvenici u odnosu na reči sovjetskog rukovodioca ispunjene realizmom i zdravim razumom, spremnošću na akciju u ime sprečavanja nuklearne katastrofe i očuvanja života na zemlji! »*Ta izjava je — kako je ukazao Politbiro CK KPSS — dokument ogromnog političkog značaja, koji duboko i svestrano izražava kurs Komunističke partije Sovjetskog Saveza i sovjetske države u vezi sa uklanjanjem pretnje nuklearnim ratom, u vezi sa učvršćenjem mira. Izjava sadrži i jasnu klasnu analizu novonastale situacije u svetu, principijelnu ocenu militarističkog kursa koji sprovodi sadašnja administracija SAD u međunarodnim pitanjima i dostojanstven odgovor na izmišljotine i zlobne optužbe predsednika Regana na Sovjetski Savez i zemlje socijalističke zajednice.*«

Izjava J. V. Andropova je izazvala širok odziv u celom svetu. Ona je svuda primljena kao nova autoritativna potvrda postojanosti kursa Sovjetskog Saveza na očuvanju i učvršćenju mira, na smanjenju napetosti, na obuzdavanju trke u naoružanju, kao dostojni i argumentovani odgovor militarističkim težnjama i avanturističkoj politici američkog imperijalizma.

Strategija mira, koja je formulisana u izjavi, odgovara zajedničkim pozicijama bratskih socijalističkih država, iznetim u Praškoj političkoj deklaraciji država učesnica Varšavskog ugovora (januar 1983. godine) i u zajedničkoj izjavi učesnika susreta rukovodećih partijskih radnika i državnika socijalističkih zemalja u Moskvi juna 1983. godine. To je ponovo potvrđeno na zasedanju Komiteta ministara inostranih poslova država učesnica Varšavskog ugovora, održanog u Sofiji 13—14. oktobra. U kominikeu zasedanja istaknut je značaj i aktuelnost predloga i inicijativa onih država čija je delatnost usmerena na sprečavanje nuklearnog rata, na popuštanje napetosti, prekid

trke u naoružanju, posebno nuklearnom, i prelaz na razoružanje, na jačanje bezbednosti i širenje saradnje u Evropi i celom svetu. U njemu se izražava rešenost socijalističkih zemalja da ulože sve napore da se ti predlozi i inicijative realizuju.

Šefovi vlada država članova SEV-a u izjavi koju su objavili u Berlinu 20. oktobra tokom redovnog zasedanja SEV-a potvrdili su spremnost svojih zemalja da saraduju sa svim državama Evrope i sveta, sa svim miroljubivim snagama, radi sprečavanja eskalacije trke u naoružanju.

U svetu usaglašenih zajedničkih pozicija bratskih socijalističkih zemalja prirodno je da su njihovi partijski i državni organi, široko javno mnjenje podržali izjavu J. V. Andropova i odobrili njenu politiku.

Ta politika, kako je izneto, na primer, u saopštenju Prezidijuma CK KPČ i vlade ČSSR, u potpunosti odgovara interesima i nadama čehoslovačkog naroda, koji u njoj vidi garanciju mirne izgradnje socijalizma, garanciju uklanjanja opasnosti od nuklearne katastrofe.

Govor J. V. Andropova je visoko ocenjen i u drugim zemljama sveta kao potvrda vrlo odgovornog prilaza SSSR sudbini sveta. U mnogim izjavama u štampi posebno se ističe da je u njemu skicirana realna alternativa pozitivnog razvoja međunarodne situacije izvan opasne crte, do koje politika američke administracije preti da dovede svet.

Uzrok porasta opasnih tendencija u međunarodnoj situaciji je, kako je to veoma jasno pokazano u izjavi J. V. Andropova, u militarističkom kursu SAD, koji predstavlja ozbiljnu pretnju svetu. Njegova suština je u tome da se, ne vodeći računa o interesima drugih država i naroda, zadrže i vrate unazad objektivni procesi svetskog razvoja. Upravo te ciljeve prati nevideni porast vojnog potencijala SAD i NATO-a. Čini se da su njihovi nuklearni arsenali već dupke puni. I u nekakvom besu oni i dalje razvijaju trku proizvodnje oružja. Bilo koja komponenta naoružavanja da se uzme, proizvodnja svake od njih se ili povećava ili se zamenjuje novim, još ubitačnijim oružjem.

Da bi opravdali tu nezadrživu trku u naoružanju u SAD i NATO opet eksploatišu nekadašnji mit o »sovjetskoj partiji«. Sovjetskom Savezu pripisuju neku »pre-naoružanost« koja mu je, tobože, već obezbedila vojnu premoć. I zato na Zapadu treba da nadoknade taj zaostatak. Međutim, na Zapadu vrlo dobro znaju da je pravo stanje stvari sasvim drugačije. Bilo da je u pitanju strateško nuklearno naoružanje ili oružje srednjeg dometa u Evropi, bilo da su to uobičajne oružane snage NATO i Varšavskog ugovora — u svim tim oblastima zemlje su

otprilike na istom nivou. Sovjetski Savez je više puta autoritativno izjavio da on ne teži da stekne vojnu nadmoćnost, da njegova politika isključuje takve težnje. Ali uporedo sa tim Sovjetski Savez će učiniti sve da takvu ravnotežu i sačuva. Vojnostrateški paritet koji sada postoji pouzdana je garancija za mir.

Snage koje u SAD i više zemalja NATO-a određuju spoljni politički kurs trude se da izvrgnu sliku međunarodne situacije, da odgovornost za njeno zaoštavanje prebace na Sovjetski Savez. Ti pokušaji su uzaludni. Časna, miroljubiva politika SSSR, cele socijalističke zajednice, neće zbog zajedljivih kleveta izgubiti svoj značaj.

Istovremeno, program gigantskog »ponovnog naoružavanja« SAD i NATO-a raskrinkaće njegove inicijative i dokazati da oni žele da postignu vojnu nadmoćnost nad socijalističkim zemljama radi ostvarivanja svoje volje »s pozicija sile«. Uostalom, one to naročito ni ne kriju. Sam ministar odbrane SAD K. Vajnberger je direktno izjavio: »Rashodovaćemo sve što bude potrebno da bismo povećali vojnu moć Amerike i stekli nadmoćnost nad Sovjetskim Savezom«. Uporedo sa obnavljanjem osnovnih komponenata strateškog naoružanja SAD, tom cilju je podređen i raspored novih američkih nuklearnih raketa srednjeg dometa u Zapadnoj Evropi.

Podstičući trku u naoružanju radi postizanja strateške premoći, sadašnja administracija SAD je svesno zauzela kurs ka pogoršavanju odnosa sa Sovjetskim Savezom. Brdo kleveta se baca na Sovjetski Savez, na socijalizam kao društveno uređenje, a glavni ton svemu tome daje sam predsednik SAD. Faktički su prekinuti najosnovniji kontakti. Šef sovjetske delegacije na XXXVIII zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija nije mogao da joj prisustvuje zbog kršenja obaveza SAD prema Ujedinjenim nacijama. Vašington ne priznaje već potpisane ugovore, sabotira pregovore o ograničavanju i smanjenju naoružanja koji se vode u SSSR, pribegava metodama »ekonomskog« i »psihološkog« rata protiv njega.

Kurs pojačanja međunarodne napetosti koji je sada zauzela američka administracija posledica je filozofije sile i nasilja koju primenjuju njeni rukovodioci. I upravo primenjivanje sile, ubeđenje da se sve može rešiti nasilnim putem, u osnovi su spoljašnje politike SAD i njihovih akcija na međunarodnoj areni. U svojoj zemlji, pred odgovarajućim auditorijem, američki političari se time ponose. Ovo je sentencija iz govora domaćina Bele kuće na kongresu reakcionarne organizacije »Američkih legija«: »Mir treba da počiva na osnovama sile«.

Uz takav politički kredito mogu se izložiti bilo koje mere povećavanja vojne moći SAD i njenih saveznika, bilo kakve nasilne radnje na međunarodnoj areni kao, tobože, opravdane i neophodne za očuvanje mira.

U Vašingtonu ne postavljaju pitanje: a šta ako i druga strana počne da primenjuje »metod sile« u politici: Kuda bi to svet dovelo? Dovoljno je da se postave ta pitanja da bi se shvatilo kakva opasnost pretila od eksploatorskog kursa SAD, koji se oslanja na silu. I on je usmeren ne samo protiv socijalističkih zemalja. Njegova meta su mnoge države, uključujući i vojno-blokovske saveznike SAD. Celi regioni se proglašavaju za zone »životnog interesa« američkog imperijalizma. Tamo se upućuje američka intervencionistička vojska, kako se to sada dešava na Bliskom istoku. Gušenje nacionalno-oslobodilačkih pokreta organizuje se rukama krvavih antinarodnih režima, američkim oružjem i američkim novčanim sredstvima, kakva je sada situacija u Centralnoj Americi. Oružana agresija SAD protiv sićušne Grenade je pokazala da je Vašington spreman da i sam potčini vlade koje njemu ne odgovaraju i učini od njih poslušne marionete.

Uloge žandarma koje SAD vrše protiv zemalja u razvoju u skladu su sa otvorenim pritiskom na saveznike i od njih se zahteva da bez pogovora slede sve kombinacije Vašingtona. U poslednje vreme čine se napori da se obnovi japanski militarizam i da se on priključi vojnoj mašineriji NATO-a. Tako, oslanjajući se na silu, novi pretendenti na ulogu gospodara ljudskih života pokušavaju da nametnu svuda red koji njima odgovara, tamo gde ne nailaze na otpor.

Taj imperijalni kurs, koji tako vatreno zastupa američka administracija, zapanjio je ne samo subjektivnim težnjama njegovih lidera. U njegovoj osnovi leži kompleks faktora spoljašnjeg i unutrašnjeg reda. Među njima je glavni — patološki antikomunizam koji ne prihvata revolucionarnu obnovu sveta. Pokušavaju da ljudima nametnu mišljenje da socijalizam u svetu ne bi trebao da postoji, iako tok istorije niko ne može da vrati unazad. SSSR i druge socijalističke zemlje živeće i razvićaće se prema svojim zakonima — zakonima najnaprednijeg društvenog uređenja. Taj kurs je reakcija na slabljenje nekadašnjih pozicija SAD u svetu kapitala, koje izaziva u Vašingtonu težnju da se obnovi uzdrmano vodstvo, a to je lakše postići u atmosferi »hladnog rata«. Još više, na putevima spoljnopoličkih avantura i trke u naoružanju oni koji u SAD imaju vlast nadaju se da će pronaći izlaz iz najdublje krize celog kapitalističkog sistema, koja se ispoljava i u permanentnom padu ekonomike, i u neviđenom porastu nezaposlenosti i u valutnom haosu,

i u pustošenju i razaranju životne sredine, i u padu morala. Polazu se sve nade na militarizaciju ekonomike i politike. I najzad, prvostepeni faktor kursa konfrontacije sadašnje administracije SAD jesu njene imperijalističke ambicije, želje da diktiraju svoju volju zemljama i narodima. Te ambicije su pune pretnji celom svetu.

Ne može a da ne pobudi zabrinutost za sudbinu sveta neodgovornost sa kojom danas u Vašingtonu rasuđuju o »prihvatljivosti« nuklearnog rata, o njegovom vođenju na razne načine — »dugotrajan« ili »kratkotrajan« i čak o »pobedi«. Ne samo da se diskutuje o tim avanturističkim stavovima, već oni čine osnovu strateških planova. U dokumentu koji je razradio Pentagon »Direktive u oblasti odbrane 1984—1988 finansijske godine« otvoreno se izjavljuje da u slučaju nuklearnog konflikta američke strateške snage »treba da nađu mogućnost da primoraju Sovjetski Savez na težnju za što je moguće brži prekid vojnih akcija u onim uslovima koji najviše odgovaraju SAD«. U svetlosti tih direktiva jasno je zašto vašingtonska administracija ne želi da predstavlja odušastavanje da prva upotrebi nuklearno oružje, kao što je to učinio SSSR.

Mračan karakter planova Vašingtona osobito se ispoljava u zauzimanju stavova o ceni potrebnoj da bi se u nuklearnom ratu postigla »pobeda«. Visoki činovnici se bez imalo nemira i uzbuđenja upuštaju u rasprave o tome da iako će u nuklearnom ratu poginuti do 100 miliona Amerikanaca, »to još uvek nije celokupno stanovništvo«, i da će SAD, tobože, moći da se od tih posledica oporave za nekih dve do četiri godine. Cinizam vašingtonskih javnih radika, koji se igraju sa mišlju o nuklearnom ratu, možemo da uporedimo možda samo sa njihovim neznanjem. Ovakav savet amerikancima daje zamenik pomoćnika ministra odbrane T. Džons: »Iskopajte jamu, pokrijte je vratima, odozgo nabacajte oko metar zemlje. Zemlja će vas spasiti. Ako bude dovoljno lopata, svako to može da uradi.« Američki novinar R. Šer, koji navodi taj savet u svojoj knjizi sa karakterističnim nazivom *Ako ne bude dovoljno lopata. Regan. Buš i nuklearni rat*, piše: »Užas izaziva to što su pogledi Džonsa veoma tipični za način mišljenja onih koji čine srž današnje administracije«.

Avanturizam koji se rađa oslanjanjem na silu uopšte je karakterističan za imperijalizam. U politici današnje administracije SAD, koja je u vlasti ultrareakcionarnog krila američkog monopolskog kapitala, on je poprimio čudovišne, hipertrofirane razmere. Primer tog krajnjeg avanturizma je dosetljiva provokacija južnokorejskim avionom, poslatim na izviđanje u sovjetski vazdušni prostor, koju su organizovale specijalne službe uz saglas-

nost Bele kuće. Oni koji su to isplanirali bili su rukovođeni zaista jezuitskim računima sa dvojakim ishodom: ili će vazdušni špijun izvršiti svoju prljavu misiju, ili će, ako mu let bude prekinut, to omogućiti da se razvije nova antisovjetska kampanja, špekulišući sa životom putnika koje su prekokeanski »humanisti« stavili na žrtveni oltar »krstaškog rata« protiv socijalizma.

Kao što se zna, dogodila se druga varijanta značajne političke provokacije, smišljene u Vašingtonu. U antisovjetsku kampanju u kojoj je vršen pritisak do nivoa histerije, uključili su se najviši politički radnici Vašingtona, na čelu sa domaćinom Bele kuće. Kakve su sve insinacije, izmišljotine i laži napričali povodom prekidanja leta aviona — špijuna da bi prikazali Sovjetski Savez kao »centar zla«! Njemu se pripisuju i »surovost« i »varvarstvo« i »necivilizovano ponašanje«, prećutkujući varvarstvo i cinizam onih koji su hladnokrvno isplanirali smrt putnika južnokorejskog aviona.

U samim SAD raste broj ljudi zabrinutih pitanjem kuda može odvesti zemlju i ceo svet avanturistička politika američke administracije. U članku pod alarmantnim nazivom »Regan srlja u rat« Dž. Voks je pisao u *New York timesu* početkom oktobra: »Regan se ne plaši da zbog rata ide na rizik, ali on apsolutno nije sposoban da bilo šta rizikuje radi mira. Poslednjih nedelja on je više puta jasno i očigledno demonstrirao svoju intelektualnu i emotivnu nesposobnost da ostvaruje spoljašnju politiku na racionalnoj, čak i zakonskoj osnovi.« Autor je zaključio da je sa politikom administracije skopčano »uporno srljanje u rat«. Uznemiren je i veteran američke diplomatije Dž. Kenan: »Na kraju našeg sadašnjeg puta koji vodi u bezgraničnu vojnu konfrontaciju, ništa se ne vidi sem kraha i užasa«. Prema rečima Kenana, rukovodioci SAD »sve više govore o odnosima sa SSSR koristeći vojne termine do te mere da običan čovek ne može a da ne zaključi da je jedini mogući rezultat — vojni sukob«. Slične izjave svedoče o tome da u samim SAD rastu sumnje u razumnost spoljnopolitičkog kursa sadašnje administracije, raste strah pred njegovim mogućim posledicama.

Iz istorije je dobro poznato da je jedan od važnih momenata pripreme za početak rata svojevrsno »demonizovanje« protivnika. Ako se on prikaže u vidu »poroda pakla«, onda se sa njim ne može kontaktirati rečima, već oružjem. Posle pomenute provokacije sa avionom-špijunom, vašingtonski vladari se, kao svojevremeno i hitlerovci posle organizovanog požara Rajhstaga, nadaju da će im konačno poći za rukom da u potpunosti razviju međunarodni »krstaški pohod« protiv Sovjetskog Saveza,

što im u početku nije baš uspevalo. »Sovjetska agresija, — objavljivao je predsednik SAD u jednoj od svojih mnogobrojnih antisovjetskih filipika — pokazala je nužnost da zemlje celog sveta iz korena procene svoje odnose sa Moskvom, što je već odavno trebalo da se uradi«. Ni manje ni više!

»Odnosi sa Moskvom« drugih zemalja ni do provokacije sa južnokorejskim avionom nisu se dopadali domaćinu Bele kuće, pošto te zemlje nisu sledile liniju Vašingtona za njihovo prekidanje. Bilo koliko da se sadašnja administracija SAD trudi da torpeduje popuštanje zategnutosti, ona to nije u potpunosti uspela. Politički kontakti i dijalog zapadnoevropskih zemalja sa Sovjetskim Savezom i drugim socijalističkim državama nastavili su se. Propao je pokušaj Vašingtona da ih primora da se priključe njenom »ekonomskom ratu« protiv SSSR i odustanu od projekta gradnje plinovoda Sibir-Zapadna Evropa. Na susretu u Madridu država učesnica Savetovanja pitanjima bezbednosti i saradnje u Evropi, bez obzira na opstrukcionističku liniju SAD, zbog koje se sastanak oduzio tri godine, ipak je bio odobren sadržajan zaključni dokument, koji odgovara opšteevropskim interesima. Uspešan završetak Madridskog susreta pokazuje da politika popuštanja, koja je donela dobro svim narodima Evrope, ima solidne rezerve vitalnih snaga.

Sada, računajući na dugoročnu perspektivu eksploatacije »incidenta« sa južnokorejskim avionom, vašingtonski političari, koji su ga inscenirali, složili su se da je došao trenutak kada će moći potpuno da gurnu svet u loša vremena »hladnog rata«, primoraju NATO-saveznike, a ujedno i druge zemlje da, zajedno sa SAD, krenu putem zaoštavanja odnosa i konfrontacije sa Sovjetskim Savezom. Sa sigurnošću se može predvideti da će Vašington ovde doživeti nov promašaj. Njegovi saveznici, bilo koliko da žele da se prema klasnim i političkim motivima prilagode SAD, ukinuvši, na primer, mnoge linije »Aeroflota«, po svemu sudeći upošte ne nameravaju da za ljubav ambicija Bele kuće žrtvuju svoje odnose sa Sovjetskim Savezom. To i nije moguće, ako se uzme u obzir uloga SSSR u svetskoj politici. Nesvrstane zemlje koje ne ulaze u saveze i blokove podređene Beloj kući, a koje čine većinu međunarodne zajednice nacija, uopšte ne obraćaju pažnju na antisovjetske parole.

Ujedno se ne može potcenjivati destabilizacioni uticaj militarističkog kursa SAD i NATO na situaciju u svetu. Ne može a da se ne vidi šteta koju on nanosi odnosima među državama. Već duže vreme političku klimu na evropskom kontinentu i van njega truju planovi SAD prikriveni odlukama NATO-a o rasporedu novih nuklear-

nih raketa srednjeg dometa u više zapadnoevropskih zemalja. Prećutkuju se, ili se izvrcu, predlozi SSSR zasnovani na principu jednakosti i jednake zaštite, izjave SSSR o spremnosti da u Evropi nemaju ni jednu raketu, ni jedan avion, ni jedan metak više od zemalja NATO-a.

Na ženevskim pregovorima SAD pokreću očigledno neprihvatljive predloge koji iziskuju, sa jedne strane, razoružavanje SSSR, a sa druge strane očuvanje i čak popunjavanje nuklearnog potencijala NATO-a. Cilj takve opstrukcionističke politike je da se zablokiraju pregovori i po svaku cenu razmeste u Zapadnoj Evropi nove američke rakete. Vašington tu operaciju ocenjuje kao jednostavnu i maksimalno korisnu za SAD, korisnu na račun Evrope, jer saveznike pretvara u nuklearne taoce SAD. Ali da li o tome razmišljaju oni politički radnici koji, zanemarujući interese svojih naroda i sveta, pomažu ostvarivanju ambicioznih planova administracije SAD?

U tome se naročito trude vladajući krugovi Engleske i Zapadne Nemačke koji, prema slikovitom izrazu zapadnonemačkog političara E. Bara, govore »glasom vašingtonskog čoveka koji govori iz trbuha, kao njegove marionete«. Pri tome on ignoriše mišljenje većine stanovništva, čije tri četvrtine, prema anketi, istupaju protiv novih američkih nuklearnih raketa u Evropi. U analognim razmerama to je karakteristično i za stanovništvo Belgije, Holandije i Italije.

Sovjetski Savez je spreman na pravedne sporazume o nuklearnom oružju u Evropi, na njegovo potpuno uklanjanje s kontinenta, ili na njegovo radikalno smanjivanje na osnovu jednakosti i jednake zaštite. Predloge SSSR karakteriše gipkost i konstruktivnost, što su ponovo pokazali odgovori J. V. Andropova na pitanja novinara *Pravde* 27. oktobra. U njima je izjava o spremnosti SSSR da, pri jednakom broju bojelih glava, imaju približno 140 raketa SS-20, znatno manje od količine raketa srednjeg dometa na strani NATO-a. Ranije izraženu nameru da likvidira rakete SS-20 SSSR je dopunio obećanjima da će, kada se postigne saglasnost o ograničenju nuklearnog oružja u Evropi i njegovim stupanjem na snagu, biti prekinuto širenje tih raketa u istočnim oblastima SSSR, u uslovima u kojima nema bitnih promena strateške situacije u azijskom regionu. SSSR se takođe slaže sa uvođenjem jednakog broja aviona-nosača srednjeg radijusa dejstva, prihvatljivog za obe strane, uz odustajanje SAD od raspoređivanja svojih raketa u Evropi u objavljenom roku i nastavljanje pregovora. SSSR bi mogao da već sada počne sa smanjivanjem svojih raketa SS-4 i da ih u potpunosti likvidira u toku 1984—1985 godine.

Ako do kraja ove godine u Ženevi ne bude postignut sporazum, SSSR će se, zajedno sa svojim saveznicima, kako to proizlazi iz kominikea redovnog zasedanja Komiteta ministara inostranih poslova država učesnica Varšavskog ugovora održanog u Sofiji, zalagati za produžavanje pregovora u uslovima kada SAD i njeni NATO-saveznici odustaju od rokova koje su sami postavili. Ako se uprkos volji većine stanovništva zapadnoevropskih zemalja američke nuklearne rakete pojave na evropskom kontinentu, to će biti korak neprijateljstva prema miru, korak od principijelnog značaja koji će preduzeti rukovodioci SAD i NATO-zemalja. U odgovorima na pitanja novinara *Pravde* J. V. Andropov je jasno istakao da će pojava tih raketa u Zapadnoj Evropi onemogućiti nastavak pregovora u Ženevi. *Sovjetski Savez je principijelan protivnik takmičenja u proizvodnji i nagomilavanju oružja masovnog uništavanja, bilo to u regionu Evrope, ili na globalnom nivou. To nije naš put. Ujedno, brinući se za svoju bezbednost i bezbednost svojih saveznika, SSSR će, kako se to više puta izjavljivalo, umeti da dà odgovarajući odgovor na bilo koji pokušaj narušavanja utvrđene vojnostrateške ravnoteže.*

U skladu sa sporazumom između vlada Čehoslovačke, Nemačke Demokratske Republike i Sovjetskog Saveza, na teritoriji Čehoslovačke i Istočne Nemačke započeti su pripremni radovi na razrađivanju raketnih kompleksa u operativno-taktičke svrhe. Ti koraci imaju karakter jedne od skiciranih uzvratnih mera na u novembru ove godine započeto raspoređivanje novih američkih nuklearnih sredstava srednjeg dometa u Zapadnoj Evropi. Oni su usmereni na održavanje ravnoteže u nuklearnim sredstvima između zemalja Varšavskog pakta i Severnoatlantskog saveza u Evropi.

Pretnja opštem miru koju stvara avanturistički kurs američke administracije uz učešće rukovodstva NATO-a, opasnost od nuklearne konfrontacije koja raste prema stepenu povećavanja trke u naoružanju, postavljaju pitanje: da li je moguće zaustaviti savremene ratne huškače? Odgovor na to pitanje uzbuđuje milione ljudi na svim kontinentima. U velikim antivojnim manifestacijama, koje su održane u toku Nedelje protesta protiv raketne odluke NATO-a i Nedelja akcija za razoružanje u oktobru ove godine, oni su zatražili da se obezbedi osnovno pravo čoveka — pravo na život. U olujnoj atmosferi nabijenoj akcijama militarističkih krugova imperijalizma, ponovo se čuo optimistički glas Moskve. *»Mi polazimo od toga da čovečanstvo nije osuđeno na propast, — govori se u Izjavi J. V. Andropova, — trci za naoružanje može i mora doći kraj. Čovečanstvo zaslužuje bolju sudbinu*

nego da živi u svetu rastrzanom konfliktima, gušeći se pod teretom smrtonosnog oružja».

U ostvarenju spoljnopoličkih rešenja XXVI kongresa KPSS je pokrenuo i više predloga o aktuelnim međunarodnim problemima, usmerenim na to da se u međunarodnoj situaciji, postigne odlučujući preokret na bolje, da se ukloni opasnost od nuklearnog rata. To se, pre svega, tiče pregovora sa SAD o ograničenju i smanjenju strateškog naoružanja i pregovora o nuklearnom oružju u Evropi. Na tim pregovorima SSSR čvrsto istupa za jednakost i za najniži nivo naoružanja.

Konstruktivnoj poziciji prožetoj traženjima uzajamno prihvatljivih rešenja na pregovorima u Ženevi suprotstavlja se opstrukcionistički prilaz SAD, prikriven licemernom propagandom o nekakvoj »elastičnosti«. Kontrast dva kursa u oblasti nuklearnog naoružanja i u svetskoj politici uopšte bio je vrlo očigledan i u toku rada tekućeg XXXVIII zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. SAD su pristupile tom zasedanju kao ratoborna država. Zato je jedan od glavnih ciljeva istupanja predsednika SAD pred tim međunarodnim forumom bio — razbiti kod njenih učesnika sve veću uverenost u konačnu opasnost od militarističkog kursa američke administracije. On je počeo da dokazuje ono što se ne može dokazati — da taj kurs ka povećavanju napetosti, trci u naoružavanju i forsiranoj pripremi za rat odgovara visokim ciljevima i principima Ustava OOUN, odgovara miru. Tom podlom cilju služili su i grubo izobličavanje opšte poznatih činjenica, direktna obmana i demagogija. Preterano reklamirana »elastičnost« u pregovorima u Ženevi pretvorila se u govoru predsednika SAD u novo licemerje. »Nove inicijative« u oblasti nuklearnog naoružavanja koje je on objavio uopšte nisu usmerene na njihovo ograničavanje, već na to da se kvalitativno usavršava već postojeće oružje.

Kao protivteža demagogiji i licemerju oficijelnog Vašingtona, Sovjetski Savez je na zasedanju Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija formulisao program uklanjanja opasnosti od nuklearnog rata, normalizovanja međunarodne situacije. On u sebi sadrži već poznate i nove inicijative.

Polazeći od toga da bi nuklearni rat, ako bi se razbuktao, bio najveća tragedija za čovečanstvo, da bi doveo do pogibije milijardi ljudi i pretvaranja cele planete u beživotnu pustinju, Sovjetski Savez je predložio da se prihvati deklaracija »Osuda nuklearnog rata«. Takav rat mora biti odlučno, безусловno i zauvek osuđen kao najmonstruozniji od svih zločina koji mogu biti učinjeni protiv naroda. Kao prestupi moraju se obelodaniti razra-

divanje, isticanje, širenje i propaganda političkih i vojnih doktrina i koncepcija u kojima se argumentuju opravdanja »zakovitosti« prve upotrebe nuklearnog oružja i uopšte »prihvatljivost« započinjanja nuklearnog rata. Usvajanje takve deklaracije potpomoglo bi formiranju političke klime koja bi otežavala akcije onih koji razrađuju planove da prvi primene nuklearno oružje, i odgovaralo bi zahtevima široke miroljubive javnosti.

Osuda nuklearnog rata morala je da bude potkrepljena praktičnim koracima obuzdavanja trke u nuklearnom naoružavanju. U tom pogledu njegovo blokiranje u svim državama u kojima ono postoji bilo bi blagovremena i efikasna mera. U iznetom sovjetskom nacrtu rezolucije OUN »Zamrzavanje nuklearnog oružja« predlaže se da se prekine i stavi pod efikasnu međunarodnu kontrolu povećanje svih komponenata nuklearnog arsenala, da se odustane od popunjavanja nuklearnog naoružanja novim vidovima i tipovima, da se obustave istraživanja na planu nuklearne municije i novih sredstava za njeno dopremanje, da se prekine proizvodnja sirovina za oružje. Najzad, najbolji put ka tom cilju bio bi da sve države istovremeno prekinu proizvodnju nuklearnog oružja. Ali SSSR je spreman i na to da u prvom redu to učine SSSR i SAD i time daju primer drugim nuklearnim državama.

Realizovanje te inicijative veoma bi povećalo poverenje između država koje poseduju nuklearno oružje, omogućilo bi da se izvrši realan preokret ka normalizovanju atmosfere u svetu, stimulisalo bi u celini smanjivanje i, u konačnom rezultatu, potpuno likvidiranje nuklearnog oružja. I taj sovjetski predlog ide u prilog nadi široke svetske javnosti, uključujući i SAD, gde pokret za nuklearno zamrzavanje dobija sve veći razmah.

Neobično je aktuelan i sovjetski predlog »O zaključenju Ugovora o zabrani primene sile u kosmičkom prostanstvu i iz kosmosa na Zemlju«. To podrazumeva da se u potpunosti zabrane istraživanja i širenja bilo koje vrste oružja u kosmosu namenjenog uništavanju objekata na Zemlji, u vazdušnom i kosmičkom prostoru. Uporedo sa tim, razmatra se i mogućnost da se potpuno obustavi proizvodnja novih protivsatelitskih sistema i da se već postojeći unište. U težnji da se radikalno reši problem protivsatelitskog oružja, Sovjetski Savez se obavezao da neće prvi poslati u kosmos ni jednu vrstu tog oružja. On je važnost tog jednostranog moratorijuma objavio za svo vreme dok se i druge države, a posebno SAD, budu uzdržavale od slanja u kosmos protivsatelitskog oružja.

Te nove inicijative produžavaju principijelan kurs sovjetske države, održavajući ga na osnovnom pravcu međunarodne politike. I dalje je na snazi apel SSSR upućen svim državama koje poseduju nuklearno naoružanje da se, sledeći njen primer, obavežu da neće prve upotrebiti nuklearno oružje. U praksi bi to odgovaralo zabrani primene nuklearnog oružja. Na dnevnom redu su, kao i pre, sovjetske inicijative da se sklopi Ugovor o potpunosti i opštoj zabrani ispitivanja nuklearnog oružja, da se zabrani neutronska oružja, da se razradi međunarodna konvencija o zabrani i uništenju hemijskog oružja. U prvi plan evropske i svetske politike sve življe istupa zajednički predlog socijalističkih zemalja da se zaključi Ugovor o uzajamnom neprimenjivanju vojne sile i održavanju mira među državama Varšavskog ugovora i Severoatlantskog saveza. SSSR i njegovi saveznici smatraju da je vreme da pregovori o međusobnom smanjenju oružanih snaga i naoružanja u Srednjoj Evropi konačno krenu sa mrtve tačke. Predlozi koje su oni izneli u Beču stvaraju realne pretpostavke za približavanje gledišta i postizanje sporazuma. Oni su odlučni da potpomognu plodotvoran rad konferencije (najavljene za januar 1984. godine u Stokholmu) o merama koje će se preduzeti na jačanju poverenja i sigurnosti, da potpomognu razoružanje u Evropi.

Aktualnost problema sprečavanja opasnosti od rata zahteva da svaka država u potpunosti shvati stepen svoje odgovornosti, da i rečima i delom potvrdi svoju odanost politici mira. Na poziciji na kojoj se sada nalaze, SAD ne osećaju ni odgovornost, ni privrženost borbi za mir, bez obzira na licemerna uveravanja u suprotno. Međutim, u nuklearnom veku državnici imaju samo jedan izbor — da čine sve da bi sprečili nuklearnu katastrofu. Svaka drugačija pozicija je kratkovida, čak samoubistvena. Saznanje te istine se sve više širi i po SAD, uprkos patološkom antikomunizmu oficijelnog Vašingtona. *New York Times* konstatuje da na Sovjetski Savez »ne utiču uvrede i pretnje. One ne mogu da postanu alternativa upornom radu, kakav su pregovori, i pokušajima da se uspostavi međusobna zainteresovanost za očuvanje života.«

Ma koliko da je složena situacija, ipak postoje realne mogućnosti da se prebrodi teška etapa u međunarodnim odnosima, da se zaustave ratni huškači. Narodi svih kontinenata zahtevaju da se obezbedi trajan mir, zahtevaju mogućnost da mirno žive i rade o čemu svedoče sve širi antiratni pokreti i demonstracije u mnogim zemljama.

Tako je u demonstracijama neviđenih razmera 22—23. oktobra protiv raspoređivanja američkih nuklearnih raketa u Zapadnoj Evropi učestvovalo 250 hiljada ljudi

u Zapadnoj Nemačkoj, u Belgiji 500 hiljada, u Engleskoj 400 hiljada, u Španiji 300 hiljada, u Francuskoj 250 hiljada. U antivojnim manifestacijama u Moskvi 1. oktobra ove godine 800 hiljada sovjetskih ljudi je pokazalo upornu želju da se spreči nuklearna katastrofa. U tom smislu su bile i mnogobrojne manifestacije protiv rata u drugim gradovima SSSR.

Svi oni koji danas dižu svoj glas protiv bezumne trke u naoružavanju, za zaštitu mira, mogu biti uvereni da je politika Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih zemalja usmerena upravo na postizanje tih ciljeva.

(«Политика укрепления мира и обуздания поджигателей войны», *Международная жизнь*, br. 12, 1983, str. 6—16)

Prevela *Snežana Rodić*

IDEOLOGIJA MIRA PROTIV IDEOLOGIJE RATA

U toku su poslednje decenije burnog XX veka — veka velike Oktobarske socijalističke revolucije i gigantskih socijalnih promena u celom svetu, veka najdubljih kriza kapitalizma i dva svetska rata, koji su za sobom ostavili tragične i nezaboravne tragove u istoriji mnogih naroda i država; veka najvećih dostignuća društvene i naučno-tehničke misli, koja su otvorila neobično široke perspektive pred današnjim i budućim pokoljenjima; veka najoštrije suprotnosti starog i novog, snaga reakcije i progresa.

Razmere i napeta situacija te svetsko-istorijske bitke sve se više povećavaju. U rezolucijama Plenuma CK KPSS, koji je održan juna 1983. godine, istaknuto je da »na međunarodnoj areni dolazi do jakog borbenog zaostavanja, neviđenog za ceo posleratni period, dva društvena sistema, dva suprotna pogleda na svet. Istorijska dostignuća istinskog socijalizma, porast autoriteta i uticaja svetskog komunističkog i radničkog pokreta, progresivan razvoj zemalja koje su se oslobodile jarma kolonijalnog ugnjetavanja, razvoj nacionalno-oslobodilačke borbe, ogromne razmere protivratnih pokreta, sve dublje utiču na svest naroda u celom svetu. Imperijalistička reakcija, pre svega vladajući vrhovi Sjedinjenih Američkih Država, iznoseći stravične planove dominacije u svetu, svojom agresivnom politikom guraju čovečanstvo ka granici nuklearne katastrofe. Protiv Sovjetskog Saveza, zemalja socijalizma vodi se, po razmerama i neobuzdanosti, psihološki rat bez presedana.«

U poslednje vreme Vašington je, što je očigledno, odlučio da ga dovede do krajnjeg usijanja, iskoristivši kao izgovor za raspirivanje antisovjetske psihoze incident sa južnokorejskim avionom. U situaciji pojačavanja napregnute, antisovjetske histerije, govori se u izjavama sovjetske vlade, rukovodioci SAD hteli bi da izbegnu rešenje krupnih međunarodnih problema koji se tiču sudbine naroda.

Nije slučajno što je novu političku provokaciju protiv Sovjetskog Saveza Bela kuća započela baš u onom momentu kada se rešava pitanje da li će biti prekinuta trka u naoružanju, otklonjena opasnost od nuklearnog rata, ili će se ta opasnost povećavati.

Nikada ranije odgovornost zbog izbora istorijskih puteva razvoja celog čovečanstva nije bila tako velika, jer glavni problem je kako zaštititi svet od opasnosti nuklearne kataklizme.

Kako je istaknuto na junskom Plenumu CK KPSS, »pitanje održavanja mira na Zemlji — to je i danas, i u doglednoj budućnosti, ključni problem spoljne politike naše partije. I ne samo naše partije. Opasnost od nuklearnog rata koja preti svetu podstiče da se na nov način oceni osnovni smisao delatnosti celokupnog komunističkog pokreta. Komunisti su uvek bili borci protiv ugnjetavanja i eksploatacije čoveka čovekom, a danas se oni brore i za očuvanje civilizacije, za pravo čoveka na život.« Pitanja ideologije i spoljne politike su, na taj način, sada međusobno uže povezana nego bilo kada ranije.

Za Komunističku partiju Sovjetskog Saveza ideologija mira je jedan od nepokolebljivih principa njene celokupne istorijske delatnosti. Ako ta pozicija naše partije treba da bude definisana sa nekoliko reči, onda je ona potpuno lakonski i jasno iskazana Lenjinovim rečima: »Okončanje ratova, mir među narodima, prekidanje pljačkanja i nasilja — upravo je naš ideal...«¹ Služeći se danas, posle 80-godišnjeg istorijskog iskustva KPSS, tom opsežnom formulacijom, važno je, kako nam se čini, istaći više momenata koji su bili u najneposrednijoj vezi sa ulogom pravog socijalizma u zaštiti mira na našoj planeti.

Pre svega, treba istaći da takva pozicija nije samo dobra želja, nije konjunktorna parola u političkoj borbi, već je principijelan, teoretski zasnovan pravac, logički zasnovan na samom pogledu na svet komunista, koji su uvek izražavali i izražavaju životne interese radnih masa.

Za razliku od buržoaskih teorija, marksizam-lenjinizam je pitanje o ratu i miru postavio u potpuno drugo

¹ V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, t. 26, str. 304.

područje, po prvi put je otkrio dijalektiku tih dvaju pojava, njihovu socijalno-ekonomsku determinaciju. Pri takvom prilazu oružani konflikti među državama jasno su se ispoljavali kao elementi organski svojstveni eksploatatorskom uređenju, a isključivanje ratova iz života društva usko je povezano sa ciljevima socijalnih promena u svetu. Samim tim, rat je gubio svoj mistični oreol nekog prokletstva fatalno nadnetog nad ljudskim rodom, koje su stvarali oko njega ideolozi buržoazije; borba za mir se isticala kao važan zadatak radničke klase.

Taj početni stav uslovljava kontinuiranost i doslednost linije KPSS u borbi za mir i bezbednost naroda. On je prisutan kroz celu istoriju naše partije i ostaje nepromenjen i u periodu organizovanja masa za rušenje starog poretka, i danas, kada je na dnevnom redu realizacija gigantskih stvaralačkih planova razvijenog socijalističkog društva.

U jeku prvog svetskog rata na međunarodnoj konferenciji socijalista u Cimervaldu (1915. godine) politički kurs boljševika bio je ovako utvrđen: »Nema takvih žrtava, nema takvih teškoća, koje bi bile suviše velike da bi se taj cilj dostigao: mir među narodima«.²

Sa pobedom velike Oktobarske socijalističke revolucije naša partija je aktivirala spoljnopolitičku delatnost prve socijalističke države u svetu. »... Počinje borba za mir — govorio je Lenjin skoro odmah posle Oktobra. Ta će borba biti teška i odlučna. Međunarodni imperijalizam mobilise protiv nas sve svoje snage, ali ma koliko da su velike snage međunarodnog imperijalizma naše šanse su veoma povoljne«.³

Stalno se sukobljavajući sa intrigama imperijalizma koji je bio spreman i na vojne avanture da bi točak istorije okrenuo nazad, Sovjetski Savez je bio primoran da jača svoje odbrambene snage, pošto je istorija mnogo puta dokazala da nijedna revolucija ne vredi mnogo ako nije sposobna da se odbrani od neprijatelja, da zaštititi svoje revolucionarne tekovine. Ujedno, sovjetska država je predlagala, i predlaže, da zemlje u kojima su različiti socijalni sistemi temelje svoje odnose na principima miroljubive koegzistencije, činila je i čini sve što je moguće da ti principi budu sastavni deo prakse međunarodnih odnosa.

U prvom spoljnopolitičkom dokumentu — Dekretu o miru, Zemlja sovjeta je pozvala sve zaraćene države da okončaju rat i uspostave mir uzimajući u obzir nacionalne interese svih država. Sovjetska Rusija je izašla iz

svetskog rata. Ona je dala pravo svim narodima koji su ulazili u sastav bivše ruske imperije da se opredele sve do otepljenja, anulirala je neravnopravne dogovore koje je carizam nametnuo nizu zemalja Istoka, odbacila je tajnu diplomatiju.

Na konferencijama u Ženevi i Hagu 20-tih godina Sovjetski Savez je istupio sa opširnim programom uzajamno korisne međunarodne saradnje. Tridesetih godina, kada se nad Evropom nadvila opasnost od fašističke agresije, naša zemlja je započela aktivnu delatnost na stvaranju sistema zajedničke sigurnosti u Evropi, aktivno se borila za razoružavanje i otklanjanje opasnosti od novog svetskog rata.

U posleratnom periodu KPSS i sovjetska država započele su borbu za mir sa novim snagama i na novoj, široj osnovi, pošto je sovjetska koncepcija miroljubive koegzistencije sada postala baza spoljne politike mnogih država. Sa formiranjem svetskog socijalističkog sistema ideja miroljubive koegzistencije u odnosima sa kapitalističkim državama postala je kamen temeljac spoljne politike bratskih zemalja, koje se, kao i Sovjetski Savez, iskreno trude da žive u miru sa drugim narodima i čine maksimalne napore za rešavanje svojih unutrašnjih stvaralačkih zadataka. Od velikog značaja je i činjenica da su na arenu političkog života aktivno stupile mlade države Azije, Afrike i Latinske Amerike koje su izvojevale svoju slobodu. One koje su čvrsto stupile na put nezavisnosti prihvatile su miroljubivu koegzistenciju kao oficijelnu liniju svoje spoljne politike. Daleko aktivniju i organizovaniju podršku principi miroljubive koegzistencije počeli su da dobijaju i od strane široke javnosti kapitalističkih zemalja.

Drugi aspekt problema je u tome što se danas međunarodna sigurnost oslanja na uzornu jednakost vojno-strateških potencijala dva društveno-politička sistema — socijalizma i kapitalizma. Odbrambene mogućnosti Sovjetskog Saveza i celog socijalističkog društva u celini, nezbežnost kazne u slučaju agresije protiv njih, nov je i veoma značajan faktor u sistemu međunarodnih odnosa naših dana koji ne mogu da zaobiđu razumni političari Zapada.

Zahvaljujući upravo svim tim promenama, već oko četrdeset godina, bez obzira na damoklov mač nuklearne opasnosti koja se nadvila nad čovečanstvom krivicom američkog imperijalizma, izbegava se užasna katastrofa — novi svetski rat. Eto zašto su Komunistička partija i sovjetska država čvrsto odlučile da ne dozvole da ta ravnoteža bude narušena u korist agresivnih snaga ni na regionalnom nivou, čemu teže SAD i njihovi NATO-sa-

² Pravda. 22. novembar 1982. godine.

³ V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, t. 35, str. 86.

veznici, prikrivajući demagoška uveravanja o »miroljubivosti«.

Sovjetski narod je više puta u praksi dokazivao da je u stanju da zaštiti svoju zemlju i svoje društveno uređenje. Tako je uvek bilo u prošlosti, tako će biti i dalje. Danas, kada američka administracija i vlade više kapitalističkih zemalja koje slede kurs Vašingtona nastoje da steknu vojnu premoć nad socijalizmom, Sovjetski Savez i druge države članice Varšavskog ugovora su primorane da preduzimaju odgovarajuće mere koje im garantuju sigurnost.

Međutim, takav razvoj događaja ni u kojoj meri ne odgovara spoljnopolitičkim stavovima socijalističke zajednice. Naprotiv, ona čvrsto stoji na pozicijama da što je moguće pre treba da se zaustavi trka u naoružanju, a zatim postepeno smanji arsenal nuklearnog i običnog oružja na osnovu principa jednakosti i jednake bezbednosti, sve do potpunog sveopšteg razoružanja. Jer jedna od osnovnih postavki marksističko-lenjinističke ideologije, na kojoj se bazira spoljnopolitički kurs SSSR-a i bratskih zemalja, glasi: nikakvi svetski problemi, uključujući i istorijski sukob između socijalizma i kapitalizma, ne rešavaju se vojnim putem.

KPSS i sovjetska država uvek su polazili i stoje iza toga da se željama i dobrom voljom zemalja može postići rešenje bilo kojeg međunarodnog pitanja, koje će biti povoljno za obe države. U svojoj spoljnoj politici Sovjetski Savez nikada nije pribegavao ultimatumu i zadržavajući postojanost u principima uvek je ispoljavao maksimalnu fleksibilnost u odnosima sa svojim partnerima.

»Naš cilj — izjavio je na junskom Plenumu CK KPSS J. V. Andropov, — nije samo sprečavanje rata. Mi težimo da iz korena izlečimo međunarodne odnose, učvrstimo i razvijemo sve pozitivne principe u tim odnosima. Mi ćemo se izboriti za poštovanje suverenih prava država i naroda. strogo poštovanje principa međunarodnog prava koje imperijalizam sve češće pokušava da negira, razruši. Ukratko, u naše vreme socijalizam je taj koji istupa kao najdosledniji zaštitnik zdravih načela u međunarodnim odnosima, pobornik interesa za popuštanje zategnutosti i mir, zaštitnik interesa svakog naroda, celog čovečanstva.«

U toj postavci je suština ideologije mira, koja čini osnovu sovjetske spoljne politike, koju čvrsto karakterišu kontinuiranost, doslednost i principijelnost. Ovde se ponovo potvrđuje stav KPSS i sovjetske vlade koji čine sve da zaustave nuklearno ludilo, da očuvaju i učvrste mir zbog sadašnjih i budućih pokoljenja.

Jasno izraženoj ideologiji mira apsolutno ravnopravno se — ako se odbaci ljuštura demagoških uveravanja o »zabrinutosti za sudbinu planete«, kojima se s vremena na vreme služe američki predsednik i njegovi saradnici — suprotstavlja ideologija rata, koja je svoj konačni izraz danas našla u proklamaciji »krstaškog pohoda« protiv komunizma. Nasledivši najekstremnije, mizantropske ratoborne koncepcije prošlosti, sadašnja administracija SAD je izabrala krajnje avanturistički kurs. U ime nezasićenih apetita američkih monopola ona objavljuje »sveti rat« protiv svih koji imaju drugačiji stav.

Uzimajući za primer Papu Urbana II — organizatora prvog krstaškog pohoda (1095. godine), Vašington je prihvatio i njegove stavove i fanatičnu netrpeljivost prema »nevernicima« i krajnju beskrupuloznost u izboru saveznika. Urban II je blagosiljao ljubitelje lakog plena pred njihov pohod na Istok.

I obećavajući učesnicima »svetog rata« oprostenje grehova i plaćanje dugova u ratama, zaključivao je: »Ko je ovde nesrećan i siromašan tamo će biti bogat«. Ono što je rečeno potpuno je jasno i cinično: na plen ima pravo svako i taj cilj opravdavaju sva sredstva, a »nevernici« su zbog toga »nevernici« što može da se izvuče korist na njihov račun. Takva je suština govora Pape Urbana II u Klermonu.⁴

Danas, posle skoro 900 godina, »krstaški pohod« protiv »nevernika« objavljuje predsednik SAD koji je sudeći po svemu, »zaboravio« čime su se završili prethodni slični pokušaji, među njima i poslednji koji je započeo od strane vođa trećeg rajha. Objavljujući na sve moguće načine namere rukovodećih krugova savremene Amerike da po svaku cenu unište komunizam — taj »centar zla« u svetu. on je propovednik najvulgarnijeg antisovjetizma. »Sovjetski Savez snosi odgovornost za sve neredе koji se u svetu događaju«, »izbrišaćemo komunizam kao žalosno i bolesno poglavlje u istoriji čovečanstva«, »ostavićemo marksizam-lenjinizam na zgarištu istorije«⁵ — te i slične sentencije govori i današnji vođa Bele kuće.

Američki predsednik istovremeno nedvosmisleno izjavljuje da je takav kurs Vašingtona dugoročan, možda čak za sledećih nekoliko decenija. »Zadatak koji sam ja formulisao. — govorio je on u leto 1982. godine u Vestminsterskoj palati — za duže vreme će nadživeti naše vlastito pokolenje... Uložimo još veće napore da bi se izborili za najbolje: mislim na 'krstaški pohod' za slobodu...«⁶

⁴ Svetska istorija, t. 3. Moskva. 1957. str. 331

⁵ Komunist, br. 4. 1983. god., str. 88, 99.

⁶ Department of State Bulletin, broj 2064, 1982, str. 29.

Kakav je to »krstaški pohod« protiv socijalizma u uslovima međusobnih odnosa sila, koji se formirao 80-tih godina XX veka? Kakav je to »krstaški pohod« protiv Sovjetskog Saveza — ekonomskog giganta, koji je hiljadama niti povezan sa celim svetom, zemlje koja ima ogroman međunarodni uticaj i poseduje moćni vojni potencijal. Kako je moguće primorati takvu zemlju da izmeni, da se tako izrazimo, svoj unutrašnji poredak, o čemu javno govore američki »jastrebovi«? Američka mornarička pešadija ne može ući u Sovjetski Savez. Vašington nema prava da diktira i nameće Sovjetskom Savezu svoju volju onako kako njemu to odgovara. Znači, »krstaši« danas imaju u rezervi samo jednu iluzornu nadu — da pobeđe socijalizam vojnim putem. U tome je suština, bez obzira kakvom propagandnom lukavstvu pribegavaju ideolozi antikomunizma.

Reč je o tome da savremeni imperijalizam, izgubivši istorijsku inicijativu, nije više u stanju da se socijalističkom svetu suprotstavi ni na jedan drugi način osim da primeni vojnu silu i da pribegne nuklearnom konfliktu. Zbog toga socijalne, tj. klasne sukobe između dva sistema ideolozi imperijalizma zamišljaju kao vojne konflikte, prikrivajući se lažnim izjavama o neophodnosti da se suprotstavljaju »crvenoj opasnosti«, nameri Moskve da »izvozi revoluciju«, da štite »zapadnu demokratiju« od »sovjetske pretnje«.

U takvim tvrdnjama nema ni trunke istine i sve je izokrenuto: »Komunisti su uvereni, — isticao je J. V. Andropov na junskom Plenumu CK KPSS — da je budućnost u socijalizmu. Takav je hod istorije. Ali to uopšte ne znači da ćemo se mi baviti 'izvozom revolucije', da ćemo se mešati u poslove drugih zemalja. 'Eksport revolucije' je nemoguć. Socijalizam se stvara konkretno u onim zemljama gde za to nastaju objektivne potrebe društvenog razvoja. Mi smo uvereni da će socijalizam na kraju krajeva dokazati svoju premoć upravo u uslovima miroljubivog nadmetanja sa kapitalizmom. Mi uopšte nismo pristalice vojnog nadmetanja, kako nam to imperijalizam pripisuje.«

Takav je stav i danas. Tako je bilo u prošlosti, od trenutka obrazovanja prve socijalističke države u svetu, kada su, kako je govorio V. I. Lenjin, zapadne države postavile sebi kao glavni zadatak da se »uguši svetski boljševizam, da se uguši njegova osnovna ćelija — Ruska Sovjetska Republika«.⁷

Oružana intervencija, organizovanje »sanitarnog korodona«, ekonomska blokada, diverzije i provokacije pro-

⁷ V. I. Lenjin, *Sabrana dela*, t. 37, str. 164.

tiv Sovjetske Republike, neosporno svedoče da je imperijalizam, već na samom nastanku novog društvenog uređenja, objavio socijalizmu bespoštednu klasnu borbu. Na polju te borbe on je upotrebio sve svoje snage i sredstva, ali je ipak davao prednost oružanoj borbi protiv socijalističkog društva.

Kasnije, u drugoj polovini 60-tih godina, američki profesor D. Tomson je zapazio »poraznu analogiju« anti-sovjetskih doktrina u vreme intervencije i »hladnog rata«: »Pristalice preventivnog rata će podržati njima bliske stavove Foša iz 1919. godine. Pristalice suzdržavanja složiće se sa Klemansoom i njegovim istomišljenicima koji su 1919. godine istupali za stvaranje 'zona sila' i formiranje 'sanitarnog koridora' oko boljševizma. Oni koji su pre nekoliko godina ratovali za 'odbacivanje' komunizma lako bi se dogovorili sa Čerčilom i njegovim pristalicama da boljševizam zaustave i konačno unište.«⁸

Prema tome, težnja je da se vojnim putem sruši socijalizam, da se svet vrati unazad u potpunu dominaciju kapitala. Tom strateškom cilju je potčinjena spoljna politika imperijalizma i na to su koncentrisane sve snage odgovarajućih ideologija. Bela kuća koristi svako sredstvo koje joj omogućava da što je moguće više diskredituje socijalizam kao društveno uređenje (u Vašingtonu se socijalističko društvo proglašava za »središte zla«); da obnovi kapitalizam (u govorima sadašnjeg Predsednika kapitalistički odnosi se karakterišu kao »temelj istinski demokratskog društva«); da krivotvori spoljnu politiku Sovjetskog Saveza (pre svega da predstave sovjetsku državu kao »agresora«, da je izoluju iz međunarodnih odnosa i u očima javnosti »opravdaju« vojne pripreme protiv naše zemlje). I zaista se sve menja u ovom svetu, ali težnje reakcije da zaustavi društveni progres su konstantne. Antikomunisti nisu ništa naučili od istorije. Oni preziru njene časove i opet su spremni da uvuku čovečanstvo u svetski rat.

U poslednjim istupanjima američki Predsednik je izjavio da će administracija SAD dalje zaoštravati konfrontacije sa Sovjetskim Savezom. Osnovni princip R. Reagana je, kako je on sam objavio, »mir na bazi sile«. Ali suština je u tome da u nuklearnom svetu takva politika nosi katastrofalne posledice, jer prenosi ideološka neslaganja u međudržavnu sferu i samim tim još više u vojnu sferu, što je danas jednako svesnom osuđivanju čovečanstva na samouništenje.

⁸ J. Thompson, *Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace*, Princeton, 1966.

Prema tome, prvi očigledni zaključak je da politika antisovjetizma dovodi čoveka u bezizlaznu situaciju, gura ga ka najopasnijoj granici — nuklearnoj kataklizmi, čije bi neizbežne žrtve postale sve zemlje i narodi. Krajnja opasnost takvog spoljopolitičkog kursa je što on u suštini ima za cilj pripremu svetskog rata.

Ali ako se po ugledu na neke političare Zapada pretpostavi druga varijanta — da nuklearne rakete za sada ostaju na svojim lansirnim mestima kao »oružje zastrašivanja« i »adut u pregovorima«, u tom slučaju se politika antisovjetizma ne može sprovesti bez posledica po životne interese svih drugih zemalja i naroda.

To jasno pokazuju težnje SAD da raskinu ekonomske, naučno-tehničke i druge veze njihovih evropskih saveznika sa Istokom, da od socijalističkih zemalja izoluje zemlje u razvoju, da isprovociraju nova, ili još više raspire stara opasna žarišta vojnih konflikata. Drugim rečima, destabilizacija međunarodne situacije, stvaranje maksimalne napregnutosti već je sada, u mirnodopsko vreme, politika koju je izabrala Bela kuća za realizaciju ambicija američkog monopolskog kapitala.

Patološki antikomunizam »Reganove komande« predstavlja realnu opasnost za celo čovečanstvo, pa i za američki narod. Savremeni antikomunizam kleveta i izobličava ne samo ideologiju radničke klase i iskustvo realnog socijalizma, iako je, razume se, njegova otrovna oštrica usmerena u prvom redu na njih. On se suprotstavlja demokratskom pokretu u celini, svim njegovim oblicima, istorijskom progresu kao takvom, idealima humanizma u najširem smislu tog pojma. Svugde gde se propagira antikomunizam, on ide pod ruku sa rasizmom, šovinizmom, sa prigušivanjem demokratskih sloboda.

Današnja američka administracija odbacuje, u suštini, principe miroljubive koegzistencije država različitih socijalnih sistema i razmatrajući međunarodni život kroz prizmu konfrontacije sa zemljama socijalizma sprovodi politiku koja stvara ozbiljne prepreke i na putevima rešavanja globalnih problema savremenosti — sirovinskih, energetskih, prehrambenih, ekoloških, osvajanja kosmosa, svetskog okeana itd. Jednom rečju, ona još više zaostava već i bez toga složene i teške probleme, dovodi čoveka u bezizlazne protivrečnosti, odnosi ogromna sredstva koja bi svetska zajednica mogla da iskoristi za stvaralačke ciljeve.

I još jedna vrlo važna činjenica: *antisovjetska politika Vašingtona razara samu strukturu međunarodnih odnosa. »Krstaski pohod« koji proglašava sadašnji američki Predsednik destabilizuje međunarodnu situaciju na celoj planeti, predstavlja sveopšti izazov celom svetu. U*

sferi agresivnih planova vašingtonskih stratega nalaze se ne samo zemlje socijalizma, već i zemlje u razvoju i njihovi saveznici. Na suverenitet drugih, ne samo onih koji se nalaze u suprotnom taboru, već i onih koji su povezani sa SAD »prijateljskim vezama«, jednostavno se ne računa.

U »krstaskom pohodu«, kao što su predviđali »scenaristi« iz Bele kuće, svi treba da nose »zajedničko breme«. Ako SAD vode ekonomski rat protiv Sovjetskog Saveza i socijalističkog društva u celini, onda je »samo po sebi razumljivo« da u njemu treba da učestvuju u ime »visoke misije spasavanja čovečanstva od komunizma« i njeni evropski partneri — čak i na štetu svojih sopstvenih interesa. Ako dođe do oružanog konflikta, onda će NATO-saveznici SAD u ime iste te »visoke misije«, kako se delikatno izražavaju s one strane okeana, morati da »podele atomski rizik«.

Tu pomalo maglovitu formulaciju prilično dobro je dešifrovao zapadnonemački publicista Karl Bredhauer: »Plan ‚peršing II‘, plan napada sa teritorije Nemačke, ako budu ispunjene »direktive« Pentagona, omogućio bi Vašingtonu da konstantno ucenjuje kako Sovjetski Savez, svog najvećeg neprijatelja, tako i Zapadnu Nemačku, omrznutog mladog partnera i ekonomskog suparnika, stvorivši od njih svoje taoce i tako u slučaju rata bez većih napora jednim udarcem ubija dve muve!«⁹

Vašingtonski geopolitičari su takođe veoma jasno predodredili sudbinu zemalja trećeg sveta u »krstaskom pohodu« protiv komunizma. Da bi se suprotstavili mitskoj »sovjetskoj vojnoj pretnji« one su obavezne da svoje teritorije stave na raspolaganje američkim bazama i omogućite američkim monopolima da nekontrolisano rasplazu njihovim prirodnim bogatstvima. »Izvori sirovina imaju ključni značaj« — piše poznati američki vojni specijalista Tom Džervazi u knjizi *Arsenal demokratije II. Američka vojna moć 1980-te godine i izvori novog hladnog rata*. — »... U bilo kojem delu planete nas brine ne toliko očuvanje regionalnog mira, koliko onemogućavanje pristupa izvorima sirovina.« Zatim sledi veoma značajan zaključak: »Naša naoružavanja dobila su faktički nov oblik kolonijalizma, širenja našeg uticaja u potpunom skladu sa doktrinom Nixona—Kissingera, koja predviđa najam drugih zemalja kada je to moguće, samo zato da bi se borili njihovim rukama.«¹⁰

⁹ *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, br. 8, 1982, str. 915.

¹⁰ T. Gervasy, *Arsenal of Democracy II. American Military Power in 1980's and the Origins of the New Cold War*, New York, 1981.

Uporedo sa trkom u naoružanju, ekonomskim i političkim diverzijama protiv naroda svih zemalja i kontinenata, strategija »reganizma« koristi i ideološka sredstva uticaja na mase, što u praksi izaziva pravi »psihološki rat«. Kao primer se može uzeti dokument objavljen u februaru 1983. godine pod pretencioznim imenom »Program demokratije i javne diplomatije«. Taj dokument predstavlja sledeću kariku u lancu sličnih mera koje Bela kuća preduzima u okvirima »krstaškog rata«.

Izložićemo ih ukratko. U oktobru 1982. godine pod egidom državnog departmana organizovana je »konferencija o problemima demokratizacije komunističkih zemalja«, na kojoj su sa neskrivenim cinizmom razmatrani planovi podriivanja unutrašnjeg uređenja u Sovjetskom Savezu i drugim državama socijalističke zajednice. Novembra 1982. godine u američkom glavnom gradu održana je takozvana »međunarodna konferencija po slobodnom izboru«, gde su bez ikakvih ceremonija razmatrane metode ideološkog prodiranja u socijalističke zemlje i nezavisne države u razvoju, sa ciljem da se uzdrmaju njihove idejno-političke osnove. Februara 1983. godine u Vašingtonu je organizovan jedan propagandni »šou« — »međunarodna« konferencija na temu »Novi pravci u spoljnoj politici SAD«, koja je u celini bila posvećena reklamama agresivne spoljnopolitičke linije sadašnje administracije, pravdanju trke u naoružanju i, posebno, planova raspoređivanja američkog raketno-nuklearnog oružja u Evropi.

U »Programu demokratije i javne diplomatije« planirano je sve šire aktivno mešanje u unutrašnje poslove zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike. Glavni akcenat je na intenzivnom ideološkom »obrađivanju« stanovništva ovih zemalja, na pripremi lokalnih rukovodećih kadrova koji bi pokorno izvršavali politiku Bele kuće, na pružanju finansijske i svake druge pomoći desničarskim političkim partijama i organizacijama povezanim sa Vašingtonom, potkupljivanju lokalnih sredstava javnog informisanja i tome slično. Drugim rečima, ide se na sveopštu mobilizaciju svih proameričkih snaga i na stvaranje svojevrsne »pete kolone« na svim mestima gde za to postoje uslovi. Da bi se te dalekosežne zamisli realizovale, formiran je koordinacioni centar na čelu sa pomoćnikom predsednika za pitanja nacionalne bezbednosti V. Klarikom, u čijem se sastavu nalaze četiri stalna potkomiteta.

Ciljevi tog programa isti su kao i ciljevi svih drugih preduzetih sličnih mera. Svuda iste metode — patološka strast za hegemonističkim ambicijama i potpuno zanemarivanje životnih interesa i prava drugih naroda. I što su

veće ekspanzionističke pretenzije Vašingtona time su očigledniji njegovi stvarni motivi i težnje. U tom smislu je »Program demokratije i javne diplomatije« interesantan iz dva razloga.

Prvo: oni koji su ga sastavili očigledno sasvim ozbiljno smatraju da je američko uređenje jedino moguće, i da je čak obavezno za sve zemlje sveta. Drugi narodi nemaju pravo ni na kakav drugi izbor, osim da se priključe »američkoj komandi«.

Drugo: »krstaški pohod« protiv komunizma, koji je objavio američki Predsednik u leto 1982. godine u Londonu, široko se tumači: »nevernici« su svi oni koji iz nekog razloga padnu u nemilost američkih stratega ili nemaju isto mišljenje o »moralnoj izuzetnosti« Sjedinjenih Američkih Država. Oni se automatski svrstavaju u neprijatelje demokratije i kažnjavaju se. Vašington pri tome zadržava pravo da oceni ponašanje jedne ili druge zemlje, da joj sudi i obračunava se.

Takve su osnovne crte novog »programa«. *Savršeno je jasno da njeni autori ne samo da ugrožavaju suverenitet drugih država, već demonstrativno ignorišu taj pojam, gaze međunarodno pravo, otvoreno potcenjuju međunarodne sporazume i zanemaruju obaveze. Takvi stavovi, u suštini, ruše sistem međunarodnih odnosa, što je veoma opasno upravo sada, kada je svet pun zaoštrenih konflikata i prezasićen sredstvima za masovno istrebljenje.*

Ovde je jedno s drugim neraskidivo povezano. Nagomilavanje sve savršenijih vrsta oružja neizbežno destabilizuje međunarodne prilike, zaoštava kriznu situaciju, što, sa svoje strane, podstiče vojne pripreme. Kao što maligni tumor metastazira i zahvata ceo organizam, tako je i trka u naoružanju mnoge države i cele kontinente pretvorila u podzemna skladišta municije. Narodi grcaju pod teretom rastućih vojnih rashoda. A fabrikanti smrti i NATO-generalni traže dalja povećavanja novčanih sredstava za vojne potrebe, pronalaženje sve savremenijeg oružja i sa manijačkom upornošću teže da sve više razviju mračnu trku u naoružanju.

Takva je logika ideologije rata. Takav je u praksi antikomunistički »krstaški pohod« američkog imperijalizma, koji u suštini zahvata celu planetu, ugrožava samu egzistenciju civilizacije.

Danas se kroz intenzivni sukob agresivnih i miroljubivih snaga rešavaju korenita pitanja savremenosti — da li će se smanjiti napregnutost, da li će se nastaviti trka u naoružanju, da li će doći do nuklearnog rata! Uviđajući te istine milioni i milioni ljudi na zemaljskoj ku-gli podstaknuti su na odlučnu borbu za mir.

U današnjem složenom i vrlo ozbiljnom periodu pozicija naše partije, njena upozorenja, njen ohrabrujući glas, upućen svim narodima, ima svetski istorijski značaj. Opasnost je velika, jer se, kako je isticao J. V. Andropov na junskom Plenumu CK KPSS, »naglo povećala agresivnost ultrareakcionarnih snaga na čelu sa imperijalizmom SAD. Čine se pokušaji da se po svaku cenu točak razvoja okrene unazad. Naravno, imperijalizam neće uspeti primenjujući takvu politiku, ali je ona zbog svog avanturizma krajnje opasna za čovečanstvo. Zato ona nailazi na snažni otpor naroda koji će, nesumnjivo, biti sve veći.«

Ali u današnjem kapitalističkom svetu postoje i druge tendencije, druge politike koje mnogo realnije ocenjuju situaciju na međunarodnoj areni. One shvataju da je u svetu došlo do nepovratnih procesa, shvataju da je neophodna miroljubiva koegzistencija između država sa različitim društvenim uređenjima i da je ona od obostrane koristi. Više puta smo govorili i opet ponavljamo da smo mi na to spremni. Ubeđeni smo da je to u interesu naroda sa obe strane socijalne barikade koja deli svet.

Rezerve politike popuštanja napetosti ni najmanje nisu iscrpljene. O tome ubedljivo svedoče etape madridskog susreta država — učesnica Savetovanja o pitanjima bezbednosti i saradnje u Evropi. A. A. Gromiko je podvukao njen pozitivan rezultat. On je isticao da je primećan uspeh na ovom polju međunarodnih odnosa, na kojem se svi problemi rešavaju putem dijaloga i uzajamnog razumevanja za pregovaračkim stolom.

Oslanjajući se na svoj neuništiv autoritet, Sovjetski Savez, sve zemlje socijalističke zajednice, otvaraju pred čovečanstvom realan put ka miru i saradnji svih država i naroda, puni odlučnosti da izvrše svoju i svetsku istorijsku misiju — da isključe rat iz života država.

(В. Кортунов. »Идеология мира против идеологии войны«, *Международная жизнь*, br. 10, 1983)

Prevela Snežana Rodić

Mary Kaldor

RAT I KAPITALIZAM

»Rat ne pripada veštinama i nauci, već ima veze sa društvenim životom. Rat je sukob krupnih interesa, a razrešava se krvoprolićem... Umesto da ga poredimo sa bilo kakvom veštinom, bilo bi bolje ako ga shvatamo kao neku vrstu poslovne konkurencije koja je takođe sukob ljudskih interesa i delatnosti; rat najviše liči na politiku države, na koju opet, sa svoje strane, možemo gledati kao na veliku poslovnu konkurenciju. Državna politika je, osim toga, utroba u kojoj se rat razvija, u kojoj se kriju njegova rudimentarna obeležja, upravo kao što je to slučaj sa osobinama živih bića, sadržanim u zametku. Suštinska razlika se sastoji u tome što rat nije delovanje volje koje se ispoljava u odnosu na neživotnu materiju (poput mehaničkih veština) ili u odnosu na živ, ali pasivan i podložan subjekt (poput ljudskog uma i ljudskih osećanja, što je slučaj sa idealnim veštinama), već je reč o delatnosti koja je usmerena protiv žive snage, snage koja reaguje.« (Carl von Clausewitz)

»Bomba je stvar«, kaže Edward Thompson. A kako analiziramo stvari? Marx u prvoj glavi *Kapitala* analizira robu. On opisuje njen dvostruki karakter. Roba je upotrebna vrednost, predmet potrošnje, kvalitet; ona je i razmenska vrednost, predmet proizvodnje, kvantitet resursa, ljudskog napora potrebnog za njenu proizvodnju. Marx snažno naglašava protivrečnost između ta dva obeležja robe — između stalne borbe za povećanje upotrebne vrednosti i za snižavanje razmenske vrednosti. Ta protivrečnost se svakodnevno razrešava na tržištu, gde društvo, u liku individualnih kupaca i prodavaca raznih roba, svakodnevno ocenjuje koliko je odgovarajućoj dru-

štvenoj podeli rada potrebno da proizvede danu smesu proizvodnih vrednosti.

Bomba ima svoju upotrebnu vrednost, sposobnost uništavanja: za njenu proizvodnju potrebni su i odgovarajući resursi — radnici, naučnici, laboratorije, fabrike. Međutim, bomba se ne iznosi na tržište. Postoji drugi oblik ocenjivanja i vrednovanja oružja. To je rat. Kao što kaže Clausewitz, bitka ili »odluka oružjem« jeste »za sve operacije u ratu, male ili velike, ono što plaćanje predstavlja u novčanoj transakciji«. ¹ Ali šta ako do rata ne dolazi dovoljno često, ako je bomba suviše razorna da bi bila upotrebljena? Kako se razrešava protivrečnost između bombe kao predmeta potrošnje i bombe kao predmeta proizvodnje? Kako se razrešava pitanje cene? Sasvim je realna mogućnost da se sve veća sredstva izdvajaju za sve uzaludnije ciljeve. Proizvodnja oružja može da nadvlada društvo kome to oružje teorijski služi. Pa i sam pritisak da se razreši protivrečnost između upotrebne vrednosti bombe i njenih zahteva za radom takođe može postati uzrok rata.

U ogledu koji Edward Thompson objavljuje u ovoj knjizi manipuliše se pojmom uništenja, idejom o bombi kao objektu novog društvenog poretka, koji uobličuje i strukturise društva iz kojih je potekao, neizbežno ih gurajući prema istrebljenju. Raymond Williams kritikuje taj pojam, pripisujući mu tehnološki determinizam. On ukazuje da je atomsko oružje »svesno istraživano i razvijano... radi postizanja poznatih i predvidljivih ciljeva«. Ta rasprava je deo šire rasprave o prirodi trke u naoružanju. Obično se smatra da tumačenja koja insistiraju na korisnosti oružja — teorije o ravnoteži snaga ili ukazivanja na imperijalizam — nisu spojive sa objašnjenjima koja se usredsređuju na proizvodnje oružja (teorija o vojnoindustrijskim kompleksima ili o ekonomiji naoružanja). Ove teorije nastoje da dokažu kako je naoružanje potrebno kapitalističkoj privredi. Međutim, ideja o dvostrukoj prirodi naoružanja (kao objekta potrošnje i objekta proizvodnje) ukazuje na način izmirenja suprotnih stanovišta u raspravi. Mi ćemo poći od protivrečnosti različitih objašnjenja i nastojaćemo da izvršimo novu analizu sadašnje krize.

Oružje je sredstvo za vođenje rata. Kao predmet potrošnje ono je sredstvo posebnog oblika prinude. Ako, apstraktno uzev, određenu klasnu društvenu formaciju možemo definisati na osnovu njenih odnosa vlasništva, tj. na osnovu prisvajanja činilaca proizvodnje ili radnog

¹ Carl von Clausewitz, *On War*, (Berlin, 1832), London, 1968, str. 133 (epitaf, str. 202—203).

vremena (živog i minulog rada), kao i na osnovu oblika prinude pomoću koje se vrši to prisvajanje, onda rat možemo shvatiti kao oblik prinude — jedan element u reprodukovanju odnosa vlasništva. To je, u izvesnom smislu, ortodoksno tumačenje rata, pri čemu se na naoružanje gleda kao na sredstvo daljeg jačanja vladajuće klase.

U ovom ogledu ću, međutim, pokušati da pokažem kako istorijski razvitak posebnih oblika prinude možemo shvatiti jedino na osnovu analize načina stvaranja i reprodukovanja tih oblika, i to na temelju danih odnosa vlasništva, tj. načina na koji se izvlači radno vreme da bi se ostvarili određeni oblici prinude. Pojam rata kao prinude bez takve analize utapa se u funkcionalizam. Pretpostavlja se postojanje neke određene klase, klase koja je izvan društvenih odnosa u okviru kojih je i sama određena, klase koja je u stanju da subjektivno deluje u skladu sa svojim interesima, a na način koji bi bio nemoguć u oblasti proizvodnje. Funkcionalizam takođe navodi na zaključak da se krize mogu rešiti ratovima. Cilj ovog oglada nije da ponudi takvu analizu. Naš je cilj da iznesemo nov pristup i da pokrenemo pitanja na koja valja odgovoriti.

Da bih razvio pomenutu tezu želim najpre da iznesem koncepciju o načinu rata. Pre toga potrebno je ukratko prikazati raspravu o mestu rata u oblicima prinude koji karakterišu savremeni kapitalizam.

Rat i prinuda

Rat je društveno organizovana fizička prinuda u odnosu na slično društveno organizovanog protivnika. Na osnovu tog obeležja moguće je razlikovati rat od nasilja — od individualnih akata fizičke prinude — ili od represivne delatnosti — društveno organizovane fizičke prinude koja se vrši nad individuama.

Rat je, u uslovima kapitalizma, postao određen aspekt delatnosti države. To se može reći i za građanske ratove, u kojima su pobunjeničke snage uglavnom organizovane kao oblik protodržavne vlasti. Svaki pokušaj analize uloge rata mora voditi računa o ulozi države. U ranijim načinima proizvodnje rat je igrao neposrednu ulogu u reprodukovanju odnosa vlasništva. U feudalizmu prvenstveni cilj rata bilo je prisvajanje zemlje. U antičko doba posredstvom rata prisvajani su robovi (zemlja). Sticanje kontrole nad faktorima proizvodnje i prisvajanje viška vrednosti vrši se u kapitalizmu pomoću čisto ekonomskih sredstava, putem razmene jednakih vrednosti.

Rat po prvi put igra *posrednu* ulogu u reprodukciji odnosa vlasništva, i to stvarajući uslove u kojima se može vršiti razmena jednakih vrednosti. Odvajanje rata od načina proizvodnje jeste deo opšteg odvajanja ili specijalizacije delatnosti države, do čega dolazi u uslovima kapitalizma. Ne bih želeo da ovde uđem u veliku raspravu o prirodi države. Opremio bih se za polazište koje operiše pojmom države ne kao institucije, kao centralizovanog političko-pravnog aparata, već kao oblika društvenih odnosa. Država obuhvata one neekonomske oblike prinude koji su uklonjeni iz procesa proizvodnje a ipak su neophodni za delovanje kapitalizma. Kao što kažu Picciotto i Holloway, »oblik koji eksploatacija poprima u kapitalizmu ne zavisi od neposrednog korišćenja sile već, pre svega, od monotonog nametanja neshvaćenih zakonitosti proizvodnje. U stvari, oblik prisvajanja viška proizvoda u kapitalizmu zahteva da odnosi snage budu isključeni iz neposrednog procesa proizvodnje i da se lociraju u instanci koja se nalazi izvan neposrednih proizvođača. Otuda, logički i istorijski posmatrano, uspostavljanje kapitalističkog procesa proizvodnje biva praćeno uklanjanjem odnosa sile iz neposrednog procesa proizvodnje, pri čemu se na taj način stvaraju diskretne 'političke' i 'ekonomske' sfere.«²

I sam pojam militarizam jeste kapitalistički. Taj pojam se javlja uporedo sa nastankom razlike između ratnika i poduzetnika, koji dolazi namesto feudalnog gospodara. Mnogi liberalni pisci, poput Victora Hugoa, Herberta Spencera i Schumpetera, smatrali su da je rat suprotan kapitalizmu, ostatak prekapitalističkih društava ili neki neobjašnjiv egzogeni fenomen. Pa čak i danas prevladuje ideologija po kojoj se naoružavanje Zapada tumači kao odgovor na spoljna zbivanja, na nekapitalistički militarizam Sovjetskog Saveza ili na prekapitalističko ponašanje Arapa.

Rat *jeste*, razume se, u izvesnom smislu suprotan kapitalizmu. Naime, on je izvan procesa proizvodnje, predstavlja moguć prekid robne proizvodnje bitne za razmenu jednakih vrednosti — mogućnost sprečavanja slobodnog toka resursa, tj. rada, dobara, novca. Pa ipak, rat je, poput ostalih oblika neekonomske prinude, neophodan za sprečavanje upravo takvih prekida. Ti prekidi nisu u tolikoj meri istorijski ostaci ili povremene pojave, već su, po mom mišljenju, neizbežna posledica delovanja samog kapitalizma.

² John Holloway i Sol Picciotto (urednici), *State and Capitalism. A Marxist Debate*, London, 1979, str. 24.

Posmatrano istorijski, pa čak i iz ugla današnjice, rat ili delovanje države potrebni su u nekim zemljama trećeg sveta da bi se radnik »oslobodio« od paternalističkih, prekapitalističkih odnosa zavisnosti, tj. da bi mogao prodavati svoju radnu snagu na tržištu, da bi se uklonili monopoli i razni nameti kojima se štite prekapitalističke enklave i sprečava slobodno kretanje roba, odnosno da bi se uspostavio politički primat srednjih klasa (»modernizatora«). Međutim, mnogo je važnija funkcija rata kao reagovanja na temeljne *neravnomernosti* kapitalizma. Suštinu kapitalističkog odnosa čini eksploatacija i potčinjavanje radnika. Širenje kapitala, akumulacija viška vrednosti, nije ništa drugo do dinamičan darvinistički proces koji apsorbira i istovremeno izbacuje radnike, koji dovodi do uspona i padova kompanija, tehnologija, privrednih grana, regiona i nacija. Bilo bi čudno kad žrtve tog procesa ne bi reagovale, kad ne bi organizovale sopstveni oblik uplitanja u taj proces.

Delovanje države pruža društveni i politički okvir za neravnomeran razvitak. Da bi žrtve tog procesa bile izložene represiji i da bi »omekšale« nužno je uspostavljanje pravne, ideološke prinude i drugih oblika prinude ili čak saglasnosti. Taj okvir se može postepeno materijalizovati u vidu društvenih institucija (na primer, istraživanje i obrazovanje), kao i u industrijskim strukturama. Tako, recimo, istorijski razvitak britanske države možemo povezati sa tehničko-materijalnom infrastrukturom, čije tragove nalazimo u primatu teške mašinogradnje i brodogradnje, u radnim odnosima zasnovanim na zanatskoj podeli rada, kao i u fizičkom oslanjanju na ugallj, železnice itd., što sve karakteriše određenu epohu, tj. sredinu XIX veka.

Rat je ono čemu država na kraju pribegava. Moglo bi se reći da on nastaje upravo usled odvojenosti delatnosti države od kapitalističkog razvitka (na osnovu toga što se svaka od te dve delatnosti samostalno odvija). U određenom trenutku okvir delatnosti države, uključivši tehničko-materijalnu strukturu, može da se javi kao prepreka akumulaciji, kao prepreka daljem razvoju kapitalizma. Delatnosti države — razni oblici prinude — izazivaju otpore i postepeno se prenose (posredstvom onoga što bi se moglo nazvati kontinuitetom oblika prinude) od političkog legitimiteta (saglasnosti) kroz ideologiju i zakon sve do ekstremnijih fizičkih delatnosti represije i rata. Usled teritorijalne osnove delatnosti države i globalnog razmera akumulacije javlja se poseban problem. U geografskim granicama nacije dolazi do vrbovanja glasača, do regrutovanja vojnika, do ubiranja poreza. Rat i ostali oblici delovanja države reprodukuju se u teritori-

jalnim granicama države. Kapitalizam ne poznaje takva ograničenja. Kapitalistička država se raspinje između globalnih zahteva kapitala i potrebe za sopstvenom reprodukcijom. Otuda stalan pritisak i težnja za svetskim organizovanjem, koje može biti miroljubivo (na primer, EEZ ili Ujedinjene nacije) ili nasilno (na primer, imperijalizam ili međimperijalistički ratovi). Kao što je često isticano, ideja o uspostavljanju svetske vlade predstavlja utopiju savremene multinacionalne korporacije.

Kao što kaže Meszaros, »uspostavljanje kapitalizma kao ekonomski povezanog svetskog sistema umnogome doprinosi nestajanju i raspadanju tradicionalno istorijskih formiranih i lokalno različitih parcijalnih struktura društvene i političke stratifikacije i kontrole, pri čemu je nemoguće stvoriti jedinstven sistem kontrole u svetskim razmerama... 'Krizna hegemonije ili kriza države u svim oblastima' (Gramsci) zaista postaje prava međunarodna pojava.«³ Rat možemo shvatiti kao poslednji pokušaj preuređenja onih »istorijski stvorenih i lokalno različitih, delimičnih struktura« — kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu. Rat možemo shvatiti kao međunarodni oblik klasne borbe čiji ishod određuju načini organizovanja za rat pojedinih klasa. Rat takođe može predstavljati određenu vrstu nasilnog razvitka određenih društvenih formacija i to kroz dinamične i rušilačke izmene. Međutim, ta izmena se može shvatiti jedino u sklopu analize načina ratovanja, bilo da se razmatra rat između raznih društvenih formacija (građanski ratovi) ili — u određenom smislu — napoleonovski ratovi, odnosno međimperijalistički ratovi poput dva svetska rata. Drugim rečima, način na koji rat može razrešiti — mada privremeno — protivrečnosti države i kapitala u velikom stepenu zavisi od toga kako se pojedine države prilagođavaju vođenju rata. O tome se govori u narednim delovima ovog pogleda.

Po mom mišljenju, sadašnja kriza proizlazi iz erozije — kako unutrašnje tako i međunarodne — onog državnog sistema koji se javio posle drugog svetskog rata (da bi se ovo objasnilo kako treba valjalo bi napisati još jedan ogleđ). To je bio sistem u kome je američka država postala garant globalne akumulacije — posredstvom dolara, žitarica, vojnih saveza itd. — skoro na isti način kako je Britanija činila sredinom XIX veka. Upoređo sa pomeranjem geografskog pola kapitalističke akumulacije, sa njegovim premeštanjem iz Amerike u Evropu i Japan; upoređo sa činjenicom da stvorene političke, na-

³ Istvan Meszaros, *The Necessity of Social Control*, London, 1971, str. 26.

učne ili vaspitne institucije nisu više odgovarale novim privrednim granama, radnim procesima i modelima potrošnje — dolazilo je do razlaganja posebnih vidova klasne saradnje i političkih snaga. Američka država je sve više — mada uz određena kolebanja i protivrečnosti — delovala u pravcu razlaganja američkog kapitalizma, a ne podsticanja globalne akumulacije. Drugim rečima, ona je počela da prekida »prirodne« tendencije kapitalizma, a ne da ih podstiče.*

Stalne pripreme za rat moramo shvatiti kao neku vrstu potvrđivanja rezultata poslednjeg rata. Po mom mišljenju, te pripreme treba da stvore određen utisak (kad su u pitanju države Evrope i trećeg sveta, ali i Sovjetski Savez). U posleratnom razdoblju došlo je do razdvajanja međimperijalističke, tj. ekonomske konkurencije (između SAD, Evrope i Japana) od vojničke konkurencije (između SAD i Sovjetskog Saveza). Američki kapital i američki radnici osećali su negativne posledice imperijalističke konkurencije, koja je istovremeno potkopavala fiskalne temelje i legitimnost američke države; istovremeno se činilo da je neprijatelj promenio svoje mesto, te se sva krivica prebacivala na Sovjetski Savez. Proizvodnja atomskog oružja, namenjenog navodnoj zaštiti, može se shvatiti kao neka vrsta imaginarne reprize drugog svetskog rata — pri čemu bi Sovjetski Savez igrao ulogu nacističke Nemačke, dok bi SAD »spasavale« Evropu. To je samo način potvrđivanja činjenice da evropski životi zavise od američke dobre volje. Orijentacija Britanije na izgradnju ratnih brodova (krajem XIX veka) bila je isto tako rezultat uspomene na Trafalgar. Nije bio u pitanju samo najprikladniji oblik propagiranja ideologije vojne sile. Kao što ćemo videti, proces o kome je reč bio je povezan sa prirodom načina ratovanja. Usled statične prirode vojnih institucija u vreme mira, shvatanja o vojnoj moći i o okolnostima koje pojačavaju tu moć sve više su rezultat delovanja određenog, preovlađujućeg vojnog iskustva. Pouke stvarnih vojnih angažovanja — na primer, ulogu mitraljeza u burskom ratu — bolje su shvatili oni koji su, iz sasvim određenih razloga, bili zainteresovani da ustanu protiv britanske moći. Kao što ćemo videti, dva svetska rata stvorila su novo vojno iskustvo na kome će se temeljiti kriteriji vojne

* To se može videti u raznim međunarodnim zbivanjima: skok cena hrane (od likvidiranja žitnih rezervi do obustavljanja pružanja pomoći u hrani), devalvacija dolara, namerno podizanje kamatnih stopa i, najzad, pokušaji da se uspostavi vojna kontrola u trećem svetu i u okviru NATO-a. Takođe valja uzeti u obzir i određenu naklonost prema pojedinim privrednim granama i delovima društva.

moći. Savremeni vazduhoplov, tenk i podmornica, pa čak i interkontinentalna raketa (verzija strateških bombardera iz vremena prošlog rata) — sve su to simboli činjenice da se SAD mogu angažovati u još strašnijem budućem ratu, tj. da u tom ratu mogu izvojevati pobjedu. Međutim, pošto pomenuta oružja nisu korišćena, niko ne zna da li je to zaista tačno.

Uporedo sa nestajanjem jednostavnosti, tj. saglasnosti o ovom pitanju, dolazi do kolebanja u pogledu ostalih oblika prinude — ekonomske, političke ili pravne prinude. Otuda se sve više stavlja naglasak na potrebu ponavljanja drugog svetskog rata. U ranijim epohama je bilo moguće proveriti delovanje takvih vojnih uspomena. Da li postoji način na koji bi se, bez pribegavanja ratu, mogle poraziti zastarele državne strukture — strukture koje kočé razvitak kapitalističke akumulacije i alternativnih vizija o društvu?

Opet ćemo citirati Meszarosa: »Slepi, prirodni zakon' tržišnog mehanizma dovodi do toga da se nikad ne rešavaju teški društveni problemi koji su neizbežno povezani sa proizvodnjom i koncentracijom kapitala; ti problemi se samo odlažu i — budući da odlaganje ne može biti beskrajno — prenose se na vojni plan... Današnji kapitalistički sistem, međutim, osakaćen je zato što je lišen svoje krajnje sankcije — totalnog rata koji bi bio vođen protiv njegovih stvarnih i potencijalnih suparnika... Po prvi put u istoriji kapitalizam se globalno suočava sa svojim problemima koji se više ne mogu 'odlagati', niti se mogu preneti na vojni plan kako bi bili 'izvezeni' u obliku totalnog rata.«⁴ U stvari, problemi kapitalizma »se izvoze« u obliku simuliranja atomskog oružja. Nov naglasak se stavlja na vođenje atomskog rata, što se može shvatiti kao očajnički pokušaj da to simuliranje bude što ubedljivije. Šta se zatim dešava? Može li se atomsko oružje dokazati kroz samoubilački pokušaj? Ili ćemo biti u stanju da iznutra demontiramo mašinu koja simulira rat?

Način ratovanja — vojnoindustrijski kompleks

Ratovanje se nikad ne može samo reprodukovati. Oružje je sredstvo razaranja, te nikada ne može ponovo ući, kao sredstvo proizvodnje ili potrošnje, u proizvodni proces. Ratovanje je parazitsko u svakom društvu; ono zavisi od proizvodnih mogućnosti društva kao celine. Najviše što ratovanje može da učini jeste stvaranje uslova

⁴ Isto, str. 46—47.

za sopstvenu reprodukciju. U vreme feudalizma i u antičko doba to je neposredno postizano — kao što smo videli — sticanjem zemlje ili robova. U uslovima kapitalizma ratovanje mora igrati samo posrednu ulogu. Mogućnost da ratovanje ne povećava proizvodnost kapitalizma, da se izmakne kontroli, stvara mogućnost da se ono pojavi kao kancerозна izraslina u tkivu kapitalizma.

Drugim rečima, sve dok je ratovanje »progresivno«, tj. sve dok koristi globalnoj akumulaciji, ono može stvarati uslove za sopstvenu reprodukciju. Kao što je ukazivala Rosa Luxemburg, militarizam može proširiti oblast akumulacije i to pomoću kolonijalne ekspanzije, eliminisanja prekapitalističkih načina proizvodnje i uvlačenjem seljaka u novčanu privredu. Već smo videli da militarizam može ukloniti nacionalističke barijere koje sprečavaju slobodan tok resursa; on može obezbediti »stabilnost« investicija itd. Međutim, ako se ratovanje koristi u nazadne svrhe, kao prekidanje globalne akumulacije (u korist konkurentnog nacionalizma) ili radi odbrane preživelog političkog sistema — javlja se problem reprodukcije ratovanja.

U retkim slučajevima — kad su marksisti pisali o načinu ratovanja — polazilo se od pretpostavke da načini ratovanja »odražavaju« načine proizvodnje. U odnosu na armiju, Buharin kaže sledeće: »Ovde bismo želeli da napomenemo da je za čitavu društvenu strukturu karakterističan svojevrsan monizam njene arhitekture: svi njeni delovi pripadaju jednom te istom 'stilu'. Upravo kao što se u okviru odnosa proizvodnje ljudi raspoređuju prema specifičnoj hijerarhijskoj skali koja odgovara klasnim grupacijama, tako se ta ista društvena hijerarhija odražava u državnom aparatu, a posebno u armiji.«⁵ Na istu pretpostavku nailazimo u Engelsovom izvanrednom tekstu o tom pitanju (kad govori da iznenadni prepad, tj. rasuti streljački strojevi, predstavljaju odraz američke revolucije, dok su ratni brodovi s kraja XIX veka prave ploveće fabrike).⁶

Stvar nije u tome što načini ratovanja »odražavaju« načine proizvodnje, već više u tome što se ratovanje može »proizvoditi« na temelju danog načina proizvodnje. Tom činjenicom se može objasniti »monizam« stila, ali je bitno imati u vidu i određenu razliku. Način ratovanja nikad ne može odražavati način proizvodnje, i to zbog toga što je ratovanje u suštini parazitsko i što se rat, kao oblik merenja, razlikuje od svih ostalih oblika

⁵ Nikolai Bukharin, *Economics of the Transformation Period*, New York, 1971, str. 28.

⁶ »Teorija sile«, *Anti-Dühring*, Prosveta, Beograd, 1978, str. 126—132.

merjenja (razume se, rat možemo shvatiti i kao oblik merjenja, kad je u pitanju društvo kao celina. Upravo usled svoje parazitske prirode, on predstavlja određenu vrstu probe za društvo koje ga stvara; to je bilo posebno značajno za prekapitalističke oblike proizvodnje).

U tome nalazimo sličnost sa analizama porodice. Buržoaska porodica je tipičan proizvod kapitalizma. Međutim, veze koje su karakteristične za rad u domaćinstvu nikako ne odražavaju vezu između radnika i poduzetnika (naučili smo da ovu potonju vezu smatramo tipičnom za kapitalizam). Isto tako, mešovita društva koja postoje u znatnom delu nerazvijenog sveta, društva u kojima su prekapitalistički načini proizvodnje uključeni u proizvodnju za svetsko tržište, takođe predstavljaju bitne elemente globalne društvene formacije koju nazivamo kapitalizmom.

Razlikovanje načina proizvodnje od načina ratovanja značajno je iz dva razloga. Prvo, ratovanje nikada ne može biti više ili manje »neutralno« oruđe vladajuće klase, niti više ili manje »razvijeno« od društva kome ono služi. Takođe se ne može računati na lojalnost onih koji učestvuju u ratu, niti na pobedu »progresivne« stvari. Oružje je samo »svesno« pronađeno u meri u kojoj odgovara uspostavljenim vojnim strukturama. Ili, da se poslužimo jezikom ortodoksnih strateških analitičara, model »racionalnog aktera« može se primeniti samo ako se prizna da njegova shvatanja o onome što je »racionalno« uobličava i/ili opovrgava njegov položaj u aparatu koji donosi odluke. Zašto se, na primer, opredeljujemo za nuklearno naoružanje, zašto se to naoružanje beskraino usavršava, umesto da se orijentišemo na najnovije konvencionalne oblike odbrane, utemeljene na revoluciji u elektronici?

Drugo, mnogi socijalisti su skloni zaključku da gerilska vojska ili građanska milicija može biti socijalistički oblik ratovanja; ističe se da te organizacije dosta nalikuju socijalističkom društvu. Međutim, gerilska vojska može jednostavno biti pobunjenička, a ne socijalistička vojska, tj. ona može biti odgovarajući oblik suprotstavljanja postojećim armijama, bez obzira na prirodu bunta u okviru koga se javlja gerila. Možda je socijalistički način ratovanja pojam koji sam sebi protivreči: posledica svake društvene promene — kad je u pitanju ratovanje — jeste skretanje sa kursa revolucije. Ta pitanja mogu biti jedino razrešena — ona moraju biti razrešena — ako levica razradi celovitu strategiju »odbrane« — posredstvom posebne analize načina proizvodnje i načina ratovanja. Na taj problem ćemo se ponovo vratiti.

Koje su karakteristike načina ratovanja u sadašnjoj epohi? Možemo se poslužiti terminologijom koja se koristi u analizi načina proizvodnje, tj. odvojeno posmatrati sredstva ratovanja i odnose ratovanja. Sredstva ratovanja su oružja i načini na koje se ona koriste. Odnosi ratovanja su organizovanje ljudi, priroda vojne hijerarhije, načini na koje se ljudi uključuju u oružane snage. Sredstva ratovanja su istovremeno proizvod posebnog nivoa tehnologije u društvu i odgovarajuće oruđe za posebnu vrstu vojnih odnosa. Odnosi ratovanja su oni odnosi koji najviše odgovaraju organizovanju ljudi u danom društvu, tj. koji najefikasnije stvaraju lojalnost, deluju u pravcu prihvatanja uloge ratovanja i nepoželjnog rizika vođenja ratova.

Karakteristike savremene armije — po čemu je onalika stil kapitalističke proizvodnje — jeste očigledna prevlast sredstva ratovanja. Moderne armije su izuzetno kapitalno intenzivne. Na opremu odlazi skoro polovina savremenih vojnih budžeta, a u toku poslednjih sto godina dramatično se promenila proporcija između neposrednog boračkog ljudstva (piloti, opslužnici topova, posade tenkova itd.) i pomoćnog ljudstva (električari, mehaničari, administratori, kuvari itd.). Sve veća kapitalna intenzivnost nije samo numerička, već ima i društveno značenje. O pojmu sistema oružja govorio sam na drugom mestu. Kad je u pitanju oprema, sistem oružja kombinuje platformu oružja (tenk, brod ili vazduhoplov) samo oružje (top, raketa ili torpedo) i sredstva komandovanja i komuniciranja. Na osnovu formulacije koju koriste vazduhoplovne snage SAD, taj pojam objedinjava raznorodne ljude — naučnike, dizajnere, radnike, birokrate, tehničare, vojnike, mornare ili vazduhoplovce — u proces oblikovanja, razvijanja, proizvodnje i nabavke oružja. Ako se i dalje služimo analogijom sa robom, možemo reći da postoji određena vrsta fetišizma sistema oružja; taj sistem — kao deo posebne, nezavisne opreme, kao stvar — diktira sopstvene modele potrošnje i proizvodnje, čime objedinjuje vojne i industrijske elemente načina ratovanja. Možda nas preveliki strah od bombe pretvara u žrtve tog fetišizma, u žrtve nesposobne da uoče značenje društvenog sistema koji proizvodi tu bombu, te se usled toga ne mogu odupreti usponu savremenog militarizma.

Sredstva ratovanja

Kad je reč o zapadnom naoružanju, ono se pretežno oblikuje, razvija i proizvodi u kapitalističkom preduzeću. Čak i kad su kompanije za proizvodnju oružja naciona-

lizovane, one deluju kao suverene jedinice, na načelu sopstvene rentabilnosti. To načelo mogu obezbediti jedino stalnim traganjem za novim kupcima. Poput ostalih kapitalističkih preduzeća, te kompanije konkurišu jedna drugoj kako bi zadržale ili povećale svoje učešće na tržištu. To dovodi do stalne borbe za postizanje tehničkih »poboljšanja« koja određuje kupac.

Zanimljiva je činjenica da je ova vrsta proizvođača oružja relativno novija pojava. Privatni proizvođači oružja počeli su da se bave tim poslovima krajem XIX veka (u Britaniji i Zapadnoj Evropi), odnosno negde četrdesetih godina ovog veka (kad su u pitanju SAD). Pre toga oružje je proizvedeno u državnim arsenalima, osnovanim pre više stotina godina. Postojanje tih arsenalna garantuje država. Pa čak i danas rashodi za takve arsenale predstavljaju redovnu stavku u britanskom odbrambenom budžetu. Državni arsenalni — tamo gde koegzistiraju sa kapitalističkim preduzećem — uključeni su, u izvesnoj meri, u borbu za narudžbine. Međutim, nepostojanje interesa za inovacije i tehnološki konzervativizam državnih arsenalna dobro su poznati. Kao što ćemo videti u narednom tekstu, ti državni arsenalni su, u određenoj meri, veoma slični vojnim i civilnim preduzećima u Sovjetskom Savezu.

Kompanije koje se u Britaniji, Francuskoj, Švedskoj ili u SAD bave proizvodnjom oružja jesu specijalizovane kompanije, čiji opstanak zavisi od vojnih narudžbina. To se uglavnom ne odnosi na proizvođače oružja u Zapadnoj Nemačkoj i Japanu; u tim zemljama oružje uglavnom predstavlja mali deo proizvodnje tih kompanija, te se konkurentski naponi mogu usmeriti u drugom pravcu.

Proizvođači oružja su kapitalisti u tom smislu što njihov opstanak zavisi od profita, tj. od razlike između cene onoga što prodaju i troškova proizvodnje. Međutim, treba naglasiti da je reč o profitu na papiru. Taj profit ne odražava relativnu efikasnost ili neefikasnost individualnog preduzeća. Oružje nema vrednost zato što ne postoji pravo tržište za njega. Naime, ne postoji način na koji društvo može utvrditi šta je društveno potreban rad. Očigledno je da u proizvodnju oružja odlazi više rada no što se plaća onima koji obavljaju taj rad. Međutim, to se ne odražava na profitu, budući da cena oružja zavisi od arbitrarne političke odluke. Čak i na međunarodnom tržištu — izuzev, možda, trgovine sitnim oružjem — cena je uglavnom rezultat procesa *političkog* pogađanja vlada. Kad se govori o rentabilnosti proizvodnje oružja, o komparativnoj prednosti vojnih sektora, u pitanju su, u stvari, samo određeni politički prioriteti — odluka države ili strane vlade da ponudi »razumno višu cenu«.

U tom pogledu postoji velika sličnost sa Sovjetskim Savezom, gde su cene rezultat birokratskog pregovaranja, te ne predstavljaju određenu vrednost, Ali, kao što ćemo kasnije videti, postoji i razlika u odnosu na Sovjetski Savez. Naime, sovjetska preduzeća za proizvodnju oružja ne zavise od profita (čak ni od politički određenog profita); stoga ona ne ispoljavaju isti stepen konkurentnosti i ne predstavljaju samostalan dinamičan faktor u sektoru naoružanja. Nepostojanje vrednosti je rezultat činjenice da se država javlja kao kupac. Međutim, odsustvo merenja — taj proces je inače nužan u svim klasnim društvima gde su proizvođači odvojeni od proizvoda svog rada — rezultira iz činjenice da je proizvodnja odvojena od potrošnje. Kad su u pitanju ostali proizvodi koje kupuje država, pomenuto odsustvo merenja je rezultat odvajanja države od društva (pojava kojoj valja posvetiti posebnu pažnju kad je reč o Sovjetskom Savezu). Taj metod »evidencije troškova« predstavlja deformaciju u kapitalističkom sistemu kao celini; kao što ćemo videti, to ima ozbiljne implikacije po sadašnju krizu.

Najzad, moramo povući jasnu razliku između činjenice da oružje nema vrednost i činjenice da se ono plaća iz viška vrednosti. Zbog toga što oružje ne ulazi ponovo u proces proizvodnje, ukupni troškovi proizvodnje oružja — troškovi proizvodnje plus zarada — *oduzimaju se* od viška vrednosti koji se ostvaruje u drugim sektorima privrede. To važi bez obzira da li vojni rashodi posredno doprinose rastu viška vrednosti, o čemu će biti reči kasnije. Međutim, to je posebno pitanje. Luksuzna potrošna dobra mogu imati vrednost, ali i ona umanjuju višak vrednosti, što predstavlja oporezivanje potencijalne akumulacije.

Proizvođače oružja možemo podeliti na primarne liferante i na podugovarače. Primarni liferanti su, uglavnom, proizvođači platformi za oružje — brodova, vazduhoplova, tenkova. Kao podugovarači deluju proizvođači motora, oružja i opreme za komandovanje i komunikacije (kompanije koje proizvode elektronske uređaje). Doduše, kompanije koje proizvode elektronsku opremu javljaju se u Zapadnoj Nemačkoj kao primarni liferanti. Usled načina određivanja cene, tehnološko »poboljšanje« poprima vid poboljšanja proizvoda; više se teži povećanju korisnosti proizvoda (tu korisnost određuje kupac), a manje se nastoji da sâm proizvod bude jeftiniji.

Država određuje korisnost oružja. Kad nema rata, to je rezultat sporazuma proizvođača, kompanija koje se bave proizvodnjom oružja, pripadnika oružanih snaga i birokrata. Korisnost oružja zavisi od niza državnih struktura koje su, jednim delom, istorijski date, dok su, dru-

gim delom, plod delovanja sopstvene unutrašnje logike. Kao što smo videli, pripremanje za rat, simuliranje rata, u velikoj meri zavisi od sećanja na ranije ratove: institucije ratovanja, društveni odnosi u njima (o čemu će kasnije biti reći), rezultat su iskustva iz prošlih ratova. Posledica toga jesu duboko ukorenjen konzervativizam i definicija vojne korisnosti koju diktiraju simuliranje rata (utemeljeno na sećanju na ranije ratove) i odnosi ratovanja (zasnovani na iskustvu iz ranijih ratova). Dakle, to je ideja koja je skoro nespojiva sa sadašnjim ratnim zbivanjima, o čemu svedoči rat u Vijetnamu.

Prema tome, imperativ proizvođača oružja i težnja ka tehnološkom »poboljšanju« kreću se u okvirima rutina i tradicija oružanih snaga i birokrata. I dalje se stavlja naglasak na kriterijume tehničkog »poboljšanja«, koje se smatralo značajnim u drugom svetskom ratu (brzina, domet, vatrena moć ili zaštita). Ta poboljšanja je sve teže ostvariti budući da rutine i tradicije postaju kruće i da se sve više institucionalizuju. Rezultat toga je povećana složenost i sve veća usavršenost oružja, sve veća kvalifikacija rada potrebnog za proizvodnju oružja, odnosno smanjivanje korisnosti, čak i kad tu korisnost određuje država. Ljudski um se zgražava nad milijardama dolara koje se troše na razne rakete, na atomske nosače aviona. Razume se, povećan je apsolutni nivo razaranja, ali vojna korisnost — ne ona koju određuje država, već ona koju određuje ratovanje u posebnim situacijama — verovatno opada, mada se to ne može očigledno meriti. Mnogi kriterijumi na kojima se insistira (na primer, brzina), mogu postati irelevantni, budući da se povećava ranjivost svih sistema oružja. Složenost, usavršenost i cena mogu se pokazati kao nedostaci (sa vojnog gledišta). Naime, moderni sistemi oružja mogu otkazati; oni zahtevaju rezervne delove kojih nikad nema; zahtevaju skupu obuku, praksu i municiju, koji nikada ne mogu biti obezbeđeni. Najzad, to oružje predstavlja prve ciljeve napada neprijatelja.

Ovde treba naglasiti sledeće: reći da se korisnost oružja proverava u ratu nije isto što i reći da je korisnost merljiva. Jedno od dostignuća kapitalizma jeste primena brojki na robe, brojki kojima se meri ne korisnost, već društveno potrebno radno vreme. Ranija društva su imala oblike merenja pomoću kojih je mogla biti ocenjivana društvena korisnost rada, mada bez numeričke preciznosti. I rat na sličan način predstavlja proveru da li se rad, uložen u proizvodnju oružja, pokazao korisnim (da li je doveo do pobeđe ili do poraza). Stalna trka u naoružanju nema mehanizam za utvrđivanje ishoda borbe između resursa i korisnosti, već se temelji samo na sub-

jektivnom sporazumu između proizvođača oružja i militarista.

Ovo opšte tumačenje stalne trke u naoružanju jasno se razlikuje od Clausewitzovog pojma apsolutnog rata, koji predstavlja teorijsku podlogu tumačenja trke u naoružanju kao svojevrsnog procesa akcije-reakcije. Za Clausewitzu rat uvek teži krajnosti. On je »čin nasilja koje dostiže krajnje granice, pri čemu jedna strana diktira zakon drugoj strani, izazivajući na taj način recipročnu akciju koja logički mora da vodi u krajnost.«⁷ Stvarni rat se razlikuje od apsolutnog rata i temelji se na sukobima — vreme, logistika, greške itd. — i na političkim imperativima. Ima ljudi koji u stalnoj trci u naoružanju vide nastavak tendencije ka apsolutnom ratu u vreme mira, tj. konkurentnu borbu između nacija, nastavak koji je skoro doveo do eliminisanja sukoba, trvenja, tako da se stvarni rat može približiti apsolutnom ratu. Međutim, to shvatanje je pogrešno. Sigurno je da su stvaralačke snage koje je oslobodila pojava kapitalizma dovele — tokom dugog istorijskog razdoblja — do dramatičnog porasta razorne moći i da su idealni pojam apsolutnog rata približile stvarnosti, eliminišući tehničke, ako ne i političke »sukobe i trvenja«. Međutim, stalna trka u naoružanju — bar kad je reč o Zapadu — predstavlja nešto drugo; ona se može objasniti bez pozivanja na nekog protivnika. Pojam apsolutnog rata je jedino relevantan ukoliko je iskustvo drugog svetskog rata doveo do institucionalizacije ideje o stalnoj tehničkoj promeni u okviru strukture američke države.

Teorijski uzev, tendencija ka ekspanziji sredstava ratovanja je neograničena. U uslovima kada nema rata, kad nema objektivne provere korisnosti naoružanja, jedini imperativ je onaj koji nameću odnosi ratovanja.

Odnosi ratovanja

Masovne armije su se pojavile istovremeno sa kapitalizmom. Bez obzira da li to jeste ili nije posledica »slobodnog« statusa eksploatisanih klasa u uslovima kapitalizma ili samo dugoročna istorijska tendencija ka apsolutnom ratu, tek se u poslednjih dvesta godina pojavila široka obuhvatnost ratova (kako u pogledu žrtava, tako i u pogledu učesnika).

Odnose ratovanja možemo posmatrati iz dva ugla. S jedne strane, reč je o problemu načina na koji se radnička klasa, kao celina, ubeđuje ili prisiljava da napusti

⁷ *On War, naved. delo, str. 103.*

rad i da se bori, odnosno da proizvodi naoružanje. S druge strane, postoji poseban problem načina na koji se individua u naoružanim snagama ubjeđuje da ubija ili da se izloži opasnosti da bude ubijena. Ta razlika odgovara razlici koja postoji između pojma eksploatacije i pojma potčinjavanja (razlika se često koristi u raspravama o odnosima proizvodnje).⁸ Eksploatacija je opšti problem prinude, ubjeđivanja radnika da proizvode više nego što dobijaju za sopstvenu reprodukciju; u uslovima kapitalizma, to je ekonomski oblik prinude — najamni odnos. Potčinjavanje je poseban problem održavanje kontrole u fabrici; to je specifičan oblik apstraktnog odnosa, baš kao što su i upotrebne vrednosti specifičan oblik opšteg apstraktnog pojma vrednosti.

Može se očekivati da bi, u uslovima kapitalizma, odnosi ratovanja, opšte uzev, počivali na ekonomskoj prinudi. Država bi kupovala vojnike i naoružavala radnike, pri čemu bi trošila višak vrednosti. To se u izvesnoj meri događalo u zemljama poput Britanije i SAD, gde su postojale dobrovoljačke armije. Međutim, taj oblik prinude ima određene granice. U vreme rata, upravo usled tendencije ka apsolutnom ratu, višak vrednosti kojim raspolaže društvo nikad nije dovoljno velik. Otuda država pribegava oblicima neekonomске prinude, fizičkoj i ideološkoj prinudi — uvođenju vojne obaveze i pozivanju na ideale poput rodoljublja i odanosti.

U društvu koje je prevazišlo neekonomске oblike prinude, u kojem eksploatacane klase uživaju određen stepen političke i fizičke slobode, takvi oblici prinude nisu uvek mogućni, posebno kad se radnička klasa prisiljava da vodi krvave kapitalističke ratove ili kad je cilj takvih ratova očigledno nazadan. Malo je socijalističkih pisaca verovalo (pre prvog svetskog rata) da kapitalizam može preživeti rat.⁹ U stvari, dva svetska rata su vođena zahvaljujući postojanju znatne saglasnosti, jednodušja. Naime, učesnice radničke klase u ratovima obezbeđeno je posredstvom krupnih ustupaka — preraspodelom dohotka, jačanjem sindikata i — posebno kad je reč o Britaniji — ulogom sindikalnih poverenika, organizovanjem države blagostanja. U stvari, drugi svetski rat, bar u Evropi, vođen je zahvaljujući savezu naprednog kapitala i radničke klase, savezu uperenom protiv fašizma. Taj element saglasnosti je tako značajan da se često smatra jednim od vidova najavljanja socijalizma u kapitalističkom

⁸ Brighton Labour Process Group, »The Labour Process«, *Capital and Class*.

⁹ Videti citate u knjizi W. B. Gallio, *Philosophers on Peace and War*, Cambridge, 1978, str. 93.

društvu. Mogli bismo takođe reći da je to jedan od glavnih načina ponovnog stvaranja političkih saveza i državnih struktura radi prevazilaženja kapitalističke krize. Američka država je doživela poraz upravo zbog toga što nije uspela da obezbedi takvu jednodušnost u odnosu na rat u Vijetnamu.

U vreme mira sposobnost države da »kupi« vojnike i da naoruža radnike zavisi od stepena do koga militarizam može stvoriti uslove za svoju reprodukciju kroz olakšavanje procesa akumulacije. Rosa Luxemburg je tvrdila da militarizam povećava stopu eksploatacije i da na taj način »plaća sebe«, budući da se radničkoj klasi nameću razni porezi.¹⁰ Po njenom mišljenju, vojni rashodi se finansiraju snižavanjem realne najamnine. Militarizam je mogao donekle uticati na to, oslanjajući se na ideološku prinudu, na apel za patriotsko žrtvovanje. Međutim, tu postoje jasne granice koje postavlja otpor radničke klase, otpor svakom značajnom snižavanju realne najamnine. Tu činjenicu potvrđuje stalnost učesća najamnina u privatnoj i javnoj potrošnji.¹¹

Robert Rowthorn, tumačeći stavove Rose Luxemburg, ukazuje da militarizam može povećati stopu eksploatacije posredstvom povećanja proizvodnosti rada. On kaže da »militarizam može dovesti do korisnih promena u samom kapitalističkom sektoru. On stvara sigurno i sve veće tržište za proizvođače oružja i za njihove dobavljače, a prisustvo takve bezbedne i dinamične grupe privrednih grana deluje istovremeno kao stabilizator i kao pokretač rasta kapitalističkog sektora, uzetog u celini.«¹²

Mnoga dela koja su pisana pedesetih i šezdesetih godina, tj. u kojima se raspravljalo o privredi naoružanja, sadržavala su tezu po kojoj vojni rashodi podstiču tražnju, čime se izbegava kapitalistička kriza, odnosno unapređuju inovacije.¹³ Takvi stavovi su se temeljili na iskustvu drugog svetskog rata, tj. na iskustvu neposrednog posleratnog razdoblja; njihove intelektualne korene nalazimo u marksističkim teorijama o nedovoljnoj potrošnji i u teoriji Keynesa. Depresija iz tridesetih godina shvatana je kao kriza nedovoljne potrošnje, kao kriza razrešena masovnom injekcijom »nekorisnih« rashoda.

¹⁰ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, London, 1951, glava XXXII, »Militarism as a Province of Accumulation«.

¹¹ Videti Ron Smith, »Military Expenditure and Capitalism«, *Cambridge Journal of Economics*, mart 1977.

¹² Robert Rowthorn, »Rosa Luxemburg and the Political Economy of Militarism«, *Capitalism, Conflict and Inflation*, London, 1981, str. 251.

¹³ Videti, na primer, P. Baran i P. Sweezy, *Monopolni kapital*, London, 1966, ili M. Kidron, *Western Capitalism Since the War*, London, 1967.

Takvo rešenje se sasvim slobodno može izjednačiti sa bušenjem rupa ili podizanjem crkava. U svetlu današnjeg iskustva bilo bi mnogo prikladnije nedovoljnu potrošnju iz tridesetih godina shvatati kao izraz temeljnije protivrečnosti između potreba za globalnom akumulacijom — u to vreme materijalizovanih u novim oblicima potrošnje, u Fordovim metodima proizvodnje, povezanim sa određenim privrednim granama SAD (automobilska i hemijska industrija, proizvodnja električne energije) — i evropskog državnog sistema koji je uglavnom uspostavljen u XIX veku, a tek delimično načet pod uticajem prvog svetskog rata (taj sistem je praćen starijim i manje »progresivnim« oblicima akumulacije). Drugim rečima, pojava o kojoj je reč mogla bi se opisati kao nesrazmera, disproporcija između pojedinih privrednih grana; takva disproporcija je rezultat neuspeha društvenog i političkog okvira kapitalizma da se razvija ukorak sa kapitalom.

Prvi svetski rat je doveo do presudne promene u međunarodnom državnom sistemu, u domaćim klasnim savezima, kao i do masovnog fizičkog uništenja postojeće evropske industrije. Način ratovanja je posebno doživeo neverovatnu promenu (do te promene je došlo krajem prvog svetskog rata). Od sistema koji je kombinovao proizvode industrije skraj XIX veka (teška mašingradnja i brodogradnja) sa vojnim odnosima još ranijeg vremena,¹⁴ taj sistem se pretvorio u sistem zasnovan na tehnikama masovne proizvodnje, na tehnologiji motora sa unutrašnjim sagorevanjem i na sve većoj primeni nauke u industriji (ti procesi su se javili u razdoblju neposredno pre rata). Prema tome, drugi svetski rat je oslobodio akumulaciju onih stega koje joj je nametalo prethodno razdoblje; svako povećanje tražnje apsorbovalo je višak kapaciteta, nastao dvadesetih i tridesetih godina. Drugi svetski rat je takođe podrazumevao proces vojne inovacije, koji je kasnije pomogao da se ta tehnologija prenese i u civilnu sferu.

Danas se može tvrditi — kao što smo to prethodno i učinili — da taj isti državni sistem, inače tako progresivan krajem drugog svetskog rata, i sam postaje kočnica globalne akumulacije u novim granama proizvodnje, u elektronici i u novim regionima sveta. Bez obzira na obim »reflacije« — bilo posredstvom vojnih rashoda ili drugih oblika potrošnje — mogu se samo olakšati uslovi sadašnje krize. Krutost načina ratovanja i njegovo jednosmerno razvijanje javljaju se kao deformacija u

¹⁴ Videti John Ellis, *The Social History of the Machine Gun*, New York.

okviru kapitalističkog sistema. Vojna tehnologija postaje konzervativna, složena i skupa, te se sve više povlači iz civilne tehnologije, što u najmanju ruku negativno deluje na tu tehnologiju. Dalji opstanak i rast privrednih grana u opadanju (proizvodnja automobila i vazduhoplova), kao i potčinjavanje novijih privrednih grana (poput elektronike) vojnom sektoru — sve su to oblici prekidanja procesa brze promene koja je nužna za stalnu akumulaciju. Praksa obračuna troškova i priznavanje fiktivnih profita vojnim privrednim granama, veštački remete prioritete kapitala, pri čemu se resursi troše u neproizvodnim, umesto u proizvodnim granama. Drugim rečima, time se ukorenjuje, a ne prevazilazi, disproporcija između raznih grana proizvodnje, što predstavlja suštinu sadašnje krize.

Ovaj proces možemo prikazati i kao proces opadanja profitnih stopa u određenim privrednim granama. Mada rasprava o tom pitanju izlazi van okvira ovog članka, može se reći da na određenom stupnju razvoja određenih privrednih grana ili grupacija društveni odnosi bivaju otelovljeni u posebnim tehničko-materijalnim infrastrukturama, što, sa svoje strane, ograničava stvaralaštvo ljudi, osuđujući radnike da se kreću u okviru uspostavljenih hijerarhija unutar fizičkih građevina od cigala i čelika, nasleđenih iz prošlosti. Upravo ta društvena dominacija minulog nad živim radom (a ne numerička dominacija), izražena u rastućem organskom sastavu kapitala, objašnjava tendenciju koju ortodoksni ekonomisti opisuju kao »opadanje prometa, prihoda«. Jednostavnije rečeno, u pitanju je opadanje stope rasta proizvodnosti rada. U vreme povećanog prometa, što je karakteristično za razdoblje tokom i posle drugog svetskog rata (tada su uvedene nove tehnologije i osnovane nove privredne grane), vojni rashodi zaista mogu ubrzati akumulaciju. Ali u sadašnjoj situaciji vojni rashodi samo jačaju dominaciju minulog rada, koji je i sâm žrtva sopstvenog nasleđa iz prošlosti, a istovremeno veštački povećavaju profitnu stopu, upravo u onim privrednim granama koje bi, inače, bile sve manje produktivne.

Ako simuliranje rata ne može »da se isplati«, ako sâm proces akumulacije biva usporen — onda država, izložena ekspanzionističkom pritisku stalne trke u naružanju, mora tražiti nove puteve delovanja na radničku klasu (uvođenje poreza, veći vojni budžeti itd). Teškoće ostvarivanja upravo takvih mera, bez obzira na izazivanje antisovjetske histerije, dovele su do niza kriza u vojnom sektoru. A tome govori Nottova nedavna analiza odbrane u Britaniji (slične analize možemo ubuduće očekivati u SAD). O tome će kasnije biti reči.

Istu vrstu protivrečnosti uočavamo na nivou individualnog potčinjavanja u okviru oružanih snaga. Pedesetih i šezdesetih godina bila je u modi (kad je reč o buržoaskim vojnim sociolozima) teza o tome da je, u savremenom menadžerskom društvu, došlo do zastarelosti tradicionalne tehnike vojnog komandovanja — disciplina, ideološka prinuda itd.¹⁵ Smatralo se da sistem naoružanja nameće sopstveni oblik komandovanja, i to posredstvom krute podele rada. Vojnik je shvatan kao instrument sistema naoružanja, kao deo tima koji opslužuje sistem i rukuje njime. Pilot-lovac — za koga se često smatra da je savremeni junak pojedinačne bitke, u stvari je deo tima koji ima sedamdesetak ljudi. Dalje, sistemi naoružanja i sami bivaju rangirani i razvrstani u podsisteme. To se odnosi na nosače aviona, na čijim palubama se nalaze avioni kojima treba upravljati; pored toga, tu su razarači, podmornice i fregate, čiji je zadatak odbrana nosača aviona; najzad, tu su i brodovi za snabdevanje. Sličnu funkciju, kad je u pitanju vazduhoplovstvo, imaju bambarder i borbeni tenk. Svemu tome valja dodati veziste i one koji se bave logistikom.

Vojni sociolozi iz pedesetih godina tvrdili su da je individua povezana sa uspehom celokupnog operativnog tima i da je time »motivisana«. Takođe je isticano da položaj individue uglavnom zavisi od njene tehničke specijalizacije. Međutim, pokazalo se da je tehnički ponos veoma slaba motivacija u vijetnamskom ratu, posebno kad su korisnost i uloga sistema naoružanja bili u tolikoj mери dovedeni u pitanje. Tehnički zahtevi savremenih sistema naoružanja doveli su do preterano velikog broja tehničkih oficira srednjeg ranga, razmeštenih po udobnim pozadinskim logorima; ti ljudi nisu bili izloženi smrtnoj opasnosti, i to je upravo doprinelo slomu vojnog komandovanja u Vijetnamu (oficiri su ubijani ručnim granatama, dolazilo je do masovnih pojava odbijanja učesća u napadima, do dezerterstva, bežanja u drogu i alkohol). Buržoaski vojni sociolozi se danas zalažu za vraćanje »gladijatorskom« poimanju vojničkog poziva.¹⁶ Međutim, njihovi prethodnici su s pravom ukazivali da je kapitalizam prevazišao takva poimanja.

Sada se vrši nov pritisak, tj. zahteva se uvođenje sindikalnog organizovanja u vojsci. Ima čak i zahteva — u zemljama poput Holandije — za demokratizovanje oružanih snaga (predlaže se, na primer, biranje oficira). Da li je to spojivo sa kapitalističkom ulogom ratovanja, od-

¹⁵ Videti Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, New York, 1960.

¹⁶ Videti Richard Gabriel i Paul Savage, *Crisis in Command*, New York, 1979.

nosno sa sânim ratovanjem? Kakve projekte bi takve vojske bile spremne da ostvaruju?

Pre no što razmotrimo ta pitanja načinićemo digresiju, koja će nam pomoći da vidimo da li se bilo koja teza o načinu ratovanja u kapitalizmu može primeniti na Sovjetski Savez.

Sovjetski Savez

Do sada sam potpuno previđao pitanje Sovjetskog Saveza. Razume se, stalnu trku u naoružanju možemo objasniti bez pozivanja na nekog protivnika, tj. možemo je objasniti urođenim obeležjima zapadnog načina ratovanja. Međutim, Sovjetski Savez je veoma značajan protivnik. Protivnik koji reaguje i koji učestvuje u svakoj novoj etapi trke u naoružanju; to daje idealan izgovor proizvođačima oružja, generalima i birokratama. Ako imamo u vidu sve »iracionalniju« prirodu američkog naoružanja, naime sve veću orijentaciju na resurse čija je korisnost sve manja, kako objašnjavati »iracionalan« sovjetski odgovor? Nije li to, zaista, samo odgovor, a ne neki poseban, samostalan potez? Razume se, SAD se nalaze na čelu svake nove vojne tehnologije (kao što ističu Roy i Zhores Medvedev). To važi kad su u pitanju atomska oružja, raketa sa više bojevih glava, krstareće rakete kojima se upravlja sa daljine itd. Ali zašto Sovjetski Savez smatra nužnim da sledi američki primer? Zašto, u doba kada postoji preterano veliki potencijal ubijanja, Sovjetski Savez smatra nužnim da, po broju atomskog oružja, treba da bude jednak sa drugom stranom? Kad su složeni i usavršeni sistemi naoružanja tako ranjivi i nepouzdati, zašto sovjetski dizajneri guraju svoja tehnička »poboljšanja« u istom pravcu — mada sporijim tempom? Hruščov je postavio ta pitanja i to je bio jedan od razloga njegovog pada.

Analize ukazuju na nov način koji bi nam omogućio da počnemo shvatati sovjetski sistem. Taj sistem se javio kao oblik suprotstavljanja kapitalizmu; od samog početka on je ratovao da bi branio sebe od kapitalizma, zatim da bi slomio intervencije Antante (1918—1920), da bi se na kraju, kroz petogodišnje planove, usmerio na podizanje vojne sposobnosti u slučaju očekivanog napada nacističke Nemačke (do čega je i došlo u drugom svetском ratu).

Niz komentatora opisuje sovjetski sistem kao »ratnu privredu«, ukazujući da je on nalik na organizovanje kapitalističkih privreda u vreme rata (strogo centralizovana kontrola, pre svega usmerena na postizanje ratnih

ciljeva).¹⁷ Zar ne bismo Sovjetski Savez mogli opisati ne toliko kao socijalistički sistem, već kao sistem koji otelovljuje antitezu kapitalizmu, oličenom u ratovanju?

Kad je reč o kapitalističkom sistemu, potrebe i resursi se usklađuju na tržištu. Odluke o alokaciji radne snage, dobara i investicija donosi individualni preduzetnik, motivisan ostvarivanjem privatnog profita. Rudimentarna demokratija na Zapadu znači da postoji neki oblik sporog, dosta neefikasnog merenja državne delatnosti koja ne spada u vojni resor. Posredstvom političkih partija, izborâ i kritike u sredstvima javnog informisanja moguće je državnoj mašineriji saopštiti postojanje nezadovoljstva u pogledu zdravstvene službe, vaspitavanja, snabdevanja gasom ili električnom energijom. U zaista demokratskom, planskom društvu, o potrebama i resursima bi se neposredno odlučivalo kroz organizovane kontakte potrošača i proizvođača. Kad je reč o Sovjetskom Savezu, odluke o alokaciji resursa donosi država, centralistički, na temelju niza zvaničnih prioriteta. U sistemu gde se nezadovoljstvo teško može izraziti ti prioriteta su veoma otporni na spoljne zahteve; njih, u stvari, oblikuju strukture države, koje su u velikoj meri izgrađene na osnovu ratnog iskustva. Svi komentatori sovjetskih problema uočavaju prioritet koji je dan ratnom sektoru — ne u pogledu resursa, već u vidu posebnih povlastica radnika zaposlenih u tom sektoru, u vidu mogućnosti da se dođe do deficitarnih materijala itd.¹⁸ Najvažniji cilj prvog petogodišnjeg plana bila je potreba podizanja nivoa proizvodnosti rada, kako bi se moglo boriti protiv Nemaca. Imperativi intenzivne vojne konkurencije (tridesetih i četrdesetih godina) dali su izuzetan podstrek industrijalizaciji: kapitalistička društva su nešto slično uspela da učine samo u vreme rata.

Bilo bi pogrešno izjednačiti prioritet priprema za rat sa tendencijom ka vođenju rata, izjednačiti militarizam sa imperijalističkom ekspanzijom. Sovjetski sistem se razvio kroz *suprotstavljanje* kapitalizmu i to je njegov *raison d'être*. Uloga ratovanja je *defanzivna*, to je borba protiv kapitalizma. Što se tiče Zapada, ulogu ratovanja određuju ciljevi kapitalizma. Ratovanje do koga je došlo na Istoku (u Mađarskoj, Čehoslovačkoj ili u Afganistanu) imalo je kao cilj — obezbeđivanje tampon-država.

Način ratovanja nema urođena dinamička svojstva, i to upravo zato što nije u stvaralačkom sukobu sa kapita-

¹⁷ Oscar Lange, *Essays in Socialism and Capitalism*, Oxford, 1970.

¹⁸ Videti David Holloway, »War Militarism and the Soviet State«, u zborniku *Protest and Survive* (uredili E. P. Thompson i Dan Smith), London, 1980.

lističkim načinom proizvodnje, karakterističnim za zapadno društvo. U stvari, ne postoji jasna razlika između načina ratovanja i način proizvodnje; to su samo aspekti iste delatnosti države. Mada postoji očigledan najamni odnos, nema slobodnog tržišta radne snage, a odnosi proizvodnje temelje se na obliku vojne obaveze i na ideološkoj prinudi — pozivanje na patriotizam, sovjetski socijalizam itd. Što se tiče postojanja saglasnosti društvenih snaga, taj element je verovatno manje značajan no u zapadnom ratnom sektoru. Ovo zbog toga što sovjetski radnici nikad nisu iskusili duža razdoblja »slobode« od neekonomskih oblika prinude. Kad je reč o Zapadu, kapitalistički dinamizam preduzeća je, tokom rata, uglavnom podređen ciljevima rata. To uvek važi za Sovjetski Savez. Za razliku od Zapada, gde sredstva ratovanja proizvodi kapitalističko preduzeće koje predstavlja neposrednu vezu između načina ratovanja i načina proizvodnje, u Sovjetskom Savezu se sredstva ratovanja i civilna proizvodnja stvaraju u državnim preduzećima, uz garantovanu zaposlenost, što znatno nalikuje na arsenale Zapada. Otuda je konzervativizam preovlađujuća tendencija u unutrašnjoj organizaciji sovjetskog sistema. Ako sovjetski sistem prepustimo njegovim mehanizmima, možemo očekivati da će on, iz godine u godinu, proizvoditi nepromenjen sastav oružja i ostalih proizvoda u istim količinama. Oni koji su imali dominantan položaj u podeli resursa protekle godine najmoćniji su u određivanju planskih alokacija ove godine, te i naredne godine imaju najveće učešće u podeli resursa. Pripreme za rat predstavljaju značajan prioritet zato što su one uvek bile značajne u prošlosti. Prosto rečeno, u takvom sistemu nema ni dinamične tendencije ka vojnoj ekspanziji, niti samostalnog interesa za smanjivanje alokacija namenjenih naoružanju — recimo, u korist potrošnje. Roy i Zhores Medvedev naglašavaju kombinovanje potčinjavanja i konzervativizma, što karakteriše vojni sektor u Sovjetskom Savezu.

Međutim, Sovjetski Savez nije prepušten sopstvenim mehanizmima. Rat je jedan od malog broja oblika merenja koje se vrši izvan države. Otuda se i u vreme mira nastavlja taj oblik merenja, tendencija ka poređenju sa spoljnim neprijateljem. Očajnička borba u vreme rata, koja je toliko uticala na čitav razvitak Sovjetskog Saveza, pretvorena je u odgovarajuće rivalstvo stalne trke u naoružanju. Rat nije diskontinuitet kakav se javlja kad je u pitanju kapitalizam. Vojni planeri čija su shvatanja vojne korisnosti uvek bila ocenijvana u odnosu na nekog protivnika, doživljavaju određen preobražaj: od zahteva koje postavljaju život i smrt ide se ka simbolima trke u naoružanju. Sovjetska država mora reagovati, mada kon-

zervativno i tromo — kako i dolikuje njenim vojnim organizacijama. Sama činjenica da je isto iskustvo — iskustvo drugog svetskog rata — oblikovalo vojnoindustrijske institucije u SAD i u Sovjetskom Savezu, daje određenu ubedljivost shvatanjima vojne korisnosti, nastalim na temelju stalne trke u naoružanju.* Teže bi bilo reagovati na različitog protivnika, na protivnika naoružanog proizvodima progresivnog kapitala — recimo, jeftinim i jednostavnim elektronskim uređajima.

Drugim rečima, sovjetski sistem, kao celina, ispoljava obeležja ratnog sektora na Zapadu. To nije samo zbog toga što ne postoji jasna odvojenost između načina proizvodnje i načina ratovanja. To je takođe posledica istorijske činjenice da je rat predstavljao odbranu od kapitalizma, tj. da je bio jedan od najvažnijih prioriteta sistema — svrha proizvodnje, kao što je to profit na Zapadu, — i zato što rat i stalna trka u naoružanju predstavljaju jedan od malobrojnih mehanizama za merenje, mehanizama koji mogu dati dinamizam inače konzervativnom poretku.

Ali kakve su konsekvence za sovjetski sistem kao celinu? Ako je stalna trka u naoružanju gurnula zapadni način ratovanja u pravcu degeneracije, ako ga je odvojila od vojne i ekonomske stvarnosti, jasno je da je sve teže pokrenuti proizvodnju na temelju zahteva vojne tehnologije. Shvatanje da je vojna tehnologija rasadnik za civilnu tehnologiju izgleda da je široko prihvaćeno od strane sovjetskih rukovodilaca. U civilnom sektoru se i dalje primenjuju tehnike sistema upravljanja, na primer, tehnike upravljanja krupnim programima naoružanja u SAD. Ako su sve veći troškovi i sve manja korisnost karakteristike zapadnog naoružanja, onda ta obeležja sve više važe za čitavu proizvodnju u Sovjetskom Savezu. Ako stalna proizvodnja oružja odražava, pa čak i proširuje, industrijske sektore koji su u opadanju (misli se na zapadne zemlje), to će verovatno važiti i za sovjetsku industriju kao celinu. Time se može objasniti niska stopa rasta produktivnosti rada, što je karakteristično za Sovjetski Savez poslednjih godina. Budući da ratni sektor znatno učestvuje u proizvodnji (na taj sektor otpada oko 25 odsto ukupne proizvodnje), sovjetska država se

* Zanimljiva je okolnost da razlike (kao i sličnosti) između sovjetskih i američkih poimanja vojne korisnosti, možemo otkriti već na planu iskustva iz drugog svetskog rata. Na primer, američki stav o atomskom oružju razvio se na osnovu iskustva sa strateškim bombardovanjem. Sovjetski Savez nije nikad u toku drugog svetskog rata vršio strateška bombardovanja; atomsko oružje je za sovjetske voine mislioce samo produžetak artiljerije, kojoj je Staljin pridavao veliki značaj.

suočava sa sledećim središnjim problemom: da li takav način proizvodnje može nastaviti da reprodukuje takav način ratovanja?

Razume se, moguća su određena rešenja. Jedno od pitanja koje valja postaviti odnosi se na posledice uvoza zapadne civilne tehnologije. Da li to može dovesti do porasta produktivnosti rada? Da li su sovjetske institucije u stanju da asimiluju tu tehnologiju? Da li ona može podstaći promene u podeli rada, promene koje bi mogle potkopati sadašnje odnose proizvodnje? Da li je detant spojiv sa ulogom vojnog sektora u Sovjetskom Savezu?

Na ta pitanja treba odgovoriti. Što se nas tiče — ako prihvatimo ideju o Sovjetskom Savezu kao o sistemu oblikovanom pod uticajem ratovanja koje jedino postoji u vidu suprotstavljanja kapitalizmu — to bi moglo da ima ogroman značaj za socijalističku antimilitarističku strategiju na Zapadu. Naime, to bi značilo da ono što mi radimo i u čemu postizemo uspehe može da ima duboke implikacije po sovjetski narod i po istočnoevropske narode.

Protivratovanja

Dakle, ratovanje se nalazi u središtu kapitalističke krize. Kapitalizmu su nužni država i neekonomski oblici prinude; sve dok su države geografski odvojene, kapitalizmu je nužno ratovanje. Međutim, država, uopšte uzet, a posebno ratovanje, predstavljaju *a priori* opterećenje i mogućnost prekida procesa kapitalističke akumulacije. Taj sukob između ratovanja i kapitalizma povremeno prima vid rata.

To je stanje sa kojim se danas suočavamo. Kapitalistički svet je prerastao američku eru. SAD su prinuđene da se sve više oslanjaju na pretnju pribegavanja poslednjem sredstvu kojim država raspolaže — na pretnju pribegavanja ratu. One su na to prisiljene zato što više ne postoji opšta društvena saglasnost i zato što nenasilni oblici prinude nisu uspeli da razreše sadašnju međunarodnu krizu. Američki način ratovanja se istovremeno groteskno razvija u pravcu simuliranja trećeg svetskog rata koji bi bio razrađena, izvanredna, skupa i razorna reprija za drugog svetskog rata. To je dovelo do takve raspodele resursa koja sputava i deformiše akumulaciju, te samo naglašava skrivene uzroke krize. Sećanje na drugi svetski rat postepeno slabi, a povećava se znanje u domenu atomskog oružja. Istovremeno se ne vodi računa o poruci koju u sebi nosi atomsko oružje (bilo kad je reč o re-

volucionarima trećeg sveta ili o evropskim državicima koji su spremni da ugroze nivo kamatnih stopa SAD).

Rat, kao krajnji oblik merenja, u prošlosti je razrešavao takvu situaciju, namećući »racionalniju« podelu rada (kad je u pitanju način ratovanja) i eliminišući regresivnije oblike korišćenja rata. Pritisak za takvo rešavanje postaje sve veći, uporedo sa usporavanjem akumulacije, sa porastom zategnutosti između raznih polova akumulacije (SAD, Evropa i Japan), sa sve većim izazovima dominaciji SAD. Potreba obnavljanja stvaralačke ratne dinamike takođe vrši pritisak u pravcu rata (kad je u pitanju Sovjetski Savez). Rat je čin očajanja. U prvim posleratnim godinama možda je bilo moguće organizovati trku u naoružanju, i to bez rata. (To se odrazilo u ideologiji o atomskoj odmazdi.) Pošto je, na obe strane, došlo do sužavanja vojnoindustrijskih interesa, povećava se potreba za »isprobavanjem« efikasnosti naoružanja, mada se posledice takvog isprobavanja mogu znatno razlikovati od onih koje predviđaju predlagači takvog isprobavanja. Za one čiji životi i položaji zavise od ratnog stanja — kako na Zapadu tako i na Istoku — rat može biti jedini mogući ishod.

Međutim, rat je istrebljenje. Sprečavanje rata mora biti prvenstveni cilj ne samo socijalista, već čitavog čovečanstva. Ova analiza sadrži neke implikacije za anti-ratnu strategiju.

Prvo, naš cilj mora biti likvidiranje načina ratovanja. Protivrečnosti koje sam opisao — protivrečnost između korisnosti naoružanja i resursa potrebnih za njegovo proizvođenje, kao i između odnosa i sredstava ratovanja — deluju na sâm ratni sektor. To se vidi kako u vojnoj industriji, tako i u oružanim snagama.

Kao što smo uočili, sve teže je plaćati troškove naoružanja, budući da uporedo sa budžetskim ograničenjima dolazi do porasta troškova. O tome svedoči već pomenuta Nottova analiza. Ograničavanje ili likvidiranje pojedinih sistema naoružanja veoma se neravnomerno odražava na odbrambenu industriju. U nekim kompanijama javlja se višak radne snage, tj. nedostatak materijala — jednom rečju, ne ispunjavaju se proizvodni zadaci i ugovoreni rokovi. Druge kompanije se suočavaju sa bankrotstvom i masovnim viškom radne snage. Nesigurnost zaopšljavanja u odbrambenoj industriji naterala je mnoge sindikate u Evropi i Americi da istaknu zahteve za pretvaranje industrije naoružanja u granu koja bi organizovala društveno korisnu proizvodnju.

Uporedo sa opadanjem korisnosti naoružanja i sa povećanjem njegove razorne moći, uporedo sa tehničkom podelom rada koja dovodi do sve većeg broja oficira, upo-

redo sa negativnim delovanjem troškova naoružanja na nivo najamnina i na uslove rada, dolazi do sve većeg nezadovoljstva u oružanim snagama. O tome svedoče pojačana kritika odbrambene politike, sve veća fluktuacija kadrova u oružanim snagama, mali broj onih koji se opredeljuju za vojnu službu, bežanje u alkohol i narkomaniju, odsustvo volje za učestvovanje u borbi, zahtevi za uvođenje sindikalnog organizovanja i za veću demokratiju u vojnoj organizaciji.¹⁹

Ti zahtevi za preobražavanje vojne industrije i za demokratizaciju vojnih snaga trebali bi da postanu središnji elementi antiratne strategije — oblik mobilisanja vojnika i radnika, zaposlenih u vojnoj industriji, oblik potkopavanja načina ratovanja.

Drugo, antiratna strategija mora dovesti do široke međunarodne koalicije političkih grupacija. Ratovanje je rezultat geografske podele kapitalizma na nacionalne države. Istorijski posmatrano, izjednačavanje nacionalizma sa borbom protiv posledica kapitalizma pokazalo se kao potpuno pogrešno, tj. dovodilo je do rata; Sovjetski Savez je najbolji primer do čega dovodi takva greška.

Da li bi takva međunarodna koalicija obuhvatala i »napredni« međunarodni kapital? To je pitanje o kome moraju ozbiljno razmisliti oni koji pripadaju levom krilu antiratnog pokreta. U Nemačkoj i u Japanu je, tokom posleratnog razdoblja, ostvarivana akumulacija, i to skoro bez militarizma. SAD su, van svoje teritorije, primenjivale neekonomске oblike prinude. A sada, kad se američka moć smanjuje, upravo u američkom interesu, može se očekivati da pomenute države reaguju tako što će otpočeti stvaranje sopstvenih vojnih snaga, oslanjajući se na ono što bi se moglo smatrati progresivnijim oblicima vojne tehnologije. To se, u izvesnoj meri, već dogodilo i ukazuje na zloslutne implikacije. I u Zapadnoj Nemačkoj i Japanu su povećani vojni budžeti; obe zemlje su na čelu onoga što bi se moglo nazvati »jeftinijim« naoružanjem (municija koja je izuzetno precizna, zahvaljujući posebnim sistemima navođenja, jednostavnije i jeftinije vrste platformi za oružje). Ali svet se uči na iskustvima. Ljudi su sve više svesni opasnosti koje sobom nose, kako prekidanje globalne akumulacije i razbuktavanje ekonomskog rata između glavnih kapitalističkih blokova, tako i sve veći rizik samog rata. Jedno od najznačajnijih na-

¹⁹ Na osnovu nedavnog ispitivanja četiri američka bataljona vidi se da više od šezdeset odsto pripadnika armije SAD (izuzev elitnih jedinica) nije spremno da se bori, osim u slučaju strane invazije na SAD (Charles Brown i Charles Mokus Jnr., »The Volunteer Soldier — Will He Fight?«, *Military Review*, juni, 1976).

sleđa drugog svetskog rata jeste široko rasprostranjeno antimilitarističko raspoloženje poraženih sila. Efikasna strategija za mir mora biti u stanju da spreči razbuktanje militarizma u tim zemljama, i to posredstvom razvijanja narodnih pokreta.

Da li bi takva strategija podrazumevala savez sa onim vladajućim ekonomskim i političkim grupacijama koje u izbegavanju rata i u likvidiranju vojnih mašinerija supersila vide svoje interese? Da li bi takva strategija bila spojiva sa opstankom kapitalizma? Ako socijalisti stupe u savez sa »naprednim« kapitalom, ko bi postao snažniji partner? Drugi svetski rat se temeljio na sličnom savezu, a kapitalizam je preživio — mada su socijalisti postigli znatne materijalne uspehe. Drugi svetski rat je promenio prirodu kapitalizma i znatno poboljšao ekonomski i politički položaj radničke klase u okviru kapitalizma. Možda zbog toga što se kapitalizam, u osnovi, temelji na prinudi i sukobu, nije moguće zamisliti kapitalističko društvo koje se ne bi oslanjalo na društveno organizovano fizičko nasilje kao na oblik prinude i »razrešavanja« sukoba. Ratovanje je bitno obeležje istorije kapitalizma i sistema nacije-države. Možemo li zamisliti društvo prinude, klasno društvo, u kome ne bi bilo ratovanja? Da li bi to stvorilo potrebu organizovanja svetske države? Da li, u stvari, postoji još jedan stadijum u razvitku klasnog društva? Za kapitalizam se može reći da predstavlja »napredak« u odnosu na prethodna društva; ovo zbog toga što je on eliminisao oblike individualne fizičke prinude i što je, izdvajajući i specijalizujući različite oblike prinude, ukazao na brutalnost društveno organizovane fizičke prinude. Ako je to tako, možemo li zamisliti klasno društvo koje bi sputavalo ratovanje? Drugim rečima, da li »napredak« predstavlja stalno sužavanje domena prinude? Ili klasno društvo uvek mora ići do krajnosti, do krajnjeg ishoda? Uostalom, u Aušvicu je ponovo uvedeno ropstvo.

Treće, strategija za mir mora biti uperena protiv ratnog sektora i na Istoku i na Zapadu. Ako Sovjetski Savez posmatramo kao rezultat kapitalističkog rata i stalne trke u naoružanju, onda borba protiv političkog sistema na Istoku, borba za građanska prava, jeste isto što i antiratni pokret na Zapadu. Uspeh jednog zavisi od drugog. Šta se javlja kad sistem ratovanja tesno povežemo sa onim što dolazi posle kapitalizma?

Najzad, šta reći o socijalizmu? Kakva bi bila socijalistička odbrambena politika? Socijalistički način proizvodnje bio bi onaj način u kojem radnik ne bi bio otuđen od proizvoda svoga rada i u kojem bi proizvodnja i potrošnja predstavljale jedinstven kolektivan proces. U tak-

vom sistemu ne bi postojali ni merenje ni prinuda (ili saglasnost). Teško je zamisliti takvo društvo, ali mogućnost njegovog postojanja ipak pokreće neka pitanja. Ima li mesta fizičkoj prinudi u prelasku ka takvom sistemu? Da li će postojati nedemokratski oblici merenja, poput rata? Shvatanje da je moguće stvoriti socijalistički način ratovanja posredstvom ukidanja činova ne vodi računa o tome kako se ratovanje koristi, tj. kako se dolazi do sredstava za ratovanje. Shvatanje da fizička prinuda može biti korišćena u cilju ostvarivanja socijalizma previđa problem načina na koji se ratovanje reprodukuje, odnosno da li je njegovo reprodukovanje spojivo sa socijalističkim načinom proizvodnje.²⁰

Antiratna strategija je čin verovanja. Naime, to pretpostavlja mogućnost da se klasno društvo ne degeneriše u varvarstvo kad dođe do najoštrijeg skuoba. Međutim, ta strategija nije samo poziv za lojalnost prema čovečanstvu, unesto za lojalnost prema klasi ili naciji. Prostiže rečeno, to nije poziv u tradiciji Russella i Einsteina. Ako se prihvatimo — kao što ja činim — teškog zadatka (bar kad je reč o establišmentu) oslobađanja od klasne uslovljenosti, onda jedina nada leži u objektivnom sputavanju ratobornog ponašanja. To se može ostvariti kroz slamanje ratne mašinerije.

Strategija za socijalizam bi se morala izgrađivati na protivrečnostima koje već postoje u okviru načina ratovanja, a manje putem suprotstavljanja »naprednijem« načinu ratovanja u ratu ili revoluciji. Takva strategija bi uključivala alternativnu odbrambenu politiku. Razume se, razorna moć savremenog naoružanja je takva da bi rat bio katastrofa, bez obzira da li se upotrebljeno oružje zasniva na »progresivnoj« ili degenerativnoj tehnologiji. Čovek se ne može odbraniti od bezobzirnog protivnika. Međutim, možemo se zalagati za neku vrstu odbrambenog stava koji bi kod napadača mogao izazvati odgovarajuće kajanje. Stvar nije u tome da se odupremo napadu, već da pojačamo akciju protiv korišćenja vojne sile od strane onih koji bi trebali da izvrše takav napad, da razotkrijemo iracionalnost takvog napada, te da time kod vojnikâ iz redova neprijatelja umanjimo volju za učestvovanjem u napadu. Takav stav treba jasno razlikovati od predloga za vođenje gerilskog otpora što, po mom mišljenju, može biti dosta nazadno, tj. može voditi društvenoj remilitarizaciji. Takva konvencionalna snaga trebala bi da bude demokratski organizovana; nju bi trebali da podržavaju proizvođači oružja kojima to oružje nije po-

²⁰ Videti Martin Shaw, *Socialism and Militarism*, Bertrand Russell Peace Foundation, Nottingham, 1980.

trebno da bi garantovali zaposlenje ili obezbedili ekspanziju poslovanja. Da ponovim, cilj bi bio izgrađivanje organizacije i vođenje akcije protiv pribegavanja ratu (kako kad smo u pitanju mi sami, tako kada je reč o protivnicima). Razume se, treba se boriti i protiv proizvodnje za rat. To bi bio prvi stadijum, da tako kažem, odumiranja ratovanja.

Da li je moguće zamisliti takav prelazni način ratovanja, tj. zamisliti takav način koji ne bi izazvao rat? Možemo li zamisliti nešto manje opasno od totalnog atomskog rata? Oružana borba je do sada predstavljala bitan elemenat ljudske evolucije. Ona je to i danas (u mnogim delovima trećeg sveta). Rat, doveden do krajnjih granica, predstavlja danas pretnju ljudskom opstanku. Ipak, vreme bez rata je omogućilo dalju evoluciju, ali je istovremeno izazvalo i probleme sadašnje epohe, od kojih izgleda da ne možemo pobeći.

U ovom ogledu sam pokušao da iznesem okvir koji bi nam omogućio da raspravljamo o verovatnim izlazima. Glavna svrha ogleda jeste pokretanje pitanja, budući da niko ne može računati da na njih individualno odgovori.

(Mary Kaldor, »Warfare and Capitalism«, *Exterminism and Cold War*, New Left Review, Verso, London, 1981, str. 261—287)

Prevela Ivana Zdravković

Emma Rothchild

AMERIČKI BUM U NAORUŽAVANJU*

Za trilion dolara, koliko iznosi budžet za odbranu (1981—85), Sjedinjene Države bi mogle kupiti dve stvari: prva je ekonomski nazadak do kakvog dolazi jednom ili dvaput u sto godina; druga je nuklearni rat.

Naša zemlja se nalazi u prvim godinama — a ne, i pored novog sjaja Carterove doktrine, na samom početku — najskupljeg vojnog buma u istriji. Ovim procesom smanjuje se razlika između vojnog i nevojnog dela američke ekonomije, ali i između nuklearnog i nenuklearnog rata. Posredstvom ulaganja u vojna istraživanja i razvoj kontinuum novca i uništenja se proteže i na budućnost.

Ekspanzija vojne nauke i tehnologije predstavlja najzlokobniji deo budžeta za odbranu, a on, i bez toga, ne oskudeva u avetima prošlih i budućih ratova.¹ Novi bum je shvaćen i prihvaćen — u Kongresu SAD, recimo — kao odgovor na nedavna zbivanja u Jugoistočnoj Aziji i drugde, premda se on, u prvom redu, tiče nuklearnog sukoba.

U budžetu za 1981. godinu najviše je povećana stavka za »istraživanje, razvoj, probe i ocenu«, odnosno za »RDTE«. Posebno naglo rastu sredstva namenjena strateškom i drugom nuklearnom oružju; takođe su veoma intenzivirana futuristička istraživanja na samom »špicu«

* Ovaj tekst je prvi put objavljen u *The New York Review of Books* pod naslovom »Boom or Bust« (Bum ili bankrot).

¹ Department of Defence Annual Report (Godišnji izveštaj Ministarstva odbrane) za fiskalnu 1981. godinu, Harold Brown, sekretar za odbranu, Sekretarijat za odbranu, Ministarstvo odbrane, 29. januar 1980.

vojne tehnologije. Trošeci novac na kupovinu i zadržavanje naučnika i inženjera Ministarstvo odbrane misli na oružja za deset-dvadeset godina unapred; bumom u sferi istraživanja sledi jednu novu varijantu američke doktrine naučno-intenzivnog rata.

Ovaj razvojni pravac nije nov, a njegovo nastavljanje je predviđeno petogodišnjim planom odbrane. Još od 1976. se, u okviru sredstava za odbranu, stalno povećava udeo namenjen istraživanju i stvaranju novih oružja. U tome se i sastoji, kako proizlazi iz Izveštaja, prvi kontinuirani bum američkih vojnih ulaganja — ne računajući ulaganja u Jugoistočnoj Aziji — posle 1960—63. godine.

Budžet RDTE za 1981. godinu je 16,5 milijardi dolara: od svega je najskuplji MX projektil — Ozirisov vatreni trag — od ukupnog iznosa sredstava za istraživanje na MX odlazi 1,5 milijarda dolara: više no svi istraživački i razvojni budžeti američkog Ministarstva rada, Ministarstva obrazovanja, Ministarstva saobraćaja, Agencije za zaštitu sredine, Federalne administracije za narkotike i Centra za kontrolu zaraznih bolesti; rečju, MX košta 14% ukupnog budžeta za istraživanje i razvoj Nacionalne fondacije za nauku.²

Iznos koji je namenjen MX projektilu je tek deo onoga što odlazi na istraživanje nuklearnih, antinuklearnih i postnuklearnih oružja. Ministar odbrane Brown — direktor (1961—65) Istraživanja i inženjerstva u doba prvog buma strateških istraživanja — posebno se zalaže za program »nauke i tehnologije« u želji da »budu prevaziđene posledice niskih ulaganja u razdoblju od 1965. do 1975. godine«. Čini se da su vremena mračnog, prizemno trgovačkog, niskotehnološkog vijetnamskog rata otišla nepovrat; kao da vojni naučnici mogu sada iskoraciiti na jasnu svetlost snopova čestica, svemirske optike i plavo-zelenih lasera.

Vojna doktrina koju zastupa Brown odgovara epohi inovativnog rata. Državni sekretar se uvek iznova vraća pojmovima kao što su fleksibilnost, preciznost, »selektivni i odmereni« napad i dozirana odmazda. U obzir se uzimaju čak i nade i snovi ruskih vođa; meri odmazde dodaje se račun vrednosti u kojem određeni »cilj koji je mesto političke kontrole« može svojom vrednošću nadilaziti i čitav grad kao što je, recimo, Gorki, te se prema njemu i usmeravaju projektili. Da li će društvena nauka i moralna filozofija uopšte imati ikakvu ulogu u timovima naučnika u senci balističkih projektila?

² *Special Analyses, Budget of the United States*, fiskalna 1981. godina, str. 303—33.

»Fleksibilnost« je vrhovni i sveti pojam američke strateške doktrine. Ideja »kontinuum« nuklearnih oružja nije dakako nova, ali ju je Brown — od bazuka do taktičkog oružja — uzdigao do zakonitosti budućeg uništenja. »Kontinuum odvracanja« i »neprekinuti kontinuum« od »konvencionalnih do interkontinentalnih snaga«; ova se reč javlja pet puta u kratkoj diskusiji o tzv. teatarskom nuklearnom oružju namenjenom upotrebi u ograničenim regijama poput Evrope. Jedna od ekstremnih mogućnosti je i američki prvi udar. Brown, između ostalog, u Izveštaju napominje da bi, »čak i u slučaju američkog prvog udara«, Sovjetima još uvek preostalo mnogo netaknutog oružja.

Ovakvo korišćenje kondicionala teško da će razuveriti one koji, kao autori najnovijeg SIPRI-evog (Stockholm International Peace Research Institute /Stokholmski međunarodni istraživački institut za mir/) *World Armaments and Disarmament Yearbook /Svetskog godišnjaka o oružju i razoružanju/*, MX sistem smatraju, kao uostalom i najnoviju antipodmorničku tehnologiju, jasnim unapređivanjem američke sposobnosti prvog udara.³ Kontinuum takođe obuhvata varijetete interkontinentalne odmazde, u skladu s doktrinom »jednakog protivdejstva«. I ovde je naglasak na preciznosti, brzom i čestom smenjivanju vojnih i političkih meta, na »očuvanju pouzdane sposobnosti razaranja« tokom sedmica neposredno nakon ograničene »razmene«⁴ — u vremenu gradova u plamenu, socijalne destrukcije i jonizujuće radijacije.

Odavde do dalekometnih »teatarskih« nuklearnih oružja — »peršinga II« i krstarećih raketa kojima bi se iz Zapadne Evrope mogao napasti Sovjetski Savez — mali je korak duž Brownovog kontinuum. Od toga su neodvojive one bojeve glave kojih Sjedinjene Države samo u Evropi imaju oko 7.000, uz »još mnogo hiljada drugih« širom sveta. Savremeni rat podrazumeva i »konvencionalna« oružja, doduše često namenjena lansiranju uz pomoć sredstava »dvostruke namene«: nuklearne ili nenuklearne artiljerije, raketa, aviona i brodova. Na kraju kontinuum stoje hemijska oružja, koja treba tokom 1981. da postanu »rezerva odvracanja« a pojavljuju se u armijskom istraživačkom budžetu za istu godinu (»zamisli o smrtonosnoj hemijskoj municiji«) i za koje se predviđa stvaranje postrojenja koja bi bila u stanju

³ Stockholm International Peace Research Institute (Stokholmski međunarodni istraživački institut za mir — SIPRI), *World Armaments and Disarmament*, SIPRI Yearbook 1979, Taylor & Francis, London, str. 449.

⁴ Kevin N. Lewis, »The Prompt and Delayed Effects of Nuclear War«, u: *Scientific American*, jul 1979.

da proizvode binarne hemijske bombe, bojeve glave i projektele«.

U vezi s doktrinom kontinuuma od nenuklearnog do nuklearnog sukoba najupadljivija je hladna i precizna retorika kojom se ona izlaže. Brown primećuje da »ni mi, kao ni naši prethodnici, nemamo iluzija o tome da je moguća neposredna i stroga kontrola nuklearnog rata«. No, Izveštaj se opsesivno vraća mogućoj opravdanosti takvih iluzija: govori o »povećanim mogućnostima NATO-a da se opredeli za ograničene i kontrolisane nuklearne odgovore«, o »efektivnosti i prilagodljivosti« nuklearnih razarača u Indijskom okeanu.

Posredi je banalizacija nuklearne epohe. Više nema bogobožljivih odricanja, epiteta (»razume se, užasno«) što su ih nekadašnji sekretari za odbranu običavali dodavati opisima nuklearnog rata. Nema više ni čestih pozivanja na »ograničenu korisnost nuklearnog oružja« (Donald Rumsfeld u poslednjem republikanskom budžetu za odbranu). Fraza »totalni rat« javlja se tek uzgred u raspravi o izdacima za odbranu. O nezamislivom se misli, ono se pretpostavlja ili prenebregava.

U Izveštaju se iznose tri vrste argumenata u prilog povećanju izdataka za odbranu. Prvi i najpoznatiji skup razloga svodi se na to da se, pošto Sovjetski Savez troši mnogo više u vojne svrhe od Sjedinjenih Država, ove moraju donoružati. Izveštaj je prepun spekulacija o sovjetskim namerama: činjenica da su njihove snage u Istočnoj Evropi »odveć ofanzivno orijentisane« i da su njihovi položaji na Dalekom istoku »očevidno predviđeni za ofanzivne operacije«; govori se i o njihovoj čudnovatoj sklonosti« da ozbiljnije od nas, barem u javnim istupanjima, uzimaju mogućnost da stvarno dođe do nuklearnog rata«. Argument, naravno, uglavnom počiva na prostom izjednačavanju izdataka svake strane.

Manjkavosti ovakvih poređenja su dobro poznate te ih i sam Izveštaj bezmalo priznaje. Ona su selektivna jer se ponekad porede Sovjetski Savez i Sjedinjene Države a nekad NATO i Varšavski pakt. Njima se olako prelazi preko udela napora, u okviru sovjetskih vojnih ulaganja, usmerenih protiv Kine a ne protiv NATO-a. Možda se čak i lakše prenebregavaju upadljiva kvalitativna preimućstva SAD, kao što je »velika asimetrija«, o kojoj govori SIPRI, između američkih i sovjetskih strateških podmornica.⁵

Još su pogrešnija poređenja u dolarskim iznosima. Do njih se, prema Izveštaju, dolazi izračunavanjem »koliko bi sovjetski programi (skupa s osobljem) koštali u

⁵ SIPRI Yearbook 1979, str. 417.

američkoj ekonomiji«. Tako se dolazi do procena takvih stavki kao što su »sovjetska sredstava namenjena RDTE-u«. Da bi se shvatila sva ispraznost ovakvih proračuna dovoljno je zamisliti obratan slučaj. Sovjetska »procena« američkih sredstava za vojna istraživanja počela bi, zasigurno, od zvanične budžetske cifre od 16,5 milijardi dolara. Tome bi valjalo dodati iznos od 1,3 milijarde koji će Ministarstvo za energiju potrošiti na nuklearna oružja i druga vojna istraživanja, te znatan deo budžeta NASA od 5,6 milijardi namenjen istraživanju i razvoju. Potom bi sovjetski ekonomisti trebalo da sračunaju koliki deo sredstava namenjen istim stavkama odvaja američko preduzetništvo (pogotovu dve grane — avioindustrija i industrija telekomunikacija — koje vlada naziva »industrijama od posebnog značaja za odbranu«) što pomaže američke vojne napore.

U ovom trenutku bi oni mogli reći koliko bi ova nauka i tehnologija »stajale« u Sovjetskom Savezu — koliko bi, recimo, koštala Hewlett-Packardova fundamentalna istraživanja ili takav vojni isporučilac kakav je Pensilvanijski državni univerzitet.⁶ Da li oni množe s dva? Ili tri? Ili je, možda, Pensilvanijski državni univerzitet jedinstven? Našim prilježnim akademikima ostaje jedino da se, s grafikonima u rukama, zapute do Vojnih komiteta, do gospodina Smirnova ili Ustinova ili kog drugog od velikih u sovjetskom vojnoindustrijskom kompleksu.⁷

Ovo nije neozbiljna zamisao; sličan ishod bi možda stvarno doprineo razrešavanju sadašnje trke u naoružavanju. Možemo pretpostaviti da je Sovjetski Savez reagovao sopstvenim ulaganjima u vojna istraživanja na američko naoružavanje — doduše uglavnom usmereno prema Jugoistočnoj Aziji — krajem 60-tih godina. Oružja koja Sovjeti sada proizvode rezultat su tih istraživanja. Na to Amerikanci reaguju povećavanjem obima svojih istraživanja, čime će biti određena trka u naoružavanju početkom 90-tih godina; takva je dinamika uporednog naoružavanja.

Druga vrsta argumenta u prilog vojnog buma poziva se na to da je takav napor zbog »sve nemirnije međunarodne situacije« — u Afganistanu, Africi, na Karibima i Tajlandu — nužan. Čovek se može zapitati da li je ovo vreme doista toliko nemirno. Vodi se nekoliko ratova, a revolucija je u očitom povlačenju. Još veću sumnju iza-

⁶ »ARL, Penn State University« navodi se kao jedan od ugovarača u poslu oko ASW-a (antipodmorničkog bojnog) torpeda za Mornaricu SAD, Ministarstvo odbrane, *Program Acquisition Costs by Weapon Systems*, fiskalna 1981. godina.

⁷ Vidi, Mary Kaldor i Alexander Cockburn, »The Defense Confidence Game«, u: *The New York Review*, 13. jun 1974.

ziva tvrdnja da bi uspeh u konstruisanju oružja sa snopovima čestica tokom devete decenije verovatno doprineo smanjivanju uznemirenosti u trećem svetu 80-tih godina. Jedan od glavnih novih projekata, CX avion za uspostavljanje vazdušnog mosta, preporučuje se za korišćenje u »nepredviđenim okolnostima izvan Evrope«, premda na njemu valja raditi još nekoliko godina. Strategija naučno intenzivnog rata ukazuje na to da će globalni vojni naponi Sjedinjenih Država biti orijentisani ka preciznosti i »doziranoj« reakciji: drugim rečima, ka upotrebi taktičkog nuklearnog oružja. Da li je to u skladu s Carterovom doktrinom? Je li to ono što Kongres kupuje svojim novcem?

Brownov Izveštaj, takođe, pokazuje neuporedivo tvrdi stav prema američkoj vojnoj intervenciji izvan Evrope od onog koji je bio uobičajen u nekoliko poslednjih godina. »Naše odbrambene snage mogle bi se naći suočene s do sada neviđenim brojem zahteva«, piše Brown. Nismo daleko od skorašnjih Kissingerovih razmišljanja u kojima on, nakon razmatranja da li bi američke trupe bile dobrodošle u Omanu, kaže: »Akutna kriza ne bi trebalo da nas odvraća od drugih prostora potencijalne opasnosti. Situacija u Turskoj zahteva našu pomnu pažnju. Na Tajlandu bi moglo doći do opasne situacije. Maroko i dalje napadaju neprijatelji naoružani sovjetskim oružjem. Centralna Amerika je u previranju. Još uvek se može pokazati potrebnim naše prisustvo u Južnoj Africi.«⁸

Treća skupina argumenata je najjasnija. Tu se kaže da su kritični »problemi percepcije«, da Sjedinjene Države moraju povećati svoje izdatke na vojsku jer će inače »izgubiti, i to ne u ratu, nego promenom viđenja ravnoteže nuklearne sile«. Čak i oni koji prihvataju ovakav argument — za razliku od mene — trebalo bi da se zapitaju da li Sjedinjene Države za nove dolare koje ulažu u odbranu kupuju stvarnu silu i ispravan način viđenja. Moraju li prodati daleku budućnost za plavo-zelene lasere? Da li je Brownova doktrina naučno intenzivnog rata najbolji način da se izbori ispravno viđenje? Treba dodati da je saldo »percepcijskih« dobitaka i gubitaka koji donosi Izveštaj bizaran. Tako saznajemo da je »aura velike američke vojne moći« zapravo »nasleđe drugog svetskog rata, Koreje i kubanske raketne krize, pa čak (donekle) i Jugoistočne Azije...«, da je »miniranje hajfonške luke dokazalo moć odvracanja koja imaju mine...«.

⁸ Intervju s Henryem Kissingerom, *Wall Street Journal*, 21. januar 1980.

U osnovi Brownove pozicije stoji shvatanje po kome su američka ekonomija i američko društvo organizovani oko znanja i nauke. U Izveštaju se porede »sovjetska ekonomija intenzivnog korišćenja radne snage« i »američka kapital-intenzivnija i tehnološki razvijenija ekonomija«. Otuda se strategija očito zasniva na snazi ili komparativnoj prednosti; na pripremama za vođenje jednog automatizovanog i inovativnog rata. Ovaj izbor ima i to preimućstvo da se poklapa s naklonošću Kongresa prema teškoj industriji i čistim ratovima.⁹ No, čak i u tim okvirima, ova strategija je opasna. Izveštaj obiluje aluzijama na »probleme bojeve gotovosti opreme, delom i zato što sve savšenija oprema dolazi u jedinice«. Uz put saznajemo i za proizvodne probleme pri gradnji nuklearnih ofanzivnih podmornica, o »problemima s kompjuterima i problemima preciznosti opreme« u okviru senzorskih sistema mornarice; saznajemo da vazduhoplovstvo ima teškoća u održavanju svoje »sve složenije opreme« s obzirom na »postojeće rezerve opreme« i »porast stope nesrećnih slučajeva«; da su »telefonski prekidači (kojima se služi Armija) u Evropi zastareli, da je njihovo održavanje skupo i da se često kvare« te da će biti zamenjeni nemačkim digitalnim prekidačima.

Ovo sve nije daleko od dobro nam poznatih problema civilne ekonomije: od podzemnih železnica čiji senzorski sistemi otkazuju, bolnica u kojima elektronska oprema prevladava nad medicinskom, od problema održavanja aviona DC-10 (budžet kojim za istraživanje i razvoj raspolaže civilna Federalna avionska administracija manji je od onog koji ima vazduhoplovna uprava mornarice). Vojnici obično drže da su, zbog izuzetno razrađenog kontrolnog sistema i odvojenosti njihovog delovanja od svakodnevne civilne zbrke, njihove aktivnosti oslobođene ove vrste problema. Izgleda da ni to više nije istina.

U samoj zamisli naučointenzivnog rata postoji i jedna dublja protivrečnost. Sjedinjene Države opredelile su se za jednu varijantu poznatog »*la guerre savante*«, stilizovanog načina borbe koji dominira evropskim ratovima još od XVI veka. Kao što je Fernand Braudel pokazao u svojoj knjizi *Les Temps du Monde*, takav način borbe je moguć jedino ako ga se obe strane istovremeno drže; veterani Flandersovih pohoda, koji su doveli svoje obučene borbene formacije u Oran 1590-tih i u Brazil 1630-tih godina, naišli su na protivnike koji igraju drugačiju

⁹ Deborah Shapley, »Arms Control as a Regulator of Military Technology«, u: *Daedalus*, zima 1980.

igru.¹⁰ Sjedinjene Države ne mogu očekivati da će Sovjetski Savez i dalje biti voljan da igra njihovu igru visoke nauke, pošto igra postaje sve ekscentričnija i sve brža. Oružani sistemi koje američka vojska bira su, po rečima Roberta Oppenheimera, »tehnički meki«, ali kao da to njihovo svojstvo sve jasnije određuje najintrospektivnija od svih naučnih kultura. Da li su sovjetskim teoretičarima verovatnoće i stručnjacima za kompjutere nasumični udari i MX projektili »meki«? Trka u naoružavanju koju podrazumeva novi vojni bum zahteva najstrožije usaglašavanje nacionalnih naučnih osećanja, pošto se Sjedinjene Države i Sovjetski Savez zajedno kreću ka MX-u, ka »neranjivim« projektilima za Sovjete, ka pritisku na SALT, novoj raketnoj odbrani, pritisku na ABM sporazum, laserskom oružju, još većem pritisku ka poništenju ABM sporazuma, ka ratovanju u svemiru.

Brownov Izveštaj nosi, kao moto, Lincolnove reči iz 1861: »Smatram da je sve neophodnije biti spreman — vodite o tome računa«. Samo po sebi dovoljno je strašno što vođi ove zemlje sada biraju da se podsete na poslednji rat vođen na ovom tlu. Budžet odbrane trebalo bi da nosi, kao beleg, ne Lincolnove reči u osvit građanskog rata, nego ono što je rekao na njegovom završetku: »Sigurno je da ja nisam kontrolisao zbivanja, događaji su kontrolisali mene«.¹¹

Poslednja, zastrašujuća protivrečnost ove doktrine vezana je za ekonomske izdatke. I oni su, naravno, određeni tehnološko-intenzivnim karakterom planiranog buma, a ipak su u raspravama o budžetu odbrane bili u neverovatnoj meri zaboravljeni. Baš kao što se pretpostavlja da će, nekako, ulaganja u lasere ohrabriti lojalne Patane, da je čarolija brojki sama po sebi korisna (4% iznosi realno povećanje vojnih izdataka), te se prenebregavaju i ekonomske posledice planiranog buma.

Budžet je dočekan s ushićenjem: »Odbrana oživljava tržište«, a mišljenje poslovnih krugova koje iznosi *Wall Street Journal* je »da smo u ratnoj privredi«. Izgleda da ništa, kao ni 1950. i 1966. godine, nije moglo u toj meri dati podstreka oživljavanju poverenja poslovnih krugova osim energičnih odbrambenih napora. Činilo se da je recesija 80-tih godina »iza nas«. Ovaj optimizam se, međutim, zasniva na dubokom nerazumevanju promena do kojih je došlo u američkoj privredi u poslednjoj deceniji

¹⁰ Fernand Braudel, *Le Temps du Monde (Civilisation matérielle, économie et capitalisme, t. III)*, Armand Collin, Paris, 1979, str. 44—47.

¹¹ Navedeno prema Hans Morgenthau, u D. Carlton i C. Scharf, ur., *Arms Control and Technological Innovation*, Croom Helm, London, 1977, str. 262.

pa samim tim i na pogrešnim procenama mogućih povoljnih posledica buma u odbrani.

Čak ni najružičastija očekivanja ne spore da će vojni izdaci podsticati inflaciju. Prethodni bumovi u naoružavanju su počinjali u godinama umerenog porasta cena (1950. je porast maloprodajnih cena bio 1%, a 1966. 2,9%); godišnja inflacija je u Sjedinjenim Državama početkom 80-tih godina dostigla 16%. Ova će se tendencija, verovatno, nastaviti zbog nedostatka mnogih inženjera, kvalifikovanih radnika i drugih sudeonika visoke tehnologije; predsednik General Dynamicsa (liferant novih problematičnih podmornica za mornaricu) nada se »nekoj vrsti prioritarnog sistema« koji bi favorizovao vojne liferante.¹²

Mnogo je manje verovatno da će bum doneti nova radna mesta američkim radnicima. Pre svega, prema Brownovim iskazima i potrebama vremena, karakter izdataka na odbranu je sve više kapital-intenzivan. Za milijardu dolara moglo se 60-tih godina kupiti mnoštvo General Motorsovih pušaka za Vijetnam; danas se za taj novac ne može od General Dynamicsa kupiti ni jedna »trident« podmornica. Drugo, zadiranjem u druge vladine programe vojni izdaci mogu ugroziti mnoga od postojećih nesigurnih radnih mesta.

Jedna od začuđujućih činjenica u vezi s krizom 70-tih godina u Sjedinjenim Državama jeste stepen u kojem je rasla zaposlenost. To je delom bilo uslovljeno dobrim položajem prerađivačke industrije — neuporedivo povoljnijim no u Francuskoj ili Zapadnoj Nemačkoj — kao i otvaranjem novih radnih mesta u socijalnim i javnim službama, a naročito u zdravstvu. Tako je od devet miliona novih radnih mesta od 1973. do 1978. godine polovina bila u ovim službama i državnoj i lokalnoj upravi (još četvrtina je bila u maloprodaji). Recesija posebno ugrožava ova zaposlenja (često na određeno vreme i sa skraćenim radnim vremenom); valja se podsetiti da je poslednji veliki porast zaposlenosti u ovim službama bio 20-tih godina i da ga je okončala velika ekonomska kriza.¹³ Da li će preplaćeni aeronautički inženjeri 1981. godine trošiti raspoložive prihode na službe kućne nege? Ili će, pak, Carterova administracija, smanjujući vladine civilne programe da bi ograničila inflaciju i uravnotežila budžet, početi seriju otpuštanja zaposlenih u socijalnim službama?

Planirani vojni bum će verovatno ipak ublažiti jedan od problema američke privrede — pad stope rasta

¹² *Wall Street Journal*, 1. februar 1980.

¹³ Edward Denison. »Service Industries — Trends and Prospects«, u: *Survey of Current Business*, januar 1945.

produktivnosti rada koji traje od 70-tih godina, sa stvarnim smanjenjem 1974. i 1979. godine. Izgleda da je zaokret u ekonomiji od proizvodnje za vojne potrebe ka proizvodnji društvenih usluga izazvao opadanje rasta produktivnosti rada. Mnoge industrije koje su vezane za potrebe odbrane imaju visok nivo i visoke stope rasta produktivnosti. One su kupci delova i poluproizvoda od drugih jednako produktivnih sektora. Uslužne delatnosti, za razliku od njih, kupuju hartije, građevine i druge usluge.¹⁴ No čak se i ovde mogu ograničiti podsticaji za nabavkom. Možda se vojni liferanti ponašaju, ekonomski rečeno, kao preduzetnički servisi ili tehnološki konsultanti.

Američki izdaci na vojsku počeli su rasti sredinom 70-tih godina. Vrednost ugovorenih roba i usluga — ono što Ministarstvo odbrane naziva »nabavkama« a obuhvata i izdatke na održavanje i vojnu razmenu s inostranstvom — povećalo se sa 45,8 milijardi dolara 1976. na 55,6 milijardi 1977. i celih 69 milijardi 1979. godine.¹⁵ To, međutim, nije naročito povoljno uticalo na povećanje produktivnosti rada. Uostalom, sovjetska privreda je dovoljno očit primer ekonomskih posledica militarizacije. Izveštaj veoma velikodušno procenjuje sovjetski ekonomski rast 80-tih godina. Tako je iskonski neprijatelj istovremeno dostojan prezira ali i žaljenja kao iscrpeni džin. Najnovije brojke pokazuju da je sovjetski ekonomski rast 1979. iznosio 2% naspram planiranih 4,3; industrijska produktivnost 2,4% naspram planiranih 4,7%, uz zabeleženi pad produktivnosti u poljoprivredi i saobraćaju.¹⁶

Kako u ovom svetlu posmatrati »preduzetničko poverenje« podstaknuto vojnim bumom? Verovatno, kao najzlokobniji od svih kobnih predznaka u novije vreme i ne samo zbog onoga što otkriva o izopačenosti kapitalističke ekonomije. U ovom času je preduzetnički optimizam dokaz postojanja strasne želje američke industrije za povratkom na stare ekonomske i tehnološke obrasce iz 40-tih, 50-tih i 60-tih godina. Ekonomske promene nakon 1970. dovele su do ogromnog, premda nenamernog a možda i neželjenog, zaokreta američke privrede ka obezbeđivanju socijalne sigurnosti. Unutar ove metamorfoze došlo je i do izvesne konverzije naučnih i tehničkih

¹⁴ Wassily Leontief i Marvin Hoffenberg, »The Economic Effects of Disarmament«, u: *Scientific American*, april 1961; »The Input-Output Structure of the U. S. Economy 1972«, u: *Survey of Current Business*, februar 1979.

¹⁵ »Sticanje«, je u ovom smislu drugačije i šire od »sticanja« oružja u budžetskom smislu. Za pribavljanje u inostranstvu je 1979. otišlo ukupno 5,4 milijarde dolara.

¹⁶ *Le Monde*, 27—28. januar 1980.

delatnosti u svetovnom pravcu, čak do nekih društvenih inovacija. Američka politička ekonomija sada, čini se, svom svojom snagom traži povratak na staro, traži rat.

Ako se posmatra povest američke privrede tokom XX veka izgleda da je u njenim okvirima vojna industrija funkcionisala kao »vodeći sektor« — to jest, po Schumpeteru, kao dominantna industrija — u periodu dugotrajne ekspanzije od 40-tih do 70-tih godina. Nije nužno verovati u specifična objašnjenja poput Kondratieffljevog objašnjenja ekonomskih ciklusa, da bi se shvatio da savremeni ekonomski rast odlikuju duga razdoblja ekspanzije, u većoj ili manjoj meri praćena određenim »lokusom« inovacije. U svetskoj ekonomiji takva razdoblja bila su 1848—1873. i 1895—1920, kao i posleratni bum koji je okončan početkom 70-tih godina.¹⁷

Američka poratna ekonomska ekspanzija nije imala jasno izdvojenu vodeću industriju; neki teoretičari ekonomskih ciklusa govore o skupini vodećih industrija među koje spadaju elektronika, proizvodnja bele tehnike i avio-saobraćaj. Izgleda da vojne industrije predstavljaju takvu jednu skupinu; one ne funkcionišu kao jedinstven ili složen industrijski sektor, kao što je bio slučaj sa železnicom, industrijom automobila i elektro-industrijom u prethodnim bumovima — već pre kao grupa industrija združenih zajedničkim ciljem i zajedničkim potrošačem. Njihova uloga u ratnoj i poratnoj američkoj ekspanziji svakako zadovoljava Schumpeterov kriterijum o dugim talasima ekonomskih ciklusa koji »uništavaju stare i stvaraju nove pozicije moći, civilizacije, vrednovanja, verovanja i politike« te nove načine organizovanja naučnog istraživanja i inovacije.¹⁸

Ako je ova spekulacija prihvatljiva, onda nam 70-te godine prikazuju uspon i pad vojne inovacije u Sjedinjenim Državama. Zastarevanje je ono što Mary Kaldor naziva »baroknom tehnologijom«¹⁹. Da li to proviruje kroz optimizam Brownovog naučointenzivnog budžeta? Da li će 200 miliona dolara namenjenih integrisanim kolima velike brzine dovesti do bledeg ponavljanja već viđenih trijumfa vojne elektronike i njenih probitačnih sporednih civilnih posledica? Da li je MX nakazni naslednik duge ekspanzije koju je predvodila vojska i da li nagoveštava propast ne auto-industrijske nego vojnoindustrijske ere, Edsel i Vega naredbu veliku poput pustinja Jute?

¹⁷ Vidi, Eric Hobsbawm, »The Development of the World Economy«, u: *Cambridge Journal of Economics*, septembar 1979.

¹⁸ Joseph Schumpeter, *Business Cycles*, t. II, McGraw-Hill, New York, 1939, str. 696.

¹⁹ Mary Kaldor u *Arms Control and Technological Innovation*, str. 331.

Sa ovog stanovišta su i odbrambeni bum i preduzetničko poverenje što ga podstiče duboko uznemirujući i to, pre svega, kao nagoveštaj instiktivnog povratka industrijskoj i naučnoj kulturi izlišne ekspanzije, sili koju je Veblen, pišući o britanskoj železničkoj industriji pod kraj prošlog veka, nazvao »inercijom korišćenja i navike«. ²⁰ Takav povratak u pređašnje stanje učinio bi još bolnijim i opasnijim dugi ciklični pad vojne industrije.

Posle prvog smanjenja troškova u Vijetnamu, Sjedinjene Države su od 1970. vezale petinu svih svojih inženjera, četvrtinu fizičara i petinu matematičara, kao i skoro polovinu aeronautičkih inženjera za rad u odbrani. ²¹ Rumsfeldov budžet pokazuje da se odnos nije bitno menjao ni tokom skromnijeg republikanskog budžeta odbrane. Odnos je možda još nepovoljniji danas. ²² Sjedinjene Države, i pored smanjenog obima vojnih istraživanja i razvoja, ipak 28% sve svoje aktivnosti u ovim sferama posvećuju vojnim svrhama; u Zapadnoj Nemačkoj procenat iznosi 7, u Francuskoj 19, a u Japanu 4. ²³ Ekonomija raspinjana ozbiljnim problemima ne može sebi dopustiti traćenje ovolikog znanja, obrazovanja i vlastite budućnosti na stare industrije i uništavanje.

Kao retko kad posle Nagasakija upravo smo sad neposredno suočeni s mogućnošću izbijanja nuklearnog rata; suočeni smo, takođe, i s mogućom remilitarizacijom svetske privrede koja će taj rat činiti sve verovatnijim, s protokom vremena i pretvaranjem ekspanzije istraživanja u sledstvene ekspanzije nabavki, usavršavanje strateških doktrina i vojne kulture. Malo je šta važnije, sada na početku 80-tih godina, od našeg delanja protiv ostvarenja obe ove mogućnosti.

(Emma Rothschild, »The American Arms Boom«, u: E. P. Thompson i Dan Smith, izd., *Protest and Survive*, Monthly Review Press, New York i London, 1982, str. 108—121)

Prevela Vera Vukelić

²⁰ Thorstein Veblen, *Imperial Germany and the Industrial Revolution*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1966.

²¹ O tome se govori u: Richard Dempsey i Douglas Schmude, »Occupational Impact of Defense Expenditures«, u: *Monthly Labor Review*, decembar 1971.

²² Donald Rumsfeld, *Annual Defense Department Report* (Godišnji izveštaj Ministarstva odbrane), fiskalna 1979. godina, str. 102. Nedavno ispitivanje američkih fizičara potvrđuje ovu tendenciju. E. L. Woolett, »Physics and Modern Warfare: The Awakening Silence«, u: *Am. J. Phys.*, 48, br. 2, februar 1980.

²³ Podaci za 1975. potiču iz: Bernard Delapalme i dr., *Science and Technology in the New Socio-Economic Context*, OECD, Paris, 1980.

David Holloway

RAT, MILITARIZAM I SOVJETSKA DRŽAVA*

U svetskoj vojnoj strukturi Sovjetski Savez i Sjedinjene Države zauzimaju zasebno, istaknuto mesto. Te dve zemlje podnose dva najveća tereta vojnih napora i na njih, zajedno uzev, otpada jedna polovina ogromnih sredstava koje čitav svet daje za naoružanje i oružane snage. Postoje, istina, značajne razlike između vojnih snaga Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država, ali su one beznačajne ako se uporede sa razlikama koje postoje između njih i oružanih snaga drugih zemalja.

Ako se uzmu u obzir oružane snage koje SSSR održava i naoružanje koje proizvodi, onda je jasno da je teret njegovih vojnih napora velik. Teško je, međutim, precizno ustanoviti koliko se sredstava na to troši. Sovjetska vlada svake godine objavljuje podatke o budžetu za odbranu, ali je ovo od male pomoći za procene koliki je stvarno vojni teret, zbog toga što nije jasno šta se tim budžetom pokriva. U svakom slučaju, posmatrači sa strane, izvan Sovjetskog Saveza, slažu se u tome da se sovjetske oružane snage ne bi mogle izdržavati samo sredstvima iz zvaničnog budžeta za odbranu, bez dodatne pomoći vrlo velikih tajnih subvencija. Zapadni pokušaji da se procene izdaci Sovjetskog Saveza za odbranu moraju se takođe uzimati u obzir sa rezervom, zbog suštin-

* Ovaj članak bio je prvobitno pripremljen za Radnu grupu za demilitarizaciju pri organizaciji *World Order Models Project* i pojavio se u široj verziji u časopisu *Alternatives: A Journal of World Policy* 6, br. 1, mart 1980.

skih teškoća da se naprave takve procene.¹ Ipak, očigledno je da je samo zahvaljujući ogromnim sredstvima Sovjetski Savez bio u mogućnosti da u poslednjih dvadeset godina ostvari strateški paritet sa Sjedinjenim Državama, da održava velike i dobro opremljene snage u Evropi i duž granice sa Kinom, da ostvari raspored sovjetske mornarice širom sveta i da se angažuje na stalnoj i neprekidnoj modernizaciji naoružanja i opreme.

Vojno angažovanje takvih razmera mora nužno imati dalekosežne posledice po sovjetsku ekonomiju. Potrebna je vrlo široka mreža vojnih ustanova za istraživanje i razvoj, kako bi se stvaralo i unapređivalo naoružanje, kao i jedan krupan sektor industrije potreban da bi se to naoružanje proizvodilo u odgovarajućim količinama. Sovjetski Savez je nagomilao takvu vojnu silu koja se može porediti sa vojnom silom Sjedinjenih Država, mada njegov bruto nacionalni proizvod predstavlja samo polovinu bruto proizvoda SAD. Shodno tome bila je neophodna viša stopa izdvajanja sredstava, uz posledice koje će biti razmotrene u ovom članku.

Izdržavanje stalnih oružanih snaga od nekih četiri miliona ljudi (uglavnom muškaraca) ima ne samo ekonomske, nego i socijalne i političke posledice.² Postoji

¹ Raspoloživi podaci o proizvodnji naoružanja i o nivou oružanih snaga daju samo najgrublje indicije o sovjetskoj vojnoj proizvodnji. Oni ne pokazuju neke velike promene od 1950. godine naovamo, ali su takođe u suviše grubom obliku da bi se na osnovu njih mogle registrovati bilo kakve druge promene osim onih najkрупnijih. Izgleda da je kraj 1950-ih i početak 1960-ih godina bio period najmanjih vojnih napora. Zapadne procene udela sovjetskih odbrambenih izdataka u bruto nacionalnom proizvodu odgovaraju, reklo bi se, ovom obrascu, pri čemu su godine vladavine Hruščova bile period kada je taj udeo bio najniži. Većina procena, koje se prave na osnovu bilo kakvih mogućnosti, kreću se u rasponu od 8 do 14 odsto, pri čemu su procene u pogledu tog procenta najniže za period kraja 1950-ih i početka 1960-ih godina. Vidi, na primer, sledeće: A. S. Becker, *Soviet National Income 1958—64*, Berkley i Los Angeles, 1969, glava 7; F. D. Holzman, *Financial Checks on Soviet Defense Expenditures*, Lexington, Mas., Toronto i London, 1975; H. Block, u Zajedničkom ekonomskom komitetu Kongresa SAD, *Soviet Economic Prospects for the Seventies*, Washington, D. C., 1973, str. 175—204; W. T. Lee, *The Estimation of Soviet Defense Expenditures 1955—75*, New York, 1977.

² *The Military Balance* (IISS, London) daje svake godine podatke o broju ljudstva u sovjetskim oružanim snagama. Ta brojka za 1979. godinu iznosi 3 do 6 miliona (*The Military Balance 1979—1980*, str. 9). Ovo ne uključuje približno oko 400 hiljada pripadnika KGB i MVD jedinica. Na vrhu liste u okviru tog podatka nalazi se 400 hiljada ljudi angažovanih na konstrukcionim radovima, građevinarstvu, na železnici, na poljoprivrednim i zdravstvenim poslovima. Vidi, M. Feshback i S. Rapawy, u Zajedničkom ekonomskom komitetu Kongresa SAD, *Soviet Economy in a New Perspective*, Washington, D. C., 1976, str. 144—152.

određeni institucionalni mehanizam za regrutovanje u oružane snage značajnog dela svake nove generacije mladih ljudi. Ulažu se veliki naponi da se osigura da budu na raspolaganju dovoljne rezerve za mobilizaciju ukoliko to postane neophodno. Dobrovoljna vojna društva pružaju moralnu podršku oružanim snagama i vojnoj obuci stanovništva u celini. Učenici srednjih škola podvrgavaju se predvojničkoj obuci kada napune petnaest godina. Poslednjih godina sve više se razvija kampanja vojno-patriotskog obrazovanja, pomoću kojeg se nastoji da se stanovništvu usade osobine patriotizma i poštovanja vojničkih vrlina. Partijski rukovodioci očigledno veruju da obaveza vojna služba može doprineti jačanju društvene discipline i dovesti do zblizavanja različitih nacionalnosti. Reklo bi se takođe da oni veruju da će sprega Partije sa oružanim snagama ojačati sovjetski patriotizam i privrženost ljudi postojećem političkom poretku.³ Na najvišem političkom nivou taj uski odnos između Partije i armije ispoljava se u tome što su generalnom sekretaru Brežnjevu dodeljene različite visoke vojne počasti, uključujući i dodelu čina maršala Sovjetskog Saveza.

Sve ovo veoma je daleko od onakve vizije socijalističkog društva kakvu su imali osnivači marksizma i nosioci boljševičke revolucije. Marksistička misao tradicionalno je uvek imala obeležje izvesne snažne antipatije prema militarizmu, smatrajući da su rat i oružane snage proizvod svetskog kapitalističkog sistema. Do 1917. godine socijalisti su bili saglasni u tome da su stalne oružane vojne snage predstavljale instrument agresije iz inostranstva i represije na domaćem planu; odgovarajući oblik vojne organizacije u jednoj socijalističkoj državi bila bi građanska armija koja se ne bi izrodila u neku vojnu kastu ili stvarala neko vojničko carstvo koje bi bilo odvojeno od drugih područja društvenog života. Mada je morao predvoditi mladu sovjetsku republiku protiv armije belih i protiv stranih intervencionista, Lenjin nije nikad podlegao iskušenju obožavanja vojnih stvari niti je pokušavao da svoj sopstveni autoritet povećava na taj način što bi u sopstvene ruke uzimao vojno komandovanje.

Zbog čega je onda zemlja u kojoj je došlo do prve socijalističke revolucije tako visoko militarizovana? Zašto

³ Ministar odbrane Ustinov je izjavio da je »služenje vojnog roka u sovjetskim oružanim snagama izvanredna škola rada i vojničkog obrazovanja, moralne čistote i hrabrosti, patriotizma i drugarstva«. (*Pravda*, 8. novembra 1979, str. 2). Vidi, T. Rakowska-Harmstone, »The Soviet Army as the Instrument of National Integration«, u: John Erickson i E. J. Feuchtwanger, izd., *Soviet Military Power and Performance*, London, 1979, str. 129—154.

se sovjetska vojna organizacija u tolikoj meri razlikuje od prvobitne socijalističke koncepcije, sa činovima i hijerarhijom koji su izraženi na vrlo uočljiv način? Zašto je sektoru odbrane pripalo posebno, specijalno mesto u ekonomiji? Zašto se stavlja tako veliki naglasak na vrednosti vojničkog patriotizma? Cilj ovog eseja je da ustanovi koje prepreke stoje na putu razoružanja i demilitarizacije u sovjetskom društvu i da razmotri da li u njemu postoji mogućnost za inicijative u tom pravcu.

Metodološka pitanja

Sovjetski autori tvrde da sovjetskom društvu nije svojstveno ništa što bi podsticalo proizvodnju naoružanja ili razvijanje oružanih snaga i da su vojni napori nametnuti Sovjetskom Savezu zbog neprijateljskog kapitalističkog sveta. Ovakvo tvrđenje obično se detaljnije ne razjašnjava i više se zasniva na nekim opštim deklarativnim izjavama o prirodi socijalizma nego na nekoj specifičnoj analizi sovjetskog sistema. Nasuprot tome, ukazuje se na fundamentalno agresivnu prirodu imperijalizma i na podsticanje koje kapitalistički sistem nudi u pogledu proizvodnje naoružanja. Prema ovom gledištu, sovjetska vojna politika predstavlja samo reakciju na pritiske i podsticaje koji dolaze izvana. (Zanimljivo je da isti autori često tvrde da je sovjetsko društvo, iz mnogih razloga, posebno pogodno za izgrađivanje vojne sile; među razlozima koji se daju iznosi se i to da su partijske organizacije disciplinovane, hijerarhijski ustrojene i postavljene poput vojničke organizacije, kao i da planska ekonomija omogućava Partiji da angažuje potrebne resurse za vojne svrhe.⁴)

Dosta različito gledište imaju oni analitičari problema mira koji tvrde da se trka u naoružanju između Istoka i Zapada sada čvrsto zasniva na unutrašnjoj strukturi dveju vojnih supersila. Vojno nadmetanje između Istoka i Zapada, kako se tvrdi, vuče poreklo iz međunarodnih sukoba, ali je sada institucionalizovano u obliku moćnog vojnoindustrijsko-naučnog kompleksa. Upravo zbog toga rešavanje glavnih političkih sporova u Evropi početkom 1970-ih godina nije bilo praćeno bilo kakvim značajnijim koracima u pravcu demilitarizacije. Ova teza ne govori o specifičnim karakteristikama socijalizma ili sovjetske istorije, nego o onim karakteristikama koje su zajedničke i za Sovjetski Savez i za Sjedinjene Države.⁵

⁴ Vidi, na primer, *Marksizam-Leninizam o vojne i armii*, Moskva, 1968, glava 5.

⁵ Vidi naročito, Dieter Senghaas, *Rüstung und Militarismus*, Frankfurt/M, 1972.

Sovjetski Savez je podvrgnut ovakvoj vrsti kritičke analize uglavnom od onog vremena kada je izrastao u potpuno dovršenu i zrelu vojnu supersilu. Ostvarenje strategijskog pariteta sa Sjedinjenim Državama dovelo je do toga da se može reći da Sovjetski Savez deli punu odgovornost za nastavljane trke u naoružanju. Sovjetska politika naoružavanja u 1970-im godinama predstavljala je istinsko razočarenje za one koji su se nadali da će sporazumi SALT dovesti do usporavanja trke u naoružanju. Oni, a i drugi, došli su u situaciju da sve upornije postavljaju pitanje: Šta je to što predstavlja motornu snagu sovjetske politike naoružanja? Koji su unutrašnji koreni te politike?

Problem militarizacije, međutim, širi je od samog problema razoružanja. Andreski je isticao da se izraz militarizam upotrebljava u različitim značenjima: prvo, agresivna spoljna politika zasnovana na spremnosti da se pribegne ratu; drugo, nadmoć vojnog sektora u državi, pri čemu u ekstremnom slučaju dolazi do vojne vladavine; treće, podređenost celokupnog društva potrebama armije, što može dovesti do preoblikovanja života društva prema obrascu vojne organizacije; četvrto, ideologija koja propagira militarističke ideale.⁶ U ovom eseju ja ću upotrebljavati izraz militarizam u trećem značenju, ukazujući i na ostala kada to bude nužno.

U jednom eseju o militarizaciji sovjetskog obrazovanja, William Odom tvrdi da sovjetski militarizam objašnjavaju dva važna i ozbiljna činioca.⁷ Prvi od tih činilaca je sličnost koja postoji između socijalizma i ratnog sistema. Pod tim Odom podrazumeva da i socijalizam i ratno stanje »žrtvuju pojedince i njihove interese za račun političkih ciljeva države«. (Ovo je slično tvrđenju sovjetskih autora, koji naglašavaju sposobnost sovjetskog sistema da izgrađuje moćne oružane snage.) Drugi činilac je to što je sovjetska država nasledila vojno-političku tradiciju carizma. Sam proces konsolidacije sovjetske moći protiv spoljnih i unutrašnjih neprijatelja značio je da je boljševička država »morala da prihvati kao svoje nasledno breme najveći deo onih tenzija koje su učinile da militarizacija stare države predstavlja imperativ za rukovodstvo carstva«. ⁸ Ova teza ne sastoji se u tome da je socijalizam neizbežno militaristički, nego da je carska militaristička tradicija, zajedno sa sovjetskim iskustvom, dovela do stvaranja određenog oblika socijalističkog mili-

⁶ J. Gould i W. L. Kolb, izd., *A Dictionary of the Social Sciences*, London, 1964, str. 429—430.

⁷ William E. Odom, »The Militarization of Soviet Society«, *Problems of Communism*, br. 5, 1976, str. 34—51.

⁸ Isto, str. 51.

tarizma. Drugim rečima, Odom smatra da je militarizacija sovjetskog društva prvenstveno proizvod ruske istorije i sovjetskog sistema.

Postoje, naravno, i mnogi drugi koji smatraju da je militarizacija sovjetskog društva posledica kako spoljnih tako i unutrašnjih činilaca i objašnjavaju je više u smislu dejstva hladnog rata nego ruske istorije. Mnogi socijalisti i liberali na Zapadu, na primer, smatrali su — naročito u prvim godinama destaljinizacije — da bi popuštanje zategnutosti hladnog rata omogućilo ne samo zaokret u pogledu izdvajanja sredstava za vojne namene, nego i političku promenu u pravcu slobode i demokratije. Drugim rečima, mnoge devijacije sovjetskog socijalizma mogle bi da se objasne pomoću međunarodnog pritiska, pod kojim je morala da se organizuje i ostvaruje socijalistička izgradnja u Sovjetskom Savezu.

Sredinom 1970-ih godina E. P. Thompson napisao je o politici nuklearnog razoružanja i pozitivne neutralnosti koju je zastupala Nova levica u Britaniji krajem 1950-ih i 1960-ih godina sledeće: »Ključna tačka teze koju smo mi zastupali sastojala se u tome da bi sa svakim efikasnim korakom u pravcu detanta usledilo izvesno popuštanje vojnih i birokratskih pritisaka unutar Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Tako bi popuštanje zategnutosti hladnog rata bilo i određeni preduslov za dalju destaljinizaciju kao i preduslov za ostvarivanje socijalističkog i demokratskog napretka, na Istoku ili na Zapadu.«

Thompson zatim postavlja pitanje da li je sovjetska politika sa početka 1970-ih godina — detant sa Zapadom, praćen oštrijom represijom prema domaćim disidentima — obezvređila ovu tezu. On je zaključio da nije, iz dva razloga: prvo, detant sa početka 1970-ih godina imao je za rezultat samo sporazum velikih sila o regulisanju njihovih interesa odozgo; dalje, represija prema disidentima bila je samo znak da čak i tako mali obim detanta dovodi do zaoštavanja unutrašnjih protivrečnosti u Sovjetskom Savezu usled pretnji da će birokratiju lišiti njenih funkcija a zvaničnu ideologiju njene kredibilitnosti. Dugoročno posmatrano, tvrdio je on, međunarodna zategnutost pomaže da se opravda represija, dok detant doprinosi da se oslabi ovo opravdavanje i povećava mogućnosti pokreta za demokratiju.⁹

Upravo takvu vrstu teza stavljaju pod sumnju oni analitičari problema mira koji tvrde da trka u naoružanju ima tako duboke korene u unutrašnjoj strukturi da smanjenje međunarodne zategnutosti ne bi na nju imalo

⁹ E. P. Thompson, »Detente and Dissent«, u: Ken Coates, izd., *Detente and Socialist Democracy*, Nottingham, 1975, str. 123—125.

nikakvog efekta. Neki smatraju da će trka u naoružanju i detant koegzistirati još dugo vremena; drugi smatraju da će detant pasti kao žrtva zategnutosti koje pothranjuju vojnoindustrijski kompleksi. U bilo kojem od ova dva slučaja teza analitičara problema mira jeste da rešavanje međunarodnih političkih sporova može biti jedan od neophodnih uslova za razoružanje i demilitarizaciju, ali da to nije ni na koji način i dovoljan uslov.

Ovo nije ni sveobuhvatan, a još manje iscrpan, pregled prilaza koji su ispitivani kada je reč o preprekama koje stoje na putu razoružanja i demilitarizacije u Sovjetskom Savezu. Ali on ipak pruža neke korisne pokazatelje odnosa koje treba analizirati. Prvi pokazatelj jeste uzajamno dejstvo unutrašnjih i spoljnih činilaca. Osobeni oblik koji je poprimila socijalistička izgradnja u Sovjetskom Savezu ne može se razumeti bez ukazivanja na međunarodni kontekst u kome su se boljševici poduhvatali preobražaja ruskog društva. Shodno tome, militarizacija sovjetskog društva mora se ispitivati kako u svetlosti međunarodnih tako i unutrašnjih odnosa. Osim toga, mora se nastojati da se raspravi šta je to što je specifično za militarizaciju u Sovjetskom Savezu i šta on ima zajedničko sa militarizmom na drugim stranama.

Drugo, videlo se da su bile prihvaćene neke različite istorijske perspektive — neke koje imaju korene u ruskom carstvu, a neke u hladnom ratu — čime se pokreću zanimljiva pitanja o načinu na koji se obrasci političkih odnosa reprodukuju u nekom društvu. Mada je važno da se pruži jedna istorijska perspektiva, postoji opasnost da bi ruska tradicija mogla da se prikaže kao monolitna i da se militarizam posmatra kao neko genetsko nasleđe, koje se prenosi sa jedne generacije (ili čak jedne društvene formacije) na drugu. Ovo bi značilo ne samo obeshrabrenje u smislu da nikakva promena nije moguća, nego bi bilo i pogrešno. Ruska politička tradicija je raznovrsna i obuhvata ne samo militarizam nego i antimilitarizam Tolstoja i Kropotkina. Sovjetska tradicija sadrži takođe različite niti, a raznolikost je vrlo velika ako se uzmu u obzir i gledišta savremenih disidentata. Prema tome, bilo bi pogrešno ako bi ova analiza započela prikazivanjem tog militarizma bilo kao neizbežnog bilo kao sveobuhvatnog.

Rat i sovjetska država

Analiziranje militarizacije sovjetskog društva obuhvata mnogo više nego puko nastojanje da se samo identifikuju vojnoindustrijski ili vojnobirokratski kompleksi,

čijim bi se eliminisanjem odstranile unutrašnja dinamika sovjetske vojne politike, a preostali deo društvenog sistema ostavio netaknutim. Istorija sovjetske države usko je povezana sa ratovima i pripremama za ratove. Ovo važi kako u klasičnom smislu da su oružane snage uspostavile teritorijalne granice države i osigurale unutrašnju vladavinu, tako i u smislu da su ratovi i pripreme za njih duboko uticali na unutrašnju strukturu države.

Jedna od upadljivih karakteristika istorije carske Rusije i Sovjetskog Saveza jeste da je rivalitet sa drugim, ekonomski razvijenijim zemljama predstavljao glavni podsticaj za ekonomske i društvene promene. Ovo važi i za reforme Petra Velikog i za reforme koje su usledile posle krimskog i rusko-japanskog rata; to je takođe predstavljalo glavni čimilac sovjetske industrijalizacije. Jedna od konsekvenci ovog obrasca bila je uloga države kao dominantnog posrednika promene; preko države su se menjali društveni i ekonomski odnosi sa ciljem mobilizacije resursa za povećanje moći države.

Kada su boljševici osvojili vlast suočili su se sa problemom konsolidacije svoje vladavine pred domaćim i inostranim neprijateljima. Prvo iskustvo mlade sovjetske države — građanski rat, strana intervencija i domaći nemiri — imalo je vrlo snažan uticaj na ideje boljševika o vojnoj organizaciji. Prva vizija o vojnim snagama koje bi bile organizovane poput milicije nije se mogla ostvariti zato što su se boljševici suočili sa snažnom opozicijom unutar sovjetskog društva i od strane spoljnih sila. Vojnom reformom iz 1924—1925. godine stvoren je neki mešoviti sistem, sa glavnim naglaskom na stalne oružane snage; zadržan je element teritorijalne milicije, ali pre iz ekonomskih nego nekih principijelnih razloga. Zamisao Trockog o kombinovanju radne obuke sa vojnom obukom nije bila ostvarena. Od većeg neposrednog praktičnog značaja bilo je gledište koje je zastupao Frunze, naslednik Trockog na mestu komesara za rat, po kome se, u uslovima ekonomskih ograničenja za odbranu, svaka civilna aktivnost mora preispitati sa stanovišta doprinosa koji bi mogla pružiti u pogledu vojne gotovosti. Krajem 1920-ih godina Crvena armija je imala karakteristike po kojima se razlikovala od armija buržoaskih zemalja — na primer, njen socijalni sastav i komesarski sistem — ali je bila daleko od toga da ovaploćuje prvobitne socijalističke ideje o vojnoj organizaciji.¹⁰

Sa neuspehom revolucije u Evropi, Sovjetski Savez je u velikoj meri ostao izolovan u krugu neprijateljskog

¹⁰ O ovim početnim raspravama vidi, John Erickson, *The Soviet High Command 1918—1941*, London, 1962, str. 113—213; I. V. Berkin, *Voenaia reforma v SSSR, 1924—1925*, Moskva, 1958.

sveta. Ovo je doprinelo da se pokrenu velike rasprave o pravcu socijalističke izgradnje, tako da je sredinom 1920-ih godina u Boljševičkoj partiji počela da hvata korena ideja o izgradnji »socijalizma u jednoj zemlji«. Ova ideja, kao što je primetio E. H. Carr, označila je spajanje marksističkih revolucionarnih ciljeva sa ruskom nacionalnom sudbinom.¹¹ Politika industrijalizacije koja je počela da se ostvaruje na samom kraju te decenije bila je praktičan izdanak ovog spoja. Godine 1931. Staljin, koji je sada već bio glavni vođa, opravdavao je intenzitet ove politike time što je ukazivao na potrebu da se prevlada zaostalost Rusije i da se na taj način spreči da je nadvladaju druge sile: »Da li želite da naša socijalistička otadžbina bude poražena i da izgubi svoju nezavisnost? Ako to ne želite, onda morate okončati njenu zaostalost u najkraćem mogućem vremenu i razviti istinski boljševički tempo u izgradnji njenog socijalističkog ekonomskog sistema. Nema drugog puta. Zbog toga je i Lenjin tokom Oktobarske revolucije govorio: 'Ili umreti ili nadmašiti i prestići razvijene kapitalističke zemlje'.

Mi se nalazimo pedeset ili stotinu godina iza razvijenih zemalja. Ovu razliku moramo nadoknaditi za deset godina. Ili ćemo to učiniti ili će nas oni smožditi.«¹²

Mada ovo pravdanje nije bilo isključivo militarističko, ono je pružilo dosta jasno objašnjenje u pogledu potrebe za razvojem odbrambene industrije.

Industrijalizacija je bila moguća zahvaljujući izvlačenju ogromnih sredstava od stanovništva i investiranjem tih sredstava u tešku industriju. Ogromna i moćna partijsko-državna birokratija obezbedila je mehanizam za redovno pritanje sredstava, nametnula je prioritete koje su utvrdili rukovodioci Partije i upravljala je novom industrijskom ekonomijom. Sektor odbrane dobio je visoki prioritet u raspodeli investicionih fondova, deficitarnih reprodukcioni materijala, sposobnih rukovodilaca i stručne radne snage. Tokom 1930-ih godina bila je stvorena snažna odbrambena industrija, koja je proizvodila velike količine oružja, od kojih su neka bila visokog kvaliteta. Sovjetski Savez je odbacio ideju, koja je u to vreme bila popularna na Zapadu, o izgradnji jedne male, visoko mehanizovane armije: umesto toga, težio je da objedini masovnost i tehnologiju, kako bi stvorio jednu brojčano veliku armiju opremljenu najboljim mogućim naoružanjem. Kada je reč o oružanim snagama, postepeno su bili napušteni elementi teritorijalne milicije. Pa ipak, uprkos

¹¹ E. H. Carr, *Socialism in One Country 1924—1926*, t. 2, Harmondsworth, 1970, str. 59.

¹² J. V. Stalin, *Problemi lenjinizma*, Moskva, 1947, str. 356.

svemu što je bilo urađeno, zimski rat iz 1939—1940. godine sa Finskom ispoljio je ozbiljne slabosti Crvene armije. Neke od tih slabosti bile su rezultat velikih čistki koje je Staljin vršio u sovjetskom društvu krajem 1930-ih godina.

Nemačka invazija 22. juna 1941. godine predstavljala je za Staljina iznenađenje i zatekla je Crvenu armiju u stanju nespремности. Početni meseci rata bili su katastrofalni, jer su nemačke snage napredovale sve do predgrađa Moskve. Jedino zahvaljujući ogromnim naporima u naredne četiri godine Sovjetski Savez je bio u stanju da zaustavi nemačko napredovanje, da preokrene ratnu sreću u svoju korist i da protera nemačke armije sve do Berlina. Stepen industrijske mobilizacije bio je u Sovjetskom Savezu mnogo veći nego u drugim zaraćenim zemljama, a sovjetski gubici u ljudstvu i materijalnim dobrima bili su ogromni. Sovjetski naziv za rat sa Nemačkom — Veliki patriotski rat — predstavlja simbol Staljinovih poziva na patriotizam sovjetskih ljudi. Za razliku od žestokih društvenih i političkih napetosti iz 1920-ih i 1930-ih godina, država i narod bili su široko ujedinjeni u zajedničkim naporima da se porazi nacistički neprijatelj.¹³

Pobeda je donela Sovjetskom Savezu teritorijalne dobitke i uticaj kakav se u prvim mesecima rata nije mogao ni zamisliti. Ali pobeda je takođe donela i političke sukobe sa saveznicima iz vremena rata i oni su uskoro pokazali u intenzivnom vojnom suparništvu, koje se koncentrisalo na razvoj nuklearnog oružja i sredstava za njegovo lansiranje. Već 1947. godine Sovjetski Savez imao je u toku ostvarivanja četiri krupna vojnoistraživačka i razvojna programa: nuklearno oružje, rakete, radar i tehnologija mlaznih motora. Posle Staljinove smrti implikacije ove »vojnotehničke revolucije« bile su još zapaženije. Gomilanje sve većih zaliha nuklearnog oružja pokrenulo je fundamentalna pitanja o odnosu između rata i politike i o odgovarajućoj strukturi oružanih snaga u nuklearnom dobu — pitanja koja od tada neprekidno dominiraju u sovjetskoj vojnoj politici.

U to vreme Hruščov stavlja veći naglasak na miroljubivu koegzistenciju između Istoka i Zapada i pokreće krupne promene u vojnoj doktrini i vojnim institucijama. Krajem 1950-ih godina i početkom 1960-ih godina on je pokušao da definiše jednu novu vojnu politiku koja se zasnivala na projektilima sa nuklearnim glavama i koja bi

¹³ Ovim se ne želi poreći da je u sovjetskoj državi postojala tokom rata opozicija; ali sećanje na rat je vrlo snažno. Vidi, na primer, glavu 12. u delu Hedricka Smitha, *The Russians*, London, 1976.

i vojno i diplomatski bila efikasna, dok bi s druge strane dovela do oslobađanja resursa za civilne namene. On je čak pokrenuo ideju o vraćanju elemenata teritorijalne milicije u oružane snage. Ali unutrašnja opozicija, koja je postajala sve jača zahvaljujući nekim uzastopnim međunarodnim krizama (incident sa avionom U-2 1960. godine, berlinska kriza 1961. godine i kubanska kriza sa raketama 1962. godine) i izgrađivanju strategijskih snaga pod okriljem Kennedyjeve administracije, konačno je dovela do poraza Hruščova.¹⁴

Ako možemo govoriti o nekom »sovjetskom vojnom izgrađivanju«, onda njegovi koreni leže u porazu Hruščovljeve politike. Njegovi naslednici posvetili su značajnu pažnju sveukupnom jačanju sovjetske vojne sile. Ogromno povećanje strategijskih snaga dovelo je do pariteta sa Sjedinjenim Državama. Povećane su kopnene snage, naročito duž granica sa Kinom, a uz to su dobile i moderniju opremu. Vazduhoplovne snage bile su takođe modernizovane. Pomorsko prisustvo Sovjetskog Saveza proširilo se širom sveta. Transferi oružja u zemlje trećeg sveta su u ovom periodu značajno porasli. Sigurno je da je sovjetska politika bila predmet mnogih preneljenih i alarmantnih tumačenja na Zapadu, ali postoji dovoljno dokaza da je došlo do postojanog i značajnog povećanja sovjetske vojne sile od početka 1960-ih godina.¹⁵

U prvih deset godina po završetku drugog svetskog rata nastala je jasna bipolarna struktura u svetskoj politici, sa Sjedinjenim Državama i Sovjetskim Savezom kao vodećim silama. Od tog vremena pojavile su se nove snage koje su delovale na preobražaj međunarodnog sistema. Stvaranje trećeg sveta kao političke snage bilo je potpomognuto postojanjem sovjetskog bloka, koji je mogao da predstavlja protivtežu moći Zapada. Tendencije ka cepanju, kako na Istoku tako i na Zapadu, dovele su do daljeg komplikovanja međunarodne politike. Krajem 1960-ih godina Japan i Evropska ekonomska zajednica postali su glavni centri ekonomske moći, dok je rivalstvo između Sovjetskog Saveza i Kine poprimilo vojni oblik. Sa sovjetske tačke gledišta, međunarodne okolnosti postale su složenije, uz stalno prisustvo opasnosti da se razni centri moći udruže u opoziciju protiv njega.

¹⁴ O ovom periodu Hruščovljeve vladavine vidi naročito, Michel Tatu, *Power in the Kremlin*, London, 1969.

¹⁵ Mogu se takođe pronaći elementi »sovjetskog vojnog izgrađivanja« u rezoluciji Centralnog komiteta »O odbrani zemlje« iz 1929. godine. Ali sadašnja faza ima svoje korene u »revoluciji u vojnim poslovima«, koja je bila predmet mnogobrojnih rasprava početkom 1960-ih godina.

Odisti, elementi jednog takvog udruživanja bili su očigledni u 1970-im godinama, a ono je u velikoj meri bilo motivisano željom da se neutrališe rastuća sovjetska vojna moć; sa svoje strane, ova sila protivteže pružila je sovjetskim liderima nove razloge za dalje jačanje vojnih snaga.

Sovjetski Savez ima velike oružane snage, razvijenu odbrambenu industriju i široku mrežu vojnoistraživačkog i razvojnog rada. Ni na jednom drugom području Sovjetski Savez se nije tako blisko približio cilju da »dostigne i nadmaši razvijene kapitalističke zemlje«. Kao posledica toga, reklo bi se da u sovjetskoj spoljnoj politici deluje zakon o komparativnim prednostima, u čemu se jedna od glavnih uloga daje vojnom instrumentu. Svoje osnovne odnose sa silama NATO-a Sovjetski Savez održava sa pozicija vojne snage, ali ekonomske slabosti. U Istočnoj Evropi Sovjetski Savez je doživeo teške političke poraze, ali je koristio vojnu silu i pretnju vojnom silom da bi zadržao svoju vodeću poziciju. Sovjetski odnosi sa Kinom sada su, izgrađivanjem oružanih snaga duž kineske granice, postali važna vojna dimenzija. U trećem svetu Sovjetski Savez je koristio transfere oružja i vojnih savetnika kao glavne instrumente diplomatije. Uprkos činjenici da sovjetska koncepcija o »korelaciji snaga«, u smislu u kojem se analizira međunarodna politika, ne stavlja prvenstveni naglasak na vojnu snagu, ipak je vojna sila postala osnovni instrument sovjetske spoljne politike.

Nije nikakvo iznenađenje što sadašnja generacija sovjetskih rukovodilaca smatra da je vojna sila glavna garancija sovjetske bezbednosti i sovjetskih pozicija u svetu. Ljudi koji se danas nalaze u najvišim vrhovima rukovodstva došli su do pozicija izvesne moći krajem 1930-ih godina, a Brežnjev i Ustinov su samo najistaknutiji članovi ove generacije koji su imali neposrednog udela u upravljanju razvojem i proizvodnjom naoružanja. Pobjeda u ratu sa Nemačkom, ostvarenje strategijskog pariteta sa Sjedinjenim Državama i dugi period u miru od 1945. godine — sve to ova generacija smatra za svoja najveća dostignuća. Kada se razmatra tok sovjetske istorije od 1917. do 1945. godine, onda nije nikakvo čudo što je to tako.

Iz ovog kratkog pregleda moralo bi biti jasno od kakve su važnosti rat i pripreme za rat bili u formiranju sovjetske države. Ovim se ne želi reći da su tok sovjetskog razvoja određivale snage izvan Sovjetskog Saveza ili da bi svaki događaj u sovjetskoj istoriji trebalo objašnjavati u svetlosti spoljnih uslova. Uspon Staljina i njegovog sistema vladavine ne može se objasniti ako se ne

ukaže na društvene, ekonomske i političke uslove u Sovjetskom Savezu. Osim toga, ni sve u Staljinovom periodu ne može da se smatra samo odgovorom na spoljne pretnje. Velika čistka iz 1936—1938. godine bila je na ovaj način opravdavana, ali to opravdavanje bilo je očigledno pogrešno, a čistka je uveliko oslabila Crvenu armiju. Ali osnovna svrha Staljinovog pokreta industrijalizacije bila je razvoj teške industrije kao osnove ekonomskog razvoja i vojne sile, pa je u ovom smislu on i opravdan.

Ova politika podrazumevala je široku mobilizaciju resursa i energije sovjetskog društva i delovanje države na izvlačenje iz društva onih sredstava koje je država onda kanalisala za ciljeve koje je postavilo i utvrdilo rukovodstvo Partije. U ovim procesima dominantnu ulogu imao je partijsko-državni aparat, koji je iznuđivao promene u društvenim i ekonomskim odnosima, izvlačio sredstva od stanovništva, koje to često nije želelo, i upravljao novim ekonomskim sistemom. Da bi se osigurala lojalnost partijsko-državnog aparata, bile su uvedene posebne društvene i ekonomske privilegije i razlike. (Upravo u to vreme u Crvenoj armiji počelo je ponovno uvođenje činova iz predrevolucionarnog doba.) Stopa izvlačenja sredstava bila je vrlo visoka, pri čemu je masa stanovništva ostajala na minimalnom životnom standardu, a ponekad čak i ispod toga (kao, na primer, kada je vladala glad). Prinuda je bila sastavni deo ove politike.

Reklo bi se da je pobjeda u ratu pokazala da je, bez obzira na »greške« Staljinove politike u godinama neposredno pred rat, opšti naglasak na industrijalizaciju bio ispravan. Visoka stopa izvlačenja sredstava nastavila se i posle rata na isti način, uporedo s tim kako se obnovljala industrija i kako je tekao vojni rivalitet sa Zapadom. Ali posle Staljinove smrti došlo je do važnih promena koje su imale odraza i na pitanja razoružanja i demilitarizacije. Prva promena sastojala se u tome što je znatno usporena stopa ekonomskog rasta, a to je izazvalo intenzivne rasprave o ekonomskoj reformi. Unutar i izvan Sovjetskog Saveza vladalo je široko rasprostranjeno uverenje da je sistem ekonomskog planiranja i upravljanja bio prilagođen pokretu industrijalizacije, a da je sada postao izvesna kočnica za industrijski razvoj, a naročito za tehnološke inovacije. Drugo, teror kao sistem vladavine bio je napušten, a rukovodstvo Partije tražilo je za državu nove izvore legitimnosti. Do represije prema opoziciji i disidentstvu i dalje dolazi, ali je učinjen veći napor da se obezbedi široka narodna podrška. Među načinima na koji je ovo učinjeno nalazi se obezbeđenje više i bolje robe i usluga za mase stanovni-

štva, kao i pozivanje na nacionalna osećanja. Treće, kao rezultat veće pažnje koja se poklanja životnom standardu i dobrobiti stanovništva, prioriteti u pogledu alokacije resursa postali su znatno složeniji nego za vreme Staljina.

Sektor odbrane i sovjetska ekonomija

Organizacija sektora odbrane slična je organizaciji ostalog dela sovjetske industrije.¹⁶ Preduzeća za proizvodnju oružja i opreme nalaze se pod upravom nekoliko ministarstava, koja imaju ovlašćenja za različite grane ovog sektora. Rad ovih ministarstava, pak, planiraju centralne planske institucije (na liniji opšte politike koju utvrdi Politbiro), pošto se aktivnosti sektora odbrane moraju koordinirati sa aktivnostima ostalog dela ekonomije. Postoje, međutim, posebni institucionalni aranžmani u sektoru odbrane, koji su tako postavljeni da osiguraju da vojna proizvodnja ima prioritet kod zahteva za deficitarnim resursima. U tom smislu sektor odbrane razlikuje se od ostalog dela ekonomije.

Posle rata došlo je do nekih važnijih promena u sektoru odbrane. On se znatno proširio i uključio je nove grane proizvodnje, naročito nuklearnog oružja, raketa i elektronike. Uporedo sa ekspanzijom došlo je i do stvaranja široke mreže naučno-istraživačkih i razvojnih ustanova, kako bi se obezbedila osnova za inovacije u tehnologiji naoružanja. Ove ustanove nalaze se pod upravom ministarstava proizvodnje u oblasti sektora odbrane. Obim ove mreže nemoguće je iole preciznije utvrditi, ali se broj ustanova mora kretati na stotine, a broj onih koji su angažovani na poslovima vojnog istraživanja i razvoja mora iznositi na stotine hiljada. Istraživački instituti izvan sektora odbrane — na primer, instituti u okviru Akademije nauka — takođe su angažovani na poslovima za vojne potrebe.

U Sovjetskom Savezu je vojno istraživanje i razvoj znatno efikasnije od civilnog istraživanja i razvoja. Sektor odbrane dobro je prilagođen razvoju i proizvodnji na bazi pratećih sistema (na primer, u proizvodnji tenkova), gde se ne zahteva veća preorijentacija u pogledu za-

¹⁶ U pogledu rasprave o organizaciji i funkcionisanju sektora odbrane vidi moj rad »Soviet Military R&D: Managing the Research Production Cycle«, u: J. Thomas i U. Kruse-Vancienne, izd., *Soviet Science and Technology*, George Washington University for the National Science Foundation, Washington, D. C., 1977, str. 179—229; u pogledu detaljnije rasprave vidi dva moja poglavlja u: R. Amann i J. Cooper, izd., *Innovation in Soviet Industry*, (u pripremi).

dataka ili tehnologije. Sovjetski Savez je takođe bio u stanju da uvodi krupne inovacije onda kada su politički rukovodioci smatrali da je to neophodno; istraživački i razvojni sistem dobro je prilagođen koncentraciji resursa za posebne ciljeve, kao što su razvoj atomske bombe ili razvoj interkontinentalnih balističkih raketa. On nije tako dobro prilagođen bočnom ili horizontalnom transferu tehnologije preko granica pojedinih odeljenja, osim ukoliko to nije organizovano odozgo kao stvar prioriteta.¹⁷

Sovjetska vojnoekonomska politika zasniva se i osvaruje na bazi tri glavna principa: 1) održati visok nivo proizvodnje naoružanja; 2) obezbediti prilagodljivost ekonomije (na primer, u preorijentaciji sa civilne na vojnu proizvodnju, u podizanju stope proizvodnje oružja ili u uvođenju novih oružja); i 3) obezbediti vitalnost ekonomije u ratno vreme.¹⁸ Ovi principi razrađeni su u 1930-im godinama, a i dalje se uzimaju kao najvažniji indikatori ekonomskih potencijala države, to jest njene sposobnosti da obezbedi materijalne potrebe društva dok istovremeno proizvodi sve što je potrebno za rat.

Uprkos fleksibilnosti koja se ovim principima preporučuje, raspoloživi podaci govore o tome da postoji značajna stabilnost u sektoru odbrane i da to ima krupan uticaj na njegov oblik poslovanja. Istraživački instituti i projektantski birovi u kojima se stvaraju nova oružja finansiraju se iz budžeta, a izgleda da njihovo finansiranje ne zavisi neposredno od narudžbina za specifične sisteme. Zajedno sa institucionalnim kontinuitetom vojno-istraživačke i razvojne mreže, ovo obezbeđuje osnove za istrajne napore u projektovanju i razvoju oružja. Shodno tome, može se uočiti jedna snažna tendencija da se stvaraju »prateći« sistemi. Reklo bi se takođe da stabilna proizvodnja predstavlja jednu od karakteristika sektora odbrane, u kojem ne dolazi do nekih većih oscilacija u proizvodnji iz godine u godinu.

Sektor odbrane, osim stabilnosti njegove strukture i poslovanja, karakteriše takođe i kontinuitet njegovih vodećih rukovodilaca. Na primer, D. F. Ustinov, sadašnji ministar odbrane, postao je narodni komesar (to jest, ministar) za naoružanje 1941. godine i sve do trenutka kada je naimenovan na sadašnji položaj 1976. godine, igrao je jednu od ključnih uloga u razvoju i proizvodnji naoružanja. Drugi primer: J. P. Slavskij, ministar srednje mašingradnje (koja je zadužena za razvoj i pro-

¹⁷ Vidi moj tekst »The Soviet Style of Military R&D«, u: F. A. Long i J. Reppy, izd., *The Genesis of New Weapons, Decision-Making for Military R&D*, (u štampi).

¹⁸ *Marksizam-Leninizam o vojne i armii*, Moskva, 1968, str. 258—259.

izvodnju nuklearnog oružja) nalazi se na ovom položaju od 1957. godine, a na programu nuklearnog oružja angažovan je još od 1946. godine.

Rukovodioci odbrambene industrije obrazuju jednu koherentnu grupu, sa blokiranim i uzajamno isprepletenim karijerama. Postoji, međutim, malo znakova da oni deluju zajednički kao neki lobi. U jednoj prilici je izgledalo kao da tako deluju, u periodu od 1957. do 1965. godine, kada su učestvovali, sa izvesnim uspehom, u otporu Hruščovljevoj decentralizaciji sistema ekonomskog planiranja i upravljanja. Hruščov je 1963. godine, pošto je došlo do izvesne ponovne centralizacije, izrazio svoje nezadovoljstvo u pogledu Ustinova i »žderača metala« i žalio se da je zbog tajnosti svega ovoga bilo teško kritikovati nedostatke odbrambene industrije.¹⁹

Ovo je jedina prilika u kojoj je delovanje sektora odbrane došlo u javnost kao jedno od pitanja u raspravama o ekonomskoj reformi. U periodu posle Staljina došlo je do intenzivnih rasprava o potrebi da se reformišu sistem ekonomskog planiranja i upravljanja u pravcu podsticanja tehnoloških inovacija. Među sovjetskim i inostranim ekonomistima podjednako je vladalo rasprostranjeno uverenje u 1960-im godinama da će pre ili kasnije sovjetski rukovodioci morati da učine izbor između plana i tržišta i da će bilo kakva značajnija reforma morati da uključi kretanje ka nekom obliku »tržišnog socijalizma«. Jedna takva reforma ne bi bila inkompatibilna sa visokim nivoom izdataka za odbranu. Čak ako Sovjetski Savez sada izdvaja 12 do 15 odsto svog bruto nacionalnog proizvoda za odbranu (a ovo je gornja skala zapadnih procena) ovaj nivo bi se mogao održati i u ekonomiji u kojoj tržište igra značajnu ulogu; na kraju krajeva, neke kapitalističke zemlje izdvajaju veći deo bruto nacionalnog proizvoda za odbranu i bez uspostavljanja »ratne ekonomije«. Tako se ne bi moglo reći da je sadašnji sovjetski sistem ekonomskog planiranja i upravljanja prouzrokovan nivoom izdataka za odbranu. Ovim se, naravno, ne želi poreći da upravljači koji se koriste za to da sadašnji sistem deluje mogu da se plaše promena zato što bi one mogle ugroziti njihove pozicije sa visokim privilegijama.

U svakom slučaju, u Sovjetskom Savezu nije došlo do opredeljenja za tržišni socijalizam. Kriza u Čehoslovačkoj 1968. godine bila je krupan neuspeh za zastupnike sovjetske teze o dalekosežnim reformama, zbog toga što se na politički razvoj u Čehoslovačkoj široko gledalo

¹⁹ *Pravda*, 26. april 1963; Tatu, *Power in the Kremlin*, isto, str. 343—344.

kao na posledicu ekonomske reforme. Problemi ekonomskog razvoja i tehnološkog napretka, međutim, nisu iščezli u Sovjetskom Savezu, a delimična reforma je još u toku. Zanimljivo je da je pravac reforme u 1970-im godinama bio da se sektor odbrane uzme kao model za ostali deo ekonomije. Na XXIV kongresu Partije 1971. godine Brežnjev je izjavio da: »...uzimajući u obzir visok naučno-tehnički nivo odbrambene industrije, prenošenje njenog iskustva, novatorstva i pronalazaštva u sve sfere naše ekonomije zaslužuje najveći značaj.«²⁰

U 1970-im godinama izvesne organizacione karakteristike i tehnika upravljanja — naročito na području tehnoloških inovacija — bile su preuzete iz sektora odbrane i primenjene u civilnoj industriji.²¹ Ovo označava određeni pokušaj da se sektor odbrane iskoristi kao model ili kao motorna snaga tehnološkog progressa u ekonomiji u celini.

Prioritet vojne proizvodnje je ne samo stvar centralnih odluka nego i strukture industrije i držanja radnika i upravljača. Ovo je jasno ilustrovano u članku koji je objavila *Literaturnaja gazeta* 1972. godine i u reagovanju čitalaca koje je taj članak izazvao. Autor ovog članka istakao je da na mnogobrojne načine — u pogledu prestiža, prioriteta koji joj daju druga ministarstva (na primer, u građevinskim projektima), nadnica, zadovoljenja kulturnih i stambenih potreba, priliva radnika i slično — laka industrija prolazi lošije od teške industrije.²² U jednom od pisama čitalaca rečeno je: »...najbolji uslovi daju se takozvanim 'vodećim' granama. Zatim imamo preostala preduzeća u grupi A (teška industrija). Poslednja u redosledu su preduzeća iz B grupe. Prirodno je što najstručniji kadrovi — radnici, inženjeri ili tehničari — nalaze posao ili ga traže tamo gde je plata najveća, tako da su oni koncentrisani u 'vodećim' granama industrije. Štaviše, ove grane dobijaju najbolje materijale, najrazvijeniju tehnologiju, najnoviju opremu, itd. itd. ... Čak i u istom preduzeću mašinogradnje, u proizvodnji 'prestižnog' produkta i produkta iz grupe B, ne može se ni uporediti kvalitet niti odnos prema ovim kategorijama proizvoda (u smislu tehnologije, dizajna, upravljanja, plate, itd.).«²³

²⁰ *Materijali XXIV sjezda KPSS*, Moskva, 1971, str. 46.

²¹ Vidi naročito, Julian Cooper, *Innovation for Innovation in Soviet Industry*, Centar za sovjetska i istočnoevropska istraživanja, Univerzitet u Birmingemu, *Discussion Paper*, serija RCB/11, 1979, str. 87—92.

²² A. Levikov, »A; B«, u: *Literaturnaja gazeta*, 15. novembar 1972, str. 11.

²³ *Literaturnaja gazeta*, 7. februar 1973, str. 10.

Nema nimalo sumnje da u okviru teške industrije sektor odbrane zauzima poziciju najvišeg prestiža, pa prema tome ispoljava ove karakteristike u najvećem stepenu.

Sovjetski sistem ekonomskog planiranja i upravljanja nije se suštinski menjao još od vremena kada je prvi put uspostavljen. On ostaje i dalje relativno efikasan mehanizam za izvlačenje sredstava iz ekonomije i za njihovo usmeravanje ka ciljevima koje utvrde politički rukovodioci, a jedan od tih najvažnijih ciljeva jeste stvaranje vojne sile. Sektor odbrane zauzima ključnu, a u nekim pogledima i privilegovanu poziciju u ovom sistemu, ne samo u smislu vrhunskih prioriteta, nego i u smislu organizacije industrije i držanja radnika i upravljača. Rasprave o ekonomskoj reformi pre su imale za rezultat neke delimične i izolovane promene nego bilo kakav fundamentalni preobražaj ovog sistema. Postojala je tokom poslednjih deset godina određena tendencija da se sektor odbrane iskoristi kao model za ostali deo industrije. U svetlosti militarizacije sovjetske ekonomije ovo predstavlja izvestan dvosmislen razvoj. S jedne strane, on svedoči o političkoj zabrinutosti u pogledu poslovanja civilne industrije: s druge strane, on na pravi način pokazuje specijalan položaj i poslovanje sektora odbrane.

Oružane snage i objašnjenja vojne sile

Postoji malo indicija da sovjetska vojna politika nailazi na opoziciju unutar Sovjetskog Saveza. Od 1965. godine bilo je vrlo malo, ili gotovo nimalo, indicija o razilaženjima u rukovodstvu Partije u pogledu nivoa vojnih izdataka. To je suprotno od onoga što se dešavalo u periodu Hruščova, kada su se vojni izdaci nalazili u žiži političkih rasprava. Pa čak ni u disidentskoj *samizdat* literaturi, u kojoj se iznose oštre kritike na račun mnogih područja sovjetskog života, malo glasa je podignuto protiv vojne politike sovjetske države. Gotovo jedini izuzetak od ovoga su upozorenja koja je na Zapadu izneo Andrej Saharov u pogledu rastuće vojne sile Sovjetskog Saveza; a učešće Saharova u razvoju nuklearnog oružja čini ga u ovom primeru vrlo specifičnim slučajem. Tako se situacija prilično razlikuje od situacije u Sjedinjenim Državama, gde su militarizam i rasizam predstavljali glavne mete protesta u 1960-im i 1970-im godinama. Ima mnogo razloga za postojanje ove razlike, ali reklo bi se da je glavni razlog taj što se sovjetski vojni napor u samom Sovjetskom Savezu posmatra kao legitiman i kao podržavanje legitimnih ciljeva. Do toga dolazi uprkos

činjenici da je teret vojnih izdataka veći nego u zemljama NATO-a i da postoje i mnogi drugi izraženi zahtevi u pogledu sredstava koja su namenjena odbrani.

Jedan od glavnih razloga za ovakvo prihvatanje sovjetske vojne politike je, nesumnjivo, taj što je tokom poslednjih trideset ili trideset pet godina Sovjetski Savez uživao određeni period mira i unutrašnje stabilnosti, što predstavlja oštar kontrast u odnosu na ratove i prevrate iz prve polovine ovog veka. Sovjetske oružane snage iskusile su vrlo malo borbenih zadataka od 1945. godine naovamo — neznatno u poređenju sa vojnom ulogom američkih, britanskih i francuskih snaga. Sovjetsko tvrđenje da je sovjetska vojna snaga korisna za mir nije, prema tome, u nekoj većoj suprotnosti sa stvarnošću. Ovo je jedan od razloga zašto, po sovjetskom mišljenju, nije bilo protivrečja između procesa političkog detanta i porasta sovjetske vojne sile. Sovjetska vojna sila smatra se za ključni element u detantu zbog toga što sprečava i onemogućava Zapad da se prema Sovjetskom Savezu postavlja sa pozicija snage ili da svoje oružane snage neograničeno koristi širom sveta.²⁴

Mada su se sovjetske oružane snage angažovale u relativno malo borbenih akcija od 1945. godine naovamo, sovjetski rukovodioci svakako smatraju da vojna sila doprinosi njihovim političkim ciljevima. Glavni cilj te politike jeste da onemogući Zapad da sprovedi ofanzivne akcije — bilo vojne bilo političke — protiv Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika. Sovjetska vojna pomoć zemljama trećeg sveta mora se posmatrati u istom tom kontekstu. Od 1960-ih godina Sovjetski Savez je počeo da češće koristi svoju vojnu silu — u obliku savetnika ili transfera oružja — kao jedan od načina da ostvari uticaj i da oslabi moć Zapada. (Sada verovatno postoji i izvestan ekonomski element u sovjetskim isporukama oružja: višak proizvodnje može se, u nekim slučajevima, razmenjivati za konvertibilne valute. Ali primarno objašnjenje je i dalje političko.²⁵)

Vojna sila bila je takođe jedan od glavnih činilaca i u sovjetskim odnosima sa socijalističkim državama. So-

²⁴ Vidi, na primer, S. Tinškevič, »Sootnošenije sil v mire i faktori predotvraščeniija vojni«, *Komunist vooruženihi sil*, br. 10, 1974, str. 16; N. A. Kosolapov, »Socialno-psikologičeskie aspekti razrjadki«, *Voprosi filosofii*, br. 4, 1974, str. 36—37; V. M. Kuliš, izd., *Voennaja sila i meždunarodnie otnošenija*, Moskva, 1972, glava 1.

²⁵ Vidi, *World Armaments and Disarmament, SIPRI Yearbook 1979*, London, str. 172—173; G. Ofer, »Soviet Military Aid to the Middle East«, Zajednički ekonomski komitet Kongresa SAD, *Soviet Economy in a New Perspective*, Washington, D. C., 1976, str. 216—239.

vjetski Savez upotrebio je vojnu silu u Mađarskoj 1956. godine i u Čehoslovačkoj 1968. godine, kako bi sačuvao svoju vodeću poziciju u Istočnoj Evropi. Ta pozicija se i dalje održava stalno prisutnom pretnjom vojnom silom, mada se ova pretnja ne izražava otvoreno. Konfrontacija sa Kinom u 1960-im godinama poprimila je određen vojni oblik u vidu jačanja vojnih snaga duž kineske granice. Na taj način, pored cilja da se osujeti ofanzivna politika uperena protiv Sovjetskog Saveza i da se doprinese okončanju dominacije Zapada u različitim delovima sveta, sovjetska vojna sila korišćena je i kao instrument stvaranja i održavanja sovjetske dominacije nad drugim zemljama. Osim toga, uporedo s rastom sovjetske vojne sile, za nju su pronalazene nove uloge, naročito u demonstraciji sile izvan sovjetskih granica. Intervencija u Afganistanu predstavlja ilustraciju porasta sovjetske sposobnosti da koristi svoju vojnu silu na takav način i, što je još važnije, njegovu spremnost da to i učini.

Krajem 1960-ih godina Sovjetski Savez ostvario je strategijski paritet sa Sjedinjenim Državama i na tom osnovi stupio je u pregovore o ograničenju strateških oružja.

Naravno, teško je reći šta je to što predstavlja paritet ili jednakost (da li to znači izjednačavanje samo sa jednom određenom zemljom ili sa svim potencijalnim neprijateljima zajedno?), a prihvatanje ovog principa i dalje ostavlja široko polje neslaganja, kako unutar zemalja koje vode pregovore tako i među njima. Osim toga, princip pariteta pruža osnovu za pregovore između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država jedino zbog toga što oni imaju mnogo više nuklearnog oružja od svih ostalih zemalja, tako da čak i druge nuklearne sile mogu u velikoj meri ostati po strani u ovom obračunu. Ali da li svaka zemlja ima pravo na paritet? Očigledno ne, s obzirom da Ugovor o neširenju nuklearnog oružja predstavlja saglasnost o zaustavljanju daljeg širenja nuklearnog oružja. Pregovori između supersila na osnovu pariteta idu uporedo sa pokušajima da se spreče druge zemlje da ostvare ovaj status. Upravo zbog toga što Sovjetski Savez i Sjedinjene Države koriste pregovore o kontroli naoružanja na ovaj dvosekli način, oni verovatno stimulišu druge zemlje da stvaraju svoje sopstveno nuklearno oružje. Shodno tome, pregovori o kontroli naoružanja na osnovu pariteta nisu ni na koji način pravi temelj za proces radikalne demilitarizacije.

Uprkos prihvatanju pariteta kao osnove za pregovore o ograničenju strateških oružja, ipak je istina da ne postoje bilo kakve veće razlike između sovjetske i ame-

ričke strateške misli. Američka misao stavlja poseban naglasak na sposobnost da se, u svim mogućim okolnostima, nanese sveobuhvatni razorni udarac ekonomiji neprijatelja. Sovjetska misao, s druge strane, bavi se time kako da se ograniči šteta koja bi u slučaju nuklearnog rata bila naneta sovjetskom društvu. Čak i u odnosima pariteta, sovjetska politika usmerena je na to da se ograniči ranjivost Sovjetskog Saveza na nuklearni napad i da se obezbedi vitalnost sovjetskog društva u vreme rata. Izgleda veoma sumnjivo da se to može postići (mada vitalnost ima jedan relativan smisao), ali ipak se čini da je to glavno objašnjenje koje stoji iza važnih elementata sovjetske vojne, vojnoekonomske i civilnoodbrambene politike, a to ima važne implikacije na militarizaciju sovjetskog društva.

Glavnina sovjetskih oružanih snaga sastoji se od pet rodova i službi: Strateške raketne snage, Nacionalne snage vazdušne odbrane, Vazduhoplovne snage, Kopnene snage i Mornarica. Postoje takođe i specijalne snage koje se ponekad angažuju i na civilnim poslovima. Inženjerijske snage obavljaju građevinske i druge konstrukcione poslove za oružane snage i za najprioritetnije civilne projekte; Akademgorodok blizu Novosibirska, na primer, gde se nalazi Sibirsko odeljenje Sovjetske akademije nauka, izgradile su te jedinice. Železničke i drumske snage igraju važnu ulogu u izgradnji i održavanju sovjetskih železnica i sistema drumskih komunikacija. Ovo su sasvim prirodni izdanci sovjetskih oružanih snaga.

Ali postoje tri druga elementa u sovjetskom vojnom sistemu koja su od najvećeg interesa s tačke gledišta militarizacije sovjetskog društva. To su: civilna odbrambena organizacija, DOSAAF (*Dobrovoljnoe obščestvo so-dejstvija armiji, avijaciji i flotu* — Dobrovoljno društvo za saradnju sa armijom, avijacijom i flotom), i sistem za vojno-patriotsko vaspitanje. Svi su oni tako postavljeni da doprinose jačanju sposobnosti Sovjetskog Saveza za sopstvenu odbranu i svi imaju političke funkcije na osnovi tog cilja.

Sovjetska civilna odbrana ima tri glavna cilja: da obezbedi zaštitu stanovništva od oružja masovnog razaranja; da osigura stabilno funkcionisanje ekonomije za vreme rata; da eliminiše efekte neprijateljskog oružja za masovno razaranja.²⁶ Organizacije civilne odbrane mogu takođe učestvovati u otklanjanju posledice elementarnih nepogoda. Vrlo je teško proceniti efikasnost angažovanja civilne odbrane, zbog toga što to u velikoj meri zavisi

²⁶ Vidi članak o civilnoj odbrani, *Sovjetskaja Voennaja enciklopedija*, 3, Moskva, 1977, str. 23—25.

od načina na koji bi nuklearno oružje bilo upotrebljeno. Ona ne može sprečiti masovna razaranja, mada može doprineti smanjivanju njihovog obima. Procenjuje se da je oko sto hiljada stalno zaposlenih lica angažovano na poslovima civilne odbrane na svim nivoima vladinih ili ekonomskih struktura.²⁷ Postoji vrlo širok program obrazovanja i stručnog osposobljavanja, koji je tako koncipiran da omogućava da stanovništvo samo preuzima mere civilne odbrane ukoliko to bude potrebno.

Glavni zadatak DOSAAF-a je jačanje odbrambene sposobnosti Sovjetskog Saveza putem osposobljavanja sovjetskih ljudi za odbranu svoje socijalističke domovine.²⁸ DOSAAF je otvoren za sve sovjetske građane starije od četrnaest godina i ima oko 80 miliona članova. Njegove glavne aktivnosti su: vojno-patriotsko vaspitanje; osposobljavanje omladine za službu u oružanim snagama; osposobljavanje u tehničkim veštinama; širenje vojnotehnički značaj. DOSAAF ima klubove i sportske objekte, a organizovan je po fabrikama, poljoprivrednim imanjima, obrazovnim institucijama i tako dalje. Izgleda da je jasno da aktivnosti DOSAAF-a predstavljaju značajnu pomoć za oružane snage u pripremanju i osposobljavanju vojnih obveznika za stručna znanja koja mogu biti korisna za vreme služenja vojnog roka, a takođe i u podizanju fizičkog i tehničkog nivoa sovjetskog stanovništva. Iz istih razloga njegov rad koristan je i za sovjetsku industriju. Najveći deo onoga što DOSAAF radi obavljaju na Zapadu nevojne organizacije. Ipak je značajno da su u Sovjetskom Savezu ciljevi vojne gotovosti i odbrambene sposobnosti ono što opravdava i predstavlja motornu snagu za aktivnosti ove vrste. Ovde je ponovo očigledna važnost vojnog faktora kao modernizacijske snage u sovjetskom društvu.

I civilna odbrana i DOSAAF doprinose jačanju sposobnosti Sovjetskog Saveza da se sam odbrani; oni takođe doprinose širenju vojno-patriotskog vaspitanja.

»Od vojno-patriotskog vaspitanja traži se da razvija osećanja spremnosti za vršenje vojnih dužnosti, odgovornosti za jačanje odbrambene sposobnosti zemlje, poštovanje za sovjetske oružane snage, ponos prema domovini i ambicije da se sačuvaju i unaprede herojske tradicije sovjetskog naroda. Vojno-patriotsko vaspitanje obavlja se kroz nastavne programe u srednjim i višim obrazovnim ustanovama, u sistemu političkog vaspitanja, putem propagande u štampi, na radiju i televiziji, i uz

²⁷ CIA: *Soviet Civil Defense*, NI 78-10003, Washington, DC, jul 1978, str. 2.

²⁸ Vidi, Odom, »*Militarization*«, str. 44—47; *Sovjetskaja voennaja enciklopedija*, 3, Moskva, 1977, str. 255—257.

pomoć različitih oblika masovnog političkog rada i umetničkih i književnih dela. Za vojno-patriotsko vaspitanje od velikog je značaja vladanje osnovnim vojnim i vojnotehničkim znanjima i veštinama koje mladi ljudi stiču u srednjim školama, tehničkim školama, višim obrazovnim institucijama, na studijama u odbrambenim ustanovama i ustanovama za tehničko stvaralaštvo, u aero, auto-moto i radioklubovima, u stanicama mladih tehničara, u vojno-patriotskim školama, odbrambenim kružnicama, na mestima izvođenja predvojničke obuke, u formacijama civilne odbrane. Fizičko obrazovanje sa primenjenim sklonostima pretpostavlja jačanje volje, odvažnosti, izdržljivosti, snage, brzine i reakcije i pomaže da se poveća psihička stabilnost, izoštri vid, sluh itd.«²⁹

Vojno-patriotsko vaspitanje usmereno je ne samo na zadovoljavanje praktičnih potreba oružanih snaga, nego takođe i na povećanje podrške i vernosti Partiji i sovjetskoj državi. Ono predstavlja spoj zahteva i poziva zajednice, nacije i vojnog sektora. Veliki patriotski rat zauzima ključno mesto u programu vojno-patriotskog vaspitanja kao izvor primera i ilustracija za željene kvalitete. To je bilo, kao što smo primetili, u vreme kada su Partija i narod bili najtešnje ujedinjeni oko zajedničkog cilja, tako da vojno-patriotsko vaspitanje očigledno predstavlja određeni napor da se obnove i ojačaju te veze korišćenjem izvora snažnih osećanja u sovjetskom narodu. U ovom kontekstu ono se može smatrati i kao odgovor na probleme legitimnosti sa kojima se sovjetska država suočila u periodu posle Staljina.

Ovo vojno-patriotsko vaspitanje ne doseže do nivoa glorifikovanja rata, te se, prema tome, mora praviti razlika između njega i fašističkog militarizma. U stvari, mirovna politika Partije (čija efikasnost očigledno počiva na sovjetskoj vojnoj moći) predstavlja jednu od bitnih komponenta ovog programa vaspitanja. Osim toga, moglo bi se postaviti pitanje koliko je zapravo efikasan taj program razvijanja željenih kvaliteta u stanovništvu koje je, reklo bi se, vrlo daleko od toga da odgovara idealu »novog sovjetskog čoveka«. Ali je sasvim jasno da će vojno-patriotsko vaspitanje pomoći da se razvija osećanje o prihvatljivosti vojne politike Partije i verovanje o važnosti vojne sile. Na taj način ono će predstavljati pomoć u održavanju sovjetskih napora na vojnom planu i posebne pozicije koju sektor odbrane i oružane snage u celini uživaju u sovjetskom društvu.

²⁹ *Sovjetskaja voennaja enciklopedija*, 2, Moskva, 1976, str. 245.

Prirodno je što oružane snage, kao jedan od glavnih instrumenata sovjetske spoljne politike, uživaju važan položaj u partijsko-državnom aparatu. Ministarstvo odbrane i Generalštab su u najvećoj mjeri popunjeni profesionalnim oficirskim kadrom koji je svu svoju karijeru proveo u oružanim snagama. Od 1945. godine mesto ministra odbrane držao je, mnogo češće nego neko drugi, profesionalni vojnik, mada je sadašnji ministar, Ustinov, proveo najveći deo svog života u odbrambenoj industriji. Ključne funkcije u Ministarstvu i Generalštabu nalik su sličnim institucijama u drugim zemljama: izrada planova, razvijanje strategije i taktike, prikupljanje i procenjivanje obaveštajnih podataka o potencijalnim neprijateljima, obrazovanje i usavršavanje trupa i upravljanje celokupnom mrežom vojnih institucija. Za razliku od Sjedinjenih Država, Sovjetski Savez nema neku širu mrežu civilnih institucija koje bi obavljale istraživanja na polju vojne operative; operativne analize se u najvećoj mjeri vrše u okviru oružanih snaga.

Moglo bi se pomisliti da postojanje jednog krupnog vojnog ustrojstva u državi stvara teške probleme na planu civilno-vojnih odnosa i da ugrožava vodeću poziciju Partije u sovjetskom društvu. Tačno je da su postojali neki elementi sukoba i zategnutosti u partijsko-vojnim odnosima, ali princip suprematije Partije nije nikad bio ozbiljno doveden u opasnost. Postoje specijalni mehanizmi kontrole u oružanim snagama, među kojima je najvažnije Glavna politička uprava, koja je istovremeno i uprava u okviru Ministarstva odbrane i odeljenje u Centralnom komitetu. Neki zapadni posmatrači vide u ovoj organizaciji institucionalizovano nepoverenje Partije prema vojnom sektoru.³⁰ Ali, u stvari, ovo gledište je pogrešno, a bilo bi ispravnije da se na Glavnu političku upravu gleda kao na most između Partije i oružanih snaga, koji simbolizuje njihovo jedinstvo i zajedničko shvaćanje o važnosti koju vojna sila ima za sovjetsku državu.³¹

Sovjetski Savez predstavlja oličenje i jednog očiglednog paradoksa o militarizovanom društvenom sistemu u kojem vojni krugovi, mada predstavljaju važnu političku snagu, nisu i vodeća snaga. Ovim se, međutim, ne želi

³⁰ Ovo je bilo vrlo rasprostranjeno gledište, koje je najpotpunije zastupao i razradio R. Kolkowicz, *The Soviet Military and the Communist Party*, Princeton, 1967.

³¹ T. Colton, *Commanders, Commisars and Civilian Authority*, Cambridge, Mass., 1974, tvrdi da se Glavna politička uprava, u stvarnosti, identifikuje sa vojnim sektorom. Vidi takođe, R. Fritsch-Bournazel, »Les Forces Armées et la „société socialiste avancée“, *Pouvoirs*, br. 6, 1978, str. 55—64.

reći da oružane snage — ili još određenije, članovi Vrhovne komande — nisu igrali nikakvu ulogu u političkim krizama u periodu posle Staljina. U svakom slučaju, kada je došlo do smene rukovodilaca — hapšenje Berije i njegovo pogubljenje 1953. godine, poraz Maljenkova u sukobu sa Hruščovom 1955. godine, poraz »antipartijske grupe« 1957. i pad Hruščova 1964. godine — članovi Vrhovne komande igrali su neku ulogu. Ali podrška vojnih krugova bila je jedan od mnogih činilaca, mada verovatno ne i odlučujući. Staviše, padanje u nemilost maršala Žukova 1957. godine, samo nekoliko meseci nakon što je pomogao Hruščovu da porazi »antipartijsku grupu« u Centralnom komitetu, pokazuje da angažovanje u politici rukovodstva može za vojnike biti rizičan posao. Hruščov se pozivao na avet bonapartizma kao glavno opravdanje za uklanjanje Žukova sa položaja. Mada izgleda da je to vešto iskonstruisano opravdanje, ono je ukazalo na odlučnost rukovodstva Partije da zadrži svoju suprematiju nad oružanim snagama. Angažovanje vojnih krugova bilo je moguće jedino zahvaljujući rasepima u rukovodstvu Partije, a ni u jednoj prilici njegov ishod nije se pretvorio u sukob u kome bi rukovodioci Partije bili svrstani na jednoj, a vojni rukovodioci na drugoj strani; Vrhovna komanda vodila je svoju sopstvenu unutrašnju politiku i podele.

Mirno političko stanje u oružanim snagama objašnjava se ne toliko ukazivanjem na mehanizme kontrole Partije i tajne policije, koliko na način na koji je vojnim interesima davan prioritet u politici Partije. Kada se to kaže onda se ne želi minimizirati Staljinovo surovo postupanje sa oružanim snagama, niti poricati da je Hruščov često vodio politiku koja se nije sviđala Vrhovnoj komandi. Ali stavljanjem naglaska na važnost međunarodnog konflikta i nacionalne solidarnosti Partija je stvorila jedan ideološki okvir u kojem se daje jasno značenje postojanja oružanih snaga. Politika Partije takođe obezbeđuje privilegovan materijalni položaj i visok status oficirskog kadra u sovjetskom društvu. Konačno, profesionalni interesi oficirskog sastava bili su uglavnom dobro zadovoljeni, naročito kada je reč o alokaciji resursa za odbranu i u pogledu mogućnosti za napredovanje u karijeri.

Posle Staljinove smrti 1953. godine, a posebno posle pada Hruščova sa vlasti 1964. godine, oficirima je dana značajna sloboda da raspravljaju o pitanjima vojne politike i da imaju snažniji glas u procesu donošenja političkih odluka. Do ovoga je došlo kao rezultat sveopšte difuzije vlasti u centru sovjetske države, a može se uporediti sa drugim područjima sovjetskog života gde su se

vodile žestoke rasprave o stvarima politike. Brežnjevčev politburo stavio je veliki naglasak na »naučno« utvrđivanje politike i na stručno i tehnički kompetentno mišljenje.

Difuzija vlasti dovela je do stvaranja onog što neki autori opisuju kao »institucionalni pluralizam«. ³² Poput svakog pluralizma, međutim, on je nesavršen, u smislu da neke grupe i institucije imaju više moći od drugih. U ovom pogledu oružane snage i odbrambena industrija zauzimaju specijalno mesto. Oružane snage uživaju širok prestiž kao oličenje nacionalne moći i integriteta — prestiž koji se povećava putem širokog programa vojno-patriotskog vaspitanja. Ministarstvo odbrane i Generalštab predstavljaju institucije sa nesumnjivim kompetencijama i imaju monopol u pogledu stručnosti u vojnim poslovima; ne postoje nikakve civilne institucije koje bi mogle dovesti u pitanje ovu stručnost. Visok prioritet koji se daje sektoru odbrane ostaje utkan u sistem ekonomskog planiranja i upravljanja. Odbrambena industrija bila je u prvim redovima sovjetskog tehnološkog progressa, a rukovodioci Partije smatraju je za nešto na šta se treba ugledati, a ne nešto što bi trebalo ograničavati u doba »naučno-tehničke revolucije«. Konačno, ključni aspekti vojne politike obavijeni su tajnošću, a ovo ograničava kritike o prioritetu koji se daje odbrani prilikom alokacije resursa i načina na koji se ti resursi koriste.

Ovim se ne želi reći da je vojna politika sovjetske države bila vođena protivno željama rukovodstva Partije. Konačne odluke o vojnoj politici su u rukama Politburoa i Saveta za odbranu, u kome se nalazi nekoliko vodećih članova Politburoa pod predsedništvom Brežnjeva. Svi znaci govore o tome da postoji mnoštvo pretpostavki koje su zajedničke rukovodiocima u pogledu vojne sile i vojnih izdataka. Postoje, nesumnjivo, razlike u gledištima, ali to izgleda kao marginalno, dok bi se moglo reći da sveukupna politika počiva na širokom konsenzusu. ³³ Međutim, moguće je da će se ovakvo stanje stvari promeniti u rukovodstvu posle Brežnjeva i da će nivo vojnih napora ponovo postati sporna tačka, kao što je to bilo i za vreme Hruščova. Tada će verovatno biti od značaja institucionalna moć oružanih snaga i odbrambene industrije u određivanju konačnog ishoda ovog spora.

Možemo li, dakle, govoriti o sovjetskom »vojnoindustrijskom kompleksu«? Tačno je da postoji vrlo velik voj-

³² »The Soviet System: Petrification or Pluralism«, u: J. Hough, *The Soviet Union and Social Science Theory*, Cambridge, Mass., 1977, str. 19—48.

³³ U pogledu rasprave o marginalnim zaokretima u pogledu resursa, vidi J. Hardt, *Military-Economic Implications of Soviet Regional Policy*, pripremljeno za Kolokvijum u Ekonomskoj direkciji NATO-a, Bruxelles, april, 1979.

ni establišment i ogromna odbrambena industrija. Ali ovaj izraz sam po sebi često sadrži takve teorijske konotacije zbog kojih bi mogao biti neprinenljiv u slučaju Sovjetskog Saveza. On ponekad ukazuje na postojanje izvesnog zakržljalog pluralizma, u kome se uravnotežena igra uzajamnih interesa narušava vezama između oružanih snaga i industrije; u ovom smislu čini se da ne bi bila ispravna upotreba tog izraza, zbog toga što on podrazumeva suviše velik stepen pluralizma — a takođe podrazumeva pluralizam kao izvesnu normu — u Sovjetskom Savezu. Ponekad se podrazumeva da je motorna snaga politike naoružanja trka kapitalističkih preduzeća za profitima; ovo takođe ne bi bilo ispravno, a upravo iz tog razloga Garaudy je tvrdio da Sovjetski Savez ima jedan »birokratsko-vojni kompleks« — to jest, vojnoindustrijski kompleks bez ekonomske podsticajne snage. ³⁴ Jedno neslaganje drugačije vrste moglo bi se sažeti u tvrdnji da Sovjetski Savez *nema* vojnoindustrijski kompleks, nego da on *jest* u celini takav kompleks. Ovo takođe predstavlja tvrdnju koja daleko seže, ali ona ima nekog smisla u tome što je istorija Sovjetskog Saveza u tolikoj meri vezana za vojnu silu da bi izgledalo pogrešno govoriti o nekom odvojenom vojnoindustrijskom kompleksu koji deluje u okviru države.

Bilo da kažemo ili da ne kažemo da oružane snage i odbrambena industrija predstavljaju u Sovjetskom Savezu jedan vojnoindustrijski kompleks, to je od manjeg značaja nego činjenica da oni ispoljavaju mnoge karakteristike koje se identifikuju kao karakteristike jednog takvog kompleksa. Zbog načina na koji je sovjetski ekonomski sistem organizovan, on ne ispoljava te karakteristike na isti način ili u istom stepenu kao američki sektor odbrane; ali on ipak deli te karakteristike. Na primer, u procesu razvoja oružja može se naići na određeno nadmetanje u prilog ofanzivnih ili defanzivnih sistema, pri čemu nova tehnologija na jednom području stimuliše inovacije na drugom području. Do toga može doći i bez nekog direktnog podsticaja izvana. Drugo, vojnoistraživački i razvojni sistem pokazuje znatnu inertnost u svom delovanju, te na taj način rađa snažne pritiske za pratećim sistemima. Treće, reklo bi se da vojnoistraživački i razvojni sistem nema neku svoju sopstvenu snažnu dinamiku inovacija. Intervencije političkog rukovodstva su neophodne kad je reč o krupnijim inovacijama; ali zbog toga što su rukovodioci Partije posvetili toliko mnogo pažnje ovom području, takva intervencija je nešto što se često može očekivati. Dalje, vojnoistraživački i razvojni

³⁴ Garaudy, *The Turning Point of Socialism*, London, 1970, str. 138.

sistem nije naročito pogodno postavljen za ukrštanje tehnologija u proizvodnji novih oružja, ali do toga može doći samo kada projektanti traže načine da zadovolje nove zahteve. Konačno, postojanost sovjetske politike naoružanja može se delimično pripisati planiranju kojem su podvrgnuti razvoj i proizvodnja naoružanja.

Sovjetsko vojno angažovanje, koje je izgrađivano i stvarano u kontekstu međunarodnog sukobljavanja, sada ima čvrste korene u strukturi sovjetske države. Ovim se, naravno, ne žli reći da su spoljni podsticaji iščezli. Jasno je da spoljne akcije utiču na sovjetsku politiku naoružanja, a to se može videti kako u istoriji razvoja specifičnih sistema oružja tako i u razvoju pravaca sveukupne politike.³⁵ Razvijene kapitalističke sile uhvatile su određeni tempo u stvaranju krupnih inovacija u naoružanju, a to je poslužilo daljem stimulisanje sovjetske vojne tehnologije. Naravno, mora se imati na umu da vojna sila ne počiva samo na kvalitetu vojne tehnologije, nego i na njegovom kvantitetu i načinu na koji se armije obučavaju za njihovo korišćenje. Trka u naoružanju između Istoka i Zapada sadrži i kvalitativne i kvantitativne elemente; mada se ravnoteža među njima može izmeniti, trka u naoružanju nije nikad bila pitanje samo jednog od ovih elemenata, pri čemu bi se isključio drugi element. Zapadna vojna tehnologija podstakla je razvoj sovjetskog oružja, ali je ta tehnologija često opravdavana sovjetskom brojčanom nadmoći.

Bilo bi, prema tome, pogrešno poricati efekte spoljnih akcija na sovjetsku politiku naoružanja. Ali bi podjednako pogrešno bilo posmatrati sovjetsku politiku kao neko puko reagovanje na akcije Zapada. Spoljni uticaji se prelamaju kroz sovjetski proces utvrđivanja politike i donošenje odluka, u kome dolaze do izražaja sovjetska shvatanja, vojna doktrina, ciljevi spoljne politike i domaći uticaji i ograničenja. Efekt spoljnih akcija na sovjetsku politiku je složen i nije uopšte automatski. U mnogim slučajevima spoljni uticaji udružuju se sa domaćim činiocima, što ubrzava unutrašnju dinamiku sovjetske politike naoružanja.³⁶ Već i samo postojanje ogromnih oružanih snaga, moćne odbrambene industrije i široke mreže vojnoistraživačkih i razvojnih ustanova proizvodi unutrašnje pritiske u pogledu razvoja i proizvodnje naoružanja. Uzajamno dejstvo potražnje i invencije daje podsti-

³⁵ Vrlo jasan primer za ovo predstavlja razvoj sovjetske atomske bombe. Vidi moju knjigu, *Entering Nuclear Arms Race: The Soviet Decision to Build the Atomic Bomb*, Working paper no. 9, International Security Studies Program, Wilson Center, Washington, D. C., 1979.

³⁶ Vidi moj članak »Research Note: Soviet Thermonuclear Research«, *International Security*, zima 1979—1980.

caja predlozima za nova i bolja oružja. Kako neki sistem teče i napreduje od koncepcije do razvoja, tako mu se pridružuju interesi vojnih krugova i projekatana, čime se stvara i jača pritisak da se ta oružja počnu proizvoditi. Ako takav neki sistem uđe u proizvodnju — a ovde je za krupne sisteme potrebna odluka rukovodstva Partije — verovatno je da će direktori preduzeća biti za dugoročnu proizvodnju.

Dieter Senghaas istakao je dva principa važna za razumevanje vojnoindustrijskih kompleksa a koji bi se mogli primeniti i u sovjetskom slučaju.³⁷ Prvi princip je takozvana »konfigurativna uzročnost«, koji govori o tome da sveopšta konfiguracija kompleksa može dovesti do jačanja pritiska za veću proizvodnju oružja, mada ti pritisci mogu varirati od slučaja do slučaja i ne mogu se identifikovati u svakom specifičnom primeru. Drugi princip je »kompleksno određenje« ili »višestruko uzrokovanje«: otkloniti jedan od uzroka ili splet uzroka ne znači eliminisati i samu politiku, s obzirom na to što ostaje dovoljno drugih uzroka. Ovaj princip se nalazi u osnovi teze da nije dovoljno odstraniti samo međunarodne uzroke trke u naoružanju između Istoka i Zapada, već da se moraju takođe čupati i unutrašnji koreni. Oba ova principa su od pomoći za razumevanje sovjetske politike naoružanja. Mada se najveći deo utvrđivanja i donošenja sovjetske vojne politike drži u tajnosti, zna se ipak dovoljno o strukturama vojnoindustrijsko-naučnih kompleksa da bi se moglo sa sigurnošću ukazati da se proizvode i ispoljavaju unutrašnji pritisci i da je u sovjetsko vojno angažovanje već ugrađena značajna sila inercije. Izgleda takođe sasvim jasno da otklanjanje spoljnih stimulansa, iako bi u nekim važnim pogledima moglo izmeniti sovjetsku politiku naoružanja (na primer, da je učine tehnološki manje novatorskom), ne bi eliminisalo njegovu pokretačku snagu u celini, zbog toga što se velik deo te snage izvlači iz domaćih izvora. (Ne bi se moglo ni reći da je vojna sila odumrla samo zbog toga što nema svoju određenu ulogu; već smo primetili da onako kako se sovjetska vojna sila povećavala tako je ona istovremeno poimala i nove uloge.) Ostaje, dakle, pitanje: Kako se mogu oslabiti ovi unutrašnji izvori?

Zaključak

U ovom eseju nastojao sam da prikažem u opštem smislu unutrašnje izvore sovjetskog vojnog napora i angažovanja. U eseju se ukazuje da su ovi izvori duboko

³⁷ Senghaas, *Rüstung und Militarismus*, str. 361—364.

utkani u ruskoj i sovjetskoj istoriji. Razoružanje i demilitarizacija bi, prema tome, morali značiti i obuhvatiti mnogo više od hirurškog otklanjanja nekih elemenata sovjetske države; to bi moralo imati dalekosežne i široke posledice na društvo u celini. Potpuno razoružanje i demilitarizacija mogli bi se, zapravo, ostvariti samo putem rušenja čitavog međunarodnog sistema država (pa ni onda se to ne bi moralo nužno desiti). I mada »odumiranje države« predstavlja jednu od pretpostavljenih konsekvenci izgradnje komunizma, Sovjetski Savez ima jedan od najснаžnijih i najvećih državnih aparata na svetu. Ipak, mada su izvori sovjetskog militarizma snažni, u ovom eseju nije se nastojalo na tome da se on prikaže kao apsolutan ili da se sugerise da nema prostora za inicijative za demilitarizaciju. U Sovjetskom Savezu postoje danas neka kretanja koja govore o tome da je moguća izvesna promena pravca. Bila bi ozbiljna greška ako bi se precešnjivao njihov značaj ili stepen u kome su ona podložna uticaju sa strane, izvan Sovjetskog Saveza. Ali bila bi još i veća greška pretpostavljati da nije moguća nikakva promena ili da se na pravac tih promena ne bi moglo uticati sa strane.

Sovjetska vojna politika nosi u sebi nekoliko protivrečnosti koje vremenom mogu postajati sve očiglednije i mogu ispoljavati određen uticaj na sovjetsku politiku. Pošto se sa Sjedinjenim Državama izjednačio u statusu supersile, Sovjetski Savez se sada suočava sa novim kompleksom pitanja o vojnoj sili i pravcima njene politike. Sovjetski rukovodioci su izjavili da ne teže nadmoći, ali su ipak jasno stavili do znanja da ne žele da zaostanu iza Sjedinjenih Država u pogledu vojne sile. Sovjetski Savez se na taj način čvrsto vezao za odnose pariteta sa Sjedinjenim Državama. Na jednom nivou, održavanje pariteta — uporedo sa pregovorima o kontroli naoružanja, koje Sovjetski Savez podržava — pruža opravdanje za sovjetsku vojnu politiku. Na drugom nivou, međutim, ostvarenje pariteta značilo je to da je Sovjetski Savez došao u situaciju da deli punu odgovornost za neprekidnu trku u naoružanju. To je imalo svoje suptilne, ali ipak duboke efekte na stav mnogih ljudi na Zapadu u pogledu sovjetske vojne politike. Mnogi koji imaju simpatija za sovjetsku politiku držali su da je ona legitimna za vodeću socijalističku zemlju kako bi održala korak sa vodećom kapitalističkom silom; ali podjednaka odgovornost za trku u naoružanju ne posmatra se tako povoljnim očima, naročito zbog opasnosti od nuklearnog rata. Na sličan način, nastavljanje održavanja visokog vojnog napora, čak pošto je paritet i ostvaren, može pomoći jačanju opozicije u Sovjetskom Savezu zbog daljeg gomila-

nja još veće vojne sile. Moguće je, na primer, da sovjetski militarizam dođe više u središte pažnje disidentskih kritika, mada se ne bi smela zaboraviti snaga nacionalnih osećanja (uključujući i disidentski ruski nacionalizam) niti duboki koreni legitimnosti.

Sovjetski Savez deli sa Sjedinjenim Državama istu protivrečnost da porast vojne moći ne donosi i veću bezbednost, čak ni supersilama. Akumulacija vojne moći može samo podstaći druge vlade da povećaju svoje sopstvene snage, te da se na taj način obezvrede prvobitna dostignuća. Tačno je da vojna politika može predstavljati doprinos unapređenju spoljne politike, ali ona ne može osigurati potpunu bezbednost u nuklearno doba. »Sovjetsko vojno izgrađivanje« iz 1960-ih i 1970-ih godina donelo je Sovjetskom Savezu političke dobiti, ali je takođe doprinelo i stimulanju protivakcija, pa je krajnje neizvesno da li je u konačnoj analizi sovjetska bezbednost danas veća nego što je bila pre petnaest godina. Osim toga, ekspanzija sovjetske vojne sile širom sveta povećava rizik da bi Sovjetski Savez mogao biti upleten u neku vojnu avanturu koja bi izazvala unutrašnju opoziciju, upravo kao što je to bio slučaj sa američkim ratom u Vijetnamu, ili sa rusko-japanskim ratom 1904—1905. godine. Neuspeh vojne sile da osigura bezbednost morao bi, u principu, da pruži mogućnost da se u prvi plan istakne važnost traganja za nevojnim putevima i mehanizmima ostvarivanja bezbednosti, umesto što bi se težilo postizanju svoje sopstvene bezbednosti na račun drugih.

Ove protivrečnosti ne bi bile od neke veće važnosti kada ne bi postojala mogućnost da im se prida i politički značaj. Poslednjih petnaest godina bile su određeni period konsolidacije i konzervativne reforme u Sovjetskom Savezu. Ali ispod stabilne površine dolazilo je do promena koje bi mogle imati za rezultat krupne zaokrete u pravcima sovjetske politike. Stopa ekonomskog rasta je opadala, te su na taj način porasli izgledi da bi se mogli ponovo pojaviti pritisci u prilog dalekosežnih reformi. Poljoprivredna proizvodnja je veoma porasla, ali je cena toga bila vrlo visoka, što je ponovo podstaklo izgleda za reformom. Postoje i drugi pritisci u pogledu izmene prioriteta kod alokacije resursa — na primer, da se ubrza razvoj Sibira ili da se podigne životni standard. Ukupni efekti takvih pritisaka mogli bi se odraziti na slabljenje pozicija sektora odbrane ili na njegovo dublje uključivanje u nevojne funkcije. Ali nije se samo ekonomski sistem našao u žiži rasprave; do rasprava je takođe došlo i u pogledu odgovarajućih odnosa Sovjetskog Saveza sa ostalim delom sveta. Neki su vršili pritisak u prilog što je mogućevećeg stepena autarkije ili izolacije; drugi su se

zalagali za takav pristup koji bi više uzimao u obzir spoljne elemente, čime bi se potvrdilo gledište da se svet suočava sa mnogim problemima koji se mogu rešiti jedino putem zajedničke i sinhronizovane akcije.³⁸ Kod predstojeće promene rukovodstva može doći do udruživanja ovih različitih činilaca i do nastajanja tačke preokreta u sovjetskoj politici. Sadašnje rukovodstvo, kao što smo videli, pridaje ogroman značaj vojnoj sili. Trenutno je i dalje nejasno kako će na vojnu silu gledati sledeća generacija, koja neće biti tako duboko obeležena pečatom rata.

Pri ukazivanju na ova kretanja i pravce razvoja ne bi se smeli zaboraviti pritisci u prilog militarizacije, koji su prethodno analizirani u ovom tekstu. Ne bi takođe trebalo pretpostavljati da bi promena kursa koju bi preuzelo sovjetsko rukovodstvo dosegla do nivoa radikalnog razoružanja ili demilitarizacije. Ali mogućnost izvesnih promena zaista postoji i to bi trebalo da predstavlja cilj mirovnog pokreta, koji bi morao da pokuša da utiče na promene u željenom pravcu. Postoje značajne teškoće u nastojanjima da se na sovjetsku politiku utiče izvana, pošto je sovjetski politički sistem vrlo zatvoren, kako u fizičkom tako i u kulturnom smislu: proces izgrađivanja politike i donošenja političkih odluka teško su dostupni, a inostrani pokušaji da se utiče na tu politiku automatski se posmatraju sa podozrenjem.

Postoje ipak dva pravca koja bi trebalo slediti. Prvi pravac delovanja treba usmeriti ka zapadnim vladama, a njegov cilj trebalo bi da bude da se osigura da one, svojom sopstvenom politikom, ne isključe unapred svaku mogućnost sovjetskih koraka u pravcu razoružanja i demilitarizacije. Ovaj pravac delovanja prirodan je pratilac napora da se i zapadne vlade prisile na taj pravac. Ali potrebna su i određena nastojanja i naponi da se svesno računa na sovjetsku dimenziju, a to znači da bi trebalo analizirati uzroke sovjetskog militarizma, kao i načine na koje bi pritisci na zapadne vlade takođe mogli doprineti da se utiče na Sovjetski Savez. Takav uticaj ne mora nužno da bude usmeren isključivo na razoružanje, nego bi trebalo da predstavlja pokušaj da se Sovjetski Savez privoli na zajedničke napore da se rešavaju i takvi problemi kao što je, na primer, problem ishrane u svetu. To bi moglo olakšati buduća nastojanja da se ide na postizanje zajedničkih nevojnih aranžmana o bezbednosti.

³⁸ U pogledu rasprave o različitim trendovima, vidi W. Clemens, Jr, *The USSR and Global Interdependence*, Washington, D. C., 1978.

Drugi pravac delovanja usmeren je na Sovjetski Savez i trebalo bi da nastoji na uključivanju ljudi u toj zemlji u dijalog o problemima razoružanja i demilitarizacije. Takav dijalog morao bi biti što je moguće širi i ne bi se smeo svesti samo na funkcionere i predstavnike zvanično naimenovanih tela, s jedne strane, ili samo na disidente (bilo u Sovjetskom Savezu ili u inostranstvu), s druge strane. Razlike među političkim pogledima i strujama u Sovjetskom Savezu su vrlo velike, a disidentski i zvanični pogledi često se uzajamno podudaraju i prepliću; na primer, snažne nacionalističke tendencije kako u zvaničnoj tako i u disidentskoj misli, a disidentski reformistički pogledi nailaze isto tako na odjek u zvaničnim krugovima.³⁹

Važnost ovog pravca delovanja je u tome što i unutar Sovjetskog Saveza i među sovjetskim emigrantima dolazi do živih rasprava o sudbini Sovjetskog Saveza i o najprikladnijim putevima sovjetskog razvoja; u Istočnoj Evropi takođe se vode rasprave takvog karaktera o budućnosti državnog socijalizma. Ali pitanja razoružanja i demilitarizacije, koja su značajna za bilo čiju budućnost, jedva da se uopšte i pominju u tim raspravama, mada su u sovjetskom slučaju militarizam i nedostatak demokratije povezani. Ako bi se ta pitanja mogla ubaciti u rasprave, onda bi ona u velikoj meri morala da budu podvrgnuta stvaralačkoj političkoj misli, i to misli koja je, osim toga, više prilagođena specifičnim problemima i uslovima Sovjetskog Saveza. Pored toga, vidi se da je vojni teret u Sovjetskom Savezu vrlo težak, ali je i njegova legitimnost takođe vrlo snažna. Debata i rasprava o problemima sovjetskog militarizma mogla bi pomoći slabljenju te legitimnosti.

Ne bi se smelo pretpostavljati da će baš svako pozdraviti takvu raspravu, a pokušaj da se ona pokrene mogao bi se smatrati za nedopustivo mešanje u unutrašnje stvari Sovjetskog Saveza. Ali u nuklearno doba svi smo mi neposredno pogođeni vojnom politikom supersila, te otuda sigurno imamo pravo da pokušamo da utičemo na nju.

(David Holloway, »War, Militarism, and the Soviet State«, u: *Protest and Survive*, E. P. Thompson i Dan Smith, izd., Monthly Review Press, New York i London, 1982)

Preveo Teodor Olič

³⁹ Vidi, na primer, raspravu u: R. Medvedev, *On Socialist Democracy*, London, 1975, poglavlja 3. i 4.

DINAMIKA EVROPSKOG NUKLEARNOG RAZORUŽANJA

Godina 1982. predstavljaće veliki izazov razoružavanju. Predviđeni su sastanci nekoliko međunarodnih tela, na kojima će se postaviti novi putokazi i doneti značajne odluke. Ti sastanci će biti važni za čitav spektar pitanja o razoružavanju, ali će mnogi biti od naročitog, čak ključnog, značaja u pogledu nada da se Evropa oslobodi nuklearnog naoružanja.

Ujedinjene nacije treba da održe Drugo specijalno zasedanje o razoružavanju u junu 1982, a za tu priliku se u pripremi nalazi nekoliko obimnih izveštaja. Nezavisna komisija za međunarodno razoružavanje i bezbednost (takozvana Palmeova komisija) obećala je da će njen izveštaj biti završen na vreme. Za 1982. predviđen je i početak prvog zasedanja Evropske konferencije o razoružavanju, u skladu s predlozima podnetim na madridskom sastanku o evropskoj bezbednosti i saradnji; ukoliko ovaj sporazum propadne, konferencija bi bila organizovana nezavisno i bez učešća supersila. Za narode Evrope 1982. predstavlja poslednju godinu pre nego što se, 1983. godine, na njih sruči giljotina (misli se na postavljanje stranih, tzv. evrostrateških raketa na njihovim teritorijama). Uzajamni pregovori supersila, koji treba da predstavljaju drugu polovinu »dvosmernog« obećanja SAD NATO-u, moraju da otpočnu odmah.

Izabrani delegati, govoreći u ime svojih vlada, biće odgovorni za sudbonosne odluke i stavove na svim tim sastancima. Ali svi mi moramo da budemo spremni.

Javno mnjenje se mora probuditi kako bi, sa svoje strane, moglo da vrši pritisak na odgovorne da donesu

političku odluku o obustavljanju trke u naoružavanju. *Narod* mora da izvrši pritisak na *vođe* da počnu da deluju, mudro i brzo, i da nas tako zaista *povedu* ka kontroli naoružavanja, razoružavanju i miru.

Najpreči zadatak u ovom trenutku je da se supersilama stavi do znanja da svoja međusobna neprijateljstva i sukobe ne smeju da razrešavaju putem »evropskog rata«. Evropske zemlje nisu neprijatelji jedne drugima. Njihovi narodi ne žele da budu taoci u međusobnom nadmetanju supersila.

U ovom istorijskom trenutku u Evropi se javljaju izuzetno snažna kretanja u javnom mnjenju, čiji je neposredni cilj da naš deo sveta oslobode straha od atomskog oružja. Ovim esejom želim da dam podršku tom buđenju javnog mnjenja tako što ću osnažiti argumente koji su mu potrebni. Ja se divim tim raznovrsnim narodskim pokretima, s kojima sam u manje-više stalnom kontaktu, kao i naučno-istraživačkim naporima. O doprinosu ovih poslednjih biće više reči u završnom poglavlju.

Činjenica da ovaj esej objavljujem u okviru organizacije END — tj. kampanje za Evropsko nuklearno razoružavanje — može se pripisati jednim delom tome što su me oni prvi zamolili za prilog, a drugim delom tome što je ta organizacija postala forum za najintenzivnije tekuće polemike, u kojima se može isprobati moć raznih argumenata. I pored sveg žara s kojim se moramo zalagati za neposredni cilj oslobađanja Evrope od atomskog oružja, nikada ne smemo zaboraviti da nam je dužnost da racionalno procenjujemo sve argumente i predloge koji se javljaju, kako bismo otkrili koji su od njih najbolje zasnovani i koji najviše obećavaju u praksi.

Ovo je poziv na razgovor — a zatim na akciju — bez odlaganja.

I. *Evropa mora da progovori u svoje ime*

Svi razumni ljudi sveta zabrinuto pozivaju na mir i svi žele da vide kako se korača prema razoružavanju. Ali svi mi dobro znamo da je trka u naoružavanju između supersila ono što ugrožava sudbinu naše planete, koja bi mogla da bude tako bogata i tako lepa kad bismo sarađivali, a koja je danas politički izdeljena i ekonomski opljačkana. Idući za iluzornim ciljem da konačno nadjačaju »drugom stranu«, supersile bez oklevanja žrtvuju ogromne resurse koji bi trebalo da služe razvoju, ali umesto toga troše na gomilanje oružja — atomskog, bio-

loškog, hemijskog — koje može da dovede do konačnog uništenja i smrti.

Svaki Evropljanin koji razmišlja zna da su naše zemlje prvi taoci kad god se supersile takmiče za »prvo mesto«. Beskonačna trka u naoružavanju koju vode, i koja se sada uzdiže do novih tehnoloških vrhunaca, može — ali ne mora — da dovede do velikog rata. Ali, s obzirom na to kako teku pripreme za takav rat, naročito u pogledu atomskog oružja, Evropa je suočena s neposrednom opasnošću.

U ovom eseju ću pokušati da analiziram, što god jasnije i doslednije mogu, ono što smatram ključnim pitanjima vezanim za evropsko nuklearno razoružavanje, pri čemu ću posebnu pažnju obratiti na manje zemlje i njihove mogućnosti da preduzimaju samostalne inicijative. Iz pedagoških razloga moje izlaganje će biti veoma pedantno, naročito u narednim, sadržajnijim odeljcima. To sa sobom nosi opasnost od ponavljanja, ali i to je bolje nego ostavljanje praznina.

Evropa nije sklona ratu

Ali dozvolite mi da u uvodu učinim nekoliko opštijih primedbi. Vrednosna pretpostavka na kojoj se zasniva ovaj esej i koju sve šire i odlučnije usvajaju evropski narodi¹ jeste da mi ne prihvatamo da budemo žrtve u međusobnom nadmetanju supersila oko političko-vojne hegemonije. Ne sme se dozvoliti da one svoju međusobnu borbu za konačnu pobedu — san o tome da se pregazi druga strana — prikrivaju plaštom »evropskih interesa«. To što one već više od trideset godina izigravaju međusobno neprijateljstvo nema veze sa Evropom. Ovoga puta nikakav takozvani evropski rat neće poteći iz Evrope. U stvarnosti, »zaštita« koju supersile nude svojim saveznicima ne znači ništa osim smrti i uništenja za njih, a možda i za neutralne zemlje. Čak je i jedan Adenauer, na početku svoje karijere, mogao da kaže da bi novi rat u Evropi značio ponovno razaranje Evrope. Elementarna logika je dovela i druge vodeće političke ličnosti do istog zaključka. Ali to se pokazuje samo u retkim časovima iskrenosti.

¹ Pod »Evropom« se u tekstu podrazumeva kontinent zapadno od sovjetske granice. To, naravno, uključuje Veliku Britaniju i mnogobrojna ostrva u Atlantskom okeanu i Sredozemnom moru, koja se obično smatraju evropskim, ali isključuje kolonijalne zavisne teritorije. To, dalje, po definiciji isključuje sve što se tiče teritorija dveju supersila ili Kanade, iako ove zemlje igraju istaknutu ulogu u razgovorima o »evropskoj bezbednosti«.

Želim da istaknem činjenicu da »evropski rat« ne bi mogao poteći iz Evrope. Time ne želim da poreknem da između evropskih zemalja postoje napetosti na političkoj osnovi, pa čak i ideološki sukobi. Ali to stanje samo po sebi, bez vanevropskih podsticaja, ne zahteva vojna rešenja. Naprotiv, ono bi pre dovelo do sve intenzivnijeg traganja za mirnim rešenjima, za većom razmenom i saradnjom.

Ispod tih suparničkih tendencija u Evropi postoji jedna temeljna spona, zasnovana na prihvatanju zajedničkog istorijskog nasleđa. Posle svih svojih traumatičnih iskustava, evropske zemlje bi trebalo da budu u stanju da sopstvenu budućnost grade na osnovu raznih vidova međusobne saradnje. Kada bi bile ostavljene samima sebi, sopstvenom razvoju i sopstvenim sredstvima, one se ne bi upuštale u međusobna neprijateljstva — o čemu najbolje svedoči ono što se na Zapadu naziva *Ost-Politik*. Ostavljene same sebi, one nikada ne bi prouzrokovale unutarevropski rat.

Supersile se međusobno bore u Evropi

To je jedna činjenica. Ali postoji još jedna. Iznad unutrašnjih snaga koje deluju u pravcu saradnje, određene uglavnom ekonomski i kulturno, pojavila se jedna nova superčinjenica: u političkom i vojnom pogledu Evropa je podeljena na dva međusobno suprotstavljena saveznička bloka. Njih su stvorile supersile, zahtevajući od svih zemalja podršku za Sovjetski Savez, odnosno za Sjedinjene Američke Države. U pitanju je veštački rascol, pošto evropske zemlje nemaju nikakvu inherentnu dublju sklonost prema bilo kojoj od dveju današnjih supersila. One, u stvari, ne žele da budu tako čvrsto vezane za njih, iako je to danas činjenica koja preovlađuje u našem delu sveta.

Još gore: dodatna i neoboriva istina je da su dve supersile, na osnovu svojevrsnog međusobnog, po pravu precutnog, sporazuma odlučile da Evropu pretvore u bojno polje svog potencijalnog velikog rata, i to protiv njene volje. Danas je Evropa bojište natopljeno njihovim vojnim pretnjama i pripremama za rat. Najzad — što treba dobro zapamtiti — Evropa nije neophodno uporište u borbi supersila. Još od vremena »sputnjika« 1957. godine potpuno je jasno da su dve supersile u stanju da se međusobno bore sa interkontinentalnih razdaljina.

Doktrine, arsenali, propaganda — sve je to usmerno da svakom ulije u glavu, i to kao neospornu istinu: ako dođe do rata između dveju supersila, one će izoći da taj rat vode u obliku interkontinentalnog sukoba, već će ga rađe pretvoriti u »evropski rat«. Rečeno *clara verba*: Evropu treba žrtvovati, evropsku industriju i poljoprivredu treba uništiti, a evropski narodi treba da iskrevare ili da podlegnu strašnim i ubogaljujućim bolestima. A sve to da se *domovine dveju velikih i siledžijskih nacija poštede* i ne iskuse sudbinu pripremljenu za mnogo nevinije narode. Supersile veoma retko javno priznaju ovu »teoriju utočišta«. Naša intelektualna dužnost je da ukážemo na ove neistine pomoću kojih pretvaraju evropske narode u svoje taoce.²

O strateškim problemima na američkoj strani postoji veoma bogata literatura i dokumentacija, kako zvanična tako i akademska, koja počiva na ogromnom istraživačkom naporu. Ali u toj literaturi skoro da i nema pomena da bi evropske zemlje mogle da imaju legitimne nezavisne interese. Evropske zemlje se tretiraju kao »objekti«, i to očigledno kao sporedni, »neinteligentni« objekti politike supersila. Ta politika se slepo usredsređuje na egocentrične interese supersila. Kao primer mogao bi se navesti odlomak iz jedne od najnovijih i najuglednijih američkih publikacija, u kome je reč o odluci iz 1979. godine da se pojača evropsko nuklearno naoružanje.³

² Za jedan rani prikaz slučaja Evrope kao unapred predviđenog ratišta supersila, kako bi ove mogle da očuvaju svoje teritorije, kao i za rezime izračunljivih troškova takvog razaranja vidi moju knjigu *The Game of Disarmament*, Pantheon, New York, 1976, novo izdanje 1978; kao i Manchester University Press, 1977 (džepno izdanje, Spokesman, 1980). U sve žešćim debatama širom Zapadne Evrope taj stav je kasnije potvrđen, široko usvojen i često korišćen.

³ »Oduka NATO-a iz decembra 1979. da pojača svoje nuklearno oružje dugog dometa bila je povezana s odlukom o otpočinjanju pregovora o kontroli takvog oružja. Ta odluka je bila neophodna da bi se obezbedila podrška nekih manjih članova saveza, ali nije odražavala nikakvu stvarnu nadu da će u pogledu takvog oružja doći do ozbiljnih pregovora, a još manje do sporazuma.

Izgledalo je da se krajem osme decenije pojavilo razmimoilaženje između Sjedinjenih Država i njihovih zapadnoevropskih saveznika u pogledu kontrole naoružanja. ... Za neke evropske vlade kontrola naoružanja je bila sredstvo da obezbede interesovanje i učešće partija centra i levog centra u pitanjima odbrane. Zemlje u kojima postoje uticajne grupe za mir i razoružavanje bile su prinuđene da se zalažu za kontrolu naoružanja, čak i kada ona nije izgledala oportuna ili moguća, da bi tako opravdale svoje izdatke za odbranu.« (Joseph J. Kruzal, »Arms Control and American Defense Policy: New Alternatives and Old Realities«,

Nema nikakvog razloga da se misli da su sovjetski stavovi prema žrtvama ove dvostrane ratne igre manje cinični, iako o tome, kao i o svemu drugom, ima manje objavljenih dokaza.

Neki čitaoci možda sumnjaju u osnovanost prvorazrednog naglašavanja mogućnosti da Evropa postane glavno bojište u ratu supersila. Sva današnja sredstva informacija nam govore da je najakutnija opasnost od kriza koje bi mogle da dovedu do oružanog sukoba supersila ili bar do sukoba u koji bi one bile umešane pomerena *na jug* — sa onoga što se obično označava kao »centralni front« na front jugoistočne Azije. Područje Persijskog zaliva i njegova nafta, večiti izraelsko-arapski sukob, revolucionarne posledice Šahovog pada u Iranu, ogorčene raspre između muslimanskih zemalja, bitke između Iraka i Irana, kao i one u Libanu, gde je nasilje i danas natopljeno krvlju — zar sve to ne skida teret ratnog rizika sa pleća Evrope?

Ovde je sadržano jedno zanimljivo opažanje: svakodnevno usredsređivanje na područje zapadne Azije — kome se isuviše često pridaje geografski pogrešan naziv »Bliskog istoka« — dobro pokazuje kako centar oluje menja svoj položaj. Ali naše oči su tada uprte u političke napetosti i gomilanje vojnih snaga, što je sasvim u redu. Međutim, mešanje supersila u tom području nije autohtono nego marginalno, iako bi u danom trenutku moglo da postane odlučujuće. Ipak smatram da je u kontekstu mog predmeta opravdano da se čitav ovaj problem ostavi po strani.

Još uvek skoro ništa ne daje razloga za verovanje da bi se bitke u tom području mogle voditi *nuklearnim* oružjem. Ogromne investicije, kao i takmičenje u kvantitetu i kvalitetu, usmereni su na ono što još uvek pripada kategoriji »konvencionalnog« arsenala za ratovanje. Mogla bi se zamisliti upotreba nuklearnog oružja u cilju zatvaranja planinskih prelaza ili čak protiv »neprijateljskih« pomorskih snaga u tom području. Ali to još uvek ne izgleda verovatno. Odmazda koja bi u tom slučaju usledila funkcioniše kao klasična preventiva.

Ali ako bi — uprkos maloj verovatnoći — počeo da se odvija scenario koji obuhvata upotrebu nuklearnog oružja, sledeći korak u eskalaciji vratio bi nas mojoj glavnoj temi: verovatnoći da do ozbiljnijeg sukoba između supersila dođe na drugom mestu. Ovo predstavlja dobar primer opštije teze da se opasnosti iz lokalnih sukoba

str. 151, u: *Daedalus*, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, zima 1981. To je jedan od dva tematska broja od 1980. godine posvećena američkoj politici odbrane.)

moгу »preneti« na Evropu i povećati opasnost od rata na njenoj teritoriji ili na okeanu, gde god dve supersile odluče da uspostave glavni front.

S druge strane, izražen je i sve je veći rizik da se opasnost od nuklearnog rata premešta na sever. Svi smo potpuno svesni početnih, sitnih ali rastućih promena u scenarijima supersila, koje se ogledaju u povećanoj aktivnosti podmornica u severnom Atlantiku. Ne treba ni spominjati da posledice ovakvih promena neće biti nimalo povoljne po Evropu.

Što se tiče konačnog dvoboja između supersila, sve, veoma obimne, pripreme pokazuju da se pripremaju scenariji za bitku oko Evrope. Pored vojne spremnosti, postoji i jaka politička motivacija: poštediti sopstvenu dovinu žrtava, razaranja i smrti.

Na žalost, dakle, za doglednu budućnost je verovatno tačno da je najveća opasnost koju nuklearno oružje predstavlja za civilizacijsko nasleđe i za najbrojnije mase ljudskih bića — nagomilavanje oružja za *nuklearni rat u Evropi*. A to je moja tema.

Evropa bira nuklearno razoružavanje

Krajnje je vreme da supersile čuju glas svojih potencijalnih žrtava. Ne smeju se više zanemarivati naše reakcije. Sadašnji trenutak je za to posebno pogodan, pošto se jedna od supersila, SAD, upravo sprema da donese odluku o raspoređivanju užasnih neutronskih bombi na evropskoj teritoriji na izgled ne uzimajući u obzir da bi njen protivnik s druge strane odmah povukao isti potez. Teritorije Istočne i Zapadne Nemačke su neposredno predviđene kao prostor na kome će se osetiti strašne posledice, koje se šire na kvadratne kilometre posle svake eksplozije. U ovom gustu naseljenom srcu Evrope žive i rade milioni civila.

Mi treba da se brinemo za ljude — bez obzira na to šta njihovi lideri imaju da kažu! Organizacija END — Evropsko nuklearno razoružavanje — predstavlja najpogodniji instrument za otvaranje protestnog pokreta među evropskim narodima, sve to u nadi da će se probuditi savest lidera sveta.

Prihvatanje nuklearnog oružja od strane saveznika = uništenje Evrope

Mirovni i protestni pokreti, koji su već postigli manju ili veću snagu u nekoliko evropskih zemalja, moraju da se usredsrede samo na oslobođenje od *nuklearnog*

oružja; to činim i ja u ovom eseju. Skoro sve ove zemlje su u potpunosti shvatile uzaludnost nabavljanja *sopstvenog atomskog oružja*, pošto svako takvo oružje samo povećava opasnosti koje prete njihovoj bezbednosti. Odluke da se odbaci nuklearno naoružanje skoro svuda su donošene na osnovu stava da bi pribavljanje takvog oružja samo povećala rizik da će mala zemlja koja poseduje atomsko oružje postati meta nuklearnog oružja, a male zemlje nisu u stanju da odgovore ravnom merom i istim načinom.

Isto, potpuno očigledno razmišljanje sasvim logično važi i za slučaj *stacioniranja stranog nuklearnog oružja* na teritoriji tih zemalja. Opasnost od razornog udara ostaje ista. Neutralne zemlje Evrope su ne samo svesne činjenice da posedovanje nuklearnog oružja ne može imati dobrih posledica; na osnovu suverenih političkih odluka one su donele praktične zaključke i pokazale da računaju na korist koju donosi odstranjivanje atomskog oružja sa njihovih teritorija. Te zemlje nisu voljne da prihvate nikakvo atomsko oružje, čak i ako se ono nudi pod vidom »pomoći« ili »zaštite«.

Iste činjenice važe i za zemlje koje pripadaju savezima, ma kako one bile prinuđene na popuštanje ili na ćutanje. Svakog dana opasnosti sve jasnije pokazuju da atomsko oružje nije efikasno sredstvo sa stanovišta bezbednosti. Verovanje da nuklearno oružje može da obezbedi pobedu nije ništa drugo do »obična glupost« — to su nedavno, sa naglašenim realizmom i na veoma elokventan način, pokazali takvi autoriteti kao što su erl Mountbatten, lord Philip-Baker i lord Zuckerman u svojim govorima, prikupljenim u zbirci *Apokalipsa danas?*⁴ Njihovi stavovi se ne mogu pobiti. *Zadatak koji sada moramo da uzmemo na sebe jeste da širimo ovu poruku.*

Od uvertira do konkretnih predloga

Osnovni principi kojih se mora držati svaki program mera za razoružavanje, ukoliko želi da bude realan, treba da se usredsrede na sledeće:

1. pregovori uvek moraju da *prethode* odlukama, a ne da se nude kao neka vrsta *post-facto* utešnog gesta, pošto je već preduzeta jednostrana obaveza;
2. treba otpočeti proces *postupnih* koraka, jer se već pokazalo da su stavovi tipa »sve ili ništa« iluzorni;
3. predlozi se moraju temeljno ispitati da bi se utvrdilo u kojoj meri su *jednaki*, jer se uvek mora predvideti da će se sa obeju strana zahtevati jednakost u žrtvama.

⁴ *Apocalypse Now?*, Spokesman, 1980.

Sve ove tačke naročito važe za planiranje nuklearnog razoružavanja. U svakom pojedinom slučaju njih treba primeniti tako da se odnose neposredno na one vojne situacije koje su od interesa za svaku supersilu. One moraju da budu što realnije da bi uticale na supersile da prevaziđu nepokretnost svoje strateške misli i svoje okamenjene stavove. Želim da iskoristim ovo uvodno poglavlje da, na nešto uopšteniji način, navedem implikacije sadržane u prvom principu — o drugom i o trećem principu biće podrobnije reči u tematskim poglavljima koja slede.

Ostavljamo strateške nuklearne sisteme po strani

Koji su, dakle, predmeti o kojima treba pregovarati i, možda, odlučivati u vezi sa atomskim oružjem u Evropi? Ograničavanje na *evropsko* razoružavanje nužno znači da veliki strateški sistemi, koji se neposredno tiču onoga što se podrazumeva pod uzajamnim odbrambenim potrebama supersila, moraju da ostanu izvan kruga naših sadašnjih razmatranja. To znači da se ovde nećemo baviti ICBM raketama (interkontinentalne balističke rakete), podmornicama opremljenim SLCM raketama (balističke rakete lansirane s mora) i SLCM raketama (krstareće rakete lansirane s mora), pomorskim flotama, nosačima helikoptera i aviona, kao ni bombarderima i najraznovrsnijim avionima velikog radijusa kretanja, elektronskim i drugim prislusnim sistemima, i to u onoj meri u kojoj se svi oni koriste *izvan* teritorija, teritorijalnih voda i vazdušnog prostora evropskih zemalja, tj. zemalja koje nisu supersile. Naravno, već po definiciji ovde spadaju i Britanija i Francuska, ali će o njima kasnije posebno biti reči, pošto one, kao nuklearne sile, iako drugorazredne, predstavljaju poseban slučaj.

Ovo isključivanje strateškog oružja koje treba da služi neposredno za borbu između supersila nije motivirano samo željom da se ograniči predmet ovoga eseja tako što bismo se usredsredili na arsenale pripremljene za Evropu. Iza ovog izbora se krije nešto što bi se moglo smatrati etičkim imperativom: zemlje koje su zainteresovane za rat trebalo bi da ratuju neposredno jedna s drugom i da se tako same izlože opasnostima koje prate njihovu sklonost da pribegavaju nasilju radi razrešavanja sukoba. Tako su ponekad postupali Vikinzi: jednog odabranog vođu su vezivali oko pojasa za neprijateljskog vođu i ostavljali da njih dvojica, boreći se noževima, odluče ishod. Današnje oružje je drukčije. Ali mnogi ljudi nisu zaboravili etičko pravilo da moćnima ne treba dopu-

stiti da se zaštite i da ostave nemoćnima da pretrpe sve muke.

Naša unutarevropska diskusija treba da pokrije tematsko područje između onoga što se, s jedne strane, mora smatrati delom uzajamnih i globalnih interesa supersila i što se delimično reguliše ugovorima SALT I (istekao) i SALT II (nedovršen), i onoga što se, s druge strane, tiče konvencionalnog naoružanja i nacionalne bezbednosti suverenih evropskih država. To znači: bez nuklearnog naoružanja u Evropi kao celini.

Samostalne inicijative za postupni progres

Glavna pitanja kojih se treba dotaći jesu međusobno povezana pitanja o tome koji *koncepti* i koje *strukture* mogu da važe za Evropu kao zonu nuklearne bezbednosti i koje *processe* treba koristiti da bi se taj cilj ostvario. Treba li da se zadovoljimo nepovezanom grupom država bez nuklearnog oružja ili naš cilj od početka treba da bude jedna bezatomska zona (ili više takvih zona), formalno ustanovljena i učvršćena ugovorima? Ili, drugim rečima, treba li da se oslonimo na proces postupnog rasta, koji je praktično spontan, ili treba da spremamo planove za niz unapred predviđenih i temeljno strukturisanih ugovora, koji bi onda bili krunisani jednom multilateralnom konvencijom?

Ovu drugu alternativu odabrali su naši jedini dosadašnji prethodnici, i to u obliku Tlatelolškog ugovora o zabrani nuklearnog oružja u Latinskoj Americi. Bojim se da mnogi učesnici u tekućoj živoj debati o »bezatomskim zonama« isuviše polažu na taj konkretni model i preterano računaju s njim. Moramo se podsetiti da se u tom slučaju moglo početi od samog početka, jer u Latinskoj Americi nikada nije bilo nikakvog nuklearnog oružja, dok ga je Evropa puna!

Naša glavna briga mora biti da stvorimo Evropu potpuno i trajno oslobođenu od nuklearnog oružja svih vrsta i porekla. Ali moramo prvo objektivno uvideti koliko smo daleko od tog cilja sada, na početku. Pored toga što dominiraju svetom putem ogromnih već postojećih arsenala, obe supersile su se obavezale da donesu još veći broj obavezujućih odluka o novim sistemima nuklearnog naoružanja, koje bi trebalo razmestiti po Evropi ili koji bi bar mogli da budu upereni prema Evropi. Te rakete su uperene na naše gradove i na manje ili više ključne civilne objekte. Čak i kada bi bile uperene samo na vojne ciljeve morali bismo da budemo svesni da bi one neizbežno izazvale i civilne žrtve. Njihov cilj se ne može dovoljno

usko ograničiti, pa čak i kada on leži usred područja »moguće greške«; u tom području žive *ljudska bića*. Pored toga, ima raketa sa širim radijusom!

Da bi se uklonile neizvesnosti koje lebde nad Evropom zbog strategije velikih sila, moraću da pokušam da analiziram mogućnosti za *samostalne inicijative* naših zemalja. Dakle, naše potencijalne aktivnosti treba sagledati na tri razna nivoa; ukratko ću ih nazvati: unilateralni, bilateralni i multilateralni. Naravno, stalno se mora obraćati pažnja na to koliko se politički razlikuju načini za pokretanje akcije u pojedinim zemljama i koliko se zbog toga razlikuju šanse za uspeh u svakoj od njih. Ali ako se učine dinamičniji naponi da se iskoriste mnogobrojne mogućnosti za pokretanje inicijativa koje postoje, ima osnova za nadu da možemo da pobedimo ili, bar, da u javnosti odbranimo svoje pravo na Evropu bez nuklearnog naoružanja.

II. »Svakoј naciji njen teret«: sloboda da se donose jednostrane odluke

Možda bi trebalo opet naglasiti da ovaj esej namereno ne ulazi u pitanje međusobnih odnosa dveju supersila. Ovaj esej je isključivo posvećen problemu kako izbeći da supersile ne uvuku Evropu u svoje međusobne samoubilačke političko-vojne igre.

Sve evropske nacije, s izuzetkom Francuske i Velike Britanije, iskoristile su slobodu da jednostrano odluče da se uzdrže od proizvodnje nuklearnog oružja. Te dve zemlje su jedine koje, na osnovu slobodne volje i nezavisne odluke, poseduju nuklearno oružje i, prema tome, spadaju u posebnu kategoriju. Sve dotle dok one — ili samo jedna od njih — odbijaju da se odreknu sopstvenog nuklearnog oružja, nužno se nameće zaključak da su one najviše udaljene od cilja koji se sastoji u oslobođenju od nuklearnog naoružavanja.

Sve druge evropske zemlje, s izuzetkom Albanije, svečano su proglasile da ne nameravaju da na bilo koji način proizvode ili stiču sopstveno nuklearno oružje. One su ovo učinile ne samo deklarativno nego i tako što su pristupile međunarodno obavezujućim pravnim instrumentima, tj. Ugovoru o zabrani ograničenih eksperimenata (LTBT) iz 1963. i Ugovoru o zabrani širenja (NPT) iz 1970. godine.⁵

⁵ Prema *Godišnjaku SIPRI-a* za 1980. godinu, Portugal je potpisao ali nije ratifikovao LTBT, a Španija je potpisala ali nije ratifikovala NPT.

Prema ovim ugovorima, činjenici da su se skoro sve evropske zemlje dobrovoljno odrekle nuklearnog oružja trebalo je da odgovori preduzimanje razoružavanja od strane Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država. Ove zemlje su pre skoro dvadeset godina obećale, i to doslovno, da će »ostvariti prekid svih probnih nuklearnih eksplozija za sva vremena i da su rešene da nastave s pregovorima u tom cilju« (LTBT), a u čuvenom članu VI (NPT) su se obavezale da »u dobroj veri pristupe pregovorima o efikasnim merama u vezi sa što ranijim obustavljanjem trke u nuklearnom naoružavanju i nuklearnim razoružavanjem«. Mi znamo — a i oni znaju — da su »efikasne mere« u tehničkom pogledu sve vreme bile na raspolaganju, ali su Sovjetski Savez, Velika Britanija i Sjedinjene Države ipak na grub način kršili svoje političke obaveze da ih primene — što se Francuske tiče, ona nikada nije obećala da će zaustaviti trku u naoružavanju, pa čak ni da će pregovarati.

Dakle, to je naša današnja situacija — nalazimo se u užasavajuće poremećenoj ravnoteži između onih koji imaju i onih koji nemaju.

Uzleti i padovi protesta u Evropi

Kakvi su bili odnosi između ovih dveju grupa zemalja i kako treba da ocenimo snage kojima se na njih može uticati? Mi koji nemamo moramo da shvatimo da je jedini instrument moći koji možemo da iskoristimo *pritisak javnog mnjenja na naše lidere* i, preko njih, na one koji imaju. Istorija načinâ na koje smo *mi* koristili tu svoju moć da bismo ograničili *njih* ponekad daje osnova za radovanje a ponekad za tugu, ali su istovremeno *oni* stalno napredovali od velike moći do supermoći.

Nuklearno oružje se javilo u Evropi zahvaljujući, jednim delom, naporima Britanije i Francuske da stvore svoje nezavisne arsenale, pri čemu su se prve probne eksplozije čule 1952. odnosno 1960. godine; međutim, prvi koraci u tom pogrešnom pravcu preduzeti su mnogo ranije. U pogledu količine, njihovi arsenali su ostali beznačajni u poređenju s arsenalima supersila, ali oni ipak imaju ogroman značaj utoliko ukoliko simbolizuju i pokazuju odsustvo etičkih inhibicija — što predstavlja sumnjiv primer za zemlje u drugim delovima sveta.

Ali uvođenje nuklearnog naoružavanja u velikim količinama u Evropu treba pripisati delovanju supersila. Ono je otpočelo kada je Eisenhower uveo to oružje 1954. godine i kada je, 1957. godine, NATO pakt svojom sudbonosnom i u ono vreme oštro osuđivanom političkom

odlukom, prihvatio, velikom većinom glasova, uvođenje nuklearnog naoružanja. U tom periodu su otpor i strah među evropskim narodima dostigli vrhunac. U našoj istoriji, protest — koji su inspirisali naučnici a prihvatile mase sledbenika — simbolišu Einstein-Russellov manifest iz 1955. i Aldermastonski marš u Londonu iz 1960. godine. Od tada je pokret počeo da gubi snagu, a na nama je obaveza da se upitamo: zašto?

Ipak, masovni otpor nuklearnom naoružavanju — »zabranimo bombu« — doveo je do nekoliko pobeda u pojedinim zemljama koje su se definitivno odrekle nuklearnog naoružanja. Među njima prednjače neutralne zemlje koje su odbile kako da poseduju sopstveno nuklearno oružje tako i da na svojoj teritoriji drže strano. Ova delimična pobeda dobila je svoju formalnu potvrdu tako što su zemlje koje nemaju nuklearno oružje prihvatile NPT ugovor, iako zemlje koje imaju takvo oružje nisu uzvratile ravnom merom ni 1968. godine ni kasnije.

Otkuda onda taj neobični zastoj u glasnoj opoziciji tokom sedme i osme decenije ovoga veka? Izgleda da je evropsko javno mnjenje pokleklo pred interesima i pretnjama supersila. Bez ikakvih značajnijih protesta, te sile su uspele — kao što to sada čitav svet ponavlja *ad nauseam* — da u Evropi postave nekih 10—15 hiljada atomskih raketa, od kojih su otprilike tri petine svojina SAD a dve petine svojina SSSR. Te rakete se svrstavaju u taktičko oružje, koje sasvim očigledno treba da posluži na mogućem evropskom ratištu. Uprkos veličini i donekle različitim profilima ovih arsenala, Amerikanci imaju prednost u broju i usavršenosti atomskog oružja i pomoćnih sistema, dok Rusi prednjače u ukupnoj težini i dometu, koji je veoma rano proširen tako da obuhvati rakete srednjeg dometa, neračunajući manje poznato oružje, smešteno na teritoriji koju kontrolišu Sovjeti. Očigledno je da su dva suprotstavljena bloka dugo gledala na ovo naoružanje s podjednakom ravnodušnošću. Možda su smatrala da to oružje obezbeđuje neku vrstu pariteta i na taj način doprinosi bezbednosti.

Nikakvi protesti protiv njih nisu dosledno nastavljeni u Evropi. Izgleda da postepeno ali izrazito povećanje njihove razorne moći nije izazvalo ozbiljniju zabrinutost, iako je potencijalna opasnost uništenja u Evropi korišćena kao argument u verbalnim bitkama neposredno pre i posle donošenja glavnih odluka NATO-a 1957. godine.⁶

⁶ Mogli bi se pomenuti oni kratki trenuci kada su Kissinger i Schmidt pokazali da znaju koliko je nesiguran tzv. bezbednosni kišobran američkog nuklearnog naoružanja iznad Evrope. Vidi moju knjigu *The Game of Disarmament* (navedenu u napomeni 2)

Protiv neutronske bombe

Ali treba da znamo da se protesti isplate. Čitavom Evropom raširio se talas snažnog protivljenja kada su objavljeni planovi da se u Evropi rasporedi oružje s pojačanom radijacijom — neutronska bomba — koje ubija ljude a ne uništava ratna sredstva. Podobnost tog oružja da ubije ili bar onemogućući vojnike isticana je kao njegova velika prednost, pri čemu nije uziman u obzir broj civila u neposrednoj blizini koji bi neizbežno morali da nastradaju.

Međutim, narodi Evrope su naučili neke činjenice, iako američka vojska nije bila spremna da ih razglašava: čak i neutronska bojeva glava od samo jedne kilotone uništila bi sve zgrade i ubila sve ljude u krugu prečnika od 150 metara; pored ovih posledica, prouzrokovanih snagom eksplozije i radijacijom, u krugu prečnika od 1.400 metara javila bi se snažna radijacija, koja bi u nekim slučajevima prouzrokovala trenutnu smrt, a u drugim slučajevima izazvala trajne posledice sa smrtnim ishodom. Na mnogo širem području nuklearna bomba bi ugrozila stanovništvo i izazvala trajne štete. Žrtve ove bombe ne bi bila materijalna dobra nego živa ljudska bića, i to u velikoj većini obični ljudi, civili. Prava razlika između ovog i drugih vrsta nuklearnog oružja je u tome što se energija oslobađa mnogo sporije, tako da se ne javlja trenutno nego trajno zračenje, koje izaziva užasnu opasnost za ljude, preteći im polaganom i često veoma bolnom smrću. Još 1977. godine mi, pripadnici evropskih nacija, izrazili smo odvratnost prema tom oružju.

Oni koji znaju kako da procenjuju i koji su spremni da istinito prikažu vojnu efikasnost ovog atomskog ubice koji vrši geografsku selekciju ali ne vrši nikakvu diskriminaciju među ljudima, potkopali su uverenost svake strane da će postići prednost na taj način što će stvoriti beživotne praznine u neprijateljskim redovima. Zapadnonemački kancelar Helmut Schmidt, koji s podjednakom lakoćom govori čas otvorene istine a čas umirujuće poluistine, nedavno je na veoma uzdržan način upozorio druge političke, a naročito vojne lidere, kada je u jednom intervjuu izjavio: »Po mom mišljenju, veoma je sumnjivo shvatanje koje usvajaju neki zapadni vojnici i specijalisti i po kome neutronska oružje donosi prednost samo strani koja se brani i šteti samo agresoru«.

Kada se ranije pominjala neutronska bomba javio se snažan protest javnog mnjenja, čiji je cilj bio da oslo-

ili posebno poglavlje objavljeno u: *Protest and Survive*, red. E. P. Thompson i Dan Smith, Penguin Books, 1980.

bodi Evropu ove nove opasnosti. Neophodno je ponovo naglasiti da je u pitanju bila iskrena odvratnost i moralna osuda, a ne nekakav protest po sovjetskom naređenju, kako to veruju mnogi neobavešteni ljudi, naročito u Americi, gde sredstva javnog informisanja usvajaju jednu čisto antisovjetsku liniju. Da li je u pitanju propaganda koju podstiče vlast? Ili je žestoka ruska kontrapropaganda protiv bombe nekako uspela da lakše uđe u sredstva javnog informisanja nego što je to slučaj sa zabrinutim evropskim glasovima koji su govorili u sopstvenom interesu?

Ovom prilikom izvojevana je pobeda! Usled javnih protesta u inostranstvu ali i kod kuće, predsednik Carter je odlučio da odloži planove za raspoređivanje neutronske bombe. Na ovaj način se pokazala moć tihe većine, a pokazalo se da ona i nije tako tiha — isto to se dogodilo kada su Carterovi prethodnici na predsedničkom položaju bili primorani da napuste Vijetnam jer njihov narod nije više hteo da trpi neljudskost tog rata.

Raketno okruženje

Iz ove perspektive može se sagledati začuđujuća činjenica da neke vojne promene nailaze na visok stepen tolerancije dok druge mogu da izazovu pravu indignaciju. Tokom otprilike dve decenije javnost je obratila veoma malo pažnje na činjenicu da su Sovjeti uveli novu generaciju »usavršenih« balističkih raketa srednjeg dometa — u pitanju su rakete SS-4 i, naročito, SS-5 (1959—1961), koje imaju megatonske bombe i nov, povećan radijus (2.000 — 3.700 kilometara) i tako pokrivaju praktično čitavu teritoriju Evrope. U početku ništa veću pažnju nije izazvalo ni uvođenje, pre nekoliko godina (bar od 1977), znatno poboljšanih raketa srednjeg dometa (SS-20), koje imaju radijus od preko 4 hiljade kilometara i veoma precizno navođenje tako da je njihova verovatnoća kružne greške (CEP) mnogo manja; pored toga, ove rakete su opremljene većim brojem nezavisnih bojevitih glava, koje se mogu upućivati na različite ciljeve.

Izgleda zaprepašujuće da ni evropske zemlje ni NATO nisu vodili podrobnog računa o ovim zbivanjima. O njima se nije govorilo u štampi. Nije bilo nikakvih zahteva da se preduzmu pregovori odmah, u ovoj ranoj fazi, kada bi bili najumesniji. U tom trenutku bi NATO imao izvrsnu pregovaračku poziciju. Umesto toga, NATO je godinama oklevao, sve dok krajem 1979. Sjedinjene Države nisu saveznicima — i Sovjetskom Savezu — predočile gotovu odluku, čak naredbu, da rasporede novu ge-

neraciju američkog nuklearnog oružja u Evropi. Ovu priču čini još zagonetnijom činjenica da je došlo do odbacivanja Brežnjevljeve ponude da se pristupi pregovorima; iako je ta ponuda došla veoma kasno (6. oktobra 1979), ona je ipak predstavljala svojevrsan S.O.S. ili bar dokaz nervozne nade da se detant može spasiti. Trebalo je da na osnovu ovih događaja mnogo ranije uvidimo da su pregovori neophodni kako bi se zaustavila eskalacija trke u naoružavanju. Pogrešili smo iz nehata, jer nismo tačno ocenili da eskalacija stalno jača i pored toga što su nas uveravali da je situacija pod potpunom kontrolom i da odgovara modelu »pariteta«. Zato nismo zahtevali hitne pregovore o evropskom »taktičkom« nuklearnom oružju, a dopuštali smo da pregovori o konvencionalnim snagama (MBFR) nastave da teku lenjim tempom, iz godine u godinu, u Beču. Naravno, u Ženevskom komitetu za razoružavanje često je bilo reči o opasnostima oružja koje spada u tzv. sivu zonu, ali se te primedbe nisu konkretizovale niti je o njima nastavljena diskusija u najneposrednije pogođenim evropskim zemljama. Naš greh je u tome što još davno nismo jednoglasno zahtevali pregovore u okviru SALT-a III.

Njihov greh je u tome što su izbegavale da pregovaraju i da daju objašnjenja u vreme kada je počelo da nam preti »sivo« ili, kako ga danas otvorenije zovu, »evrostrateško« oružje; taj greh se može delimično objasniti, iako ne i opravdati, činjenicom da su supersile bile obuzete pregovorima u okviru SALT-a I i SALT-a II, koji se tiču njihovog glavnog strateškog naoružanja. Zanimarivanje problema ogleda se u tome što se u okviru pregovora SALT govorilo o zabrani upotrebe raketa radijusa od preko 600 kilometara. Međutim, rakete manjeg dometa mogu još uvek da predstavljaju opasnost za evropske zemlje. Najzad, danas — u devetoj deceniji — glavna pitanja se tiču svih vrsta raketa — od kojih su neke već spremne a druge se očekuju — čiji je domet daleko veći. Ovoga puta iznenađujuća, šokantna zbivanja dolaze sa zapada, a naročito iz Sjedinjenih Država.

Tako će Evropa biti praktično potpuno okružena raketama sa svih strana, kako sa istoka tako i sa zapada.

Različite zemlje, različita sloboda akcije

Verovatnoća da će se uzбудiti javno mnjenje uvek je veća kada neka nova situacija tek počinje da se javlja. Sada se javlja jedna prilika od istorijskog značaja koju, dakle, nikako ne treba propustiti: period 1980-1983 može

se iskoristiti da se bar odloži *dodavanje* nove generacije tzv. evrostrateškog nuklearnog oružja.⁷

O ovome se sada sa zabrinutošću govori čak i u onim malobrojnim zemljama koje su se priklonile odluci NATO-a od decembra 1979. i dale dozvolu za instaliranje novog atomskog oružja, što se eufemistički naziva »modernizacijom« — to su Velika Britanija, Italija i Zapadna Nemačka, dok Holandija i Belgija još uvek oklevaju. Pitanje je da li će sve ili bar neka od ovih pet zemalja dobiti političku podršku i podršku javnosti za izjavu da ne žele da pruže dobrodošlicu tako opasnim posetiocima. To bi značilo pridružiti se onom većem broju zemalja, pre svega nesvrstanih, koje žele da budu bez nuklearnog oružja u najužem smislu te reči i koje su u tom smislu već donele unilateralne odluke.

Pažljivija analiza pokazuje da postoje tri kategorije zemalja, od kojih svaka ima svoje dileme i svoje važne zadatke. Dozvolite mi da ih označim kao neutralne, zapadne članove saveza i istočne članove saveza.

Najznačajnija razlika je ona između zemalja koje su se kamenim zidom zaštitile od toga da budu uvučene u mrežu onih »koji imaju« i zemalja koje se nisu obezbedile na sličan način. Kakve prednosti donosi pripadnost grupi onih »koji nemaju« može se lepo pokazati na primeru nekih važnijih nesvrstanih zemalja koje su se odlučile da zadrže potpunu slobodu od nuklearnog oružja. Jedna od takvih je i moja zemlja, Švedska, koja je 1946. godine, kada je pristupila Ujedinjenim nacijama, dala formalnu deklaraciju da će »u miru voditi nesvrstanu politiku, s ciljem da u slučaju rata ostane neutralna«.

Zahvaljujući prilično visokom stepenu industrijalizacije, ove zemlje već odavno raspolažu tehnološkim i finansijskim uslovima za izradu nuklearnog oružja, što

⁷ »Evrostrateški« je tehnički termin za rakete koje se lansiraju sa zemlje i mogu da tuku ciljeve duboko na »neprijateljskoj« teritoriji, a naročito za rakete dometa od preko 800 km, po čemu se bitno razlikuju od taktičkog nuklearnog oružja namenjenog za ograničeniju »teatarsku« upotrebu na ratištu. Zbog toga što je ovo oružje tako različito od onoga koje se ranije koristilo u Evropi trebalo bi obratiti pažnju — kao što se to čini u ovom radu i u kampanji END-a — na novu generaciju »peršinga II« (domet 1.500—1880 km), od kojih je 108 predviđeno za stacioniranje u Zapadnoj Evropi, kao i na krstareće rakete koje se lansiraju sa zemlje, tzv. »tomahavk« (GLCM, domet preko 3.000 km), od kojih će, načelno je odlučeno, 464 biti stacionirano u istom regionu. Ali naša kritika svakako treba da obuhvati sovjetske IRBM rakete, kao što su SS-20 (domet preko 4.000 km), koje su stacionirane uglavnom na zapadnim delovima sovjetske teritorije, ali donekle i na istoku, iza Urala. One postepeno zamenjuju starije SS-4 i SS-5 rakete, koje se izbacuju iz upotrebe zato što su veoma neprecizne. Za podrobnije informacije vidi *Godišnjak SIPRI-a* za 1980, gl. 4.

dokazuje i činjenica da sve one raspolažu reaktorima za proizvodnju nuklearne energije. Ali one su isto tako preuzele obavezu da neće zloupotrebiti ta postrojenja, tehnologiju i njihove proizvode (pre svega plutonijum); one su dobrovoljno pristupile IAEA sistemu bezbednosti i prihvataju kontrolu, čime od sebe otklanjaju svaku sumnju od strane međunarodne zajednice.

Od ovih zemalja, Švedska i Jugoslavija bi trebalo da povedu pokret za Evropu bez nuklearnog oružja, naročito kada se ima u vidu da su obe ove zemlje već dugo veoma aktivni članovi Ženevskog komiteta za razoružanje. U tom komitetu one ne bi trebalo samo da govore u prilog evropskom nuklearnom razoružavanju nego i da podnose konkretne predloge za akciju i tako polemishu sa delegatima velikih sila u forumu kome na raspolaganju stoji dovoljno vremena i sredstava za razmatranja koja bi mogla da dovedu do novih pregovora. Isto tako, od Austrije i Švajcarske trebalo bi očekivati da postanu aktivniji članovi pokreta za formiranje javnog mnjenja i da podnose konkretne predloge; ovo bi trebalo očekivati na osnovu njihove neutralnosti, koja uživa puno priznanje i poštovanje na međunarodnom planu. U ovo avangardno društvo uračunavam i Finsku, s obzirom na to da ona jednako ističe svoju neutralnost, zabeleženu u finso-sovjetskom Ugovoru o prijateljstvu i pomoći (iz 1948. godine) Da bi potpomogao napore za nuklearno razoružavanje, predsednik Kekkonen je dao svoje ime dalekovidom planu za uspostavljanje jedne bezatomske zone, koja bi obuhvatila nordijske zemlje. I manje zemlje, kao Malta i neke druge, mogle bi da teže da postanu članovi te lige zemalja s dvostrukom slobodom: zemalja koje su nesvrstane i bez nuklearnog oružja.

Broj članova takve lige mogle bi da povećaju čak i neke evropske zemlje čiji je status u pogledu nuklearnog oružja trenutno kompromitovan zato što dopuštaju instaliranje *stranog* atomskog oružja i prateće opreme na svojim suverenim teritorijama. Ne možemo da se otmemo utisku da te zemlje, u stvari, osećaju zavist prema onima koje su dvostruko obezbedile svoju nezavisnost ostajući neutralne i bez atomskog oružja.

Zaključak u pogledu preporuka za praktičnu politiku nameće se sam po sebi: sada je trenutak da sve evropske zemlje koje to još nisu učinile u najvećoj mogućoj meri iskoriste mogućnost da donesu unilateralnu odluku da bar ne dozvole *dodatno* gomilanje atomskog oružja. To može da se učini unilateralnom odlukom.

Međutim, nije lako osloboditi se nuklearnog oružja za one zemlje koje su već prihvatile takvo oružje na svojim teritorijama. Iako poštuju slovo zakona, pa same ne

poseduju sopstveno nuklearno oružje, one su se obavezale time što su dopustile stranim silama, tj. dvema super-silama, da postave nuklearno oružje na njihovim teritorijama, ali *pod kontrolom i komandom supersila*. U ovim zemljama, koje su učlanjene u dva saveza, veoma je težak zadatak da se javno mnjenje ubedi i pokrene makar samo protiv *dodatnog* nuklearnog oružja u budućnosti. Ali to mora da bude prvi znak, koji s pravom poziva na unilateralnu odlučnost nacionalne volje. Upravo zbog toga je kampanja END-a tako pravovremena i htana.

Mora se priznati da se tekući protest obraća, i to najneposrednije, članovima NATO-saveza. Od njih se ne traži da raskinu savezničke veze, nego da se oslobode opasnosti od saučestvovanja u nuklearnom ratu.

Možda su neki čitaoci začuđeni i razočarani zato što se u ovom tekstu tako malo govori o situaciji u pogledu nuklearnog naoružanja u istočnoevropskim državama. U odgovoru se može reći više od često ponavljane tvrdnje da, na žalost, spoljni svet zna mnogo manje o tim zemljama nego o zemljama Zapadne Evrope i da je dokumentacija iz Sovjetskog Saveza krajnje mršava, nasuprot onoj iz Sjedinjenih Država, koja je još malo pa predebeli. Naime, na osnovu onoga što se zna moglo bi se zaključiti da u istočnoevropskim zemljama verovatno nema nuklearnih bojevih glava; izgleda da su i silosi i rampe za lansiranje smešteni unutar Sovjetskog Saveza. U svakom slučaju, u zemljama Varšavskog pakta sloboda preduzimanja unilateralne akcije za nuklearno razoružanje verovatno ne postoji ni u političkom ni u praktičnom pogledu.

Pregovarati pre preuzimanja čvrstih obaveza

Sada ćemo obratiti pažnju na princip, pomenut u uvodu, prema kome treba pregovarati pre donošenja odluke, jer će inače biti prekasno. Ovo se odnosi na odluke, deklaracije i, ako je potrebno, pregovore između saveznika i između savezničkih lidera. Treba se nadati da ovo može da se postigne pre 1983, bar u pogledu novog evrostrateškog oružja NATO-a, koje je još uvek samo u pripremi.

Posmatrano iz ove perspektive, zaprepašćuje činjenica da nije bilo pokušaja da se pregovara o ograničavanju raketa srednjeg i velikog dometa u vreme kada je, ili pre nego što je, Sovjetski Savez počeo da instalira svoj sistem SS-20; taj korak se sasvim očigledno pripremao bar 1977. godine, a vojnim stručnjacima je verovatno bio poznat još mnogo ranije. U tom trenutku je mož-

da moglo doći do uzajamnih pregovora, ukoliko bi SAD ponudile da, zauzvrat, ne uvode novu generaciju raketa. Umesto toga, SAD su oklevale, da bi zatim naglo počele da zahtevaju pregovore u tzv. odluci NATO-a od decembra 1979. godine. Zemlje NATO-pakta su bile tako neprijatno iznenađene da su supersilama nametnule jedan sporazum kojim su se one obavezale da istovremeno otpočnu pregovore o *ograničavanju* broja instaliranih raketa i ograničenju *proizvodnje* raketa, što predstavlja tzv. »dvosmernu« proceduru.

Ovaj model proigranih prilika da se spreče tragične odluke javlja se na delu i kasnije, kao što se može videti na primeru sovjetske odluke o invaziji na Afganistan, donete samo nekoliko dana kasnije, tog istog decembra, umesto da su prvo predloženi multilateralni pregovori o sprečavanju mešanja u unutrašnje stvari te nesrećne zemlje. *Prvo pregovarati mora da znači: pregovarati na vreme*. Upravo to je sada najhitnija tačka na dnevnom redu svih onih koji žele da zaštite evropsko nuklearno razoružavanje.

Pregovori su sada donekle olakšani — verovatno nasuprot namerama supersila — zato što su lokacije postojećih i planiranih atomskih instalacija sada uglavnom poznate javnosti. Bar na strani NATO-a njih sada obelodanjuju sredstva javnog informisanja. Već se objavljuju mape s ucrtanim lokacijama, kao na primer u listovima *Die Stern* u Zapadnoj Nemačkoj i *New Statesman* u Velikoj Britaniji (ova druga je preštampana, zajedno s jednom sovjetskom mapom, u knjizi: Robert Neild, *How to Make Up Your Mind About the Bomb*, izd. Andre Deutsch, 1981). Na taj način se, bar u doba mira, može utvrditi položaj lansiranih rampi i silosa u kojima se čuva to ubitačno oružje.

Obični ljudi i žene sve jasnije osećaju da se smrtna opasnost uvlači sve dublje u njihove živote.

Donekle je različit slučaj s nuklearnim oružjem koje pripada Sovjetskom Savezu i koje se postavlja skoro isključivo na sovjetskoj teritoriji; tajnost tog oružja je bolje zaštićena. Međutim, tehnologija napreduje u čitavom svetu. Kontrola broja, karakteristika, pa čak i lokacije ovih bombi-masovnih ubica ne predstavlja više nepremostivu teškoću. Javnost upozna je sve veći broj činjenica. Prikrivanje ne pomaže pred tehničkim ekspertima i vojnim obaveštajnim službama, pa čak i službama malih zemalja. Na primer, sredstva masovnog informisanja u Švedskoj su upravo otpočela s kampanjom informacija o nuklearnim arsenalima obeju strana.

Nadam se da širenje tog znanja neće ostati izuzetak, nego da će ono uspešno stići do svih zemalja, tako da će ljudi svuda znati šta ih očekuje. I same supersile bi što pre trebalo da uvide vrednost otvorenosti. U svakom slučaju, ovaj novi publicitet mora da posluži da ubrza nestrljivo očekivane pregovore.

Učešće Evrope u novoj strategiji ludila?

Nije moguće dovoljno naglasiti novinu ove situacije. Ona zahteva najhitniju akciju.

Činjenica da je Evropa skoro u potpunosti okružena raketama ne bi trebalo da nas dovede u iskušenje da smatramo da bi bilo najbolje da se postigne bolja »ravnoteža«. Taj termin je uvek pogrešan ukoliko se primenjuje na vojne pozicije i geopolitičku stvarnost. Nikada se ne može postići »ravnoteža« raznih elemenata; njihova težina nikada nije jednaka. (Verujem da su argumenti za ovu tvrdnju uverljivo izloženi u mojoj knjizi *The Game of Disarmament.*) Naprotiv, treba istaći da se naglo stvaraju sve strašnije i strašnije mogućnosti za napad na evropske zemlje kako sa zapada tako i sa istoka — takva opasnost pretila u različitoj meri pojedinim zemljama u različitim fazama, u zavisnosti od toga kako bi se odvijale ratne operacije.

Posle 1983, američke rakete će se izjednačiti sa sadašnjim dometom sovjetskih raketa, koje — a naročito SS-20 — već mogu da dosegnu sve zemlje; te američke rakete dosežu mnogo dalje nego danas, npr. do velikih delova Finske i Švedske, kao i nekih drugih neutralnih zemalja, a ne samo do »neprijateljskih« savezničkih zemalja. To znači da će evropskim zemljama sve ozbiljnije pretila opasnost od strane obeju supersila — opasnost da postanu učesnici njihovog međusobnog rata. Izvesno je da krajnji ishod predstojećih promena ne ide nama u korist. Isto je tako izvesno da do takvog ishoda neće doći usled navodne opasnosti koju mi predstavljamo za njihovu bezbednost.

Ova nova situacija nikako se ne može smatrati boljom ravnotežom; podrobnija analiza pokazuje da ona nesumnjivo predstavlja jednu još goru neravnotežu. Čitaoci bi mogli da, s pravom, tvrde kako smo mi odavno naučili da živimo u senci, kao taoci uzajamnog neprijateljstva dveju supersila. U proteklih dvadeset godina najneposredniju opasnost za evropske zemlje predstavljale su Sovjetske rakete SS-4 i SS-5, kao prethodnica SS-20 i kao prvi primerici naoružanja iz kategorije evrostrateškog

dometu. Međutim, uvek treba imati na umu da ove rakete prete zapadnoevropskim zemljama ne kao takvima nego kao zameni za Sjedinjene Države, koje su jedini pravi protivnik Sovjetskog Saveza. Kada i druga strana počne da koristi rakete većeg dometa s atomskim bojivim glavama, povećava se opasnost da evropske zemlje postanu žrtva napada, pa čak i preventivnog napada. Ta opasnost zauzima sve istaknutije mesto u našoj svesti. Sve je osnovaniji strah od katastrofe do koje bi dovele sasvim verovatne hirurške operacije protiv dobro naoružanih lokaliteta u Britaniji i Zapadnoj Nemačkoj. Čime su to evropske zemlje zaslužile ovakvu sudbinu?

Još je dramatičnija nova situacija do koje dovodi odluka zapada, tj. Sjedinjenih Država, da se omogući napad na ciljeve u dubokoj unutrašnjosti Sovjetskog Saveza, i to s teritorije Evrope. Da li su parlamenti — i narodi — u Zapadnoj Evropi zaista voljni da učestvuju u jednoj takvoj novoj strategiji; da li su voljni da omoguće da jedna supersila postane meta direktnog napada iako druga to nije? Treba se upitati da li će zemlje NATO-saveza biti spremne da sarađuju na ostvarivanju ovog ofanzivnog principa. Radi se o jednom potpuno novom elementu u igri, jer Sovjetski Savez ne poseduje odgovarajuću mogućnost da napadne ciljeve na teritoriji Sjedinjenih Država bez korišćenja osnovnog strateškog arsenala u koji spada »trijada« interkontinentalnog oružja (ICBM, SLBM i strateški bombarderi).

Tako se između dveju supersila pojavljuje nov manjak pariteta. Ali, naravno, njihove sopstvene snage iz kategorije strateškog naoružanja trebalo bi da budu dovoljne da pokažu da nikako nisu bez odbrane jedna pred drugom i da za to ne moraju da koriste Evropu kao svog vernog slugu. Njihove mogućnosti za tzv. drugi udar bile su — i još uvek su — više nego dovoljne. Ako se ova situacija izvrgne u trku za ostvarivanje mogućnosti prvog udara, ne treba očekivati da do toga dođe uz pristanak Evrope i uz njenu saradnju.

Naporedno s ovim uznemirujućim zbivanjima na strani NATO-a u 1979. godini, preduzet je i jedan korak koji scenarije budućnosti čini još luđim nego što jesu. Tako zvanom Direktivom 59 iz 1980. godine Carterova administracija je očigledno potvrdila davnašnje sumnje da glavne mete nisu, kao što se smatralo, veliki nastanjeni centri u neprijateljskim zemljama, nego vojni centri od strateškog značaja u Sovjetskom Savezu. Budući da je prethodni scenario i zvanično nudio tzv. MAD strategiju, koja se oslanja na mogućnost drugog udara i predstavlja pravu »ravnotežu straha«, tj. smrtnu opasnost za civile,

mi, naravno, ne želimo da vidimo povratak te strategije. Ali jedino humano i, istovremeno, racionalno rešenje je da se u potpunosti oslobodimo nuklearnog oružja, bar u našem delu sveta.

U tekućoj debati o politici evropskog nuklearnog razoružavanja argumenti koji proističu iz ove nove situacije nepostojanja pariteta u scenarijima za korišćenje evrostrateškog nuklearnog naoružanja ostali su nedovoljno primećeni. Ali njihova logička težina je veoma velika. Sada se nameće neodložna potreba da se oštro protestuje, kako bi se nedvosmisleno pokazalo da se ne može računati s tim da će evropske zemlje preuzeti na sebe deo odgovornosti za bilo koji novi vid sukoba između dveju supersila.

Ako tačno protumačimo stvarnost — tj. ako priznamo da je pravi cilj supersila da unište jedna drugu — svi ćemo shvatiti da nema nikakve potrebe da se Evropa uvlači u »dvoboj supersila«.

Ima ljudi koji tvrde kako bi Sjedinjene Države bile manje sposobne da »brane i štite« Evropu ukoliko ne bi imale svoje nuklearno oružje stacionirano u Evropi. Ali ne može se poricati da kapaciteti Sjedinjenih Država ne zavise od rasporeda njihovih raketa na zemlji. Rakete koje se lansiraju s podmornica daleko bolje su zaštićene. One omogućuju napade na ciljeve u dubini sovjetske teritorije. Kada se tome dodaju krstareće rakete i rakete koje se lansiraju iz vazduha, očigledno je da je »američka« odbrana našeg regiona dovoljno bezbedna.

Nameće se zaključak da evropske zemlje imaju interesa i prava da ne učestvuju u pripremama supersila za nuklearni rat. Ali mogu li one to da učine? Kakav odgovor treba očekivati od supersila? U ovoj fazi čitav proces se prenosi u bilateralni stadijum, o kojem će biti reči u narednom odeljku.

Evropa se mora posmatrati kao celina. Svi narodi Evrope su zainteresovani za nuklearno razoružanje — to važi ne samo za one evropske zemlje koje dosledno vode politiku nuklearnog razoružanja, nego i za sve druge evropske zemlje, pod pretpostavkom da mogu slobodno da se rukovode sopstvenim željama. Čak i one zemlje koje, kao članovi vojnih saveza, dozvoljavaju instaliranje stranog atomskog oružja na svojoj teritoriji, moraju da budu svesne da time samo izrazito povećavaju sopstveni rizik od napada i uništenja. U ovo vreme rastućeg protesta te zemlje počinju da uviđaju da služe samo kao pioni u sukobu supersila.

U zaključku moram da istaknem da ishod odluka o raspoređivanju i upotrebi nuklearnog oružja predstavlja

stvar od najvećeg interesa, i to ne samo za zemlje koje se upravo nalaze u vrtlogu ozbiljnih debata i bolnih pregovora, nego i za sve nas, kao susede i Evropljane. Čekamo uzdržanog daha.

III. Dvostruki aspekt

Obećanja o uzdržavanju od napada nuklearnim oružjem

Neshvatljivo malo pažnje posvećuje se novim ponudama koje nuklearne sile odskora čine u vezi s pitanjem evropskog nuklearnog razoružavanja. Iako su ranije prema onima koji nemaju nuklearno oružje primenjivale samo pretnje, nuklearne sile su najzad počele da nude i obećanja, a nijedna evropska zemlja još uvek nije iskoristila tu novu priliku!

Imam u vidu obećanja o nenapadanju, ili tzv. negativne garancije koje su nuklearne sile, posle dugog vremena, počele da daju u raznim oblicima, što se odnosi na svih pet nuklearnih sila. Do najznačajnijeg napretka došlo je na Specijalnom zasedanju Ujedinjenih nacija o razoružavanju 1978. godine. Tom prilikom su dve zapadne zemlje, Britanija i Sjedinjene Američke Države, ponudile dalekosežna obećanja; Sovjeti su svoja obećanja formalisali odlučnije nego ikada ranije; najzad, Kina je učinila isto, po prvi put od svog pristupanja »atomskom klubu« 1964. godine. Zašto ovaj događaj nije dobio širi publicitet? On, u stvari, predstavlja veoma značajnu pobedu za nas. U čijem je interesu bilo da se to prikrije? Činjenica je da su ti tekstovi teško pristupačni, pošto nigde nisu prikupljeni i objavljeni, pa čak ni u godišnjacima SIPRI-a za 1979. i 1980. niti u Godišnjaku Ujedinjenih nacija o razoružavanju.⁸

⁸ Morao sam da ih izvučem iz njihovih skrovišta u dokumentima Konferencije od 1978. i objavim ih doslovno, s datumima i imenima govornika, u švedskom listu *Tiden*, br. 3, 1980. Sami tekstovi su objavljeni u jednom članku Williama Epsteina, *The Bulletin of the Atomic Scientists*, april 1979. Navodim ih prema tom izvoru: »Od nuklearnih sila samo je Kina jasno i nedvosmisleno izjavila da nikad neće koristiti nuklearno oružje protiv nenuklearnih država. Druge nuklearne sile uporno odbijaju da daju takve izjave, uprkos snažnom pritisku od strane nenuklearnih država.

Međutim, na Specijalnom zasedanju je ostvaren određen napredak. Sovjetski Savez je objavio da je potpisao Protokol II Ugovora iz Tlatelolka, čime se obavezao da poštuje status zone i da ne koristi nuklearno oružje protiv zemalja članica latino-američke bezatomske zone. On je isto tako objavio da nikada neće koristiti nuklearno oružje protiv zemalja koje ne proizvode niti nabavljaju takvo oružje i ne drže ga na svojoj teritoriji.

Štaviše, Sovjetski Savez je svoje obećanje ponovio nekoliko puta, da bi nas tako uverio da zemlje koje ne poseduju nuklearno oružje treba da tumače obećanja o nenapadanju kao čvrstu garanciju koja im se nudi. Uslovi Sovjetskog Saveza su ujedno najprihvatljiviji, pošto on zahteva jedino da, pored toga što nemamo sopstveno nuklearno oružje, ne smemo imati nikakvo atomsko oružje na svojoj teritoriji.

U značajnom govoru održanom 6. oktobra 1979, kada su planovi NATO-a bili u pripremi, predsednik Brežnjev je izjavio? »Želim da svečano potvrdim da Sovjetski Savez nikada neće upotrebiti nuklearno oružje protiv onih država koje se uzdrže od proizvodnje ili pribavljanja takvog oružja i koje nemaju takvog oružja na svojoj teritoriji«.

Važno je obratiti pažnju na činjenicu da ni u ovoj ni u kasnijim izjavama nema nikakvih ograničenja vezanih za formalne ugovore, bilateralne ili druge. Bez ovoga obećanja nuklearnih sila ostaju prilično neodređena i nedovoljna. Ali ona ipak predstavljaju znak da nuklearne sile najzad postaju svesne neophodnosti ublažavanja zabrinutosti zemalja koje nisu krenule njihovim putem i nisu nabavile oružje za masovno uništenje.

Kao potencijalni korisnici ovih »garancija« mi moramo da iskoristimo povoljnu situaciju do koje je doveo sticaj okolnosti. Čvrsto sam uveren da treba da sledimo nezavisan put, specifičan za svaku pojedinu zemlju. To je u skladu sa stavom koji je zauzeo pokret za Evropsko

...On je isto tako izjavio da je spreman da sklopi bilateralne sporazume u tom smislu sa svakom nenuklearnom državom.

Sjedinjene Države i Velika Britanija dale su mnogo ograničenja obećanja. Sjedinjene Države su izjavile: »Sjedinjene Države neće koristiti nuklearno oružje protiv nenuklearnih država koje su potpisale Ugovor o neširenju nuklearnog oružja ili imaju sličnu, međunarodno obavezujuću obavezu da ne nabavljaju nuklearno oružje, osim u slučaju da takva zemlja, u savezu s nekom nuklearnom državom ili u saradnji s nekom nuklearnom državom, preduzme napad na Sjedinjene Države, njihove oružane snage ili njihove saveznike«.

Deklaracija Ujedinjenog Kraljevstva bila je slična američkoj: »Ja, dakle, u ime svoje vlade dajem sledeće uveravanje nenuklearnim državama koje su potpisale Ugovor o neširenju nuklearnog oružja ili neku sličnu međunarodno obavezujuću obavezu o neproizvodnji i nenabavljanju atomskog oružja: Britanija se obavezuje da ne koristi nuklearno oružje protiv takvih država osim u slučaju da neka takva država, u zajednici ili savezu s nuklearnom državom, napadne Ujedinjeno Kraljevstvo, njegove zavisne teritorije, njegove oružane snage ili njegove saveznike«.

Francusko obećanje je još ograničenije. Francuska je podržala zabranu korišćenja ili pretnje da će se koristiti nuklearno oružje protiv država koje sačinjavaju deo bezatomске zone i izjavila da je spremna da sklopi obavezujući sporazum u tom smislu s bezatomskim zonama.«

nuklearno razoružavanje. Pogledajmo, na primer, sledeći citat iz njihovog pamfleta »Bez krstarećih raketa — bez raketa SS-20«: »Na narodu svake pojedine zemlje leži odgovornost da agituje za uklanjanje nuklearnog oružja i baza s evropske teritorije i iz njenih teritorijalnih voda, kao i da se odluči za sopstvena sredstva i strategiju u pogledu sopstvene teritorije. Ta strategija će se razlikovati od jedne do druge zemlje i mi ne mislimo da treba nametati jednu jedinstvenu strategiju«.

Nastaviti postupno, poštujući uzajamnost

Sada treba razraditi taktiku. Prvo treba ispitati najmanje problematične situacije. Prvi kandidati treba da budu nesvrstane zemlje, pošto one već ispunjavaju sve uslove koje postavlja svaka od pet nuklearnih sila. To znači izazov na neodložno delanje zemljama u severnoj i srednjoj Evropi — Austriji, Švedskoj i Švajcarskoj, kao i Finskoj i Jugoslaviji. Pošto su već objavile svoje stavove, ove zemlje ne mogu više da se pozivaju na »paritet u žrtvama«; naravno, one čvrsto žele da nuklearne sile smanje svoje predimenzionirane kapacitete za ubijanje i da demontiraju sve svoje nuklearno naoružanje koje je u stanju da pogađa ciljeve u Evropi. Ove zemlje su stekle pravo da postavljaju zahteve i upućuju izazove nuklearnim džinovima time što su se same obavezale da ne poseduju nuklearno oružje; sve su one potpisale i ratifikovale LTBT i NPT, a pored toga su — da bi se dvostruko obezbedile — stavile svoje nuklearne industrijske pogone i s njima povezane aktivnosti pod kontrolu IAEA. S političkog stanovišta, jedna, dve ili više ovih zemalja bi mogle odmah da »unovče« dobit od potvrde obećanja o »nenapadanju«, što bi u ogromnoj meri doprinelo publicitetu i vrednosti kampanje END. To bi bila prva, minimalna korist.

Jednom ranijom prilikom (*Tiden*, decembar 1977) objavio se moj predlog da bi Švedska trebalo da preduzme prvi korak, s tim što bi joj se odmah pridružila Finska, kao zemlja koja je u prvom planu svake debate o nuklearnom razoružavanju, pošto dosledno zastupa tzv. Kekkonenov plan. Njihov primer bi onda trebalo da slede druge važnije nesvrstane zemlje iz srednje Evrope.

Do sada se još nijedna zemlja nije obavezala. Međutim, plan akcije ne može biti jednostavniji. Tu akciju bi nezavisno trebalo da preduzme svaka zemlja. Akcija ne treba da se sastoji u tome što bi vlade ovih zemalja sklapale međusobne sporazume kao grupa nego u tome što bi svaka od ovih zemalja samostalno tražila od svake

nuklearne sile potvrdu obećanja o nenapadanju. Sve što prevazilazi jednostavnu razmenu diplomatskih nota na bilateralnoj osnovi nosi sobom opasnost od dodatnih uslova i »tumačenja«. Ponavljam: sve što je potrebno za početak je da jedna zemlja koja nema nuklearno oružje zatraži od zemalja koje imaju nuklearno oružje da potvrde da njihovo obećanje o nenapadanju važi i posebno u njenom slučaju.

Treba očekivati da će se i druge zemlje koje su odabrale nuklearno razoružavanje koristiti ovim putem čim on bude otvoren. Tako bi se postupno došlo do jedne spontano stvorene »zone«. (Podrobnije o postupnom procesu videti u poglavlju V).

U slučaju gore pomenutih zemalja nema potrebe da se naglašava ono što je samo po sebi očigledno: da obećanja o zaštiti od napada nuklearnim oružjem treba da važe kako za mirnodopske tako i za ratne situacije. Od ovoga bi imale koristi i druge zemlje koje žele nuklearno razoružavanje i koje izvrše razmenu bilateralnih deklaracija u tom smislu. Zemlje koje pripadaju vojnim savezima morale bi, posle pretpostavljene unilateralne odluke da izvrše nuklearno razoružavanje, da pregovaraju s vlasnicima nuklearnog oružja stacioniranog na njihovoj teritoriji o povlačenju takvih arsenala već u vreme mira, tj. u situacijama kakve danas preovlađuju. Pored ovoga, a to je još složenije, morali bi da se vode pregovori o dobijanju garancija za *vreme rata*; na osnovu tih garancija zemljama potpisnicama bi bilo zajemčeno nuklearno nenapadanje, a bile bi oslobođene i od privremenog postavljanja atomskih bojevih glava na njihove teritorije i tranzita atomskih bojevih glava preko njihove teritorije. Tada bi svaka zemlja imala da odluči o uslovima koje želi da postavi: NATO-zemlje bi od zemalja Varšavskog ugovora verovatno tražile neku vrstu »pariteta u žrtvama« — to bi posebno zahtevalo Sjedinjene Američke Države od Sovjetskog Saveza.

Eto, o tome je reč u kampanji za nuklearno razoružavanje u Evropi. Ali treba naročito naglasiti da to samo po sebi ne zahteva rasturanje blokova. Isticanje neutralnih zemalja u prvi plan ima za cilj samo da naglasi da one predstavljaju najjasnije slučajeve, zrele za akciju. Ali zahtev da se Evropa oslobodi nuklearnog oružja ne znači zagovaranje rasturanja vojnih blokova — ni NATO-a ni Varšavskog ugovora.

Međutim, može se predvideti da će se svaka pojedina zemlja, kada se oslobodi nuklearnog oružja, suočiti s pooštrenim zahtevima u pogledu svoje nacionalne bezbednosti i odbrane. Možda vredi primetiti da u zemlje

koje sam nazvao »jezgrom neutralnih zemalja« spada bar pet zemalja — Finska, Švedska, Švajcarska i Jugoslavija — za koje se smatra da imaju najjače odbrambene organizacije u Evropi; što se tiče Austrije, ona je uspela da pitanje bezbednosti reši na najbolji mogući način, uz najmanje troškove. Neki zapadnonemački analitičari, naročito oni koji pripadaju tzv. Weizsäckerovoj školi, takođe eksplicitno ističu argument o »kupovanju« slobode od nuklearnog naoružanja po cenu pojačavanja nacionalne odbrane.⁹

Ne može se preceniti značaj predloga da svaka zemlja — ukoliko želi da se oslobodi atomskog naoružanja — otpočne nove bilateralne pregovore s nuklearnim silama. U mojem delu sveta, u nordijskim zemljama, nedavno se vodi oštra polemika o mogućnostima uspostavljanja »bezatomske zone«. (Za detaljniji prikaz mogućnosti akcije u ovom pogledu vidi odeljak VI.) Po mom mišljenju, najvažnije je da u potpunosti shvatimo nužnost postupnog i nezavisnog pristupa problemu, a ne da počnemo od uspostavljanja neke čvrsto određene zone. Ovo za razliku od stvaranja takve zone u Latinskoj Americi, čije su tradicije u tom pogledu sasvim drukčije.

Za žaljenje je što je istorijsko i kulturno jedinstvo nordijskih naroda — jedinstvo koje još uvek predstavlja stvarnost na planu svesti — politički i vojnički narušeno tokom i posle drugog svetskog rata. Veza između Islanda i Sjedinjenih Država je tako čvrsta da je nerealan verovanje da, bar za sada, postoji bilo kakav zajednički imenitelj koji je neophodan za jednu obuhvatnu »nordijsku zonu«, uključujući tu i atlantska ostrva. Ako se razmišlja u perspektivi »zone«, neophodan je jedan širi kontekst, koji uključuje u sebe veći deo Evrope. Ali pojedine nordijske zemlje mogu da preduzimaju nezavisne korake. Danska i Norveška su već izrazile jasne ograde u pogledu stacioniranja NATO-oružja u doba mira, što uliva nadu da će moći da pregovaraju o nepostavljanju nuklearnog oružja na njihovim teritorijama i u doba rata. Te dve zemlje bi mogle da preduzmu korake koji bi im omogućili da deluju onako nezavisno kako to već mogu da čine Finska i Švedska.

Ideja o »bezatomskoj zoni« dosad je smatrana za tabu zbog činjenice da su neke evropske zemlje vezane

⁹ Vidi, na primer, H. Afheldt, Ch. Potyoka, U. P. Reich, Ph. Sonntag, C. F. v. Weizsäcker, *Durch Kriegsverhütung zum Krieg?*, Carl Hanser Verlag, München, 1972. Institut Maks Plank u Štarnbergu kod Minhena imao je istaknutu ulogu kao centar za nezavisne odbrambene analize u Zapadnoj Nemačkoj. Ali mogu se navesti i drugi stručnjaci iz Danske, Holandije i Norveške koji su dali mišljenje o ovom, prilično osetljivom pitanju.

političko-vojnim obavezama. To, naravno, jeste problem, ali je isto tako i osnov za pokretanje procesa nuklearnog razoružavanja u Evropi. Dakle, da nastavimo s analizom — moje je uverenje da se prepreke mogu najuspešnije otkloniti ako se prihvati jedan postupan pristup.

IV. Jedna ili više bezatomskih zona u Evropi?

Ideja »zone« pretpostavlja određeno zajedništvo, a moji dosadašnji argumenti su se zasnivali na potrebi nezavisne akcije pojedinih zemalja. Sada želim da pokrenem pitanje da li se, gde i kada mogu uspostaviti zone bezbednosti u Evropi. Nema sumnje da su te zone poželjnije za one koji smatraju da evropska bezbednost predstavlja cilj, a ne sredstvo.

Pogledajmo prvo razne, manje ili više čvrste planove koji su se istorijski javljali i koji su predviđali jedan demilitarizovani ili, kasnije, denuklearizovani pojas koji bi razdvojio supersile i tako umanjio opasnost od njihovog sukoba u Evropi.

Neutralni pojas u Evropi?

Planovi su se javljali još od vremena drugog svet-skog rata. Od samog početka ključno pitanje je bilo: kako izvršiti ponovno ujedinjavanje Nemačke? To je bio politički preduslov za evropsko zajedništvo.

Činjeni su mnogi naponi. Na primer, da bi sprečila stvaranje NATO-bloka kakav je danas, Moskva je 1949. godine predložila jedan nemački mirovni ugovor, uslovljen ujedinjenjem i neutralizacijom Nemačke, ali i povlačenjem stranih trupa. Verovatnoća uspeha takvih predloga se smanjivala u onoj meri u kojoj se Zapadna Nemačka približavala Atlantskom paktu. Međutim, ti predlozi su često ponavljani — na primer, Staljin ih je ponavljao, kao prilično hitne, marta 1952. godine. Cela stvar je 1955. godine dospela za pregovarački sto, u obliku tzv. Edenovog plana, ali taj plan nije dobio podršku na samitu zapadnih sila. Očigledno je da je njima više odgovarala podeljena Evropa i militarizovana Nemačka nego nemačko ujedinjenje, izvojevano po cenu njene neutralnosti.¹⁰

¹⁰ Nekoliko članaka i jedna skorašnja knjiga nas podsećaju kako su ugledni ljudi koji su se bavili budućnošću Evrope, kao što su Walter Lippmann i George Kennan, pokušavali da izbore pozitivnije rešenje nego što je uspostavljanje suprotstavljenih saveza. Lippmann je još 1943. godine tvrdio da »istočna Evropa

Sami Nemci su se veoma dugo nadali da će moći da se izbegne podela Evrope i da će oni postići ponovno nacionalno ujedinjenje. Da bi olakšali ponovno nacionalno ujedinjenje, zapadnonemački građani i, naročito, socijaldemokrati protivili su se planovima za ponovnu militarizaciju Nemačke, posebno onim planovima koji su se javili posle 1952. godine i koji su predviđali uključivanje Zapadne Nemačke u zajednički zapadnoevropski odbrambeni sistem. Zahvaljujući snažnom francuskom protivljenju, ti planovi su bili konačno odbačeni, a posledica je bila prijem Zapadne Nemačke u NATO-pakt 1955. godine.

Nemačka opozicija podeli Nemačke i rascepu na dva vojna bloka nikada nije u potpunosti zamrla. Još 1959. godine socijaldemokrati su obnavljali svoje interesovanje za nesvrstanost kao sredstvo da se obezbedi politička saradnja između dve Nemačke. Neutralnost je bila pretpostavka i jednog plana čiji je autor bio Herbert Wehner i koji je predviđao tzv. vojnu zonu detanta koja bi, pored Zapadne i Istočne Nemačke, obuhvatila i Poljsku, Čehoslovačku i Mađarsku.

Čak i danas su predstavnici Bona u stanju da kažu, u godišnjem govoru pred Ujedinjenim nacijama, kako bi mir u Evropi trebalo da omogući nemačkom narodu da, »na osnovu slobode samoopredeljenja, povрати jedinstvo«. Izjave iz druge nemačke države su već dugo mnogo uzdržanije. Ali glavni predstavnik Istočne Nemačke je nedavno, i to na opšte iznenađenje, ponovo pokrenuo pitanje ujedinjenja, iako uz ogradu da je prethodno potrebno uspostaviti socijalizam »i« u Zapadnoj Nemačkoj.

Ove debate nikada nisu sasvim prestale, a izgleda da danas ponovo oživljavaju. Jedno nedavno ispitivanje javnog mnjenja pokazuje da nekih 70 procenata zapadnonemačkih građana želi ponovno ujedinjenje, iako je otprilike isto toliki postotak pesimističan u pogledu mogućnosti da do takvog ujedinjenja zaista dođe.¹¹

treba da ostane neutralna, ali da to sve zavisi od toga da li će Rusija »poštovati i podržavati« politiku neutralizacije«. Čak i u vreme osnivanja NATO-pakta Lippmann je pisao zalažući se za »demilitarizaciju i neutralizaciju Nemačke, kao i za povlačenje svih stranih trupa«. (Ronald Steel, *Walter Lippmann and the American Century*, Little, Brown, and Company, Boston, 1980.) Sigurno je da upozorenja nisu nedostajala. Kennanov članak iz 1957. godine o preporučljivosti »umirenja« takođe je izazvao pažnju.

¹¹ Krivica za deobu jedinstvene nacije leži na mnogima. Na Hitlera, kao na uzrok, otpada 15 procenata. Sovjetskom Savezu, zajedno s Istočnom Nemačkom, daje se najveći deo, 56 procenata; na zapadni savez otpada 20 procenata, a na dva bloka supersila uzeta zajedno 15 procenata. Na same Nemce, uglavnom na

Možda bi trebalo da se izvinim zbog opširnosti s kojom sam govorio o podeli Evrope na vojne i političke saveze. Ali najjasniji simbol te podele, pa čak i njen neposredni uzrok, jeste upravo »nemački problem«. Njime se nisam bavio zato što je sada trenutak kada bi super-sile bile voljne da obnove takve planove i promene istoriju. Ali bavljenje tim problemom je neophodno da bi se verno preneli pravi stavovi i interesi samih Evropljana i da bismo se podsetili kako su ideje čvršćeg jedinstva prisutne duboko u svesti Evropljana.

O istrajnosti toga sna govore i mnogi predlozi za prevazilaženje blokovskih podela koji se podnose u Ujedinjenim nacijama i to začuđujuće često od strane Rumunije. Ako ništa drugo, to znači da bi ti predlozi, kada bi se ostvarili, bili politički i emotivno prihvatljiviji za narod nego što to sada misle mnogi političari.

Ključni znaci napretka prema većoj unutarevropskoj saradnji jesu postignuća istočne politike: Berlinski sporazum iz 1971, kojim su četiri pobjedničke sile dogovorno rešile neka pitanja za područje Berlina; ugovor između Zapadne Nemačke i Poljske iz 1970. godine; najzad, ugovor između dve Nemačke iz 1972. o merama kojima se obezbeđuju prilična razmena i saradnja.

U stvari, javljaju se znaci da ponovo oživljava ideja o zbijanju redova evropskih zemalja, koja je bila zamrla već više od dvadeset godina — čitavu jednu generaciju — tokom kojih je preovlađivala ideja o privrženosti blokovima. Nema sumnje da njenom oživljavanju doprinose svest i debate o opasnostima koje instaliranje evrostrateških raketa donosi evropskoj bezbednosti. Tako, pominju se planovi — npr. plan grupe istaknutih političkih i naučnih radnika, zasnovan na inicijativi iz Belgije¹² — o stvaranju »zone bezbednosti« koja bi obuhvatila svih trideset *de facto* bezatomskih evropskih zemalja. Termin »zona bezbednosti« treba da skrene pažnju na to da je došlo vreme da se Evropa — njeni srednji, severni i južni delovi — oslobodi od *svakog stranog oružja*, kako nuklearnog tako i konvencionalnog. Tako bismo se oslobodili današnjeg apsurdna da se samo odluču-

Adenauera i konzervativne hrišćanske demokrate otpada samo 6 procenata. (Iz: *Die Welt*, 24. mart 1981, citirano prema engleskoj verziji u *The German Tribune*, 12. april 1981.)

¹² Nekoliko sastanaka s učesnicima iz istih zapadnih, istočnih (i južnih) država, npr. u Briselu na inicijativu A. De Smaelea, bivšeg člana belgijske vlade. Vidi npr. referat »Confidence-building Measures: A New Political Deal?«, podnet na Pagvaš simpozijumu u Hamburgu od 8. do 10. aprila 1981. (Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg.)

jemo za stranu kojoj ćemo pripadati a onda pasivno čekamo da nastupi katastrofa.

Kada bi mogao da se ostvari bilo koji od planova koje smo naveli kao primere — a takvih planova je bilo i ima još mnogo — stvorio bi se veoma jak pojas neutralnih država kroz celu Evropu, od Laplanda na severu do Grčke na jugu. Ne samo kao Šveđanin nego i kao čovek kome je na srcu evropska bezbednost mogu samo da žalim što nijedan od ovih planova nije krenuo dalje od idealističkih sanjarenja. Suočeni smo s protivrečnošću: vojna nadmoć nad nama stalno se povećava a nacionalna bezbednost naših naroda se stalno smanjuje.

Alternativa: bezatomski pojas

Ukoliko ne uspe pokušaj stvaranja takvog obuhvatnog »neutralnog pojasa koji razdvaja Istok od Zapada« nade mogu da se polažu u mogućnost da se ustanovi bar jedna *denuklearizovana* zona, koja bi bila smeštena između supersila i koja bi malim zemljama u srednjoj Evropi obezbedila veći stepen slobode.¹³

Takvu inicijativu je pokrenuo tadašnji ministar inostranih poslova Poljske, Rapacki, koji je 1957. godine podneo Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija rezoluciju s predlogom da se stvori bezatomska zona, koja bi obuhvatila njegovu zemlju, Poljsku, kao i Istočnu Nemačku, pod uslovom da prihvati Zapadna Nemačka. (U sledećoj verziji, zona je trebalo da obuhvati i Čehoslovačku.) Plan Rapackog nije uspeo, a nisu uspele ni njegove mnogobrojne kasnije, sve skromnije varijante; prepreku je uvek predstavljalo odbijanje Zapadne Nemačke da se pridruži, što je, opet, bilo uslovljeno odbijanjem Sjedinjenih Država da odustanu od raspoređivanja nuklearnog oružja na nemačkoj teritoriji.

U sadašnjem istorijskom trenutku plan Rapackog zaslužuje da bude ponovo razmotren. U početku pregovori bi trebalo da obuhvate tri prvobitno predviđene zemlje: Poljsku, Istočnu i Zapadnu Nemačku. Pod pretpostavkom uzajamnih ustupaka, ovi pregovori bi pokazali da te tri zemlje »uravnotežuju« jedna drugu, s obzirom da one sa-

¹³ Za diskusiju o evropskim zonama vidi moju knjigu *The Game of Disarmament*, naved. delo, str. 197—199, zatim razne kasnije studije Ujedinjenih nacija kao i debate u Komitetu za razoružavanje u Ženevi. Sve te izjave, međutim, ne određuju precizno geografske granice nego se uglavnom bave »principima«. Vidi i izjave u prilog bezatomskim zonama u Završnom dokumentu Specijalnog zasedanja Ujedinjenih nacija o razoružavanju 1978.

činjavaju očigledno poprište novih masovnih pokolja — ovaj termin koristimo da bismo podsetili na istorijski lajpciški *Massenschlacht* protiv Napoleona u tom delu Evrope. Još jedan važan argument je činjenica da ove tri zemlje zajedno kontrolišu južnu obalu Baltičkog mora, s koje atomsko oružje može da se upućuje daleko na sever; ovo pokazuje mogućnost da se kombinuju planovi Rapackog i Kekkonena.

Naravno, u političkom pogledu teškoća je u tome što bi Sjedinjene Američke Države morale da se odreknu veće količine atomskog oružja, kako onog koje je već instalirano tako i onog koje se planira za buduće lokacije u tom regionu. Zato se mora očekivati da Sovjetski Savez ponudi smanjenje broja raketa instaliranih na njegovoj teritoriji — konkretno, misli se na rakete SS-20. Dakle, u pregovorima koje treba otpočeti što pre mora biti reči o smanjenju broja raketa i/ili o njihovom premeštanju u udaljenije krajeve. Sve zainteresovane zemlje moraju da budu svesne neophodnosti uzajamnih »žrtava« od strane supersila i moraju da svoje zahteve formulišu imajući tu potrebu u vidu.

Izgledi za takve pregovore nisu zanemarljivi, jer bar Poljska i Zapadna Nemačka — koje igraju važnu ulogu u svojim savezima — pokazuju sve veću odlučnost da u što većoj meri ovladaju svojom sudbinom; u tom slučaju bio bi otvoren put za pretvaranje čitave Evrope u bezatomsku zonu. Na taj način ostvario bi se i dosta visok stepen detanta, pošto bi dve supersile i njihovi savezi imali mogućnost da ukažu na pozitivan presedan u postizanju uzajamnog razumevanja.

Ali šta ako pregovori o centralnoj Evropi ne budu uspešni i ako tom najizloženijem regionu zapreti opasnost da postane opustošeno bojno polje? Pre nego što se to dogodi moraju se istražiti i druge mogućnosti.

Bezatomska zona na severu?

Planovi da se jedan evropski region pretvori u bezatomsku zonu najčešće i najupornije su se javljali u nordijskom regionu; ovaj region, koji se pomalo neodređeno naziva Skandinavijom, bio je u prošlosti politički čvrsto povezan, a i danas je tako povezan u ekonomskom i kulturnom pogledu. Podrobno ću prikazati hronologiju ideja i zabrinutosti u pogledu mogućnosti da se ove nacije i, naročito, njihove teritorije oslobode nuklearnog oružja. Takva analiza će osvetliti i neke opštije probleme, probleme koji su od ključne važnosti ne samo za taj vikinški deo sveta nego i za Evropu u celini.

Još 1961. godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija je donela dve rezolucije za ograničenje nepoželjnog atomskog oružja. Iako su donete istog dana, 4. decembra 1961, ove rezolucije odražavaju sasvim različite političke filozofije. Predlog prve, Rezolucije 1665 (XVI), usvojene jednoglasno, podnela je Irska. Ta rezolucija predlaže da se sve nacije, s izuzetkom pet nacija koje već imaju atomsko oružje, *prinudno* odreknu nabavke nuklearnog oružja. Njen cilj nije bio stvaranje bezatomskih zona, ali je ona postepeno dovela do NPT. Drugu, Rezoluciju 1664 (XVI), predložio je tadašnji ministar inostranih poslova Švedske Unden, a Skupština ju je usvojila s 58 glasova za, 10 protiv i 23 uzdržana; protivnici ove rezolucije bile su uglavnom zapadne zemlje koje su se bojale mešanja u planove NATO-a. Undenova ideja nije bila vezana za »zonu« nego za »klub« zemalja bez atomskog oružja — jedan broj zemalja imao je da se *dobrovoljno* odrekne nabavke atomskog oružja, radi nacionalne i međunarodne bezbednosti.

Kada su vlade pojedinih zemalja počele da odgovaraju na pitanja Ujedinjenih nacija o njihovoj spremnosti da prihvate »Undenov plan«, predlog je reformulisao u vidu »zone«. Međutim, granice jedne takve zone nikada nisu bile formalno određene. Na primer, švedska vlada je izrazila spremnost da se pridruži »jednoj bezatomskoj zoni, koja bi bila smeštena u severnoj i srednjoj Evropi i koja bi imala najveći mogući obim«. Mlak prijem na koji je ovaj predlog naišao čak i u nordijskim zemljama može se objasniti izraženim protivljenjem Norveške, koja se pozivala na svoju vernost NATO-savezu.

Uskoro se javio novi pokušaj, za koji se pokazalo da ima više vitalnosti: bio je to »Kekkonenov plan«. Po godinama, taj plan je nešto mlađi. Predložili su ga 1963. godine finski predsednik Kekkonen i finska vlada, a od tada on se stalno oživljava. Taj plan predviđa da se Finskoj i Švedskoj, koje nemaju atomsko oružje i koje su izvan blokova, pridruže i druge skandinavske zemlje — Danska i Norveška — i da se tako stvori »nordijska« zona.

Kao što je rečeno u prethodnom odeljku, ove dve skandinavske zemlje uspele su da, uprkos činjenici da su članovi NATO-pakta, spreče instaliranje nuklearnog naoružanja na svojoj teritoriji. Prema tome, četiri nordijske zemlje *u doba mira* već *de facto* sačinjavaju jednu zonu nuklearnog razoružavanja.¹⁴

¹⁴ Kekkonenov plan obuhvata i Island, ali ja ne želim da ga uključim u svoj realniji predlog. Zbog američkih baza na Islandu mnogo je realnije govoriti o njegovoj ulozi u vezi sa

Pitanje obezbeđivanja ove zone od nuklearnog napada u vreme rata mora se prepustiti nezavisnoj nacionalnoj politici Danske i Švedske, kao i pregovorima unutar saveza. Svi bi s najvećim zadovoljstvom pozdravili pobjedu plana za nuklearno razoružavanje kao što je Kekkonenov, iako ja, kao Šveđanin, naročito toplo pozdravljam znake napretka u tom pravcu.

Kombinacija planova Kekkonena i Rapackog

Kada bi se zemljama koje su obuhvaćene planovima Kekkonena i Rapackog — u njihovim modernim verzijama — pridružile i s njima kombinovale postojeće nesvrstane zemlje, koje već sad ne poseduju nuklearno oružje, konačno bismo stekli pravo da realno govorimo o jednom bezatomskom pojasu ili o jednoj »zoni« koja bi se pružala »od Severnog rta do Mediterana«. Čak i ako taj pojas ne bi bio demilitarizovan, kako se to nekada priželjkivalo, niti neutralizovan — tj. lišen stranih vojnih instalacija — on bi ipak predstavljao ogroman napredak zahvaljujući *nuklearnom* razoružavanju; bila bi to prekretnica u svetskoj istoriji. Takav pojas bi predstavljao džinovski dobitak za bezbednost u našem delu sveta i — zajedno s nama — bar za čitavu severnu hemisferu, tako da bi supersilama ostalo da svoje sukobe rešavaju ratom u sopstvenom području i, na žalost, na međunarodnim okeanima, koji su otvoreni svakome.

Prepreke ostvarivanju planova Kekkonena i Rapackog bile su iste u oba slučaja: neophodnost da se obezbedi pristanak supersila.

Zbog toga ih i ja pominjem u ovoj čudnoj hronologiji. Mi ne možemo da znamo kada će se pukotina u zidu zatvoriti. Moramo biti spremni da iskoristimo svaku priliku. Međutim, sasvim je racionalno i, možda, politički relativno lako očekivati da će nordijske zemlje biti pret hodnica, budući da pripadaju onome što izgleda kao politički manje osjetljivo krilo.

Ali čak i u tom delu sveta odigravaju se mini-drame, uglavnom izazvane umešanošću tih zemalja u međusobne igre supersila. Dok su Švedska i Finska pokazale ozbiljno interesovanje za Kekkonenov plan, Norveška već dugo odbija da prihvati njegove osnovne koncepcije, koje podrazumevaju stvaranje posebne nordijske zone, možda učvršćene i posebnim ugovorom.

strategijama supersila, jer nikako ne smemo da zaboravimo na moguću opasnost od podmorničkog rata u severnim morima. Mora se smatrati da one leže izvan sada predložene sfere bezatomske »Evrope«.

Upravo u sadašnjem trenutku, međutim, javljaju se znaci novog popuštanja. U svim ovim zemljama razgaraju se intenzivne javne polemike. Te polemike su jednim delom podstaknute neželjenim posledicama odluke NATO-a iz 1979. godine da realizuje novu generaciju evrostrateškog nuklearnog naoružanja. Polemike su se nedavno još više zaoštrile posle pristanka Norveške da na svoju teritoriju prihvati tešku američku vojnu opremu, kako bi se skratilo vreme potrebno za prevoz u slučaju rata. Norveško javno mnjenje podeljeno je zahvaljujući strasnim polemikama. Ali upravo u tom trenutku javlja se nekoliko predloga zasnovanih na ideji nuklearnog razoružanja. Zasluga za ovo pripada velikim delom ambasadoru Jensu Eversenu, ranijem članu norveške vlade i istaknutom međunarodnom pregovaraču, kao i njegovim veoma sposobnim saradnicima, koji su izdali obimnu knjigu o »atomskom oružju i politici nesigurnosti«.¹⁵

Druge dobre vesti: norveška Laburistička partija je sada spremna da izmeni svoj raniji stav i prihvati mnogo pozitivniji odnos prema atomskom razoružavanju, iako još uvek insistira na ponešto neodređenom razgraničenju jedne adekvatne »zone«. Njen sadašnji program zalaže se za »jednu bezatomsku zonu u nordijskom regionu, koja bi bila deo napora za stvaranje bezatomskih zona u širem evropskom kontekstu«.

I u Finskoj su se ponovo razgorele slične debate, koje se odvijaju s uobičajenom upornošću.

U najnovijoj odluci od 3. juna 1981. godine švedski parlament je prihvatio konstruktivniji odnos prema bezatomskim zonama. Rezultat te promene je formulacija koja u svemu odgovara navedenoj formulaciji norveške Laburističke partije. U stvari, tu formulaciju sada, kao najmanji zajednički imenitelj, prihvataju sve nordijske laburističke partije.

Bilo je pokušaja, uglavnom od strane građanskih partija ali i od strane nekih drugih učesnika u polemici, da se suzi tumačenje ove parlamentarne odluke tako što bi joj se dodali razni »uslovi«. Prema rečima švedskog ministra inostranih poslova Ullstena (liberal): »Eventualni dogovor o bezatomskoj zoni mora da obuhvati nuklearno oružje koje se priprema za ciljeve u toj zoni ili koje je instalirano u blizini zone i takvog je dometa da se može prvenstveno usmeriti prema ciljevima u nordijskom regionu« (moj kurziv).

¹⁵ Ja sam učestvovao u izradi ove knjige, a mnogim članicima sam doprineo sadašnjoj živahnoj razmeni mišljenja; na žalost, ovi članci su dostupni samo na skandinavskim jezicima. *Atomvapen og usikkerhetspolitik*, Tiden forlag, Oslo, 1980.

Nordijske laburističke partije, međutim, odbijaju sve ovakve uslove; u jednom zajedničkom dokumentu one su se sporazumele o preporukama za jedan aktivniji pristup problemu. Mogu da citiram lidera švedske opozicije Palmea, koji preporučuje da »vlada uspostavi kontakte s drugim nordijskim vladama radi ispitivanja preduslova za jednu bezatomsku zonu na severu«.

Treba prvo primetiti da nijedan od navedenih stavova ne pominje izrekom potrebu sklapanja formalnih sporazuma. To je dobro. Oni, međutim, greše utoliko što ne pominju sve »negativne garancije« koje su već dobijene od zemalja koje imaju nuklearno oružje. Oni sistematski »zaboravljaju« da obaveste građane o obećanjima ovih sila da neće vršiti napade atomskim oružjem.

Najnoviji doprinos debati dao je Brežnjev kada je rekao da je za Sovjetski Savez obećanje o nenapadanju nuklearnim oružjem od najvećeg značaja — naravno, reč je o nenapadanju zemalja u bezatomskoj zoni — i kada je dodao da Sovjetski Savez ne isključuje mogućnost razmatranja mera koje bi se odnosile na njegove sopstvene teritorije u blizini takve zone.

Sada je put prema pregovorima nešto bolje popločan.

Neke veštačke prepreke

Podrazumeva se da u svakoj polemici ima razmimoilaženja i raznovrsnih definicija.

Ima glasova koji istrajavaju na zahtevu zasnovanom na preteranom nacionalističkom uverenju, da mi treba da tražimo veoma mnogo od nuklearnih sila pre nego što pristanemo na bezatomsku zonu; zastupnici ovog stava očigledno zaboravljaju da je takva zona samo u našem interesu, pošto nam ona nudi zaštitu od nuklearnog napada, koji bi čak mogao da bude i preventivnog karaktera.

Takvi zahtevi predstavljaju veliku prepreku: u pitanju je potpuno veštačka tvorevina koju treba ukloniti stalnim razjašnjavanjima. Oni potiču iz jedne ranije, naročito norveške odlučnosti — koja se poslednjih godina sreće i u švedskim polemikama — da treba postaviti uslov da Sovjetski Savez, jednostranom akcijom, ukloni svoje nuklearne rakete srednjeg dometa s poluostrva Kola, a — u nekim varijantama — i one iz Baltičkog mora (u čijem se sovjetskom delu nalazi nekoliko starih nuklearnih podmornica).

Razlog zbog koga posvećujem toliko prostora i pažnje ovim neobičnim, specifično »nordijskim« argumentima je

u tome što oni lepo pokazuju nedostatak političke i vojne racionalnosti, što je tipično i za neke druge geopolitičke percepcije. Bitno je da se ova pogrešna shvatanja razjasne: teško da se uopšte može napredovati ako se samo od jedne supersile zahteva da napusti svoje stavove pa čak i da se odrekne slobode akcije na sopstvenoj teritoriji. Treba se efikasno suprotstaviti ovom neuviđanju da je neophodno da se velikim silama nudi *jednakost* u svemu što predlažemo kao *njihov* doprinos *našoj* slobodi od nuklearnog oružja; zahtevi za saradnju upućeni supersilama moraju biti paralelni i jednaki.

Pošto već stalno koristimo nordijske primere, u ovom dvosmernom pristupu bi, na primer, pored zahteva Sovjetima da ne raspoređuju nuklearno oružje na poluostrvu Kola trebalo zahtevati od Sjedinjenih Država da ne raspoređuju nikakvo nuklearno oružje na norveškoj teritoriji na severu, čak ni u vreme rata, ili da ne raspoređuju krstareće rakete u okeanskom prostoru zapadno od Narvika.

Najzad, takvi preterani »uslovi« nisu samo nerealni nego su i nepotrebni. Ciljevi u nordijskim zemljama — ako je to naša glavna briga — mogu uvek da se gađaju iz svakog pravca u kome su smeštene nuklearne rakete — kratkog, srednjeg ili dugog dometa — kako od strane Sovjetskog Saveza tako i od strane SAD—NATO-a, sa istoka kao i sa zapada, sa severa kao i sa juga.

Evropa jeste i sve će više biti potpuno u zagrljaju balističkih raketa srednjeg dometa, a možda i krstarećih raketa, koje su u stanju da upute nuklearno oružje u svaki delić Evrope. Jedan krak šestara stavio sam na mesta na kojima će se najverovatnije nalaziti lansirne rampe za oružja iz serije najopasnijih novih arsenala — »peršing II« i krstareće rakete, s jedne strane, i rakete SS-20 i SS-5, s druge strane — i opisao polukrugove koji odgovaraju njihovom dometu. Pokazuje se da su sovjetske rakete, čak i kad su smeštene duboko na ogromnoj kopnenoj teritoriji Sovjetskog Saveza, u stanju da dosegnu daleko iza najzapadnijih tačaka norveške kopnene i pomorske teritorije, kao i da pokriju čitavu Dansku i Švedsku. Ni oružje NATO-pakta ne ostavlja nijednu bezbednu tačku u Švedskoj ili Finskoj. Baltičko more je obuhvaćeno s obeju strana. Dakle, ako su ove teritorije u pitanju, pretnje su paralelne. Da bi se postigao i najmanji napredak u oblasti nuklearnog razoružanja moramo predvideti da supersile zahtevaju ravnopravan tretman i da će izaći u susret zahtevima koji ograničavaju njihovu slobodu akcije samo ako na slične zahteve pristane i druga strana.

Ideja da se »mora« ukloniti nuklearno oružje smešteno u blizini neke zemlje — kao npr. nordijskih zemalja — znači, naravno, mešanje u strategiju supersila, koje takvo oružje smatraju svojim vitalnim kapacitetima, ali isto tako znači i narušavanje nacionalnog suvereniteta. Zamislimo posledice koje bi nastupile kada bi sve male zemlje odlučile da svoje oslobođenje od nuklearnog oružja učine zavisnim od takvih »uslova«. Da li bi nam pomoglo kada bi neka zemlja — na primer, Holandija — da bi se oslobodila nuklearnog oružja — zahtevala povlačenje NATO-oružja iz Zapadne Nemačke? Naprotiv, takav zahtev bi sve izgleda za postizanje te slobode vezao u mrtvi čvor. Kada bi sve male zemlje sledile takav primer to bi dovelo do neprohodne močvare nemogućih zahteva i protivzahteva. Takav pristup je kontraproduktivan.

Jedna druga nerealna i dalekosežna ideja zasniva se na verovanju da možda postoje balističke rakete kratkog ili srednjeg dometa koje su uperene direktno na ciljeve u nordijskim zemljama i koje se mogu koristiti samo za tu svrhu. Naravno, na osnovu posmatranja nikada ne možemo da utvrdimo prema kom cilju je raketa usmerena. Pored toga, rakete mogu vrlo brzo da se preusmeravaju, već prema potrebama rata. Ali ako nuklearno oružje iz takve kategorije zaista negde postoji, treba očekivati njegovo dobrovoljno povlačenje *kada se obezbedi poštovanje za nuklearno razoružanje*, i to kako u odnosu prema zoni tako i u odnosu prema pojedinim zemljama — tada bi, naime, takve rakete postale nepotrebne i irelevantne za planiranje.

Ovo bi trebalo da nas opet podseti da je neophodno istaći u prvi plan obećanja iz 1978. godine. Tri sile koje imaju nuklearno oružje u našoj blizini — Britanija, Sovjetski Savez i Sjedinjene Države — obećale su da nas neće napasti nuklearnim oružjem kada se oslobodimo takvog oružja. Kako je to u stvari jednostavno! To bi trebalo da bude naš osnovni komentar kada razmišljamo o pitanjima kojima treba da se bavi polemika u Evropi. Mi smo ovde ilustrovali taj argument analizom nordijskog slučaja, ali sve to, naravno, važi za čitavu evropsku situaciju. U isto vreme, ovi argumenti jasno pokazuju kako je cela Evropa potpuno izložena oružju supersila — činjenica za koju moramo da kažemo da nam se nimalo ne sviđa.

Nema nikakve sumnje da su polemike koje se sada razvijaju samo uvertira koju ne smemo potceniti. One su, u najmanju ruku, poziv da se pređe na podrobna istraživanja. Vreme je sada pogodno za intenzivniju sarad-

nju, za planiranje pregovora, pa možda čak i za sporazume o nekim konkretnim detaljima. Zbog toga su sve hitniji i neodložniji aktivni koraci, kako u okviru pojedinih zemalja tako i u njihovim međusobnim odnosima. Ovoga puta ne smemo da propustimo voz!

Proširivanje zona usklađenim koracima

Pokušajmo da zamislimo kakav bi oblik mogla da poprими jedna evropska bezatomska zona — ili, što je realnije, kako bi samostalno mogao da se razvija krug sporazuma između zemalja koje ne poseduju nuklearno oružje, naravno uz garancije o nenapadanju nuklearnim oružjem.

Na osnovu postojećih javnih diskusija, kao i dobro pripremljenih predloga sadržanih u planovima Rapackog, Undena i Kekkonena, došao sam do nekoliko projekata, koji se kreću od politički najlakše ostvarivih do znatno težih. Prvo, *jezgro neutralnih zemalja*: Švedska i Finska, Jugoslavija, Austrija i Švajcarska; zatim prilično kohezivne *nordijske krilne nacije*: Danska i Norveška, pored već pomenutih Švedske i Finske; najzad, *ključne srednje-evropske države* koje bi mogle da se ponude kao »uravnotežive«; dve Nemačke i Poljska, možda uz Čehoslovačku ili neku drugu istočnoevropsku zemlju.

Pošto je interesovanje za dodatnu bezbednost, kakvu pruža priznat status nuklearno razoružane zemlje, verovatno opšte, mogli bismo se usuditi da predložimo još neke zemlje. Na primer, ako je suditi po živahnim polemikama koje se tamo vode, *Holandija* i *Belgija* bi se mogle veoma rano pridružiti. Na južnoj strani, možda bi se moglo očekivati da *Rumunija* oživi ranije inicijative o uspostavljanju bezatomske zone na Balkanu. Ukoliko bi uravnotežavanje bilo neophodno, možda bi se za odgo-varajuće sporazume mogle pridobiti *Grčka* ili *Turska*, ili obe te zemlje. Ali možda će Rumunija morati da deluje samostalno, imajući u vidu njene mnogobrojne inicijative za slabljenje obaveza u okviru vojnih blokova, uz zadržavanje neizmenjenog političkog sistema.¹⁶

Dve manje nuklearne sile u Evropi, *Francuska* i *Velika Britanija*, dobile su posebno mesto u ovom pre-

¹⁶ Rumunija, koja je uvek težila da oslabi strukturu vojnih blokova, još 1957. godine je predložila u Ujedinjenim nacijama jedno »područje mira na Balkanu, bez stranih vojnih baza«. Sovjetski Savez je 1959. godine, takođe u Ujedinjenim nacijama, objasnio da se u predlogu podrazumeva oslobođenje od nuklearnog oružja ili raketa. (Vidi *The Game of Disarmament, naved. delo*, str. 204.)

gledu (vidi naredni odeljak). Njihov *quid pro quo* problem je sasvim različit i mnogo neposrednije se tiče osnovnih interesa supersila.

U ovom eseju, zagovarajući evropsko nuklearno razoružavanje, ograničio sam se na ono taktičko i evrostrateško oružje koje — iako može imati određen značaj u ukupnim odnosima supersila — treba pre svega da služi protiv evropskih teritorija. To oružje je sasvim sigurno protiv naših vitalnih interesa.

U zaključku moram da naglasim dve stvari. Prvo, moramo se podsetiti — a moramo podsetiti i supersile — koliko je pozitivna vrednost koju evropske zemlje mogu da ostvare povećanjem *bezbednosti* zahvaljujući obećanju nuklearnih sila da nas neće napasti nuklearnim oružjem ukoliko naše teritorije budu bez njega.

Drugo, dok sam ovo pisao bio sam uveren da u dubini duše svi ljudi žele i shvataju neodložnu potrebu da se odagna strah od sudnjeg dana, koji osećamo čim uvidimo da moćne sile koriste narode Evrope kao taoce u međusobnim, sve većim neprijateljstvima, i to u vreme kada smo se mi oslobodili agresivnih impulsa.

V. Postepeni zahtevi prema velikim nuklearnim silama

Princip od fundamentalnog značaja za evropsko nuklearno razoružavanje je da se održi određena *jednakost* u zahtevima koje upućujemo nuklearnim silama od kojih očekujemo da daju svoj doprinos saradnji u cilju postizanja kontrole naoružanja i, u krajnjoj liniji, zaštite nuklearnog oružja.

O ovom principu se često govori kao o principu održavanja »ravnoteže« i on se pogrešno tumači kao čvrsti paralelizam u okviru koga se na svaki korak jedne strane odgovara drugim korakom u pravcu redukcije ili »žrtvovanjem« određenih kategorija oružja.¹⁷ Ali kako se mogu upoređivati podmornica i lovac? Ne radi se o merenju i upoređivanju njihovog kvaliteta, pa čak ni količina, nego o njihovim funkcijama i efektima. SALT II pruža dobar primer složenih ali još uvek neophodnih napora koje supersile moraju da ulože kako bi, u pogledu sopstvenih interkontinentalnih arsenala, obezbedile pri-

¹⁷ U pogledu logičke greške o »ravnoteži« vidi moje sistematsko pobijanje u članku »The Greatest Miscalculation: The Arms Race« u: Festschrift for Bert Röling, red. Robert J. Akkerman, Peter J. van Krieken i Charles O. Panneberg, *Declaration on Principles — A Quest for Universal Peace*, Sijthoff, Leiden/Holandija i T. Reading, Mass./SAD, 1977. Ili, opštije, u mojoj knjizi *The Game of Disarmament*, *naved. delo*, gl. 4:2.

hvatljiv stepen »pariteta« — ili grubo prihvatljive jednakosti — putem određene mešavine bilateralnih ograničenja. Ova složenost se mora imati na umu kada evropske zemlje zahtevaju od velikih sila da nas oslobode opasnosti od nuklearnog oružja. Pošto Sovjetski Savez drži daleko najveći deo svog nuklearnog oružja na sopstvenoj teritoriji, veoma je teško, gledano spolja, predložiti *konkretne* žrtve koje Sovjeti moraju da ponude da bi se postigla ravnoteža. Ali nešto se mora žrtvovati.

Složene veze

Nuklearne sile verovatno smatraju da je osnovna slabost mog dosadašnjeg izlaganja u tome što nisam poklonio dovoljno pažnje složenosti i neophodnoj međusobnoj povezanosti različitih mera bezbednosti ili kontrole naoružanja, čiji je cilj da učvrste evropsku bezbednost. Donekle jednostrano, ograničio sam se na oružje predviđeno za lansiranje sa zemlje i, još uže, na glavne raketne sisteme. Međutim, kada je reč o preporukama koje proističu iz mog rada, one obuhvataju — bez posebnog pomeničnog nabiranja — čitavu skalu jednostavnijeg nuklearnog oružja u Evropi, od mina i haubica do »bedžera« i »peršinga I«.

Ali ograničavanje na rakete koje se lansiraju sa zemlje opravdano je zato što ja — kao i drugi učesnici u debati END-a — želim da se bavim onim vrstama oružja nad kojima mi, stanovnici evropskih zemalja, imamo bar neku moć, i to zato što je supersilama potrebna naša saradnja, naše dopuštenje ili prost pristanak da rasporede svoje oružje. Za to su potrebne odluke naših nacionalnih, suverenih vlada i parlamenata. Dakle, ta oružja su jedina za koja mi svakako delimo odgovornost: želim posebno da naglasim taj »teret«.

Ali sasvim je očigledno da bezbednost naših zemalja ne zavisi samo od ove kategorije balističkih ili krstarećih raketa koje se lansiraju sa zemlje i koje mogu da se lansiraju sa naših teritorija. Ona u krajnjoj liniji zavisi od stalnog postojanja jednog mnogo šireg spektra sistema nuklearnog oružja, koji su svi u stanju da nas napadnu ili da naruše našu neutralnost ili da povrede naš suverenitet i nezavisnost putem neovlašćenog slanja oružja preko ili iznad naših teritorija, teritorijalnih voda ili vazdušnog prostora. To važi za sva oružja u kategoriji strateškog naoružanja. Kada tražimo put prema postupnom napretku velikih sila prema kontroli nuklearnog naoružanja, morali bismo, u stvari, da govorimo i o tim

vrstama oružja i da ih razmatramo po kategorijama. Trebalo bi mnogo srdačnije da pozdravimo zaprepašujuće pozitivnu činjenicu da su svi sistemi oružja supersila obuhvaćeni *obećanjem njihovih vlasnika da nas neće napasti nuklearnim oružjem* ukoliko smo mi zaista bez takvog oružja. Mi se ne možemo nadati da ćemo bilo kada da uspostavimo bilo kakvu kontrolu nad nuklearnim oružjem koje se nalazi na raznim vrstama nosača — na podmornicama i brodovima, na avionima i helikopterima, na najraznovrsnijim platformama za lansiranje — pošto supersilama nije potrebna naša dozvola za upotrebu takvog oružja; ipak, i to oružje je u jednoj meri pod embargom, zahvaljujući obećanjima velikih sila da ga neće koristiti za napad na one evropske zemlje koje se uzdrže od svake veze s nuklearnim ratovanjem. Međutim, treba primetiti da se ovo ključno ograničenje odnosi samo na nuklearni rat i na pripreme za takav rat.

Postupno reagovanje

Metod »postupnog reagovanja« nije nepoznat, iako se suviše retko koristi u spoljnoj politici i, uopšte, u razrešavanju kriza. On na najbolji način kombinuje dve značajne prednosti: čuvanje obraza i ispitivanje protivnikove iskrenosti. Najbolji primer u političkoj areni dali su Kennedy i Hruščov u vreme kubanske krize 1962. godine: ruskim brodovima dozvoljeno je da se, zajedno sa svojim raketama, povuku, a Amerikanci su odmah zatim povukli svoje (zastarele!) rakete iz Italije i Turske. Već 19. decembra Hruščov je ponudio pregovore o jednom sveobuhvatnom ugovoru o zabrani nuklearnih proba, što je Kennedy prihvatio u roku od devet dana.

Posebna je priča to što ovi primamljivi planovi, posle kojih je usledilo pregovaranje o razoružavanju, nisu urodili nikakvim plodom ili, tačnije, što su urodili samo jednim neuspešnim Ugovorom o ograničenoj zabrani nuklearnih proba (LTBT).¹⁸

Ogromnu vrednost postepenog odbacivanja propisa koji predstavljaju smetnju pokazuje politički veoma značajan sindrom detanta, u Evropi nazvanog Istočna politika. Prvi signali detanta bili su u sve učestalijim slučajevima »dobročudnog prenebraganja« ranijih smetnji na granici između Istočnog i Zapadnog Berlina; ubrzo je došlo do veoma važnih ugovora između Zapadne Nemačke i zemalja istočnog bloka početkom osme decenije ovoga veka.

¹⁸ Vidi podroban i veoma poučan prikaz u: Arthur M. Schlesinger, Jr., *A Thousand Days*, André Deutsch, 1965.

Ali u vreme tih događaja mi smo živeli u sunčanoj klimi detanta, toliko različitoj od zaleđene tundre koju predstavljaju današnji politički odnosi između supersila!

Najdrastičniji primer odsustva postupnih pokušaja da se dovede do uzajamnog razumevanja pruža katastrofalna tvrdoglavost s kojom je NATO, decembra 1979, doneo odluku o korišćenju evrostrateškog oružja, a da prethodno nije učinio nikakav pokušaj da pregovara sa Sovjetskim Savezom. Sličan primer, kao što sam često isticao, pruža sovjetska odluka da odmah izvrši invaziju Afganistana a da prethodno ne ponudi nikakve pregovore o mogućoj zajedničkoj politici nemešanja.

U literaturi o razoružavanju možemo da nađemo opis strategije »Postupnih i uzajamnih inicijativa za smanjivanje napetosti« (GRIT); taj opis je ponekad veoma uopšten, a ponekad obiluje podrobnostima. Toj strategiji treba ponovo posvetiti pažnju i dati joj snažnu podršku: kretati se korak po korak, prvo učiniti jednu — možda samu po sebi i beznačajnu — unilateralnu ponudu, a zatim očekivati odgovarajuću reakciju druge strane. Zatim produžiti postupni proces uzimanja i davanja, izgrađivati poverenje i beležiti uspehe.¹⁹

Predlog jednog quid pro quo plana

Nalazimo se u fazi u kojoj odgovornost za akciju savim nedvosmisleno leži na nuklearnim silama ili, tačnije, na dvema supersilama koje predvode ostale.

One moraju da se slože — ali o čemu su one u stanju da se slože? Koje gestove dobre volje mogu da ponude odmah u cilju umirenja? Može li se utvrditi red poželjnih koraka?

Očigledno je da je najjednostavniji — u stvari, besplatan — korak da se odustane od proizvodnje one opreme koja još uvek ne postoji. Hitno se mora obezbediti da se ne proizvodi i da se nikako ne instalira *neutronska bomba*. To je oružje koje se može proizvoditi u *malim* dimenzijama i postavljati na avione, na balističke rakete malog dometa (kao što je raketa »lans« u Zapadnoj Nemačkoj), pa čak i na artiljerijska oružja — ali, to oružje može da izazove *velika* razaranja i smrt.

¹⁹ O GRITU-u je opširno pisao Charles E. Osgood. Pri ruci mi je njegov rad, pročitao 1977. u Naučnom društvu za mir, pod naslovom »A Proposal for Unfreezing Force-Level Postures in Europe«, u kome citira nekoliko primera, npr. u vezi sa Berlinom, gde je ova politika u početku nazivana »politikom uzajamnih primera« — Kennedy i Hruščov su je isprobali 1963. Vidi i Osgoodov članak u *Bulletin of the Atomic Sciences*, maj 1980.

O oružju s pojačanom radijacijom (što je tehnički opis neutronske bombe) postoji obimna literatura još od ranije, kada je ta ideja bila prvi put predložena i kada ju je Carter na svu sreću odbacio, pa je tako primena tog oružja u borbi supersila odložena za neko vreme. Sada se javljaju znaci da Reaganova administracija namerava da obnovi planove za proizvodnju N-bombe i to da bi je koristila u Evropi. Odmah je izbila uzbuna u ženevskom Komitetu za razoružanje Ujedinjenih nacija (5. februara 1981). Nadu može da probudi činjenica da Francuska, pod svojim novim predsednikom Mitterrandom, izgleda spremna da odustane od ovog opasnog puta. Ali nedavna iskušenja pokazuju da takvo oružje ne može zadugo da ostane bilo čiji monopol. Uskoro bi se moglo pokazati da su mnoge zemlje u stanju da slede primer prvog grešnika.

U stvari, neutronska bomba je najnezgrapnije i najnepraktičnije oružje: njen cilj je da uništava ljudska bića, među kojima civili nisu najmalobrojniji. Ona je otvoreno namenjena ratovanju, iako samo na bojnopolju.

Među argumentima koji se u novije vreme iznose protiv ovog novoizmišljenog oružja za masovno ubijanje nalazi se i argument lorda Zuckermana: pošto je, po definiciji verovatnoće kružne greške (CEP), verovatnoća da se pogodi cilj samo 50 procenata, zar ne bi trebalo razmišljati o dejstvu onih drugih 50 procenata bombi koje bi promašile cilj ali pogodile neko drugo područje? Dalje, čak ni planirani ciljevi nisu mali kao glava čiode; u okviru radijusa N-bombe od 1 do 2 kilometra doći će do neopisivih patnji usled radijacijske bolesti, što sam već pomenuo. Smrt i paraliza neće pogoditi samo vojnike u tenkovima ili vojno osoblje izvan vojnih objekata — što se u opisima ovog oružja eufemistički naziva »efikasnošću ubijanja«; smrt, praćena agonijom i užasnim bolovima, stići će i civile u njihovim kućama i okolini. Ne treba izgubiti iz vida činjenicu da je ovo oružje predviđeno za upotrebu na »bojnopolju« u najgušće naseljenim područjima Evrope, najverovatnije s obe strane Elbe, što bi posejalo smrt u obe Nemačke. Čak i ako bi u početku samo jedna strana posedovala neutronsku bombu, ona bi pobila mnogo sopstvenih vojnika i nosila na savesti izvestan broj života prijateljskih saveznika.

Neutronska bomba bi delovala kao nuklearni pokretač u kontekstu jednog, do tog trenutka konvencionalnog rata — na raspolaganju su mnogo efikasnija sredstva za ubijanje koja omogućuju eskalaciju. Čini se da je minimalni program o kome bi se mogla sporazumeti dva neprijateljska bloka — da odustanu od uvođenja tog novog

oružja terora, jer je neutronska bomba upravo to. Evropski narodi treba da se uporno odupiru uvođenju neutronske bombe, odbijajući da pruže bilo kakvu podršku, a javno mnjenje bi trebalo da burno osudi neutronske bombe, u ime humanosti i morala.

Naredni korak, koji takođe ne zahteva nikakve stvarne vojne žrtve, bio bi da se kapaciteti svih sistema oružja sposobnih da nose atomske bombe *zamrznu* na današnjem stepenu razvoja. Ovakvi predlozi su podnošeni bezbroj puta u Ujedinjenim nacijama, uvek uz podršku velike većine. U najmanju ruku mora se odustati od proba nuklearnog oružja dok traju pregovori o CTBT — takav moratorijum predstavlja smešno mali zahtev upućen supersilama, kao što je to istakla Generalna skupština Ujedinjenih nacija, i to veoma velikom većinom. Rezolucija 1792 A (XVII) zahteva da sve probe prestanu »odmah, a nikako kasnije od januara 1963«! Ako sada odlučno tražimo nešto tako skromno kao što je moratorijum, koji bi bio najvidljivije označen prestankom proba nuklearnog oružja, taj zahtev bi trebalo proširiti bar tako da (a) važi do završetka pregovora o Ugovoru o opštoj zabrani nuklearnih proba, (b) obuhvati i neke druge sisteme oružja do zaključenja SALT-a II i, najzad, (c) da se odnosi na razvoj oružja koje se najneposrednije tiče Evrope, i to za vreme trajanja pregovora SALT III. Posle zloslutne odluke NATO-a iz 1979. godine obećani su pregovori, koji su i otpočeli s jeseni 1980. u Ženevi, ali su sada ponovo zamrli u ovom političkom *non-possumus* mamurluku. Ovaj ćorsokak je samo jedna od mnogih tragičnih žrtava pogoršanja političke klime i porasta uzajamnog nepoverenja, što je sve pojačano zbog promene administracije u Sjedinjenim Državama i zbog nezadovoljstva u državama sovjetskog bloka.

Molim čitaoce da obrate pažnju na činjenicu da predlog o »zamrzavanju«, zajedno s očekivanjima u pogledu SALT-a III, podrazumeva obavezu da se ne razvija ili bar ne raspoređuje *novo nuklearno oružje*, naročito ono koje je namenjeno Evropi. Takođe treba naglasiti da sve ono što se dešava u vezi sa promenama u naoružavanju, a naročito proširenje nuklearnih arsenala, može lako da se utvrdi i da mi zato moramo posebno pažljivo da pratimo sva ta zbivanja.

Ali da bi se svet pokrenuo prema bezbednosti potrebno je nešto dinamičnije od moratorijuma i zamrzavanja. Dve supersile moraju odmah da otpočnu takve inicijative, i to putem povezivanja određenih sistema oružja i određenih geografskih lokacija na kojima bi se oni najlakše mogli prorediti. Čini mi se da je najprihvatljivija

uzajamna »žrtva« da se povuku manji, najneefikasniji i u stvari suvišni sistemi nuklearnog oružja. Oni se mogu najzgodnije ponuditi kao unilateralan korak u jednom postupnom procesu, u kome se očekuje odgovarajući odgovor druge strane. Za njihovo uklanjanje možda nije neophodno čak ni da se čeka na formalne pregovore; ono može da otpočne unilateralnim koracima, uz istovremeno odašiljanje signala »drugoj strani«.

Evropa je puna atomskog oružja. Platforme za lansiranje se nalaze skoro svuda, iako su nuklearne bojeve glave smeštene u ograničenim područjima; u slučaju Sovjetskog Saveza, one se verovatno nalaze na domaćoj teritoriji, dok su u suprotnom taboru uglavnom pod američkom kontrolom, a u mnogo manjoj meri pod zajedničkom komandom SAD i NATO-a. Što brže treba smanjivati njihov ogroman broj — Sjedinjene Države priznaju da ih imaju 7 hiljada, a veruje se da ih je na sovjetskoj strani za jednu polovinu više.

Časopis *Stern* je 19. februara 1981. godine objavio kartu koja pokazuje raspored instalacija nuklearnog oružja na teritoriji Savezne Republike Nemačke; iz te karte se vrlo dobro vidi kako je iracionalno smeštati nuklearne instalacije na tako velikom prostoru, kako ih je praktično nemoguće kontrolisati i koliko su ranjive njihove linije komunikacija i komande. Kampanja za nuklearno razoružavanje je objavila i prodaje kartu s odgovarajućim podacima za Veliku Britaniju, koja pokazuje »glavne nuklearne instalacije, koje sve predstavljaju potencijalne nuklearne ciljeve«.

Znanje o njihovom postojanju i o njihovim ekvivalentima u drugim zemljama sada izaziva strah i zabrinutost miliona Evropljana. Te arsenale treba ukloniti na što brži i što očigledniji način; stručnjaci mogu da potvrde kako su mnogi — a možda i svi — takvi arsenali već zastareli. Već postoje preciznija i dalekometnija oružja. Uostalom, oružja smeštena na avionima i podmornicama sasvim su dovoljna da zastraše drugu stranu. Rakeete smeštene na podmornicama, koje se lansiraju ili mogu da se lansiraju s mora, predstavljaju najtvrde, najmanje ranjivo oružje i izvesno je da su sasvim dovoljne da obezbede mogućnost drugog udara.

U vezi sa mogućnošću povezivanja takvih sistema oružja i određenih geografskih lokacija možda će biti potrebno da se pokrene inicijativa za postizanje nekih unilateralnih, a možda i bilateralnih, ostvarenja. U procesu opšteg napuštanja manjih sistema nuklearnog oružja možda bi najlakše bilo da se postigne formalno objavljeno nuklearno razoružanje *Holandije* i *Belgije*, zemalja

u kojima takvi zahtevi imaju podršku snažnih narodnih pokreta — prema ispitivanjima javnog mnjenja, u Holandiji takvu podršku daje preko 50 procenata stanovništva. To bi možda moglo da se uzvрати od strane, recimo, *Mađarske* i *Rumunije*. Svi takvi koraci bi predstavljali odgovor na očigledne nacionalne ambicije tih zemalja, a možda bi ih olakšalo to što imaju samo marginalan značaj za odnos moći između dvaju vojnih saveza. Na ovaj način bi se uspostavilo jedno prilično veliko bezatomske područje, koje bi se pružalo na istok i na jug od neutralnih zemalja.

Ali to bi bio samo početak. Dalji napredak, međutim, zahteva jači pritisak na supersile da postignu međusobni sporazum. Skica prihvatljivog puta nazire se u onome što smo opisali kao planove Kekkonena i Rapackog. Sa stanovišta supersila, ključan je plan Rapackog, koji obuhvata bar *Poljsku*, *Istočnu Nemačku* i *Zapadnu Nemačku*. Ali razumljivo je što je taj plan ujedno i najteže ostvariti, ne samo zbog oklevanja Zapadne Nemačke da se oslobodi atomskog oružja — što se često lažno prikazuje kao gubitak »zaštite« američkog kišobrana — nego uglavnom zbog činjenice da je to pitanje, kao centralno pitanje između supersila, najteže pokrenuti. To bi trebalo da bude glavni predmet pregovora u okviru SALT-a III. Ali mora se očekivati da Istočna i Zapadna Nemačka, kao i Poljska, daju pun doprinos kroz sopstvene debate.

Nordijski region izgleda mnogo pogodniji za ostvarenje bezatomske zone. Ali prepreku predstavljaju neke komplikacije. U nastavku mojih razmatranja iz prethodnog odeljka analiza tih komplikacija poslužiće kao primer analize nekih načelnih pitanja. Moj izbor je motivisan i time što poznajem njihovu političku situaciju bolje nego situaciju drugih zemalja. Ovakva argumentacija može da posluži i kao most za detaljnije razmatranje veze između evropskih problema i opštijih strategija supersila.

Pitanje cilja i razmeštaja

Kao što smo već pomenuli (vidi odeljak IV), javljali su se određeni ekstravagantni zahtevi, naročito u pogledu nordijske bezatomske zone. Tvrdilo se da bi ona trebalo da zavisi od uklanjanja raketa sa delova sovjetske teritorije, pri čemu su često pominjani poluostrvo Kola i podmornice u Baltičkom moru, »u meri u kojoj za cilj imaju tačke u nordijskim zemljama«.

Ali ovo je posledica jedne iz temelja pogrešne koncepcije, kako u pogledu stvarnosti tako i u pogledu principa — pre svega principa jednakosti — ali i zanemari- vanja *razlike između cilja i razmeštaja*. Predmet tekuće debate o evropskom nuklearnom razoružavanju, koju konkretno ilustruje ideja o bezatomskim zonama, mora da bude: da li će ili ne nuklearno oružje biti razmeš- teno po evropskoj teritoriji. Pitanje da li će nuklearno oružje biti postavljeno tako da nišani na ciljeve u Evro- pi pripada sasvim drugoj konceptualnoj kategoriji.

Zahtevati uklanjanje nuklearnog oružja iz neposred- ne okoline sopstvene zemlje zbog toga što se ono odatle može koristiti protiv nas — prosto je komično. Kada bi Holandija i Belgija, da opet navedem te primere, posta- vile takve uslove u pogledu oružja NATO-a u Zapadnoj Nemačkoj, to bi se s pravom smatralo neopravdanim me- šanjem. Tako se nikada ne bismo mogli izvući iz moč- vare protivrečnih zahteva i međusobnih zavisnosti. Naj- bolji *quid pro quo*, koji bi mogao da odagna sumnje ma- lih zemalja, jeste da se insistira na obećanjima o nena- padanju.

Zbog same prirode sistema nuklearnog oružja, u ko- jima se bacanje bombi kontroliše s udaljenosti, putem raketa, aviona ili podmornica, ništa — osim opšteg nu- klearnog razoružavanja — ne može da spreči da se takvo oružje uperi prema ciljevima u Evropi. To bi trebalo pri- hvatiti kao osnovni princip, na kome bi trebalo da poč- vaju svi planovi za evropsko nuklearno razoružavanje. Denuklearizacija arsenala supersila ostaje mutno pitanje za »naredne korake«. Ali sada možemo da zahtevamo sa- mo garancije u obliku obećanja da nećemo biti gađani iz takvog oružja. Nećemo napredovati ukoliko budemo tražili da se, nama za ljubav, arsenali supersila, koji se nalaze pod njihovom suverenom kontrolom, fizički unište ili imobiliju ili čak samo delimično relociraju.

Ovo je još tačnije kada se ima u vidu da se za takvu zabranu ne mogu koristiti nikakva geografska od- ređenja, jer se nuklearno oružje uvek može relocirati, kao što je već rečeno u prethodnom odeljku. Karta na slici L pokazuje široki domet raketa SS-5, a očigledno je da je Evropa uspela da živi s tim raketama već dvadeset go- dina bez ikakvog ozbiljnijeg protesta. U političkom po- gledu očigledno su nerealne ideje o uklanjanju jednog dela (ili svih?) raketa malog i srednjeg dometa s polu- ostrva Kola, osim u slučaju da je sam Sovjetski Savez spreman da prihvati jednostrana ograničenja. I nepri- strasni posmatrači smatrali bi da je takav zahtev nepra-

vedan ukoliko mu se radi ravnoteže ne bi pridodao i zahtev da Sjedinjene Države podnesu odgovarajuću žrtvu.

Predloženo smanjenje stranog nuklearnog oružja u Evropi, za koje kao primer ovde služe planovi Kekko- nena i Rapackog, ali koje je potencijalno stvar svake po- jedine države, još *uvek* ne zavisi ni od kakvih redukcija u strateškim arsenalima supersila; ti arsenali su predvi- đeni za njihovo međusobno ratovanje i oslanjaju se na veliki broj baza s lansirnim rampama i platformama, kao što su avioni i podmornice, na njihovoj suverenoj teri- toriji. U tu kategoriju spadaju poluostrvo Kola i tamoš- nje baze u Murmansku.

Da opet uzmemo za primer Norvešku, što čine i mnogi njeni državljani — sadašnji trenutak, kada se na- goveštava ugovor o prihvatanju američkog teškog naoru- žanja, izgleda veoma oportun za traženje potvrde da to ne predstavlja nikakvu opasnost od primene nuklearnog oružja na norveškoj teritoriji, njenim teritorijalnim vo- dama i vazдушnom prostoru, čak ni u vreme rata. Takva potvrda, ako bi do nje došlo, predstavljala bi temelj na osnovu koga bi Norveška mogla da se pridruži grupi ze- malja potpuno oslobođenih atomskog oružja i da izvuče korist iz obećanja koje su već dale tri nuklearne sile iz našeg regiona da neće koristiti nuklearno oružje protiv zemalja na čijoj teritoriji takvo oružje nije stacionirano.

Ali zanimljivo je pitanje: koja bi vrsta srazmernih žrtvi dveju supersila bila od posebnog interesa za nor- dijske zemlje, koje su očigledno smeštene u veoma opas- noj sredini, na krajnjem severu Evrope? Pogled na kartu s ucrtanim »okruženjem«, na kojoj se vidi veoma daleki domet evrostrateških raketa, može da nas podstakne da predložimo sledeću razmenu: s jedne strane, SAD bi se odrekle postavljanja krstarećih raketa koje se lansiraju s mora ili iz vazduha na određenoj udaljenosti zapadno od Norvika, kao što je, prema *Godišnjaku SIPRI-a* za 1980, i bilo planirano; s druge strane, SSSR bi se oba- vezao na odlučno, ali u početku selektivno, povlačenje, redukciju ili eliminaciju SS-5 i SS-20 raketa, bez obzira gde su stacionirane. Naravno, treba pozdraviti i sve dru- ge elemente koji budu odabrani za konačan sporazum dveju supersila kao korak ka smanjenju njihovog naoru- žanja s kojim treba računati u strateškoj jednačini: sva- ko takvo oružje zabrinjava Evropljane.

Otvoreni problemi u vezi sa pregovorima supersila

Ali ima još nekoliko nejasnih pitanja koja treba od- mah pokrenuti i rešiti kako bi se u potpunosti osigurala

evropska bezbednost. Ona spadaju u grupu pitanja koja se moraju rešavati, bar u procesu koji očekujemo od SALT-a III.

Čitaocima možda smeta činjenica, koju su svakako primetili, da je naša pažnja skoro isključivo bila usmerena na zemlje srednje i severne Evrope. Naravno, razlog je u tome što obe supersile opisuju upravo ovaj region kao glavno potencijalno ratište i što narodi tog regiona osećaju da su zbog svog geografskog položaja najneposrednije ugroženi. To ih je navelo na najglasnije proteste i na najvidljiviji otpor.

Ali situacija nije takva u drugim zemljama, koje su same po sebi važne, kao što su Island, Irska, pa čak i Italija, kao i praktično čitava južna Evropa. Njihova relativna pasivnost i ćutanje — bar do sada — upadaju u oči. Njihovi motivi su verovatno uslovljeni različitim nacionalnim obzirima. Već smo pomenuli poseban položaj Islanda na raskršću bimodalnih strategija supersila. Formalno neutralna Irska možda okleva, zbog svojih zategnutih odnosa s Velikom Britanijom, da se poveže s pokretima koji dolaze iz te zemlje, koja je, iako i sama nuklearna sila, sedište najglasnijih protesta protiv nuklearnog oružja. S mog stanovišta su najnejasnije reakcije naroda Italije, koja je članica NATO-pakta; trebalo bi očekivati snažne proteste bar nekih grupa u toj zemlji, pošto je ona, pored Zapadne Nemačke, jedina zemlja koja je pristala da obezbedi baze za nove američke evrostrateške i »peršing II« rakete. Ovde nećemo posebno pominjati sve južноеvropske zemlje, pošto njihovi posebni slučajevi, da bi bili svestrano razmotreni, zahtevaju veoma složenu analizu. Ja se, međutim, nadam da će se narodi svih evropskih zemalja pridružiti kampanji za nuklearno razoružanje, naročito kada ona stvori još jači pritisak.

Međutim, treba imati na umu da su pomenuti problemi u velikoj meri povezani sa širim problemima strategije, supersila, naročito na Atlantiku, sve do Arktika i u mediteranskim morima. Bez obzira na to koliko su nosači nuklearnog oružja blizu evropskih granica, ja sam već nekoliko puta istakao da naša sadašnja analiza ne obuhvata strateške letilice i podmornice, kao ni čitavo zagonetno područje antipodmorničkog rata (AWF). Mi nemamo nikakve moći nad njima niti delimo bilo kakvu odgovornost za njih. Međutim, kao potencijalne žrtve mi smo nesumnjivo zabrinuti. Moramo biti spremni da se naš glas čuje na svim diplomatskim nivoima i forumima za pregovore o razoružavanju i kontroli naoružanja.

Drugi, zanimljiviji a manje opasan slučaj zaborava tiče se *Kanade*. Ta zemlja ne pripada evropskoj areni ali je uvek, kao da je to obavezno, predstavljena u telima koja se bave evropskim problemima. Ona često pruža vrednu podršku naporima usmerenim na jaču kontrolu naoružanja i, naravno, takva njena podrška je dobro došla. Međutim, bila bi pogreška, i to pogreška koju bi Evropljani možda osudili, kada bi Kanada dobila odlučujući glas u, recimo, sklopu Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji ili na nekom drugom forumu, pošto bi to znatno ojačalo stranu NATO-a, tj. Sjedinjenih Američkih Država. Ovo nije rečeno kao ukor koji bi trebalo da jednu veoma prijateljsku naciju odbije od saradnje, nego samo kao podsećanje da princip jednakosti podrazumeva »paralelizam i fer-plej«. Neutralne zemlje se pažljivo klone svakog povezivanja. Vanevropske zemlje bi trebalo da čine isto, čak i kad, iz svetske perspektive, nisu »neutralne«.

Britanija i Francuska — poslednji sovjetski alibi

Naravno, najupadljiviji propust je taj što jedva da je bilo reči o dvema manjim nuklearnim silama na zapadu same Evrope — Francuskoj i Velikoj Britaniji. One imaju sasvim drukčiju ulogu i stvaraju mnogo složenije i teže probleme nego sve druge evropske zemlje zajedno. Na pozitivnoj strani treba istaći činjenicu da su one apsolutno slobodne da odlučuju o sopstvenom nuklearnom razoružavanju i da za to ne moraju ni od koga da traže dozvolu — iako bi zauzvrat možda mogle da traže određeni reciprocitet supersila. Možda bi, kao *quid pro quo* za sovjetsko povlačenje raketa SS-20, i Francuska i Velika Britanija morale da budu spremne da, u ime pravedne ravnoteže, žrtvuju odgovarajući deo svojih kapaciteta nuklearnog oružja. Bilo bi zanimljivo videti kako će one koristiti svoj »ulog«. Ali izgleda najverovatnije da će se njihovo učešće u protestima obezbediti onda kada su ti protesti na prvom mestu upereni protiv *stranog* nuklearnog oružja.

Javno mnjenje, bar u Velikoj Britaniji, priprema se tako što pokreće sve jače pokrete javnog protesta. Ali Francuska je bila nema. Čak i pod novim predsednikom, Miterandom, izgleda da nema nikakve nade da se sruši mit o *force de frappe*. Ali trebalo bi da postoji veća spremnost da se osudi lociranje stranog nuklearnog oružja u Evropi, pošto Francuska ne želi da prihvati takvo oružje na svojoj teritoriji, pa ne bi trebalo ni da podržava njegovo lociranje na teritoriji drugih zemalja.

Istrajnu upornost s kojom ove dve evropske sile za-
državaju svoje takozvano nezavisno, takozvano uzvratno
nuklearno oružje, treba shvatiti kao zabrinjavajući pa čak
i zastrašujući stav prema manjim evropskim državama
kao i prema ne tako maloj Nemačkoj. Još gore je to što,
posmatrano u širem kontekstu, njihova nespремnost da
se odrekne svojih (u stvarnosti beznačajnih) nuklearnih
arsenala služi kao opravdanje za odluku dveju supersila
da zadrže svoje negativne stavove. Nema sumnje da ove
dve zemlje služe kao alibi za svaku zemlju koja odluči
da sledi njihov primer, pošto su one dale nabavljanju
nuklearnog oružja prizvuk veličine i dodatne »bezbedno-
sti«, čime se podstiče dalje širenje nuklearnog oružja.²⁰

Nema sumnje da se krivica Francuske i Velike Bri-
tanije ne bi umanjila, ali bi one stekle dodatno poštova-
nje kada bi, kao što se iskreno nadamo, potvrdile obeća-
nja da neće koristiti atomsko oružje kojim raspolazu za
napad na bezatomske evropske zemlje.

U zaključku: vreme za akciju

Nadam se da sam dao tačno tumačenje kako treba
primenjivati pravila igre. Sastavljajući ovaj inventar sve-
ga što izgleda politički izvodljivo došao sam do stava da
je evropsko nuklearno razoružavanje jedan *postupan pro-
ces*, a ne neka programska, sveobuhvatna i jednostruka
odluka da se jednom zauvek stvori neka evropska »bez-
atomska zona« kao već gotova struktura.

Moji predlozi se ni na koji način ne protive prepore-
kama koje su tako čvrsto naglašene na specijalnom za-
sedanju Ujedinjenih nacija o razoružanju 1978. godine;
oni im samo utiru put pošto operacionalizuju pojedine
korake. Završni dokument toga zasedanja u tački 33. po-
sebno naglašava vrednost uspostavljanja bezatomskih zo-
na kao važnog oblika razoružavanja, ali ne pokušava da
ih geografski odredi. Njihova vrednost postaje još oči-
glednija kada ih ja povežem s obećanjima nuklearnih
sila da će poštovati odluku svake zone ili svake pojedine
vlade da ostanu bez atomskog oružja. Treba se nadati
da će sve veći broj zemalja tražiti od nuklearnih sila
da im daju takvu slobodu. Ono što sam želeo da naglasim
jače nego što se to obično čini jeste da »zone« mogu da
nastanu i da se šire putem nezavisnih akcija suverenih
zemalja. One mogu da se jave — što pre to bolje — bilo

²⁰ Za veoma sličan argument po kome posedovanje nezavis-
nog nuklearnog oružja *ne* predstavlja prednost za Britaniju vidi
novu knjigu Roberta Nielda, *How to Make Up Your Mind About
The Bomb*, Andre Deutsch, London, 1981.

kao jedna bilo kao više »zona« a da se kao prethodni
uslov ne postavlja neki određeni geografski obuhvat.

Ako se prihvati ideja da evropsko nuklearno raz-
oružavanje može da bude proces organskog rasta, na sva-
ku naciju pada veća odgovornost za neposrednu akciju.
Bilo bi sasvim pogrešno čekati na formalne sporazume,
izražene u obliku prethodno organizovanih dogovora i ko-
načnih paktova. Dovoljno je pažljivo pogledati na kartu
da bi se videlo kakav je nerazmrsiv splet teških prego-
vora neophodan ako se od samog početka teži savr-
šenstvu.

Još bi teže i neprihvatljivije bilo ostvarivanje futu-
rističkog ideala o *međunarodnoj konvenciji* — predlog
koji podržava uglavnom Sovjetski Savez. Bojim se da
na međunarodnom nivou beskrajni pregovori o ovom pi-
tanju *de facto* služe kao alibi za nepreduzimanje akcije.
Žalosno je što je tom predlogu, kada se našao na dnev-
nom redu ženevskog Komiteta za razoružavanje, ukazana
velika pažnja od strane mnogih delegacija pri Ujedinje-
nim nacijama; ženevski komitet je telo koje lepo govori
o potrebi kontrole naoružanja ali za koje se pokazalo da
je potpuno nemoćno kada treba preći na dela. Smatram
da ne bismo smeli da se vezujemo za bilo kakve čvrste
formule, nego treba da ukažemo dobrodošlicu svakom na-
pretku prema nuklearnom razoružavanju, čak i kada je
on u obliku parcijalnih rešenja.

Ja se zalažem za postepen pristup, ali se on mora ne-
prekidno odvijati kako na unilateralnom tako i na bila-
teralnom nivou. Kako je već rečeno u predgovoru, u 1982.
godini biće nekoliko prilika da se primeni prethodno is-
planirani pritisak. Napredak bi trebalo da bude moguć u
svim oblastima, ukoliko ga podstiču sposobni delegati,
koji moraju biti spremni da u pravi čas iskoriste svoju
sposobnost da od svojih vlada izdejtstvuju pozitivne man-
date. Svi oni koji iskreno žele da se zauvek oslobode
nuklearnog oružja moraju prihvatiti program u okviru
koga će uticati na svoje predstavnike i jačati krugove
koji se suprotstavljaju nuklearnom naoružavanju.

Evropi se sada pruža šansa da pregovara — ako smo
samo spremni da je iskoristimo. Dve supersile su se naj-
zad sporazumele da do kraja ove godine otpočnu prego-
vore o nuklearnim raketama srednjeg dometa za Evropu.

To je dobro. Ali to nije dovoljno ni u pogledu roko-
va ni u pogledu učesnika. Pregovori ne mogu da se odvi-
jaju bez učešća onih kojih se najviše tiču, tj. bez samih
evropskih zemalja. Isto tako, evropske zemlje ne mogu
pasivno da čekaju do iduće godine da bi otkrile kojim će
pravcem teći pregovori.

Moramo da se rešimo i da delujemo, kako bismo izdejtvovali čvršće rokove za brže pregovore i dnevni red koji može da dovede do željenih rezultata.

Kako možemo da ubrzamo mnogostrane tokove pregovora? Možda bi u početku trebalo da budemo neodređeni i da omogućimo raznim zemljama da ispituju mogućnosti za saradnju s drugim zemljama. Na redu da odmah otvore pregovore su slobodne, nesvrstane zemlje, a za njima bi trebalo da slede manje i »skoro bezatomske« zemlje, kao što su zemlje Beneluksa. Članice vojnih saveza moraju da počnu tako što će otpočeti dijalog sa supersilama — liderima njihovih saveza o mogućnostima svog nuklearnog razoružanja; tako bi Norveška i Danska mogle da ispituju koliko bi bezbedno mogle da izbegnu uvlačenje u planove NATO-a za upotrebu nuklearnog oružja u ratu.

Mi, evropske zemlje, moramo da pripremimo raznovrsne ulazne podatke za ono što su još uvek samo mogućí bilateralni pregovori između dveju supersila. Njima ne treba dozvoliti da same odlučuju o onome što Nemci zovu *Nach-Rüstung* — da stvari predstave tako kao da je uvođenje novih sistema nuklearnog oružja na evropskoj teritoriji neizbežno i predstavlja gotovu stvar.

Naše šanse da utičemo na odluke su utoliko veće ukoliko brže počnemo i ukoliko odlučnije prezentiramo svoje planove. Pre specijalnog zasedanja Ujedinjenih nacija o razoružanju 1982. godine mora se uobličiti neka vrsta pravog dnevnog reda za nuklearno razoružavanje. A onda treba trčati što brže, kako bismo 1983. na cilj stigli kao pobednici.

U ovom vremenskom periodu treba pratiti mnoge akcije i podržavati druge: pre svega, Evropskoj konferenciji o razoružavanju ne treba dopustiti da se udalji od pitanja nuklearnog oružja.

Glavno mesto za vršenje uticaja biće nadasve važno Drugo specijalno zasedanje o razoružavanju, koje Ujedinjene nacije organizuju juna 1982. Svi naši naponi moraju biti usmereni — otvoreno, grubo ili delikatnije — prema ostvarenju naših ciljeva. Ne sme se dopustiti da se i ovo zasedanje završi ispraznim opštim frazama, kao što je bio slučaj s prethodnim zasedanjem pre pet godina. Pripremljeni su ili se pripremaju obimni dokumenti koji omogućavaju ozbiljnu analizu i diskusiju o putu kojim sada treba da krenemo — hoće li to biti put u zaborav ili put prema saradnji, radi mirnog razvoja.

Osnovni izveštaj o ovom pitanju, objavljen još 1980. ali nedovoljno zapažen, ima veoma obuhvatne i u velikoj meri nove i kristalno jasne zaključke — to je *Opšta studija o nuklearnom oružju* Ujedinjenih nacija (A35/392).

Na međuvladinom nivou još nikada nisu tako detaljno prikazane nepobitne istine o nuklearnom oružju, njegovim nezamislivo strateškim efektima i o nerazumnoj trci prema novim tehnološkim visinama. Izvinjavam se zbog obilja prideva — ali kako da objasnimo ljudima da atomsko oružje sve više i više izmiče našoj kontroli?

Drugi izveštaj Ujedinjenih nacija od svetskog značaja, o kojem će se voditi oštra debata, nosi naziv *Razoružavanje i razvoj*, a priprema se pod rukovodstvom Inga Thorssona, čime se nastavlja tradicija specijalizacije Šveđana u ovim pitanjima. On treba da objasni javnosti međusobne veze između neproaktivnih izdataka za vojne budžete i žrtvovanja produktivnih ulaganja u razvoj. Za taj izveštaj se može reći da ide stopama stručnog istraživanja o istom predmetu koje sam ja vodio 1972. godine, i *Izveštaja Brandtove komisije* iz 1980. godine — ni istraživanje ni izveštaj nisu dobili pažnju koju zaslužuju. U protivnom, bili bi dovoljni da izmene tok međunarodne politike u ekonomskim pitanjima.²¹

Ovi izveštaji su se zalagali za bitno pomeranje od vojnih izdataka prema razvoju siromašnih delova sveta; bili su snabdeveni ubedljivim ilustracijama, uključujući i tabele s ciframa, koje su pokazivale kakve nesreće treba prebroditi i kakve se koristi odatle mogu izvući. Čista vrednost »dividende razoružavanja« čeka da je prisvoje sve zemlje, od super-moćnih, koje mogu da ukinu preterana ulaganja, pa do onih manje bogatih, u kojima bi mogla da se prevlada glad i spasu životi. Sve se to može postići jednim maštovitim dvostranim pristupom, imajući u vidu dvostruki cilj: razoružavanje omogućuje razvoj. Ovoga puta mora se uvažiti poziv na akciju!

Za specijalno zasedanje Ujedinjenih nacija 1982. godine trebalo bi da bude spreman i izveštaj tzv. Palmeove komisije — *Izveštaj nezavisne komisije za međunarodno razoružavanje i bezbednost*. Njegov cilj je da ponudi praktične predloge i, nadam se, argumente koji će prosto primorati sve zemlje da se suoče s neophodnošću akcije. Rad komisije, čiji članovi dolaze s istoka i zapada, sa severa i juga, deluje obećavajuće, naročito ako je suditi po njenoj prvoj publikaciji, koja se bavi analizom stvarnih prednosti SALT-a i posledicama njegovog neuspeha. Izveštaj daje dodatni osnov našim očekivanjima da će 1982. godina predstavljati stvarnu prekretnicu i napuštanje bezumne trke u naoružavanju.

²¹ *Disarmament and Development*, United Nations St/ECA/174, 1972, i *North-South: A Programme for Survival*, Izveštaj Nezavisne komisije za pitanje međunarodnog razvoja, predsednik Willy Brandt, Pan Books Ltd., 1980.

Za 1982. godinu se predviđa i *Evropska konferencija o razoružavanju*. O njenoj sudbini upravo treba da se rešava na madridskom zasedanju KEBS-a, gde treba da se iskombinuju tri različita predloga — francuski, poljski i švedski. Ukoliko supersile onemoguće uspeh ili ukoliko se predloži razblaže toliko da izgube svaki smisao, evropske zemlje bi trebalo da budu dovoljno hrabre i da organizuju takvu konferenciju na sopstvenu odgovornost. Čak ni prisustvo nuklearnih sila nije neophodno, kao što pokazuje inicijativa koju su bezatomske zemlje pokrenule na konferenciji 1968. godine. Tom prilikom su bezatomske zemlje imale samo status posmatrača, iako su konferenciju podržavale Ujedinjene nacije. Ovoga puta evropske zemlje mogu da se odreknu međunarodne ili druge spoljne podrške, jer konferencija treba da se bavi pitanjima koja su za njih pitanja života ili smrti. Ja sam već više puta ukazivao na potrebu da se pokaže više nezavisnosti i hrabrosti.²²

Mi nismo osuđeni da budemo bespomoćni. Ali nikakvog napretka ne može biti bez podrške javnog mnjenja.

Dakle, naš prvi zadatak je da u narodu mobilizujemo veoma snažnu podršku kako bi Evropa ostala bez nuklearnog oružja. Već deluju snažni pokreti, a plima javnog mnjenja deluje kao neophodna protivteža zvaničnim, diplomatskim i stručnim konferencijama. Te snage se sve više oslanjaju na široko zasnovane istraživačke poduhvate. Sve je više istraživačkih instituta za mir, koji se bave problemima naoružanja i razoružavanja, a njihove publikacije imaju sve veće tiraže — iako sve to još nije dovoljno.

Zahvaljujući nepokolebljivom uvažavanju činjenica i međunarodnom jeziku kojim se služe naučnici imaju jedinstvenu priliku da se okupe na neutralnom terenu i ostvare kontakte sa kolegama iz raznih ideoloških tabora. Dobar primer pruža pokret Pagvaš (Pugwash) koji, veran svojim zaćecima u Einstein-Rusellovom manifestu, nastavlja sa serijom simpozijuma. Na tim sastancima američki i sovjetski građani detaljno istražuju pitanja kontrole naoružanja, bez obzira na izražene razlike među njihovim vladama. Rad Pagvaša dobija velik međunarodni publicitet.

Iz tog pokreta potiču i neke nove organizacije, koje će možda biti u stanju da s još izoštrenijom osetljivošću deluju na rešavanju najhitnijih pitanja mešovitog vojno-političkog porekla. Reč je o Fondaciji nagrade za mir *Albert Einstein*, koja upravo počinje da okuplja vodeće

²² »Europe as hostage of the superpowers?«, *Bulletin of the Atomic Scientists*, april 1980.

stručnjake i uticajne političke ličnosti, čija bi funkcija bila da deluju kao neka vrsta »predkriznog komiteta« e da bi sprečili da se akutni sukobi u međunarodnoj sferi pretvore u nerešive situacije.

Još jedan skorašnji pokušaj da se unapredi američko-sovjetska saradnja je onaj koji organizuje Međunarodna organizacija lekara za sprečavanje nuklearnog rata. Lekari se sada trude da obaveste javno mnjenje o podrobnostima užasne klanice koju predstavlja moderni rat — za razliku od opštijih i apstraktnijih prikaza, oni govore o stvarima koja su pitanje života ili smrti za svakog pojedinca. Oni naročito ističu i, rekao bih, živo prikazuju koliko su neverovatno male šanse da se žrtvama nuklearnog rata pruži medicinska pomoć. Dovoljno je izbrojati koliko bi kreveta bilo potrebno da se smeste žrtve opekotina i da se taj broj uporedi s bezmerno manjim brojem medicinskog osoblja koje bi stajalo na raspolaganju. Oni navode veoma efektan primer sudara dva ogromna mlazna aviona — takav događaj skoro da prevazilazi kapacitete za pružanje lekarske pomoći čak i u najbogatijim zemljama.

Posebno sam pomenuo samo nekoliko organizacija koje pružaju nadu da će doći do međusobnog razumevanja bez obzira na nacionalne pa čak i na političke granice. Kod ljudskih bića postoji urođena spremnost da shvate da smo svi suočeni s istom opasnošću da postanemo žrtve globalnog masovnog ubistva. Političke manipulacije informacijama, koje imaju za cilj da služe nacionalnim interesima i da falsifikuju istinu, umanjuju tu opasnost. Ali već se nazire jedno novo shvatanje stvarnosti, koje podstiču mnogobrojni narodni pokreti. Siguran sam da čitaoci znaju za mnoge od njih, jer su oni još odavno dokazali svoju ispravnost svima koji se zalažu za mir. Oni sada prikupljaju novu snagu i hrabrost da bi ponovo progovorili, glasom jačim nego ikad. Prihvatimo kao činjenicu da upravo prisustvujemo kraju onoga što se s pravom može nazvati »nemom generacijom«. Organizacije, njihove demonstracije i peticije dobili su novu misionarsku žestinu. Suviše ih je mnogo da bismo mogli da ih ovde sve navedemo; primera radi, pomenućemo samo neke koje veoma uspešno deluju u bazi.

Neke od njih usmerene su prema univerzalnim ciljevima, kao što je slučaj s uglednim Međunarodnim birooom za mir, čije je sedište u Ženevi. On je veoma uspešan, naročito zahvaljujući čvrstim kontaktima koje održava s nevladinim organizacijama i organima Ujedinjenih nacija koji rade za razoružavanje. Pored ovoga moramo da pomenemo CND (Kampanju za nuklearno razoružavanje), sa sedištem u Londonu. Ova organizacija počinje da živi

novim životom, na šta je naročito inspiriše lord Noel-Baker, mudri i neumorni borac za mir. Taj pokret se sada bavi prikupljanjem potpisa za peticije u mnogim zemljama i na mnogim jezicima e da bi se pojačao pritisak naroda na političare.

Mnogi pokreti su usmereni neposredno na naš deo sveta. Možda bi trebalo izdvojiti Socijalističku internacionalu, koja je nedavno osnovala specijalnu grupu za kontrolu naoružanja i razoružavanje pod rukovodstvom predsednika Finske laburističke partije, Kalevi Sorse. U izveštaju podnetom skupu u Madridu novembra 1980. godine Internacionala je objavila da je »dugoročni cilj jasan: sve nuklearno oružje treba povući s ovog kontinenta«. I, dalje: »neposredan cilj je da se spreči nova eskalacija trke u nuklearnom naoružavanju u Evropi«.

Plima protesta protiv nuklearnog oružja u Evropi je sve viša. U nekim zemljama ona poprma takvu snagu da su vlasti primorane da joj, i protiv svoje volje, posvete pažnju. To je naročito uočljivo u slučajevima Holandije i Velike Britanije, kao i u Belgiji i Norveškoj. Kampanja za END (Evropsko nuklearno razoružavanje) širi se veoma brzo, uspostavljajući veze — i to, kao što i treba, bez ikakve surevnjivosti — sa svim drugim regionalnim i nacionalnim pokretima i to uz čvrstu podršku kako katoličke tako i protestantske crkve. Sve se jasnije uobličava jedan širok i snažan pokret protiv dominacije supersila, koje prete da svojim nuklearnim oružjem ugroze sudbinu Evrope.

Ali moramo da se udružujemo organizovanije nego do sada. S druge strane, smatram da je preuranjen pokušaj uspostavljanja formalne koordinacije, koja bi delovala kao ograničavajući činilac — neka cveta hiljadu cvetova! U pogledu spremnosti za organizovanu saradnju dobilo bi se mnogo kada bi se svi naponi da se ostvari sloboda od nuklearnog naoružanja usko usredsredili na jedan jedini ključan događaj. Kao takav događaj predložio bih planiranje za evropsku konferenciju, koja treba da posluži kao neophodan nastavak madridskog sastanka o evropskoj bezbednosti. To bi trebalo da bude isto što i SALT III!

Moraju se postaviti i održavati čvrsti uslovi: čak i ako dopustimo da prvo zasedanje ima funkciju upoznavanja i preduzimanja mera za uzajamno poverenje, drugo zasedanje mora da se bavi smanjenjem naoružanja, uključujući i nuklearno naoružanje. Treće zasedanje, koje će možda biti neophodno, treba da se neposredno bavi pitanjem nuklearnog razoružanja Evrope. Na taj način postupno bi trebalo da nastane *zajednički dnevni red* za sve pokrete javnog mnjenja i, isto tako postupno, zajed-

nički front većine, ako ne i svih, evropskih vlada, čiji bi cilj bio zaštita njihovih osnovnih interesa.

Ali takođe treba imati na umu postojeće rokove: Specijalno zasedanje Ujedinjenih nacija o razoružavanju 1982. i sudbonosni ultimatum predviđen za zasedanje NATO-a 1983. pružaju retko dobru priliku.

Pa ipak, evropsko nuklearno razoružavanje ne može da bude krajnji nego samo usputni cilj. Ali ono je neophodno i neodložno. Ono može i mora da posluži kao ključ za otvaranje procesa koji će obustaviti čitavu suludu trku za što više i više oružja, za što veću efikasnost u ubijanju ljudskih bića. Mi ne tražimo ništa manje nego nov i pravi početak, tražimo da razoružamo sile koje nas sada drže pod jarmom beskrajnog straha.

Sad je trenutak za akciju.

(Alva Myrdal, »Dynamics of European Nuclear Disarmament«, u: Rudolf Bahro i dr., *The Dynamics of European Nuclear Disarmament*, London: Spokesman for European Nuclear Disarmament and the Bertrand Russell Peace Foundation, 1982, str. 209—276)

Preveo Ivan Janković

Bogdan Denitch

ZA JEDNU RAZBORITU POLITIKU ODBRANE*

Od suštinske je važnosti da ljudi s demokratske levice otpočnu fundamentalno ispitivanje pretpostavki na kojima počiva politika odbrane SAD, pošto Reagan nastavlja ubrzano pravcem kojim je krenula Carterova administracija. U obema partijama postoji široka saglasnost o tome da su SAD i njihovim saveznicima neophodna velika povećanja vojnih izdataka. Tek odskora je rasprava o ovom problemu proširena i na pitanja koja su tradicionalno prepuštena Pentagonu i vojnim stručnjacima: kakvo ustrojstvo odbrane je primereno demokratiji? i koja nam je vrsta tehnologije i oružanih sistema potrebna? No, retko ili gotovo nikada se ne raspravlja o fundamentalnim pitanjima odbrambene *politike*.

Još se ređe raspravlja o pretpostavkama i sličnostima vojnih i političkih mogućnosti dveju supersila. Sada se uglavnom svi slažu oko toga da je SSSR uspeo da preokrene odnos snaga u svoju korist te da je, zbog toga, neizbežno hitno povećati vojna ulaganja. Ne samo da se pretpostavlja da je došlo do bitnog pomeranja u odnosu snaga — što je, u najboljem slučaju, tek poluistina — već se smatra da Zapad doživljava i sve ozbiljnije političke gubitke.

Prihvatanje ovakvog viđenja je, bez sumnje, glavni razlog povećanih izdataka na odbranu — ni sovjetska avantura u Afganistanu, ni gušenje »Solidarnosti« u Poljskoj nisu doveli do promene odnosa snaga. Premda

* Ovaj članak sačinjen je na osnovu teksta jednog od poglavlja knjige *What Reagan Is Doing To Us*, čiji je urednik Frank Reissman, a koju izdaje Harper&Row.

demokrati moraju osuditi prljavi kolonijalni rat u Afganistanu i vojno gušenje »Solidarnosti«, ipak je jasno da ni jedno ni drugo nisu znaci sovjetske snage već sovjetske slabosti. U oba slučaja, međutim, postojeće američko naoružanje, čak i upotpunjeno, ne bi bilo ni od kakvog uticaja. Da li bi Poljska bila nezavisna da su MX, bombarder B-1, brod 640 i novi tenk »Mark Abrams« biti pri ruci? Da li bi »Solidarnost« opstala da Sovjeti nisu instalirali svoje nove rakete SS-20?

Bez oživljavanja odavno mrtve Dullesove doktrine »podizanja« gvozdene zavese, nova oružja teško da će doprineti liberalizaciji istočnoevropskih režima. Liberalizacija je dostigla najvišu tačku u razdoblju detanta a ne u vreme starog ili novog hladnog rata. Jedan od glavnih savetnika i stručnjaka za Sovjetski Savez ove administracije priča nam da je rat neizbežan ukoliko ne dođe do promena u sovjetskom režimu. Ova teza harvardskog profesora Pipesa je barem jasna, i, ako se u nju poveruje — kao i u sumanutu ideju da je u nuklearnom ratu velesila »moguće pobediti« — onda ogromno povećanje vojnih arsenala Zapada doista može imati nekakvog smisla.

Problemi odbrane — i spoljna politika

Možda je najupadljivija činjenica svih rasprava o odbrani upravo u minimumu pažnje koji se poklanja političkoj dimenziji. Osnovni uzrok slabljenja Sjedinjenih Država kao svetske sile nisu ni sovjetska vojna nadmoć ni njihovo mudro manevrisanje u trećem svetu. Baš u vremenu potpune američke vojne premoći, njihovog bezmalo isključivog monopola u posedovanju nuklearnog oružja i američke hegemonije u svetskoj privredi — Sovjetski Savez je konsolidovao svoj položaj u Istočnoj Evropi a komunisti svoju vlast u Kini. Jedini stvarni poraz — Koreja je bila pat — koji su Sovjeti doživeli u ovom periodu bio je uspešni proboj komunističke Jugoslavije. Docnije je Jugoslovenima pomoć Zapada olakšala položaj, ali je, u stvari, njihova vlastita odluka bila ta koja je omogućila ovaj prvi uspešni prodor u Istočnu Evropu.

Što se dekolonizacije trećeg sveta tiče, do nje je došlo nakon niza oslobodilačkih ratova ili usled manje-više opravdanog povlačenja zapadnih zemalja. Sovjetski Savez je u ovom izuzetno dugotrajnom procesu igrao veoma malu ulogu. Ukoliko ovi antikolonijalni ustanci predstavljaju »poraz« Zapada, onda je u tome presudni činilac političko bankrotstvo zapadnog kolonijalizma, a ne sovjetska moć: porazi američkih štićenika i saveznika u Alži-

ru, Vijetnamu, Angoli, Mozambiku i Nikaragvi nisu bili prouzrokovani manjkom oružja.

Imajući u vidu istorijsku pozadinu slabljenja američkog uticaja, pada u oči koliko je malo sadašnja administracija, pa i većina njenih glavnih kritičara, izvukla pouka iz prošlosti. Sadašnja američka politika — opravdana strateškim, to će reći, odbrambenim potrebama — u Južnoj Africi, Angoli, Nikaragvi i El Salvadoru može samo voditi novim, a moguće i još ozbiljnijim, porazima.

Odsustvo čak i minimalnog političkog razumevanja uslovljava da skorašnje »maštovitije« predložene dopune američkog arsenala — poput Snaga za hitne intervencije — predstavljaju direktan uvod u propast. Začarani krug se zatvara takvim definisanjem američkih interesa koje nas vezuje uz nepopularne i represivne režime. Neizbežni porazi bude kod kuće sve snažnije emotivno opredeljenje za vojno rešavanje u biti političkih problema.

Takvi bi se porazi i dalje dešavali čak i kad bi, kojim čudom, Sovjetski Savez prestao postojati. U međuvremenu, pak, oni podgreavaju nacionalistička osećanja čiji je izraz parola da Sjedinjene Države moraju biti »prve«. Upravo zato ne možemo imati razumnou odbrambenu politiku bez demokratske spoljne politike.

Ta politika mora biti povezana s pravilno shvaćenim ciljevima odbrane Sjedinjenih Država i pomoći njihovim saveznicima protiv moguće agresije. Takva politika ne iziskuje broječanu vojnu nadmoć, kakvu odbrani daju sadašnje vojne tehnologije; ona se, takođe, mora odreći avantura u trećem svetu. Dodao bih još da je cilj razborite odbrambene politike dobijanje u vremenu za postepeno, dogovorno smanjivanje nuklearnih arsenala, jer se takva odbrambena politika, ni u kom slučaju, ne može zasnivati na pretnjama obostranim atomskim samoubistvom.

»Propast Zapada«

Stav Reaganove administracije prema odbrani i spoljnoj politici doima se mnogih američkih i zapadnoevropskih analitičara kao neuravnotežen, gotovo iracionalan. Administracija se drži jedne parohijalne argumentacije, bezmalo isključivo namenjene unutrašnjoj američkoj politici:

— SAD moraju biti prve, ne samo u odnosu na Sovjete, nego i u odnosu na svoje zapadnoevropske saveznike; nemiri u trećem svetu posmatraju se isključivo u svetlu američko-sovjetske konfrontacije; bez obzira na stanje u kojem su nuklearni arsenali — što više to bolje;

pri nabavci oružja prednost se daje visokoj tehnologiji. U okvirima ove retorike, volja je zamena za politiku.

— Moramo jačati svoju vojsku, ali opšta vojna obaveza ne dolazi u obzir; Sovjeti moraju biti prinuđeni da plate za represiju u Poljskoj, ali, razume se, bez embarga na izvoz žitarica; nacija se mora žrtvovati za jaku odbranu, ali Reagan i dalje, naravno, snižava poresku stopu za bogate.

Slabljenje moći i uticaja Zapada (u smislu njegove sposobnosti da nametne svoju volju drugim delovima sveta) nije praćeno odgovarajućim jačanjem sovjetskog uticaja. Za svaki »poraz« Zapada u trećem svetu da se naći i ekvivalent za sovjetski blok. U manihejskoj viziji američke desnice i Reaganove administracije naša slabost uvek je posledica *njihovih* aktivnosti. No, da li je stvarno tako? Čak i mimo razmatranja rđavih pokazatelja stanja istočnoevropskih i sovjetske ekonomije i njihove sve veće ovisnosti od zajmova, kredita i tehnologije »dekadentnog« Zapada, postoje, svima vidljivi, sovjetski politički i strateški porazi. Da ih pobrojim nekoliko: Gubitak Jugoslavije i Albanije; gubitak i docnije neprijateljstvo Kine; poraz u Indoneziji; poraz pobune u Maleziji i još pola tuceta drugih zemalja; gubitak uticaja u Alžiru, Sudanu, Somaliji; glavna vojna i politička ulaganja u Iraku, Ugandi, Gvineji otišla su u nepovrat; transformacija Egipta u saveznika SAD. Nešto što bi se teško moglo nazvati »istorijski nezaustavivim« napredovanjem ka svetu pod sovjetskom dominacijom! Ovom bi se spisku mogao dodati i gubitak najveće zapadnoevropske komunističke partije, italijanske.

Većina ovih poraza i gubitaka Sovjetskog Saveza ne može se ni na koji način pripisati američkom umeću. Kad je reč o Kini i Italijanskoj komunističkoj partiji čak bi se moglo reći da su SAD usporile ono što je, možda, bilo neizbežan proces. Reaganova administracija još ima izgleda da uspe podstaći kinesku vladu da izgubi postojeće razlike između nje i SSSR. Očevidno je da porazi i gubici obeju supersila nemaju gotovo nikakve veze s vojnom snagom kao takvom. Ne tvrdim da je ta snaga nevažna, već samo da igra manju ulogu od one koju joj obično pripisujemo.

Glavne promene do kojih je došlo u trećem svetu zaista su oslabile zapadni savez, barem u meri u kojoj njegovo stanje određuje najvažniji partner; no, ove promene nisu ni prevashodno ni isključivo posledica sovjetskih akcija. I zapadnoevropske radničke i socijalističke partije (kojima sada možemo dodati i italijanske komuniste) smatraju sebe delom »Zapada«, ali njihov Zapad

ne sudi o antikolonijalnim borbama kao o »porazima«. U višepolnom svetu, rođenom iz ovih zbivanja, otvorene su i dobre i rđave mogućnosti — mir i nuklearno razoružanje se više ne mogu prepustiti isključivo Moskvi i Vašingtonu. Pri svem tom, stoji da ovaj mnogo složeniji višepolni svet doista označava slabljenje tradicionalnog zapadnog savezništva. Sada će Sjedinjene Države morati da nauče kako da izlaze na kraj ne više sa zavisnim zemljama nego sa saveznicama, i u tom pogledu se mora ukazati na dva bitna činioca.

Prvo, došlo je do promene relativne ekonomske snage SAD u odnosu na njihove glavne saveznike — Zapadnu Evropu i Japan. Očit razlog što SAD više ne mogu, kao nekad, »upravljati« svojim savezom, leži u činjenici da su Zapadna Evropa i Japan — dobrim delom zahvaljujući američkoj poratnoj pomoći — postale glavni akteri na međunarodnom tržištu. To, takođe, znači da američki stvarni ili pretpostavljeni interesi nisu više automatski isto što i interesi njihovog saveza. Ovo, sa svoje strane, iziskuje barem redefinisane NATO-a u istinski savez za uzajamnu zaštitu na ovom, ograničenom području.

Većina američkih odbrambenih planova zasniva se na scenariju ratnog sukoba u Evropi koji ne uključuje masivnu nuklearnu »razmenu« između velesila. Američka kopnena vojska i mornarica razvijale su oružane sisteme prevashodno namenjene takvoj situaciji — NATO snage za odbijanje širokog tenkovskog napada sa Istoka, dok mornarica čisti Atlantik da bi otvorila put američkim pojačanjima u Zapadnu Evropu. Drugačije rečeno, problem je — u svetlu pretpostavljene nadmoći sovjetskih kopnenih snaga — kako uvesti »jeftino« atomsko oružje koje (a) ne bi vodilo opštoj nuklearnoj »razmeni«, (b) ne bi podrazumevalo nemački prst na nuklearnom obaraču (što bi uplašilo ostale zapadne Evropljane) i (c) obezbeđivalo da SAD ne izgube Zapadnu Evropu. Predlažu se mnoga rešenja, ali su sva rđava. Došlo je do neuspelog pokušaja stvaranja multinacionalnih nuklearnih snaga, koji se pokazao odveć komplikovanim kao i druge, različite kombinacije američkih i NATO-snaga. Svim ovim predlozima, kao i sadašnjem o postavljanju »peršinga II«, jedna stvar je zajednička: prst na obaraču mora biti američki.

Postojeći američki predlozi sadrže nekoliko osnovnih teškoća:

(a) rakete srednjeg dometa koje mogu pogoditi Moskvu Sovjeti ne smatraju »srednjim«;

(b) u Zapadnoj Evropi jača otpor ovim predlozima i čini se verovatnim da »peršinzi« nikada neće biti insta-

lirani. Zapadnoevropsko protivljenje sasvim je opravdano, ali i bezmalo potpuno pogrešno shvaćeno u SAD. Veoma mali deo tog protivljenja potiče iz pacifizma ili prosovjetskih iluzija. Naprotiv, većina zapadnoevropskih zemalja ima armije zasnovane na opštoj vojnoj obavezi čemu se, na unutrašnjem planu, gotovo niko ne protivi, a prosovjetske iluzije su, možda, danas na svojoj najnižoj tački u istoriji.

Drugo, francuska moć odvratanja više nije zanemarljiva — što znači da Francuska, mada nije velesila, mora učestvovati u budućim pregovorima o smanjenju nuklearnih arsenala. Sovjeti s pravom odbijaju pregovore o redukcijama u Evropi, ukoliko njima nisu obuhvaćeni i francuski kao i skromniji britanski nuklearni oružani sistemi. Iz manje verovatnoće izbijanja nuklearnog sukoba u Evropi slede dve stvari: povlačenje nuklearnih sistema instaliranih u našim prekomorskim bazama i ponovno preispitivanje mogućnosti konvencionalnog ratnog sukoba. I ovde moramo pokloniti dužnu pažnju *političkim* dimenzijama odbrambenih problema.

Nenuklearna odbrana Zapadne Evrope pokreće mnoga pitanja koja se tiču opšteg, širokog oružanog otpora. Švedska i Švajcarska su u ovoj oblasti učinile pionirske korake; bez ulaženja u detalje, valja napomenuti da takvi odbrambeni sistemi nisu nužno jeftini. Pitanje izdatka nije ni najmanje sporedno, pošto bi troškove konvencionalne zapadnoevropske odbrane uglavnom snosile same ove zemlje.

Na ovom mestu treba se pozabaviti još jednim pitanjem. Naime, da li su sovjetske oružane snage stvarno nadmoćne na evropskoj sceni? Ovde se iz brojki jedva da nešto zaključiti jer se upoređuju dva veoma različita odbrambena sistema; no, odgovor koji se nameće je da Sovjeti tu premoć nemaju. U pogledu ljudstva, brojke su približne. Sovjetski blok ima više tenkova (odnos je 1,5 ili 2 prema 1), ali je Zapad mnogo nadmoćniji u antitenkovskim oružjima, taktičkoj avijaciji, radarima i mobilnosti. Nepostojanje sovjetske nadmoći je razlog protiv sadašnjeg američkog programa naoružavanja, a u prilog postupne zamene zastarelih sistema i preorijentacije na široku, narodnu odbranu — to jest, jednu snažnu konvencionalnu odbranu čija bi okosnica bile neprofesionalne armije uz potporu velikih rezervi koje bi se mogle lako mobilisati. Uzajamna zamenljivost i efikasnost znatno bi doprinele smanjenju troškova. To nas iznova vraća najvećoj američkoj slabosti u sferi naoružavanja — našem opredeljenju za visoku tehnologiju.

Opređeljenje za visoku tehnologiju & pozlaćivanje

Opšte je poznato da SAD pokazuju tendenciju proizvođenja komplikovanijih i skupljih oružanih sistema što više opada kvalitet osoblja koje ih održava. Naši avioni su sjajni ali je sve kraće vreme njihove bojne gotovosti; novi tenk je čudovište na kojem će se, možda, Chrysler obogatiti, ali ima zastrašujuću stopu mehaničkih kvarova i nikakvu jasnu funkciju u ma kom zamislivom, mogućem sukobu — osim ako ne verujemo da bi u poljskim ravnicama mogli ponoviti Pattonov juriš kroz severnu Francusku.

Ako je, pak, pretpostavka — koja je strateški osnov naše tekuće odbrambene politike — o Zapadnoj Evropi, kao najverovatnijoj ratnoj pozornici, poprištu potpune nuklearne »razmene« ili uvoda u takvu »razmenu«, pogrešna — onda iz toga slede neke očevidene posledice. One se odnose kako na kvantitet tako i na vrste oružanih sistema koje bi razborit budžet namenjen odbrani valjalo da obezbedi. Uostalom, sve veća zabrinutost zbog onoga što sam nazvao tehnološkim opređeljenjem ili »pozlaćivanjem« oružja ukazuje na zaokrete koji su ne samo potrebni zbog velikih ušteda, nego i neophodni radi efikasnije odbrane.

Problem je, u osnovi, jednostavan: došlo je do raskoraka i sukoba između veoma visoke tehnologije i tehnologije najprimerenije danom zadatku. Ovaj problem postaje još složeniji zbog našeg sistema vojnih nabavki (sjajno opisanog u knjizi *Iron Triangle* /Gvozdeni trougao/ Gordona Adamsa) koji daje prednost unosnijim — to će reći složenijim — proizvodima. Problem dodatno uslošnjava to što imamo ne jednu nego tri i po vojne birokratije, koje jedna drugoj konkurišu kada je reč o budžetu i »posedovanju« glavnih oružanih sistema.

Mornarica, vazduhoplovstvo i pešadija nepotrebno dupliraju oružja ili — što je još gore — ponekad insistiraju na preterano specijalizovanim sistemima namenjenim usko i strogo određenim zadacima. Možda su najbolji primeri dupliranje složenih borbenih aviona i stvaranje potpuno izlišnih i veoma skupih Snaga za hitne intervencije. Potonje rđavo i za velike pare obavljaju ono što je zadatak marinaca. Sovjeti su manje skloni preteranim usavršavanjima i nije slučajno da je njihovo najuspelije oružje *opšte namene*, poluautomatska puška AK, u upotrebi širom trećeg sveta. Njihovi tenkovi manje su elegantni od naših, ali funkcionišu i njima se lakše rukuje. Mary Kaldor u svojoj izvanrednoj knjizi *Baroque Weapons* (Barokna oružja) pokazuje kako sve savršenija

oružja onemogućavaju maštovite inovacije pošto je previše uloženo u postojeće sisteme, a ispostavlja se da su oni projektovani za već prošle ratove.

Lokalni ratovi i hitne intervencije

Ako Zapadna Evropa nije prostor verovatnog ratnog sukoba, onda su sledeće najčešće pominjane tačke njegovog izbijanja: Persijski zaliv, odnosno Srednji istok uopšte, kao i zemlje-kandidati za ono što pokriva opšti pojam »lokalnog rata«, a takvi se uglavnom vode u tečem svetu. Imajući u vidu kojim južnoameričkim, južnoafričkim i azijskim režimima Reagan daje prednost, jedva da mi je zamisliv drugačiji ishod američkog uplitanja u »lokalni rat« osim političkog, vojnog i moralnog sloma. Ipak, ne možemo posve isključiti mogućnost zaokreta koji bi neka druga administracija mogla učiniti u pravcu demokratske spoljne politike pa, samim tim, i okretanja takvim saveznicima koji ne samo da bi bili branjeni, nego bi bili i vredni toga. Za to nam je sasvim dovoljan možda najefikasniji rod naše vojske — mornarica. Često zaboravljamo, poredeći relativnu snagu dveju supersila, da je upravo ovo oblast nesumnjive nadmoći SAD — 120.000 ljudi i žena naspram 12.000 u mornaričkoj pešadiji Sovjetskog Saveza.

Bliskoistočni problem i tamošnji snabdevači naftom su isto kao i problem »lokalnih sukoba« prevashodno, mada ne uvek i isključivo, stvar političke prirode. Nesporo je da se treba osloboditi zavisnosti od bliskoistočne nafte, ali to je zadatak jedne odgovorne energetske politike. Nepomirljivi stavovi sukobljenih snaga su centralni problem Bliskog istoka. Stoga se mora pojačati pritisak radi iznalaženja prihvatljivog rešenja — koje bi obuhvatalo kako bezbednost Izraela tako i priznavanje prava Palestinaca na samoopređeljenje. Pregovori sa Sovjetskim Savezom o povlačenju oružja iz ovog područja imaju neuporedivo više smisla od sadašnje trke u naoružavanju, za koju su odgovorne obe strane.

Za očekivati je da su velesile, na osnovu povesti bliskoistočnih savezništava, sada postale skeptičnije u pogledu onog što tamo stvarno kupuju oružjem vrednim milijarde dolara. Iranski slučaj odveć jasno pokazuje da moderno oružje i vojska ne obezbeđuju ni političku ni socijalnu stabilnost. Da bi se postigla takva stabilnost potrebno je da napustimo retoriku konfrontacije u odnosima s našim partnerom-takmacem. Na žalost, premda

su izgleda tvrdi stavovi korisni kod kuće, njima se ništa ne dobija u inostranstvu i ničim ne unapređuje naša bezbednost.

Kakav je odnos konvencionalnih snaga?

Mnogo gluposti je napisano o odnosu Istoka i Zapada u pogledu konvencionalnih snaga. Ovo je veoma važno pošto se odbijanje Sjedinjenih Država da izajve da će se uzdržati da prve upotrebe nuklearno oružje u Evropi zasniva na pretpostavci o velikoj premoći snaga Sovjetskog Saveza i Varšavskog pakta nad snagama SAD i NATO-a. Ovde ćemo se služiti podacima iz *Military Balance 1981—1982* /Vojna ravnoteža 1981—1982/ (str. 124—25), godišnje studije koju u Facts on File publikacijama objavljuje londonski Institut za strateška istraživanja. To je priznati objektivni, iako blago prozapadni, izvor svih neklasifikovanih informacija. Brojke o NATO-u uključuju američke snage u Evropi i francuske, ali ne i španske, snage, dok brojke o Varšavskom paktu obuhvataju i Rumuniju.

Šta god drugo pokazivale, ove brojke *ne* pokazuju bespogovornu nadmoć konvencionalnih snaga SSSR i Varšavskog pakta u Evropi. »Mešavina« oružja jasno pokazuje razlike u doktrinama dva saveza, ali na terazijama stvari ne stoje tako rđavo po Zapad. Ako se i moral uzme u obzir — pri tom ne mislim samo na očevidnu nevoljnost većine Istočnoevropljana da se bore za svoje sovjetske gospodare — čini se apsurdnim zvoniti na uzburu zbog postojećeg odnosa konvencionalnih snaga u Evropi.

Nikada ni jedan stručnjak — golub ili jastreb, svejedno — nije poricao premoć Zapada u pomorskim i podmorničkim snagama. Takođe, nema tog stručnjaka koji bi ustvrdio da SSSR i njegovi saveznici raspolazu vazдушnim sredstvima odvracanja. Što se toga tiče — pošto je ogromna većina sovjetskih raketa (ne postoje nesovjetske nuklearne snage Varšavskog pakta) vezana za lansiranje sa zemlje, a 80% američkih za lansiranje s mora ili iz vazduha, zbog čega su skoro neuništive, ako uopšte postoji 'domen ranjivosti', onda on pre svega postoji za Sovjetski Savez.

Premda se o konvencionalnim snagama često raspravlja kad se upoređuju vojna ustrojstva SAD i SSSR, retko se tvrdi da sovjetska nadmoć — stvarna ili zamišljena — na ovom planu direktno ugrožava SAD. Ako imamo u vidu prirodu zapadnog saveza na jednoj i sov-

jetskog na drugoj strani, rekao bih da postoji približna ravnoteža u konvencionalnom naoružanju i armijama. Ova ravnoteža postaje još jasnija ako uzmemo u obzir i to da Sovjetski Savez, jednovremeno suočen i sa zapadnim savezom i s Kinom, mora razmišljati u kategorijama dvofrontovskog rata. Pošto dobar deo sovjetskih konvencionalnih oružanih snaga mora biti raspoređen duž granice s Kinom, uspostavlja se gruba ekvivalencija u Evropi — i pored toga što Sovjeti tradicionalno poklanjaju veću pažnju kopnenim snagama nego Zapad.

Pouzdanost trupa postaje odlučujući činilac kad razmatramo odbranu a pogotovu kad se bavimo konvencionalnim snagama. Pouzdanost, naravno, nije čvrsta kategorija. Armije mogu biti pouzdane kada je reč (1) o unutrašnjim ciljevima, kao u slučaju poljskih trupa u odnosu na »Solidarnost«; (2) o odbrani protiv vanjskog neprijatelja; (3) u ofanzivne svrhe. Ovde leži osnovna slabost Sovjetskog Saveza, koja otvara mogućnost narodne nenuklearne odbrane Zapadne Evrope. Ta je slabost u retko ispitivanoj naravi armija Varšavskog pakta — u pouzdanosti onih 60 istočnoevropskih divizija koje se vode kao deo sovjetskih vojnih snaga u Evropi. Sklon sam da ustvrdim da te armije mogu biti pouzdane u prvom navedenom značenju, naime kada je reč o unutrašnjim ciljevima; eventualno u drugom, ali gotovo ni malo u trećem.

To povlači veliko kresanje procena brojčanog stanja trupa Varšavskog pakta u Evropi — još jedan argument u prilog verovanju da je sukob dva bloka u Evropi malo verovatan. No čak i ako ogromna premoć armija Varšavskog ugovora nije tako izvesna, ipak su još uvek tu golemi nuklearni arsenali dve supersile.

	samo SAD	NATO ukupno	odnos	Var. pakt ukupno	samo SSSR
Ljudstvo (ukupno)	2.049.000	4.933.000	1,03 : 1	4.788.000	3.673.000
Snage u Evropi (ukupno)	221.000	2.123.000	1,26 : 1	1.669.000	881.000
Oprema: tenkovi	3.000	17.000	1 : 1,54	26.300	13.300
Antitenkovsko oružje	640	5.784	4,03 : 1	1.437	1.150
Podmornice (za napad)	52	191	1,2 : 1	158	8
Nosači	6	12	3 : 1	4	4
Razarači	43	128	5,57 : 1	23	1
Fregate	34	178	1,63 : 1	109	4
Morn. avijacija (napad)	194	413	2,47 : 1	127	42

Borbeni avioni	144	159	—	0	0
Helikopteri	48	321	1,87 : 1	172	12
Zemaljska avijacija: bombarderi	0	81	1,4 : 51	365	0
Ofanz. borbeni avioni	492	2.293	1,31 : 1	1.755	585
Presretači	0	572	1,2 : 61	1.490	1.490
Helikopteri (naoružani)	330	733	4,70 : 1	156	56

Nuklearna oružja — strateške snage

Kad god se razmišlja o nuklearnim oružanim sistemima (strateškim, taktičkim i srednjim) uvek postoji opasnost da se čovek izgubi u pukim tehničkim pojedinostima. Kada se očiste nanosi duge i obeshrabrujuće upotrebe »doktor strendžlavskog« gvoru o nuklearnom oružju, pojavljuju se neke relativno jasne činjenice. Pokazuje se da trend »destabilizacije« tradicionalnog sistema odvracanja — ili uzajamne sigurne destrukcije (MAD) — traje već deset godina. Za to su obe supersile podjednako krive, ali je to bezmalo irelevantno jer, čak i ako krivica nije potpuno jednako podeljena, obe velesile sada moraju da učestvuju u velikim redukcijama koje su tako hitne, ako ni zbog čega drugog, ono da bi se dobilo na vremenu potrebnom za opšte, postupno smanjivanje nuklearnih i konvencionalnih arsenala.

Sam broj nuklearnih bojnih glava zaustavlja dah kada se uzme u obzir da je, prema McNamarinoj analizi iz 60-tih godina, 400 bojnih glava upućenih na sovjetske ciljeve bilo posve dovoljno za odvracanje. Samo strateških glava danas ima, na obe strane, oko 16.000! Još veći strah izaziva doktrinarni zaokret koji je počeo ranih 70-tih godina i bio praćen novim oružanim sistemima. Ponavljam da je broj bojnih glava i njihovih nosača, na obema stranama, mnogo puta veći od broja koji se smatra dovoljnim za odvracanje.

U slučaju SAD svaki »član« strateškog trojstva — strateški projektili, projektili prenosivi vazdušnim putem i oni koje lansiraju podmornice — ponaosob bi bio dovoljan za pouzdano odvracanje. Drugim rečima, svaki član trojstva, sem za sebe (čak i ako bi druga dva bila uništena) jemči toliko razaranja da se protivniku uopšte ne isplati napad na SAD. Otuda bi eventualna i stalna poboljšanja ovog trojstva bila posve dovoljna za »sigurnu« odbrambenu sposobnost.

SAD planiraju da dopune svoj nuklearni arsenal s tri nove stavke: krstarećom raketom, MX-om i novim

»trident II« sistemom. Sve tri remete i onako osetljivu nuklearnu ravnotežu ne samo zbog toga što pouzdano vode novom ubrzanju trke u naoružavanju, nego i zato što sama njihova priroda dopušta promenu naše strateške doktrine. Krstareća raketa je jevtina, precizna i lagana, a može se lansirati s budućeg bombardera B-1, s još novijem »stilt« bombardera, s postojećih aviona Strateške vazduhoplovne komande ili, pak, s pokretnih lansirnih rampi na zemlji ili moru. Ona je destabilizirajući činilac jer zbog svoje preciznosti može biti upravljena pre na vojne ciljeve nego na gradove, ali pre svega zato što može da nosi bilo konvencionalnu bilo nuklearnu glavu. Tako s njom postaje moguć »prvi udar« koji bi zbrisao sovjetske rakete, ostavljajući netaknuto strateško trojstvo SAD. Ona, uz to, znatno otežava inspekciju naoružanja.

MX je — čak i bez Rube Goldbergovog prenosnog sistema, koji je predlagala Carterova administracija — takođe suvišan dodatak našem arsenalu i posve besmislen ukoliko će biti smeštan, kako se predlaže, u postojeća spremišta. I on je dovoljno precizan, te je pre oružje namenjeno vojnim nego civilnim ciljevima i, stoga, primenljivo u prvom udaru. Sistem »trident II« u toj meri povećava preciznost projektila koji se lansiraju s podmornica da i oni postaju oružja namenjena vojnim ciljevima. Zalažem se za to da se pre svega usredsredimo na uklanjanje ovakvih oružja i na to da obe strane odbace doktrinu prvog udara.

Dve doktrinarnе promene su pratile tehnička unapređenja koja su omogućila stvaranje oružja namenjenih vojnim ciljevima. Naizgled razuman zaokret od MAD-a (»razmene« na sve-ili-ništa do koje, po definiciji, neće doći) ka opredeljenju za oružja namenjena vojnim ciljevima (onim koja neće gađati gradove nego oružane sisteme, spremišta i komandne centre neprijatelja) za polazište ima mogućnost da do nuklearnog rata doista dođe, i, kao što ću pokušati da pokažem, pretpostavlja prvi udar kao prvi korak ka eksplicitnijim teorijama stupnjevite upotrebe nuklearnog oružja (NUT — teorija o primeni nuklearnog oružja).

Užasni pojmovi — »prvi udar« & »sposobnost uništenja vojnih ciljeva«

Sposobnost uništenja vojnih ciljeva pretpostavlja da je moguće razoriti sve, ili skoro sve, kapacitete odmazde neprijatelja, nakon čega preostalo nuklearno oružje strane koja je otpočela napad drži civilne naseobine neprija-

telja u položaju talaca bez odbrane. Strašno je opasno to što će se obe strane, bez makar kakvog sporazuma o redukciji ili bar skromnijeg SALT-a II, osetiti prinuđenim da se osposobe za uništenje vojnih ciljeva. Ta sposobnost počiva na iznenađenju i prvom udaru, usled čega stalno odbijanje Sjedinjenih Država da izajve da neće prve upotrebiti nuklearno oružje zvuči stvarno užasno.

Teorije stupnjevite primene nuklearnog oružja, koje zastupaju nuklearni teoretičari, pretpostavljaju da je moguće slediti put nuklearnog razaranja i zaustaviti se pre totalnog uništenja. Drugim rečima, ovi teoretičari tretiraju nuklearna oružja prosto kao snažnije verzije konvencionalnih. Takvo »unižavanje« nuklearnog oružja drastično povećava verovatnoću da ona doista budu upotrebljena. Te teorije, takođe, pretpostavljaju postojanje andeoskog uzajamnog poverenja između dve protivstavljenе sile i njihovo obostrano prihvatanje istog određenja onoga što je taktičko odnosno srednje oružje nasuprot strateškom. Prosto je nemoguće poverovati da bi, bilo SSSR bilo SAD, rađe prihvatile poraz u međusobnom sukobu nego načinile korak dalje na lestvici nuklearne »razmene«. Stoga je ono s čim se ovi teoretičari poigravaju nešto što uveliko nadilazi sve razborite pretpostavke sigurnosti i bezbednosti: reč je o opstanku čovečanstva. Zato je Reaganovo uporno ponavljanje da SAD moraju iznova biti prve u nuklearnom naoružanju put koji vodi u propast.

Stoga moramo insistirati na pregovorima sa Sovjetima o drastičnom smanjivanju postojećih nuklearnih sistema. Početak bi mogla biti ratifikacija SALT-a II. Još plodotvornija bila bi neka verzija Kennanovog predloga o obostranom 50-procentnom smanjivanju nuklearnih arsenala. »Vezivanje« ma koje vrste je potpuno bespredmetno, jer se obostrane redukcije ne mogu smatrati nagradom Sovjetima za dobro ponašanje, dok su, zapravo, izraz zajedničkog interesa. Mi smo za simetrične redukcije zbog toga što su one korisne za nas, bez obzira na eventualno postojanje i drugih sporova sa Sovjetima.

U okviru redukcija zalažem se za prekid finansiranja MX-a, za prekid rada na krstarećim raketama, za eliminaciju bombardera B-1 i njegovog naslednika »stilta«. Mimo toga što će ove mere doneti ogromne uštede, istaknimo da one, ni na koji način, bitno neće narušiti američku sposobnost »odvraćanja« u obliku strateškog trojstva. Bez obzira na te mere, Americi i dalje ostaje više od 9.000 strateških bojnih glava: dakle, po svim merilima, još uvek prevelik nuklearni kapacitet.

Upravo zato je od suštinske važnosti otpočeti s redukcijama, kojima bi se obe strane ograničile na oko 400

prenosnih vozila, računajući sve postojeće sisteme — suvozemne, pomorske i vazdušne. Uspešno spuštanje obeju strana na ovaj, i dalje veoma visok, nivo stvorilo bi klimu za dalje obostrane redukcije.

Iz Reaganovog budžeta »odbrane« trebalo bi ukloniti barem još dve stavke: pogubno poigravanje s projektima satelitskih sredstava za ubijanje, koja bi ugrozila inspekciju, i s laserima, koji bi se mogli pretvoriti u antibalistička raketna oružja (opet, problem prvog udara). Takođe se protivim, kao i većina naših zapadnoevropskih saveznika, predviđenom daljem usavršavanju nervnih i drugih hemijskih oružja. Bez sumnje, nečasni Nixon bio je obustavio njihovu proizvodnju.

U određenom momentu postaće neophodno preispitivanje pretpostavki na kojima počiva »trojstvo«, barem kao prelazni stupanj koji bi vodio opštijem nuklearnom razoružanju. Mogu da zamislim produženo vremensko razdoblje u kojem bi oba bloka opstajala uz neuporedivo manji obim sredstava odvraćanja no što je današnji i, pri tom, nastavljala pregovore o daljim redukcijama svih vrsta naoružanja. Bilo bi čudno da i taj period ne bude u znaku suparništva velesila, njihovih posrednih sukoba i manevara za postizanje unilateralne prednosti, ali je bitno što više se udaljiti od opasnosti nuklearnog ili direktnog konvencionalnog konflikta. U slučaju Sjedinjenih Država bio bih za unilateralno kretanje ka uklanjanju svih zemaljskih raketnih lansirnih rampi i za prenošenje preostalih na more. To je najviše što možemo učiniti da bismo se, u nuklearnoj eri, približili civilnoj politici odbrane. To je još jedan razlog da pokušamo, što je moguće brže, da krenemo prema svetu bez nuklearnog oružja.

Neki zaključci

Demokratska levica mora ozbiljno shvatiti probleme odbrane. Moramo insistirati na tome da se mi ne protivimo razboritoj i opravdanoj odbrani legitimnih interesa SAD. Razborita odbrambena politika biće tim ostvarljivija ukoliko bude bila praćena pregovorima sa Sovjetima, s jedne, i smanjivanjem, kako posredstvom unilateralnih inicijativa tako i na osnovu uzajamnih sporazuma, nuklearnih arsenala, s druge strane. No, ne bi trebalo da budemo ni za umanjivanje svih stavki budžeta odbrane. Takav stav bio bi primeren pacifistima a ne onima od nas koji žele da stvore jednu drugačiju politiku demokratske većine. Bitno je da pokažemo kako stvarno prihvatamo ideju o tome da je Sjedinjenim Državama potrebna određena pouzdana i delotvorna odbrana.

Postoje i takve sfere odbrane u kojima bih, lično, bio šire ruke od sadašnje administracije. Nama je neophodno stručno tehničko osoblje za održavanje aviona i složenih oružja; ljude i žene u oružanim snagama treba dobro da plaćamo a možda bi valjalo obnoviti i nešto poput nekadašnjeg Zakona o vojnoj službi, da bi se ona učinila privlačnijom. Što se toga tiče, valjalo bi se zabrinuti nad samim postojanjem profesionalne vojske u jednoj demokratiji. Premda u ovom trenutku nisam za to, u budućnosti bi vojska zasnovana na opštoj obaveznoj službi, kako muškaraca tako i žena, uz oslobađanje iz svih opravdanih razloga, bila najprimerenija jednoj demokratskoj zajednici. Mnogo više sredstava je potrebno za izdržavanje i održavanje postojećeg oružja. Sadašnji sistem rezervi posve je neodgovarajući, te bismo više pažnje morali pokloniti istraživanju široko zasnovanih vojno neprofesionalnih odbrambenih sistema i razvoju njima odgovarajućih vojnih tehnologija.

Odbrana je odveć važna da bi bila prepuštena isključivo vojnicima. Ona je takođe odveć vitalno pitanje da bi bila prepuštena desnici i jastrebima — baš kao što je i mir suviše važan da bi bio prepušten isključivo mirovnom pokretu.

(Bogdan Denitch, »Toward a Sane Defense Policy«, *Dissent*, leto 1982, str. 273—281)

Prevela Vera Vukelić

Ken Coates

EVROPSKO ATOMSKO RAZORUŽANJE

Mislite na vašu ljudskost, a ostalo zaboravite. Ako tako postupite, pred vama se otvara novi raj; ako to niste u stanju, pred vama je opasnost opšte smrti.

Manifest Russel-Einstein, 1955.

Najopasnija decenija u istoriji

Posle višemesečnih konsultacija i priprema, krajem aprila 1980. godine na konferenciji održanoj u Donjem domu britanskog parlamenta, kao i na skupovima u mnogim evropskim prestonicama, upućen je apel za evropsko atomsko razoružanje.

Još pre no što je objavljena, pomenutu izjavu su prihvatile stotine ljudi, od kojih su mnogi veoma istaknuti u okviru delatnosti kojima se bave. Među takve valja ubrojati preko šezdeset članova britanskog Parlamenta (pripadnika četiri razne političke partije), više lordova, biskupa, umetnika, kompozitora i univerzitetskih nastavnika. Na pomenutoj konferenciji za štampu govorili su Tony Benn, Eric Heffer, Mary Kaldor, Bruce Kent, Zhores Medvedev, Dan Smith i Edward Thompson. Tom prilikom je započela kampanja prikupljanja potpisa. Na Dan Hirošime (6. avgust, godišnjica eksplozije prve atomske bombe nad Japanom) već je stečena značajna podrška u mnogim zemljama. Pisci poput Kurta Vonneguta, Olivije Manning, Johna Bergera, Trevora Griffithsa, J. B. Priestleja i Melvyna Bragga pridružili su se crkvenim velikodostojnicima, političarima, slikarima (Juan Miro, Vasarely, Josef Herman, David Tindle, Piero Dorazio), dobitnicima Nobelove nagrade i hiljadama ljudi zaposlenih u privredi i drugim delatnostima. Među britanskim potpisnicima našli su se kompozitor Peter Maxwell Davies, doajen komentatora kriketa John Arlott, istaknuti vojnici poput ser John Glubba i generala M. N. Harbot-

tlea, sindikalni rukovodioci (Moss Evans, Laurence Daly, Arthur Scargill i mnogi drugi). Dogovoreno je da se održi evropski sastanak kako bi se razradila agitaciona sredstva i raspravila razna pitanja i problemi koji zahtevaju dalju razradu na osnovu teksta proglasa.

Fondacija Bertranda Russella radi na pripremi takve konferencije. Formiran je mali odbor za vezu, sa zadatkom da koordinira delatnost u Velikoj Britaniji, a razne ličnosti i grupe su prihvatile odgovornost za koordiniranje delatnosti u posebnim oblastima. Na primer, grupa članova britanskog Parlamenta obratiće se svojim britanskim kolegama, ali i članovima evropskih parlamenata; univerzitetski profesori će stupiti u kontakt sa svojim kolegama, ali će uspostavljati i međunarodne kontakte; posredstvom organizacije *Pax Christi* uspostavljen je kontakt sa crkvama; otpočelo je formiranje aktivne sindikalne grupe.

»Mahnita trka u naoružavanju...«

Početak 1980. godine obeležen je neodložnom i brižnom raspravom o naoružavanju. U svojoj novogodišnjoj poruci papa je izrazio opšte raspoloženje. »Šta možemo reći suočeni sa ogromnim i pretećim vojnim arsenalima koji su, posebno na završetku 1979. godine, privukli pažnju čitovog sveta a naročito Evrope — njenog Istoka i Zapada?« — upitao je papa. Rat u Afganistanu; američki taoci u Teheranu i dramatična zbivanja u iranskoj pustinji posle neuspeha američkih komandosa stacioniranih u Evropi; ratovi ili pretnje ratom u istočnoj Aziji, na Srednjem istoku, u Južnoj Africi. Reklo bi se da je čitav svet zahvaćen vrtlogom, izuzev Evrope. Međutim, upravo Evropa je središte trke u naoružanju; na tlu same Evrope su razmeštena najstrašnija oružja. Papa je početkom ove decenije ukazao na postojanje opasnosti da se sukob u bilo kojem delu sveta lako može preneti na evropsku pozornicu, pri čemu bi naš kontinent bio uništen.

Mnogi državnici su krajem sedamdesetih godina upozoravali na to suludo nagomilavanje oružja. To je bila stalna tema takvih uglednih neutralnih političara kao što su Olof Palme iz Švedske ili pokojni predsednik Tito iz Jugoslavije. Lord Mountbatten, u svom poslednjem govoru, isticao je da zastrašujuće činjenice u trci u naoružanju »pokazuju da strmoglavu jurimo u provaliju«. ¹ Zašto je došlo do te »strmoglave trke«? Prvo, usled svetske

¹ *Apocalypse Now?*, Spokesman, London, 1980, str. 3.

podele na ono što se danas zove »Sever« i »Jug«. Uprkos inicijativama Ujedinjenih nacija, predlozi za novi ekonomski poredak koji bi omogućio privredni razvoj ne samo što nisu primenjeni, već je došlo do stagnacije, pri čemu su uslovi pogoršani usled petrolejske krize. Siromaštvo nikada nije bilo moralno prihvatljivo, ali se ono politički više ne može trpeti u svetu koji komunicira pomoću tranzistora, dok istovremeno u mnogim oblastima ljudi postaju žrtve gladi. U drugim oblastima milioni ljudi jedva uspevaju da prežive. Otuda treći svet predstavlja zonu buna, revolucija, intervencija i ratova.

Da bi izbegli ili savladali te probleme, represivni rukovodioci, poput bivšeg iranskog Šaha, spremni su da na oružje potroše nečuvena bogatstva. Paradoksalno zvuči ali je tačno da trgovina oružjem nadmašuje sve druge vidove razmene, čak i u zemljama u kojima je problem ishrane stanovništva endemski. Istovremeno, strateški razlozi uključuju u igru supersile, dodeljujući im uloge »revolucionarnih« ili »kontrarevolucionarnih« aktera. To dovodi do neobičnih konfrontacija i svrstavanja (imamo u vidu konfrontacije između etiopskog vojnog rukovodstva, s jedne, i Somalije i Eritreje, s druge strane; u ovom slučaju presudni činilac bila je neposredna kubanska i sovjetska intervencija, mada su stanovnici Eritreje bili angažovani u jednoj od najdužih oslobodilačkih borbi na tlu Afrike; pomenimo i obnovljen rat u Indokini, do kojeg je došlo posle vijetnamske invazije na Kambodžu, u kojoj ostaci bivše kambodžanske komunističke vlade izgleda da primaju pomoć od SAD, mada je upravo ta vlada nastala kao izraz protivljenja američkom tajnom bombardovanju, čiji je cilj bio uništavanje ne samo fizičkog, već i društvenog tkiva te zemlje. Više takvih neposrednih i posrednih intervencija izazvan je isključivo geopolitičkim razlozima, pri čemu nikakvu ulogu ne igraju ideje kojima se takvi postupci opravdavaju. Takvi procesi omogućuju ono što stručnjaci nazivaju horizontalnim širenjem atomskog oružja, njegovo razmeštanje u nove, ranije nenuklearne države, a istovremeno doprinose »vertikalnom« širenju atomskog naoružanja supersila.

Drugo, ulazak Kine u zajednicu naroda (ukoliko se ova formulacija može upotrebiti bez cinizma) komplikuje stari oblik odnosa dva bloka. Tamo gde je do juče bilo natezanje između SAD i SSSR, pri čemu je svaka sila mobilisala svoj tim navijača, sada dolazi do trostrukog takmičenja, pri čemu oba ranija takmičara teže da na svoju stranu privuku kineskog partnera. U ovom trenutku Kineze najviše brinu Sovjeti, što znači da će ovi osećati stalnu potrebu za povećavanjem svoje vojne sprem-

nosti na »drugom« frontu, dok će Amerikanci nastojati da neutrališu ukupnu sovjetsku vojnu spremnost, prisiljavajući ih da istu pažnju posvećuju svim eventualnim ratnim »poprištima«. Treba imati u vidu da kineska vlada i dalje smatra kako je rat »neizbežan«, mada je očigledno promenila svoju ocenu u pogledu izvora opasnosti (u tom kontekstu je veoma interesantna činjenica da je kineski vojni budžet za 1980. godinu jedini budžet koji je bitno smanjen — za 1,9 milijardi dolara, ili za 8,5 odsto).

Treće, dok ključaju svi ti politički kotlovi, vojno-tehnički procesi se razvijaju na osnovu sopstvene logike koja je strahotna.

Početak ove decenije širom sveta bilo je raspoređeno najmanje 50 hiljada atomskih bojnih glava, koje pripadaju dvema supersilama. Ukupna eksplozivna snaga tog oružja više od milion puta nadmašuje razornu moć prve atomske bombe bačene na Hirošimu. Broj tih atomskih bojnih glava je u stalnom porastu. Tako se stvara kapacitet za »globalno superubistvo«. Međutim, tokom naredne decenije SAD i SSSR će proizvesti još 20 hiljada bojnih glava, od kojih će neke imati nezamislivu moć.

Brandtov izveštaj o privrednom razvoju Sever-Jug procenjuje da su vojni rashodi pre dve godine dostizali 450 milijardi dolara godišnje, ili oko 1,2 milijarde dolara dnevno.² Novije procene, koje se odnose na proteklu godinu, pokazuju da su ukupni vojni rashodi već prešli sumu od 500 milijardi dolara godišnje ili 1,3 milijarde dolara dnevno. Zemlje članice NATO-a i Varšavskog ugovora nedavno su odlučile da povećaju godišnje vojne rashode, i to po *realnoj stopi koja se kreće između 3 i 4,5 odsto godišnje*. Drugim rečima, vojni rashodi neće biti izloženi negativnom uticaju inflacije, što znači da će se vojni budžeti automatski povećavati kako bi se nadoknadio pad vrednosti nacionalne valute i obezbedio apsolutni rast sredstava. Upravo zbog toga obavешteni izvori procenjuju da će već početkom osamdesetih godina svetski

² Procene se veoma razlikuju jer je teško odrediti tačnu vrednost sovjetskih troškova za proizvodnju naoružanja i opreme. Ako posmatramo budžete, ispada da je došlo do znatnog snižavanja; u sistemu centralnog planiranja cene se regulišu tako da odgovaraju društvenim prioritetima (ili, cinički rečeno, onome što odredi sovjetska vlada). Alternativno rešenje jeste izračunavanje troškova vojne proizvodnje na osnovu svetskih cena ili na osnovu odgovarajućih cena u SAD; s obzirom da SAD imaju ekonomiju koja je i dalje razvijenija od sovjetske, time bi se potcenio stvarni teret koji za sovjetsku ekonomiju predstavljaju vojni rashodi.

rashodi za naoružanje iznositi više od 600 milijardi dolara godišnje, odnosno 1,6 milijardi dolara dnevno.

Deo tog procesa jeste stalno isprobavanje novih oružja. Tokom 1979. godine izvršeno je najmanje 53 probe atomskog oružja. Verovatno je i Južna Afrika izvršila eksploziju atomskog oružja. Proizvode se nove rakete, pri čemu se teži i njihovoj sve većoj uništavajućoj snazi. Kinezi su 1980. godine saopštili da su izvršili probe svojih novih interkontinentalnih raketa koje su u stanju da domaše Moskvu ili Los Anđeles. Francuzi su saopštili da pripremaju proizvodnju tzv. neutronske bombe, odnosno bombe sa pojačanom radiacijom (podsetimo se da je predsednik Carter svojevremeno obustavio pripreme za proizvodnju takvog oružja, i to posle burnog reagovanja američke javnosti). SAD rade na razvoju rakete MX koja je teška 80 hiljada kilograma i koja je u stanju da nosi 10 različito usmerenih i tačno orijentisanih bojnih glava od 350 kilotona (snaga jednaka eksploziji 350 hiljada tona TNT). Sve je to namenjeno određenim ciljevima u Sovjetskom Savezu. Rashodi za istraživanje i razvoj te rakete iznosili su 1981. godine 1,5 milijardi dolara, i to još pre no što je počelo sa proizvodnjom tog oružja. Taj rashod je veći, kako ističe Emma Rothschild,³ od ukupnih rashoda za istraživanja i razvoj američkih ministarstava za rad, obrazovanje i saobraćaj, kao i od budžeta Agencije za zaštitu čovekove okoline, Federalne uprave za narkotike i Centra za kontrolu bolesti. Sistem raketa MX, ukoliko se ostvari (pa čak i ako se ne ostvari), odvičaće se potpuno samostalno i predstavljaće »najveći konstrukcioni projekt u istoriji SAD«.⁴ Ako bude dovršen, on će »obuhvatati dvesta raketa sa 2 hiljade bojnih glava, što je kapacitet koji može ugroziti svih 1.400 sovjetskih interkontinentalnih balističkih raketa«.⁵ Razume se, Sovjeti će smisliti primeran odgovor, odvajajući za to slična ili veća sredstva. Kako sada stvari stoje, vojni budžet SAD će u razdoblju od 1980. do 1985. godine dostići sumu od jednog triliona dolara, a — s obzirom na logiku trke u naoružanju — odgovarajuća sredstva za nova oružja moraju se naći i na drugoj strani ako se želi zadržati sadašnja »ravnoteža«.

Sva ova grozničava delatnost odvija se u vreme jake privredne krize, kad mnoge zapadne privrede doživljavaju velike teškoće usled toga što nisu u stanju da pro-

³ Videti četvrto poglavlje ove knjige.

⁴ Herbert Scoville, Jr., »America's Greatest Construction: Can it Work?«, *New York Review of Books*, 20. mart 1980, str. 12—17.

⁵ »Sistem MX može jedino dovesti do nekontrolisanog takmičenja u naoružanju, što će potkopati bezbednost SAD i povećati opasnosti od svetskog sukoba«, kaže Scoville.

šire proizvodnju namenjenu potrebama civilnog sektora. Proizvodnja koja stagnira ili opada ne pruža solidnu osnovu za naglo naoružavanje; usled toga danas često dolazi do smanjivanja investicija za civilni sektor, za školstvo, stambenu izgradnju i zdravstvo. Rashodi za uvođenje sistema »trident« u arsenal britanskog naoružanja verovatno će izazvati pravu epidemiju rahitisa među siromašnom decom.

Međutim, istraživanjima za vojne potrebe daje se apsolutni prioritet, usled čega ostali sektori privrede zaostaju. U domenu izgradnje bojnih glava teži se neverovatnoj tačnosti. Raketa »minuteman III« nosiće tri bojeve glave od kojih svaka ima razornu moć od 170 hiljada tona TNT (170 kilotona ili kt). »Minuteman« teži 110 kilograma. Prva atomska bomba koja je bačena na Japan imala je razornu moć od 12 kt, a težila je 4 tone.

Smanjivanje težine bombi koje nose smrt veoma je uspešno. Isto se može reći i za usavršavanje sistema lansiranja. Tačnost lansiranja meri se standardima CEP* (moguće odstupanje od cilja), tj. prečnikom kruga u čijem se središtu nalazi cilj (u taj krug treba da padne 50 odsto bojnih glava određenog tipa). Teški bombarderi koji su tokom drugog svetskog rata nadletali Hirošimu i Nagasaki imali su veoma veliki CEP. Sistem rakete »minuteman III« treba polovinu svojih projektila da lansiraju u krug prečnika od 350 metara, pri čemu bi se u centru nalazio željeni cilj. Valja dodati da domet pomenute rakete iznosi više od 8 hiljada milja. Ako se sve bude odvijalo po planu, CEP rakete MX treba da iznosi svega 100 metara. Takva tačnost znači da bi bilo savršeno moguće uništiti neprijateljske raketne silose, bez obzira koliko su oni utvrđeni. I Sovjeti postižu slične uspehe. Tvrdi se da njihove rakete SS-18 i SS-19 već imaju CEP od 450 metara.

Uporedo sa uspesima raketne tehnike napredak se ostvaruje i u oblasti eksperimentalne avijacije. Amerikanci su već isprobali »stealth«, avion koji »sovjetski radari apsolutno ne mogu da otkriju«. Kritičari tvrde da je ta osobina plaćena mnogobrojnim padovima avionâ, budući da novi aparati imaju oblik koji je apsolutno nepodoban za letenje, ali omogućuje njihovo prikrivanje. Avion »stealth« je lovac, ali više nije tajna da postoje planovi za proizvodnju sličnog bombardera velikog radijusa (vest je procurila tokom američke izborne kampanje, kad se glasači, očigledno, opredeljuju za najkrvo- ločnijeg kandidata). Zvaničnici Ministarstva odbrane SAD naglašavaju da pomenuti oblik aviona predstavlja samo

* CEP — Circular Error Probability.

deo mehanizma pomoću koga se sprečava otkrivanje putem radara; verovatno se površina letilice premazuje novim materijalima koji apsorbuju radio-talase. Uporedo sa napretkom u oblasti navigacije, osigurava se i veća preciznost projektila.

Međutim, i dalje ostaju dva pitanja. Kao što naglašava lord Zuckerman, bivši glavni naučni savetnik britanske vlade, najpre valja odgovoriti na pitanje šta se dešava sa onih 50 odsto bojnih glava koje padaju izvan CEP? Vojnike to ne mora zanimati, ali je od ogromnog interesa za ostale ljude. Drugo, takav izvanredan uspeh tehnologije vodi nas ka onome što neki učtivo nazivaju »sposobnošću nanošenja prvog udara«. I Sovjeti i Amerikanci će uskoro steći tu sposobnost. Međutim, šta to znači? To svakako ne znači da jedna supersila ima sposobnost da isključi mogućnost uzvratnog udara druge supersile (pod uslovom da ona prethodna nanese prvi udar). U stvari, to jednostavno znači posedovanje sposobnosti da se nanese takva šteta koja bi moguci odgovor svela na »prihvatljiv« nivo razaranja. Taj nivo, očigledno, zavisi od stepena megalomanije u odgovarajućim rukovodstvi- ma supersila.

Svi obavešteni komentatori veoma su zaokupljeni »sposobnošću nanošenja prvog udara«. Naime, sticanje takve sposobnosti menja čitavu doktrinu o uzajamnom uništavanju, pri čemu se ta doktrina više ne može primenjivati. Bez obzira koja će od dve supersile najpre steći sposobnost nanošenja »prvog udara«, računice su veoma različite. Juče su nas uveravali da, ukoliko se isključe nesrećni slučajevi, možemo računati na neobičnu i zastrašujuću bezbednost. Međutim, svako povećavanje arsenala predstavlja novu neviđenu opasnost. Preventivni rat postaje sve veća mogućnost. Otuda se nikako ne može braniti doktrina »zastrašivanja, uzвраćanja«. Okolnosti se vremenom menjaju i ta doktrina se ne može oglušiti o promene političke ravnoteže u svetu, o dostignuća vojne tehnologije.

U stvari, doktrina »zastrašivanja, uzвраćanja«, već je doživela znatne promene. Pripadnici ogromne vojne mašinerije, koji su tu pojavu pravilno shvatili, često ističu svoj nemir. »Ako se ne nađe izlaz iz političkih dilema sa kojima se sada suočavamo«, pisao je lord Zuckerman, »naši rukovodioci će uskoro shvatiti da ne postoji nikakav put koji vodi pobedi u trci atomskog naoružavanja.«⁶ »Ratovi se ne mogu dobijati atomskim oružjem«, govorio je lord Mountbatten. »Međutim, još su snažni glasovi koji se čuju u svetu i koji izražavaju po-

⁶ *Apocalypse Now?*, naved. delo, str. 27.

držku staroj rimskoj izreci — ako želiš mir, spremi se za rat. To je apsolutna atomska besmislica.⁷

Pa ipak, ozbiljnoj raspravi o razoružanju došao je kraj. Nisu ratifikovani sporazumi SALT II (sporazum o ograničavanju strateškog naoružanja). Ne poštuje se sporazum o obustavi proizvodnje atomskog oružja, a zemlje koje nisu proizvođači tog oružja ubedene su da je to delo onih zemalja koje ne žele da smanje svoje atomske arsenale. Doduše, zahvaljujući inicijativi kancelara Schmidta, otpočeće razgovori između senatora Muskija i gospodina Gromika. Cilj tih razgovora je utvrđivanje mogućnosti za vođenje pregovora oko smanjivanja arsenala atomskog oružja srednjeg dometa u Evropi. Međutim, ukoliko ne dođe do široke mobilizacije javnog mnjenja, ukoliko se ne izrazi javni protest, može se unapred predvideti ishod takvih pregovora.

Ograničen rat: kraj Evrope?

Uprkos popuštanju zategnutosti i relativno stabilnim odnosima između svoje dve polovine — do čega je došlo u poslednjoj deceniji — Evropa je i dalje najmilitarizovanija zona savremenog sveta.

U Evropi je stacionirano najmanje 10 hiljada, a verovatno i 15 hiljada bojnih glava. Namena je da taj arsenal bude upotrebljen »taktički« ili »na bojištima«. Amerikanci su instalirali između 7 i 10 hiljada bojnih glava, a Sovjeti između 3 i 5 hiljada. Razorna moć tog oružja, kako se smatra, kreće se od nešto ispod jednog kilotona pa do tri megatona. U poređenju sa bombama bačenim na Hirošimu bojeva glava od tri megatona bila bi jednaka razornoj moći 250 takvih bombi. Međutim, to se danas smatra oružjem koje je namenjeno »bojištima« u »ograničenom« atomskom ratu. Što se tiče »strateških« bombi, namenjenih krajnjim fazama eskalacije, njihova razorna moć može dostizati i 20 megatona. (Razume se, bombe namenjene specifičnim ciljevima mogu biti mnogo manje. Najmanje bombe su one od 30 ili 40 kilotona, što je jednako razornoj moći koju su imale dve ili tri bombe bačene na Hirošimu). Gradovi u Evropi obično nisu mnogo udaljeni jedan od drugoga. Nema velikih nenaseljenih prostranstava, ravnica, prerija ili tundri, na koje bi se mogao ograničiti atomski rat. Vojna postrojenja se nalaze pored ili između uzavrelih urbanih centara. Kao što je isticao Zuckerman, »razdaljina između dva sela nije veća od radijusa dejstva atomskog oružja čija

⁷ Isto, str. 13.

razorna snaga iznosi nekoliko kilotona; što se tiče gradova, njima je dovoljna jedna megatona«.

General ser John Hackett, bivši komandant severne armijske grupe NATO-a, objavio je 1978. godine naučnofantastičan roman o trećem svetskom ratu.⁸ Taj rat bi, prema pomenutoj knjizi, trebalo da izbije avgusta 1985. godine i kulminirao bi u atomskom razaranju Birmingema i Minska. Rusi bi se tada suočili sa pobunom u svojoj zemlji, a oni koji bi ostali u životu bili bi ubuduće srećni. Kao što je često slučaj, taj general mnogo zna o stručnim vojnim stvarima, ali veoma malo o sociologiji komunizma, odnosno ništa naročito o političkoj sociologiji svog tabora. Razume se, buntovi su vrlo verovatni u svakoj zemlji koja se suočava sa neposrednim izbijanjem atomskog rata. Otuda je britanska vlada pripremila detaljne planove za hapšenje velikog broja »subverzivnih elemenata« (ukoliko predstoji izbijanje atomskog rata). O postojanju tih planova može se jednim delom zaključiti na osnovu tajnih oblasnih ratnih planova, pripremljenih u skladu sa uputstvima vlade; ti planovi se bave svim mogućim problemima — od racionisanja potrošnje vode do pokopavanja neprojenih žrtava. Da se izrazimo sasvim pristojno, reći ćemo da je hapšenje subverzivnih elemenata jednako lako i u SSSR-u i u Britaniji. Isto tako, ne postoji nikakav osnov za verovanje da se Sovjetski Savez nalazi na pragu revolucije ili da bi atomski rat pospešio takvu revoluciju. Možda stvari stoje sasvim obrnuto. U romanu generala Hacketta vidimo kako Poljaci cepaju nepostojeće komunističke simbole na svojoj nacionalnoj zastavi; pored toga, možemo pročitati i niz sličnih besmislica. Međutim, kad govori o NATO-u, stvari su uglavnom tačno predstavljene.

General raspravlja o osnovi strategije NATO-a, poznate pod imenom »Trijada«. To je »kombinacija konvencionalne odbrane, atomskog oružja namenjenog upotrebi na bojištima i strateške atomske akcije, pri čemu sva tri vida predstavljaju faze jedinstvenog sleda«. General Hackett nastavlja ovim rečima: »Sve je to prihvaćeno u Ujedinjenom kraljevstvu i u ostalim zemljama članicama Saveza. Međutim, ostaje da se vid koliko je ozbiljno primenjena takva koncepcija. Što se tiče Ujedinjenog kraljevstva, malo je dokaza koji bi ukazivali da je ta koncepcija ozbiljno prihvaćena... Posmatrač rasporeda britanske armije, opreme i oblika obuke lako bi došao do zaključka da Britanci ne računaju da će morati učestvovati u bilo kakvom atomskom ratu...«⁹

⁸ *The Third World War*, Sphere Books, London, 1978.

⁹ Isto, str. 50.

Razume se, razmatranja generala Hacketta spadaju u domen naučne fantastike. Lord Mountbatten, u zaista subverzivnom govoru o kojem je već bilo reči, ukazuje na razvitak, »manjeg atomskog oružja« koje je »proizvedeno i namenjeno upotrebi u onome što se zamišlja kao taktički rat, odnosno kao rat na bojištima«. »Smatra se — nastavlja Mountbatten — da, ukoliko u Zapadnoj Evropi izbiju neprijateljstva, takva oružja mogu biti upotrebljena na bojištima, pri čemu bi se izbegao opšti atomski rat koji bi doveo do konačnog uništenja. Nikada nisam verovao u ispravnost takvog mišljenja.« Ako bivši šef Generalštaba i nekadašnji predsednik vojnog komiteta NATO-a smatra da je takvo shvatanje neosnovano, to je snažan dokaz da je general Hackett sasvim u pravu kad tvrdi da osnovna strategija NATO-a nije »ozbiljno prihvaćena« u Ujedinjenom Kraljevstvu. Međutim, doktrina »fleksibilnog odgovora« obavezna je za Ujedinjeno Kraljevstvo sve dok se ono nalazi u sastavu snaga NATO-a. Naime, član 4. Uputstva ministrima (Deklaracija NATO-a iz 1975) kaže:

»Konceptija odbrane dalekog dometa podržava utvrđenu strategiju NATO-a i zahteva ravnotežu međuzavisnih kapaciteta strateškog atomskog oružja, konvencionalnog oružja i atomskog oružja namenjenog određenim bojištima. Svaki element pomenute trijade vrši specifičnu ulogu; njihovo kombinovanje omogućuje uzajamnu podršku i pojačanje. Nemoguće je bilo koji element trijade zameniti drugim elementom. Konceptija o kome je reč takođe zahteva modernizaciju atomskih kapaciteta namenjenih strateškoj upotrebi i upotrebi na određenim bojištima; međutim, glavni naglasak stavlja na održavanje i poboljšavanje konvencionalnih snaga Saveza.«

Član 11b potpuno jasno razvija pomenutu koncepciju:

»... cilj taktičkog atomskog kapaciteta je povećanje odbrambene i uzvratne moći snaga NATO-a u slučaju masovnog konvencionalnog napada, kao i zastrašivanje u slučaju proširivanja ograničenih konvencionalnih napada i moguće upotrebe taktičkog atomskog naoružanja od strane agresora. Agresora treba ubediti da bilo koji oblik napada na NATO može veoma ozbiljno naškoditi njegovim snagama; takođe valja staviti do znanja da produžavanje sukoba može dovesti do situacije koja izmiče kontroli i vodi u sveopšti atomski rat. Priroda navedene sposobnosti mora biti takva da NATO bude u stanju da kontroliše situaciju.«

Napredak i razvitak vojne tehnike, njen skokovit razvoj u taborima obe supersile, dovodi do toga da se stalno proizvode nova oružja i sredstva, te su 1979. go-

dine ovako okvalifikovana načela što ih je NATO utvrdio u pomenutoj deklaraciji iz 1975. godine:

»Svi elementi trijade NATO-a doživljavaju promenu. Što se tiče strateškog nivoa — bez obzira na ishod pregovora SALT — SAD modernizuju svaku komponentu svojih strateških snaga. Kao što će biti rečeno u daljem izlaganju, modernizuju se i ostala dva elementa trijade.

Atomsko naoružanje, namenjeno upotrebi na određenim ratištima predstavlja sponu između strateške moći SAD i konvencionalnih snaga NATO-a, sponu koja je, po mišljenju mnogih, glavni faktor sprečavanja evropskog rata.

Na osnovu strateške ravnoteže, utvrđene na osnovu sporazuma SALT II, i s obzirom na razmeštaj sovjetskog naoružanja (strateških bombardera i raketa SS-20), ocenjuje se u izvesnim krugovima da je postignut maksimum sposobnosti fleksibilne odmazde. Otuda se pažnja posvećuje razvoju novih sistema naoružanja — raketama »peršing II«, atomskoj krstarećoj raketi koja se lansira sa kopna (GLCM), kao i novoj pokretnoj balističkoj raketi srednjeg dometa (MRBM).«¹⁰

Ta suđbonosna odluka doneta je na kraju dugog procesa odlučivanja, započetog dolaskom Richarda Nixona na položaj predsednika SAD. Tako je, krajem 1979. godine, NATO konačno odlučio da instalira skoro 600 novih krstarećih raketa tipa »peršing II« i »tomahavk«¹¹. Krstareće rakete su, u stvari, niskoleteci avioni bez pilota, nalik na V-bombe koje su, u poslednjim godinama Hitlerovog munjevitog rata, bile lansirane na Britaniju. Dođuse, ti uređaji su znatno usavršeni, tj. raspolazu kompjuterizovanim sistemom vođenja, čime se postiže mnogo veća tačnost. Razume se, te rakete nose nuklearnu bombu na daljinu od 2 hiljade milja i njihova preciznost je neporedivo veća. Ipak, ima dokaza na osnovu kojih se može zaključiti da ti uređaji nisu tako pouzdani, ali to neće povećati ničiju bezbednost, jer je malo važno da li će bomba pogoditi ili promašiti željeni cilj.

U poruci naciji o svetskoj situaciji (1971) predsednik Nixon je prvi put izneo doktrinu o ograničenom atomskom ratu. Po njemu, SAD moraju raspolagati »alternativama koje odgovaraju prirodi i nivou provokacije... bez nužnog pribegavanja masovnom uništavanju«. Razume se, Mountbatten je potpuno u pravu kad to shvatanje

¹⁰ NATO Review, br. 5, oktobar 1979, str. 29.

¹¹ Andrew Cockburn je na stranicama *The New Statesman* izneo goruće probleme sa kojima se suočavaju oni koji rade na razvoju te rakete (videti *The New Statesman*, 22. avgust 1980).

smatra neprihvatljivim. »Nikada nisam mogao prihvatiti tezu da atomska oružja mogu biti kategorizirana prema njihovoj strateškoj ili taktičkoj nameni«, govorio je Mountbatten.

A evo šta je rekao lord Zuckerman na pagvaškoj konferenciji:

»Ne verujem da atomsko oružje može biti korišćeno u onome što se sada pomodno naziva 'ratom na bojištima'. Ne verujem u postojanje scenarija po kome bi dve atomske države koristile atomsko oružje u ratu na bojištima, a da pri tome ne dođe do proširenja sukoba. Sve navodi na suprotan zaključak. Nema nekog markiza od Kvinsberija* koji bi u svojim rukama držao uzde atomskog sukoba. Ne mogu da zamislim timove fizičara, dodeljenih vojnim štabovima, koji bi hitali na poprište atomske eksplozije a zatim obavještavali mesne komandante o intenzitetu zračenja atomskog udara neprijatelja, ukazujući da valja odgovoriti oružjem jednake razorne moći. Ako bi smrtonosna ili ranjavajuća zona neutronskog zračenja tzv. neutronske bombe imala, recimo, prečnik od pola kilometra, odgovor bi mogla biti 'priljava' bomba sa istim radijusom zračenja, ali sa mnogo većim radijusom uništenja, izazvanog eksplozijom i vatrom.«¹²

Izjave pojedinih predsednika SAD o ograničenom ratu, morale su, pod pritiskom saveznika, biti menjane. Predsednik Carter je povremeno davao utisak da se protivni pomenutoj doktrini. Međutim, objavljivanje Direktive 59 (avgusta 1980. godine) pokazuje da postoji kontinuirana evolucija vojne politike SAD, bez obzira na politička kolebanja vlada. Direktiva 59 jeste direktno vraćanje na čisto Nixonovu doktrinu. Kao što kaže *New York Times*: »(Ministar odbrane) Brown kao da proširuje značenje termina 'sprečavanje, uzvraćanje'. Zastupnici politike fleksibilnog određivanja ciljeva ističu kako se time sprečava svaki potajan, skriven napad. Međutim, prema Brownovim rečima, nova politika takođe treba da sprečava manje agresije... uključivši i konvencionalne vojne agresije.«

Kao što tvrdi *New York Times*, takva politika »povećava verovatnoću korišćenja atomskih oružja.«¹³

* John Sholto Douglas, osmi markiz od Kvinsberija (1844—1900), britanski državnik i sportista; zajedno sa Arthurom Chombersom, bokserom lake kategorije, sastavio pravilnik o boksovanju, koji se i danas poštuje u amaterskom i profesionalnom boksu. — *Prim. prev.*

¹² F. Griffiths i C. Polany, *The Dangers of Nuclear War*, University of Toronto Press, Toronto 1980, str. 164.

¹³ Uvodnik, avgust 1980.

Gde bi takva oružja bila korišćena? Takva mesta bi bila potpuno uništena, a posle toga je potpuno nepotrebno razmišljanje o prednostima »taktičkog« ili »strateškog« uništenja. Ako »ograničeni« atomski napadi imaju ikakvog smisla, onda jedino dolazi u obzir njihovo usmeravanje na određene oblasti. Upravo zbog toga političari u SAD smatraju da je »ograničen« rat podnošljiviji od bilo kakvog drugog sukoba. Naime, postoji nada da eskalacija, tj. prelazak na potpuno uništavanje obe supersile, može predstavljati odluku u drugoj fazi (a tu fazu je moguće izbeći putem pregovora koji bi se vodili dok Evropu zahvata ratni plamen). Nije bitno da li su stratezi u pravu ili ne. Potpuno je osnovana pretpostavka da bi sovjetski protivnapad bio usmeren i na SAD i na Evropu. Naime, treba računati da su sovjetski vojni stratezi pametni ljudi. Međutim, sama činjenica da je NATO programiran da sledi pomenutu liniju delovanja, znači da Evropljani moraju shvatiti promenu do koje je došlo, uprkos praznim pričama o politici »uzvraćanja, sprečavanja«.

Činjenica da sovjetski vojni planeri govore drugačijim jezikom, nikako ne podrazumeva da Evropa može da se oslobodi pomenute dileme. Ako jedna strana priprema rat na »bojištima« našeg kontinenta, druga strana će odgovoriti — ako i kad to bude potrebno — bez obzira da li prihvata protokol koji se predlaže u pogledu eskalacije uništenja, eskalacije koja bi polazila od periferije ka centrima supersila. Materijalnu stvarnost, koja će kontrolisati zbivanja, predstavljaju obim i domet raspoređenih oružja. Samo postojanje ogromnih količina oružja, namenjenog korišćenju na bojištima, pretpostavlja da će, u slučaju rata, doći do rata »na bojištima«. Uprkos suprotnim planovima može doći i do »strateškog« rata. Za Evropu će biti odveć kasno da se o tome brine.

Sve te rakete i bombe ne mogu biti upotrebljene u Evropi a da ne izazovu smrt i razaranja u neviđenim i nezamislivim razmerama. Čitav kontinent bi postao grobnica ne samo desetina ili stotina miliona ljudi, već i ostataka jedne civilizacije. Ako bi neki Evropljani i preživeli — u švajcarskim skloništim ili u bunkerima britanske vlade — oni bi se suočili sa ljudožderskim svetom u kome je uništen svaki ljudski nagon. Poput tragedije *Kambodže* — samo u mnogo široj i dubljoj meri — tragediju postatomske Evrope doživeli bi unakaženi ljudi, skloni najgoroj i destruktivnoj mržnji prema strancima, okupljeni u gomile spremne da se bore za opstanak na gomilama lobanja drugih ljudi. Bila bi to bića koja se plaše sopstvene senke. Svet, nastao u vreme firentinske obnove, bio bi potpuno uništen, pri čemu spomenici ne bi bili

jedini ozračeni. Na tako smrtonosnim temeljima moguće je uspostaviti »komunizam« na kambodžanski način ili obezbediti hegemoniju neke druge anarhije ili brutalnosti. Ono što je izvesno jeste činjenica da bi ljudi, koji prežive evropski »rat na bojištima«, smatrali zlatnim dobom one dane pre opšteg požara, dok bi nada, u bukvalnom smislu reći, postala nešto što pripada prošlosti.

Pokret za evropsko atomsko razoružanje ne sme zatvoriti oči pred takvom perspektivom. Sve dok ne dođe do opšteg atomskog razoružanja, niko se ne sme osećati bezbednim. Takav pokret bi mogao razbiti logiku trke u naoružanju, promeniti karakteristike blokova i označiti početak jedinstvenog i snažnog pritiska na obe supersile kako one svoje mašinerije ne bi stavile u službu rata.

Moramo delovati zajedno

Ako supersile žele da vode malo atomskog rata, one će ga voditi daleko od svojih teritorija. A ako mi ne želimo da budemo domaćini takvog njihovog takmičenja, onda, bez obzira da li su one u pravu kad pretpostavljaju da taj sukob mogu ograničiti na naše »bojište«, moramo ispoljiti novu inicijativu koja nas može voditi ka razoružanju. To neće učiniti nove tehnologije, niti će obe sile odjednom postati svesne i pristupiti svom samoispitivanju.

Mi očekujemo *politički* korak koji bi mogao da omogućiti nove oblike pritiska javnosti i koji bi u domen sile uneo nove moralne resurse. Taj cilj se može delom postići ukidanjem dominacije supersila kad su u pitanju najznačajniji pregovori.

Međutim, druga strana odgovora mora uključivati multinacionalnu mobilizaciju javnog mnjenja. U Evropi će to biti moguće tek kad ljudi shvate izuzetnu ranjivost tog kontinenta. Olof Palme je jedan od istaknutih državnika koji je shvatio tu činjenicu i na nju skrenuo pažnju. Na konferenciji Socijalističke internacionale, održanoj u Helsinkiju, Palme je u značajnom govoru izneo to upozorenje: »Evropa nije nikakva posebna zona u kojoj je mir garantovan. U stvari, ona se nalazi u središtu trke u naoružanju. Doduše, polazi se od opšte pretpostavke da bi moguć vojni sukob dve supersile morao da počne negde izvan Evrope. Međutim, čak i ako bi to bio slučaj, treba računati da bi jedna ili druga strana — u nastojanju da stekne nadmoćnost — pokušala da otvori front na našem kontinentu. Kao što je nedavno istakao Alva Myrdal, rat se jednostavno može preneti u Evropu, mada ovde ne postoje stvarni uzroci rata. Evropa je spre-

mno ratno bojište. Na njenom tlu odavno postoje velike vojne snage. Tu su instalirana programirana oružja, spremna za dejstvo...«¹⁴

Polazeći od ovih stavova, gospodin Palme je podsetio na ranije pokušaje da se, u severnoj i srednjoj Evropi, stvori bezatomska zona, sa koje bi, na osnovu sporazuma, bile maknute sve bojeve glave (o istorijatu tih predloga biće reči nešto kasnije). On je zatim izvukao značajan istorijski zaključak koji pruža najrealniju i najverovatniju mogućnost za stvaranje zaista kontinentalne opozicije toj stalnoj trci u naoružavanju.

»Danas više no ikada, po mom mišljenju, postoji razlog da se radi na stvaranju bezatomske zone. *Bezatomska Evropa trebalo bi da bude krajnji cilj tih napora* (podvukao K. C.). Razume se, geografski najbliža oblast bila bi severna i srednja Evropa. Ako bi se ta oblast oslobodila atomskog oružja koje je u njoj danas stacionirano, rizik potpunog uništenja u slučaju vojnog konflikta bio bi smanjen.«

Olof Palme je izašao sa svojom inicijativom upravo mesec dana pre održavanja specijalnog zasedanja Ujedinjenih nacija o razoružanju, na kome je došlo do usvajanja završnog dokumenta, čime je izneta stroga, mada ne i rečita, osuda trke u naoružanju do koje je došlo baš u vreme pre njegovog donošenja. Lord Noel Baker i lord Brockway pokrenuli su kampanju za svetsko razoružanje (1980); istovremeno je došlo do stvaranja više dobrovoljnih organizacija koje se bore za mir. Time je trebalo obezbediti primenu pomenutog dokumenta. Međutim, iako je »opšte i potpuno razoružanje« bilo cilj specijalnog zasedanja Ujedinjenih nacija, obično se ne shvata da je taj cilj svesno povezan sa nizom posrednih ciljeva, uključivši i predloge Olofa Palmea. Član 33 pomenutog dokumenta glasi:

»Značajnu meru na planu razoružanja predstavlja uspostavljanje bezatomskih zona — na temelju sporazuma ili dogovora do kojih slobodno dolazi između država određene zone; potpuno poštovanje tih sporazuma ili dogovora osigurava da te zone budu zaista slobodne od bilo kakvog atomskog oružja, a takođe da takav status tim zonama priznaju države koje raspolažu atomskim oružjem.«

U kasnijem tekstu se podrobno govori o tom opredeljenju. Počinje se ponavljanjem:

¹⁴ Taj govor je u celini prenet na stranicama *European Nuclear Disarmament: A Bulletin of Work in Progress*, br. 1, Bertrand Russell Peace Foundation, London, 1980.

»Značajnu meru na planu razoružanja predstavlja uspostavljanje atomski slobodnih zona na osnovu sporazuma ili dogovora do kojih slobodno dolazi između država određene zone.«

Zatim se nastavlja:

»Valja podsticati proces uspostavljanja takvih zona u raznim delovima sveta, sa krajnjim ciljem da se stvori svet potpuno oslobođen od atomskog oružja. U procesu uspostavljanja takvih zona treba voditi računa o obeležjima svakog regiona. Zemlje koje sudeluju u takvim zonama moraju da poštuju sve ciljeve, svrhe i načela sporazuma ili dogovora kojima se uspostavljaju zone, osiguravajući tako da zone budu zaista bez atomskog oružja.

Kad je reč o pomenutim zonama, države koje raspolazu atomskim oružjem treba da preuzmu obaveze čiji bi se modaliteti utvrdili na osnovu sporazuma sa nadležnim vlastima u svakoj zoni. Te države se posebno moraju obavezati da: (a) strogo poštuju status bezatomske zone; (b) da se uzdržavaju od upotrebe ili pretnje upotrebom atomskog oružja protiv država same zone...

Države u takvom regionu moraju svečano izjaviti da će se, na recipročnoj osnovi, uzdržavati od proizvodnje, nabavke ili — na druge načine — posedovanja atomskih eksplozivnih uređaja, tj. da neće na svojoj teritoriji dozvoliti stacioniranje atomskog oružja bilo koje treće strane. Takođe se mora izraziti saglasnost da sopstvena delatnost u oblasti atomske energije mora biti u skladu sa propisima Međunarodne agencije za atomsku energiju.«

U članu 63. Završnog dokumenta predviđeni su regioni koji bi mogli da postanu bezatomske zone. U njih spadaju Afrika, gde je Organizacija afričkog jedinstva donela odluku o »denuklearizaciji regiona«, ali i Srednji istok i Južna Azija, uz koje dolaze Južna i Srednja Amerika, čiji pionirski ugovori nude model koji bi i drugi sledili. To je jedina naseljena oblast za koju važi sporazum, ozakonjen Ugovorom iz Tlatelolcoa (predgrađe Meksiko Sitija). Taj dokument, još od februara 1967. godine, mogu da potpišu i druge zemlje.

Postoje i druge zone predviđene više ili manje sličnim sporazumima. Pripadnici pokreta za očuvanje prirode raduju se što su u te oblasti uključeni Antarktik, Mesec, kosmos i morsko dno. Međutim, tu postoje dve teškoće. Jedna se ogleda u tome što se često dovodi u pitanje efikasnost sklopljenih sporazuma. Druga je u tome što u slučaju uništenja civilizacije oni koji prežive ne moraju biti tako opremljeni da se udobno osećaju među pingvinima ili među ribama i morskim biljem, a da ne govorimo već o Mesecu.

Zbog svega toga bi se neki maršovac mogao iznenaditi što Evrope nema na spisku pomenutih kontinenata (Afrika, Azija, Daleki istok, Latinska Amerika — izuzev Kube), što nije došlo do sporazuma o stvaranju bezatomske zone. Ako je Evropa najranjiviji region, ako usled guste naseljenosti i najrazvijenijeg materijalnog nasleđa koje je i podložno uništenju biva suočena sa takvom opasnošću, a ne postoje nikakvi neposredni razlozi da se krene u rat, zašto se ispoljava kolebljivost u pretvaranju Palmeovog »krajnjeg cilja« u neposredan i hitan zahtev?

Ako se slažemo da »nije važno odakle bombe dolaze«, javlja se drugo pitanje koje je mnogo značajnije. Gde će bombe biti upućene? Razume se, prioritet imaju ciljevi, tj. lokacije sa kojih bi mogao da dođe uzvratni udar. Kad je u pitanju Evropa, velika prednost bi bila postignuta ukoliko bi se »Istok« i »Zapad« — u pogledu rasporeda atomskih arsenala — mogli bukvalno i dosledno poistovetiti sa Sovjetskim Savezom i SAD. To bi moglo vršiti znatan pritisak na supersile. Svaka od njih bi napad na raketne silose druge supersile smatrala prioritarnim zadatkom. Time bi se potpuno izmenila logika razmišljanja o »ratnim poprištima«.

Bezatomske zone u Evropi

Ako Evropa, kao celina, nije do sada pokrenula pitanje svoje moguće denuklearizacije, bilo je dosta napora da se stvore takvi užii regioni u okviru samog kontinenta.

Ideja o tome da grupa nacija u određenoj oblasti može da nastavi sa proizvodnjem i raspoređivanjem atomskog oružja, da razvija istraživanja u domenu proizvodnje tog oružja, prvi put je bila ozbiljno osporena u drugoj polovini pedesetih godina. Sovjetski Savez je 1956. godine pokušao da otvori diskusiju o mogućem ograničavanju naoružanja, o nadzoru, kao i o zabrani korišćenja atomskog oružja u obe Nemačke i u nekim susednim zemljama. O tom predlogu se raspravljalo na sednicama potkomiteta UN za razoružanje. Međutim, dogovor nije postignut. Ministar inostranih poslova Poljske, Adam Rapacki, na XII zasedanju Generalne skupštine UN izneo je plan kojim se zabranjuje proizvodnja i uskladištenje atomskog oružja na teritorijama Poljske, Čehoslovačke, Nemačke Demokratske Republike i Savezne Republike Nemačke. Čehoslovaci i Istočni Nemci brzo su prihvatili taj predlog.

Svaka vlada je trebalo da, na osnovu četiri posebne jednostrane odluke, ostvari predloge Rapackog. Nadzor

nad izvršavanjem preuzetih obaveza vršila bi komisija koju bi sačinjavale zemlje članice NATO-a, Varšavskog ugovora i nesvrstane zemlje. Delovanje komisije bi bilo omogućeno uspostavljanjem kontrolnih punktova koji bi raspolagali sistemom kontrole sa zemlje i iz vazduha. U skladu sa predlogom, u naznačenim oblastima bilo bi zabranjeno raspoređivanje atomskog oružja, postavljanje uređaja za opsluživanje ili smeštanje tog oružja, kao i izgrađivanje raketnih sistema. Očekivalo se da će atomske sile prihvatiti obavezu da ne koriste atomsko oružje protiv denuklearizovane zone, niti da raspoređuju atomske bojeve glave u baze svojih konvencionalnih snaga, stacioniranih u toj zoni.

Članice NATO-a odbacile su taj plan, ističući, pre svega, da on ne obezbeđuje ujedinjenje Nemačke, niti da predviđa propise koji bi regulisali raspored konvencionalnog naoružanja. Rapacki je 1958. godine, međutim, izneo izmenjen plan; predložio je rešavanje problema u fazama. Kako je predviđeno, najpre bi se u svakoj zoni zamrzle atomske zalihe na postojećem nivou. U narednoj fazi bi se izvršilo uklanjanje tog naoružanja, uporedo sa kontrolisanim i dogovorenim smanjivanjem konvencionalnih snaga. Ta inicijativa je takođe bila odbačena.

U međuvremenu, Rumunija je — 1957. godine — predložila sličan projekt denuklearizacije Balkana. Taj plan je ponovljen 1968. i 1972. godine.

Irska vlada je 1959. godine izradila plan za stvaranje bezatomskih zona širom naše planete. Bilo je predviđeno da se taj plan ostvaruje iz regiona u region. Iste godine je Narodna Republika Kina predložila da Tihim okeanom i Azija budu bezatomske zone. Razne afričke države izradile su slične predloge; na osnovu njih je trebalo da se postigne sveafrički sporazum. (Predlozi su ponovljeni 1965. i 1974. godine.)

Poljska vlada je 1962. godine ponudila još jednu varijantu Rapackovog plana; u toj varijanti je zadržano ranije načelo faznog ostvarivanja. Međutim, predviđena je mogućnost da i ostale evropske nacije, ukoliko to žele, pristupe sporazumu, čime bi se proširila bezatomska zona. U prvoj fazi trebalo je zamrznuti postojeće nivoe atomskog oružja i raketa, uz istovremenu zabranu stvaranja novih baza. Zatim bi — kao i u ranijoj verziji — došlo do postepenog smanjivanja atomskog i konvencionalnog naoružanja, i to na osnovu dogovorenog »reda vožnje«. Odbacivanje te verzije označilo je i kraj Rapackovih predloga. Međutim, oni su 1964. godine obnovljeni u vidu tzv. »Gomulkinog plana«, koji se odnosio na istu zonu, ali je nudio ograničenije ciljeve.

Mada glavne sile u okviru NATO-a nisu pokazivale zanimanje za pomenute napore, oni su ipak izazvali određenu pažnju i pobudili znatne simpatije u Skandinaviji. Švedska vlada je već početkom oktobra 1961. godine izradila ono što je postalo poznato pod imenom Udenov plan (prema imenu tadašnjeg švedskog ministra inostranih poslova). Taj plan je predložen na zasedanju Prvog komiteta Generalne skupštine UN. Plan je sadržao ideju o bezatomskim zonama i o stvaranju »neatomskog kluba«; takođe je predlagano njegovo opšte prihvatanje. Pojedini predlozi pomenutog plana, naročito oni koji se tiču zabrane širenja atomskog oružja i vršenja atomskih proba, usvojeni su na zasedanju Generalne skupštine.

Međutim, Udenov plan nije nikad ostvaren. Naime, SAD i ostale zemlje smatrale su da stvaranje bezatomskih zona ne predstavlja odgovarajuće rešenje problema razoružanja. Po njihovom shvatanju, do razoružanja bi moglo doći jedino na temelju »opšte i celovite odluke« koja bi bila plod sporazuma. Stalno se ponavljalo da predloženo ostvarivanje toliko željenog cilja onemogućava celovitiji prilaz iznalaženju praktičnih sredstava za njegovo postizanje.

Finski predsednik Kekkonen uputio je — 1963. godine — poziv za obnovu razgovora o Udenovom planu. U to vreme su Finska i Švedska već bile neutralne zemlje — naglašavao je Kekkonen — dok Danska i Norveška, bez obzira na njihovo članstvo u NATO-u, nisu raspolagale sopstvenim atomskim oružjem, niti je na njihovim teritorijama bilo razmešteno takvo oružje ostalih članica NATO-a. Mada su te zemlje imale određene obaveze prema NATO-u, Kekkonen je smatrao da bi NATO bio ojačan ako bi se donela kolektivna odluka o zajedničkoj politici.

Norveški predsednik vlade odgovorio je na Kekkonenov predlog, predlažući uključivanje delova Sovjetskog Saveza u predviđenu bezatomsku zonu. Nikita Hruščov je još 1959. godine predložio stvaranje bezatomske zone Severa. Međutim, sve do 1963. godine nije ništa učinjeno da bi se utvrdilo da li je Sovjetski Savez zaista sklon da prihvati predloženi plan i da izađe ususret norveškom stavu. U međuvremenu, Hruščov je 1963. godine izneo sličan predlog u pogledu bezatomske zone Sredozemlja.

Posle pada Hruščova u mnogome je splasnula pomenuta diplomatska aktivnost, mada je povremeno dolazilo do novih predloga. Indijska vlada je maja 1974. godine izvršila atomsku eksploziju koja je nazvana »miroljubivom«. To je izazvalo nove predloge za stvaranje bezatom-

ske zone na Bliskom istoku (predlog su dali Iran i Ujedinjena Arapska Republika), a istovremeno je ponovno oživela afrička zainteresovanost za taj problem. Potresi izazvani indijskom eksplozijom verovatno su se osetili na Novom Zelandu, jer je ta zemlja krajem iste godine izašla sa predlogom o stvaranju bezatomske zone u Južnom Pacifiku.

I dok su evropski krugovi, koji su se zalagali za razoružanje, bili paralisani, već je došlo do potpisivanja Latinskoameričkog ugovora (1967), o čemu je ukratko bilo govora; u toku jedne decenije taj ugovor je potpisalo 25 država. Sovjetski Savez je poslednja od glavnih atomskih sila koja je pristupila tom ugovoru, potvrđujući na taj način opštu podršku takvom dokumentu. Sovjetski Savez je to učinio 1978. godine. Kuba uslovljava potpisivanje pomenutog ugovora evakuacijom američkih snaga iz baze Gvantanamo. Pritisak afričkih zemalja, tj. njihov zahtev za potpisivanjem sličnog sporazuma, očigledno je rezultat pretnje koju izaziva atomski vojni kapacitet Južne Afrike. Susedi Južne Afrike — Mozambik, Zimbabve i Angola — smatraju da su neposredno ugroženi, a pretnja upotrebom atomskog oružja je stalna opasnost sa kojom se suočava Organizacija afričkog jedinstva. Na Srednjem istoku Izrael igra sličnu katalizatorsku ulogu, a strah od izraelskih bombi je široko rasprostranjen u čitavom regionu.

Zašto dolazi do takvog zaostajanja Evrope u odnosu na ostale kontinente? Ako je pritisak za denuklearizaciju zona otpočeo u Evropi i ako su te zone, kao što smo videli, upravo tu najpotrebnije, zašto su narodi trećeg sveta — bar do sada — toliko glasniji u vezi sa tim pitanjem? Deo odgovora verovatno možemo naći u činjenici što među zemljama trećeg sveta prevladavaju nesvrstane zemlje. Ako izuzmemo šačicu neutralnih zemalja, Evropa je rasadnik svrstavanja, a interesi blokova, kao navodno labavih celina, obično se vrlo jasno ispoljavaju na tlu Evrope. Razume se, blokovi nikako nisu »labavi«. U njima, na vojnom planu, vladaju supersile. One kontrolišu raspoređivanje i razvoj dva glavna oružja »odmazde«. One u svojim rukama drže ključeve i odlučuju da li i kada treba otvoriti vatru. Opravdano rodoljublje zemalja članica bloka uključuje se u određenu lojalnost prema bloku, što podrazumeva da u svakom bloku postoji rukovodeća država, ne samo u pogledu snabdevanja vojnom opremom, već i kad je reč o utvrđivanju politike. Razume se, u svakom bloku se zapaža porast unutrašnjih zategnutosti. Zapad razdire ekonomska konkurencija. Va-

lja dodati da Zapad ulazi u najnoviju rundu trke u naoružanju, i to u uslovima produžene, a po nekima i smrtonosne depresije. Što se tiče Istoka, različiti interesi se ne ispoljavaju tako lako, ali oni izvesno postoje i povremeno izbijaju na videlo. Zbog svega toga podređene države na obe strane veoma teško mogu da se otkače od svojih zaštitnika.

Ali mi se moramo otkačiti: Logika pripremanja za rat na našem »bojištu« je nemilosrdna, a duboko pogoršavanje odnosa između supersila, i to u vreme svetske privredne i društvene krize, samo će ubrzati tu ludu trku.

Korak ka novim pregovorima

Razume se, opasnosti koje već obeležavaju novu deceniju nikako se ne mogu svesti na mogućnost konfrontacije supersila. Te države su, u proteklom razdoblju, bile zainteresovane da atomski vojni potencijal bude u posedu šačice zemalja. Kad su se dogovorile o zabrani širenja atomskog oružja, mogle su vršiti pritisak na manje sile da one prihvate tu odluku.

SAD, Sovjetski Savez i Britanija izvršile su prve uspešne eksplozije atomskih bombi 1945, 1949. i 1952. godine. Francuska se 1960. godine učlanila u taj »klub«. Kina je postala »član« — 1964. godine, a Indija je to učinila 1974. godine, kad je saopštila vest o svojoj »miroljubivoj eksploziji«. Posle spektakularne krađe planova iz fabrike Urenco u Holandiji, očekuje se da će »miroljubiva eksplozija« biti izvršena u Pakistanu. Slične eksplozije su moguće, a neke možda neposredno predstoje, u Južnoj Africi, Izraelu, Libiji, Iraku, Brazilu.

Obnavljanje isporuka američkog oružja Pakistanu predstavlja jedan od nuzproizvoda sovjetske invazije na Afganistan (bar kad je reč o kampanji predsednika Cartera, posvećenju »ljudskim pravima«). Time se očigledno krše odredbe sporazuma o zabrani širenja naoružanja.

Ima i gorih vesti. Najava programa izgradnje atomskih centrala u Britaniji, čiji se troškovi stručno ocenjuju na više od 20 milijardi funti, ne izaziva samo glavobolju engleskih ekologista, već navodi na zaključak — po svemu sudeći, sasvim opravdan — o mogućnosti novog privrednog uspona na temelju tehničkih inovacija, čime se otvara perspektiva izvoza atomskih centrala u zemlje trećeg sveta. Zahvaljujući pomenutim centralama i posedovanju određene opreme, a ne isključujući — ako to

bude nužno — umereno podmićivanje ili krađu, krajem osamdesetih godina se može računati da će atomskom bombom raspolagati Nigerija i Indonezija. To neće biti širenje, već prava epidemija atomskog oružja.

Znajući ono što znamo o krajnjem društvenom i ekonomskom lišavanju koje pogađa ogromne regione sveta, zaista se moramo ozbiljno zapitati: može li čovečanstvo računati da će u narednih deset godina biti pošteđeno sudara atomskih bojevih glava sukobljenih strana?

Moralni autoritet supersila nije nikada bio niži u ostalim delovima sveta. Imperativi nacionalne nezavisnosti prisiljavaju sve veći broj zemalja da prihvate načelo po kome njihov vojni opstanak zahteva uključivanje atomskog naoružanja. Čak i da nije izvršena invazija na Afganistan, čak i da NATO nije odlučio da izvrši raspored nove generacije raketa, povećanje razorne moći bilo bi stravično. Kako stvari sada stoje, supersile pojačavaju taj užas do nezamislivih razmera.

U ovom novom svetu užasa, rešenja, koja se zasnivaju na nacionalnim protestnim pokretima, sama po sebi nikada ne mogu imati praktičan efekt — sve dok vlade budu sputane svojim strateškim hipotezama. Međutim, nešto se *mora* učiniti — ako ništa drugo, onda zato da bi se sprečila sve veća mogućnost slučajnog totalnog uništenja.

Smatramo da odgovor valja tražiti u organizovanju nove masovne kampanje peticija, pohoda, skupova, konferencija itd. Činjenica da su razgovori o razoružanju zapali u ćorsokak, da se ne vodi računa o odlukama Ujedinjenih nacija i da su pregovori zamenjeni konfrontacijom, samo čini aktualnijom i hitnijom potrebu da se oglase narodi Evrope. Narodi širom Evrope *mogu* se složiti, sigurno se *moraju* složiti da niko neće stacionirati bilo kakve atomske bojeve glave. Borba za Evropu bez atomskog oružja može ujediniti čitav kontinent, ali može biti i znak nove nade za ostali svet. Primer Evrope može pokazati da zabrana širenja atomskog oružja ne mora više biti rezultat grubih pritisaka supersile (ta zabrana je istovremeno krajnje neefikasna), već da, po prvi put, može biti podstaknuta praktičnim moralnim primerom. Evropska bezatomska zona ne pretpostavlja obavezno smanjivanje konvencionalnog naoružavanja, niti podrazumeva ukidanje dva glavna saveza. Međutim, uklanjanje bojevih glava iz Evrope stvoriće multinacionalnu zonu miroljubivog pritiska, budući da će se smatrati kako opstanak te zone zavisi od rastućeg detanta između dve sile.

Niko ne veruje da će ta kampanja lako uspeti, ali ima li pogodnijeg mesta od Evrope na kojem bi otpočelo svojevrsno odricanje i odustajanje od postojećih planova, čime bi se uklonila strahotna tendencija ka uništenju?

(Ken Coates, »European Nuclear Disarmament«, *Protest and Survive*, E. P. Thompson i Dan Smith, ured., Monthly Review Press, New York i London, 1982, str. 189—213)

Prevela Ivana Zdravković

MARKSISTIČKA TEORIJA O RATU

Društveno-politički izvori rata

Problem izvora rata jeste osnovno pitanje u filozofskoj i društveno-političkoj literaturi koja se bavi teorijom rata. On je usko povezan s pitanjem mogućnosti izbegavanja rata, odnosno mogućnosti da rat bude potpuno eliminisan iz društvenog života. U toj literaturi naći ćemo mnoge koncepcije o poreklu i prirodi rata. Među njima su i one koncepcije koje poreklo rata traže u faktorima izvan društva (u biološkim ili psihološkim sklonostima o kojima se sudi aistorijski), kao i u borbenim nagonima, agresiji, nasilju itd.

Prema marksističkoj teoriji, rat ne predstavlja prirodnu i nužnu pojavu u životu naroda niti strukturni element društvenog postojanja, već je istorijski određena društvena pojava koju zapažamo na određenom stadijumu društvenog razvitka; rat je povezan s prolaznim, ali dugotrajnim uslovima društva.

To nije samo mehaničko prenošenje opšteg načela istoricizma na posebnu društvenu pojavu, već rezultat konkretne istorijske analize upravo te pojave.

Ovde ne razmatramo pitanje »prirodnosti«¹ mira ili rata u egzistenciji društva. Ipak, mir se tretira kao primaran — u smislu da se rat javlja samo u onom stadijumu istorijskog društvenog razvitka u kome dolazi do formiranja privatnog vlasništva, klasâ, države i vojske kao organizovane vojne sile, podređene samoj državi. Od tog istorijskog trenutka rat je »priznata osnova organizovanja društva«² u čitavoj istoriji klasnog društva (Marx).

Opšte govoreći, klasne podele i klasne protivrečnosti povezane s privatnim vlasništvom nad sredstvima za pro-

izvodnju jesu, u krajnjoj liniji, izvori rata. Marksizam se oslanja na one koncepcije koje rat i nasilje povezuju s posedovanjem ili sa željom za posedovanjem. »Posedovanje«³ se ovde odnosi na sredstva za proizvodnju, na klasnu vladavinu i na težnju da se jačaju ekonomski temelji te vladavine. Prema tome, izvori rata i drugih sukoba među narodima traže se u karakteru društvenih odnosa koji su određeni oblikom vlasništva nad sredstvima za proizvodnju — a ne u psihičkim naklonostima individua, u njihovom mišljenju i osećanjima (tj. u mržnji), mada i to vrši određen uticaj na društveni život, ali je predodređeno klasnim odnosima.

Razume se, budući da je rat društvena pojava, on je oblik (nastavljanje) politike, te se, kao i svaka društveno-politička pojava, temelji i na klasnoj svesti i na *ideološkim* premisama. Fenomen rata ne javlja se mehanički u društvenom životu, kao rezultat protivrečnosti u društveno-ekonomskoj bazi, već je povezan sa *svesnim ciljevima i težnjama određenih društvenih snaga*, sa njihovom ideologijom.

Taj pojam rata je višeznačan, što ne dolazi uvek do izražaja u literaturi koja se bavi tom pojavom. Problem o kome je reč može se tretirati na raznim, međusobno povezanim nivoima.

Prvo, problemi izvorâ rata u najširem smislu tiču se nastanka rata kao pojave u društvenom životu uopšte, tj. tiču se porekla i uzroka koji su doveli do toga da rat bude jedan od elemenata društvene egzistencije, upravo kao što je to slučaj sa državom, pravom itd.

Drugo, probleme izvorâ rata možemo razmatrati povezano sa posebnom vrstom društvenog sistema i pratećih oružanih sukoba. Tu se postavlja pitanje karaktera klasne strukture određenog društva, vrste posedničkih klasa i njihovih ekonomskih, političkih ciljeva koji dolaze do izraza u ratovima, karakterističnim za određenu epohu, kao i u prirodi tih ratova (kolonijalni ili narodnooslobodilački ratovi).

Treće, problem izvorâ rata može se razmatrati u vezi sa svakim ratom, razume se, pod uslovom da se vodi računa o njegovim temeljnim ili opštim izvorima. Opšti izvori rata dolaze do izraza u konkretnim slučajevima posebnog rata, pri čemu se — u određenim istorijskim okolnostima — odražavaju položaj, klasni interesi i politika određene države. Štaviše, možemo povući razliku između relevantnih uzroka rata (stvarnih interesa i ciljeva zemlje koja pribegava ratu) i prividnih uzroka rata, tj. uzroka kojima se opravdava vođenje rata. U uslovima savremene tehnologije ne možemo isključiti slučajno izbijanje rata.

Rat možemo razmatrati iz ugla društvenih ciljeva i funkcija (tj. kao subjekt racionalne, spoznajne analize, baš kao kad je reč o bilo kojoj celovitoj društvenoj pojavi). Rat možemo razmatrati i kao *spoznajnu* pojavu (imajući u vidu njegove raznolike uzroke i društvene posledice, kao i mogućnosti *sprečavanja* rata). Takvo shvatanje je suprotno iracionalnim koncepcijama o izvorima rata, koncepcijama koje rat poistovećuju sa »ljudskom prirodom«, sa postojanjem nacionalnih granica ili sa moralnom slabošću.

Takvo razlikovanje i »nivo« klasifikacije uzroka (izvorâ) rata može nam znatno pomoći u moralnom vrednovanju te pojave. To vrednovanje mora imati konkretan karakter.

Problem moralnog vrednovanja rata i mira

Rat je moguće *moralno vrednovati* jedino ako putem racionalne spoznaje prebacimo izvore rata iz oblasti ne-spoznajne pojave — kao i iz oblasti čisto biološke i nepromenljive pojave, nezavisne od volje i ciljeva čoveka — u oblasti društvene delatnosti, čije elemente čine volja i samospoznaja ciljeva. Tako dolazi do konvergencije vrednovanja individualnih i kolektivnih akata. Takav prilaz vidi u ratu nešto što je ljudsko-društveno. Rat je rezultat delovanja ljudi, određenih društvenih snaga (klasa). Rat vode ljudi — njihova organizovana tela — i on obuhvata neposredne oružane sukobe. Teške posledice rata osećaju ljudi — pojedinci, društvene grupe, nacije i, najzad, čitavo čovečanstvo. Ljudi se, međutim, protive ratu i politici koja vodi njemu; oni se žrtvuju da bi sprečili rat. Sve to opravdava nastojanja da fenomen rata postane predmet moralnog vrednovanja.

Moralno vrednovanje nam omogućuje da definišemo društvene snage i odnose koji izazivaju rat. Marksistički stav o ratu kao rezultatu određene društvene strukture podrazumeva da se kao predmet moralnog vrednovanja ne uzima samo rat već i uslovi koji dovode do njega. Prema tome, vrednovanje se odnosi ne samo na rat koji je u toku, već i na aktivne uzroke koji su u stanju da svakog trenutka dovedu do rata. Posmatrano iz tog ugla, moralno kvalifikovanje se odnosi na dva nivoa društvene pojave. Prvi nivo uključuje pojave poput ratova, rasizma, društvene nejednakosti, eksploatacije, fašizma, kolonijalizma itd. Moralno vrednovanje tih pojava je neposredno vrednovanje, tj. ono otkriva njihovu prirodu i štetne posledice po čoveka. Drugi nivo društvene pojave podvrgnut je posrednom moralnom vrednovanju, budući da je

reč o uzročnom sistemu pojava koje se razmatraju na prvom nivou. Ovaj potonji nivo obuhvata društvene odnose i društveno-političke sisteme kao njihove početne uzročnike.

Karakter teorije o ratu, a posebno o njegovim uzrocima, određuje i shvatanja o mogućnostima eliminisanja ratova iz društvenog života, o mogućnostima očuvanja mira. Karakter tih teorija određuju stvarni stavovi ljudi prema ratu i miru. U teorijama koje se bave genezom, prirodom i funkcijama rata otkrićemo premise koje se tiču moralnog vrednovanja rata, a koje ili opravdavaju rat ili isključuju mogućnost takvog vrednovanja. Uostalom, odnos između teorije o ratu i njegovog moralnog vrednovanja jeste recipročan; neke teorije sadrže unapred date vrednosne premise (na primer, teorije koje fenomen rata povezuju sa zločinačkim nagonima ili teorija koja u ratu vidi rezultat razrešavanja društvene nejednakosti).

Istorijska (ne fatalistička) koncepcija rata, koja podstiče moralna vrednovanja, jeste ona koncepcija po kojoj je rat pojava povezana jedino sa nekim oblicima društvenih odnosa. Takav prilaz ratu omogućuje nam da ukažemo na neka razdoblja u kojima je rat preovlađivao, nasuprot onim razdobljima u kojima rata nije bilo ili u kojima — u skladu s prognozama zasnovanim na poznavanju izvorâ rata — ratovi mogu biti eliminisani iz društvenog života. Te teorije uključuju i psihološke koncepcije, posebno one po kojima je rat manifestacija nagona koji se negativno vrednuju sa moralnog stanovišta, mada u takvim shvatanjima ne nalazimo uvek moralnu osudu rata. Otuda je takvo vrednovanje implikacija posebno onih teorija koje na rat gledaju kao na funkciju interesa ili volje grupa ili pojedinaca. Takvo vrednovanje se, prema tome, bavi pitanjem pronalaženja ljudi koji su krivi za rat i odgovorni za očuvanje mira. To ne protivreči tezi o objektivnim uzrocima rata, koji u određenim istorijskim uslovima čine tu pojavu neizbežnom. Na drugoj strani, moralno vrednovanje rata je isključeno iz svih fatalističkih teorija koje u ratu vide bezvremensku i neizbežnu pojavu — nesvodljiv, stalan i nepremostiv element društvene egzistencije.

Filozofski, posebno etički i pravni spisi su se vekovima — više-manje eksplicitno — bavili sledećim stavovima prema pitanju rata i, s tim u vezi — pitanjem mira:

— *moralni neutralizam*, koji isključuje rat iz moralnog vrednovanja, budući da ga smatra neizbežnom pojavom koja se u društvenom životu ispoljava kao funkcija prirodnog prava ili istorijske redovnosti. Prema tim shva-

tanjima rat se uzima kao istorijska fatalnost, kao element bezobzirnog kosmičkog mehanizma;

— *moralno opravdavanje* rata kao pojave koja nanosi zla i patnje, ali zahvaljujući kojoj je čovečanstvo u stanju da ostvari svoje ciljeve i da nastavi svoj razvoj (teodiceja);

— *moralna apologetika* rata kao pozitivne i poželjne pojave koja čini faktor moralne vrednosti individua (drevni kult junaštva i slave, ničeansko tumačenje rata kao izvora ljudskih vrednosti) ili se javlja kao uslov društvene integracije, društvenog napretka, državne vlasti. Mnoge koncepcije hvale rat kao najlepší plod ljudskog uma i civilizacije, kao pokretačku snagu istorije, kao protivtežu moralnim slabostima čovečanstva i njegovoj moralnoj inerciji, kao faktor koji podstiče obnovu čovečanstva. Na drugoj strani, posmatran iz tog ugla, mir se tretira sa prezrenjem, kao izraz slabosti i kukavičluka određenih društava — kao uzrok stagnacije u društvu, moralnog propadanja i pokvarenosti. Takve poglede su formulisali Machiavelli i nemački teoretičari 18. i 19. veka; ideologija fašizma predstavlja njihovu kulminaciju. (U svojim propagandističkim ludorijama, Goebbels je izjavljivao da rat predstavlja najprvobitniji oblik ljubavi prema životu. Mussolini je izjavljivao da je rat faktor koji omogućuje postizanje najvećeg intenziteta ljudske energije, faktor koji oplemenjuje sukobljene nacije.) U savremenoj literaturi još možemo otkriti manifestacije moralne apologetike rata; one se javljaju kao elementi moralnog opravdavanja militarizma;

— *moralno negiranje rata i ocena mira kao moralne vrednosti*; to su koncepcije koje proklamuju ideal sveta bez ratova. Takva shvatanja suprotstavljaju rat ljudskom moralu i dostojanstvu, vrednosti ljudskog života i načelu »ne ubij«, pravdi i dobru. Rat se tretira kao najviši oblik varvarstva, ali i kao apsurd, negacija razuma. Te koncepcije se dosta razlikuju, što je jednim delom rezultat razlika u objašnjavanju uzrokâ rata, stepena negiranja rata (koncepcije koje apsolutiziraju ili relativiziraju negativna vrednovanja), a jednim delom je rezultat razlika u oceni sredstava za očuvanje mira.

Kad je reč o koncepcijama koje fenomen rata podvrgavaju moralnim vrednovanjima, pri čemu ne koriste apsolutna (negativna) vrednovanja, već *relativna* vrednovanja *karaktera rata*, temeljni problem predstavlja moralno (takođe političko i pravno) klasifikovanje rata, njegovo razvrstavanje u *pravedne* (dozvoljene, opravdane, ispravne) i *nepravedne* (nedozvoljene, neopravdane) ratove. To klasifikovanje ima dugu tradiciju u istoriji društveno-

-političke misli; ono poprma razne varijante u određenim teorijskim i moralnim opredeljenjima.

Problemi moralnog vrednovanja rata i aksiologija rata — ili, drugim rečima, moralni aspekti rata i mira — čine značajan element *socijalne etike*. Moralna načela, koja se tiču miroljubive koegzistencije narodâ i dopuštenosti ratova, čine deo društvenog morala (o tom moralu se ponekad govori kao o političkom moralu). Prema tome, moralni problemi rata i mira pripadaju oblasti koja je rezultat odnosa *moralna i politike*.

Kriterijumi pravednog rata

Značajan element marksističke teorije o ratu — njenog političkog tumačenja — jeste razlikovanje pravednih ratova, koji se vode radi pravedne stvari, od nepravednih ratova, koji podležu moralnoj osudi. To razlikovanje ima bogatu istorijsku tradiciju, mada je, u osnovi, novijeg datuma, tj. rezultat istorijski određenog klasnog tumačenja izvorâ rata.

Takvo klasifikovanje ratova, pa i sâm izraz »pravedan« rat, često bivaju kritikovani ili negirani. Može se postaviti pitanje da li je takvo vrednovanje rata opravdano. Možemo li govoriti o pravednom karakteru bilo kojeg rata, o njegovoj moralnoj ispravnosti? Mnoga opredeljenja sadrže bezrezervnu, eksplicitnu i sasvim jasnu negaciju svakog rata i ne dopuštaju relativiziranje tog mišljenja, plašeći se demagogije, subjektiviziranja i zloupotrebe takvog vrednovanja. Tu je posebno reč o sledećim stavovima:

Prvo, apsolutna moralna negacija rata i sa njom povezana teza da je svaki rat neosporno imoralan po svojoj prirodi — otuda nema »pravednih« ili »opravdanih« ratova.

Drugo, shvatanje po kome je razlikovanje pravednih od nepravednih ratova bilo dozvoljeno u prošlosti, ali je nedopustivo u sadašnjim uslovima usled varvarskog karaktera vojnog potencijala i rušilačkog karaktera mogućeg rata.

Treće, shvatanje da je vrednovanje ratova kao pravednih i nepravednih, ili, opšte uzev, da je svako moralno vrednovanje ratova eksplicitno moralisanje i odbacivanje racionalnog, političkog tumačenja rata, njegovih objektivnih društvenih uzroka i klasnog značenja, kao i neizbežnosti rata u određenim istorijskim uslovima itd.

Pojam pravednosti ne može se, razumljivo, primeniti neposredno i bukvalno na sâm rat. Taj pojam se ovde javlja više kao sinonim pojma »moralne ispravnosti«.

»moralne dopuštenosti« (mada ti izrazi nisu sinonimi), pa čak i »poštenja«.

Takvo klasifikovanje rata — kao pravednog ili nepravednog — prema marksističkom tumačenju i vrednovanju društvene pojave (politika, društveni odnosi itd.) nije povezano sa formalnim premisama. Oblik objave rata ili činjenica otpočinjanja rata uzimana je u istoriji kao takva premisa: zemlja koja je otpočela rat vodi nepravedan rat, dok napadnuta zemlja vodi pravedan rat. Pravedan ili nepravedan karakter rata unapred je određen njegovim stvarnim *političkim ciljevima*, tj. politikom određene zemlje (nacije, klase) koja je izazvala rat.

I jedno i drugo predstavlja političku i moralnu klasifikaciju ratova. Političke i moralne karakteristike čine međusobno povezane aspekte analize svakog rata. Ako se pođe od tog stanovišta, glavni kriterijumi moralnog vrednovanja rata jesu nezavisnost ili ropstvo, odbrana ili agresija. Temelj takvog vrednovanja biće vrednosti nacionalne, socijalne i klasne *slobode* i *dostojanstva*, kao i pravo da se te *vrednosti brane* i *negiraju pokušaji da se one ugroze*.

U skladu sa takvim prilazom pravedni ratovi uključuju neinvazione, defanzivne ratove, izazvane nužnošću suprotstavljanja agresiji; to su ratovi čiji je cilj sticanje nezavisnosti i nacionalnog suvereniteta, zbacivanje jarna ropstva; u takve ratove se mogu ubrojati i *građanski ratovi* koji se vode u interesu ugnjetenih klasa, a protiv reakcionarnih društvenih snaga. Pravedne ratove može voditi samo jedna od ratujućih strana. Toj vrsti ratova se u marksističkoj literaturi ponekad dodaju sledeći pridevi: napredni, revolucionarni ili demokratski. Međutim, problem je dosta složen. Otuda možemo izneti mnoge argumente protiv shvatanja koje smatra da izrazi »pravedan« i »napredan« predstavljaju sinonime.

Nasuprot pravednim ratovima, nepravedni ratovi su *invazioni* i *agresivni*; njihov cilj jeste *pokoravanje određene nacije*, pripajanje teritorije ili *sprečavanje neke nacije da stekne svoju nezavisnost*, odnosno da se ostvari društveno oslobodjenje ugnjetenih klasa. Otuda se kao nepravedni smatraju kolonijalni ratovi koji se vode radi uspostavljanja dominacije u određenim oblastima, radi obezbeđivanja sirovina, jeftine radne snage i tržišta, tj. radi svetske dominacije.

Nepravedan rat mogu voditi jedna ili obe zaraćene strane koje se bore za novu podelu sfera uticaja u svetu ili za pripajanje istih teritorija.

U filozofskoj i političkoj marksističkoj literaturi možemo sresti mnogobrojna i različita mišljenja o pravednim i nepravednim ratovima. Međutim, možemo prepo-

staviti da negativno vrednovanje nekog rata kao nepravednog ima — u marksističkoj teoriji — *eksplicitan* karakter, da isključuje neposredne pozitivne aspekte takvog rata i ne ostavlja mesta nikakvim nejasnoćama. Na drugoj strani, pozitivno vrednovanje rata kao pravednog ima *relativan* karakter; ono nikako ne isključuje njegove negativne aspekte. Ne postoji nešto što bi se moglo nazvati »pravednim ratom uopšte« (kao što nema ni »nepravednog rata uopšte«); pravedan rat je uvek reakcija na neku nepravdu, na agresiju ili na ropstvo. To određuje njegovu pravednost. Međutim, nema rata bez neprijateljstava i zarobljavanja — otuda je njegova pravednost ograničena. Nepravedan rat se posmatra sa stanovišta određenih društvenih efekata. Da budemo jasniji: apsolutna pravednost rata može biti povezana sa njegovim ciljevima (motivima, uzrocima), dok relativna pravednost može biti povezana sa korišćenjem nužnih sredstava i sa stvarnim efektima.

To znači *opšte moralno negiranje* rata kao sredstva za rešavanje sukoba između nacija, odnosno negiranje moralne dopuštenosti — pa čak i nužnosti u određenim istorijskim uslovima — pravednog rata, pri čemu se ukazuje na njegov specifičan značaj. Ipak, takav rat se, u *izvesnom smislu*, proglašava pravednim.

Naglašavanje relativnog karaktera moralne opravdanosti rata ukazuje na suprotstavljanje utilitarističkim koncepcijama, tj. tendencijama koje nastoje da »opravdanost« poistovete sa mehaničkim zbrajanjem »dobitaka i gubitaka«. Dalje, to ukazuje na suprotstavljanje koncepcijama koje problem opravdanosti rata pretvaraju u apologiju, u mit o lepoti, sublimnosti i »svetosti«. Negiranje takvih koncepcija, međutim, ne protivreči nužnosti vođenja opravdanog rata u određenim uslovima, niti osporava pravo nacija da povedu takav rat, tj. ne dovodi u pitanje njegov moralni smisao.

Kad je reč o marksizmu, razlikovanje između pravednih i nepravednih ratova predstavlja jedinstvo *deskriptivno-eksplanatornih* karakteristika (u političkim i pravnim kategorijama) i *aksioloških* karakteristika (u moralnim ali i u pravnim kategorijama). Otuda takvo moralno negiranje rata ima *istorijsku* i konkretnu dimenziju. Prva dimenzija uključuje opšte negiranje rata — ideal i program *sveta bez ratova*.

Druga dimenzija sadrži ocenu rata na osnovu realnih istorijskih uslova, kao i na osnovu ciljeva i karaktera rata. Ta ocena je relativna, te se rat ne tretira samo kao istorijski redovna pojava u određenom sistemu klasnih odnosa, već se na njega primenjuje različito moralno klasifikovanje.

Takvo dijalektičko vrednovanje rata predstavlja osnov marksističke aksiologije mira. Ideal mira je sastavni element humanističkog sistema moralnih vrednosti i logična posledica analize prirode, geneze i funkcije rata — njegova moralna negacija.

Mir je univerzalna i *apsolutna* vrednost. Međutim, da bi bio takva vrednost on mora da ispuni određene uslove. Ne može se svaki mir — stanje u kome nema rata — nazvati takvim imenom, niti mu se može pripisati takva vrednost. Mir može biti iznuđen, odnosno njega mogu sklopiti izgladnele i bogate nacije, ponižene nacije i one koje ponižavaju druge nacije. Kad je reč o miru, moguće je, na osnovu njegovog konkretnog karaktera, razlikovati pravedan od nepravednog mira, slično kao u pogledu odgovarajuće klasifikacije ratova. Pravedan mir — za razliku od nepravednog mira — jeste onaj mir koji garantuje nezavisnost, jednakost i pravičnost u međunarodnim odnosima, poštovanje identiteta i dostojanstva svake nacije. Poljski politički pisac iz XVI veka Andrzej Frycz-Modrzewski govorio je o potrebi stvaranja konačnog i trajnog mira u kome ne bi bilo nikakve izdaje. Engels je govorio o potrebi sklapanja »časnog« mira u francusko-pruskom ratu, a Marx se takođe zalagao za okončanje tog rata i za nametanje »pravednog« mira. Lenjin je zahtevao trajan i demokratski mir, mir bez kontribucija i bez sankcija. Nepravedan, iznuđen mir često postaje uzrok rata u ime slobode i jednakosti, a protiv hegemonije i nacionalnog poniženja.

Izložena klasifikacija mira može postati predmet demagoške zloupotrebe. Tendenciozno tumačenje nekog mira kao nepravednog može biti kamufliranje pripreme za agresivan i osvajački rat. Takva situacija je nastala u Evropi posle prvog svetskog rata — takve su bile politika i propaganda nacističke Nemačke.

Problem pravednog rata u sadašnjim uslovima

U opštoj raspravi o moralnom vrednovanju rata (relativističko razlikovanje pravednih od nepravednih ratova) čini se da *temeljni problem u ovom trenutku* predstavlja problem rizika izbijanja rata u kome se koriste sredstva masovnog uništavanja. Taj problem se može svesti na sledeće pitanje: da li se to uništavanje odnosi na mogući termonuklearni rat? Da li takav rat može biti pravedan? Dramatična složenost tog pitanja verovatno otežava davanje neposrednog odgovora, mada je ono neodvojivo od pitanja dopustivosti ili nedopustivosti termo-

nuklearnog rata, termonuklearnog naoružanja i stvaranja denuklearizovanih zona.

Tako smo došli do pitanja o tome kakav je stav marksističke teorije o ratu i aksiologije o miru prema ranijim i sadašnjim oblicima *pacifizma* i odgovarajućim vrednovanjima rata.

Načelo realnosti zahteva da se uzmu u obzir sve posledice mogućeg termonuklearnog rata. Pre svega, moramo znati da li se takvim ratom — a svaki drugi (konvencionalni) rat može da se pretvori u termonuklearni rat — može postići bilo kakav drugi cilj osim uništenja društva. Zloslutne vizije takvog uništenja nisu plod sugestivne propagande ili psihološkog pritiska, već su odraz stvarne opasnosti. Otuda se često ističe da je rat u savremenim uslovima i dalje *nastavak politike*. Međutim, on ne može biti *sredstvo ostvarivanja političkih ciljeva*.

Opštu primenu načela razlikovanja pravednih od nepravednih ratova možemo, stoga, u savremenim uslovima konkretizovati na sledeće načine:

a) može se pretpostaviti da će jedna od zaraćenih strana pobediti u termonuklearnom ratu i da će ostvariti svoje političke ciljeve — naročito one koji su moralno opravdani, tj. svoje defanzivne ciljeve. To će toj strani omogućiti da racionalizuje svoj odbrambeni potencijal i da dokaže autentičnost akcija u tom pogledu. Međutim, to stvara izgovor za dalje naoružavanje i omogućuje iznalaženje rešenja koje će određenoj strani dopustiti da vodi »ograničen« termonuklearni rat;

b) može se pretpostaviti da će, iako se termonuklearni rat završi katastrofom ljudske civilizacije, ipak biti ostvareni ciljevi jedne od zaraćenih strana, zato što će se takav rat voditi u ime vrednosti koje su iznad obične egzistencije, tj. u ime dostojanstva, pravde, prava da svaka agresija bude kažnjena. (Shvatanje o zajedničkom smrtonosnom zagrljaju, o zajedničkoj grobnici sukobljenih strana, poprima razne oblike. Jedno od njih — inače radikalno antikomunističko — formulisano je u paroli: »*Lieber tot, als rot*«*);

c) ako imamo u vidu stvarni karakter efekata termonuklearnog rata i mogućnost njegovog neposrednog izbijanja (pripreme za takav rat su u toku), sprečavanje takvog rata treba da bude cilj svih političkih, teorijskih i vaspitnih akcija: u suprotnom, otvorićemo Pandorinu kutiju, što će dovesti do konačnog uništenja čovečanstva. Ako stvari posmatramo iz tog ugla, možemo reći da najefikasnije garante izbegavanja opasnosti od termonuklearnog rata predstavljaju detant u međunarodnim odno-

* Bolje mrtav nego crven. — *Prim. prev.*

sima, miroljubiva koegzistencija država sa različitim društveno-političkim sistemima i svetsko razoružanje.

U skladu sa takvim stavom najvažniji zadatak sadašnjeg pokoljenja, njegova najveća obaveza pred sadašnjosti, prošlosti i budućnosti, jeste doprinos *izbegavanju opasnosti* od termonuklearnog rata i spasavanje čovečanstva od njegovih efekata.

(Mieczyslaw Michalik, »The Marxist Theory of War«, *Dialectics and Humanism*, br. 4, Polish scientific publishers, jesen 1982, str. 89—96.)

Prevela Ivana Zdravković

Wladyslaw J. H. Kunicki-Goldfinger

RATOVANJE, AGRESIJA, UGNJETAVANJE I BIOLOGIJA

»Kad čuješ glas poniženih i potučениh, tvoj nemoćni gnev može se pretvoriti u moćni okean.«

Zbigniew Herbert, *Pan Cogito*

Uvod

Rat i mir su društvene i političke pojave, te ih nauka kao takve ne razmatra (uključiv i biologiju). Međutim, usled toga što je nauka uneta u tehnologiju, ona je ipak uključena u problem rata i mira, uglavnom u proces pripremanja oružja. U tom pogledu uloga biologije slična je ulozi ostalih naučnih grana. Odnos biologa prema problemu rata i mira ne razlikuje se od odnosa svih ostalih građana.

Imajući tu činjenicu u vidu, ova rasprava će se ograničiti na jedinstvenu, specifičnu ulogu koju biologija igra u tom pogledu. Ta jedinstvena uloga ogleda se u eksplanatornoj funkciji biologije. Biologija može težiti, bar u teoriji, da objasni biološke uticaje i prinude koje određuju individualne i društvene stavove prema problemu rata i mira. Štaviše, biologija može uticati na te stavove kroz savremene kript- ili kvazi-mitove, izgrađene na temelju pristrasnih tumačenja određenih bioloških procesa i pojava.

Pošto se ovaj članak obraća onima koji nisu biolozi, smatramo korisnim da najpre ukratko ukažemo na biološko nasleđe čoveka.

Čovek je životinja, makar se i složili sa zaključkom da postoje neka specifična obeležja koja ga odvajaju od ostalih životinja. Kao životinja, on ima niz obeležja zajedničkih ostalim živim bićima. On je usko povezan sa njima na molekularnom nivou. Struktura osnovnih funkcionalnih makro-molekula, nukleinske kiseline i proteina,

mehanizmi njihove sinteze i njihove funkcije — sve je to slično u čitavom živom svetu.¹ Razlike u strukturi mnogih ispitanih proteina kad su u pitanju čovek i njegovi najbliži srodnici, krupni majmuni (na primer, šimpanzo), zanemarljive su, manje su od onih koje postoje između varijeteta istih životinjskih vrsta.² Po našoj anatomskoj strukturi i po fiziologiji slični smo ostalim sisarima, naročito krupnim majmunima. U biološkom smislu ne postoji jaz između čoveka i životinja. Naše dvonoštvo, naša multifunkcionalna efikasna ruka, pa čak i naš visokorazvijen mozak, predstavljaju posebna obeležja, ali razlike od analognih obeležja kod majmuna samo su kvantitativne a ne kvalitativne. Krupni majmuni koriste neke vrste primitivnih oruđa³, u stanju su da reše proste nove operacione zadatke, umeju da koriste određen broj figurativnih znakova (simbola) u komunikaciji sa eksperimentatorom, pa čak i sa ostalim majmunima⁴⁻¹⁰; majmuni, u najmanju ruku, imaju rudimentarnu samosvest, svesnost o osobnosti svog bića¹¹; oni raspolažu rudimentarnom sposobnošću sticanja znanja i prenošenja tog znanja drugima. Prema tome, čovek veoma nalikuje majmunima, ne samo fizički već i po nekim svojim psihološkim osobinama. Postoji li, dakle, razlika između čoveka i životinje? U biološkom pogledu, verovatno, ne postoji.¹² Mi smo,

¹ Kunicki-Goldfinger Wł. J. H.: *Dziedzictwo i przyszłość. Rozważania nad biologią molekularną, ewolucją i człowiekiem*, 1976. PWN, Warszawa.

² Wilson A. C., Sarich V. M.: »A molecular time scale for human evolution«, 1969, *Proc. Natl. Acad. Sci. (USA)*, 64, str. 1088—1091.

³ Teleki G.: »Chimpanzee substinance technology. Materials and skills«, 1974, *J. Human Evol.*, 3, str. 374—394.

⁴ Gardner A. R., Gardner B. T.: »Teaching sign language to a chimpanzee«, 1969, *Science*, 165, str. 664—672.

⁵ Linden E.: *Apes, Man and Language*, 1974, Penguin Books, London.

⁶ Premack D.: »Language in chimpanzees«, 1971, *Science*, 172, str. 808—812.

⁷ Premack D.: »Language and intelligence in ape and man«, 1976, *Amer. Sci.*, 64, str. 674—683.

⁸ Savage-Rumbaugh F. S., Rumbaugh D. M., Boysen S.: »Symbolic communication between two chimpanzees«, 1978, *Science*, 201, str. 641—644.

⁹ Savage-Rumbaugh F. S., Rumbaugh D. M., Boysen S.: »Do apes use language?«, 1980, *Amer. Sci.*, 68, str. 49—61.

¹⁰ Terrace H. S., Petitto L. A., Sanders R. J., Bever T. G.: »Can an ape create a sentence?«, 1979, *Science*, 206, str. 891—902.

¹¹ Gallup G. G.: »Self-awareness in Primates«, 1979, *Amer. Sci.*, 67, str. 417—421.

¹² Kunicki-Goldfinger Wł. J. H.: »Sense of being human: the questions which biology cannot answer and the lesson it can give«, 1981, *Dialectics and Humanism*, br. 1, str. 101—112.

u stvari, životinje kojima je podaren um. Što se tiče odnosa između uma i strukture i funkcije mozga, oni nisu jasni. Za sada se ne sumnja u opravdanost tvđenja da funkcionisanje uma zavisi od sistemskih i molekularnih fenomena u mozgu. To ne znači da um možemo svesti na fizičko-hemijske procese koji se zbivaju u mozgu. To samo znači da objašnjenja osnovnih mehanizama fizičkih pojava moramo tražiti na raznim nivoima, od molekularnog do sistemskog.¹³⁻¹⁴ Zahvaljujući razvitku mozga i uma čovek je u stanju da, na neki način, prevaziđe svoje biološko nasleđe. To prevazilaženje je moguće zato što se čovek razvija ne samo posredstvom biološke evolucije, već takođe — i pre svega — posredstvom kulturne evolucije. Među svim živim bićima jedino je čovek u stanju da stečena obeležja prenosi vangenetskim putem, posredstvom reči, pisma ili drugih oblika prenošenja spoznajnog i operacionog znanja, sistema vrednosti.¹⁵⁻¹⁶ Prema tome, razliku između čoveka i životinje možemo utvrditi na vanbiološkom nivou, mada je taj nivo uslovljen biološkim pojavama i procesima.

Jedinstven položaj čoveka među životinjama zahteva posebnu pažnju u traganju za biološkim izvorima, košnicama i podsticajima u ljudskim fizičkim i društvenim pojavama. U suprotnom, možemo doći do pristrasnih, pogrešnih zaključaka. U daljem izlaganju biće reči o nekim primerima takvih zaključaka.

Savremeni kripto-mitovi izvedeni iz biologije

Socijalni antropolozi vide u mitovima oblik simboličnog komuniciranja, u kome se neke vrednosti, što ih je društvo usvojilo, izražavaju kao metafore.¹⁷ Takvo komuniciranje obezbeđuje da se budućnost nađe u istom loncu sa sadašnjošću i prošlašću. Dakle, mitovi služe kao opravdanje određenih sistema vrednosti. Mitovi prvobitnih plemena pozivali su se na autoritet legendarnih pretahodnika i junaka. Savremeni mitovi o tehnokratskom dru-

¹³ Rose S. P. R.: »Can the neurosciences explain the mind?«, 1980, *TINS*, 3, str. 1—4.

¹⁴ Popper K. R., Eccles J. C.: *The Self and its Brain*, 1977, Springer International, Berlin—Heidelberg—London—New York.

¹⁵ Kunicki-Goldfinger Wł. J. H.: »Racionalizm, metoda naukowa a kształtowanie losów człowieka«, 1981, *Studia Filozof.*, br. 7-8, str. 57—69.

¹⁶ Kunicki-Goldfinger Wł. J. H.: »Czy biologia jest racjonalna i czy może być rozumna nauka«, 1982, *Konf. Kom. Filozof PAN: Rozum — racja — racjonalizm*, Warszawa.

¹⁷ Levi-Strauss C.: *Myth and Meaning*, 1978, Routledge and Kegan Paul, London.

štvu pozivaju se na naučno znanje, oni ističu autoritet čovekovih evolucionih prethodnika.

Na primer, mitovi o nastanku sveta zamenjeni su pričama o pojavi čoveka na zemlji i o razvitku ljudskog društva. Takve priče, utemeljene na proizvoljnim tumačenjima teorija o evoluciji čoveka, igraju uloge mitova pod plaštom nauke.¹⁸ Učenje o prvobitnom grehu pretvorilo se u shvatanje o urođenoj iskvarenosti čoveka. Za Darvina, »naše poreklo je, prema tome, koren naših zlih strasti«.¹⁹ Za Galtona²⁰, »nasledno obeležje, inače rezultat prvobitnog varvarstva naše klase... moraće se izbrisati pre nego što naši potomci budu sposobni da zauzmu položaj slobodnih članova inteligentnog društva«. Istina, ova shvatanja su objavljena pre sto godina, ali ona su dovela do pojave eugenike, do Spencerovog socijaldarvinizma i rasizma. Slična shvatanja nisu izumrla, niti su pokopana u bibliotekama. Ista je i predstava koju o čoveku ima Konrad Lorenz²¹. Po njemu, čovek »kakav je danas, drži u svojoj ruci atomsku bombu, proizvod svoje inteligencije, a u svom srcu agresivan nagon, nasleđen od svojih čovekolikih predaka«. U skladu sa navedenim tumačenjem su i ostala mnogobrojna shvatanja o fosilnim čovekolikim ostacima. Kao primer možemo navesti Dartovu publikaciju *Prelazak od majmuna ka čoveku*²². U toj publikaciji se naglašava postojanje »nezasite svireposti koja karakteriše ljudsku zajednicu«. Sve slične mitologije o »čoveku-ubici« temelje se na nekim paleontološkim i etološkim zapažanjima.

Nezgodna je u tome što i dalje znamo odveć malo o psihološkim obeležjima i društvenom ponašanju naših čovekolikih predaka. Retki raspoloživi podaci mogu, stoga, biti tumačeni na razne načine. Dobro poznat antropolog Leakey²³⁻²⁴, inače autoritet za pitanje naših prečovekolikih predaka, predlaže alternativni mit. On stvara predstavu, ne o »ubici-majmunu«, već o čovekolikom biću koje se bavi lovom i živi u čoporu, a za koje je karakteristična

¹⁸ Durant J. R.: »The myth of human evolution«, 1981, *Rivista di Biologia* (Perugia), 74, str. 125—154.

¹⁹ Gruber H. E., Barret P. H.: *Darwin on Man*, 1974, Wildwood House, London.

²⁰ Galton F.: *Inquires into Human Faculty and Its Development*, Eugenics Society, London.

²¹ Lorenz K.: *On Aggression*, 1966, Methuen, London.

²² Dart R.: »The predatory transition from ape to man«, 1954, *Int. Anthropol. Linguist. Rev.*, 1, str. 201, acc. to 18.

²³ Leakey R. E., Lewin R.: *Origins What New Discoveries Reveal about the Emergence of our Species and Its Possible Future*, 1977, Macdonald and Jane, London.

²⁴ Leakey R. E., Lewin R.: *People of the Lake*, 1978, Collins Publish., London.

sklonost ka poboljšanju društvene organizacije i saradnje.

Kad je reč o modelu našeg društvenog života, ne moramo uzimati u obzir samo navodno ponašanje naših predaka, već i karakteristike savremenih srodnika, krupnih majmuna. Možemo se opredeliti za agresivnog babuna, za manje neprijateljski raspoloženog šimpanza ili za dobroćudnog gorilu. Alternativna opredeljenja su temelji alternativnih mitova. Svi su oni u neposrednoj vezi sa problemima ugnjetavanja, nasilja i ratovanja. Nisu nam poznati biološki mehanizmi koji stoje iza naše agresivnosti i sklonosti ka ugnjetavanju. Raspoloživo znanje o tim problemima je i dalje veoma ograničeno; osim toga, postoje mnogi nesigurni i nejasni podaci. Prema tome, sva tumačenja se temelje na veoma retkim svedočanstvima i na proizvoljnim zaključcima. Ugnjetavanje, nasilje i ratovanje su društvene i kulturne pojave i njih moramo objašnjavati na kulturnom i društvenom nivou. Shvatanje bioloških kočnica je, stoga, neophodno; ali isto tako je neophodno i prevazilaženje pristrasnih mitoloških tumačenja, izvedenih iz nepotpunih naučnih podataka.

Sociobiologija je poslednjih godina izgradila drugačiji mit, povezan sa sličnim problemima.

Sociobiologija je nastala na temelju teorije o odabiranju po srodstvu²⁵ i na osnovu proučavanja života insekata. Insekti koji žive u skupinama (pčele, mravi, termiti), odlikuju se oštrom funkcionalnom podelom populacije. Funkciju razmnožavanja obavlja jedino matica. Sve ostale funkcije, često visokospecijalizovane, vrše radnici, vojnici itd., inače polno nerazvijeni. Predstavnici tih grupa često postupaju suprotno sopstvenim individualnim potrebama, pa čak ugrožavaju i sopstveni opstanak, ali to čine u interesu čitavog gnezda (društva). Problem se sastojao u tome da se pronađu biološki mehanizmi koji razvijaju i održavaju to neobično ponašanje. Sociobiolozi su to ponašanje nazvali »altruizmom«, što, kao izraz, predstavlja nedozvoljeno prihvatanje termina iz međuljudskih odnosa. Sociobiologiji²⁶ pripada zasluga da je iznela dokaze o tome da se razvitak pomenutog »altruizma« može pripisati odabiranju po srodstvu, što je ranije bilo formalizovano u Hamiltonovoj teoriji o srodstvu.²⁷ Gnezdo je određena vrsta kolektivnog genetičkog sistema, sastavljenog od morfološki različitih elemenata. Nastavak života svakog genetskog sistema zavisi od moguć-

²⁵ Hamilton W. D.: »The genetical theory of social behavior«, 1964, *J. Theoret. Biol.*, 7:1.

²⁶ Wilson E. O.: *Sociobiology. The New Synthesis*, 1975, The Bknap and University Press, Harvard U., Cambridge, Mass.

²⁷ Hamilton, W. D., *naved. delo*.

nosti stvaranja potomaka i njihovog dovođenja do polne zrelosti. Kad je u pitanju gnezdo insekata, ispunjavanje tog zadatka obezbeđeno je podelom funkcija. Gnezdo koje čine genetički povezani insekti (radnici su u srodstvu sa maticom), ima veće izgleda da preživi ako deluje efikasnije kao celina. Otuda je odabrano »altruističko« ponašanje radnika i vojnika, što je dovelo do efikasnijeg funkcionisanja samog gnezda. Ta vrsta odabira je nazvana odabirom po srodstvu, budući da do toga dolazi među individuama koje su u srodstvu. Tumačenje mehanizama stvaranja društvenih sistema kod insekata mehanički je preneto na sve društvene fenomene u životinjskom svetu, pa čak i na primata i na čoveka. Sociobiologija nastoji da poreklo i oblike ljudskih društvenih odnosa objasni na osnovu istih teza i pretpostavki koje su se pokazale plodonosnim u proučavanju insekata.²⁸

Sociobiologija je izazvala ozbiljne kritike mnogih biologa. Pregled tih kritika dan je u drugim radovima.^{29,31} Ovde je dovoljno navesti neke od kritika koje se odnose na probleme o kojima raspravljamo. Prvo, treba imati na umu da među društvenim insektima ne postoji genetička konkurencija među kastama, budući da su one sterilne. Međutim, kod sisara do saradnje dolazi tek kad se savlada genetička konkurencija. Nasuprot sebičnosti i nepotizmu, zasnovanim na genetičkoj konkurenciji, valja postaviti sposobnost za saradnju i odanost, što je rezultat biološkog i kulturnog razvitka. Drugo, sociobiologija omogućuje nedozvoljeno postvarivanje pojmova poput agresije, altruizma, sebičnosti, dominacije itd. Ona tretira te pojmove kao prirodne objekte, a ne kao društveno formirane ideje, što oni, u stvari, i jesu. Sociobiologija takođe nedopustivo prenosi koncepcije koje se tiču međuljudskih odnosa na ponašanje životinja, čak i na razvojno i fiziološki različite grupe, kao što su insekti. S druge strane, usled potpune deformacije značenja tih pojmova vrši se njihovo ponovno prenošenje u sferu međuljudskih odnosa. To je očigledan primer mitologizacije biologije. Podaci i primeri o potpuno različitim i evoluciono i filogenetski odvojenim grupama životinja (insekti) koriste se za stvaranje mita koji treba da potvrdi verodostojnost određenog sistema vrednosti, povezanog sa ljudskim društvenim odnosima.

²⁸ Wilson E. O.: *On Human Nature*, 1978, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

²⁹ Lewonin R. C.: »Sociobiology as an adaptationist program«, 1979, *Behavior Sci.*, 24, str. 5—14.

³⁰ Kunicki-Goldfinger Wł. J. H.: »Redukcjonizm w biologii. Biologia a nauki ścisłe i społeczne«, u *Wizje człowieka i społeczeństwa*, red. S. Nowak, PWN, Warszawa (u štampi).

Razume se, postoji mogućnost izgrađivanja alternativnog mita, zasnovanog ne na urođenom samoljublju, već na urođenoj sposobnosti za saradnju. Autor teorije o formalnom srodstvu, Hamilton, dao je nacrt formalne teorije o saradnji.³¹ On je izneo pretpostavku, svakako opravdanu kad su u pitanju primati ili čovek, da do interakcija između parova individua dolazi na temelju računa verovatnoće, tj. da dve individue mogu ponovo uspostaviti odnos interakcije. Na toj osnovi je razvijen model koji se temelji na pojmu evoluciono stabilne strategije u kontekstu dileme zatvorenika. Ta dilema predstavlja osnovu za analizu razvijanja uzajamne saradnje. Uvek je reč o dva igrača između kojih dolazi do interakcije. Dve individue mogu saradivati ili odbijati saradnju. Bez obzira šta činila druga individua, sebično odbijanje saradnje kao da se više isplati. Međutim, ako oba partnera ispolje nespремnost za saradnju, snose lošije posledice nego u slučaju da pristanu na saradnju. A ako su u pitanju dve individue koje se nikada neće ponovo sresti, jedina strategija koju treba primeniti u ovoj igri jeste odbijanje svake saradnje. Međutim, u mnogim biološkim sistemima dve iste individue mogu da se sretnu više puta. Otuda valja pretpostaviti da broj budućih interakcija nije unapred određen. Postoji određena verovatnoća da će se, posle trenutne interakcije, iste dve individue ponovo sresti. Ako jedna individua može da prepozna prethodnog učesnika u akciji i ako može da se seti nekih aspekata ranijih ishoda, onda se strateška situacija javlja kao određena dilema zatvorenika, sa mnogo većim brojem mogućnosti. Hamilton je pronašao koja vrsta strategije može uspeti u uslovima menjanja drugih strategija. On je izvršio kompjutersku obradu podataka o rešenju dileme zatvorenika (analizirano je više miliona opredeljenja). Pokazalo se da najveći procent otpada na najjednostavniju od svih strategija: milo za drago. Ta strategija se jednostavno sastoji u tome što se odmah pristaje na saradnju, a zatim se prati svaki sledeći potez partnera. Pokazalo se da je strategija »milo za drago«, zasnovana na recipročnosti, vrlo otporna i da može uspeti u raznim okolnostima. Takođe se pokazalo da čim počne delovati ta strategija prodor druge strategije biva otežan, pod uslovom da individue koje stupaju u interakciju mogu računati na verovatnoću ponovnog susreta. Problem je u mehanizmu pomoću koga bi otpočela saradnja u uslovima kad svako primenjuje strategiju odbacivanja saradnje. Prvo, među partnerima može posto-

³¹ Axelrod R., Hamilton W. D.: »The evolution of cooperation«, 1981, *Science*, 211, str. 1390—1396.

jati odnos srodstva. Drugi mehanizam za prevazilaženje totalnog odbijanja saradnje jeste u tome da strategija »milo za drago« dovede do određenog rezultata; tada bi broj interakcija, koje nemaju izgleda na uspeh, bio nesrazmerno manji od interakcija koje nastaju na temelju saradnje dva partnera. Takođe se pokazalo da, u situacijama kad postoji verovatnoća da će se partneri ponovo sresti, strategija »milo za drago« postaje evoluciono stabilna strategija, da može pružiti otpor prodiranju svake druge strategije. Dedukcije izvršene na temelju tog modela i rezultati kompjuterske obrade podataka pokazuju kako saradnja, zasnovana na recipročnosti, može otpočeti u asocijalnom svetu, kako može uspeti, mada stupa u interakciju sa nizom drugih strategija, tj. kako može pružiti otpor drugim strategijama kad bude jednom potpuno uspostavljena.

Tako smo dobili elegantnu teoriju o saradnji. Na toj osnovi možemo nastojati da izgradimo alternativni mit koji će se suprotstaviti mitu zasnovanom na sociologiji. Međutim, naš cilj nije stvaranje novih mitova. Nastojali smo da ukažemo na nužnost ispitivanja bioloških kočnica, relevantnih za društvene i kulturne pojave u ljudskom svetu. Teorija o formalnoj saradnji pokazuje da nema takvih kočnica kad je u pitanju razvitak saradnje u ljudskom društvu. Postoje čak i biološki mehanizmi koje možemo uključiti u taj proces.³² Takođe možemo otkriti veliku raznovrsnost ponašanja kod životinja, ponekad vrlo sličnog ponašanju čoveka. Sve nam to može pomoći da shvatimo domete naših mogućnosti, ali nam neće biti od naročite koristi kad su u pitanju opredeljenja u našem društvenom životu. Opravdanje naše agresivnosti, svireposti, društvenih pojava kao što su ugnjetavanje, nasilje i ratovanje, ne treba tražiti u našem biološkom nasleđu. Sve te kategorije moramo vrednovati pomoću sistema vrednosti koji smo sami usvojili. Postoje razni sistemi vrednosti. Međutim, postoji jedna vrednost od izuzetnog značaja, vrednost opstanka ljudske vrste. Kad je ta vrednost ugrožena, ugrožene su i sve ostale ljudske vrednosti.

Opstanku čoveka ne pretilo samo rat. Tom opstanku takođe pretila demografska eksplozija; čovek je ugrožen i usled nedostatka prirodnih resursa, usled uništenja prirodne sredine i, najzad (ali ne na zadnjem mestu), usled pretnje koja se nadvija nad našom kulturom. Težnja ka saradnji, trpeljivosti, poštovanju ljudskog dostojanstva, težnja ka slobodi i miru — ne protivreči našem biološkom nasleđu. Budući da su sve te društvene vrednosti

³² Hamilton W. D.: *Man and Beast Comparative Social Behavior*, Smithsonian Press, Washington.

moгуće samo u društvu slobodnih individua, svesnih svojih prava i obaveza, očuvanje ljudskog dostojanstva i slobode je neophodno za miroljubiv razvitak čovečanstva.

(Wladyslaw J. H. Kunicki-Goldfinger, »Warfare, Aggression, Oppression and Biology«, *Dialectics and Humanism*, br. 4, 1983, str. 139—145.)

Prevela Ivana Zdravković

Jozef Borgosz

POLEMOLOGIJA — NAUČNI LEK ZA MIR ?

«Bomba ili polemologija...» «Ako želiš mir, upoznaj rat...» «Polemologija proučava mir, rat i sukobe — neodvojivu trilogiju života društva.»

Gaston Bouthoul

Dilema: rat ili polemologija — *tertium non datur*

Polemologija zauzima značajno mesto u okviru mnogih i sve značajnijih proučavanja i razmišljanja o ratu i miru u današnjem svetu. Francuski naučnik Gaston Bouthoul, tvorac je samog pojma polemologije i odgovarajućeg istraživanja. Bouthoul je još 1937. godine izneo shvatanje o potrebi stvaranja interdisciplinarnе nauke koja bi se bavila pojavom rata i mira. Drugi svetski rat i njegove tragične posledice, a iznad svega apokaliptičke vizije termonuklearnog rata, naterale su Bouthoula da aktualizuje svoju zamisao. Tako je, 1945. godine, osnovao u Parizu specijalizovanu istraživačku instituciju, *L'institut Français de Polémologie*; svrha tog instituta bila je razvitak takve interdisciplinarnе nauke, tj. polemologije.

Osnivač i teorijske pristalice tog shvatanja bili su uverenj u potrebu takve i sličnih institucija; oni su ukazivali da potreba za takvom istraživačkom disciplinom odavno postoji i da je to u naše vreme goruća, neizbežna potreba. Otuda je Bouthoul pisao: »po prvi put u istoriji ljudi i civilizacija koju su stvorili suočeni su sa pretnjom njihovom opstanku, sa pretnjom koja se nadvija nad uslovima njihovog opstanka. Odgovor na pitanje kako se boriti protiv toga može da se da jedino na temelju naučnog proučavanja ratova, njihove etiologije i funkcija. Dilema našeg vremena, zaraženog interkontinentalnim raketama, može se formulisati sledećim rečima: *La bombe ou la polémologie*».¹ Stvaranje nauke o ratu nikad nije

¹ G. Bouthoul, *Traité de Polémologie, sociologie des guerres, méthodes, doctrines et opinions sur la guerre, morphologie*, Paris, 1970, str. 4.

predstavljalo hitniju potrebu no danas. To je danas problem broj jedan. Bez ikakvog preterivanja možemo reći da od odgovora na to pitanje zavisi sudbina čovečanstva. Ako brzo ne formulišemo polemologiju, sve ostale nauke se mogu pokazati kao suvišne.»²

Dakle, nalazimo se pred sledećom alternativom: ili ćemo stvoriti i razviti polemologiju koja će odgonetnuti tajnu rata i tako ukazati na put koji vodi eliminisanju rata iz kolektivnog života društava, ili ćemo imati bombu — atomsku bombu — koja će uništiti život i uslove njegovog postojanja. *Tertium non datur*. Mora se priznati da je to osnovna dilema. To je istovremeno i konkretna dilema ili bolje reći — jasna dilema, naročito kad je posmatramo u svetlu Hamletove dileme, često ponavljane u sličnom kontekstu, tj. dileme: biti ili ne biti; ima i konkretnijih, ali impresivnijih dilema, kao što je, recipro, sledeća: ili ćemo stvoriti nov moral i preživeti, ili ćemo se držati starog morala i nestati. Još jedna dilema: ili ćemo naučiti da mislimo na nov način i, zahvaljujući tome, očuvati našu egzistenciju, ili ćemo zadržati današnje pozicije, te ćemo, ranije ili kasnije, uništiti i sebe i ovaj svet. U poređenju sa navedenim dilemama, Bouthoulova dilema je zaista konkretna; naime, ona se ne odnosi na neki neodređen nov moral ili na neki isto tako nejasan pojam: cilj novog načina mišljenja jeste stvaranje i razvijanje interdisciplinarnе nauke koja se zove polemologija, nauke koja nudi nadu u opstanak čovečanstva, odnosno obećava Arkadiju trajnog mira.

Istorijska misija polemologije je vrlo jasna i izuzetno humanistička: naučno ispitivati prirodu ratova i ukazati na puteve koji vode eliminisanju ratova i uspostavljanju mira na zemlji. Drugim rečima, ta misija se sastoji u prevazilaženju maksime Rimljanana, maksime koja još postoji u svesti političara: *si vis pacem para bellum*; tu maksimu valja zameniti potpuno drugačijom, skoro revolucionarnom maksimom, koja odgovara zahtevima našeg vremena. A to je sledeća maksima: *ako želiš mir, upoznaj rat*.³

Prema shvatanju Bouthoula i pripadnika njegove škole, maksime kao što su: »ako želiš mir, izgrađuj mir«, »boriti se za mir« ili »braniti mir« — neodređene su, maglovite, moralizujuće. Za razliku od toga, praksologija mira zahteva konkretnost, jasnoću, preciznost u odabiranju glavne linije teorijskih nastojanja i praktičnih akcija koje se temelje na njima.

² Isto, str. 25.

³ Isto, str. 4.

Navedeno metodološko uputstvo čini da se polemologija bitno razlikuje od paralelne, mada hronološki nešto kasnije linije istraživanja, koju nazivamo proučavanjem mira. Za razliku od polemologije, proučavanje mira daje prvenstvo antitetičkoj metodologiji i smatra da put ka miru vodi kroz spoznaju njegovih objektivnih i subjektivnih uslova. Konkretnije govoreći, dok metodološko uputstvo polemologije postulira istraživački proces koji polazi od spoznaje rata i ide u pravcu određivanja uslova mira i njegove aktuelizacije, metodološko uputstvo proučavanja mira postulira obrnut proces: od spoznaje uslova mira do spoznaje etiologije ratova i eliminisanja ratova. Prema tome, maksimu proučavanja mira, mada ona nikad nije eksplicitno formulisana, mogli bismo ovako definisati: *si vis pacem connis pacem*.

Valja, međutim, naglasiti da uprkos različitih osnovnih metodoloških uputstava, pomenuta dva trenda u istraživanju nisu međusobno protivstavljena, kao što to naglašava Bouthoul. Naprotiv, ona se dopunjuju i prožimaju, mada mi radije prihvatamo metodološko uputstvo polemologije.

U kontekstu koji analiziramo razlike između polemologije i proučavanja mira nisu najznačajnije. Mnogo je značajnije njihovo zajedničko uverenje da razvitak takvih interdisciplinarnih nauka i primena njihovih rezultata u politici čine spasonosni lek, tj. sredstvo za postizanje svetskog mira. Drugim rečima, ako pažljivo čitamo tekstove koji su rezultat oba pomenuta trenda u istraživanju, možemo zaključiti da njihov nastanak i razvitak označava svojevrstan »kopernikanski zaokret« u shvatanju rata i mira uopšte, posebno puteva koji vode miru. Taj »zaokret« sastoji se u »davanju naučnog karaktera« istraživanju fenomena rata i mira, tj. u prelasku od van-naučnih razmatranja ka strogo naučnom istraživanju, naučnom tumačenju tih pojava.

Ne ulazeći u pojedinosti, možemo reći da se pomenuti stavovi razlikuju, da u njima ima nihilističkog, indiferentnog i verbalno afirmativnog stava. Što se tiče ljudi koji proučavaju mir, oni uglavnom odbacuju tu tradiciju i tragaju samo za istorijatom studija o međunarodnim odnosima, dakle orijentišu se na relativno novije studije. Tu tradiciju svakako valja nastaviti, ali ništa manje vredne nisu ni starije tradicije. Ukratko rečeno, stav onih koji se bave istraživanjem mira — kad je u pitanju ta tradicija — neopravdan je, pun predrasuda prema misliocima i naučnicima ranijih epoha, mada su i oni dali doprinose analizi rata i mira, tj. izneli mnoge zanimljive i još aktuelne ideje.

Nasuprot onima koji se bave proučavanjem mira, polemolozi, posebno oni koji su predstavnici Bouthoulove orijentacije, mnogo su korektniji i naklonjeniji toj tradiciji, bar kad je reč o uočavanju, proučavanju i sređivanju te tradicije, radi njenog obogaćenja. Definišući svoj stav prema tradicionalnim filozofskim, etičkim, istorijskim, pravnim i političko-naučnim istraživanjima, Bouthoul kaže da ih polemologija ne »zamenjuje«, već ih »dopunjava na naučan način«. ⁴ To stanovište, ma koliko postulativno moglo izgledati, zaslužuje pažnju, pošto današnje studije o oružanim sukobima i o miroljubivoj koegzistenciji nacija ne smemo odvajati od intelektualnih dostignuća prethodnih epoha. Upravo kao i u svim ostalim disciplinama, tako se i u polemologiji mora primenjivati načelo dijalektičke negacije, načelo koje istovremeno sa drži kontinuitet i diskontinuitet.

Kad analiziramo spremnost polemologa i onih istraživača mira koji imaju slične stavove da se koriste pomenutim vrednostima, moramo ukazati da tu spremnost ne prati ono što bismo mogli nazvati asimilativnom praksom, tj. stvarnim korišćenjem tih vrednosti u procesu stvaranja nauke o ratu i miru. Štaviše, kad proučavamo tekstove polemologa, stičemo utisak da u ranijim filozofskim, istorijskim, sociološkim, etičkim i ostalim teorijama nema ničeg naučnog, da samo polemolozi stvaraju takvu specijalizovanu i »spasonosnu« nauku o miru. Te ambicije nisu lišene izvesne pretencioznosti.

Polemologija — specijalizovana nauka o miru?

Pošto je ukazao na hitnu potrebu stvaranja takve nauke, Bouthoul je tražio ime koje bi tu nauku ne samo razlikovalo od ostalih nauka već bi na najbolji način definisalo njen predmet i posebnost u okviru istorijski oblikovane misli u toj oblasti, kao i u nauci o ratu.

Pronašao je u grčkom jeziku jednu reč — *polemos*, koja ima trostruko značenje: rat, boj, borba. »Pošto izraz »nauka o ratu« podseća samo na strategiju, taktiku i na pravna i moralna rešenja«, pisao je Bouthoul, »morao sam da stvorim izraz »polemologija« prosto zato da bih izbegao stalnu pojmovnu zbrku i da bih jasno obeležio tu novu disciplinu«. ⁵ On zatim nastavlja: »Nemamo u vidu nauku o ratu, koja se predaje na vojnim akademijama i u generalštabovima, budući da to i nije nauka u pravom smislu te reči, već više tehnika, pa čak i veština

⁴ G. Bouthoul, *Lettre ouverte aux pacifistes*, Paris, 1972, str. 177.

⁵ *Traité de Polémologie...*, naved. delo, str. 3.

organizovanja armije, taktike, strategije, način korišćenja borbenih sredstava i vođenja ratova.⁶

Na temelju svog etimološkog opravdanja, naziv »polemologija« odvajaju — prema Bouthoulu — tu interdisciplinarnu nauku od raznih starih i savremenih »filozofija o ratu« i »filozofija o miru«, kao i od »ratne nauke« ili »nauke o ratu«, od discipline koje pomenuti autor tretira ne kao nauke, već kao tehniku ili veštinu o vođenju rata. Taj naziv takođe treba da situaciono izdvoji polemologiju, tj. da odredi mesto gde se ona praktikuje. Usled svog multidisciplinarnog karaktera, polemologija se ne može razvijati u privatnoj atmosferi proučavanja nekog naučnika, ni na usko specijalizovanoj univerzitet-skoj katedri, niti — što je rezultat njenog karaktera — na vojnim akademijama. Ta nauka se može praktikovati u velikim institutima, sposobnim da obavljaju proučavanja koje obuhvataju sve moguće aspekte rata i mira. Najzad, naziv »polemologija« treba da razlikuje tu nauku od ostalih savremenih pravaca istraživanja rata, sukoba i mira — kao što su proučavanje mira, *Konfliktforschung* itd. Pomenuta terminološka istraživanja i kontroverzije predstavljaju emanaciju velikog naučnog ili, opštije uzet, intelektualnog pokreta, povezanog sa sve intenzivnijim nastojanjima da se nauka, kao društvena svest, angažuje u izgrađivanju svetskog mira.

To je svakako pozitivna pojava i to iz najmanje tri razloga. Prvo, nauka, prožeta duhom neopozitivizma, do skoro je izbegavala pitanja rata i mira, smatrajući da ona spadaju u oblast kojom se bave političari. Danas, kad je nauka — ili tačnije rečeno — kad su prirodne i tehničke nauke u sukobu sa moralom, angažovanje naučnika svih specijalnosti u istraživanjima koja se odnose na mir, može doprineti njegovom očuvanju. Drugo, prelazak od individualnih i kolektivnih proučavanja tog najvažnijeg problema sa kojim se suočava čovečanstvo na institucionalizovano istraživanje u okviru velikih instituta daje celovitije rezultate koji mnogo efikasnije mogu doprineti izgrađivanju praksilogije mira. Treće, institucionalizovanje pomenutog istraživanja dovešće do toga da se ti problemi proučavaju na visokoškolskim institucijama različitih vrsta. Valja istaći da ta pitanja nisu do sada bila predmet pažnje u institucijama visokog obrazovanja.

Dakle, nastojanje onih koji se bave proučavanjem rata i mira da preciznije odrede predmet svojih istraživanja motivisano je i praksiološkim razlozima, nastojanjem da se tim istraživanjima prida čisto naučni karakter. te da se ona tako uvrste u širok spektar priznatih

⁶ Isto, str. 7.

disciplina, posebno društvenih nauka. Put koji vodi ka tom cilju, mada dug, lakši je kad se predmetu tih studija dodeli ime koje je tipično za nauku: polemologija ili — kako drugi predlažu — irenologija. Namera da se ta istraživanja uzdignu na viši nivo potpuno je razumljiva; ako se istraživanja psihičkih pojava i procesa nazivaju psihologijom, nema razloga da se studije pojava rata i mira ne nazivaju — na osnovu grčke ili latinske etimologije — polemologija ili, kako drugi žele, *irenologija*. Ako imamo u vidu predmet istraživanja takvo razmišljanje se ne može dovesti u pitanje.

Međutim, tu se javlja problem koji pobuđuje znatnu sumnju u pogledu fundamentalnog karaktera takve discipline. Taj problem bismo mogli objasniti sledećim pitanjima: da li je moguća specijalizovana nauka o miru, a ukoliko jeste — na koji način? Mogu li postojati specijalisti za mir, baš kao što postoje specijalisti u drugim oblastima, a ako mogu — u kom značenju te reči? Ta pitanja su opravdana, ali je na njih teško odgovoriti. To dobro shvataju i polemolozi i oni koji se bave proučavanjem mira.

Pre no što iznesemo naše mišljenje o tom pitanju ukazaćemo na ono što se čini nespornim. Pre svega, polemologija ne može biti specijalizovana nauka u prihvaćenom značenju te reči. Takođe, ona je, i mora to da bude u sve većoj meri, multidisciplinarna, pa čak i — kao što neki smatraju — supradisciplinarna. To znači da tu nauku treba da stvaraju naučnici koji predstavljaju skoro sve specijalnosti — od prirodnih, preko tehničkih i vojnih, do društvenih nauka. Mada opravdavaju merljivost takve nadnauke, njeni branioci i predstavnici se uglavnom slažu da je njen karakter rezultat ne samo tendencije ka kolektivnom istraživanju, već i — pa čak i pre svega — činjenice da pojave rata i mira danas utiču na skoro sve aspekte života društva.

Navedene teze su veoma ubedljive. A ako je tako, onda je potpuno opravdano tražiti angažovanje najvećeg broja specijalnih nauka u analiziranju tih pojava. Danas je nezamislivo da te dve pojave — rat i mir — istražuje jedna nauka, bez obzira da li je reč o sociologiji, psihologiji ili etici. Potpuna komplementarnost tih studija postaje neophodna i potpuno opravdana. Iako se slažemo sa time, odnosno delimo shvatanje polemologa i onih koji se bave proučavanjem mira, moramo postaviti sledeće pitanje: kako se te specijalizovane studije mogu integrisati i stvoriti najpotpuniju teoriju o ratu i miru? Kako je moguće izvršiti prelaz od specijalizovanog istraživanja ka supradisciplinarnoj nauci koja čovečanstvu pokazuje put ka tihom i mirnom životu?

Drugim rečima, pitanje je da li ta nauka treba da bude zbir znanja o ratu i miru, ili neka dijaleksička sinteza tog znanja čiji je cilj da »prevaziđe« — u smislu hegelijanskog izraza *Aufhebung* — današnje znanje u toj oblasti, da stvori nov kvalitet u razmatranju pojave rata i mira. Dela polemologa i onih koji se bave proučavanjem mira ne sadrže jasne odgovore na ta pitanja. To se objašnjava raznim okolnostima, *inter alia*, činjenicom da su i polemologija i proučavanje mira, u stvari, discipline *in statu nascendi*, da one stalno tragaju za odgovarajućim istraživačkim metodologijama koje je veoma teško razraditi usled komplikovanog predmeta samih istraživanja.

Pošto ćemo kasnije ukazati na neke aspekte tog traganja za metodologijama, ovde ćemo se ograničiti na to da ukážemo (uz sve poštovanje koje gajimo prema današnjim rezultatima studija polemologa i onih koji se bave proučavanjem mira) kako nastojanje da se stvori specijalizovana nauka o miru i, sledstveno tome, da se obrazuju »specijalisti za mir«, bez obzira da li sebe nazivaju polemolozima, irenolozima ili istraživačima mira — nije ništa drugo do naivna vera u čudesnu moć »specijalista« da eliminišu oružane sukobe u ovom svetu. Specijalistu iz oblasti medicine, matematike, fizike, hemije ili biologije prihvataju svi, ali izraz »specijalista za mir« zvuči ne samo pretenciozno, već i naivno.

To verovanje je manje opravdano nego pozitivistička vera u čudesnu moć nauke, povezane sa tehnologijom, odnosno u moć da se reše svi ekonomski, društveni i moralni problemi sa kojima se čovečanstvo suočava. Baš kao što svojevremeno slavljena naučno-tehnička revolucija ne samo što nije uspeła da reši probleme društvene nepravde, već ih je još i zaoštrila — da ne pominjemo činjenicu da je dovela do većeg broja gladnih, pothranjenih ljudi i do porasta broja nepismenih — tako bi i danas bila prava praznoverica smatrati da stvaranje specijalizovane »nauke o miru« predstavlja spasonosni lek kad je u pitanju miroljubiva koegzistencija naroda.

Takva nauka, bez obzira na svoje ime, predstavlja samo — kao što se pokazalo, posmatrano iz drugog ugla, na primeru pagvaškog pokreta — značajan instrument za ublažavanje zategnutosti (naglašavanje nužnosti zabrane isprobavanja novih vrsta oružja u određenim sredinama; ukazivanje na gubitke i štete izazvane trkom u naoružanju; ukazivanje na ono što predstoji čovečanstvu ukoliko se ne zaustavi trka u naoružanju). Međutim, takva nauka ne može predstavljati univerzalno sredstvo za sprečavanje ratova. Ukoliko bi u tome uspeła, ona bi u istoriji bila zapisana kao najefikasnija i najdivnija nauka na svetu.

Ako pomenuta nauka zaista želi da bude instrument izgradnje mira, ne može se svesti samo na sastavljanje izveštaja o rastućem broju i sve boljem kvalitetu oružja za masovno uništavanje. Ona mora ići dalje, mora ukazati na mehanizme za obezbeđivanje mira. Za razliku od mnogih pozitivistički usmerenih instituta i centara koji se bave proučavanjem mira, polemologija postavlja sebi ambiciozne zadatke, zbog čega je ponekad napadaju da je napustila ideju o »primenjenoj nauci«. ⁷ Ako imamo u vidu dugoročne ciljeve polemologije, te optužbe su neosnovane, budući da se ti ciljevi tiču eliminisanja rata iz života društava.

Međutim, te ciljeve moramo sagledati sa stanovišta puteva i sredstava pomoću kojih polemologija želi da ih ostvari, tj. sa stanovišta naučnog proučavanja etiologije, anatomije i funkcija ratova. Kad formulišemo imperativ: *ako želiš mir, upoznaj rat*, mi istovremeno objektivno i subjektivno ukazujemo da do sada nije dan naučan odgovor na pitanje zašto ljudi vode ratove. A od toga ima samo jedan korak do zaključka da, ukoliko takav odgovor damo, možemo ukazati na neosporne, naučno utemeljene uslove i mehanizme mira, tj. na mogućnost stvaranja »novog naučnog pacifizma«. Ne želeći da bilo šta preudiciramo, pogledajmo najpre kako polemologija namerava da ostvari taj cilj.

Polemologija — naučni pacifizam?

Postavljajući sebi takav plemeniti cilj, polemolozi koji oličavaju Bouthoulovu orijentaciju tvrde da predmet supradiscipline kojom se oni bave jeste: »Mir, rat i sukobi — neodoljiva trilogija života društava«. ⁸ Prema tome, taj trihotomi predmet istraživanja treba raščlaniti, i to najmanje iz tri razloga. Prvo, on tretira sve tri društvene pojave — mir, rat i konflikte — kao jedinstvenu, veliku dijaleksičku celinu koja se nikako ne može raščlaniti i odvojeno posmatrati. Drugo, on postulira da ta celina mora biti sagledana u svim njenim mogućim međuzavisnostima i interakcijama. Treće, stvaranje i primena posebnih interdisciplinarnih nauka »o miru«, »o ratu« i »o sukobima« smatra se suštinskom i metodološkom dezintegracijom te krupne dijaleksičke celine.

Međutim, treba naglasiti kako polemolozi smatraju da, u okviru tog trihotomog predmeta istraživanja, tri problema imaju izuzetan značaj. To su sledeći problemi: 1) etiologija, 2) anatomija i 3) funkcije rata. Etiologija

⁷ Isto, str. 11.

⁸ Isto.

otkriva, što je moguće celovitije, izvore ratova i oružanih sukoba uopšte. Prema Bouthoulu, postulat celovitosti je uperen protiv »jednofaktorskih«, »monodeterminističkih« prilaza tumačenju uzroka ratova, prilaza koji su karakteristični za razne filozofske pravce (ti pravci se oslanjaju na primere tradicionalnog traganja za »načelom ovog sveta« i nastoje da otkriju opšti, bezvremenski izvor rata). Ti pravci uglavnom, mada ne isključivo, obuhvataju naturističke, psihološke, etičke, sociološke i druge teorije.

Celovita analiza izvora ratova (etiologija) vodi nas ka isto tako celovitoj analizi njihove anatomije — njihovih struktura, elemenata, međuzavisnosti i interakcija. Bouthoul je u pravu kad kaže da »jednofaktorske« teorije osiromašuju tu anatomiju, pošto ne dozvoljavaju da se uoči veliki broj raznih, međusobno isprepletanih elemenata, koji čine fenomen rata i oružanih sukoba uopšte. Isti je slučaj sa »monodeterminističkim« projekcijama mira, na primer sa etičkim projekcijama kantovskog ili hrišćanskog tipa, prema kojima je dovoljno poboljšati moral, etiku čovečanstva, da bi se uzrok mira postavio na pravo mesto. Međutim, baš kao anatomija rata i anatomija mira ima više strukturni karakter.

Najzad, celovita studija funkcija rata predstavlja još jedan nerazdvojni faktor trihotomog predmeta polemologije. Nasuprot »jednofaktorskim« teorijama koje smatraju da su te funkcije panistorijske, bezvremenske, nezavisne od civilizacije i tipa društva, polemologija tretira te funkcije — za sada samo postulativno — istorijski, u uskoj povezanosti sa njihovom istorijom i karakterom. Polemologija smatra da funkcije rata treba prikazati u tri dijalektički međupovezana aspekta: konkretno, specifično (zavisno od epohe) i sveljudski.

Prethodno iznete hipoteze uklapaju se u široko shvaćen istoricizam, koji bitno razlikuje polemologiju u Bouthoulovoj verziji od pozitivistički orijentisanih pravaca istraživanja mira, koji proglašavaju načelo da nauka o miru treba da ima obeležje primenjene nauke, te da odbaci načela istoricizma u tom obliku, da se opredeli za istorijsko, čisto hronološko proučavanje svih mogućih gubitaka i šteta (ljudskih, materijalnih, ekoloških itd.) koje ratovi izazivaju tokom vekova. Nasuprot tim pravcima, polemologija — iako je ti pravci optužuju da je napustila ideju i praksu primenjene nauke — želi da istovremeno bude fundamentalna i primenjena nauka, te otuda tretira istoricizam (ostavljamo po strani njegovu tipologiju) kao *conditio sine qua non* polemološkog istraživanja.

»Pozitivna metodologija«, utemeljena na istoricizmu — antipod »negativne metodologije«, tj. današnjih metoda proučavanja ratova — razlikuje sedam nivoa istra-

živanja, hijerarhijski razvrstanih prema stepenu opštosti studija o materijalima koji se tiču istorije ratova. To su sledeći nivoi: 1) opisivanje materijalnih činjenica; 2) čisto opisivanje psihičkog (intencionalnog) ponašanja zaraćenih strana; 3) prvi nivo objašnjavanja materijalnih i mentalnih činjenica, shvatanjâ i doktrina koje se tiču uzroka konkretnih ratova; 4) drugi nivo objašnjavanja shvatanjâ i doktrina koje se tiču ratova uopšte; 5) izbor i razvrstavanje činjenica; 6) hipoteze koje se tiču periodične prirode ratova i, najzad, 7) tipologija društava i ratova.

Prethodno pomenute nivoe »pozitivne metodologije« polemologije možemo tumačiti kao originalne, te im treba posvetiti veliku pažnju, čak i u njihovom postulativnom obliku — postulativnom zato što ta metodologija do sada nije primenjena u istraživanju.

Primena te metodologije doprinela bi ne samo otkrivanju etiologije, anatomije i funkcija ratova, već bi takođe demonstrirala periodičnost ratova u uskoj povezanosti sa tipovima društava koja su se javljala tokom istorije. Otkriće periodičnosti ratova trebalo je da od polemologije stvori nomološku nauku, antitetičku u odnosu na idiografske nauke. Naime, polemolozi iz Bouthoulove škole, mada ne nude *a priori* ocene, polaze od pretpostavke da ratovi, javljajući se kao pratioci svih civilizacija, svih tipova društva, moraju biti podložni određenim pravilnostima koje valja otkriti kako bi se na toj osnovi formulisali naučni uslovi za ostvarivanje mira.

Iako možemo prihvatiti istraživački postupak koji ide od konkretizacije ka idealizaciji — mada je moguć i obrnut postupak, tj. od idealizacije ka konkretizaciji — mada takođe prihvatamo ideju i praksu nomološke nauke, moramo ukazati na neke nejasnoće u Bouthoulovom »pozitivnom metodu«.

Ukažimo ovde na dve takve nejasnoće, naime na nepreciznost pojmova »tipologija društava« i »periodičnost ratova«. Kad je reč o onom prvom, nije jasno da li francuski naučnik namerava da stvori takvu tipologiju ili hoće da prihvati jednu od postojećih, tj. marksističku tipologiju. Pitanje je opravdano zato što Bouthoul na jednom mestu kaže da ratovi prate sve civilizacije, dok na drugom mestu primećuje kako se ratovi nadovezuju na sve vrste društava. Mogli bismo isključiti »civilizacijsku« tipologiju ratova, i to ne samo zato što pojam civilizacije ne iscrpljuje u potpunosti pojam društva, već i zato što su različite civilizacije postojale u okviru jedne vrste društva, na primer u robovlasničkom društvu. Prema tome, takva tipologija bi morala podrazumevati krajnje šarenoliku »civilizacijsku« tipologiju ratova. I obrnuto —

pošto savremenu civilizaciju uopšteno nazivamo naučno-tehničkom civilizacijom, tipologija ratova, zasnovana na toj civilizaciji, morala bi da pretpostavlja oblik homogene tipologije koja ne vodi računa o društvenoj, klasnoj diferencijaciji postojećeg sveta, tj. o njegovoj diferencijaciji na kapitalistički, socijalistički i treći svet; takođe se ne bi vodilo računa o karakteru ratova u ovom svetu.

Naše dalje analize će stoga polaziti od sedmog nivoa Bouthoulove pozitivne metodologije — od tipologije društava i ratova. Ako nju prihvatimo kao tačnu, ipak moramo da se zapitamo kako valja shvatati pojam tipa društva. Određena ukazivanja na odgovor možemo naći u Bouthoulovom stavu da odgovor na to pitanje predstavlja značajan zadatak društvenih nauka; dakle, te nauke, u saradnji sa polemologijom, treba da se bave razradom takve tipologije. Međutim, pošto je reč samo o pretpostavci, ostavićemo to pitanje otvorenim, utoliko pre što nema znakova da bi Bouthoul mogao prihvatiti marksističku tipologiju društava.

Što se tiče pojma periodičnosti, ne zna se tačno da li Bouthoul pod tim podrazumeva ciklični karakter oružanih sukoba, u smislu njihovog stalnog ponavljanja, ili u smislu njihove redovne pojave, odnosno u smislu da oni predstavljaju društveno pravilo. Međutim, na osnovu mnogih izjava francuskog naučnika (rasejanih na stranicama njegovih knjiga), jedna stvar je izvesna, naime, izvesno je da on upotrebljava periodičnost u biološkom smislu. »Uostalom, prisustvo rata u svim znanim civilizacijama, činjenica da je on nerazdvojno povezan sa mentalitetom i raznim institucijama, a posebno njegova analogija sa nekim biološkim funkcijama, pokreće problem njegove periodičnosti. Osim toga, ne smemo zaboraviti — nastavlja Bouthoul — da matematička biologija usvaja pojam periodomorfičnih pojava.«⁹ Primenjujući taj stav na pojavu rata, Bouthoul zaključuje: »Rat je i biološki fenomen.«¹⁰ Iz tog zaključka sledi da je rat, za osnivača francuske polemologije, ne samo društvena pojava, već i biološka, pri čemu je njegov biološki aspekt osnova njegovog društvenog aspekta.

Međutim, sličnost između periodičnosti ratova i »periodomorfične« biološke pojave predstavlja samo jednu od analogija. Otuda Bouthoul i kaže: »Ali postoji još jedna analogija na koju valja ukazati: analogija ratova i ekonomskih kriza. Za rat i za ekonomsku krizu karakteristična su dva faktora: naglo izbijanje, nastanak u vrlo jasnom i uočljivom trenutku prekida kontinuiteta. I rat i

kriza su destruktivni, odnosno vrše više ili manje snažan uticaj (prekidanje procesa akumulacije, apsorbovanje ili uništavanje kapitala i rezervi, zaustavljanje ili usporavanje ritma rasta stanovništva i proizvodnje). Međutim, tokom vremena ti procesi se postepeno uspostavljaju i dovode do nove ravnoteže.«¹¹ Istina, Bouthoul jasno ističe da biološku periodičnost i periodičnost ekonomskih kriza treba veoma fleksibilno shvatati. Međutim, on bez ikakve rezerve predlaže tezu o postojanju analogije između biološke periodičnosti i periodičnosti ratova. Čak kaže da uprkos pomenute fleksibilnosti klasičan interval između ratova iznosi danas u proseku »sedam do jedanaest godina.«¹²

Navedeni stavovi nešto pojašnjavaju Bouthoulov pojam periodičnosti ratova, mada ne dovoljno da bi on bio potpuno jasan i nedvosmislen. Međutim, već možemo reći da taj pojam govori o biološko-društvenoj cikličnosti pojave rata i mira. Biološki ciklus ili — da se poslužimo drugom terminologijom — biološki ritam, podrazumeva društvene aspekte oružanih sukoba i razdoblja mira do kojih dolazi posle tih sukoba. Lako se može uočiti da se ta koncepcija uključuje u šire tendencije tumačenja života društava, u tendencije koje nastoje da sve aspekte društvenog života objasne biološkim ritmom ljudskog organizma, tj. ritmom rada, pa čak i ritmom kulture. Navedeni stavovi takođe omogućuju zaključak da se, u slučaju Bouthoulove polemologije, taj biološki ciklus ili ritam, tj. periodičnost, poistovećuju sa pojmom redovnosti rata i mira, usled čega se te pojave ne javljaju kao slučajne, već redovne u biološko-društvenom smislu.

Ono što čini osnov tako shvaćene redovnosti rata i mira nije samo biološko uverenje u periodičnu prirodu tih pojava, već i nešto više — naime, apriorna pretpostavka, nespojiva sa prirodom nauke, o postojanju i funkcionisanju individualnih i kolektivnih ratobornih nagona i, shodno tome, individualne i kolektivne agresivnosti.¹³ Smatra se da glavnu pretnju miru predstavlja kolektivna agresivnost, između ostalog i zbog toga što je ona, nasuprot individualnoj agresivnosti, mnogo jača i trajnija. Ta agresivnost zbog toga i predstavlja glavnu prepreku koju polemologija mora savladati.

Upravo tu i leži glavni zadatak polemologije: spoznati funkcije ratova, pokušati iznaći manje užasnije supstitute za njih.¹⁴ Iznalaženje i primena takvih supstituta u političkoj praksi i u međunarodnim razmerama, oz-

¹¹ Isto, str. 22.

¹² Isto.

¹³ Isto, str. 108.

¹⁴ Isto, str. 23.

⁹ Isto, str. 22.

¹⁰ G. Bouthoul, *Essais de Polémologie*, Paris, 1976, str. 24.

načili bi, prema Bouthoulu, stvaranje novog tipa pacifizma, »naučnog pacifizma«. »Drugim rečima — zaključuje Bouthoul — polemologija u našem današnjem svetu predstavlja savremeni oblik pacifizma.«¹⁵ Polemologija se razlikuje od ranijih oblika pacifizma ne samo po svom naučnom, već i po svom funkcionalnom karakteru. Nasuprot moralizirajućem pacifizmu, pacifizmu sastanaka i kongresa, peticija i deklaracija, polemološki pacifizam je naučan i funkcionalan, efektivan i efikasan. Ako se stvori takav pacifizam, on će postati jedina alternativa ratu.

To je zaista plemenit cilj, formulisan na osnovu »kopernikovskog« modela. Ali da li se taj cilj može ostvariti, posebno ako imamo u vidu okolnost da proces izgrađivanja te potencijalno »spasonosne« nauke nikako nije usklađen sa trkom u naoružanju i sa ratovima koji se mogu očekivati? Moramo posumnjati u mogućnost ostvarivanja tog cilja, budući da je mir — naročito svetski mir, odveć složen problem za jednu specijalizovanu nauku i »specijaliste za mir«. Kao što smo već rekli, takav stav zvuči veoma pretenciozno. Međutim, to ne znači da potcenjujemo napore bilo kojih naučnika zaokupljenih proučavanjem pitanja mira.

Očigledno je da same specijalizovane nauke neće obezbediti mir, budući da je to istorijski zadatak svih nauka, nacionalnih i međunarodnih organizacija, vlada, kao i svih nacija koje, ukoliko žele da opstanu, moraju u svoje ruke uzeti pitanje mira i organizovati svetski pokret za zamrzavanje i postepeno smanjivanje naoružanja (to podrazumeva raspisivanje referenduma o instaliranju novih vrsta oružja na pojedinim teritorijama, uključivanje u nacionalne ustave odredbi o zabrani pripremanja ratova i vođenja ratne propagande). Veliku ulogu u tom pogledu mogu odigrati naučnici, nauka, uključivši i polemologiju.

(Józef Borgosz, »Polemology — a scholarly Panacea for Peace?«, *Dialectics and Humanism*, br. 4, 1983, str. 147—157.)

Prevela Ivana Zdravković

svet danas

¹⁵ *Lettre ouverte ...*, naved. delo, str. 182.

Ken Coates

AKTIVNOSTI MIROVNIH POKRETA

Krajem aprila 1980. Fondacija za mir Bertranda Russela udružila se s nekoliko drugih organizacija i, na konferenciji za štampu u Donjem domu britanskog Parlamenta, pokrenula jedan zahtev za evropsko nuklearno razoružavanje. Zahtev je objavila grupa učesnika u kojoj su se, pored ostalih, nalazili: članovi Parlamenta Eric Heffer i Tony Benn; E. P. Thompson; Mary Kaldor; monsijor Bruce Kent, predvodnik Kampanje za nuklearno razoružavanje i Zhores Medvedev. Zahtev su brzo potpisali mnogi poslanici, uključujući članove Laburističke i Liberalne partije, kao i članove velške nacionalističke organizacije Plaid Cymru. Zahtev je zatim dobio podršku biskupa i drugih crkvenih lidera, kao i nekoliko stotina umetnika, naučnika i intelektualaca.

Tekst zahteva se zasniva na jednom nacrtu koji je pripremio E. P. Thompson u dogovoru s Russellovom fondacijom. Fondacija je zatim uputila taj nacrt raznim mirovnim organizacijama, uključujući Međunarodnu konferenciju za razoružavanje i mir (čija je sekretarica Peggy Duff igrala značajnu ulogu u prvoj fazi rada, sve do 1981, kada je umrla posle duge i teške bolesti); Svetskoj kampanji za razoružavanje, čiji je saosnivač, lord Brockway, jedan od prvih potpisnika; kao i Britanskoj kampanji za nuklearno razoružavanje. Nacrt je menjan i na osnovu konsultacija s velikim brojem ličnosti iz drugih evropskih zemalja, članovima raznih političkih i crkvenih organizacija. U konačnoj verziji, dokument glasi:

»Ulazimo u najopasniju deceniju u ljudskoj istoriji. Treći svetski rat je ne samo moguć nego postaje sve ve-

rovatniji. Ekonomske i društvene teškoće u razvijenim industrijskim zemljama, kriza, militarizam i rat u trećem svetu samo povećavaju političku napetost koja podstiče bezumnu trku u naoružavanju. U Evropi, koja je glavna geografska pozornica sukoba između Istoka i Zapada, javljaju se nove generacije sve opasnijeg oružja.

Ne želimo da utvrđujemo da li krivica leži više na političkim i vojnim liderima Zapada ili Istoka. Krivicu podjednako snose obe strane. Obe strane su se, u raznim delovima sveta, služile pretnjama i pribegavale agresivnim akcijama.

Lek je u našim rukama. Moramo da delamo zajednički kako bismo čitavu evropsku teritoriju, od Poljske do Portugala, oslobodili od nuklearnog oružja, od vazdušnih i pomorskih baza i od svih institucija koje se bave proizvodnjom nuklearnog oružja ili istraživanjima za potrebe takve proizvodnje. Od dveju supersila tražimo da povuku sve nuklearno oružje s evropske teritorije. Posebno tražimo od Sovjetskog Saveza da obustavi proizvodnju raketa srednjeg dometa SS-20, a od Sjedinjenih Država da ne izvrše odluku o raspoređivanju krstarećih i „peršing II“ raketa u Zapadnoj Evropi. Dalje, zahtevamo ratifikaciju ugovora SALT II, kao neophodan korak prema obnovi efikasnih pregovora o opštem i potpunom razoružavanju.

U isto vreme, moramo da branimo i proširujemo pravo svih građana, kako Istoka tako i Zapada, da učestvuju u ovom zajedničkom pokretu i da stupaju u sve vidove razmene.

Molimo sve naše prijatelje u Evropi, bez obzira na veru i uverenje, da hitno razmotre načine zajedničkog rada za postizanje ovih zajedničkih ciljeva. Zamišljamo jednu sveevropsku kampanju, u okviru koje se ostvaruju svi oblici razmene; u kojoj predstavnici raznih zemalja i stavova razgovaraju i koordiniraju svoju delatnost; u kojoj se odvijaju razni manje formalni oblici razmene između univerziteta, crkava, ženskih organizacija, sindikata, omladinskih organizacija, profesionalnih organizacija i pojedinaca, uvek s istim zajedničkim ciljem: da se cela Evropa oslobodi od nuklearnog oružja.

Na narodu svake zemlje leži odgovornost da zahteva uklanjanje nuklearnog oružja s evropske teritorije i iz teritorijalnih voda, kao i da odlučuje o sopstvenim sredstvima i strategiji u pogledu sopstvene teritorije. Ta sredstva će se razlikovati od zemlje do zemlje i mi ne predlažemo usvajanje bilo kakve jedinstvene strategije. Ali sve se mora odvijati u okviru jednog transkontinentalnog pokreta, u okviru koga dolazi do svih vrsta razmene.

Moramo da se odupremo svim pokušajima državnika Istoka i Zapada da manipulišu ovim pokretom u svoje svrhe. Ne dajemo nikakvu prednost ni Varšavskom ni NATO paktu. Naši ciljevi su da oslobodimo Evropu svih sukoba, da ostvarimo detant između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza i, konačno, da ukinemo oba velika vojna saveza.

Obraćajući se samo Evropljanima mi ne okrećemo leđa svetu. Radeći za mir u Evropi radimo za mir u svetu. Dva puta u ovom veku Evropa je osramotila svoje civilizacijske pretenzije otpočinjući svetski rat. Ovoga puta moramo da se odužimo tako što ćemo začeti mir.

Ovaj zahtev neće postići ništa ukoliko ostane bez odlučne i maštovite podrške i ukoliko ne pridobije veliki broj sledbenika. Moramo da ostvarimo neodoljiv pritisak za Evropu bez nuklearnog oružja.

Ne želimo da ovom pokretu nametnemo monolitnost niti da ugrozimo konsultacije i odluke onih mnogobrojnih organizacija koje već vrše uticaj u pravcu razoružavanja i mira. Ali situacija je hitna. Opasnosti se stalno umnožavaju. Tražimo vašu podršku za ovaj zajednički cilj i pozdravljamo vašu pomoć i savete.

Na osnovu ovog programa savez koji je stvorio pokret za Evropsko nuklearno razoružavanje počeo je da stiče sledbenike u svim evropskim zemljama kao i u veoma širokom krugu nacionalnih i međunarodnih organizacija. U nekim zemljama ovaj zahtev je poznat kao »Rusellov zahtev«, iako on, u stvari, predstavlja stavove jedne koalicije različitih grupacija, veoma različitih po poreklu i ciljevima.

Nasuprot ovome, razmotrimo jedan drugi dokument. Krajem decembra 1980. američki Kongres je objavio opširnu analizu, koju su pripremili istraživači iz Kongresne biblioteke za Komitet za međunarodne poslove. Analiza ima naslov *Modernizacija teatarskih nuklearnih snaga duooq dometa NATO pakta*, a njeni delovi su opširno citirani u jednom od uvodnih poglavlja ove knjige. Pored toga što objašnjava zvanične američke stavove u pogledu teksta u kome je došlo do odluke NATO pakta da instalira krstareće i »peršing II« rakete u evropski »teatar«, analiza sadrži i zanimljive komentare o »evropskim perspektivama« te odluke. Da bi se novi pokret za kontinentalno nuklearno razoružavanje postavio u politički kontekst, korisno je citirati sedam posebnih izveštaja upućenih Komitetu o stanju javnog mnjenja u Saveznoj Republici Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Italiji, Holandiji, Belgiji, Danskoj i Norveškoj. Da bi čitalac mogao da razlikuje izveštaji Kongresu od dodatnih napomena koje se zasnivaju na iskustvima evropskih kampanja za nuklearno

razoružavanje odlomci iz američkih zvaničnih izveštaja štampani su sitnijim slovima.

Kao što i dolikuje, američki dokument počinje procenom stanja u Zapadnoj Nemačkoj:

»A. Savezna Republika Nemačka

Zapadnonemačka opsesnutost neravnotežom u teatarskim snagama doprinela je stvaranju predloga o modernizaciji TNF /Teatarske nuklearne snage/, a nemački politički kriterijumi bili su od značaja pri utvrđivanju bitnih parametara NATO predloga. Stav nemačke vlade zasniva se na pokušaju da se uspostavi i održi ravnoteža između zahteva vojne bezbednosti i zahteva detanta. Iako su odbrana i detant priznati kao podjednako važni elementi u obezbeđivanju nemačke bezbednosne politike, oni često daju osnova za nastajanje suprotnih zahteva koji se moraju pomiriti ili uravnotežiti. Odluka NATO-a da se modernizacija poveže s kontrolom naoružanja predstavlja upravo takvu ravnotežu i tako, bar privremeno, otklanja izbor između političkih i vojnih faktora, zahvaljujući tome što čini da su jedni uslovljeni drugima.

Prema Kancelaru Helmutu Schmidtu, osnovni problem NATO-pakta je posledica naglog kvalitativnog razvoja raketa srednjeg dometa na istočnoj strani, kao i

»... činjenice da je paritet u interkontinentalnom strateškom sektoru određen ugovorom SALT II, tako da SAD u ovom pogledu nemaju više nikakav 'višak', koji je ranije pokrивao deficit u kontinentalnoj strateškoj ravnoteži i koji bi mogao da služi kao kompenzacija ovom sadašnjem deficitu... Pod vođstvom Sjedinjenih Država, savez u ovoj situaciji želi da stvori mogućnost povraćanja ravnoteže u kontinentalnom strateškom sektoru putem smanjivanja razlika u naoružavanju.« (Govor frakciji SPD, 15. novembra 1979.)

Prema Kancelarovom shvatanju, decembarska odluka je prvo trebalo da ustanovi kako se može povratiti ravnoteža u sektoru srednjeg dometa putem smanjivanja razlika u naoružanju i, drugo, kako se ta ravnoteža može povratiti putem pregovora o kontroli naoružavanja. Pošto izvršavanje prvog dela odluke treba da traje 4 godine, savez bi trebalo da naglasi da će to izvršavanje zavisiti od napretka ostvarenog u pregovorima.

»... konkretne mere za smanjivanje razlike u naoružanju... mogu se ograničiti u onoj meri u kojoj uspeemo da postignemo efikasno ograničenje kontinentalnih strateških sistema na Istoku i Zapadu u okviru pregovora o kontroli naoružavanja — na primer, u okviru SALT-a III.« (Intervju nemačkoj štampi, 14. oktobra 1979.)

Da bi naglasio potencijal kontrole naoružavanja, Kancelar je izjavio: »ako se ovi pregovori pokažu kao uspešni, neće morati da se izvrši sve što je predviđeno u prvom delu (odluke); možda će morati da se izvrši mnogo manje a, u idealnom slučaju, neće morati da se izvrši ništa. To, međutim, zahteva da i Sovjetski Savez, u idealnom slučaju, bude spreman da vrati na nulti nivo svoje naoružanje u ovoj oblasti, o kojem je ne samo doneo odluke nego ga je već i proizveo.«

Slično ovome, ministar odbrane Apel je naglasio da »neophodnost modernizacije postoji zato što su nam drugi umakli. Mi bismo više voleli kada bi drugi primenjivali ograničenja, pregovarali s nama i redukovali svoje naoružanje. Nama je potreban paritet, potrebne su nam jednake šanse...«

Želimo da pristizanje oružja predviđenog za 1983-84. bude uslovljeno, od samog početka, rezultatima pregovora sa Sovjetskim Savezom. To znači da Sovjetski Savez treba da se spusti što bliže nuli.« (Apel, diskusija na TV, 8. novembar 1979.)

Kancelar Schmidt je izjavio i da bi stabilnosti doprineo čak i rezultat u okviru kojeg bi bilo postavljeno manje od 572 predviđene NATO-rakete, a sovjetske rakete bile stavljene pod kontrolu. I pre i posle odluke od 12. decembra Kancelar i ministar spoljnih poslova Genscher predlagali su da Sovjetski Savez zaustavi sadašnju stopu modernizacije kao stabilizacionu meru koja bi ujedno pomogla pregovore.

Izgrađujući stavove svoje vlade, Kancelar je uspeo da spoji prirodne tendencije jednog značajnog dela njegove partije, koji pridaje viši prioritet pregovorima, i tendencije koalicionih partnera i elemenata u njegovoj partiji koji naglašavaju neophodnost modernizacije kako bi se uspostavila ravnoteža. To je postigao tako što je priznao i izišao u susret jakim osećanjima u njegovoj partiji da treba uložiti sve napore radi očuvanja odnosa sa Istokom. Na Kongresu SPD 1979. godine Kancelar je dobio ubedljiv mandat za stav svoje vlade u prilog predloga NATO-a. Njegov lični uspeh potvrđen je kada je izabran za predsednika s 360 glasova za, 24 protiv i 16 uzdržanih. Posmatrači primećuju da je to prvi put da je on dobio jaču podršku nego Willy Brandt, koji je ponovo izabran za potpredsednika s 365 glasova za, 34 protiv i 17 uzdržanih.

Izjave vodećih članova SPD pokazuju da značajan deo partije smatra da rešenje tekućeg teatarskog nuklearnog problema leži u pregovorima, a ne u modernizaciji. Ovo stanovište zastupa naročito Willy Brandt. Govoreći Prezidijumu SPD, on je rekao da sovjetsku spremnost za pregovore, pokazanu u Brežnjevljevom berlinskom govoru, treba iskoristiti »za konkretne i konstruktivne razgovore«. Izričito se suprotstavio ideji da pregovore treba voditi tek pošto NATO ostvari svoje planirano »uzvratno naoružavanje«. On je preporučio da NATO i zapadne vlade »pozovu Sovjete na njihovu danu reč i da pregovaraju u odgovarajućim merama za ravnotežu između bezbednosnih sistema«.

Slobodna demokratska partija (FDP), preko ministra inostranih poslova Genschera, stavlja viši prioritet na neophodnost modernizacije u cilju izjednačavanja ravnoteže. Prema Gensche-rovom shvatanju Moskva snosi odgovornost za eskalaciju u naoružavanju.

»To je postalo neophodno zato što sovjetska prednost u oblasti oružja srednjeg dometa ugrožava ravnotežu.«

On je naglasio i značaj saveza.

»Verujem da značaj decembarske odluke leži u činjenici da će zapadni savez smooći političke snage da donese odluku koja je neophodna sa stanovišta bezbednosti, što će biti znak da su zapadne demokratije spremne da stoje na belegu.«

Opozicione partije, Unija hrišćanskih demokrata (CDU) i Unija hrišćanskih socijalista (CSU) podržale su stav vlade u pogledu predloga NATO-a ali su mnogo jače od vladajuće koalicije naglasile potrebu da se NATO modernizuje, kao odgovor na porast naoružanja na Istoku. Prema rečima Aloisa Mertesa, stručnjaka Bundestaga za spoljnu politiku i člana CPU:

»Zapadu sada ostaje jedino gorka nužnost da ponovo uspostavi ravnotežu snaga na kojoj počiva naša bezbednost i mir.«

Opozicija je skeptičnija od vlade u pogledu Brežnjevljevih predloga, za koje smatra da su propagandni i da im je jedini cilj da navedu NATO da odustane od nameravane odluke. Predstavnik CSU je izrazio neslaganje s vladinom politikom koja ne uvažava jedinstvene posebnosti, smatrajući da je položaj Zapad-

ne Nemačke isuviše važan i ugrožen da bi zavisio od odluka drugih zemalja.

Nemačka vlada je stalno naglašavala neophodnost decembar-ske odluke, priznajući pri tom da neke zemlje, a naročito Holandija, imaju teškoća u tom pogledu. Ipak, Apel je izjavio:

»Mi ćemo u potpunosti podržati odluku NATO-a i čini nam se da će naši uslovi biti prihvaćeni... Svi znamo o kakvim se važnim političkim odlukama NATO-pakta radi. To će značiti i odluku o sudbini NATO-pakta. Na kraju će demokratije biti u položaju da izvrše svoju dužnost i odgovore neophodnim zahtevima.« (Apel, intervju na radiju, 14. novembar 1979.)

On je naglasio da ne može biti odlaganja.

»Ne možemo da prihvatimo nikakva odlaganja... Odluka nam je potrebna da bismo pregovarali sa Sovjetskim Savezom. Gubitak vremena znači i gubitak vremena za pregovore o kontroli naoružanja sa Sovjetskim Savezom u oblasti raketa srednjeg dometa.«

Uprkos nemačkoj želji da se postigne jednoglasnost, jasno je stavljeno do znanja da uzdržavanje Holandije ili neke druge male zemlje neće sprečiti donošenje odluke.

Savezna vlada je naglasila svoju ulogu u savezu, koja se ogleda u davanju ozbiljne inicijative za razoružavanje i ograničenje naoružavanja. Obraćajući se Prezidijumu FPD, Genscher je objasnio da nemačka inicijativa obuhvata tri glavna područja:

— predlog da se ubrzaju pregovori o smanjenju trupa u centralnoj Evropi, pri čemu je cilj zapada da postigne međusporazum;

— pripreme za zasedanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Madridu 1980, na kojoj bi trebalo razmotriti mere za jačanje poverenja u Evropi;

— pregovori o oružju srednjeg dometa.

U govoru frakciji SPD u Bundestagu 13. novembra 1979, Kancelar Schmidt je objavio da je predlog da NATO povuče 1000 nuklearnih bojnih glava iz Evrope plod nemačke inicijative.

»Mi upravo pripremamo nov predlog za unilateralnu akciju Zapada, u okviru koje bi 1000 zapadnih nuklearnih bojnih glava bilo unilateralno povučeno iz Evrope. Jasno je da bi to olakšalo i položaj Savezne Republike Nemačke. Ja sam izričito podržao taj predlog u razgovoru s Predsednikom Carterom pre dve nedelje... Savez ga upravo razmatra.«

Što se tiče pregovora o raketama srednjeg dometa, nemački zvanični predstavnici smatraju da oni treba da se odvijaju između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država i da otpočinu što pre. Obezbedili bi se konsultativni mehanizmi da bi se tako omogućilo evropsko učešće.

»... (u svom odgovoru Brežnjev) ja ću izneti stav da što pre treba da otpočinu pregovori između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država. Ideja da Nemačka treba delimično da učestvuje u ovim pregovorima svakako je dobronamerna, ali ja je smatram avanturističkom. Ne smemo dozvoliti da se stvori utisak da mi želimo ili moramo da imamo reč za stolom nuklearnih sila.« (Govor Kancelara Schmidta na konvenciji SPD, 15. novembar 1979.)

»Pregovarale bi supersile... Naravno, moraju se obezbediti konsultativni mehanizmi, kako bi i Evropljani mogli da kažu nešto, budući da se radi i o potencijalima srednjeg dometa u Evropi.« (Apel, diskusija na TV, 8. novembar 1979.)

Nemački predstavnici su naglasili i da krajnji cilj mora da bude uspostavljanje globalnog pariteta u nuklearnim snagama Istoka i Zapada.

»Na kraju se mora obezbediti grubi paritet obeju strana u pogledu nuklearnih snaga na Zapadu i Istoku, od snaga kratkog do snaga dugog dometa. Ne smemo se zalagati za posebne paritete interkontinentalnih, evrostrateških i teatarskih snaga, jer bi to navelo potencijalnog agresora da kaže: Pa, ne preduzimamo onaj najveći rizik.« (Apel, intervju na TV, 8. novembar 1979.)

Međutim, nemački zvanični predstavnici smatraju da ideja po kojoj bi o svim nuklearnim pitanjima trebalo pregovarati u okviru SALT-a III nije praktična:

»Pregovori se moraju odvijati u fazama... Onaj ko bi pokušao da u okviru SALT-a III pregovara o ukupnom svetskom problemu ne bi obavio posao ni za tri godine, a verovatno nikad. Ali, po mom mišljenju, ako pregovaramo samo o jednoj fazi, onda su tri godine realan period.« (Apel, intervju na radiju, 30. septembar 1979.)

Dakle, tvrdi se da se do rezultata može doći samo ako se pregovori usredsrede na određene sektore.

»Sovjetskom Savezu ćemo dati konkretnu ponudu — pregovore o konkretnim sistemima oružja nasuprot novim sistemima koje su Sovjeti razvili.« (Apel, intervju na radiju, 30. septembar 1979.)

Nemački zvanični predstavnici su uvereni da Sovjetski Savez ima jake motive za pregovore i da, uprkos Gromikovim upozorenjima na konferenciji za štampu, kako to veli Brandt, »ovo nije bila poslednja reč sa sovjetske strane«. Kancelar je podvukao da je Brežnjev, u govoru od 6. oktobra, upotrebio reč »primena«, što znači da se sovjetske pretnje odnose na slučaj stvarnog instalisanja NATO-sistema. Dakle, sovjetski lider bi mogao biti spreman da u međuvremenu pristane na pregovore. Zvanični predstavnici takođe ističu zajednički kominike, objavljen posle Gromikove posete, u kome se ponovo potvrđuje da obe strane smatraju da politika detanta nema nikakvu razumniju alternativu.

Iako naglašavaju svoju potpunu podršku ugovoru SALT II, nemački predstavnici pažljivo izbegavaju da neposredno povežu njegovu ratifikaciju sa odlukom o TNF.

Predstavnici savezne vlade su izrazili zadovoljstvo zbog odluke od 12. decembra, iako je određeno razočarenje izazvala činjenica da ni Belgija ni Holandija nisu bile u stanju da daju svoj bezrezervni pristanak. Nemački predstavnici su zatim izjavili da očekuju da će ove zemlje ipak ispuniti svoje obaveze.

Posle invazije Afganistana nemačka vlada se našla u teškom položaju. U ime savezničke kohezije i da bi pokazala solidarnost sa Sjedinjenim Državama ona se smatrala obaveznom da pruži podršku američkim reakcijama. S druge strane, bila je isto tako odlučna da se ne sme poremetiti saradnja s Istokom niti evropska bezbednost. Zbog toga je Savezna Republika Nemačka dala podršku nekim američkim inicijativama, uprkos velikih sumnji u pogledu njihove korisnosti, ali je odbila da poremeti već ustanovljene oblike saradnje s Istokom.

Kancelar je bio naročito zabrinut zbog mogućnosti da pregovori propadnu zbog sve većeg skepticizma u pogledu kontrole naoružavanja u Sjedinjenim Državama i zbog insistiranja Carterove administracije da se odnosi ne mogu normalizovati sve dok se sovjetske trupe ne povuku iz Afganistana. Pregovori su izgledali teško mogući i zbog neprijateljske sovjetske reakcije. Kancelar Schmidt je strahovao da bi odluka NATO-a mogla propasti ukoliko kontrola TNF oružja, koja je sastavni deo odluke, ne pokaže pozitivne rezultate. Zbog toga je odlučio da drži otvorenu mogućnost kontrole naoružavanja.

U aprilu 1980. Kancelar je održao čitav niz govora u kojima je ponovo naglasio sve veći disparitet u sistemima srednjeg dometa do koga dovodi tekuća sovjetska modernizacija. To, rekao je, povećava probleme u pogledu pregovora o prihvatljivoj ravnoteži, pa je preporučio sledeće:

»Pravi korak bi bio da se obe strane istovremeno odreknu instaliranja novih ili dodatnih raketa srednjeg dometa za određen broj godina. Priznajem da bi se sada postojeća prednost Sovjetskog Saveza održala i u tom periodu. Ali tako bi bilo u svakom slučaju, bar za sledeće tri godine.« (Govor Kancelara Schmidta u Esenu, 11. april 1980.)

Taj predlog, u stvari, predstavlja ponavljanje njegovih sugestija od pre decembra da se obe strane sporazumeju o zamrzavanju. To bi se u stvari svelo na unilateralan potez Sovjetskog Saveza, pošto NATO ionako ne može da instalira svoje sisteme pre 1983.

On je ovaj predlog ponovio u okviru kampanje i sledećeg dana, ali je ovog puta govorio o proizvodnji a ne o instaliranju novih sistema:

»Prvi mogući korak za razrešavanje ove krize bio bi da se obe strane istovremeno odreknu proizvodnje novih, dodatnih ili modernijih raketa srednjeg dometa za određen broj godina, kako bi se taj period mogao iskoristiti za pregovore o bilateralnim ograničenjima — ograničenjima do ravnoteže na jednom nižem nivou.«

Ovi pregovori su i u Bonu i u Vašingtonu izazvali nagadanja da Kancelar menja svoj stav u pogledu decembarske odluke. Njegova upotreba reči »određen broj godina« navela je neke posmatrače da pretpostave kako on predlaže da se instaliranje NATO-oružja odloži za razdoblje posle 1983. Isto tako, nisu bile jasne implikacije za planove NATO-a u pogledu modernizacije koje proističu iz pominjanja, u drugom govoru, proizvodnje a ne instaliranja.

Predstavnici vlade Savezne Republike Nemačke izjavili su da taj predlog ni na koji način ne predstavlja promenu stava zauzetog u NATO-u u decembru. Naprotiv, oni su insistirali na činjenici da Kancelar, u stvari, pomaže odluku NATO-pakta da ponudi pregovore tako što podstiče Sovjetski Savez da obustavi program modernizacije i time učini pozitivan gest koji bi omogućio da pregovori otpočnu.

Kancelar je razjasnio svoj stav u trećem govoru, u kome je izričito naveo 1983. godinu kao vreme kada NATO treba da uvede svoje nove sisteme. Ponovo naglašavajući da sovjetsko sve veće vodstvo u teatarskim nuklearnim sistemima otežava pregovore, on je rekao:

»Pošto će zapad moći da postavi prve moderne zapadne sisteme oružja srednjeg dometa — što smo znali kada smo doneli decembarsku odluku u Briselu — i pošto to oružje neće ni izbliza imati domet sovjetskih raketa — ono se još uvek delimično priprema a u svakom slučaju se ne proizvodi — pošto treba da proteknu najmanje tri godine dok se ono ne instalira na Zapadu, poželjno je da ni na jednoj strani ne dođe do instaliranja u toku tri godine, kao i da pregovori otpočnu odmah — bez obzira na ratifikaciju SALT-a II.« (Govor Kancelara Schmidta u Kelnu, 20. april 1980.)

Uprkos očitim znacima nelagodnosti u Vašingtonu usled opšteg smera nemačke politike, zapadnonemački predstavnici su nastavili da naglašavaju mogućnost pregovora o kontroli naoružavanja. Američke sumnje su se pojačale kada je objavljeno da

je Kancelar pozvan u Moskvu na razgovore s Premijerom Brežnjevom i da je Schmidt voljan da prihvati poziv.

Nesporazumi između Bona i Vašingtona su se umnožavali. Vlada Savezne Republike Nemačke je strahovala da bi američka nepopustljivost u pogledu pregovora sa Sovjetskim Savezom mogla da ugrozi odluku NATO-a o TNF. Nemačku nelagodnost zbog američke strategije povećala je neosetljivost i nespretnost američke taktike, za koju su neki smatrali da je motivisana domaćim obzirima. Sa svoje strane, Carterova administracija je smatrala da nemačko insistiranje na saradnji i dijalogu sa Istokom slabi američku politiku i pruža Sovjetskom Savezu priliku da izazove razdor u savezu. Neki američki posmatrači su tvrdili da Savezna Republika Nemačka pokušava da postigne nezavisniji položaj u savezu, zasnovan na približavanju Sovjetskom Savezu.

Američko-nemačka trvenja su kulminirala kada je Predsednik Carter uputio lično pismo Kancelaru, upozoravajući ga da ne iznosi nikakve predloge koji bi mogli da oslabe decembar-sku odluku NATO-a. Tvrdi se da je Kancelar Schmidt, kao jedan od tvoraca predloga NATO-a i kao čovek koji je dugo izučavao probleme odbrane i, naročito, probleme nuklearnog oružja u savezu, bio veoma ljut zbog tog pisma. Izgleda da su se odnosi između dvojice lidera popravili posle njihovog sastanka prilikom samita u Veneciji i da je Kancelar objasnio ciljeve zbog kojih ide u Moskvu.

Schmidtova poseta Moskvi je dala nov podsticaj traženju načina za otpočinjanje pregovora o kontroli naoružavanja LRTNF. U govoru koji je održao u Bundestagu po svom povratku, Kancelar je saopštio da je Brežnjev ponovio čvrste sovjetske stavove u pogledu tri pitanja:

1. Sovjetski Savez neće biti spreman da otvori pregovore o SALT-u III pre nego što se razjasni sudbina SALT-a II;
2. ponuda pregovora koju je Brežnjev dao 6. oktobra 1979. važi samo ako se suspenduje primena decembarske odluke NATO-a;

3. Sovjetski Savez nije spreman da prihvati unilateralno ograničavanje svojih nuklearnih potencijala, čak ni na ograničen vremenski period.

Kancelar je saopštio da je sovjetsko rukovodstvo, uprkos ovim stavovima, iznelo jedan konstruktivan nov predlog:

»Sovjetsko rukovodstvo je izrazilo spremnost da otpočne bilateralne razgovore sa Sjedinjenim Državama i pre ratifikacije SALT-a II o ograničavanju nuklearnog oružja. U tim razgovorima bi se govorilo o bilateralnom oružju srednjeg dometa i razmotrili bi se svi faktori koji utiču na stratešku situaciju na ovom području. On (Brežnjev) je istakao da s ovim u vezi treba uključiti i tzv. »napred postavljene sisteme« (FBS). Izvinite što koristim ovaj međunarodni stručni termin. Da ga prevedem: on se odnosi na ono američko nuklearno oružje koje je stacionirano u Evropi i koje može da dopre do Sovjetskog Saveza. On je dodao da bi sporazumi do kojih bi doveli takvi razgovori mogli da se primene samo — to je ono što je rekao on, generalni sekretar — posle ratifikacije i primene SALT-a II.« (Govor Kancelara Schmidta u Bundestagu, 3. jula 1980.)

Kancelar je dodao da je, u svom odgovoru na predlog da se uključe američki »napred postavljene sisteme« (FBS), izjavio da bi u tom slučaju razgovori trebalo da obuhvate i odgovarajuće sovjetsko naoružanje.

U jednom kasnijem intervjuu on je potvrdio da je sovjetsko rukovodstvo izjavilo da ih u ovoj fazi ne zanimaju britanski i francuski nuklearni sistemi, nego samo američki FBS.

Prema Kancelarovom mišljenju, njegova poseta Moskvi je dovela do stvaranja nove situacije. Sovjetski zahtev da se suspenduje odluka NATO-a više ne predstavlja smetnju za pregovore o uzajamnom ograničavanju sistema srednjeg dometa.

Pošto je nasledila ovakvu situaciju, nova Reaganova administracija je, posle početnog oklevanja, početkom maja 1981. godine poslala Alexandera Haiga u Rim, da ministrima spoljnih poslova NATO-pakta potvrdi da će Amerikanci zaista pregovarati s Rusima o evropskom »teatarskom« nuklearnom naoružanju. U međuvremenu je postalo potpuno jasno da su, što se tiče američke administracije, odluke SALT-a II zamrznute na neograničeno vreme. Ova i druge mere spoljne i odbrambene politike Reaganovog tima ubedile su evropske državničke (kao i mnogo šire javno mnjenje) da američka vlada nije ni najmanje preokupirana detantom niti pitanjima kontrole naoružavanja.

U Nemačkoj su tokom 1980. godine počele da se javljaju razne inicijative za razoružavanje. Početkom te godine je ugledni istraživač u oblasti mira, Ulrich Albrecht, učestvovao na londonskom savetovanju na kome je formulisana nacrt zahteva za evropsko nuklearno razoružavanje. Uskoro su Nemačkom kružili razni, manje ili više slični zahtevi. Na sastanku u Frankfurtu, na kome su, pod pokroviteljstvom END-a, učestvovala razne evropske grupe za mir, sedam raznih nemačkih organizacija osnovale su i jedan formalni komitet za vezu, kako bi se koordinisali naporu u pravcu pružanja podrške zahtevu END-a. Dva člana ove grupe, Rudolf Bahro i Michael Vester, napisali su komentar zahteva pod naslovom »Koncept koji narušava sedam tabua i nudi jednu novu perspektivu«, o kome je bilo mnogo govora. Već 1981. godine postalo je savršeno jasno da je sve življa diskusija i agitacija izazvala reakciju među članovima vladajuće partije. Baden-Virtemberška konferencija Socijaldemokrata 2. maja je donela odluku, i to veoma velikom većinom, da se preispita partijska politika u odnosu na evrorakete. Raniji ministar Erhard Eppler je izričito izjavio da treba promeniti politiku prihvatanja novih raketa. Predlog da se rakete odmah odbace nije dobio većinu u Baden-Virtembergu, ali je taj oštiri stav usvojen od strane Mladih socijalista, koji sačinjavaju skoro trećinu ukupnog partijskog članstva. U međuvremenu su Socijaldemokrati pretrpeli ozbiljan poraz u Zapadnom Berlinu, gde su lokalni izbori dali snažnu podršku savezu »Zelenih« i nezavisnih levičarskih organizacija, koje su sasvim nedvosmisleno izražavale protivljenje nuklearnom oružju. Do sredine juna ovi događaji su sve više uticali na Socijal-

demokrate i njihove stavove, tako da je partijska Ženska organizacija izjavila da je protiv novih raketa. U crkva-ma se već žestoko polemizalo i protestovalo, a počele su da se održavaju i ogromne demonstracije. Izveštači o jun-skim događajima u Hamburgu procenjuju da je u demon-stracijama ponekad učestvovalo oko sto hiljada osoba.

Američka procena stanja u Britaniji je oštira nego izveštaj o Nemačkoj, možda zbog značaja koji ove dve zemlje imaju u očima Sjedinjenih Država.

B. Ujedinjeno Kraljevstvo

Konzervativna vlada g-đe Thatcher je dosledno usvajala tvrdnu liniju prema Sovjetskom Savezu, a njene akcije su bile sasvim paralelne tekućoj američkoj politici. U skladu s takvim pristupom njena vlada je u potpunosti podržala odluku NATO-a da se uzvрати na sovjetsko naoružavanje.

»Intenzivirajući svoje napore u pravcu naoružavanja, Sovjetski Savez tera druge da postupaju na isti način. Na one koji bi mogli da nas ugroze moramo da gledamo onako kakvi oni jesu a ne onako kako bismo voleli da budu.« (Premijer Thatcher, govor u Gildholu, 12. novembar 1979.)

Ujedinjeno Kraljevstvo je igralo veoma aktivnu ulogu u radu »Grupe na visokom nivou« i u razradi predloga NATO-a o modernizaciji. Britanski zvanični predstavnici su se isticali u naglašavanju značaja decembarske odluke i opasnosti koje prete ukoliko savez ne bude delovao odlučno.

Pre odluke od 12. decembra ministar inostranih poslova lord Carrington je upozorio da su sovjetski pozivi na razgovore o ograničavanju sovjetskog oružja »prozirni«.

Prema izveštajima u štampi, ministar odbrane Pym se takođe zalagao za jednodušnu odluku u decembru. On je isto tako zahtevao da vojnim obzirima treba dati prednost u odnosu na političke i naglasio da pregovore o ograničavanju naoružanja treba voditi s pozicija sile. On je odbacio holandski zahtev da se odluka odloži za dve godine kao »nerealna«. On je dalje istakao da su ukupne snage teatarskog nuklearnog oružja dugog dometa NATO-a, koje se sastoje od američkih raketa F-111 i britanskih »vulkana«, smeštene u Ujedinjenom Kraljevstvu. NATO-plan bi rasprostro to oružje šire po Evropi, što bi dalo dodatnu snagu i Ujedinjenom Kraljevstvu i savezu u celini.

Ujedinjeno Kraljevstvo je jedina od pet potencijalnih zemalja — domaćina u kojoj je izvršeno rekonosciranje terena radi postavljanja novih sistema i u kojoj su izabrane dve glavne operativne baze (MOB). Prema predlogu NATO-a, u Ujedinjenom Kraljevstvu bi trebalo da se postavi 40 rampi sa 160 raketa. Odgovarajući na pitanje u parlamentu, ministar odbrane Pym je izjavio da će Ujedinjeno Kraljevstvo imati pravo da učestvuje u autorizaciji upotrebe novih sistema. Međutim, tačne implikacije ove izjave nisu jasne.

Odluka o prihvatanju krstarećih raketa i kasnije obaveštenje o kupovini raketa »trident«, kojima će se zameniti snage »polaris«, izazvali su nov talas antinuklearnih osećanja u Ujedinjenom Kraljevstvu. Prema postojećim izveštajima, otpor posedovanju nuklearnog oružja i postavljanju američkih nuklearnih baza na britansku teritoriju jači je nego što je bio u danima »kampanje za nuklearno razoružavanje (CND)« u šestoj de-

ceniji. Taj pokret je doveo do pojave obilja literature i članka u kojima se iznose argumenti za i protiv tekuće vladine pozicije. Živu diskusiju je izazvalo objavljivanje vladinog priručnika civilne zaštite *Protect and Survive* (Zaštiti i preživiti); taj priručnik je izazvao i kritički pregled vladine politike od strane oksfordskog istoričara E. P. Thompsona, pod naslovom »Protest and Survive« (Protestuj i preživiti).

Antinuklearni stavovi u političkim partijama uglavnom su ograničeni na levicu. Međutim, Laburistička partija je podeljena na unilateraliste, koji žele da Britanija preuzme vođstvo u nuklearnom razoružavanju, i multilateraliste, koji žele da do razoružavanja dođe u kontekstu multilateralnih pregovora. Nedavno izabrani lider Michael Foot se izjasnio kao unilateralista i izjavio da će zahtevati povlačenje baza za krstareće rakete.

U stvari, ovaj prikaz potcenjuje snagu emocija u Britaniji, čak i krajem 1980. godine. Na godišnjoj konferenciji u oktobru Laburistička partija se ogromnom većinom usprotivila novim raketama, a istovremeno je podržala ciljeve nove kampanje za evropsko razoružavanje. Njena deklaracija o ovom pitanju glasi:

»Ova Konferencija, zabrinuta zbog ratne hysterije koja vlada politikom torijevske vlade i ogorčena zbog vladinih predloga da se zamene britanske nuklearne snage »polaris«, da se povećaju vojni izdaci na račun drugih javnih izdataka i da se odobri postavljanje krstarećih i »peršing II« raketa u Zapadnoj Evropi, pozdravlja Nacionalni izvršni komitet zbog toga što je pokrenuo kampanju protiv takve politike.

Uviđajući da bi bezbednosti svih naroda najviše doprinelo multilateralno uzajamno razoružavanje u oblastima nuklearnog i konvencionalnog oružja, Konferencija zahteva da sledeći manifest Laburističke partije — kao i drugi njeni manifesti — uključi čvrstu rešenost da se partija suprotstavi britanskom učešću u svakoj odbrambenoj politici zasnovanoj na upotrebi sile ili na pretnjama da će se sila upotrebiti; obećanje da će biti zatvorene sve nuklearne baze na britanskoj teritoriji i u britanskim teritorijalnim vodama, kako britanske tako i američke; najzad, čvrstu rešenost da se ukinu organizacije za prodaju oružja i da se industrija oružja reorganizuje tako da proizvodi druge proizvode koji imaju društvenu vrednost.

Konferencija pruža podršku Kampanji za evropsko nuklearno razoružavanje i poziva sledeću laburističku vladu da preduzme neophodne inicijative za uspostavljanje jedne evropske bezatomske zone, kao značajnog koraka prema svetskom nuklearnom razoružavanju.«

Ovu odluku su kasnije potvrdili mnogi radnički sindikati, pa je čak i ultrakonzervativni sindikat industrije čelika, na Konferenciji 1981. godine, podržao odlučan zahtev za unilateralno nuklearno razoružavanje. Sredinom

1981. godine postalo je jasno da se ova politika više neće menjati i da je Laburistička partija donela konačnu odluku o ovom pitanju. Ali ni to nije bilo sve: Laburistička partija je isto tako bila duboko zabrinuta zbog ideje o ograničenom nuklearnom ratu, a razne nacionalističke partije su dale snažnu podršku ideji o unilateralnom razoružavanju i o evropskoj bezatomskoj zoni. Velški i škotski nacionalisti su imali svoje predstavnike na prvoj britanskoj Konferenciji o evropskom nuklearnom razoružavanju, koja je održana maja 1981. u Bradfordu. Najmanje 80.000 ljudi — a verovatno i mnogo više — učestvovalo je na londonskom mitingu koji je, oktobra 1981. organizovala Kampanja za nuklearno razoružavanje. Ispitivanja javnog mnjenja počela su da pokazuju da apsolutna većina Britanaca podržava unilateralizam i odbacuje nove rakete.* Mnoge lokalne vlasti su proglasile svoja područja za bezatomske zone, a na lokalnim izborima 1981. godine pobedila je jedna laburistička grupa koja je u svojoj kampanji obećavala da će zabraniti svako kretanje nuklearnog oružja i radioaktivnih otpadaka na širem području Londona. Do juna je još sedamdeset lokalnih vlasti dalo podršku ovom pokretu.

Američki dokument govori o reakcijama u Italiji još otvorenije nego o britanskim stavovima:

C. Italija

Na iznenađenje mnogih posmatrača, hrišćansko-demokratska vlada Francesca Cossiga uspela je da obezbedi podršku za predlog NATO-a o modernizaciji TNF i za lociranje 24 raketne rampe (96 raketa) na italijanskoj teritoriji. Ovaj vladin stav dobio je podršku u italijanskom parlamentu, koji je plan odobrio s 328 prema 230 glasova.

Komunistička partija (PCI) našla se u teškom položaju, pošto su druge partije isticale da bi njen stav prema pitanju TNF mogao da predstavlja dokaz njene nezavisnosti od Moskve i podrške NATO-paktu. Zato je PCI zauzela stav koji, iako odbacuje predlog NATO-a, priznaje postojanje problema vojne ravnoteže i sugerise određene načine delovanja.

»Čuje se primedba da je ovo nužno kako bi se ponovo uspostavila vojna ravnoteža koja je u Evropi navodno poremećena zbog prednosti SSSR-a. Mi ne raspoložemo dovoljnim informacijama da bismo mogli da potvrdimo tu pretpostavku. Problem ravnoteže zaista postoji i mi se zato zalažemo za ozbiljnu i strogu verifikaciju stvarnih nuklearnih snaga obeju strana. Ali čak i kad bi to bilo tačno, ukoliko želimo da efikasno delujemo u cilju razoružavanja i detanta naš put nikako ne može da bude ponovno uspostavljanje pariteta na sve višim nivoima, nego upra-

* BBC je objavio podatke prema kojima 56 procenata stanovništva ne odobrava korišćenje krstarećih raketa, a 59 procenata je protiv programa da se mornarica opremi »trident« raketama.

vo suprotan: uklanjanje uzroka koji su mogli da dovedu do navodnih unilateralnih promena. Ukoliko su ti uzroci rakete SS-20, mi ćemo bez oklevanja zahtevati da se oni otklone.« (Šef Inostranog odseka PCI, Antonio Rubbi, 7. novembar 1979.)

Partijska Direkcija je 28. novembra izdala saopštenje u kome PCI predlaže sledeće:

1. Da se suspenduju sve odluke o proizvodnji i primeni novih raketa ili da se to pitanje bar odloži za najmanje šest meseci.

2. Da se SSSR pozove da suspenduje proizvodnju i primenu raketa SS-20.

3. Da odmah otpočinu pregovori o određivanju nižih plafona vojne ravnoteže, koji bi garantovali uzajamnu bezbednost.

Promena koalicije nije dovela ni do kakvih promena u stavovima italijanske vlade u pogledu lociranja krstarećih raketa. Međutim, uskoro bi trebalo da se izvrši izbor lokacija u Italiji i očekuje se da bi to moglo dovesti do snažnih lokalnih reakcija protiv vladine politike.

U stvari, italijanski komunisti su još početkom 1980 počeli da razmatraju svoju reakciju na evropski pokret protiv novih raketa. Profesor Giovanni Favilli, član Pagvaša i član saveta bolonske opštine, bio je prvi Italijan koji je potpisao zahtev za evropsko nuklearno razoružavanje i obezbedio da on bude objavljen u opštinskom listu. O zahtevu se zatim raspravljalo u svim gradskim četvrtima, posle čega ga je podržao gradonačelnik Renato Zangheri. Uskoro mu se pridružio i gradonačelnik Firenze. Slično su postupili i mnogi drugi gradovi. Među njima je bio Marcaboto, mali grad poznat po etrurskim spomenicima; za vreme rata u tom gradu nacisti su izvršili masakr koji se često poredi s masakrom u Lidicama, u Čehoslovačkoj. Zbog toga su svi posleratni italijanski pokreti za mir koristili Marcaboto kao snažan simbol, i u njemu su često održavane masovne mirovne demonstracije i demonstracije za razoružavanje.

Prema prvim obaveštenjima o planovima za lociranje krstarećih raketa izgledalo je da bi mogla biti izabrana Sijena. Odmah je došlo do lokalnih demonstracija, posle kojih je vlada dala obećanje da nikako ne namerava da tu smesti rakete. Kasnije je postalo jasno da će biti izabrani Komizo i drugi gradovi na Siciliji, što je učvrstilo uverenje, koje ne nailazi na razumevanje u severnoj Evropi, da bi rakete locirane u Italiji mogle da se koriste u nekom budućem bliskoistočnom sukobu. Sada se aktivno radi na tome da se protesti građana Komiza povežu sa sličnim pokretima u drugim zemljama. To bi moglo da pomogne evropskim narodima da pojme mehanizam putem koga konflikti izvan našeg kontinenta lako mogu da se »prespu« u Evropu.

Odlukom opštinskih vlasti iz 1981. godine, »Russellov zahtev« je, u obliku plakata, istaknut na svim uli-

cama letovališta Ričone, što je bio uvod u javnu diskusiju na osnovu koje je trebalo odlučiti o budućim akcijama opštinskih vlasti. Sve ove akcije uživale su podršku komunista, levog krila Partije za demokratsko proleterско jedinstvo, i socijalističkih lidera kao što je Michele Achille. U isto vreme, od samog početka, javilo se znatno interesovanje i podrška crkve. U junu 1981. godine jedan komitet je počeo da planira demonstracije i mitinge po čitavoj Italiji i da uspostavlja formalne i neformalne veze s drugim evropskim grupama.

Američki izveštaj o Holandiji je još pesimističniji od prethodnih:

D. Holandija

U Holandiji je pitanje novog nuklearnog oružja bilo predmet intenzivnih javnih i parlamentarnih debata. Kao i predlog o uvođenju ERW, i ovaj je kod velikog dela holandskog stanovništva podstakao duboko ukorenjenu opoziciju protiv nuklearnog oružja. Ova opozicija je široko zasnovana i predstavlja snagu koju vlada ne može da ignoriše.

Sadašnja holandska vlada predstavlja koaliciju Hrišćanskog demokratskog pokreta (CDA), jednog saveza triju partija (Anti-revolucionarne, Katoličke narodne i Protestantske) i Liberalne partije (VVD), koja je u stvari najkonzervativnija holandska partija.

Dok su politički lideri — Premijer Van Agt, ministar spoljnih poslova Van de Klaauw i ministar odbrane Scholten — i njihovi liberalni partneri podržavali predlog NATO-a o modernizaciji, tom predlogu se suprotstavio značajan broj članova CDA. Glavna opoziciona partija, Laburistička partija (PvDA), koja je i najveća partija u Holandiji, bila je skoro jednoglasno protivna odluci i predložila je da se odluka NATO-a odloži.

U partijskim diskusijama pre donošenja decembarske odluke CDA je usvojio nekoliko polaznih tačaka koje bi vlada morala da ima na umu prilikom formulisanja svojih stavova. Među njima su se nalazili: ograničavanje broja novih sistema (na manje od 572) i predlog da se eventualna odluka odnosi samo na proizvodnju. Prema ovom pristupu, odluku o primeni trebalo bi odložiti za dve godine, dok se ne utvrdi da li su pregovori o kontroli naoružanja sa Sovjetima bili uspešni. Taj pristup je ponuđen na novembarskom sastanku Grupe za nuklearno planiranje, ali su ga druge zemlje odbacile.

U neobavezujućem glasanju 6. decembra holandski parlament je, sa 76 prema 69 glasova, odbacio plan za proizvodnju i primenu novih sistema. Time je vlada dovedena u težak položaj. Pristajanje na odluku NATO-a značilo je opasnost da vlada izgubi prilikom glasanja o poverenju, budući da je njena većina, u parlamentu od 150 članova, iznosila samo dva glasa. U tom slučaju bi opstanak vlade zavisio od toga koliko bi članova CDA glasalo protiv nje. S druge strane, ako bi popustila željama parlamenta i glasala protiv odluke ili se uzdržala, vlada se izlagala opasnosti da bude izolovana u okviru NATO-pakta, pošto su druge zemlje objavile svoju nameru da prihvate odluku bez obzira na stav Holandije.

Pored toga, Liberali su izjavili da će, ukoliko bi vlada tako postupila, napustiti koaliciju i na taj način prouzrokovati pad vlade.

Pokušavajući da umilostivi i partnere i opoziciju, vlada je donela odluku da podrži završni kominike o sporazumu svih članova u pogledu modernizacije, ali uz ogradu da Holandija neće pristati da učestvuje u primeni novih sistema za period od dve godine. Ovaj kompromis je bio uspešan, pošto je vlada preživela glasanje u parlamentu, kada su »pobunjenici« iz CDA ipak glasali za vladu.

Status ugovora SALT II još više otežava holandski položaj. Ministar spoljnih poslova je govorio o neposrednoj vezi s odlukom NATO-a, ističući da pregovori u okviru SALT-a III ne mogu da otpočnu dok američki Senat ne ratifikuje SALT II. On je ponovio da holandska vlada nije u stanju da ponudi »bilo kakva bezrezervna obećanja u pogledu predloga NATO-a bez ratifikacije SALT-a II«.

Od donošenja decembarske odluke nije bilo znakova promene raspoloženja u zemlji ili parlamentu pa, dakle, ni u vladinim stavovima. Idućeg proleća očekuju se novi izbori. Pozitivna holandska odluka bi bila verovatna samo ako sadašnja vlada bude ponovo izabrana, i to uz punu podršku svojih članova. Usled toga su neki pobunjenici iz CDA dobili niska mesta na izbornim listama, da bi se otežao njihov reizbor. Izbor laburističke vlade bi skoro sasvim sigurno isključio mogućnost podrške odluke NATO-a.

Treba skrenuti pažnju na još dva aspekta stanja u Holandiji: prvo, neki holandski posmatrači smatraju da bi holandsko prihvatanje odluke bilo verovatnije da je izvršena jasna redukcija drugih nuklearnih zadataka koje obavljaju holandske snage; drugo, postoji bojazan da bi preteran pritisak NATO-a u pogledu odluke o primeni mogao da ojača one elemente koji stavljaju pod znak pitanja članstvo Holandije u savezu.

Ovaj pesimizam se pokazao potpuno opravdanim: na holandskim izborima evrorakete su doživele potpun poraz, a vladajuća koalicija, kakav god oblik bude imala, nikako neće dati podršku odluci NATO-a iz 1979.

International Herald Tribune je 29. maja 1981. sa žaljenjem objavio:

»Holandski opšti izbori, održani u utorak, skoro sasvim su uništili izgleda da će krstareće rakete ikada biti instalirane na holandskom tlu.

To je zaključak do koga su došli i holandski politički analitičari i zapadni diplomati kada su pregledali rezultate izbora: koalicija centra i desnice Premijera Andriesa van Agta izgubila je većinu u parlamentu, a istovremeno su njegovi Hrišćanski demokrati postali najveća partija u parlamentu.

U složenoj političkoj situaciji, kada se ne zna ko bi mogao doći na čelo buduće vlade, izgleda jasno da nijedna administracija neće biti u stanju da obezbedi 76 ili više glasova, koliko je neophodno da bi dobila pristanak za lociranje 48 novih raketa srednjeg dometa na holandsku teritoriju.

Zapadni strateški planeri bi smatrali da eventualna holandska zabrana raketa predstavlja težak udarac atlantskom savezu.«

Iako je na ovim izborima Van Agt dobio 48 sedišta, bar šest njegovih sledbenika se odlučno protivi instaliranju krstarećih raketa. Demokrati '66, jedna radikalna liberalna partija koja je od početka osudila novo oružje kao provokaciju, više su nego udvostručili broj svojih predstavnika i dobili sedamnaest sedišta; s druge strane, Laburistička partija je izgubila devet mesta, od kojih su neka pripala drugim protivnicima nove vojne tehnologije. Među kritičarima raketa uvek je bilo i mnogo političara koji su se učvrstili u svojim stavovima kada se saznalo da ispitivanja javnog mnjenja pokazuju snažno protivljenje politici NATO-a. U vreme izbora, samo osam procenata Holanđana bilo je spremno da se bezuslovno složi s uvođenjem raketa, 16 procenata je bilo spremno da razmotri takvu mogućnost, ali samo ako je praćena pregovorima o kontroli naoružavanja, dok bi je još 18 procenata prihvatilo samo ako su takvi pregovori već pokušani i okončani neuspešno. Opozicija, direktna opozicija, bila je u velikoj većini. Kao što je jedan od vodećih pristalica Atlantskog pakta u Holandiji rekao listu *Herald Tribune*, »te cifre su za nas samoubilačke«.

Ovaj pokret ima uticaja čak i na vojne snage. Sindikat holandskih vojnika, u koji je organizovano oko pola holandske profesionalne armije, uzeo je u odbranu dvojicu vojnika koji su odbili da vrše stražarsku dužnost kod nuklearnog oružja, pozivajući se na to da je njihova dužnost da brane holandske granice, što nema nikakve veze s atomskim bombama.

Međunarodni sekretar Laburističke partije, Martin van Traa, zgodno je opisao stav svoje partije kada je rekao: »Mi smo disidenti NATO-pakta«. Ali Holanđanima su se ubrzo pridružili mnogi drugi. Američkim novinarima je već krajem 1980. bilo jasno da će se među njima neizbežno naći i Belgijanci.

E. Belgija

Tokom poslednjih nekoliko godina Belgija je bila zaokupljena unutrašnjim problemima koji su proisticali neposredno iz tenzija između flamanske i valonske zajednice. Ova napetost se još više zaoštrila usled pogoršanih ekonomskih uslova.

U toku priprema i konsultacija koje su prethodile odluci NATO-pakta od 12. decembra, američki predstavnici su bili uverenjeni da će Martensova koaliciona vlada podržati predlog i prihvatiti smeštanje krstarećih raketa na belgijsku teritoriju. Ovaj optimizam se zasnivao na dva faktora. Prvo, ključni belgijski političari, uključujući ministre odbrane i inostranih poslova, izra-

zili su podršku predlogu. Smatralo se da je podrška ministra spoljnih poslova Henrija Simoneta posebno značajna zbog njegove reputacije i položaja u Socijalističkoj partiji. Drugo, u poređenju s Holandijom, domaća opozicija u Belgiji bila je relativno uzdržana. Zbog toga je NATO usredsredio pažnju na žestoke javne debate u Holandiji.

Ali domaća opozicija krstarećim raketama u Belgiji se ispoljila naročito među flamanskim socijalistima. Belgijski socijalisti — članovi Evropskog parlamenta izjavili su u jednom komuniciku da su »sa zabrinutošću« primili vest o preporukama sastanka u Hagu. Oni su zahtevali da se ne donose nikakve odluke »u neopravdano kratkim rokovima koje predlaže NATO«.

Podrobnija analiza domaće situacije i slabosti Martensove vlade mogla je da pokaže da je zvanični optimizam u pogledu belgijskog stava nezasnovan i da će vlada, uprkos svojim zvaničnim sklonostima, imati velikih teškoća da dâ svoju saglasnost za jedno u toj meri sporno pitanje. Pre sastanka ministara NATO-pakta od 12. decembra o pitanju krstarećih raketa skoro da i nije bilo govora u belgijskoj vladi (koja se tada sastojala od flamanske i valonske sekcije Hrišćansko-demokratske i Socijalističke partije i od Frankofonskog fronta). Kabinet se sastao 12. decembra ujutro da bi doneo odluku. Ministar spoljnih poslova Simonet predao je odluku vlade ministrima NATO-pakta; prema zvaničnom zapisniku NATO-pakta, belgijska vlada je, imajući u vidu konsenzus ostvaren na sastanku, odlučila da podrži odluku o modernizaciji, ali je izjavila da će potvrditi primenljivost odluke na belgijsku teritoriju u roku od šest meseci, u zavisnosti od napretka ostvarenog u pregovorima o kontroli naoružanja. Međutim, belgijski predstavnici su potvrdili da je kabinet podržao odluku o modernizaciji, ali su rekli da će vlada doneti svoju odluku o primenljivosti na belgijsku teritoriju u roku od šest meseci, u zavisnosti od napretka ostvarenog u pregovorima o kontroli naoružanja. Belgijski posmatrači veruju da je ministar spoljnih poslova, kao izraziti pristalica modernizacije, smatrao da je takva optimistička interpretacija najbolji način da se obezbedi odluka o raspoređivanju raketa u Belgiji a da se pri tom ne izazove kriza vlade. Oni tvrde da je Simonet smatrao da će njegov lični autoritet u kabinetu biti dovoljan da obezbedi vladinu potvrdu posle šestomesečnog perioda.

Međutim, posle krize vlade u aprilu, Simonet je prestao da bude ministar spoljnih poslova. Koalicija se raspala aprila 1980. Posle jednomesečnih pregovora, lideri šest političkih grupa (flamanskih i valonskih sekcija Liberalne, Hrišćansko-demokratske i Socijalističke partije) sporazumeli su se da formiraju novu vladu sa Martensom na čelu. I nova vlada je bila potpuno obuzeta lingvističkim pitanjem i pogoršanjem belgijske ekonomije. Zbog toga je ministar spoljnih poslova Nothomb na sastanku ministara spoljnih poslova NATO-pakta u Ankaru izjavio da nema dovoljno vremena za donošenje odluke i zatražio dodatni rok.

Septembra 1980. godine vlada je izdala deklaraciju u kojoj je, prema sopstvenom tvrđenju, odredila svoj stav u pogledu stacioniranja krstarećih raketa na belgijskoj teritoriji. Operativni paragrafi te deklaracije glase:

»Vlada izražava nadu da će razgovori dovesti do pozitivnih rezultata i, naročito, da će se ravnoteža teatarskog nuklearnog oružja uspostaviti na najnižem mogućem nivou. Belgija neće štedeti napore da u najvećoj meri doprinese tom cilju.

Ukoliko pregovori između Sjedinjenih Država i SSSR ne budu uspešni, Belgija će, zajedno sa svojim saveznicima, preduzeti sve mere o kojima su se dogovorili članovi NATO-pakta.

U tom cilju vlada će, zajedno sa svojim saveznicima, svakih šest meseci utvrđivati stanje i napredovanje pregovora i odatle izvlačiti nužne zaključke u kontekstu saveza. Parlament će biti redovno obaveštavan.«

Neodređene formulacije sadržane u deklaraciji omogućuju i pristalicama i protivnicima raketa da se smatraju pobednicima. Strana štampa je uglavnom prihvatila tumačenje po kome je deklaracija znak da će Belgija prihvatiti raspoređivanje raketa. Domaća štampa je bila mnogo uzdržanija, podvlačeći da se u deklaraciji nigde izričito ne kaže da će Belgija prihvatiti raspoređivanje krstarećih raketa. Deklaracija je ispunila cilj koji joj je postavio Premijer, tj. ostavila je Belgiji mogućnost naknadnog odlučivanja, a uz to je izrazio lojalnost NATO-paktu i očuvala vladajući kabinet. Za Martensa ozbiljni ekonomski problemi i dalje imaju najviši prioritet, a da bi ih rešavao potreban mu je jedinstven kabinet.

Flamanski socijalisti su i dalje grupa u okviru kabineta koja se najoštrije suprotstavlja raketama. Oni su opoziciju raketama postavili kao uslov pod kojim će učestvovati u vladi i to je pitanje u koje su njihovi politički lideri uložili velik politički kapital. Francuski socijalisti se uglavnom ne protive raketama, ali bi im bilo teško da ostanu u vladi ukoliko bi flamanski socijalisti istupili. Najnovija koalicija, formirana u oktobru između flamanskih i francuskih hrišćanskih demokrata i socijalista, ne uključuje liberale, koji su snažni protivnici raketa.

Zbog slabosti koalicione politike i zbog sve težih ekonomskih uslova u zemlji, teško je verovati da će vlada biti u položaju da u bliskoj budućnosti donese čvrstu odluku o raspoređivanju krstarećih raketa.

Iako se belgijska koalicija i dalje nosila sa svojim teškoćama tokom prvih meseci 1981, jasno je da će odlučna promena holandske politike u velikoj meri učvrstiti flamanske — i to ne samo flamanske socijalističke — stavove protiv svih vidova evrostrateškog nuklearnog oružja. Već u oktobru 1980. stari socijalistički ministar Albert de Smaele je izneo jednu veoma zanimljivu i pozitivnu inicijativu. Zasnivajući svoj predlog na odredbama ugovora o neširenju atomskog oružja on se založio za bezatomsku zonu u Evropi: Evropa, kazao je on, ne sme postati bojište dveju velikih suprotstavljenih armija, jer bi je to osudilo na propast.

»Izuzetna ozbiljnost situacije oko modernizacije nuklearnog oružja u Evropi zahteva od nas da razmišljamo vrlo logično i da se u tome rukovodimo bitnim aspektima. Koji su bitni aspekti? Rivalitet dveju velikih vojnih sila doveo je, tokom trideset godina, do stvaranja dvaju nuklearnih arsenala namenjenih sukobu oko Atlantika. Na kraju te duge eskalacije postajalo je sve jasnije da će taj sukob dovesti do međusobnog uništenja dveju zemalja.

Zato je, odmah posle ugovora SALT II na svetlo dana naglo izbila jedna nova strategija. Transatlantski nuklearni arsenali dveju sila pokazuju jasan trend prema ravnoteži i stabilizaciji; nasuprot tome, njihovi evropski

arsenali s obe strane granice između dva saveza ulaze u fazu intenzivnog razvoja i nadmetanja. Između Evrope i Severne Amerike gubi se simetrija: Evropa postaje potencijalno ratište dveju velikih suprotstavljenih armija. U slučaju rata rakete koje su postavljene jedne naspram drugih u potpunosti bi uništile stanovništvo u zoni operacija.

Nova strategija povećava ne samo surovost nego i verovatnoću rata, pošto je na kontinentu, zahvaljujući kratkim rastojanjima, moguć element iznenađenja, koji ne postoji u prekookeanskim razmerama zbog radarskih sistema. Pošto period upozorenja na napad postaje zanemarljiv, onaj ko napadne prvi ima šanse da bitno oslabi neprijateljske snage za uzvratni udar. Zemlje koje se nalaze u teatru osuđene su da žive u stanju stalne napetosti, iščekujući da neko pogreši, da nekom popuste nervi ili da nečiji fanatizam zapečati njihovu tragičnu sudbinu.

Rečeno je da *'traganje za trećim putem između Vašingtona i Moskve ima ukus apsurdnog neutralizma'*. Žalosno je što su okolnosti dovele do opasne nuklearne eskalacije u dvema velikim zemljama; bilo bi beznačajno kada ni preostali deo čovečanstva ne bi uspeo da uradi ništa osim da bira strane i tako čini neizbežnim rat i kataklizmu. Pravi apsurd je ako se odbaci nada da za jednicu naroda ima ulogu da ponudi bolje mogućnosti.

Stvarni problem je u činjenici da su nuklearna era i naš prastari pristup međunarodnim odnosima međusobno nespojivi. To nas je sve porazilo u danima Hirošime i Nagasakija. Zatim smo se uljuljkivali iluzijom kako smo u stanju da iznađemo kompromis u uravnotežavanju straha — ako se svaka strana bude dovoljno plašila, svi će se mudro ponašati. Ali ta je fikcija sada narušena. Ipak, upravo povećavanje opasnosti usled neravnomerne koncentracije — naročito u evropskoj teatarskoj zoni između dve nuklearne granice — može da predstavlja politički stimulus za vođenje regionalnih pregovora, kao što svedoče predlozi sa Istoka i Zapada o evropskoj konferenciji o razoružavanju. Ovom prilikom bi briga o očuvanju vojne ravnoteže trebalo da ide ruku pod ruku s novim fundamentalnim političkim idejama.

U regionu između dve nuklearne granice živi 400 miliona ljudi čije su vlade potpisale Ugovor o neširenju* i Helsinške sporazume**.

* S izuzetkom Monaka i Španije.

** Organizacija Severnoatlantskog pakta: 11 zemalja, 207 miliona; Organizacija Varšavskog ugovora: 6 zemalja, 107 miliona; zemlje koje nisu članovi nijednog saveza: 13 zemalja, 90 miliona; ukupno: 30 zemalja, 404 miliona.

Pet zemalja koje ne pripadaju nijednom savezu — Finska, Švedska, Svajcarska, Austrija i Jugoslavija — pokrivaju veliko područje i predstavljaju političku barijeru tranzitu stranih armija duž više od tri četvrtine linije koja deli dva saveza. U toj barijeri postoji značajna breša dužine 600 kilometara, od Baltičkog mora do austrijske granice. Neke od zemalja u ovoj breši već su potpisale osnovne ugovore, s ciljem da garantuju miroljubive odnose. Prema strateškim planovima oba saveza to su tereni na kojima bi se u slučaju rata vodile odlučujuće bitke.

Ko može bolje od naroda Kontinenta da oceni dramatičnu apsurdnost takve eventualnosti? Zar će ti narodi — narodi koji već vekovima žive zbijeni na maloj teritoriji na kojoj se razvijala njihova zajednička kultura, narodi koji održavaju prijateljske odnose i vrše razmenu bez obzira na različite političke režime — pristati da učestvuju u tom konačnom ratu? Ko ih na to može naterati? S kojim pravom?

U stvarnom interesu čitavog sveta je da zemlje u teatru, u kontekstu svojih političkih obaveza, iskoriste priliku koja im se pruža i da zatvore brešu i podignu branu vojnoj eskalaciji.

Evropa ne sme da postane bojište za velike suprotstavljene armije i tako bude osuđena na propast. Evropska bezbednost se može postići samo ako svaka država na kontinentu preuzme direktne političke obaveze, u skladu sa svojom punom suverenom.

Između ovog plana i »Russellovog zahteva« postoje mnoge sličnosti, tako da su mnogi zastupnici de Smaeleovog plana, uključujući i njegove autore, podržali i poziv END-a da se održi evropska konferencija. Među njima se Baron Allard, Ignaas Lindemans iz organizacije Pax Christi, kao i mnogi vodeći političari i naučnici. O Uskrsu 1981. u Briselu su održane prve, skromne međunarodne omladinske demonstracije za bezatomsku Evropu; glavni štab NATO-a je svakako primio tu poruku.

Događaji u Skandinaviji su iscrpno analizirani u ranijim odeljcima ove knjige, tako da ćemo ovde samo citirati delove dokumenata Kongresne biblioteke koji se odnose na Dansku i Norvešku, bez suvišnih komentara:

F. Danska

Iako glas Danske, kao zemlje koja ne dozvoljava držanje nuklearnog oružja na svojoj teritoriji, nema istu težinu kao glasovi drugih članova, danska podrška odluci je bila važna zbog nemačkog uslova o jednoglasnosti.

Usled pritiska velikog broja članova Socijaldemokratske partije, manjinska socijaldemokratska vlada Premijera Erharda Jorgensena bila je prinuđena da izmeni svoj stav o predlogu NATO-a. Vlada je odlučila da ne odbaci modernizaciju i obećala da će svojim saveznicima u NATO-paktu predložiti da odluku o zameni postojećih sistema novim odlože za period od šest meseci. Vlada je dalje izjavila da će, ukoliko njen predlog o odlaganju bude odbijen, ponovo razmotriti svoj stav.

Cilj danskog predloga bio je da Sovjetskom Savezu ponudi šestomesečni period u kome bi mogao da objavi svoju spremnost da razgovara o problemima raketa srednjeg dometa. To je učinjeno s nadom da bi tokom pregovora Sovjetski Savez mogao da obustavi proizvodnju i instaliranje svojih raketa SS-20 i bombardera »bekfajer«. Danska vlada je pristala da, ukoliko njena inicijativa ne dovede do odgovora sa sovjetske strane u roku od šest meseci, učestvuje u razgovorima o modernizaciji NATO-pakta pod uslovima o kojima odluči savez.

Na sastanku od 12. decembra ministri NATO-pakta su odbili da prihvate ovu dansku inicijativu. Danska vlada je onda podržala predlog o modernizaciji. Pre konsultacija o američkim predstavnicima danski ministar inostranih poslova je putovao u Vašington da bi dobio potvrdu o kontroli naoružavanja kao elementu odluke NATO-a.

Pitanje novih nuklearnih raketa izazvalo je široke javne debate u Danskoj, naročito s obzirom na ono što se u Danskoj smatralo nepotrebnom eskalacijom nuklearnog oružja u Evropi. Interesovanje javnosti za predlog NATO-a izrazilo se povećalo kada su tri privatna američka analitičara pozvana u Dansku da govore protiv odluke NATO-a. Dve partije desnice koje su doživle težak poraz na izborima 1979. pripisivale su to činjenici da su se zalagale za prihvatanje nuklearnog oružja na dansku teritoriju.

Posmatrači ističu dve značajne posledice debata koje su vođene u Danskoj: prvo, interesovanje javnosti je jače nego ikada ranije usmereno na pitanje odbrane i na ulogu Danske u NATO-paktu; drugo, pritisak javnosti i parlamentarni pritisak su po prvi put prinudili dansku vladu da preispita svoje stavove.

Treba primetiti da na danski odbrambeni budžet utiče, kao i u Belgiji, nepovoljna ekonomska situacija. Vlada je najavila da izdaci za odbranu ne mogu da se povećavaju više nego što je neophodno da se pokrije dejstvo inflacije.

Danska vlada pozdravlja rezultate sastanka Schmidt—Brežnjev i ističe da je to upravo ona vrsta događaja koja se imala na umu prilikom podnošenja danskog predloga o odgađanju u decembru. U isto vreme je i predsednik Laburističke partije otišao u Moskvu na razgovore sa sovjetskim liderima.

G. Norveška

Norveška vlada je takođe bila sklona predlogu NATO-a. U ekspozeu o inostranoj politici, podnetom Parlamentu 25. oktobra, ministar inostranih poslova Frydenlund je izjavio:

»... u odgovoru na predlog NATO-a norveška vlada želi da naglasi da takvi predlozi neće uticati na novešku politiku u pogledu nuklearnog oružja na norveškoj teritoriji. Međutim, zbog samonametnutih ograničenja koja su inherentna u ovoj politici, Norveška će morati da posveti posebnu pažnju stavovima drugih članova saveza koji bi bili neposredno pogođeni eventualnom odlukom o raspoređivanju novih raketa srednjeg dometa.«

Debata koja je usledila u Parlamentu pokazala je različitost stavova u pogledu raspoređivanja nuklearnog oružja srednjeg dometa u zapadnoj Evropi, ali je većina govornika dala podršku stavovima koje je izneo Frydenlund.

Međutim, tokom nekoliko nedelja pred donošenje odluke od 12. decembra velik broj članova vladajuće Laburističke partije izrazio je rastuću zabrinutost zbog predloga NATO-a. Ali parlamentarna podrška vladinim stavovima bila je osigurana zato što je Laburistička partija u vezi sa ovim pitanjem ostala podeļjena, dok je Konzervativna partija, kao druga najveća partija, bila za predlog NATO-a.

Međutim, nezadovoljstvo u redovima sopstvene partije bilo je dovoljan razlog za premijera Odvara Nordlia da otputuje u Vašington i, u razgovoru s Predsednikom Carterom, »istakne koliko je važno da se vode stvarni pregovori« sa Sovjetskim Savezom o smanjenju nuklearnih arsenala u Evropi. Pretpostavlja se da su sve sumnje u pogledu pregovora o kontroli naoružavanja razrešene, jer je Norveška na decembarskom sastanku dala podršku predlogu NATO-a.

Ministar inostranih poslova Frydenlund pozdravio je posetu Kancelara Schmidta Moskvi i mogućnost da otpočne kontrola naoružavanja. On je isto tako izrazio nadu da će razgovori dovesti do tzv. nulte opcije, tj. da će, zahvaljujući razgovorima, postati nepotrebno instaliranje novih raketa kako na Istoku tako i na Zapadu.

I Norveška i Danska su osetljive na stavove svojih nordijskih suseda, Švedske i Finske. U tom smislu one ne žele da daju podršku potezima koji bi se mogli protumačiti kao podsticaj eskalaciji i koji bi, prema tome, mogli da imaju nepoželjne posledice po opštu stabilnost u severnom regionu.

Ovom bi se, naravno, moglo dodati još mnogo, ali je za razumevanje promena javnog mnjenja do kojih je došlo u Danskoj i Norveškoj posle objavljivanja američkog teksta dovoljno da citiramo autoritativnu zajedničku izjavu skandinavskih socijalističkih partija i sindikata, objavljenu 16. maja 1981:

»Nordijske socijaldemokratske partije i sindikalni pokret izražavaju zabrinutost zbog sve ubrzanijeg naoružavanja i zastoja u pregovorima o razoružavanju. Smatraimo da je od prvorazredne važnosti da se ovi opasni trendovi zaustave i da nordijske vlade preduzmu nove inicijative u raznim međunarodnim forumima.

Razgovori o ograničavanju strateškog nuklearnog oružja moraju da se nastave što pre. Za sve evropske narode od najvećeg je značaja da se sazove evropska konferencija o razoružavanju i da Sovjetski Savez i Sjedinjene Države otpočinu pregovore o ograničavanju tzv. evrostrateškog nuklearnog naoružavanja. Bezbednost svih nuklearnih država mora se pojačati, pored ostalog, čvrstim međunarodnim garancijama, utemeljenim u Ujedinjenim nacijama, da nuklearne sile neće pribegavati upotrebi nuklearnog oružja ili pretnjama da će upotrebiti nuklearno oružje. Razgovori o razoružavanju moraju da

dovedu do smanjenja nuklearnog naoružanja i time i do smanjenja nuklearnih opasnosti koje prete nordijskim zemljama.

Prema odlukama zasedanja Ujedinjenih nacija o razoružavanju, ustanovljavanje bezatomskih zona predstavlja značajan doprinos razoružavanju i regionalnoj bezbednosti. Nordijske zemlje su dale svoj doprinos stabilnosti i detantu u Evropi time što su se obavezale da u vreme mira neće nabavljati sopstveno nuklearno oružje niti dozvoljavati drugim zemljama da postavljaju takvo oružje na bilo koju teritoriju pod kontrolom nordijskih zemalja. Nordijske zemlje treba da ustanove koje su zajedničke tačke u pogledu pitanja bezatomske zone u nordijskim zemljama, koja bi predstavljala beočug u lancu nuklearnog razoružavanja iz šire evropske perspektive.

Sledećeg meseca je postalo jasno da je Sovjetski Savez spreman da razgovara o pitanju delimičnog uključivanja poluostrva Kola u nordijsku bezatomsku zonu, iako u ovom trenutku još uvek nije sasvim jasno šta je sve sadržano u ovom značajnom novom koraku.

U međuvremenu, 21. juna 1981. iz Kopenhagena je krenuo maratonski mirovni marš za Evropu slobodnu od nuklearnog oružja; učesnici su stigli na cilj u Parizu 6. avgusta. Krećući se preko Kila, Bremena, Ajndhovena i Brisla, organizatori — grupa skandinavskih ženskih organizacija — bili su rešeni da svojim hadžilukom stvore moćne fizičke veze između pojedinih mirovnih pokreta u severnoevropskim zemljama.

Ovaj vrlo skraćeni prikaz porasta otpora odnosi se samo na one zemlje članice NATO-pakta koje je trebalo da prime krstareće i »peršing II« rakete. Ali iako ih kongresni istraživači nisu posebno pominjali, podjednaka zabrinutost se osećala i u svim drugim evropskim zemljama. Dve zemlje se nalaze na ivici prijema u NATO-pakt i u obema — i Grčkoj i Španiji — već su otpočele široke diskusije o opasnostima od nuklearnog rata u Evropi.

U Grčkoj su Andreas Papandreu i nobelovac Odisej Elitis bili među prvim potpisnicima zahteva END-a. Profesor Dimitris Faturos s Univerziteta u Solunu formirao je jedan komitet. Jedna druga grupa je organizovala velike demonstracije u spomen na Lambrakisa, začetnika ranijeg pokreta protiv nuklearnog oružja. U Španiji su zahtev podržali mnogi socijalistički i komunistički govornici; među njima su Enrique Baron, sekretar socijalističke grupe u parlamentu i Manuel Azacarte, poznati teoretičar evrokomunizma. Na jednoj konferenciji u Madridu, održanoj pod pokroviteljstvom Fondacije Pabla

Yglesiasa i Instituta za marksističke studije, našli su se predstavnici mnogih evropskih partija levice da bi razmotrili pitanja vezana za Evropsku konferenciju o bezbednosti: tom prilikom vođena je živa debata o Evropskom nuklearnom razoružavanju. U leto 1981. u Madridu je održan veliki miting protiv pristupanja NATO-paktu.

Od neutralnih zemalja, Austrija i Jugoslavija imaju značajan broj pristalica END-a. U Beču su krajem juna 1981. održane značajne demonstracije. Demonstranti su zahtevali Evropu slobodnu od nuklearnog oružja kao prvi korak prema svetskom razoružavanju, zagovarali ukidanje vojnih blokova i branili pravo naroda da odlučuju o svojoj politici. Oni su isto tako tražili prelazak s vojne na mirovnu proizvodnju. Naporedo s ovim novim pokretom, 330 austrijskih profesora je izdalo deklaraciju u kojoj objavljuju podršku svakom novom koraku Kancelara Krajskog protiv trke u naoružavanju.

Umešale su se i druge neutralne države, kao Irska i Švajcarska. Trilateralna komisija je činila napore da podrije i oslabi irsku neutralnost, ali je Sean McBride, na Bradfordskoj konferenciji britanskih pristalica END-a, izjavio da su ti pokušaji ostali bez uspeha i da je Irska danas privrženija neutralnosti nego ikada ranije.

Dakle, za manje od dvanaest meseci zahtev za Evropsko nuklearno razoružavanje naišao je na podršku u svim zemljama NATO-pakta i u svim neutralnim zemljama. Zahtev je dobio još širu individualnu podršku u Finskoj, Mađarskoj, Poljskoj, Portugaliji i Islandu. Među takvim pojedincima nalaze se raniji premijeri i ministri inostranih poslova, kao i sindikalni lideri i obični radnici i studenti. Sada, kada smo se okupili, predstoji nam težak zadatak da se dogovorimo o nekim zajedničkim oblicima delovanja. Kao i u početku, naše jedino oružje je dobra volja, a pored toga možemo računati i na onu bezmernu velikodušnost za koju su ljudi sposobni kada se suoče s krizom. Naš kontinent je suočen s užasnom budućnošću u kojoj se sve sposobnosti usmeravaju na usavršavanje mašina za masovno ubijanje.

Narodi čije su prve, naivne vizije pakla, iz dela vizionara poput Breughela i Boscha, formirane u doba ručnog klanja, sada se suočavaju s užasnom, gigantskom smrću. Nekada je svaki ubijeni čovek bio žrtva pojedinačnog ubice. Danas smo svi u opasnosti da svoju anonimnu sudbinu podelimo s isto tako nepoznatim milionima pripadnika drugih nacionalnosti, i to istovremeno. Budimpešta i Oksford, Bolonja i Oslo — svaki od tih gradova može biti žrtva iznenadnog i konačnog uništenja, čije razmere u ranijim razdobljima ne bi mogao da za-

misli ni sam Bog Savaot, a kamoli njegove prestravljene sluge. Odbacujući tu mogućnost moramo da oslobodimo jednu drugu, u kojoj bi ljudska toplina i ljubav prešle sve granice i poništile istinski otrovnu tehnologiju i njene mrske rezultate. Niko ne može da tvrdi kako će to biti lako, ali isto kao što je u našem modernom dobu zlo uvek spremno da iznalazi nove užase, tako su i dovrtljivost i spretnost ljudskog roda iznad poimanja vojnih stratega i proizvođača oružja. Ima razloga, i to dobrog razloga, da verujemo kako se evropska civilizacija upravo nalazi pred svojim najvećim dostignućem, da verujemo kako će ona ostvariti svoju sposobnost za uzajamnu podršku i solidarnost, koja je jača i od najmoćnijih ratnih mašina koje su ikada ugrožavale decu ovoga sveta.

(Ken Coates, »Conclusion«, u: Rudolf Bahro i dr., *The Dynamics of European Nuclear Disarmament*, Spokesman for European Nuclear Disarmament and the Bertrand Russell Peace Foundation, London, 1982, str. 277—306)

Preveo Ivan Janković

FRANZ BORKENAU

Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta

Pogovor Hotimir Burger
Prevod Olga Kostrešević, Danilo N. Basta,
Vladimir Premec, Mladen Kozomara.

Leon Kojen
1983, str. 521

Format 14 × 20. Povez: platno
Latinica
Cena 1830 dinara

Studije o povesti filozofije manufakturnog perioda

»Pravi predmet autorovog istraživanja jeste povեսno uspostavljanje građanskog sveta u svetlosti razvoja novovekovne prirodne nauke i filozofije. Njegova osobenost sastoji se u tome što nastanku građanskog društva prilazi preko nastanka njegove slike sveta i što sastavne delove ove poslednje dovodi u vezu a njihovim (ne uvek jasno vidljivim i prepoznatljivim) socijalno-političkim nosiocima i strujanjima. Drugim rečima, Borkenau ide za tim da nastanak građanske slike sveta pojmi i objasni pomoću njene socijalne pozadine, ali tako što će je shvatiti kao integralni momenat samog povesnog procesa formiranja modernog građanskog društva. On prihvata i koristi metodske mogućnosti Marxovog modela povեսno-materijalističke analize nastojeći da ne zapadne u iskušenje vulgarizacije metodskog stava da ne određuje svest društveno biće, već da društveno biće određuje svest, budući da nastanak građanskog društvenog bića i građanske društvene svesti shvata kao uzajamno određujuće momente, ali momente jedinstvenog povesnog procesa.«

(Iz recenzije)

»Ova, pomalo zapostavljena studija ostaje jednim od velikih djela koja je o genezi građanskog svijeta i njegove ideologije uopće napisana, a posebice od onih koja su pisana s marksističkog stajališta.«

(Iz pogovora)

Izdavački centar Komunist
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

8—9/1981

STUDIJE O ZENI I ŽENSKI POKRET •

10/1981

VREDNOSTI I CENE •

11—12/1981

ZAJEDNIČKO ODLUČIVANJE •
UTICAJ TRANSNACIONALNIH
PREDUZECA NA INFORMISANJE
I KOMUNIKACIJE •

1—2/1982

ARTIKULACIJA NAČINA PROIZ-
VODNJE I NERAZVIJENOST •

3/1982

MARKSIZAM — ESTETIKA — UM-
JETNOST I

4/1982

MARKSIZAM — ESTETIKA — UM-
JETNOST II •

5/1982

AKTUELNE RASPRAVE O DRŽAVI

6—7/1982

AKTUELNI TRENUTAK MARKSI-
ZMA II •

8—9/1982

REVOLUCIJE U CENTRALNOJ
AMERICI •

10/1982.

NEOKOLONIJALIZAM U USLOVI-
MA MULTILATERALNOG IMPERI-
JALIZMA •

11—12/1982.

MARKSIZAM U FRANCUSKOJ

1/1983.

PROCES KAPITALISTIČKE DE-
STRUKCIJE SELJAŠTVA U SVETU

2/1983.

MARKSIZAM I ORIJENTALNO
DRUŠTVO •

3/1983.

NOVI DRUŠTVENI POKRETI •

4—5/1983.

NOVA DESNICA, NEOKONZERVA-
TIVIZAM, NEOLIBERALIZAM (I)

• J. Habermas, Konzervativizam
i kapitalistička kriza • J. Habermas,
Kritika kulture kod neokon-
zervativaca u SAD i SR Njemačkoj
• Claus Offe, »Nemogućnost vlada-
nja« ili renesansa konzervativnih
teorija • Chantal Mouffe, Demo-
kratija i nova desnica • Stuart
Hall, Zaokret udesno • Sven-Eric
Liedman, Neoliberalizam i neokon-
zervativizam • Elmar Altvater, Ni-
malo diskretni šarm neoliberalistič-
ke kontrarevolucije • Hans Kas-
tendiek, Neokorporativizam? • Pat-
ric Moreau, Konzervativna revolu-
cija i nova nemačka desnica •

6—7/1983.

NOVA DESNICA, NEOKONZERVA-
TIVIZAM, NEOLIBERALIZAM (II)

• Peter Steinfels, Neokonzer-
vativizam: Politička ideologija i klas-
na struktura u Americi • Allen
Hunter, Iza kulisa ideologije i orga-
nizacije nove desnice • Alan Wolfe,
Sociologija, liberalizam i radikalna
desnica • Mike Davis, Put nove
desnice ka vlasti • Thomas Fergu-
son/Joel Rogers, Pobjeda Reagana
• Robert L. Heilbroner, Tražnja za
»supply-side« ekonomikom • Jim
Campan, Ekonomska kriza i konzer-
vativna ekonomska politika •
Alexander Schubert, Militarističke
pretnje Reaganovog konzervati-
vizma

8/1983.

NOVIJE KRITIKE FAŠIZMA •

Mladen Dolar, Marksistički teorij-
ski obračun sa fašizmom • Alfred
Sohn-Rethel, Ekonomija i klasna
struktura nemačkog fašizma • Ni-
cos Poulantzas, Fašizam i vladaju-
će klase • Ernesto Laclau, Fašizam
i ideologija • Wolfgang Fritz Haug,
Približavanje fašističkom modali-
tu ideološkog • Klaus Theweleit,
Muške fantazije • Gérard Miller

Afrodizijaci maršala Petaina •
Moishe Postone, Antisemitizam i
nacionalsocijalizam.

9—10/1983.

PLANIRANJE I PRIVREDNE KRI-
ZE • Vladimir Gligorov, Plan i
krize • Lav Trocki, Prema socija-
lizmu ili kapitalizmu • G. J. So-
koljnikov, Jesenji »Zastoji« i pro-
blemi privrednog razvitka • V. G.
Groman, O nekim empirijski
ispoljavanim zakonitostima u
našoj privredi • A. Šanjin, Eko-
nomska priroda naše nestašice •
L. Jurovski, O problemu plana i
ravnoteže u sovjetskom privred-
nom sistemu • N. D. Kondratjev,
Kritičke primedbe na plan razvit-
ka privrede • S. O. Strumilin, In-
dustrijalizacija SSSR i epigoni na-
rodnjaštva • G. M. Kšizanovski,
Uz izgradnju perspektivne petoljet-
ke • V. Bazarov, O perspektivama
privrednog i kulturnog razvoja •
W. Leontieff, Bilans privrede u So-
vjetskom Savezu • O. Lange, Kom-
pjuter i tržište • M. Kalecki, Kra-
tak pregled jednog metoda prav-
ljenja dugoročnog plana • J. Kor-
nai, Matematičko programiranje
dugoročnog plana u Mađarskoj •
V. Nemčinov, Modeli planiranja na-
rodne privrede •

11/1983.

KRIZA »DRŽAVE BLAGOSTANJA«
• Pavle B. Jovanović, Kriza »dr-
žave blagostanja« • Jürgen Hof-
fmann, Socijaldemokratija i kejn-
zijanski klasni kompromis u Sa-
veznoj Republici Nemačkoj • El-
mar Altvater, Prepravke ili raz-
gradnja socijalne države • Peter
Leonard, Restrukturisanje države
blagostanja • Ulf Himmelstrand,
Švedska: Raj u neprilici • Marina
Bianchi, Položaj žena u krizi »dr-
žave blagostanja« • Pietro Ingrao,
Kriza industrije — jedna dijagno-
za • Eric Hobsbawm, Kako labu-

ristička partija može opet doći na
vlast? • Iring Fetscher, Kriza iden-
tитета SPD • Paolo Silos Labini,
U programiranju je važna kontrola
a ne vlasništvo • Claus Offe,
Beleške o budućnosti evropskog
socijalizma i države • Christine
Glucksman, Kriza hegemonije,
»pasivna revolucija« i novi subjekti
• P. Boccara, Ch. Buci-Glucksman,
M. Castells, F. Hincker, N. Poulan-
zas, Kriza kapitalizma, kriza dru-
štva, kriza države? • James O'Con-
nor, Dimenzije krize • Hugh Mo-
sley, Postoji li fiskalna kriza drža-
ve? • Alan Wolf, Šest »idealnih ti-
pova« kapitalističke države •

12/1983.

PITANJA MARKSISTIČKE ISTORI-
OGRAFIJE • Drago Rokсандić,
Marksizam i suvremena historiogra-
fija • Eric J. Hobsbawm, Doprinos
Karla Marxa istoriografiji • Pierre
Vilar, Za bolje razumevanje između
ekonomista i istoričara • Hans-
Ulrich Wehler, Povijest kao histo-
rijska nauka o društvu • Guy Bois,
Marksizam i nova istorija • Keith
Nield, Simptomatičan spor? Beleške
o odnosu između marksističke teo-
rije i istorijske prakse u Britaniji
• Ránki György, Beleške o istoriji
društva • Luciano Gruppi, O
»marksističkom istoricizmu« • Ro-
sario Villari, Mesto istorije • Mi-
roslav Hroch, Buržoaske revolucije
u Evropi •

1/1984.

MARKSISTIČKO SHATANJE ISTO-
RIJE • Drago Rokсандić, O ovom
izboru • Helmut Fleischer, Totali-
tet povijesnog procesa • Michele
Henry, Redukcija totaliteta • Jür-
gen Habermas, O subjektu povesti
• Jürgens Habermas, Povest i evo-
lucija • Maurice Godelier, Prela-
zak iz jednog načina proizvodnje u
drugi • Jerzy Topolski, Istorijska
činjenica • Jerzy Topolski, Istorijski
proces (istorijske zakonitosti) •